

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського

ПОЛІТИКУС

Науковий журнал

Випуск 4

**Видавничий дім
«Гельветика»
2023**

Головний редактор:

Наумкіна С. М. – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Члени редакційної колегії:

Музиченко Г. В. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Маслов Ю. К. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри філософії, історії та політології, Одеський національний економічний університет

Польовий М. А. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології та державного управління, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Рудольф Кухарчик – декан факультету міжнародних відносин, Економічний університет в Братиславі
Ондрей Філіпець – Університет Палацького, Оломоуц (Чеська Республіка)

Долженков О. О. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Ростецька С. І. – кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Гедікова Н. П. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Дунаєва Л. М. – доктор політичних наук, професор, декан факультету психології та соціальної роботи, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Проноза І. І. – кандидат політичних наук, старший викладач кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Щедрова Г. П. – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології та міжнародних відносин, Університет імені Альфреда Нобеля

Монолатій І. С. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Арабаджієв Д. Ю. – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри загальноправових дисциплін, Національний університет «Запорізька політехніка»

Аміран Хевцуріані – PhD у сфері міжнародних відносин, професор факультету права та міжнародних відносин, Грузинський технічний університет (Грузія)

Еліот Долан Еванс – доктор філософії, Університет Монаша (Австралія)

Науковий журнал «Politicus» внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») з політичних наук (спеціальність: 052. Політологія) відповідно до Наказу МОН України від 17.03.2020 № 409 (додаток 1)

**Журнал включено до міжнародної наукометричної бази
Index Copernicus International (Республіка Польща)**

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Південноукраїнського національного педагогічного університету
імені К. Д. Ушинського, протокол № 2 від 7 вересня 2023 року**

Офіційний сайт видання: www.politicus.od.ua

Науковий журнал «Політикус» зареєстровано Міністерством юстиції України
(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія KB № 21499-11299P від 18.08.2015 р.)

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ**Вовк С. О., Бадер А. В.**

Переосмислення інституційно-функціонального наповнення національної безпеки України в умовах збройного насилля.....7

Ковтун Н. М., Заглада В. М., Шкіль Л. Л.

Методологія порівняльного аналізу у трактаті «Політика» Аристотеля.....15

РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ**Voichuk A.Yu.**

The features of the president`s institute in Brazil.....21

Галіпчак В. Д.

Трансформація інформаційного простору України під впливом російської агресії: зміни та виклики.....26

Гедікова Н. П.

Новий світовий порядок і роль у ньому України.....31

Горбатенко В. П., Кукуруз О. В.

Енергетична безпека: зміна підходів до розуміння.....37

Лемко Ю. Р.

Популяризація гендерної проблематики: регіональний аспект.....43

Моргунова Е. С.

Ціннісно-поведінковий вимір енергетичної політики.....48

Mustafayev Uzeyir Habil oglu

The end of the 44-day war and the Armenia – Azerbaijan conflict.....56

Никорович Ю.-А. І.

Історична еволюція європейських аналітичних центрів та їхня роль у виробленні політики ЄС.....61

Осадчук І. Ю.

Урядові кабінети в контексті функціонування атипової напівпрезидентської системи правління в Киргизькій Республіці (1996–2010 рр.).....66

Панасюк В. А.

Політико-правове толкування концепції «Москва – третій Рим» та її ідеологічне обґрунтування російської експансії.....72

Проноза І. І.

Соціологічні дослідження (опитування) як політична технологія інформаційно-маніпулятивного впливу на політичну свідомість.....79

Сергієнко Т. І.

Національна ідея та її вплив на розвиток сучасного українського суспільства.....86

Томашевська М. В.

Громадсько-політичний рух «Залишитися» у медіапросторі Великої Британії (2015 – червень 2016 року).....93

РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

Petraiev O. S. Sayyid Qutb as the main ideologist of modern Islamic fundamentalism.....	99
Филик О. З. Еволюція підходів до управління соціокультурним розмаїттям: теоретичний та емпіричний контексти.....	105

РОЗДІЛ 4. ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Бондаренко В. Д. Сучасний огляд на геополітичний трикутник Китай-Іран-Росія у контексті контрбалансу сили США у регіоні Близького Сходу	113
Буряченко О. В. Вплив наслідків російсько-української війни на глобальний ядерний порядок.....	121
Войтович О. І. Американо-британські відносини (1997–2009 рр.).....	132
Гербут Н. А. Енергетична політика ЄС: зміна фокуса в контексті агресії Росії проти України.....	138
Jafarova Lala Afig gizi Role of politics in a globalised world: case of global health and COVID-19.....	144
Дмитрашко С. А., Пересипко О. Б. Трансформація зовнішньополітичних відносин Сполучених Штатів Америки та Саудівської Аравії: геополітичний та безпековий вимір.....	152
Завада Я. І., Корецька С. Я. Роль української діаспори у сучасних українсько-канадських відносинах.....	158
Завада Я. І., Шиб О. В. Регіональне протистояння Ізраїлю та Ірану як виклик режиму нерозповсюдження ядерної зброї.....	163
Зінько І. З. Діаспорна політика ФРН і Франції в сучасних умовах.....	168
Лимар В. В. Безпековий контекст міжнародних стратегічних комунікацій.....	177
Пархомчук А. Д. Еволюція відносин США з Королівством Саудівська Аравія.....	184
Пархомчук О. С. Штучний інтелект як мегатренд глобального розвитку.....	191
Skrypnyk M. V. Major challenges for U.S. nuclear policy – The alliance of the threatening powers.....	197
Тkach О. І., Teslenko S. S. Southeast Asia in the context of the formation of the Indo-Pacific region.....	205
Хома Н. М. Вепонізація енергоресурсів: викопне паливо як зброя у міжнародній політиці.....	213
Шевченко Н. В., Товкун І. І. Сучасні тенденції політики ЄС щодо біженців у XXI ст.....	221

CONTENTS

SECTION 1. THEORY AND HISTORY OF POLITICAL SCIENCE

- Vovk S. O., Bader A. V.**
Reconception of the institutional and functional compounding of the national security of Ukraine in the conditions armed violence..... 7
- Kovtun N. M., Zahlada V. M., Shkil L. L.**
Methodology of comparative analysis in the treatise “Politics” by Aristotle.....15

SECTION 2. POLITICAL INSTITUTIONS AND PROCESSES

- Voichuk A.Yu.**
The features of the president`s institute in Brazil.....21
- Halipchak V. D.**
Transformation of Ukraine’s information space under the influence of Russian aggression: changes and challenges.....26
- Hedikova N. P.**
New world order and Ukraine’s role in it.....31
- Horbatenko V. P., Kukuruz O. V.**
Energy Security: Changing Approaches to Understanding.....37
- Lemko Yu. R.**
Promotion of gender issues: regional aspect.....43
- Morhunova E. S.**
Value-behavioral Dimension of Energy Policy.....48
- Mustafayev Uzeyir Habil oglu**
The end of the 44-day war and the Armenia – Azerbaijan conflict.....56
- Nykorovych Yu.-A. I.**
The historical evolution of European think tanks and their role in EU policy making.....61
- Osadchuk I. Yu.**
Governmental cabinets in the context of functioning of atypical semi-presidential system of government in the Kyrgyz Republic (1996–2010).....66
- Panasiuk V. A.**
Sociological research (survey) as a political technology of informational and manipulative influence on political consciousness.....72
- Pronoza I. I.**
Sociological research (survey) as a political technology of informational and manipulative influence on political consciousness.....79
- Sergiienko T. I.**
The national idea and its influence on the development of modern Ukrainian society.....86
- Tomashevaska M. V.**
The social and political movement to “Remain” in the media space of the United Kingdom (2015 – June 2016).....93

SECTION 3. POLITICAL CULTURE AND IDEOLOGY

Petraiev O. S. Sayyid Qutb as the main ideologist of modern Islamic fundamentalism.....	99
Fylyk O. Z. The evolution of approaches to managing socio-cultural diversity: theoretical and empirical contexts.....	105

SECTION 4. POLITICAL PROBLEMS OF THE INTERNATIONAL SYSTEMS

Bondarenko V. D. Contemporary Overview of the Geopolitical Triangle of China-Iran-Russia in the Context of Countering U.S. Influence in the Middle East Region.....	113
Buriachenko O. V. The impact of the consequences of the Russian-Ukrainian war on the global nuclear order.....	121
Voytovych O. I. The USA-British relations (1997–2007).....	132
Herbut N. A. The energy policy of the EU: changing focus in the context of Russia's aggression against Ukraine.....	138
Jafarova Lala Afig gizi Role of politics in a globalised world: case of global health and COVID-19.....	144
Dmytrashko S. A., Peresypko A. B. The role of the Ukrainian diaspora in current Ukrainian-Canadian relations.....	152
Zavada Ya. I., Koretska S. Ya. The role of the Ukrainian diaspora in current Ukrainian-Canadian relations.....	158
Zavada Ya. I., Shyb O. V. The regional confrontation between Israel and Iran as a challenge to the Nuclear Non-Proliferation Regime.....	163
Zinko I. Z. Diaspora policy of Germany and France in modern conditions.....	168
Lymar V. V. Security context of international strategic communication.....	177
Parkhomchuk A. D. The evolution of US relations with the Kingdom of Saudi Arabia.....	184
Parkhomchuk O. S. Artificial intelligence as a megatrend of global development.....	191
Skrypnyk M. V. Major challenges for U.S. nuclear policy – The alliance of the threatening powers.....	197
Tkach O. I., Teslenko S. S. Southeast Asia in the context of the formation of the Indo-Pacific region.....	205
Khoma N. M. Weaponization of energy resources: fossil fuels as weapons in international politics.....	213
Shevchenko N. V., Tovkun I. I. Current trends in EU refugee policy in the 21st century.....	221

РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Вовк Світлана Олександрівна
Бадер Антон Васильович

Переосмислення інституційно-функціонального наповнення національної безпеки України в умовах збройного насилля

УДК 323.2:316.485.26
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2023-4.1>

Вовк Світлана Олександрівна
доктор політичних наук, доцент,
завідувач кафедри політології
та правознавства
ДЗ «Луганський національний
університет імені Тараса Шевченка»
вул. Ковалю, 3, Полтава, Україна
ORCID: 0000-0001-6818-4107

Бадер Антон Васильович
доктор політичних наук, доцент,
директор навчально-наукового
інституту історії, міжнародних відносин
і соціально-політичних наук
ДЗ «Луганський національний
університет імені Тараса Шевченка»
вул. Ковалю, 3, Полтава, Україна
ORCID: 0000-0002-3670-5753

Російсько-українська війна, яка триває з 2014 р., стала стало найбільшою загрозою для національної безпеки України. Специфіка збройної боротьби українського народу з агресором, зокрема протидії дезінформації та кібератакам, протистояння спробам дестабілізувати суспільство, координація гуманітарних заходів, вимагає постійного перегляду та адаптації інституційно-функціонального наповнення національної безпеки для ефективного управління державою і захисту національних інтересів відповідно загроз і викликів, спричинених агресором. Метою статті є дослідження зміни в інституційно-функціональному наповненні національної безпеки України в умовах збройного насилля. З огляду на мету перед нами виникають такі завдання: надати визначення дефініції «інституційно-функціональне наповнення національної безпеки»; окреслити складові інституційно-функціонального наповнення національної безпеки; визначити зміни, які відбулися в кожному складникові в умовах російсько-української війни. Для поставленої мети використовуватиметься комбінація методологічних підходів, таких як структурно-функціональний, компаративістський і соціокультурний підхід, політичний та юридичний аналіз. Через поєднання цих підходів стаття пропонує комплексне розуміння проблеми переосмислення

До інституційно-функціонального наповнення національної безпеки відноситься система організаційних структур, сукупність нормативно-правових актів і політик, та функції держави, які спрямовані на забезпечення та зміцнення національної безпеки країни в певній сфері суспільного життя. В залежності від сфери можна говорити про політичний, економічний, воєнний, соціокультурний інструментарій забезпечення національної безпеки, кожен з яких спрямований на запобігання, мінімізацію і вирішення загроз і ризиків, що постали внаслідок російської агресії з 2014 р., та сприяв збільшенню ступеня захищеності життєвоважливих інтересів держави, суспільства і людини.

Переосмислення інституційно-функціонального наповнення національної безпеки України в умовах збройного насилля є необхідним для забезпечення національної стійкості, надання відповіді на сучасні загрози та здійснення захисту національних інтересів. Якість національної безпеки буде визначатися по-перше, не тільки якістю окремих елементів інституційно-функціонального наповнення, але й тим, як вони будуть корелюватися один з одним (іншими словами система може бути більш ефективною, ніж сума її окремих частин); по-друге, розставленням пріоритетів (деякі аспекти можуть бути більш важливими і впливати більше на загальну ефективність); по-третє, не треба забувати, що елементи інституційно-функціонального наповнення варто розглядати як динамічний рух, який обумовлений змінами політик і стратегій на законодавчому рівні.

Ключові слова: інституційно-функціональне наповнення, національна безпека, збройне насилля.

Вступ. Російсько-українська війна, яка триває з 2014 р., стала стало найбільшою загрозою для національної безпеки України. Специфіка збройної боротьби українського народу з агресором, зокрема протидії дезінформації та кібератакам, протистояння спробам дестабілізувати суспільство, координація гуманітарних заходів (переміщення великої кількості населення, допомога цивільному населенню і реабілітація військових тощо), вимагає постійного перегляду та адаптації інституційно-функціонального наповнення національної безпеки для ефективного управління державою і захисту національних інтересів відповідно загроз і викликів, спричинених агресором.

Метою статті є дослідження зміни в інституційно-функціональному наповненні національної безпеки України в умовах збройного насилля.

З огляду на мету перед нами виникають такі завдання: надати визначення дефініції «інституційно-функціональне наповнення національної безпеки»; окреслити складові інституційно-функціонального наповнення національної безпеки; визначити зміни, які відбулися в кожному складникові в умовах російсько-української війни.

Методи дослідження. Для поставленої мети використовуватиметься комбінація методологічних підходів, таких як структурно-функціональний, компаративістський і соціокультурний підхід, полі-

тичний та юридичний аналіз. Через поєднання цих підходів стаття пропонує комплексне розуміння проблеми переосмислення

Виклад основного матеріалу. «Національна безпека України - захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз» [1]. Національна безпека може бути розглянута як комплексна концепція, яка охоплює захист і безпеку різних сфер суспільства і держави від потенційних загроз, як внутрішніх, так і зовнішніх. Сутність національної безпеки полягає у декількох ключових аспектах. По-перше, це здатність уникати, виявляти і відповідати на потенційні ризики та небезпеки, які можуть виникнути в різних сферах життя суспільства, зокрема і фізичну безпеку, економічну стабільність, захист прав і свобод громадян. По-друге, створення умов для нормального функціонування суспільства і забезпечення основних потреб громадян і держави, таких як доступ до їжі, води, медичної допомоги, освіти тощо. По-третє, захист національних інтересів та цінностей, таких як територіальна цілісність, суверенітет, культурна спадщина і інші аспекти, які визначають ідентичність держави і суспільства. По-четверте, розробка ефективних систем розвідки, безпеки та контррозвідки для виявлення, запобігання та ліквідації можливих загроз і викликів національній безпеці. І останнє, ступінь захищеності життєвоважливих інтересів, оцінка якого вказує на те, наскільки добре держава і суспільство можуть забезпечити захист і безпеку своїх громадян і важливих національних інтересів в різних умовах і ситуаціях. Окреслені аспекти дозволяють констатувати, що формування національної безпеки вимагає відповідних політичних, соціальних, економічних і військових заходів, спрямованих на запобігання, мінімізацію і вирішення загроз і ризиків, які можуть виникнути в сучасному світі.

До інституційно-функціональне наповнення національної безпеки відноситься система організаційних структур, сукупність нормативно-правових актів і політик, та функції держави, які спрямовані на забезпечення та зміцнення національної безпеки країни. Відповідно, як держава встановлює, управляє та координує різні інституції та органи, відповідальні за забезпечення безпеки, а також як ці органи виконують свої функції для захисту національних інтересів та забезпечення стабільності та безпеки суспільства і держави. Складові інституційно-функціонального наповнення національної безпеки включають в себе різні аспекти та сфери, які спрямовані на забезпечення та зміцнення національної безпеки країни: політичній, економічній, військовій та соціокультурній інструментарій. Російська агресія спричинила

змістовні зміни і адаптаційні процеси у кожному з інструментаріїв інституційно-функціонального наповнення національної безпеки України.

Політичний інструментарій національної безпеки – це комплекс заходів, політик та стратегій, що використовуються державою для забезпечення і зміцнення своєї національної безпеки, орієнтований на запобігання, мінімізацію та вирішення політичних загроз та ризиків для держави та її громадян. Він включає в себе внутрішні та зовнішні політичні заходи, спрямовані на забезпечення стабільності, безпеки, суверенітету та національних інтересів держави. Політичний інструментарій національної безпеки включає в себе законодавчі акти, договори, міжнародні відносини, дипломатичні відносини та інші засоби впливу, які використовуються для забезпечення безпеки та долання політичних викликів.

З моменту як росія анексувала Кримський півострів та організувала військовий конфлікт у східній частині країни, Україна прийняла низку нових законів і нормативних актів, спрямованих на забезпечення національної безпеки. Наприклад, прийнято закони або внесені зміни в існуючі щодо аспектів воєнного стану та супротиву агресору (ЗУ «Про правовий режим воєнного стану» [2], ЗУ «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» [3], ЗУ «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» [4], ЗУ «Про основи національного супротиву» [5]), підвищення військової готовності, контролю над державним кордоном, збільшення обороноздатності країни і зміцнення кібербезпеки.

Агресії росії проти України в першу чергу вимагала реорганізації державного управління та наділення новими повноваженнями існуючих структур, що і відбувалося протягом перших етапів російсько-української війни. Повномасштабне вторгнення потребувало впорядкування державного управління заходами спрямованими на сприяння підвищення ефективності роботи спеціалістів: «...впровадження можливості організації віддаленої роботи публічного службовця; спрощення процедури прийому на роботу нових спеціалістів; залучення на посади спеціалістів-військових у військово-цивільних адміністраціях; організація підвищення кваліфікації спеціалістів з акцентом на роботі в реаліях війни...» [6, с. 48].

Необхідним стало ще більше доповнення повноважень деяким центральним органам влади, зокрема Ради національної безпеки і оборони України: ст. 4 п. 1 «Розробляє та розглядає на своїх засіданнях питання, які відповідно до Конституції та законів України, Стратегії національної безпеки України, Воєнної доктрини України належать до сфери національної безпеки і оборони, та подає пропозиції Президентові України, приймає рішення щодо... .. необхідності примусо-

вого відчуження або вилучення рухомого майна, що використовується чи може використовуватися для забезпечення діяльності підприємств оборонно-промислового комплексу України і щодо якого існує ризик переривання його функціонування у зв'язку з перебуванням такого майна на території адміністративно-територіальної одиниці України, щодо якої існує загроза її тимчасової окупації та межі якої розташовані на відстані не більше 30 кілометрів від району ведення воєнних (бойових) дій або від тимчасово окупованої території»; ст. 4 п. 11 «...затверджує Положення про Державний реєстр санкцій та визначає адміністра-тора Державного реєстру санкцій» [7].

З самого початку російсько-української війни в 2014 р. Україна мала ще один складний фронт – дипломатичну боротьбу за підтримку міжнародного співтовариства та прийняття рішень, які б сприяли відновленню територіальної цілісності. З моменту повномасштабного вторгнення зовнішня політика підпорядкована фактично двом головним цілям: наближенню перемоги у війні та максимальній ізоляції Москви. На цьому шляху сталися і очевидні прориви — як-от надання Україні статусу кандидата на членство в Європейському Союзі, що свідчить про позитивні кроки в залученні підтримки міжнародного співтовариства. Також відомі випадки, коли дипломатичні зусилля не принесли очікуваних результатів. Росія продовжувала використовувати своє вето в Радбезі ООН та чинити вплив на окремі країни, намагаючись спростувати санкції та відволікти увагу від своєї агресії.

Необхідно враховувати, що дипломатичний фронт є складним і вимагає постійних зусиль та стратегічного підходу. Україна продовжує активно співпрацювати з міжнародними партнерами, здійснювати ділові візити та докласти зусиль для забезпечення своєї національної безпеки та повернення окупованих територій. Хоча дипломатичний шлях може бути складним і тривалим, він залишається важливим інструментом в боротьбі за мир та суверенітет України.

Окупація Криму, формування терористичних об'єднань ЛНР-ДНР призвели до необхідності державі вжити заходів для надання гуманітарної допомоги постраждалим від бойових дій та переміщенням особам. «З 2014 року питання гуманітарної допомоги в Україні загострилось, адже війна на Донбасі... є перманентною кризою та величезним викликом для держави із задоволення базових потреб своїх громадян, незалежно від того, здійснює вона ефективний контроль за усією територією чи ні» [8]. Повномасштабне вторгнення росії в 2022 р. загостило цю проблему. Але відбулося надзвичайне об'єднання зусиль як самої держави та українських громадян, так і підтримки з боку української діаспори та міжнародної спільноти. Волонтери, громадські організації, благодійні фонди та звичайні небайдужі громадяни

об'єднали свої зусилля для надання допомоги тим. Це стало важливим аспектом реагування на виклики, які виникли внаслідок війни. Держава взяла на себе ініціативу з перебудови та розширення системи надання гуманітарної допомоги для оперативного забезпечення тих, хто перебуває в складних ситуаціях. Це стосувалося, в першу чергу, покращення механізмів доставки, розподілу та контролю за гуманітарними ресурсам з метою ефективного використання останніх. На сьогодні державна система забезпечення гуманітарної допомоги в державі складається з Координаційного штабу з гуманітарних та соціальних питань при Офісі Президента України (централізує процес забезпечення міжнародною гуманітарною допомогою); центральні міністерства, такі як: Мінсоцполітики, Мінреінтеграції, Мінекономіки, Міністерство молоді та спорту України (виконують Узгоджувальні та організаційні функції, пов'язані з розподілом гуманітарної допомоги для цивільного населення).

Отже, російсько-українська війна значною мірою вплинула на політичний інструментарій національної безпеки України, призводячи до змін, починаючи зі змін у законодавстві, публічному управлінні, завершуючи співпрацею з міжнародними партнерами, забезпеченням гуманітарної допомоги та інших аспектах.

Економічний інструментарій національної безпеки – це комплекс економічних політик, заходів і ресурсів, які використовуються державою для забезпечення своєї економічної стійкості, захисту економічних інтересів та зменшення загроз економічній безпеці. Починаючи з 2014 р. Україна провела низку економічних реформ з метою покращення економічної стійкості та забезпечення національної безпеки.

Низька енергоефективність української економіки та велика залежність від поставок газу з російської федерації стало чи не одним з головних викликів, що постали перед Україною. Держава здійснила низку кроків для подолання цього виклику: 1) значним досягненням стала відмова від постачання газу з росії, яка до 2013 р. буда єдиним постачальником; 2) врегулювання цін на газ для зменшення розриву між високими цінами на імпортований газ та низькими комунальними; 3) створення нової корпоративної моделі управління «Нафтогазом» шляхом залучення професійних менеджерів і створення наглядової ради; 4) демонополізація газопостачання домогосподарствам; 5) розвиток власних енергетичних джерел, розширення мереж газопроводів та розробку стратегій енергоефективності.

Також, ще однією стратегією держави стало встановлення пріоритету на розвиток тих секторів економіки, які спрямовані на зменшення залежності від вугільної та енергетичної імпорту, та розвиток виробництва і експорту сільськогосподарської продукції, інформаційних технологій.

Збереження фінансової стабільності стало наступним викликом перед національною безпекою України, вирішення якого залежало від ефективного співробітництва з міжнародними фінансовими установами (в першу чергу з Міжнародним валютним фондом) та трансформації банківської системи та Національного банку України. З огляду на накопичені дисбаланси та економічний спад уряд почав реалізацію ініціатив, орієнтованих на середньострокову та довгострокову перспективи: 1) запровадження в фінансову сферу України концепції таргетування інфляції, яка передбачає, встановлення цільового показника інфляції, який центральний банк намагається досягти за допомогою таких інструментів: зміна відсоткових ставок, грошової політики тощо; 2) ліквідація так званих «банків-зомбі» з метою відновлення довіри до фінансового сектору і поновлення кредитних потоків; 3) посилення нагляду НБУ над діяльністю банків та інших фінансових установ; 4) законодавчі зміни щодо правових основ діяльності НБУ («...обмеження функціоналу Ради НБУ щодо здійснення аналізу впливу грошово-кредитної політики регулятора на соціально-економічний розвиток; обмеження о потенційних членів Ради НБУ; надання права НБУ нараховувати відсотки за коштами, які банки тримають на рахунках регулятора, та права відкривати та закривати закордонні представництва; зміна комунікації НБУ з урядом під час підготовки бюджетної декларації...» [9]. Останнє мало на меті сприяти розбудові інституційної спроможності НБУ як незалежного органу.

Не менш важливим для забезпечення національної безпеки стало завдання суттєво зменшити показники корупції в державі. Відповідно відбулося запровадження антикорупційних механізмів в системі державних закупівель за ініціативи активістів від бізнесу та громадянського суспільства, яким вдалося створити широку коаліцію підтримки серед політиків, міжнародної спільноти та інших зацікавлених сторін. Було ухвалено антикорупційне законодавство та створено антикорупційні органи, ухвалено пакет антикорупційних законів, створено Національну раду з питань антикорупційної політики як дорадчий орган при Президенті України. Боротьбою з корупцією в Україні займаються чотири структури: Національне антикорупційне бюро України (НАБУ), Спеціалізована антикорупційна прокуратура (САП), Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК), Вищий антикорупційний суд України (ВАСУ).

Починаючи з початку війни, Україна активно працює над удосконаленням своєї податкової системи, оскільки вона є важливим компонентом економіки країни, і її ефективність має великий вплив на різні аспекти економічного та соціального розвитку, включаючи інвестиції, підприємництво і соціальний захист, і відповідно, вирішення

проблем у цій галузі є надзвичайно важливим, оскільки може вплинути на стабільність економіки країни та загрозувати її фінансовій стійкості. До повномасштабного вторгнення росії реформування окресленого сектору відбувалося на шляху побудову фіскальної складової політики, внаслідок чого регуляторна та стимулююча функції були менш пріоритетними. «З початком повномасштабної війни уряд України реалізував кроки, спрямовані на підтримку вітчизняного бізнесу, спрощення умов господарювання, усунення бар'єрів та оптимізацію перерозподілу фінансових ресурсів. Більшість заходів мають на меті забезпечення підтримки бізнес-сектору та створення оптимальних умов для його функціонування» [10].

З 2014 р. і до сьогодні Україна запроваджує санкції проти росії як реакцію на агресію останньої та ніші дії, які призвели до порушення українських національних інтересів і територіальної цілісності відповідно до ЗУ «Про санкції» [11]. Закон визначає понад 20 видів санкцій, які можуть бути застосовані проти підприємств та осіб, що порушують національні інтереси України. Ці санкції включають в себе заборону на участь у приватизації та оренді державного майна, відмову у видачі ліцензій та дозволів від Національного банку України, вимогу збільшити статутний капітал підприємства, яке підпадає під санкції, зупинення дії торговельних угод, а також заборону передачі технологій та інші обмеження. Ці заходи спрямовані на обмеження російського впливу в Україні та підтримку національної безпеки.

Загалом, економічний інструментарій національної безпеки України в умовах російсько-української війни відображає реформи, що спрямовані на зменшення економічної залежності, підвищення фінансової стійкості та забезпечення економічної безпеки країни, що стало важливим аспектом в процесі гарантування національної безпеки та відновлення територіальної цілісності України

Воєнний інструментарій забезпечення національної безпеки – це сукупність військових засобів, стратегій, доктрин, організаційних структур та дій, спрямованих на захист та забезпечення територіальної цілісності, національних інтересів і безпеки країни в умовах можливого воєнного конфлікту чи загрози військовому вторгненню. Воєнний інструментарій включає в себе військові сили, засоби зв'язку, зброю, обладнання, військову доктрину, військовий персонал, інтелігенцію, військовий бюджет та всі інші аспекти, необхідні для ведення військових операцій та забезпечення безпеки країни в умовах можливого воєнного конфлікту.

У 2014 році, коли Російська Федерація здійснила перші акти агресії на території України, почалося значуще реформування Збройних сил України. Ця історична реформа стартувала в умовах активного конфлікту в Криму і на сході України, який загрожу-

вав національній безпеці країни, і продовжується сьогодні. Україна активно модернізує свої Збройні Сили, включаючи армію, військово-повітряні та військово-морські сили. Модернізація включає в себе придбання нової техніки та озброєння, які були необхідними для забезпечення ефективного опору агресії, так як: протитанковий ракетний комплекс «Стугна», протикорабельний комплекс «Нептун», бойовий танк «Булат», самохідна артилерійська установка з натовським калібром 155–міліметрів «Богдана», тактичний ракетний комплекс «Вільха», реактивна система залпового вогню «Буревій». Україна впроваджує інноваційні технології в сфері оборони, такі як дрони, безпілотники, та інші системи для збільшення ефективності ведення війни. «З 22 лютого 2022 року Міністерство оборони взяло на озброєння чи в експлуатацію 28 моделей БПЛА українського виробництва різних типів... зросла й кількість компаній, які виробляють дрони – з 9 до 40» [12]. Держава взяла курс на створення армії дронів.

Україна створила спеціальні підрозділи Сил спеціальних операцій України та загони так званої гвардії наступу («Азов», «Спартан», «Рубіж», «Сталевий кордон», «Лють», «Червона калина», «Кардаг», «Буревій», «Хартія») для боротьби з російською агресією і повернення окупованих територій.

Під час цього реформування проводилися зміни в структурі і організації Збройних сил, відбулася оптимізація системи командування та управління, впровадження сучасних методів планування та координації, вдосконалення системи інформаційного обміну та використання новітніх технологій у військовому управлінні [13]. Відбулося розмежування правого врегулювання обов'язків між Міністерством оборони України та Генеральним штабом «...Міністерство оборони України має формувати політику, тоді як Генеральний штаб відповідати за її реалізацію та звітувати Міністерству...» [14]; введено такі посади, як: Головнокомандувач Збройних сил України та «Начальник Генерального штабу Збройних сил України».

Зростання кіберзагроз та кібератак заставили Україну звернути особливу увагу на кібербезпеку. Були створені спеціальні структури для боротьби з цими загрозами та підвищення захищеності критично важливих інфраструктур. Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, відома як Держспецзв'язок, відіграє ключову роль у формуванні та реалізації державної політики в галузі кіберзахисту та захисту критичних об'єктів інфраструктури та державних інформаційних ресурсів в Україні. Ця організація не тільки відповідає за забезпечення кібербезпеки в країні, але й має на меті підготовку фахівців у цих областях, що особливо важливо в умовах швидкої зміни вимог і загроз у кіберпросторі в умовах російської агресії. Держспецзв'язок намагається

бути гнучким і швидко адаптуватися до нових технологій та викликів, які постійно зростають. Освіта і навчання нових кадрів в цій галузі стають критично важливими, оскільки тільки спеціалісти-професіонали можуть ефективно захищати національну кібербезпеку та інформаційні активи держави.

Слід відзначити, що цей процес реформування відбувався за активної участі та підтримки громадянського суспільства України. Громадянська активність та готовність волонтерів і добровольців допомагали Збройним силам забезпечувати військові операції та діяти в умовах збройної агресії. Крім того, реформування ЗСУ також пов'язано з підвищенням рівня прозорості та демократизації військових структур. Розбудова військової демократії передбачає створення ефективних механізмів громадського контролю за ЗС, залучення громадськості до процесу вирішення стратегічних та тактичних питань оборони, а також підвищення ролі парламенту у здійсненні цивільного контролю над збройними силами.

Отже, воєнний інструментарій в умовах захисту суверенітету та відновлення територіальної цілісності набував статус пріоритетного.

Соціокультурний інструментарій національної безпеки – це сукупність соціокультурних, освітніх, інформаційних та комунікаційних засобів, програм, політик та стратегій, спрямованих на формування та зміцнення національної ідентичності, внутрішньої стабільності, патріотизму та громадянського суспільства в країні. Цей інструментарій включає в себе такі аспекти, як освіта, культурна політика, медіа, національна символіка, інформаційна безпека, сприяння соціокультурній інтеграції громадян тощо. Соціокультурний інструментарій сприяє зміцненню соціальної та культурної солідарності громадян, забезпечує стабільність суспільства та сприяє зміцненню національної єдності та внутрішньої гармонії в країні, що є важливими складовими національної безпеки.

Події 2014 р. стали поштовхом до усвідомлення побудови державної політики у сфері формування спільної загальнонаціональної ідентичності громадян України, «... об'єднаних, незалежно від етнічного походження, рівними правами та обов'язками перед державою і суспільством, визнанням української мовної і культурної традиції як чинника консолідації, спільними базовими цінностями, спільними уявленнями про історію України та баченням її майбутнього...» [15, с. 89]. На державному рівні починає застосовуватися принцип: патріотизм як вирішальний чинник державності. Кульмінацією стало прийняття постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на період до 2025 року та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України» від 30 червня 2021 р. № 673, метою якої є удо-

сконалення та розвиток цілісної загальнодержавної політики національно-патріотичного виховання шляхом формування та утвердження української громадянської ідентичності [16].

Війна підштовхнула створення громадських об'єднань, волонтерських організацій і надала їм новий статус у суспільстві. Громадянське суспільство активно допомагає військовим та постраждалим, а також спостерігає за дотриманням прав людини. На державному рівні в 2016 р. було підписано Президентом України указ про сприяння розвитку громадянського суспільства [17], в 2021 р. підписано указ про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки [18]. «Комунікаційні стратегії, залученість громадян до процесу прийняття рішень і національно-патріотичне виховання як соціокультурний інструментарій забезпечення національної безпеки є запорукою збереження суверенітету і нації. Правильно організовані комунікаційні канали та інформаційні кампанії, спрямовані на об'єднання населення та підтримку національних інтересів, сприяють зміцненню патріотичного духу та громадянської свідомості. Взаєморозуміння між усіма верствами суспільства створює підґрунтя для ефективного протидії зовнішнім загрозам та збереження національної безпеки. Активна громадянська позиція та участь у прийнятті важливих рішень підвищує довіру до влади та забезпечує демократичний контроль над державними діями. Заохочення громадян брати активну участь у житті країни та враховувати їхні думки при формуванні стратегій національної безпеки сприяє стабільності та ефективному реагуванню на внутрішні та зовнішні виклики. Національно-патріотичне виховання сприяє зміцненню національної ідентичності та почуттю єдності, необхідних для стійкості країни перед зовнішніми загрозами. Формування громадянської свідомості, патріотичного духу та підтримка національних цінностей впливає на залученість громадян до захисту держави, її незалежності та територіальної цілісності. Важливо продовжувати розвивати національно-патріотичне виховання серед молодого покоління, щоб забезпечити майбутнє нації та зберегти національну безпеку в умовах зовнішніх тиску та агресії» [19].

Оскільки війна в Україні супроводжується інформаційною війною, дезінформацією та пропагандою, держава запровадила політику і практики протидії інформаційним загрозам, створивши механізм протидії інформаційним загрозам відповідно до Стратегії національної безпеки України, доктрини інформаційної безпеки [20] та Стратегії кібербезпеки України [21], які затвердили принципи управління ризиками, блокування деструктивних елементів та стимулювання конструктивних елементів балансу суспільства, держави, окремих

осіб та груп. Відповідно, суспільство стало більш обізнаним щодо інформаційних загрозам та стало виявляти більше зацікавленість в медіа-грамотності та критичному мисленні.

Війна змусила змінити підходи до освіти та культурної спадщини. В школах та університетах було введено нові предмети та курси, пов'язані з історією та національною безпекою. Культурні події і проекти стали більш спрямованими на підтримку воїнів та пам'ять про загиблих.

Висновки. Переосмислення інституційно-функціонального наповнення національної безпеки України в умовах збройного насилля є необхідним для забезпечення національної стійкості, надання відповіді на сучасні загрози та здійснення захисту національних інтересів. Якість національної безпеки буде визначатися по-перше, не тільки якістю окремих елементів інституційно-функціонального наповнення, але й тим, як вони будуть корелюватися один з одним (іншими словами система може бути більш ефективною, ніж сума її окремих частин); по-друге, розставленням пріоритетів (деякі аспекти можуть бути більш важливими і впливати більше на загальну ефективність); по-третє, не треба забувати, що елементи інституційно-функціонального наповнення варто розглядати як динамічний рух, який обумовлений змінами політик і стратегій на законодавчому рівні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про національну безпеку : Закон України. Поточна редакція. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
2. Про правовий режим воєнного стану : Закон України. Поточна редакція. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T150389?an=1>
3. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» : Закон України. Поточна редакція. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text>.
4. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України. Поточна редакція. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>.
5. Про основи національного супротиву : Закон України. Поточна редакція. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text>.
6. Миколюк А. Публічне управління в умовах воєнного стану. *Публічне управління та адміністрування в Україні*. Вип. 29. 2022. С. 45–48. URL: <http://www.pag-journal.iei.od.ua/archives/2022/29-2022/8.pdf>.
7. Про Раду національної безпеки і оборони України : Закон України. Поточна редакція. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-%D0%B2%D1%80#Text>.
8. Механізми надання державою гуманітарної допомоги в умовах воєнного стану. Аналітична довідка. Київ, Національне агентство із запобігання корупції, 2022. Станом на 01 червня 2022 року. URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2022/07/Mehanizmu-nadannya-derzhavnoyu-gumanitarnoyi-dopomogy-v-umovah-voynenogo-stanu.pdf>.
9. Незалежність НБУ: Рада ухвалила пакет необхідних для МВФ законів. *Українська правда*.

19 жовтня 2021 р. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2021/10/19/678853/>.

10. Греца В. Модифікація податкової системи України в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2023. Вип. 78. ч. 2. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/285895/279944>.

11. Про санкції : Закон України. Поточна редакція. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text>.

12. Що заважає виробникам українських дронів покрити потреби фронту. <https://thepage.ua/ua/politics/virobnictvo-droniv-v-ukrayini-golovni-problemi>

13. Залужний В., Щапатала С. Реформування воєнної організації держави: трансформація завдань і функцій Міністерства оборони України та Генерального штабу Збройних Сил України. *Наука і оборона*. 2021. № 4. С. 4–12.

14. Міністерства оборони України : наказ Міністерства оборони України від 22.09.2020 р. № 346. URL: https://www.mil.gov.ua/content/mou_orders/mou_2020/mou_346.pdf.

15. Основні засади та шляхи формування спільної ідентичності громадян України. Інформаційно-аналітичні матеріали до Круглого столу 12 квітня 2017 р. Центр Разумкова. URL: https://razumkov.org.ua/images/Material_Conference/2017_04_12_ident/2017-Identi-3.pdf.

16. Про затвердження Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на період до 2025 року та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України : Постанова Кабінету Міністрів України від 30 червня 2021 р. № 673. URL: <https://www.kmu.gov.ua/nps/pro-zatverdzhennya-derzhavnoyi-cilovoyi-socialnoyi-programi-nacionalno-patriotichnogo-vihovannya-na-period-do-2025-roku-ta-vnesennya-zmin-do-deyakihi-iz300621-673>

17. Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні : Указ Президента України від 26.02.2016 № 68. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/68/2016>.

18. Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки : Указ Президента України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text>

19. Вовк С. Соціокультурний інструментарій формування національної безпеки України в умовах війни. *Регіональні студії*. 2023. № 34.

20. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України : Указ Президента України від 29 грудня 2016 року «Про доктрину інформаційної безпеки України». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/472017-21374>.

21. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України : Указ Президента України від 14 травня 2021 р. «Про стратегію кібербезпеки України». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4472021-40013>

REFERENCES:

1. Zakon Ukrainy Pro natsionalnu bezpeku. Potochna redaktsiia. [Law of Ukraine On National Security. Current edition]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> [in Ukrainian].

2. Zakon Ukrainy Pro pravovy rezhym voiennoho stanu. Potochna redaktsiia. [Law of Ukraine On the Legal Regime of Martial Law. Current edition]. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T150389?an=1> [in Ukrainian].

3. Zakon Ukrainy Pro zatverdzhennia Ukazu Prezydenta Ukrainy Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini. [Law of Ukraine On the Approval of the Decree of the President of Ukraine On the Introduction of Martial Law in Ukraine. Current edition]. Potochna redaktsiia. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text> [in Ukrainian].

4. Zakon Ukrainy Pro mobilizatsiinu pidhotovku ta mobilizatsiuiu. Potochna redaktsiia. [Law of Ukraine On Mobilization Training and Mobilization. Current edition]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text> [in Ukrainian].

5. Zakon Ukrainy Pro osnovy natsionalnoho suprotvyvu. Potochna redaktsiia. [Law of Ukraine On the Basics of National Resistance. Current edition]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text> [in Ukrainian].

6. Mykoliuk, A. (2022). Publichne upravlinnia v umovakh viiskovoho stanu. [Public administration under martial law]. *Publichne upravlinnia ta administruvannia v Ukraini*. Vyp. 29. S.45–48. URL: <http://www.pag-journal.iei.od.ua/archives/2022/29-2022/8.pdf> [in Ukrainian].

7. Zakon Ukrainy Pro Radu natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy. Potochna redaktsiia. [Law of Ukraine On the National Security and Defense Council of Ukraine. Current edition]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].

8. Mekhanizmy nadannia derzhavoiu humanitarnoi dopomohy v umovakh voiennoho stanu. Analytychna dovidka (2022). [Mechanisms for the provision of humanitarian assistance by the state in conditions of martial law. Analytical reference]. Kyiv. Natsionalne ahtentstvo iz zapobihannia koruptsii. Stanom na 01 chervnia 2022. URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2022/07/Mehanizmy-nadannya-derzhavnoyu-gumanitarnoyi-dopomogy-v-umovah-voyennogo-stanu.pdf> [in Ukrainian].

9. Nezalezhnist NBU: Rada ukhvalyla paket neobkhdnykh dlia MVF zakoniv. [Independence of the NBU: The Council adopted a package of laws necessary for the IMF]. *Ukrainska pravda*. 19 zhovtnia 2021. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2021/10/19/678853/> [in Ukrainian].

10. Hretsa, V. (2023) Modyfikatsiia podatkovoi systemy Ukrainy v umovakh voiennoho stanu. [Modification of the tax system of Ukraine under martial law]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Serii PRAVO*. Vyp. 78. p. 2. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/285895/279944>. [in Ukrainian].

11. Zakon Ukrainy Pro sanktsii. Potochna redaktsiia. [Law of Ukraine On Sanctions. Current edition]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text> [in Ukrainian].

12. Shcho zavazhaie vyrobnykam ukrainskykh droniv pokryty potreby frontu. [What prevents Ukrainian drone manufacturers from meeting the needs of the front]. URL: <https://thepage.ua/ua/politics/virobnictvo-droniv-v-ukrayini-golovni-problemi> [in Ukrainian].

13. Zaluzhnyi, V. & Shchapatala, S. (2021) Reformuvannia voiennoi orhanizatsii derzhavy: transformatsiia zavdan i funktsii Ministerstva oborony Ukrainy ta Heneralnoho shtabu Zbroinykh Syl Ukrainy. [Reforming the military organization of the state: transformation of tasks and functions of the Ministry of Defense of Ukraine and the General Staff of the Armed Forces of Ukraine]. *Nauka i oborona*. № 4. pp. 4–12. [in Ukrainian].

14. Ministerstva obrony Ukrainy : nakaz Ministerstva obrony Ukrainy vid 22.09.2020. № 346. [Ministry of Defense of Ukraine: Order of the Ministry of Defense of Ukraine dated September 22, 2020 No. 346]. URL: https://www.mil.gov.ua/content/mou_orders/mou_2020/mou_346.pdf [in Ukrainian].

15. Osnovni zasady ta shliakhy formuvannia spilnoi identychnosti hromadian Ukrainy. [Basic principles and ways of forming a common identity of citizens of Ukraine]. Informatsiino-analitychni materialy do Kruhloho stolu 12 kvitnia 2017 r. Tsentrazumkova. URL: https://razumkov.org.ua/images/Material_Conference/2017_04_12_ident/2017-Identi-3.pdf [in Ukrainian].

16. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro zatverdzhennia Derzhavnoi tsilovoi sotsialnoi prohramy natsionalno-patriotichnogo vykhovannia na period do 2025 roku ta vnesennia zmin do deiakykh postanov Kabinetu Ministriv Ukrainy» vid 30 chervnia 2021 r. № 673. [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On approval of the State targeted social program of national and patriotic education for the period until 2025 and amendments to some resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine» dated June 30, 2021 No. 673]. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnoyi-cilovoyi-socialnoyi-programi-natsionalno-patriotichnogo-vihovannya-na-period-do-2025-roku-ta-vnesennya-zmin-do-deyakihi-i300621-673> [in Ukrainian].

17. Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 26.02.2016 № 68 Pro spriannia rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraini. [Decree of the President of Ukraine dated February 26, 2016 No. 68 On promoting the development of civil

society in Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/68/2016> [in Ukrainian].

18. Ukaz Prezydenta Ukrainy pro Natsionalnu stratehiiu spriannia rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraini na 2021 – 2026. [Decree of the President of Ukraine on the National Strategy for Promoting the Development of Civil Society in Ukraine for 2021-2026]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text> [in Ukrainian].

19. Vovk, S. (2023). Sotsiokulturnyi instrumentarii formuvannia natsionalnoi bezpeky Ukrainy v umovakh viiny. [Socio-cultural toolkit of formation of national security of Ukraine in conditions of war]. *Rehionalni studii*. № 34. 2023 [in Ukrainian].

20. Ukaz prezydenta Ukrainy Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i obrony Ukrain vid 29 hrudnia 2016 roku «Pro doktrynu informatsinnoi bezpeky Ukrainy». [Decree of the President of Ukraine On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated December 29, 2016 «On the doctrine of information security of Ukraine»]. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/472017-21374> [in Ukrainian].

21. Ukaz Prezydenta Ukrainy Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i obrony Ukrainy vid 14 travnia 2021 r. «Pro stratehiiu kiberbezpeky Ukrainy». [Decree of the President of Ukraine On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated May 14, 2021 «On the cyber security strategy of Ukraine»]. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4472021-40013> [in Ukrainian].

Reconception of the institutional and functional compounding of the national security of Ukraine in the conditions armed violence

Vovk Svitlana Oleksandrivna

Doctor of Political Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Political Science and Law
State Institution “Luhansk Taras Shevchenko National University”
Koval str., 3, Poltava, Ukraine
ORCID: 0000-0002-6171-4782

Bader Anton Vasylovych

Doctor of Political Sciences, Associate Professor,
Director of the Educational and Scientific Institute of History,
International Relations and Socio-Political Science

The Russian-Ukrainian war, ongoing since 2014, has become the most significant threat to Ukraine's national security. The nature of the armed conflict waged by the Ukrainian people against the aggressor, including countering disinformation and cyberattacks, resisting attempts to destabilize society, and coordinating humanitarian efforts, necessitates constant review and adaptation of the institutional-functional framework of national security for effective state governance and the protection of national interests in response to threats and challenges posed by the aggressor.

The article's objective is to examine the changes in the institutional-functional framework of Ukraine's national security in the conditions of armed conflict. To achieve this goal, the following tasks are outlined: to provide a definition of the term «institutional-functional framework of national security»; to outline the components of the institutional-functional framework of national security; to determine the changes that have occurred in each component in the context of the Russian-Ukrainian war. A combination of methodological approaches, including structural-functional, comparative, socio-cultural, political, and legal analysis, will be employed to address the stated objectives.

The institutional-functional framework of national security encompasses organizational structures, a set of normative legal acts and policies, and state functions aimed at ensuring and strengthening the national security of the country in various spheres of societal life. Depending on the sphere, it is possible to speak of political, economic, military, socio-cultural instruments for ensuring national security, each of which is directed towards preventing, minimizing, and resolving threats and risks arising from Russian aggression since 2014 and contributing to an increased level of protection of the vital interests of the state, society, and individuals.

The reconsideration of the institutional-functional framework of national security in Ukraine in the conditions of armed violence is necessary to ensure national resilience, respond to contemporary threats, and protect national interests. The quality of national security will be determined, firstly, not only by the quality of individual components of the institutional-functional framework but also by how they correlate with each other (in other words, the system can be more effective than the sum of its individual parts); secondly, by prioritization (some aspects may be more important and have a greater impact on overall effectiveness); and thirdly, it is essential to remember that the elements of the institutional-functional framework should be viewed as a dynamic process influenced by changes in policies and strategies at the legislative level.

Key words: institutional-functional framework, national security, armed violence.

Ковтун Наталія Михайлівна
Заглада Віктор Миколайович
Шкіль Людмила Леонідівна

Методологія порівняльного аналізу у трактаті «Політика» Аристотеля

УДК 167/168:321.7:1(091)
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2023-4.2>

Ковтун Наталія Михайлівна
доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософії
та політології
Житомирського державного
університету імені Івана Франка
вул. Велика Бердичівська, 40,
Житомир, Україна
ORCID: 0000-0002-5529-8655

Заглада Віктор Миколайович
кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії
та політології
Житомирського державного
університету імені Івана Франка
вул. Велика Бердичівська, 40,
Житомир, Україна
ORCID: 0000-0003-0709-6079

Шкіль Людмила Леонідівна
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри публічного управління
та адміністрування
Державного університету інформаційно-
комунікаційних технологій
вул. Солом'янська, 7, Київ, Україна
ORCID: 0000-0003-2410-1159

У статті аналізується методологія порівняльних досліджень у трактаті «Політика» Аристотеля, яка дозволила мислителеві виділити спільні і відмінні ознаки, особливості та закономірності різних форм державного устрою. В основі дослідження покладено міждисциплінарний підхід, в межах якого здійснено критичний аналіз трактату «Політика» на підставі синтезу напрацьованих різних авторів у галузях епістемології, методології, логіки, політології та історії філософії. У дослідженні також було використано принцип герменевтичного трикутника та категорія «розуміння» як засадничі для вивчення наукових текстів.

Використання цих методологічних підходів дозволило встановити, що Аристотель виділяє три правильні і три неправильні форми державного устрою. Якщо до правильних форм філософ відносить монархію, аристократію та політію, метою діяльності яких є досягнення суспільного блага громадян, то неправильними формами державного устрою він вважає тиранію, олігархію і демократію, мета існування яких співпадає з досягненням користі інтересам можновладців. При цьому основою поділу для порівняння різних форм державного устрою Аристотель вважає бідність і багатство: у державах, в яких влада більшості або меншості базується на багатстві, формується олігархія, а там, де владу здійснюють бідні люди – демократія. На протизвагу демократичному устрою, у недемократичних державах громадянством володіють люди, які не просто беруть участь у діяльності судів або народних зборів, а безпосередньо обіймають посади у них.

На підставі співставлення різних типів держав Аристотель доводить, що держава як політичне об'єднання громадян зникає разом зі зміною державного устрою, а відтак існування держави прямо залежить від типу взаємодії між громадянами полісу. При цьому політія розглядається ним як найкраща форма державного устрою, в межах якої реалізується влада добродесних громадян, що обираються до народних зборів на основі середнього майнового цензу і керуються у політичній діяльності загальним благом.

Ключові слова: метод, методологія, порівняльний аналіз, трактат «Політика», держава, громадянин, форма державного устрою.

Вступ. У методології наукових досліджень простежується чітка градація між дисциплінами, в яких верифікація результатів можлива за допомогою емпіричних, експериментальних досліджень, та дисциплінами, в яких така перевірка є обмеженою, а в деяких випадках і неможливою. Це стосується, насамперед гуманітарних і суспільнознавчих дисциплін. У таких науках активно використовуються різні методологічні підходи, від логіко-історичної методології дослідження до феноменології. Важливу роль при цьому посідає методологія порівняльних досліджень, яка дозволяє виділяти спільні і відмінні ознаки, особливості й закономірності у розвитку різних систем.

Стан наукової розробленості проблеми. Становлення порівняльної методології дослідження пов'язане з працями значної кількості мислителів, як-от Платона, Аристотеля, Полібія, Фоми Аквінського, Ніколо Макіавеллі, Шарля Луї де Монтеск'є, Огюста Конта, Георга Гегеля, Карла Маркса, Джона Мілля та ін. Особливої значущості методологія порівняльного аналізу набула у площині співставлення культурно-цивілізаційних типів

та соціокультурної динаміки їх розвитку в інтерпретації Освальда Шпенглера, Арнольда Тойнбі.

У модерній західній науковій традиції до методології порівняльних досліджень зверталися Джейс Брайс, Джон Берджес, Тод Лендман, Рой Макрідіс, Річард Роуз, Мартін Харрор, Род Хегу, Алан Цукерман, Рональд Чилкот та ін. Так, одним з головних дослідницьких підходів називали порівняльну методологію політологічного аналізу англійські науковці Род Хегу і Мартін Харрор [9, р. 69]. Натомість Річард Роуз позиціонує порівняльну політологію як методологію дослідження, насамперед іноземних країн [11, р. 446-447]. Інший англійський науковець, Тод Лендман, відводить значну роль у верифікації результатів порівняльного аналізу у дослідженні суспільно-політичних процесів, передусім, використанню статистичних засобів контролю [10, р. 27].

Метод порівняльного аналізу та його роль у політологічному вимірі досліджував і український науковець Василь Кобильник [2]. У контексті практичної реалізації методу порівняльного аналізу інший вітчизняний науковець Олександр Труш

запропонував використовувати 3 ключові підходи (індуктивний, гіпотетико-індуктивний і проблемний). Дослідник акцентує увагу, що у сфері цивільного захисту найбільш доцільним є використання саме проблемного методу, адже дослідження має рухатись не стільки у площині індукції і первинного збирання даних і подальшого їх пояснення, скільки через дедукцію, аналіз проблеми, обґрунтування гіпотези, а в підсумку – збирання даних для її підтвердження або спростування [7, с. 138–139]. Поряд з цим у дослідженнях Віталія Кольцова були розкриті методологічні проблеми порівняльної методології: проблема порівнюваності об'єктів пізнання, проблема занадто великої кількості змінних у порівнянні за умови незначної кількості випадків, проблема еквівалентності, коли атрибутивні ознаки повною мірою відображають природу об'єкта співставлення, проблема упередженості у відборі об'єктів наукового порівняння [3].

Окремої уваги у площині виявлення елементів порівняльної методології у трактаті «Політика» заслуговують дослідження, присвячені вивченню розуміння Аристотелем феноменів громадянства, держави, форм державного устрою та ін. Так, атрибутивні ознаки афінської демократії у її зіставленні з іншими формами державного устрою, зокрема в інтерпретації Аристотеля, стали предметом зацікавленості українського дослідника Вадима Ніколенка [4, с. 91]. Аналіз різних форм правління на основі осмислення праці «Політика» Аристотеля у контексті дослідження античного полісу став об'єктом ґрунтовного дослідження Віктора Петрінка [5, с. 187]. Поряд з цим концепт «органічної держави» Аристотеля як мети і результату розвитку античного соціуму досліджував інший український дослідник Олександр Шама [8, с. 245]. Однак, незважаючи на значний доробок вказаних дослідників, специфіка виявлення методу порівняльного аналізу у праці «Політика» Аристотеля не стала предметом ґрунтовного філософського і політологічного осмислення.

Метою статті є дослідження методології порівняльного аналізу в праці «Політика» Аристотеля.

Методи дослідження. В основі дослідження покладено міждисциплінарний підхід, в межах якого здійснено критичний аналіз трактату «Політика» Аристотеля через поєднання напрацювань різних авторів у контексті епістемології, методології, логіки, політології та історії філософії. Окрім цього, у дослідженні було використано метод герменевтичного аналізу, насамперед принцип герменевтичного трикутника та категорія «розуміння» як засадничі для розуміння наукових текстів.

Результати. У контексті дослідження застосування порівняльної методології аналізу у трактаті «Політика» Аристотеля вкрай важливим є звернення до проблеми порівнюваності об'єктів пізнання. Методологія порівняння виходить з позиції,

що порівнювані об'єкти мають мати одночасно і ідентичні, і відмінні характеристики. Проблема полягає в тому, якою мірою об'єкти порівняння мають відрізнятися. Як звертає увагу Віталій Кольцов, у методології порівняльного аналізу сформувався два ключові підходи щодо вирішення цієї проблеми. Одна група дослідників схиляється до необхідності витримування критерію найбільшої схожості об'єктів порівняння за умови певної нейтралізації деяких відмінностей з метою більш прискіпливого вивчення інших. На противагу їм, інша група дослідників сходиться на позиції, що можна порівнювати максимально відмінні фактори функціонування об'єктів пізнання, які мають високий ступінь значущості для реалізації завдань дослідження [3, с. 54–55]. Найбільш оптимальним варіантом при цьому має бути ситуація, в якій можна порівнювати ідентичні об'єкти з усіх сторін, окрім однієї. І саме її має вивчати дослідник. Утім, на практиці знайти саме такі об'єкти пізнання для співставлення практично неможливо.

У трактаті «Політика» порівняння будь-яких предметів Аристотель пов'язує з тим, що «одні з них є первинними, другі – похідними, треті – випливають з похідних» [1, с. 68]. Власне останні з них можуть і не мати загальних ознак, спільних для першого і другого типу предметів або мати їх у незначній мірі. Застосовуючи такий підхід мислитель акцентує увагу на тому, що форми державного устрою можуть відрізнятися між собою: одні з них постають як первинні, а другі – як похідні від них. Філософ вказує і на те, що деякі з форм державного устрою можуть мати «хибні засади», а тому вони «стоять нижче тих, котрі не мають цих вад» [1, с. 68].

У площині застосування порівняльної методології наукового аналізу Аристотель визначає засадничі поняття «громадянин» і «державна», які стали основою поділу для класифікації різних форм державного устрою. У широкому контексті філософ розглядає громадянина як того, «хто може бути суддею і посадовою особою» [1, с. 68]. У такому розумінні громадянами він вважає тих, хто бере участь у діяльності судів і народних зборів. Для уточнення сутнісних ознак наявності громадянства Аристотель використовує принцип обмеження і чітко вказує ті групи людей, які не можуть бути громадянами. До негромадян він відносить слуг, рабів, метеків та іноземців, яких у судах мають представляти громадяни. Мислитель вказує й на відносність громадянства, як юнаків, які ще не досягли повноліття, так і чоловіків старшого віку, які вже не можуть виконувати громадянські обов'язки.

Методологічно обґрунтовано Стагірит вказує, що це визначення поняття «громадянин» «здебільшого відповідає громадянину демократичного устрою» [1, с. 68]. У застосуванні до інших типів державного устрою він пропонує обов'язково його уточнювати. На противагу демократичному

устрою, у недемократичних державах громадянством володіють люди, які не просто беруть участь у діяльності судів і народних зборів, а обіймають посади суддів або членів народних зборів [1, с. 68]. Отже, у розумінні автора «Політики» у недемократичних державах громадянство надається за посадою, насамперед через повноваження розглядати законодавчі або судові справи.

У площині порівняння форм державного устрою Аристотель звертається й до аналізу поняття «держава». Як слушно наголошує Вадим Ніколенко, на відміну від Платона, багато з позицій якого щодо функціонування держави мали утопічний характер, ідеї Аристотеля були більш реалістичними. Український дослідник пов'язує це з зацікавленістю автора «Політики» природничими науками та медициною [4, с. 91]. До цієї позиції тяжіє і український науковець Олександр Шама. На його думку, якщо Платон покладав в основу свого розуміння «концепції держави теократичну ідею», то Аристотель розглядав державу за аналогіями до живої природи на основі «біологічної» метафізики [8, с. 245]. При цьому науковець проводить аналогію, що якщо існування біологічного індивіда визначається в інтерпретації Аристотеля інтересами його виду, то взаємодія й життя людського індивіда підкоряється інтересам і потребам його сім'ї, роду або полісу.

Аристотель визначає державу як «сукупність таких громадян, яка, власне кажучи, самодостатня для звичайного існування» [1, с. 69]. Держава як політичне «об'єднання (громадян)» у такому розумінні зникає разом зі зміною «державного устрою, відмінного від попереднього» [1, с. 70]. Фактично зі зміною державного устрою постає інша держава, навіть якщо вона складається з тих самих громадян. Отже, буття держави пов'язується з існуванням конкретного політичного устрою, який формується на основі діяльності громадян.

Розуміння поняття «громадянин» Аристотель співвідносить з проблемою найкращої форми державного устрою, пов'язуючи її з чеснотами громадян. Лише у випадку, коли усі, без винятку, громадяни володіють «чеснотливістю», «держава буде досконалою» [1, с. 71]. Водночас мислитель цілком слушно зауважує, що майже ніколи не буває, що усі громадяни в одній державі можуть бути однаковою мірою бути чеснотливими або досконалими.

Такий тип держави можливий, на думку Аристотеля, лише тоді, коли громадянин усвідомлює, що він має «вміти прекрасно повелівати й належно коритися» [1, с. 72]. Стагірит звертає особливу увагу на ті форми влади, де людина панує над людьми вільними і подібними до себе за походженням. У демократіях перед здійсненням влади правитель обов'язково має пройти своєрідну «школу послуху». Наприклад, щоб «бути іпархом, треба послужити в кінноті; щоб бути стратегом, треба

самому спершу побути в строю, побути лохагом, таксіархом» [1, с. 73]. У підсумку Аристотель робить висновок, що ніхто не може бути здатним добре управляти іншими, якщо сам не навчиться послуху.

Окрім практичного досвіду послуху до важливих чеснот правителя афінський мислитель відносить розсудливість. Для пояснення її значущості він наводить таку порівняльну асоціацію: «Адже підлеглий – немовби майстер, що майструє флейти, а правитель – флейтист, який грає на флейті» [1, с. 73]. Натомість для підлеглого у контексті його взаємодії з правителем розсудливість не обов'язкова. Але від нього обов'язково вимагається здатність до «правильного способу мислення». Саме на основі порівняння Аристотель обґрунтовує ненадання громадянства ремісникам, доводячи, що їх не можна відносити ні до метеків, ні до чужинців, хоча «у давні часи у деяких державах ремісники складалися з рабів і чужинців» [1, с. 74]. Далі він акцентує увагу на ще одній вкрай важливій ознаці громадянства: громадянином може бути не просто вільнонароджений, а лише той, «хто звільнений від робіт, необхідних для повсякденного життя» [1, с. 74]. У випадку, якщо людина виконує таку роботу для приватної особи, то вона має статус раба, а якщо працює на суспільні потреби, то така людина належить до спільноти ремісників або поденників.

Співставляючи різні форми державного устрою, Аристотель аналізує й принципи отримання громадянства у різних формах державного устрою, адже якщо «існує кілька видів державного устрою, то неодмінно існуватиме й кілька різновидів громадянства» [1, с. 74]. Мислитель наголошує, що існують форми державного устрою, в яких ремісники і поденники можуть бути громадянами, хоча й підлеглими. Для прикладу він наводить олігархії, в яких поденники позбавлені прав громадян, оскільки в олігархіях доступ до органів управління обмежується достатньо високим майновим цензом. Однак, ремісники у таких державах «можуть отримати права, бо завдяки ремеслу вони здатні розбагатіти» [1, с. 74]. Натомість у деяких демократичних державах в умовах їх малолюдності громадянські права можуть надаватися і чужинцям, але лише тим, «у кого мати користується громадянством» [1, с. 75]. З часом після відновлення кількості громадян зазвичай вводилося обмеження: громадянами могли ставати лише ті, у кого і мати, і батько мали громадянство.

Порівнюючи аристократії, з олігархіями і демократіями, Аристотель наголошує, що в них «неможливо, аби ремісник чи поденник користувалися громадянськими правами» [1, с. 74]. Такий висновок філософ обґрунтовує тим, що в аристократії ремісники або поденники, щоденно виконуючи свої професійні обов'язки, не здатні належним чином виявляти чесноти. Отже, ключовою ознакою грома-

дянина є участь у державному житті. У широкому розумінні громадянин в інтерпретації мислителя – це той, хто «обіймає або може обіймати верховну посаду – одноосібно чи разом з іншими» [1, с. 75].

Окрім з'ясування функцій громадян у різних формах державного устрою Аристотель задля порівняння різних форм державного устрою ставить питання про мету утворення держави. Відповідаючи це питання, філософ акцентує на тому, що «людина за своєю природою є істота політична» [1, с. 76]. Навіть маючи тяжіння до свободи і самостійності, люди все-таки прагнуть до співжиття у спільноті з іншими. Спонукає їх до цього бажання загальної користі і прагнення «вести достойний спосіб життя». Власне це мислитель і називає «кінцевою метою людського об'єднання і кожної людини зокрема» [1, с. 76]. Державу він вважає найвищою формою спілкування, адже лише у ній людина може уповні розкрити власну сутність (телос) через активність вільної істоти. Поза державою людина може існувати лише, як бог або як тварина.

За твердженням філософа просторові характеристики держави є достатньо важливими для її існування, адже це допомагає перебувати громадянам «в епігамії між собою», що завбачує «взаємне спілкування» між людьми. Для цього у державах формуються соціальні спільноти, споріднені спілки, фратрії, та відбуваються «і загальні жертвоприношення, і розваги» [1, с. 81]. Відтак, існування держави завбачує не просто соціальну взаємодію, співжиття соціальних спільнот, родів, фратрій, а саме «досконалу діяльність інституцій».

Досконале функціонування державних інституцій базується саме на чеснотах громадян, які Аристотель поділяє на діаноетичні/інтелектуальні (мудрість, практична мудрість, розсудливість), які набуваються через навчання, та етичні (чесноти волі та характеру: мужність, щедрість, справедливність), які здобуваються людьми на підставі виховання. Філософ ставить питання про співвідношення чеснот окремої людини з чеснотами громадянина. Даючи відповідь на це запитання, він доходить висновку, що ці чесноти співпадають лише у правильних формах державного устрою. У них громадяни можуть виховувати свої чесноти та спрямовувати їх на досягнення загального блага.

У трактаті «Політика» Аристотель виділяє три правильні та три неправильні форми державного устрою. «Правильні політичні устрої – монархія, аристократія та політія служать суспільному благу громадян, неправильні – тиранія, олігархія, демократія характеризуються правлінням на користі інтересам можновладців» [6, с. 39]. Найкращою з правильних форм державного устрою Стагірит називає політію, в межах якої реалізується влада громадян середнього статку і поєднуються найкращі риси усіх інших форм правління.

У процесі порівняння різних форм правління Аристотель вказує на деякі суперечності між ними. Зокрема, якщо визначати олігархію як форму влади, в якій «державні посади обіймають багаті, маючи високий майновий ценз», а демократію як форму державного устрою, в межах якого «влада зосереджується в руках бідних громадян, то можна було б припустити ситуацію, що більшість громадян були б багаті у державі і мали верховну владу, а відтак цю форму правління слід було б назвати демократією. Так само можна уявити й іншу ситуацію, що меншість у державі становлять «бідні громадяни, але вони утримують владу», то ми мали б говорити про олігархію [1, с. 78]. Утім таке розмежування форм державного устрою мислитель називає неправильним.

Продовжуючи ці міркування, Аристотель доводить, що сам факт перебування влади у руках меншості чи більшості є не сутнісною ознакою державного устрою, а відносною, адже «скрізь заможних буває меншість, а неімущих – більшість» [1, с. 78]. Отже, ця ознака не може бути базовою для розмежування демократії й олігархії як форм правління. Демократична форма правління, як він доводить, є пануванням саме бідної більшості, а олігархія завбачує володарювання багатой меншості. Відтак, ознаками розрізнення цих форм державного правління «є бідність і багатство» [1, с. 78–79]. Отже, у державах, в яких влада більшості або меншості базується на багатстві, маємо олігархію, а там, де владу здійснюють бідні люди – демократію.

Сутнісні ознаки, які дозволяють визначити різницю між олігархіями і демократіями, Аристотель розкриває на підставі порівняльного аналізу поняття «справедливість» у цих формах державного устрою. Мислитель акцентує увагу на тому, що справедливість часто тлумачиться як рівність. І насправді вона є такою. Але справедливість у його розумінні «стосується не всіх, а тільки рівних» [1, с. 79]. У свою чергу і нерівність може бути справедливою, оскільки вона також «не стосується всіх, а тільки нерівних» [1, с. 79].

Позиціонує демократію як несправедливу форму державного устрою, Стагірит звертає увагу, «що той закон, за яким влада належить більшості, не може вважатися справедливим». Більше того, коли «більшість відбере у багатих усе й почне ділити між собою статки меншості, то цим зруйнує державу» [1, с. 82]. Такі дії не можна назвати «чеснотливим» і справедливим, адже справедливість не може спонукати до руйнування держави. Подібні дії бідної більшості за Аристотелем нічим не відрізняються від діяльності тирана, який вчиняє насильство. Як не можна визнавати справедливим, що «грабуватимуть і відбиратимуть майно у більшості», так само не можна вважати справедливим і протилежне, «щоб більшість грабувала» [1, с. 82].

Розглядаючи політію як найкращу форму правління, філософ ставить питання, що якщо державою мають управляти «чеснотливі й шляхетні громадяни», то чи буде правильним, щоб решта громадян не брали участі в її управлінні. При цьому він доводив, що будь-яку слід вважати «посаду за почесь, гідну громадянина, за привілей». У зв'язку з цим, якщо ж влада сконцентрована в руках однієї людини, то характер правління є ще гіршим, «бо взагалі більшість буде позбавлено усяких почесь» [1, с. 82]. У зв'язку з цим афінський мислитель виходив з позиції, що верховна влада мусить перебувати в руках більшості, а не меншості, нехай складеної з найкращих (аристократів).

За твердженням Віктора Петрінка саме у праці «Політика» Аристотель чи не вперше у світовій науковій парадигмі позиціонував політію як досконалу форму державного устрою з домінуванням «середньої власності» та висловив ідею про існування «громадянського суспільства» [5, с. 187]. Політія у такому розумінні постає владою благочестивих добродішних громадян, які до народних зборів обираються на основі середнього майнового цензу і керуються у своїй політичній діяльності необхідністю досягнення загального блага.

Висновки. В цілому методологія порівняльного аналізу дозволила Аристотелю у трактаті «Політика» виділити сутнісні ознаки та відмінності між різними формами державного устрою. На основі порівняння філософ виділив три правильні і три неправильні форми державного устрою. Вони не тільки відрізняються між собою, а одні з них є первинними, а інші – вторинними. Одні форми державного устрою можуть трансформуватися і переходити в інші.

До правильних форм державного устрою мислитель відносить монархію, аристократію та політію, метою діяльності яких є досягнення суспільного блага громадян. До неправильних форм державного устрою він відносить тиранію, олігархію і демократію, мета існування яких співпадає з досягненням користі інтересам можновладців. Лише у правильних формах державного устрою чесноти окремої людини співпадають з чеснотами громадянина. З чеснотами громадян полісу філософ пов'язує й визначення політії як найкращої форми державного устрою, в межах якої реалізується влада благочестивих громадян середнього статку і поєднуються найкращі риси усіх інших форм правління.

Аристотель доводить, що перебування влади у руках меншості чи більшості не є сутнісною ознакою державного устрою. Такою ознакою насправді є «бідність і багатство»: у державах, в яких влада більшості або меншості базується на багатстві, маємо олігархію, а там, де владу здійснюють бідні люди – демократію. Якщо ж влада сконцентрована в руках однієї людини (монархія,

тиранія), то характер правління є ще гіршим, адже більшість громадян позбавлена усяких почесь. Ще однією ознакою для поділу форм державного устрою Аристотель вважає особливості громадянства в них. На противагу демократичному устрою, у недемократичних державах громадянством володіють люди, які не просто беруть участь у діяльності, а безпосередньо обіймають посади суддів або членів народних зборів. При цьому громадянином може бути не просто вільнонароджений, а лише той, хто не обтяжений повсякденною роботою задля виживання.

На підставі порівняльного аналізу різних типів держав Аристотель доводить, що держава як політичне «об'єднання (громадян)» зникає разом зі зміною державного устрою, а відтак існування держави залежить від типу взаємодії між громадянами полісу. Держава як найвища форма спілкування людей за Аристотелем формується лише тоді, коли виникає об'єднання між сім'ями і родами з метою досягнення загального блага. Саме існування держави завбачує не просто соціальну взаємодію, співжиття соціальних спільнот, родів, фратрій, а саме досконалу діяльність державних інституцій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Аристотель. Політика. / Пер. з давнього. та передм. О. Кислюка. Київ : Основи, 2000. 239 с. Книга 3. С. 66–98.
2. Кобильник В.В. Порівняльний метод як основа політологічного дослідження. *Зб. наукових праць «Політологічні студії»*. 2011. Випуск 2. С. 54–63.
3. Кольцов В.М. Сучасні методологічні тенденції в порівнянні дизайну політичних систем. *Актуальні проблеми політики*. 2015. Вип. 54. С. 51–59.
4. Ніколенко Вадим. Афінська держава та демократія у науковій спадщині Аристотеля. *Філософія та політологія в контексті сучасної культури*. 2020. Т. 12, Вип. 1(25). С. 87–94.
5. Петрінко В.С. Поліс як державне утворення у «Політиці» Аристотеля. *Науковий Вісник УжДУ. Серія «Історія»*. 2000. № 4. С. 183–188.
6. Політична енциклопедія. Редкол. : Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ : Парламентське видавництво, 2011. 808 с.
7. Труш О.О. Методологічні засади компаративної політики у сфері цивільного захисту. *Актуальні проблеми державного управління*. 2010. № 1. С. 135–139.
8. Шама О. «Органічна» держава Аристотеля як кінцева мета розвитку античного суспільства. *Україна–Європа–Світ : міжнародний збірник наукових праць: 25-й річниці Незалежності України присвячено*. Тернопіль : ТНПУ, 2016. Вип. 17. С. 245–253.
9. Hague Rod, Harrop Martin. *Comparative Government and Politics. An Introduction 6th Edition*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire : Macmillan Press Ltd. 2004. 355 p.
10. Landman Todd. *Issues and methods in comparative politics: an introduction*. 3rd ed. 2008. 385 p.

11. Richard Rose & W. J. M. Mackenzie. Comparing Forms of Comparative Analysis. *Political Studies*. 1991. Vol. 39. P. 446–462.

REFERENCES:

1. Aristotel. (2000). Polityka. [Policy] / Per. z davnoho. ta peredm. O. Kysliuka. Kyiv : Osnovy, Knyha 3. pp. 66–98. [in Ukrainian].
2. Kobylnyk, V.V. (2011). Porivnialnyi metod yak osnova politolohichnoho doslidzhennia. [Comparative method as the basis of political research]. Zbirnyk naukovykh prats «Politolohichni studii», Vypusk 2, pp. 54–63. [in Ukrainian].
3. Koltsov, V.M. (2015). Suchasni metodolohichni tendentsii v porivnianni dyzainu politychnykh system. [Modern methodological trends in the comparison of the design of political systems]. Aktualni problemy polityky, Vyp. 54, pp. 51–59. [in Ukrainian].
4. Nikolenko, Vadym. (2020). Afinska derzhava ta demokratiia u naukovi spadshchyni Arystotelia. [The Athenian state and democracy in Aristotle's scientific legacy]. Filosofii ta politolohiia v konteksti suchasnoi kultury, T. 12, Vyp. 1(25), pp. 87–94. [in Ukrainian].
5. Petrisko, V.S. (2000). Polis yak derzhavne utvorennia u «Politytsi» Arystotelia. [Polis as a state

entity in Aristotle's «Politics»]. *Naukovyi Visnyk UzhDU. Seria «Istoriia»*, № 4, pp. 183–188. [in Ukrainian].

6. Politychna entsyklopediia. (2011). [Political encyclopedia], Redkol.: Yu. Levenets (holova), Yu. Shapoval (zast. holovy) ta in. Kyiv : Parlamentske vydavnytstvo [in Ukrainian].
7. Trush, O.O. (2010). Metodolohichni zasady komparatyvnoi polityky u sferi tsyvilnoho zakhystu. [Methodological principles of comparative policy in the field of civil protection]. Aktualni problemy derzhavnogo upravlinnia, № 1, pp. 135–139. [in Ukrainian].
8. Shama, O. (2016). «Orhanichna» derzhava Arystotelia yak kintseva meta rozvytku antychnoho suspilstva. [Aristotle's «organic» state as the final goal of the development of ancient society]. *Ukraina–levropa–Svit: mizhnarodnyi zbirnyk naukovykh prats : 25-ii richnytsi Nezalezhnosti Ukrainy prysviacheno*. Ternopil : TNPU, Vyp. 17. pp. 245–253. [in Ukrainian].
9. Hague Rod, Harrop Martin. (2004). *Comparative Government and Politics. An Introduction 6th Edition*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire : Macmillan Press Ltd.
10. Landman Todd. (2008). *Issues and methods in comparative politics: an introduction*. 3rd ed.
11. Richard Rose & W. J. M. Mackenzie. (1991). Comparing Forms of Comparative Analysis. *Political Studies*. Vol. 39, pp. 446–462.

Methodology of comparative analysis in the treatise “Politics” by Aristotle

Kovtun Nataliia Mykhailivna
 Doctor of Science in Philosophy,
 Professor,
 Professor at the Department
 of Philosophy and Politology
 Zhytomyr Ivan Franko State University
 Velyka Berdychivska str., 40,
 Zhytomyr, Ukraine
 ORCID: 0000-0002-5529-8655

Zahlada Viktor Mykolaiovych
 Candidate of Philosophical Sciences
 (PhD),
 Associate Professor at the Department
 of Philosophy and Politology
 Zhytomyr Ivan Franko State University
 Velyka Berdychivska str., 40,
 Zhytomyr, Ukraine
 ORCID: 0000-0003-0709-6079

Shkil Liudmyla Leonidivna
 Candidate of Philosophical Sciences
 (PhD), Associate Professor,
 Associate Professor at the Department
 of Public Administration
 State University of Information
 and Communication Technology
 Solomenska str., 7, Kyiv, Ukraine
 ORCID: 0000-0003-2410-1159

The article analyzes the methodology of comparative research works in Aristotle's treatise «Politics», which allowed the thinker to identify common and distinctive features, peculiarities and regularities of various forms of state system. The research work is based on an interdisciplinary approach, within which a critical analysis of the treatise «Politics» is carried out based on a synthesis of the works of various authors in the fields of epistemology, methodology, logic, political science, and the history of philosophy. The research work also used the principle of the hermeneutic triangle and the category of «understanding» as fundamental to the study of scientific texts.

The use of these methodological approaches made it possible to establish that Aristotle singles out three correct and three incorrect forms of government. If the philosopher considers monarchy, aristocracy, and polity to be the correct forms, the purpose of which is to achieve the public good of citizens, then he considers tyranny, oligarchy, and democracy to be the wrong forms of government, whose purpose is to benefit the interests of those in power. At the same time, Aristotle considers poverty and wealth to be the basis of division for comparing different forms of government: in states where the power of the majority or minority is based on wealth, an oligarchy is formed, and where poor people exercise power, democracy is formed. In contrast to a democratic system, in non-democratic states citizenship is held by people who do not just participate in the activities of courts or people's assemblies, but directly hold positions in them.

On the basis of a comparison of different types of states, Aristotle proves that the state as a political association of citizens disappears with the change of the state system, and therefore the existence of the state directly depends on the type of interaction between the citizens of the polis. At the same time, he considers polity as the best form of government, within which the power of virtuous citizens is exercised, who are elected to the people's assemblies on the basis of the average property qualification and are guided in political activity by the common good.

Key words: method, methodology, comparative analysis, treatise «Politics», state, citizen, form of state system.

РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Voichuk Alina Yuriivna

The features of the president`s institute in Brazil

UDC 321.728:351-057.341:342.511(495)
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2023-4.3>

Voichuk Alina Yuriivna
PhD in Social and Behavioral Sciences,
Assistant at the Department of Political
Science
Taras Shevchenko National University
of Kyiv
Volodymyrska str., 64/13, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-1925-1307

The president`s institute is a key part of the Brazilian political system. Brazil is a presidential republic. The President of Brazil is the head of state and head of government. The purpose of the article is to analyze the peculiarities of the functioning of the presidential institute in Brazil. Research methods are institutional, systemic and structural-functional. The President of Brazil is vested with significant power. The term of office of the President of Brazil is four years. The President of Brazil is elected together with the Vice-President by an absolute majority system. In Brazil, only a citizen of that state by birth can be president. It is advisable to systematize the powers of the President of Brazil according to the main spheres of state activity—executive, legislative, judicial, foreign policy, national security and defense. The powers of the President of Brazil in the sphere of executive power include: forming and dismissing the government; recognition with state awards, awarding of honorary and military ranks. The powers of the President of Brazil in the field of legislative power include: convening extraordinary sessions of the parliament; sending messages to the National Congress; the right of legislative initiative; signing and promulgation of laws adopted by the parliament; application of the veto on laws adopted by the parliament; issuance of own regulatory legal acts (decrees). In the field of judicial power, the President of Brazil has the right to pardon, reduce and cancel criminal punishments determined by the court, the right to appoint judges or to participate in the procedure of such appointments. In the field of foreign policy, the President of Brazil represents the state in the international arena. It is granted the right to accredit diplomatic representatives, conclude treaties, conventions and international acts. In the spheres of national security and defense of the state, the President of Brazil heads the state defense. He exercises the highest command of the armed forces of the state. The head of state has the right to introduce a state of emergency (martial law), general or partial mobilization or demobilization with the consent of the parliament.

Key words: president, president`s institute, institute of presidency, the President of Brazil, presidential republic.

Introduction. The president`s institute in Brazil has a long history. The first President of Brazil was elected in 1889 after the fall of the monarchy. Since then, the president`s institute has become a key part of the Brazilian political system. The President of Brazil is the head of state and the head of government. The president has broad powers in the legislative, executive, judicial, foreign policy and spheres of national security and defense of the state. The president`s institute in Brazil is the subject of much debate. Some scholars believe that the president has broad powers and that this can lead to the concentration of power in the hands of one person. Others believe that a president with broad powers ensures the stability and efficiency of the Brazilian political system. The relevance of the topic of the article is that the institution of the president is a key part of the Brazilian political system.

Among the numerous studies and publications that highlight the issue of the peculiarities of the president`s institute in Brazil, the works of such researchers as S. Bostan, M. Dmytrenko, I. Kostytska, P. Mironenko, V. Sukhonos, etc. deserve special attention.

The purpose of the article is to analyze the peculiarities of the functioning of the president`s institute in Brazil.

The research **methods** are institutional, systemic and structural-functional. The institutional method

involves the identification and analysis of formalized phenomena and processes of the political life of society to one degree or another, and the institution of the president is used to distinguish it. A system is usually understood as a set of elements that are in relations and connections with each other, which forms a certain integrity, unity. The application of the system method is determined by the system of higher state bodies in Brazil. The system method requires a detailed analysis of the components of the system, its structure and functioning. This is achieved through the use of the structural-functional method along with the system method, which is one of the most important forms of application of the system method. The structural-functional method consists in dividing a complex object into components, studying the connections between them, and determining the place and role of all components in the functioning of the object as a whole, provided that it preserves its integrity in interaction with the external environment.

Discussion. Brazil is a presidential republic. The presidential republic is characterized by the fact that the president elected in general elections is legally and de facto the head of state and the head of executive power. The main features of a presidential republic are: strict separation of powers and a balanced system of checks and balances; election of the presi-

dent in general elections; the combination of the powers of the head of state and the head of government in the person of the president and, as a rule, the absence of the post of prime minister; formation of the government by the president with limited participation of the parliament; lack of political responsibility of the government before the parliament; absence of the president's right to dissolve parliament; lack of countersignature institution – binding of acts of the president with the signatures of ministers [2, p. 410]. If in the classic presidential republic (USA) the president does not have the right of legislative initiative, then the President of Brazil is granted the right of legislative initiative.

The term of office of the President of Brazil is four years. Brazil has introduced constitutional restrictions on the election of one and the same person to the post of president. Such restrictions are that one and the same person can be elected to the post of president only once. These amendments were made to the Brazilian Constitution in 1994 to prevent the concentration of power in the hands of one person. Until 1994, the President of Brazil could be re-elected for an unlimited term. This norm has resulted in some presidents, such as Juscelino Kubicek and Luiz Inacio Lula da Silva, serving multiple terms.

In Brazil, only a citizen of that state by birth can be president. Thus, an increased (qualified) qualification of citizenship has been introduced in Brazil, which stipulates that a candidate for the post of president must be a citizen of this country not only for a certain period of time, but also be a citizen by birth. Naturalized citizens of Brazil cannot become its president.

The election of the President of Brazil and vice-president of the Republic shall take place simultaneously, on the first Sunday of October, in the first round, and on the last Sunday of October, in the second round, as the case may be, of the year preceding the one in which the current presidential term of office ends. The election of the president of the Republic shall imply the election of the vice-president registered with him. The candidate who, being registered by a political party, obtains an absolute majority of votes, not counting blank or void votes, shall be considered elected president. If no candidate attains an absolute majority in the first voting, another election shall be held within twenty days from the announcement of the results, the competition being between the two candidates with the highest number of votes, and being considered elected the candidate with the majority of valid votes. If, before the runoff election is held, a candidate dies, withdraws or is legally impaired, the candidate with the greatest number of votes among the remaining candidates shall be called. If more than one candidate with an equal number of votes remain in second place, the senior one shall qualify (Article 77 of Constitution of the Federative Republic of Brazil of 1988) [3].

The President of Brazil is vested with significant power. It is advisable to systematize the powers of the President of Brazil according to the main spheres of state activity – executive, legislative, judicial, foreign policy, national security and defense.

The powers of the President of Brazil in the sphere of executive power include: forming and dismissing the government; recognition with state awards, awarding of honorary and military ranks.

The article 76 of Constitution of the Federative Republic of Brazil of 1988 states that executive power rests with the president. The President of the Republic appoints and dismisses ministers of state (Article 84 of Constitution of the Federative Republic of Brazil of 1988) [3].

Other constitutional powers of the president include the awarding of state awards, the awarding of honorary and higher military ranks. Thus, Article 84, Clause XXI of Constitution of the Federative Republic of Brazil states that the president awards orders and honorary titles. The President of Brazil assigns military ranks (paragraph 1 of Article 42 of Constitution of the Federative Republic of Brazil of 1988) [3].

The powers of the President of Brazil in the field of legislative power include: convening extraordinary sessions of the parliament; sending messages to the National Congress; the right of legislative initiative; signing and promulgation of laws adopted by the parliament; application of the veto on laws adopted by the parliament; issuance of own regulatory legal acts (decrees).

The National Congress shall meet each year in the Federal Capital, from February 2 to July 17 and from August 1 to December 22. The President of Brazil only has the right to convene the parliament for extraordinary sessions (Article 57 of Constitution of the Federative Republic of Brazil of 1988) [3].

The President of Brazil sends a message to the National Congress every year on February 1. The President's Message is an important document in which the President announces his plan of action for the year. In the message, the President of Brazil discusses such issues as the economy, education, health care, security and foreign policy.

The President's message is an important tool for the President's communication with the people of Brazil. The presidential address allows the president to tell people about his plans for the future and how he plans to solve the country's problems. The president's message is also an important tool for influencing parliament. The president's message allows the president to convince members of parliament to support his policy (XI, Article 84 and Article 165, Clause 5 of Constitution of the Federative Republic of Brazil of 1988) [3].

The President of Brazil has the right of legislative initiative. In addition to the president, the right of legislative initiative belongs to any member and any commission of the Chamber of Deputies, the Federal

Senate or the National Congress, the Federal Supreme Court, the Prosecutor General of the Republic and citizens. The exclusive initiative of the President of the Republic includes laws that: a) determine or modify the number of Armed Forces troops; b) relate to: creation of public offices, functions or positions in the direct bodies of the administration and in its associated entities or increases in their salaries; administrative and judicial organization, tax and budget matters, public services and administrative personnel of the Territories; civil servants of the Union and Territories, their legal statute, appointment to offices, tenure and retirement; organization of the Prosecution Office and of the Office of the Public Defender of the Union, as well as general rules for the organization of the Prosecution Office and the Office of the Public Defender of the states, the Federal District and the Territories; creation and extinction of Ministries and government bodies, with due regard for the provision; military of the Armed Forces, their legal statute, appointment to offices, promotions, tenure, remuneration, retirement, and transfer to the reserve (Article 61 of Constitution of the Federative Republic of Brazil of 1988) [3].

Other legislative powers of the President of Brazil include the right to sign and promulgate the law adopted by the Parliament (promulgation). This right is the final stage of the legislative process and contains several elements: certification of the law and the fact that it was adopted according to the established procedure; signing the law; order on the publication of the law and its implementation [2, p. 429-430]. Promulgation of the law, i.e. making it known to the public, is carried out by the head of state by publishing the text of the law in special official printed publications. Thus, the Constitution of the Federative Republic of Brazil of 1988 states that the President of the Republic has the right to authorize, promulgate and publish laws (clause IV of Article 84) [3].

The most important means of influence of the President of Brazil on the parliament is the veto of laws. The head of state can impose a partial or general veto. Thus, if the President of the Republic believes that the draft is wholly or partially unconstitutional or contrary to public interests, he imposes a full or partial veto on it within 15 working days, and within 48 hours he notifies the Chairman of the Senate of the reasons for his veto. The veto can be overridden at a joint session of the chambers within 30 days by an absolute majority of parliamentarians (paragraphs 1, 4 of article 66 of Constitution of the Federative Republic of Brazil of 1988) [3].

Other constitutional powers of the President of Brazil in the sphere of legislative power include the right to issue his own normative legal acts (decrees).

The practice of delegated legislation, provided for by the Constitution of Brazil, also leads to a strengthening of the president's position. The National Con-

gress delegates the issuance of laws to the President. Acts of the exclusive competence of the National Congress, which supplement: the organization of the judicial branch and of the Prosecution Office, the career and guarantees of their members; nationality, citizenship, individual, political and electoral rights; pluriannual plans, budget directives and budgets (Article 68 of Constitution of the Federative Republic of Brazil of 1988) [3].

In the field of judicial power, the President of Brazil has the right to pardon, reduce and cancel criminal punishments determined by the court, the right to appoint judges or to participate in the procedure of such appointments. Thus, in clauses XII, XV, XVI of Article 84 of Constitution of the Federative Republic of Brazil of 1988, it is stated that the President of Brazil has the right to grant pardons and mitigate punishments after hearing, if necessary, the bodies established by law; to appoint judges of the Accounting Tribunal of the Union in accordance with the provisions of Article 73; to appoint magistrates in the cases provided for by this Constitution, as well as the General Advocate of the Union [3].

In the field of foreign policy, the President of Brazil represents the state in the international arena. It is granted the right to accredit diplomatic representatives, conclude treaties, conventions and international acts and submit them for ratification to the National Congress (Parts VII-VIII, Article 84 of Constitution of the Federative Republic of Brazil of 1988) [3].

In the spheres of national security and defense of the state, the President of Brazil heads the state defense. He exercises the highest command of the armed forces of the state. The head of state has the right to introduce a state of emergency (martial law), general or partial mobilization or demobilization with the consent of the parliament. The President of Brazil is empowered to declare war in the event of foreign aggression by authorization of the National Congress or in the event that said aggression is committed outside legislative sessions with the approval of Congress; make peace with the authorization or approval of the National Congress (parts XIX-XX of Article 84 of Constitution of the Federative Republic of Brazil of 1988) [3].

The irresponsibility of the President of Brazil is not absolute. He may be held legally liable by impeachment if he commits a crime or other illegal actions. Impeachment (eng. impeachment, from the French *empeachment* – condemnation, accusation) is a constitutionally established procedure for holding high-ranking state officials (the president, ministers, judges of higher courts, etc.) accountable by the parliament for their violation of laws [2, p. 172]. Articles 85 and 86 of Constitution of the Federative Republic of Brazil of 1988 state that acts of the President of the Republic that encroach on the Federal Constitution and especially on: the existence of the Union; free

exercise of the powers of the legislative and judicial branch, of the Prosecution Office and the constitutional powers of the federal entities; exercise of political, individual and social rights; internal security of the country; probity in the administration; budget law; compliance with the laws and court decisions. If charges against the president of the Republic are accepted by two thirds of the Chamber of Deputies, he shall be submitted to trial before the Federal Supreme Court for common criminal offenses or before the Federal Senate for crimes of responsibility. The president shall be suspended from office: in common criminal offenses, if the Federal Supreme Court accepts the information or the complaint; in the event of crimes of responsibility, after the Senate commences the proceeding. If the trial has not been concluded after a period of one hundred and eighty days, the president shall return to office notwithstanding the regular progress of the proceeding. In the event of common offenses, the president of the Republic shall not be subject to arrest before a criminal conviction is issued. During his term of office, the president of the Republic may not be held liable for acts not related to the performance of the functions of the public office [3].

In Brazil, the initiation of the case and the indictment is carried out by the lower house of the parliament, and the upper house turns into a judicial panel for its consideration. In Brazil, the impeachment procedure was violated several times. In 1993, F. Collor was removed from the post of President of Brazil. In March 2016, D. Rousseff, who was accused of corruption, was removed from the post of President of Brazil.

Results. Thus, the President of Brazil is vested with broad powers in the legislative, executive, judicial, foreign policy, and national defense and security spheres. The powers of the President of Brazil in the sphere of executive power include: forming and dismissing the government; recognition with state awards, awarding of honorary and military ranks. The powers of the President of Brazil in the field of legislative power include: convening extraordinary sessions of the parliament; sending messages to the National Congress; the right of legislative initiative;

signing and promulgation of laws adopted by the parliament; application of the veto on laws adopted by the parliament; issuance of own regulatory legal acts (decrees). In the field of judicial power, the President of Brazil has the right to pardon, reduce and cancel criminal punishments determined by the court, the right to appoint judges or to participate in the procedure of such appointments. In the field of foreign policy, the President of Brazil represents the state in the international arena. It is granted the right to accredit diplomatic representatives, conclude treaties, conventions and international acts. In the spheres of national security and defense of the state, the President of Brazil heads the state defense. He exercises the highest command of the armed forces of the state. The head of state has the right to introduce a state of emergency (martial law), general or partial mobilization or demobilization with the consent of the parliament.

BIBLIOGRAPHY:

1. Мироненко П.В. Форма правління: політичні трансформації на зламі століть: монографія. К. : ВД «Академія», 2014. 220 с.
2. Шляхтун П. П. Конституційне право: словник термінів. К. : Либідь, 2005. 568 с.
3. Constitution of the Federative Republic of Brazil of 5 October 1988. URL: https://www.stf.jus.br/arquivo/cms/legislacaoConstituicao/anexo/brazil_federal_constitution.pdf (date of application: 29.06.2023).
4. Linz J. The perils of presidentialism. *Journal of Democracy*. 1990. Vol. 1, № 1. P. 51–69.

REFERENCES:

1. Myronenko P.V. (2014). Forma pravlinnia: politychni transformatsii na zlami stolit: monohrafiia. Kyiv : VD "Akademiia", 220 s. [in Ukrainian].
2. Shliakhtun P. P. (2005). Konstytutsiine pravo: slovnyk terminiv. Kyiv : Lybid., 568 s. [in Ukrainian].
3. Constitution of the Federative Republic of Brazil of 5 October 1988. URL: https://www.stf.jus.br/arquivo/cms/legislacaoConstituicao/anexo/brazil_federal_constitution.pdf (date of application: 29.06.2023) [in English].
4. Linz J. (1990). The perils of presidentialism. *Journal of Democracy*. Vol. 1, № 1. P. 51–69. [in English].

Особливості інституту президента в Бразилії

Войчук Аліна Юріївна
 доктор філософії з галузі соціальних
 та поведінкових наук,
 асистентка кафедри політичних наук
 Київського національного університету
 імені Тараса Шевченка
 вул. Володимирська, 64/13, Київ,
 Україна
 ORCID: 0000-0002-1925-1307

Інститут президента є ключовою частиною бразильської політичної системи. Бразилія є президентською республікою. Президент Бразилії є главою держави і главою уряду. Метою статті є аналіз особливостей функціонування інституту президента в Бразилії. Методи дослідження є інституціональний, системний та структурно-функціональний. Президент Бразилії наділяється вагомими владними повноваженнями. Строк повноважень Президента Бразилії становить чотири роки. Президент Бразилії обирається разом з віце-президентом за мажоритарною системою абсолютної більшості. У Бразилії президентом може бути лише громадянин цієї держави за народженням. Систематизацію повноважень Президента Бразилії доцільно здійснювати відповідно до основних сфер державної діяльності – виконавчої, законодавчої, судової, зовнішньополітичної, національної безпеки та оборони. До повноважень Президента Бразилії у сфері виконавчої влади належить: формування та відправлення у відставку уряду; відзначення державними нагородами, присвоєння почесних і військових звань. До повноважень Президента Бразилії у сфері законодавчої влади належить: скликання позачергових сесій парламенту; направлення послань до Національного конгресу; право законодавчої ініціативи; підписання та оприлюднення прийнятих парламентом законів; застосування вето щодо прийнятих парламентом законів; видання власних нормативно-правових актів (указів). У сфері судової влади Президент Бразилії має право на помилування, пом'якшення і скасування кримінальних покарань, визначених судом, право призначати суддів або брати участь у процедурі таких призначень. У зовнішньополітичній сфері Президент Бразилії представляє державу на міжнародній арені. Він наділяється правом акредитувати дипломатичних представників, укладає договори, конвенції та міжнародні акти. У сферах національної безпеки та оборони держави Президент Бразилії очолює державну оборону. Він здійснює найвище командування збройних сил держави. Глава держави має право ввести надзвичайний (воєнний) стан, загальну або часткову мобілізацію чи демобілізацію за згодою з парламентом.

Ключові слова: президент, інститут президента, інститут президентства, президент Бразилії, президентська республіка.

Галіпчак Володимир Дмитрович

Трансформація інформаційного простору України під впливом російської агресії: зміни та виклики

УДК 321.01:004

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2023-4.4>

Галіпчак Володимир Дмитрович
аспірант кафедри політичних інститутів та процесів
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
вул. Шевченка, 57,
Івано-Франківськ, Україна
ORCID: 0009-0006-2501-0290

Ця стаття розглядає еволюцію інформаційного простору України в контексті російської агресії. Інформаційний простір став суттєвим аспектом сучасного світу, і його еволюція може мати важливий вплив на стабільність, безпеку та суспільний розвиток країни. Україна, зазнавши російської агресії, стала свідком і учасником інформаційної війни, яка визначила нові виклики та загрози її інформаційній безпеці. В даній статті буде розглянуто різні аспекти еволюції інформаційного простору України, включаючи вплив російської пропаганди та дезінформації, зміни у медіа, соціальних мережах та інших інформаційних засобах. Також буде проаналізовано роль інформаційної війни у російській агресії та методи її впливу на українське суспільство. На основі цього аналізу буде надано оцінку заходів, які були прийняті для зміцнення інформаційної безпеки України. Зокрема, досліджено зміни та виклики, з якими Україна стикалася під впливом інформаційної війни, а також розглянуто заходи та стратегії, що були прийняті для забезпечення інформаційної безпеки та стійкості до дезінформації та пропаганди. Вона докладно розглядає зміни, які відбулися у медіа, соціальних мережах, традиційних мас-медіа та інших інформаційних засобах, під впливом російської пропаганди. Автор також аналізує вплив цих змін на публічну думку та інформаційну безпеку. В статті розглядаються основні тенденції та зміни, що відбулися в інформаційному середовищі України за останнє десятиріччя, зокрема вплив пропаганди, дезінформації та кібератак. Стаття аналізує ефективність цих заходів, надає рекомендації для подальшого покращення інформаційної безпеки та стійкості до інформаційної війни, і робить висновки щодо майбутнього розвитку інформаційного простору України під впливом російської агресії. Дослідження наголошує на важливості підвищення інформаційної грамотності серед громадян, співпраці з міжнародними союзниками та підтримці незалежних медіа. Завершальна частина статті висвітлює перспективи майбутнього розвитку інформаційного простору України та закликає до уважності та відповідальності в сфері інформаційної безпеки.

Ключові слова: інформаційний простір, інформаційна війна, російська агресія, інформаційна безпека, виклики, трансформація.

Вступ. У сучасному світі інформація стала однією з найцінніших валют. Вона об'єднує нас, робить нашу повсякденну діяльність більш ефективною і сприяє розвитку суспільства. Проте інформаційний простір також став полем битви, де різні сили та актори борються за вплив, контроль і перекручення істини. Однією з найвідоміших та актуальних сучасних інформаційних конфронтацій є російська агресія проти України. Ця агресія почалася в 2014 році ще на початку гібридної війни та веде свою діяльність і у ці дні. З початком пономаштабного російського вторгнення та початком війни, інформаційний вектор так чи інакше видозмінювався та мав значний вплив на українське суспільство, малюючи перед собою значні виклики та завдання. Ця стаття спрямована на вивчення трансформації інформаційного простору України в контексті російської агресії. Ми досліджуємо зміни, що сталися в інформаційному оточенні України, а також аналізуємо виклики, які виникли внаслідок цих змін. Зрозуміння еволюції інформаційного простору є важливим завданням, оскільки це допоможе не лише виявити вразливості інформаційної безпеки, але й розробити ефективні заходи для її зміцнення та захисту, що допоможе нам швидше здобути перемогу над ворогом. У цій статті ми розглянемо історичний контекст російської агресії, ролі інформаційної війни, засоби впливу на інформаційний

простір України, а також спроби України відповісти на інформаційні виклики. Ми також розглянемо ефективність заходів, вжитих для зміцнення інформаційної безпеки.

Таким чином, ця стаття присвячена ретельному розгляду та аналізу важливої теми трансформації інформаційного простору України під впливом російської агресії в умовах російсько-української війни.

Метою цієї статті є дослідження та аналіз еволюції інформаційного простору України під впливом російської агресії. Головною метою є вивчення змін, які сталися в інформаційному оточенні України внаслідок війни з Росією, а також оцінка викликів, які виникли внаслідок цих змін.

Завдання статті:

– Проаналізувати історичний контекст російської агресії проти України і визначити, як ця агресія вплинула на інформаційний простір країни.

– Дослідити роль інформаційної війни у російській агресії та проаналізувати інструменти і методи, використовувані для інформаційного впливу.

– Визначити зміни, які сталися в інформаційному просторі України, включаючи медіа, соціальні мережі, традиційні мас-медіа і інші інформаційні засоби.

– Проаналізувати спроби та заходи України щодо збереження інформаційної незалежності та інформаційної безпеки під час російської агресії.

– Оцінити ефективність заходів, вжитих для зміцнення інформаційної безпеки та боротьби з інформаційним впливом.

Поставлені завдання спрямовані на розуміння та аналіз важливих аспектів трансформації інформаційного простору України в контексті російської агресії, а також на визначення шляхів зміцнення інформаційної безпеки та інформаційної незалежності країни.

Методи дослідження. Реалізація дослідницької мети може використовувати різні методи та підходи для збору та аналізу інформації, до основних можна віднести:

1. Аналіз документів: Даний метод передбачає вивчення офіційних документів, звітів, законів, політичних програм і інших текстових матеріалів, що стосуються інформаційного простору України під час російської агресії. Це може включати аналіз законів, які регулюють медіа, інформаційну безпеку і інші аспекти.

2. Соціологічні дослідження: Використання опитувань та опитувань для збору даних про вплив російської агресії на публічну думку, відношення до інформаційних джерел, відчуття інформаційної безпеки тощо.

3. Аналіз масових медіа: Спостереження за змінами в засобах масової інформації, зокрема в телебаченні, радіо, газетах та інтернет-виданнях. Це може включати в себе вивчення публікацій, статей, телепередач та іншого медійного контенту, що стосується конфлікту та інформаційної війни.

4. Аналіз соціальних мереж: Дослідження активності та поширення інформації у соціальних мережах, а також вивчення ролі соціальних мереж у поширенні дезінформації та пропаганди.

5. Експертні опитування: Заучення думок та досвіду експертів у галузі інформаційної безпеки, медійної діяльності і політики.

6. Аналіз даних з моніторингу: Використання програмних інструментів для моніторингу та аналізу інформації в мережі, спостереження за впливом російської агресії на інформаційний простір.

7. Порівняльний аналіз: Порівняння інформаційного простору до і після початку російської агресії, а також порівняння із іншими країнами, які стикалися з подібними викликами.

Ці методи можуть бути використані окремо або в поєднанні для отримання більш повного розуміння трансформації інформаційного простору України в умовах російської агресії. Важливо враховувати дотримання етичних норм та методологічних стандартів під час проведення дослідження.

Результати. В даній галузі було зроблено велику кількість наукових публікацій, де було висвітлено та проаналізовано зміну інформаційного простору України. Назвати всіх вчених, які працювали у галузі інформаційної політики в даному контексті буде складно, проте варто звернути уваги на

напрацювання Дмитра Зубкова (цей дослідник спеціалізується на аналізі соціальних мереж та їх ролі у поширенні інформації та дезінформації під час російської агресії. Він також вивчає вплив соціальних медіа на публічну думку), Марії Золотової (вона провела дослідження щодо інформаційної війни Росії проти України та її впливу на українське суспільство. Її публікації включають аналіз пропагандистських методів та стратегій Росії) та ін. Серед західних провідних науковців, можемо зупинитися на вченні Т. Снайдера (американського історика і політолога, який проводить дослідження історії та сучасних подій в Східній Європі та активно аналізує російську агресію та інформаційну війну), А. Еплбаум (журналістки та авторки книги «Червоний голод: війна Сталіна проти України»). Її дослідження охоплюють історію та сучасні події в Україні, включаючи інформаційну війну та пропаганду). В цілому, варто сказати, що огляд досліджень вітчизняних та західних науковців показує, що ця тема має велике значення для розуміння сучасних геополітичних викликів та загроз. Науковці аналізують різні аспекти інформаційної війни, впливу медіа та соціальних мереж, а також роль інформаційної безпеки в українському суспільстві. Їх дослідження сприяють розвитку стратегій боротьби з дезінформацією та захисту інформаційного простору. Щодня та щогодини, отримуючи нову інформацію постійно ведеться аналіз та систематична робота щодо зміни інформаційного простору, яка в практичній площині повинна сприяти інформаційному захисту та боротьбі з агресором на усіх фронтах зіткнення [6].

Зміни в інформаційному просторі України в останні десятиріччя є предметом пильного дослідження та обговорень. З 2014 року, коли почалася російська агресія проти України, інформаційний простір країни зазнав суттєвих зрушень та впливів. Актуальність цієї теми надзвичайно важлива, оскільки вона допомагає розуміти вплив інформаційної війни на сучасне українське суспільство та політичний ландшафт. Перед початком російської агресії проти України, інформаційний простір країни перебував у стані зміни та напруження. Цей процес розпочався ще в далекому 2013 році, коли Україна відмовилася від укладення Угоди про асоціацію з Європейським Союзом. Це рішення спровокувало масові протести на Майдані Незалежності в Києві та призвело до повалення режиму Віктора Януковича. Майдан став символом боротьби за демократію та незалежність. В цьому контексті дослідження змін інформаційного простору України з 2014 року стає критично важливим завданням для розуміння складної ситуації в країні та реагування на виклики, які виникають у зв'язку з війною. Тому слід зазначити, що трансформація інформаційного простору України мала у собі довгий та вибудований історичний контекст.

Інформаційний простір країни пережив значущі трансформації та зміни, які вплинули на всі сфери суспільства. Більшість цих змін були так чи інакше зумовлені та продиктовані наслідками російської пропаганди та агресії, розглянемо соновні з них. Росія активно використовує свої медіа ресурси та інформаційні кампанії для поширення пропаганди та дезінформації в Україні. Контрольовані російським урядом медіа змальовують події в Україні в перекрученому світлі та створюють альтернативну реальність, що сприяє подальшому розгортанню конфлікту та сплутує громадян.

- Масові медіа: контрольовані російським урядом телевізійні канали, радіостанції та газети розповсюджують антиукраїнську пропаганду та дезінформацію. Це важливий канал впливу на різні групи населення.

- Соціальні мережі та Інтернет: Росія активно використовує соціальні мережі та інтернет для поширення фейків, дезінформації та маніпуляції громадською думкою. Такі платформи, як Facebook і Twitter, стали ареною для інформаційної боротьби.

- Тролі та боти: Російська інформаційна машина використовує тролі та ботів для створення фейкових облікових записів та коментування новинних статей з метою впливу на дискусії та поширення дезінформації.

- Кібератаки: Росія також використовує кібератаки для здобуття доступу до важливих інформаційних ресурсів та розповсюдження вірусів, які можуть завдати шкоди інфраструктурі[2].

Під впливом російської пропаганди українські медіа пережили значущі трансформації, що призвело до різного роду наслідків, як позитивних так і негативних (скасування або перезапущ медіа, зміна редакційної політики).

Однією з ключових функцій впливу на інформаційний простір є формування громадської та публічної думки. Так, російська пропаганда маючи значущий вплив на інформаційну безпеку в Україні, особливо в період з 2010 до 2022 року, ставила перед собою такі завдання:

- поляризація суспільства: Російська пропаганда активно працює на поляризацію суспільства, створюючи конфліктні лінії між різними групами населення та політичними партіями;

- зменшення довіри до інформації: Дезінформація та поширення фейкових новин призводять до загального зменшення довіри до інформації та зміцнюють сумніви у правдивості інформації навіть у незалежних джерел;

- загроза інформаційній безпеці: Російська інформаційна агресія загрожує інформаційній безпеці України, оскільки спрямована на дестабілізацію та вплив на внутрішні справи країни;

- розповсюдження фейкових новин та маніпуляція алгоритмами: російські агенти активно

створюють та поширюють фейкові новини через соціальні мережі. Вони також маніпулюють алгоритмами соціальних мереж для підвищення видимості антиукраїнських матеріалів;

- засоби анонімності: російська пропаганда використовує анонімні облікові записи та мережі для поширення дезінформації та для атак на українських громадян та діячів та інше [4].

Усі ці зміни в інформаційному просторі України під впливом російської агресії та пропаганди свідчать про необхідність постійного вдосконалення інформаційної безпеки та інформаційної грамотності громадян. Аналіз ролі та методів інформаційної війни є важливим аспектом розуміння сучасного конфлікту в Україні та розроблення стратегій для захисту інформаційної безпеки.

Особливу увагу слід приділити розвитку заходів для протидії російській інформаційній агресії та зміцненню інформаційної грамотності серед населення. Так, зокрема, період останнього десятиліття характеризується, тим що українська влада чітко та рішуче відповіла на виклики інформаційної війни шляхом підвищення заходів інформаційної безпеки. Деякі з цих змін включають:

- зміна у сприйнятті Росії: під впливом російської агресії та пропаганди українці стали більш обережними у сприйнятті інформації з російських джерел. Зросла обізнаність щодо методів дезінформації та підвищився рівень критичного мислення;

- розвиток українських медіа: під тиском російської пропаганди та дезінформації українські медіа стали вдосконалювати свої практики та зміцнювати професійні стандарти. З'явилися нові незалежні видання та онлайн-ресурси.

- засоби контролю інформації: українська влада прийняла заходи для боротьби з дезінформацією та забезпечення інформаційної безпеки. Було створено спеціальні органи та законодавчі акти, які регулюють сферу інформаційного простору;

- міжнародне співробітництво: Україна співпрацює з іншими країнами та міжнародними організаціями у сфері інформаційної безпеки та відповіді на інформаційну війну. Це допомагає отримувати підтримку та ресурси для боротьби з дезінформацією.

- розвиток громадянського суспільства: громадські організації та активісти стали важливими гравцями у веденні інформаційної боротьби та просуванні інформаційної грамотності [1].

Усі ці зміни в інформаційному просторі України під впливом російської агресії та пропаганди свідчать про необхідність постійного вдосконалення інформаційної безпеки та інформаційної грамотності громадян..

Відповіді України на виклики інформаційної безпеки та інформаційної війни свідчать про важливість цієї проблеми та зусилля, вкладені в захист інформаційного простору країни та збереження інформаційної та суверенної незалежності [5].

Таким чином, варто зазначити, що трансформація інформаційного простору України у військовий період є досить динамічним процесом, яким має у собі багато викликів та загроз з якими пересічному українцю потрібно стикатися та вміти справлятися щодня у буденному житті та звичайно на державному рівні. Прогнозуючи майбутнє розвитку інформаційного простору України під впливом російської агресії, слід сказати, що ключові тенденції викликів та загроз залишаються актуальними: (інформаційна агресія, кіберзагрози), проте правильна робота та адаптація українського суспільства, несе позитивні прикладні результати, що показують події 2022-2023 років, зокрема після початку російського повномасштабного вторгнення у якісному відсотковому співвідношенні радикально зменшення російського контенту у всіх проявах в інформаційному полі України.

Висновки. Отже, незважаючи ні на що, Україна, піддавшись російській агресії, стала сценою інформаційної війни, в якій боротьба за контроль над інформаційним простором грає важливу роль. Розглянувши еволюцію інформаційного простору України в період російської агресії, зміни та виклики, з якими країна стикалася, а також відповіді та заходи, які були прийняті для забезпечення інформаційної безпеки та стійкості до інформаційної війни, слід сказати, що наша держава веде правильну стратегію боротьби на інформаційному фронті. Україні слід продовжувати зосереджувати зусилля на зміцненні кіберзахисту, підвищенні інформаційної грамотності, співпраці з міжнародними партнерами та підтримці незалежних медіа. Ця ситуація демонструє, наскільки важливо захищати інформаційну незалежність та зміцнювати інформаційну безпеку в сучасному світі. Україна активно працює над розвитком стратегій і заходів для запобігання дезінформації та пропаганди та збереження інформаційної незалежності. Загальна стратегія України повинна бути інтегрованою та спрямованою на забезпечення інформаційної безпеки та стійкості до інформаційної війни. Розвиток критичного мислення серед громадян, захист критично важливих інформаційних інфраструктур та співпраця з міжнародними союзниками будуть ключовими чинниками у досягненні успіху на полі інформаційної битви та для загального благополуччя нашої держави у майбутньому.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гриценко В. Гібридна війна Росії проти України: інформаційні аспекти. *Інформаційна безпека України: виклики та загрози*. Київ, 2017. 220 с.

2. Загирняк М. Інформаційна війна Росії проти України: особливості, методи та наслідки. *«Гібридна війна»: виклики та загрози національній безпеці України*. Київ, 2015. 42 с.

3. Лях М. Інформаційна війна як складова гібридної війни: досвід України. *Гібридна війна: сучасні виклики і загрози*. Київ, 2016. 315 с.

4. Панфілов О. Інформаційна війна Росії: особливості та методи впливу на Україну. Збірник наукових праць Інституту військових стратегічних досліджень. Київ, 2017. 16–22 с.

5. Панченко О. Інформаційна безпека України в умовах гібридної війни. *Український інформаційний простір: стан, проблеми та перспективи розвитку*. Київ, 2018. 162 с.

6. Яценко В.А. Інформаційна свідомість як фактор війни Росії проти України. 2022. С. 9–12.

7. Giles, K. Russia's "Hybrid Warfare": How the Kremlin is Reinventing War in the 21st Century. The Atlantic Council, 2015. 180 p.

8. Herpen, M. van. Putin's Propaganda Machine: Soft Power and Russian Foreign Policy. Rowman & Littlefield, 2015. 204 p.

9. Shlapak, D.A., Johnson, M.W. Reinforcing Deterrence on NATO's Eastern Flank: Wargaming the Defense of the Baltics. Rand Corporation. 2016.

REFERENCES:

1. Hrytsenko, V. (2017). *Hybridna viina Rosii proty Ukrainy: informatsiyni aspekty*. Informatsiyna bezpeka Ukrainy: vyklyky ta zahrozy. Kyiv, 220 s.

2. Zahyrnyak, M. (2015). *Informatsiyna viina Rosii proty Ukrainy: osoblyvosti, metody ta naslidky*. "Hybridna viina": vyklyky ta zahrozy natsionalniy bezpetsi Ukrainy. Kyiv, 42 s.

3. Lyakh, M. (2016). *Informatsiyna viina yak skladova hybridnoyi viiny: dosvid Ukrainy*. Hybridna viina: suchasni vyklyky i zahrozy. Kyiv, 315 s.

4. Panfilov, O. (2017). *Informatsiyna viina Rosii: osoblyvosti ta metody vplyvu na Ukrainu*. Zbirnyk naukovykh prats Institutu viyskovykh stratehichnykh doslidzhen. Kyiv, 16-22 s.

5. Panchenko, O. (2018). *Informatsiyna bezpeka Ukrainy v umovakh hybridnoyi viiny*. Ukrainytsky informatsiynnyy prostir: stan, problemy ta perspektyvy rozvytku. Kyiv, 162 s.

6. Yashchenko, V.A. (2022). *Informatsiyna svidomist yak faktor viyny Rosii proty Ukrainy*, s. 9-12.

7. Giles, K. (2015). *Russia's "Hybrid Warfare": How the Kremlin is Reinventing War in the 21st Century*. The Atlantic Council, 180 s.

8. Herpen, M. van. (2015). *Putin's Propaganda Machine: Soft Power and Russian Foreign Policy*. Rowman & Littlefield, 204 s.

9. Shlapak, D.A., Johnson, M.W. (2016). *Reinforcing Deterrence on NATO's Eastern Flank: Wargaming the Defense of the Baltics*. Rand Corporation.

Transformation of Ukraine's information space under the influence of Russian aggression: changes and challenges

Halipchak Volodymyr Dmytrovych

Postgraduate Student at the Department
of Political Institutions and Processes
Vasyl Stefanyk Precarpathian National
University
Shevchenka str., 57,
Ivano-Frankivsk, Ukraine
ORCID: 0009-0006-2501-0290

This article examines the evolution of Ukraine's information space in the context of Russian aggression. The information space has become an essential aspect of the modern world, and its evolution can have an important impact on the stability, security and social development of a country. Ukraine, having experienced Russian aggression, became a witness and a participant in the information war, which identified new challenges and threats to its information security. This article will consider various aspects of the evolution of the information space of Ukraine, including the influence of Russian propaganda and disinformation, changes in the media, social networks and other means of information. The role of information warfare in Russian aggression and methods of its influence on Ukrainian society will also be analyzed. Based on this analysis, an assessment of the measures taken to strengthen Ukraine's information security will be provided. In particular, the changes and challenges faced by Ukraine under the influence of information warfare will be examined, as well as the measures and strategies taken to ensure information security and resilience to disinformation and propaganda. She examines in detail the changes that have taken place in the media, social networks, traditional mass media and other means of information, under the influence of Russian propaganda. The author also analyzes the impact of these changes on public opinion and information security. The article examines the main trends and changes that have occurred in the information environment of Ukraine over the last decade, including the impact of propaganda, disinformation, and cyber attacks. The article analyzes the effectiveness of these measures, provides recommendations for further improvement of information security and resistance to information warfare, and draws conclusions regarding the future development of Ukraine's information space under the influence of Russian aggression. The study emphasizes the importance of increasing information literacy among citizens, cooperation with international allies and support for independent media. The final part of the article highlights the prospects for the future development of the information space of Ukraine and calls for attention and responsibility in the field of information security.

Key words: information space, information war, Russian aggression, information security, challenges, transformation.

Гедікова Наталя Пилипівна

Новий світовий порядок і роль у ньому України

УДК 32:327.57

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2023-4.5>

Гедікова Наталя Пилипівна
доктор політичних наук, професор,
професор кафедри політичних наук
і права
ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»
вул. Старопортофранківська, 26,
Одеса, Україна
ORCID: 0000-0001-9730-8527

В статті розглянуто проблему питання нового світового порядку у сучасному світі, яка обумовлена глобальною модернізацією та масштабними модернізаційними процесами. Пов'язані з ними глобальні зміни виступили у якості чинників господарського протистояння і політичних конфронтацій між розвинутими державами. Вони, по-перше, визначили вектори формування багатополюсного світу, а по-друге, наочно демонструють зростання рівня глобальних загроз і нестабільності. Метою статті є дослідження передумов, сучасних тенденцій та перспектив формування нового світового порядку, ролі та місця у ньому Української держави. В дослідженні використано аналітичний метод для оцінки чинників, які стали передумовою формування нового світового порядку і визначення ролі у ньому України, а також прогностичний підхід для визначення подальших перспектив його становлення та місця у ньому нашої держави. Визначено та охарактеризовано характерні особливості сучасного світу. Акцентовано увагу на тому, що, особливий характер сучасній епосі додає та обставина, що основним джерелом соціальної трансформації і формування нового світового порядку стали глобальні процеси. Встановлено, що глобальне суспільство, як одна із моделей соціальної організації та, зокрема, такі його форми як глобальне громадянське суспільство та глобальне інформаційне суспільство у сучасному світі виступають в якості обумовлюючого чинника політичних, економічних, соціальних змін, вони здійснюють значний вплив на міжнародні і національні відносини та забезпечення формування нового світового порядку. Зазначено, що серед вагомих чинників, які здійснюють вплив на формування нового світового порядку є постійні та наймасштабніші в історії людства випадки «локальних збройних конфліктів» / «локальних війн». Особливу увагу приділено причинам ескалації російсько-українського конфлікту починаючи з 2014 року. Визначено, що після завершення війни Україна зможе вийти з орбіти впливу і постійного контролю з боку Російської Федерації на усю подальшу історію нашої держави та здійснити свою мрію стати самостійною часиною єдиної цілої європейської спільноти. Обґрунтовано, що глобальні зміни в міжнародних відносинах, які відбуваються в сучасному світі, переважно обумовлені політичними конфронтаціями між розвинутими державами, визначили вектори формування мультиполярного світу. Наразі Україна у цьому протистоянні виступає в якості інструменту здійснення глобального переформатування світу.

Ключові слова: новий світовий порядок, глобальна трансформація, Україна, держава, міжнародні відносини, конфлікт, агресія, Росія.

Вступ. Питання розвитку світової системи, міжнародних відносин і характеру світового порядку на протязі існування усєї людської цивілізації завжди мали свою актуальність. Але у конкретний історичний період під час глобальних модернізаційних процесів на перший план виходить питання: у чому полягає нова якість соціопросторового буття світу? Відповідно, актуалізується питання нового світового порядку. Одними з основних обумовлюючих чинників формування якого виступають протиріччя інтересів, широкомасштабні зіткнення і конфлікти, система відносин насильства, що перманентно відтворюється і ускладнюється, які охоплюють людство в цілому.

Виходячи з цього значимо, що насамперед нас цікавлять сучасні тенденції формування нового світового порядку, роль і місце у ньому Української держави. Зокрема, актуальність цієї проблематики визначив Верховний представник ЄС Жозеп Боррель під час нещодавнього виступу перед слухачами Університету Нью-Йорка: «Сьогодні ніхто не може знати, як завершиться російська агресивна війна проти України, але її результати стануть визначальним фактором для розбудови нового світового порядку» [11].

Мета та завдання. Ця стаття має на меті дослідити передумови, сучасні тенденції та перспек-

тиви формування нового світового порядку, ролі та місця у ньому Української держави.

Методи дослідження. Для реалізації поставленої мети запроваджено аналітичний метод для оцінки чинників, які стали передумовою формування нового світового порядку і визначення ролі у ньому України, а також прогностичний підхід для визначення подальших перспектив його становлення та місця у ньому нашої держави.

Результати. Проблема питання нового світового порядку у сучасному світі обумовлена тим, що глобальна модернізація, як свідчить історія розвитку людської цивілізації, формує нові протиріччя і відносини. Так, масштабні модернізаційні процеси у другій половині ХХ ст., особливо у його 80-ті роки, охопили увесь біполярний світ і обумовили створення у ньому нової геополітичної ситуації, яка затвердила однополярну спрямованість світового розвитку та ознаменувала становлення нового типу світового співтовариства всепланетарного масштабу. Це дало підстави сподіватися на те, що суспільство буде вільним від самих різних конфліктів і протиріч, а внутрішньодержавні, міждержавні і глобальні проблеми, які ставатимуть перед людством будуть вирішуватися мирним шляхом з урахуванням національних інтересів кожного суб'єкту міжнародних відносин та на основі загальноновизначених

норм і принципів міжнародного права. Проте економічні, соціальні і політичні зміни, породжені глобальною трансформацією сучасного суспільства, у останні два десятиріччя поглибили залежність деяких країн від інтересів інших країн і коливань глобальної політичної та фінансово-економічної кон'юнктури та виступили у якості чинників господарського протистояння і політичних конфронтацій між розвинутими державами. Зазначені тенденції, по-перше, визначили вектори формування багатополюсного світу, а по-друге, наочно демонструють зростання рівня глобальних загроз і нестабільності.

Особливий характер сучасній епосі додає та обставина, що основним джерелом соціальної трансформації і формування нового світопорядку стали глобальні процеси. Саме глобальні зміни, які відбулися на рубежі двох останніх століть тотально вплинули не тільки на специфіку розвитку світової системи в цілому, але й усіх сфер життєдіяльності соціуму, стали однією з найбільш характерних рис сучасної епохи [13, с. 178].

У сучасних умовах глобальних трансформацій змінилась парадигма існування світу, обумовлена сутністю, характером і тенденціями формуванням глобального суспільства та, зокрема, його форм глобального громадянського суспільства та глобального інформаційного суспільства.

Глобальне громадянське суспільство, як одна з його форм, що «функціонує за межами національної держави, у сфері міжнародних взаємин» [8, с. 55] і є колективною сферою з наявністю елементів корпоративного начала «складає систему суспільних інститутів і відносин, які не залежать від структур глобальної держави (наддержавних, міждержавних і державно-національних), що лише формуються, та водночас вони мають створити умови для самореалізації і всього людства, і окремих націй, і соціальних груп та індивідів» [1, с. 141]. Відповідно, його основним завданням є забезпечення ефективного функціонування духовної, соціальної і соціокультурної сфер, регулювання основних принципів і норм реалізації сукупності неполітичних, економічних, духовно-просвітницьких, культурних і особистісних відносин.

Характерною ознакою глобального інформаційного суспільства є формування єдиного світового простору і часу, що досягнуто за рахунок впровадження інформаційно-комунікативних технологій, які є потужним джерелом для забезпечення доступу до інформації та знань, поширення інформації, постійного суспільно-політичного диспуту, міжнародного і регіонального співробітництва. У цьому контексті актуальною видається думка В. Бебика, який зауважує, «що формування глобального інформаційного суспільства створює об'єктивні умови для розбудови глобальної держави та глобального громадянського суспільства, які дедалі більше впливають на розвиток дер-

жав-націй, національних моделей громадянського суспільства та національних моделей соціальної комунікації. І ці модерні інформаційно-комунікаційні реалії вимагають посилення ролі протидії держав-націй і національних моделей громадянського суспільства авторитарним тенденціям глобальної держави і глобального уряду та здійснення реального захисту національної соціокультурної системи, зокрема, національної системи соціальних комунікацій» [2, с. 48].

Гуртуючись на вище викладеному, зазначимо, що глобальне суспільство, як одна із моделей соціальної організації, у сучасному світі виступає в якості обумовлюючого чинника політичних, економічних, соціальних змін, воно здійснює значний вплив на міжнародні і національні відносини та забезпечення формування нового світового порядку [4, с. 107].

Ще однією з характерних особливостей сучасного світу є глобалізація політичного і духовного життя, геополітична гегемонія корпоративного капіталу у світовому масштабі, світовий тероризм, глобальне насилля.

«У Стратегії національної безпеки США 2022 р. зазначено, що КНР і РФ дедалі зближуються, проте виклики з боку кожної з цих країн різняться. Пріоритетом США є утримання стійкої конкурентної переваги над Китаєм з одночасним стримуванням «усе ще глибоко небезпечної» (still profoundly dangerous) Росії. Китай залишається єдиним конкурентом, який має намір змінити міжнародний порядок, адже економічна, дипломатична, військова й технологічна потужності цієї країни дедалі більше зростають. Сферою конструктивної взаємодії з КНР залишаються питання зміни клімату, пандемічних загроз, нерозповсюдження, протидії незаконному наркотрафіку, глобальна продовольча криза та макроекономічні проблеми» [9]. Щодо Росії, то вона «становить безпосередню та постійну загрозу регіональній безпеці та порядку у Європі, є джерелом нестабільності в усьому світі, проте вона не має можливостей КНР» [9]. Зауважимо, що ці обидві країни підривають правопорядок, який був сформований після Другої світової війни.

Разом з тим, необхідно зазначити, що серед вагомих чинників, які здійснюють вплив на формування нового світового порядку є постійні та наймасштабніші в історії людства випадки «локальних збройних конфліктів» / «локальних війн». І, саме від їх перебігу та протікання наразі переважно залежить світовий порядок.

Беручи до уваги загальновідомі у XXI столітті «локальні конфлікти» / «локальні війни», зауважимо, що переважна їх кількість була ініційована або спровокована Російською Федерацією. І Україна не стала виключенням.

Аналізуючи події, які виникли і розгорталися на території Української держави починаючи з 2014 року за прямої участі Росії та ситуацію, яка

склалась на рівні міжнародних відносин, зазначимо, що немає однозначної відповіді щодо визначення причин ескалації російсько-українського конфлікту. Одні з основних полягають у тому, що Росія використовує загострення військової ситуації як інструмент для тиску на українське керівництво у переговорному процесі з подальшим привласненням собі права вирішувати долю України; впливу на західні країни і особливо на США, яка з приходом на пост президента Д. Байдена стала більш опозиційною по відношенню до Росії, з метою як можна максимально зупинити санкції та послабити позиції США у світі; для вирішення власних внутрішніх проблем, пов'язаних з складною економічною ситуацією в Росії, спадом в соціальній політиці, загальним зниженням рівня довіри росіян до органів влади, довіри до В. Путіна. У цьому контексті заслуговує на увагу думка С. Корсунського, який аналізуючи причини і наслідки агресії Росії проти України справедливо зазначає, що «Можна називати багато політичних, психологічних і технічних причин цієї війни. Але здається, що в самій їх суті лежить те, що двадцять два роки назад Росія намертво застрягла в минулому. У той час, як світ пішов уперед, навіть не зважаючи на криваві теракти і локальні конфлікти на основі релігійної чи етнічної ненависті, Росія пішла назад» [7].

Цілком очевидно, що російська військова агресія є загрозою не тільки для безпеки України, але й загрозою краху системи безпеки в Європі. Відповідно, такі дії російського уряду стурбували не тільки Україну, але й Вашингтон, країни Західної і Центральної Європи, євразійські країни, міжнародні організації і викликали з їх боку негайну реакцію. Зокрема, США зайняли принципіальну позицію у цьому питанні.

Г. Кіссінджер у своїй відомій книзі «Дипломатія» зазначив: «Як показує історія, майже кожного століття на світовій арені з'являється чергова могутня і дуже амбітна країна, що своїм впливом істотно змінює систему міжнародних відносин» [6, с. 9]. Історія перебігу політичних подій у світі свідчить, що певні авторитетні країни (Англія, Франція, Німеччина, Росія, Японія, Китай та ін.) у ті або інші її періоди прагнули наділити себе місією ключового гравця на міжнародній арені і реформувати систему міжнародних відносин в рамках своїх інтересів і потреб. Зокрема, Росія протягом майже всієї своєї історії намагалася кинути виклик світовому порядку і отримати статус «універсальної імперії» [3, с. 15].

Як зазначено у Стратегії національної безпеки США 2022 р.: «Протягом останнього десятиліття керівництво Росії проводить «імперіалістичну» зовнішню політику, відкидаючи ключові елементи міжнародного порядку. Кульмінацією цієї політики стали: повномасштабне вторгнення в Україну в лютому 2022 р., якому передувала агресія

2014 р., військове втручання в Сирії, багаторічні спроби дестабілізувати сусідні держави, відверті спроби підірвати внутрішні демократичні процеси в країнах Європи, Центральної Азії та інших регіонах світу. Росія нахабно втрутилась у внутрішні справи США, сіючи розбіжності й протиріччя серед американців. РФ – це безпосередня постійна загроза міжнародному миру та стабільності» [9].

Дії сучасної Росії на міжнародній арені свідчать про посилення її великодержавних, імперських і експансіоністських амбіцій, прагнення розподілити світ на сфери впливу, претендування на світове панування. Вона бачить своє майбутнє у відновленні імперії шляхом територіально-політичної експансії, а також шляхом встановлення морського контролю над береговою лінією Чорного і Азовського морів. На пострадянському просторі її об'єктами такої експансії стали території Південної Осетії, Абхазії, Придністров'я, Нагорного Карабаху, Автономної Республіки Крим і інші території України.

Задача знищення суверенної української держави з моменту її незалежності у сучасному періоді новітньої історії ніколи не сходила з політичної арени Російської Федерації. Росія розглядає Україну як засіб відновлення статусу могутньої імперської держави за рахунок подальшого привласнення її історії і оволодіння її ресурсами. Вона усіма можливими засобами прагне підвести нашу державу до капітуляції з подальшим позбавленням України суб'єктності, встановленням протекторату і повного підпорядкування Києва Москві. Офіційна позиція Росії по відношенню до України, по-перше, це не анексія певних частин її території, а вся її територія, по-друге, покарання України за обраний політичний курс, який не відповідає інтересам держави-агресора.

В умовах, що склалися серед сильних сторін України є наступні: по-перше, в Україні є союзники у світі. По-друге, Україна має стратегічних партнерів, які надають всебічну підтримку, включаючи і військову. Традиційними партнерами для України є США і Європейський Союз та окремі країни-члени. Безпрецедентним є те, що Україна вперше за усі роки своєї незалежності отримала от європейських партнерів велику допомогу, це дає для нашої держави великі можливості щодо забезпечення національної безпеки. По-третє, українське суспільство ніколи не погодиться зі зрадою своїх інтересів [3, с. 17].

Разом з тим, Росія також має сильні сторони. Вона також має своїх союзників, які надають всебічну підтримку, включаючи і військову. При цьому, найголовніша її перевага полягає в наявності ядерної зброї.

Сподіваємось, що безпосередню протидію цьому зможуть забезпечити компетентні у цьому питанні міжнародні організації, а також провідні країни світу і уся міжнародна спільнота. Зокрема

США з метою розв'язання цієї ситуації у вище цитованій Стратегії національної безпеки США 2022 р. зазначає: «Ядерне стримування залишається визначальним пріоритетом та основою комплексного стримування. До 2030-х років США вперше доведеться стримувати одразу дві ядерні держави, кожна з яких володітиме сучасними типами ядерної зброї глобального та регіонального рівня. Тому, щоб забезпечити ефективну протидію в цій сфері, необхідно здійснити модернізацію всіх компонентів ядерної інфраструктури, а також підтвердження зобов'язань ядерного стримування перед союзниками» [9]. У цілому, від Заходу залежить до якої межі може дійти Росія у використанні ядерної зброї.

У питанні побудови нового світового порядку цілком слушною є думка вже цитованого Жозепа Борреля, який констатує: «Він стане результатом трьох ключових подій. Перша – це завершення війни Росії проти України. Я не знаю, яким буде цей результат, але це буде одним із елементів, що визначатимуть новий світ. Другою основою світового порядку, за його словами, буде «неймовірний» підйом Китаю, економіка якого у 70-ті роки становила усього 1 відсоток від американського ВВП і за п'ятдесят років змогла зрости до 80 відсотків, що є надзвичайним результатом. Тож саме конфронтація між США і Китаєм також визначатиме майбутній світ. Третім рушійним елементом нового світоустрою, ... є розвиток країн Глобального Півдня і те, як вони сприйматимуть нову реальність» [11].

Після завершення війни Україна зможе вийти з орбіти впливу і постійного контролю з боку Російської Федерації на усю подальшу історію нашої держави. А також, здійснити свою мрію стати самостійною часиною єдиної цілої європейської спільноти. Тут на перший план виходить питання самоідентифікації. Історія нашої країни і усі процеси пов'язані з її державністю свідчать, що ми є європейською державою. Але наразі ми проводимо комплекс заходів для того щоб приєднатися до так званого англосаксонського світу. Зокрема, з цією метою з боку уряду України ставиться питання щодо володіння українцями англійською мовою, надання державної допомоги і вже здійснюються певні кроки у цьому напрямку. Так, урядом розроблено законопроект щодо застосування англійської мови в Україні, його метою є «сприяння забезпеченню використання англійської мови як однієї з мов міжнародного спілкування на всій території України у публічних сферах суспільного життя» [10]. Зокрема, у преамбулі законопроекту обґрунтовуються підстави важливості застосування англійської мови в Україні: «... прагнучи до

активізації процесів європейської та євроатлантичної інтеграції України, утвердження міжнародного іміджу держави у світових глобалізаційних процесах, підвищення рівня її конкурентоспроможності, інвестиційної та туристичної привабливості; усвідомлюючи, що знання англійської мови є однією з ключових компетентностей, необхідних кожному громадянину України для особистого та професійного зростання» [10].

Для збереження та розширення міжнародного співробітництва в сучасну епоху формування нового світового порядку Україна буде не тільки зберігати орієнтацію на Захід, але й розвивати особливі відносини з Америкою.

Висновки. Підсумовуючи зазначимо, що глобальні зміни в міжнародних відносинах, які відбуваються в сучасному світі, переважно обумовлені політичними конфронтаціями між розвинутими державами, визначили вектори формування мультиполярного світу, демонструють зростання рівня глобальних загроз і нестабільності та початок нової хвилі «холодної війни». Відтак, питання безпеки в умовах російської агресії є головним не тільки для Чорноморського регіону, але й для всіх країн світу.

Якщо, до лютого 2022 року ми сподівались, що відновлення територіальної цілісності й непорушності існуючих кордонів, державного суверенітету та незалежності України за підтримки міжнародних партнерів зможе бути досягнуто тільки дипломатичним шляхом з дотриманням принципів і норм міжнародного права, верховенства права в міжнародних відносинах та власних зобов'язань, то наразі достатньо чітко приходить усвідомлення того, що тільки відповідь із застосуванням військової сили може в майбутньому забезпечити це прагнення українського народу.

Виходячи з викладеного можемо окреслити подальші перспективи в проекції політики. Так, ми є свідками і учасниками боротьби двох цивілізацій, а також високих технологій. Україна у цьому протистоянні виступає в якості інструменту здійснення глобального переформатування світу. Нажаль, сучасний російсько-український конфлікт, найбільш кривавий в історії людства після Другої світової війни, у найближчому майбутньому стане не поодиноким явищем. В результаті реанімування десятиліттями заморожених конфліктів випадки «локальних збройних конфліктів» / «локальних війн» вже є і ще будуть продовжуватись і у їх розв'язанні Росія буде мати свої стратегічні інтереси. Результат воєнних дій визначать три основні складові: доступ до логістики, доступ до сировини, доступ до передових технологій та їх впровадження та широкого застосування.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бебик В. Глобальне громадянське суспільство: теорія, методологія, менеджмент. *Політичний менеджмент*. 2006. № 2. С. 140–147.
2. Бебик В. М. Глобальне інформаційне суспільство: поняття, структура, комунікації. *Інформація і прав*. 2011. № 1(1). С. 41–49.
3. Гедікова Н. П. Безпека України і Європи в умовах російської агресії. *Сучасна українська держава: вектори розвитку та шляхи мобілізації ресурсів* : матеріали Шостої Всеукр. наук.-практ. конф., м. Одеса, 23 квітня 2021 р. Одеса : ДЗ «Південно-український національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Центр соціально-політичних досліджень «Politicus», 2021. С. 14–19.
4. Гедікова Н. П. Роль глобального суспільства у формування нової системи безпеки. *Global Society in Formation of New Security System and World Order* : II Міжнародна науково-практична інтернет-конференція (Дніпро, 27-28 липня 2023 р.). Дніпро, 2023. С. 106–108.
5. Загроза чи залякування: що відбувається на кордоні України з РФ. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/04/02/statija/polityka/zahroza-chy-zalyakuvannya-vidbuvayetsya-kordoni-ukrayiny-rf> (дата звернення 22.09.2023).
6. Кіссинджер Г. Дипломатія / пер. з англ. М. Гоцяцюка, В. Горбатка. Київ : Вид. група КМ-БУКС, 2020. 864 с.
7. Корсунський С. Причини і наслідки війни Росії проти України: що буде далі? *Радіо Свобода*. 06 березня 2022 р. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/rosiya-viyna-ukrayina-shcho-dali/31739012.html> (дата звернення 24.09.2023).
8. Нерубашченко І. Глобальне громадянське суспільство. *Політологія: навчальний енциклопедичний словник довідник для студентів ВНЗ I–IV рівнів акредитації / За наук. ред. д-ра політ. н. Н. М. Хоми [В. М. Денисенко, О. М. Сорба, Л. Я. Угрин та ін.]. 2-ге вид., стереотипне. Львів : «Новий Світ – 2000», 2015. С. 55.*
9. Орлик В., А. Гриценко А. Основні положення нової Стратегії національної безпеки США. *Національний інститут стратегічних досліджень*. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-10/171022_us_nss_pdf.pdf (дата звернення 24.09.2023).
10. Про застосування англійської мови в Україні : Проект Закону України від 13.07.2023 № 9432-1. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/ji09534b> (дата звернення 24.09.2023).
11. Результат війни Росії проти України визначатиме новий світовий порядок – Боррель. *Укрінформ*. 10 жовтня 2023 р. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3764419-rezultat-vijni-rosii-proti-ukraini-viznacatime-novij-svitovij-poradok-borrel.html> (дата звернення 22.09.2023).
12. Штайгис А. Только сильный Запад сможет предотвратить дальнейшую экспансию России и вступит с РФ в конструктивный диалог. *Российско-украинский конфликт. Перспективы и параметры миротворческой миссии ООН на Донбассе*. Киев, 2018. С. 24–28.
13. Hedikova N. P. Peculiarities and directions of the world political and ideological doctrines' evolution in modern conditions. *The role of social sciences in Ukraine*

and the world: milestones and outlook : collective monograph / O. Boryslavska, D. Kislov, V. Liakh, N. Nesprava, etc. Lviv-Toruń : Liha-Pres, 2020 P. 178–193.

REFERENCES:

1. Bebyk V. (2006). Hlobalne hromadianske suspilstvo: teoriia, metodolohiia, menedzhment. [Global civil society: theory, methodology, management]. *Politychnyi menedzhment*. № 2. PP. 140–147. [in Ukrainian].
2. Bebyk V. M. (2011). Hlobalne informatsiine suspilstvo: poniattia, struktura, komunikatsii. [Global information society: concepts, structure, communications]. *Informatsiia i prav*. № 1(1). С. 41–49. [in Ukrainian].
3. Hedikova N. P. (2021). Bezpeka Ukrainy i Yevropy v umovakh rosiiskoi ahresii. [The security of Ukraine and Europe in the conditions of Russian aggression]. *Suchasna ukrainska derzhava: vektory rozvytku ta shliakhy mobilizatsii resursiv* : materialy Shostoi Vseukr. nauk.-prakt. konf., m. Odesa, 23 kvitnia 2021 r. Odesa: "South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushinsky", Center for Social and Political Research "Politicus". PP. 14–19. [in Ukrainian].
4. Hedikova N. P. (2023). Rol hlobalnoho suspilstva u formuvannia novoi systemy bezpeky. [The role of global society in the formation of a new security system]. *Global Society in Formation of New Security System and World Order* : II Mizhnarodna naukovo-praktychna internet-konferentsiia (Dnipro, 27-28 lypnia 2023 r.). Dnipro. PP. 106–108. [in Ukrainian].
5. Zahroza chy zaliakuvannia: shcho vidbuvaietsia na kordoni Ukrainy z RF. [Threat or intimidation: what is happening on the border of Ukraine with the Russian Federation]. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/04/02/statija/polityka/zahroza-chy-zalyakuvannya-vidbuvayetsya-kordoni-ukrayiny-rf> (date of application 22.09.2023). [in Ukrainian].
6. Kissyndzher H. (2020). Dyplomatiia [Diplomacy] / per. z anhli. M. Hotsatsiuka, V. Horbatka. Kyiv : Ed. KM-BUKS group. 864 p. [in Ukrainian].
7. Korsunskiy S. (2022) Prychyny i naslidky viiny Rosii proty Ukrainy: shcho bude dali? [Causes and consequences of Russia's war against Ukraine: what will happen next?]. Radio Svoboda. March 6. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/rosiya-viyna-ukrayina-shcho-dali/31739012.html> (date of application 24.09.2023). [in Ukrainian].
8. Nerubashchenko I. (2015). Hlobalne hromadianske suspilstvo. [Global civil society]. *Politolohiia: navchalnyi entsyklopedychnyi slovnyk dovidnyk dlia studentiv VNZ I-IV rivniv akredytatsii / Za nauk. red. d-ra polit. n. N. M. Khomy [V. M. Denysenko, O. M. Sorba, L. Ya. Uhryn ta in.]. 2-he vyd., stereotypne. Lviv: "New World – 2000". P. 55. [in Ukrainian].*
9. Orlyk V., A. Hrytsenko A. Osnovni polozhenia novoi Stratehii natsionalnoi bezpeky SShA. [Basic provisions of the new US National Security Strategy]. *National Institute of Strategic Studies*. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-10/171022_us_nss_pdf.pdf (date of application 24.09.2023). [in Ukrainian].
10. Pro zastosuvannia anhliiskoi movy v Ukraini [About the use of the English language in Ukraine] : Proekt Zakonu Ukrainy vid 13.07.2023 № 9432-1. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/ji09534b> (date of application 24.09.2023). [in Ukrainian].

11. Rezultat viiny Rosii proty Ukrainy vyznachatyme novyi svitovyi poriadok – Borrel. [The outcome of Russia's war against Ukraine will determine the new world order – Borrell]. *Ukrinform*. October 10, 2023. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3764419-rezultat-vijni-rosii-proti-ukraini-viznacatime-novij-svitovij-poradok-borrel.html> (date of application 22.09.2023). [in Ukrainian].

12. Shtaihs A. (2018). Tolko silnyi Zapad smozhet predotvratyt dalneishuiu ekspansyiu Rossyiu y vstupyit s RF v konstruktivnyi dyaloh. [Only a strong West will be able to prevent the further expansion of Russia and

enter into a constructive dialogue with the Russian Federation]. *Rosyisko-ukraynyskyi konflikt. Perspektyvy y parametry myrotvorcheskoi myssyy OON na Donbasse*. Kyiv. PP. 24–28. [in Ukrainian].

13. Hedikova N. P. (2020). Peculiarities and directions of the world political and ideological doctrines evolution in modern conditions. [Peculiarities and directions of the world political and ideological doctrines' evolution in modern conditions]. *The role of social sciences in Ukraine and the world: milestones and outlook : collective monograph* / O. Boryslavska, D. Kislov, V. Liakh, N. Nesprava, etc. Lviv-Toruń : Liha-Pres. PP. 178–193.

New world order and Ukraine's role in it

Hedikova Natalia Pylypivna
PhD in Political Sciences, Professor,
Professor at the Department of Political
Science and Law
South Ukrainian National Pedagogical
University named after K. D. Ushynsky
Staroportofrankivska str., 26,
Odesa, Ukraine
ORCID: 0000-0001-9730-8527

The article is discussed with the issue of the new world order in the modern world, which is caused by global modernization and large-scale modernization processes. Global changes related to them acted as factors of economic confrontation and political confrontations between developed countries. Firstly, they identified the vectors of the formation of a multipolar world, and secondly, they clearly demonstrate the increase in the level of global threats and instability. The purpose of the article is to study the prerequisites, modern trends and prospects for the formation of a new world order, the role and place of the Ukrainian state in it. The research is used an analytical method to assess the factors that became a prerequisite for the formation of a new world order and the determination of Ukraine's role in it, as well as a prognostic approach to determine the future prospects of its formation and the place of our state in it. There are defined the characteristic features of the modern world. Attention is focused on the fact that global processes have become the main source of social transformation and the formation of a new world order, which adds a special character to the modern epoch. It has been established that the global society, as one of the models of social organization and, in particular, its forms such as the global civil society and the global information society in the modern world act as a conditioning factor of political, economic, and social changes, they exert a significant influence on international and national relations and ensuring the formation of a new world order. It is noted that among the important factors influencing the formation of the new world order are the constant and largest cases of "local armed conflicts" / "local wars" in the history of mankind. Special attention is paid to the reasons for the escalation of the Russian-Ukrainian conflict since 2014. It has been determined that after the end of the war, Ukraine will be able to leave the orbit of influence and constant control by the Russian Federation over the entire further history of our state and realize its dream of becoming an independent part of a single European community. It is substantiated that the global changes in international relations that are taking place in the modern world, mainly caused by political confrontations between developed states, determined the vectors of the formation of a multipolar world. In this confrontation, Ukraine acts as an instrument of global reformatting of the world.

Key words: new world order, global transformation, Ukraine, state, international relations, conflict, aggression, Russia.

Горбатенко Володимир Павлович
Кукуруз Оксана Володимирівна

Енергетична безпека: зміна підходів до розуміння

УДК 32:620.9-049.5
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2023-4.6>

Горбатенко Володимир Павлович
доктор політичних наук, професор,
провідний науковий співробітник відділу
правових проблем політології
Інституту держави і права
імені В. М. Корецького
Національної академії наук України
вул. Трьохсвятительська, 4,
Київ, Україна
ORCID: 0000-0002-2400-954X

Кукуруз Оксана Володимирівна
доктор політичних наук,
старший науковий співробітник відділу
правових проблем політології
Інституту держави і права імені
В. М. Корецького
Національної академії наук України
вул. Трьохсвятительська, 4,
Київ, Україна
ORCID: 0000-0003-1863-3028

Відзначено вплив на енергетичну безпеку таких чинників, як: Друга світова війна та подальший повоєнний розвиток економіки; зародження і висхідна конкуренція між державами за нафтогазові ресурси; енергетична криза 1973–1974 рр.; глобальне потепління, вплив викопних джерел енергії на зміну клімату; глобальні фінансові кризи (2008, 2020 рр.); пандемія COVID-19; повномасштабне вторгнення Росії в Україну у 2022 р. Доведено, що на енергетичну безпеку на різних історичних етапах водночас впливає система чинників, які необхідно комплексно враховувати для об'єктивної оцінки стану, ризиків та загроз енергетичній безпеці. Зауважено, що спектр викликів для енергетичного сектора постійно змінюється, а їх чисельність зростає. Обґрунтовано, що проблеми енергетичної безпеки потрібно досліджувати з урахуванням особливостей поточної екологічної, геополітичної, економічної безпеки, ефективності уряду, рівня корупції й т. ін. Наголошено, що на енергетичну безпеку деструктивно впливають: порушення суверенітету та територіальної цілісності держав внаслідок зумисних дій одних держав щодо інших; природні та техногенні катастрофи, пов'язані з нестачею паливно-енергетичних ресурсів, старінням інфраструктури та кліматичними катастрофами та ін. Акцентовано на важливості урахування сучасною концепцією енергетичної безпеки техніко-технологічного прогресу, геополітичної ситуації, зростання природних катаклізмів, наслідків глобальних фінансових криз, пандемії тощо. Звернено увагу, що якщо донедавна виклики енергетичній безпеці пов'язувалися передусім з економічними та кліматичними проблемами, то нині зростає значення геополітичного чинника. Відзначена доцільність застосування при аналізі енергетичної безпеки системного підходу, який включає екологічні, економічні, політичні, технологічні, ціннісні та ін. аспекти функціонування енергетичної сфери. Зроблено висновок, що змістове наповнення енергетичної безпеки узалежене в різних державах від наявності власних паливно-енергетичних ресурсів та обсягів їх споживання, природно-кліматичних умов, демографічних показників, геополітичного положення, типу політичного режиму і т. ін.

Ключові слова: енергетична безпека, енергетична політика, енергетична бідність, енергетичний перехід, енергетична незалежність.

Вступ. Проблема енергетичної безпеки особливо актуальна для України в умовах російської агресії. Не менш актуальна вона й для ЄС в умовах газового шантажу Росії 2022 року та подальшого стрімкого перегляду енергетичної політики. Важлива ця проблема й у глобальному вимірі, позаяк енергетичні ринки дуже глобалізовані та взаємопов'язані, а після повномасштабного вторгнення Росії в Україну відбулася фундаментальна зміна географії світової енергетики. Попри трагізм подій, в них можна віднайти деякі позитиви, як-от, явне прискорення енергетичного переходу, рух європейських держав до повної відмови від російських енергоресурсів, який за інших обставин міг відбутися нешвидко і т. ін. Очевидно, що війна в Україні стрімко змінює уявлення про енергетичну безпеку та підходи до її гарантування. До прикладу, відновлювальні джерела енергії стали сек'ютиризованими, тобто держава їх якнайшвидший розвиток у ранг питання безпеки.

Широкий спектр проблем, пов'язаний з енергетичною безпекою, потребує аналізу, позаяк це один з пріоритетних напрямків політики України як в умовах війни, так він буде надактуальним на етапі повоєнної відбудови. Одним з питань, яке потребує наукового дослідження є з'ясування змін, які відбуваються в енергетичній безпеці в глобальному масштабі.

Метою дослідження є з'ясування еволюції змісту поняття «енергетичної безпеки», а також особливостей нинішньої конфігурації цього виду безпеки. **Завдання дослідження:** проаналізувати зміни у розумінні енергетичної безпеки від найдавніших часів до нині; з'ясувати причини, які перешкоджають виробленню єдиного підходу до концептуалізації енергетичної безпеки; аргументувати, вплив яких чинників має бути врахований при побудові сучасної концепції енергетичної безпеки.

Методи дослідження. Дослідження опирається на системний аналіз. З одного боку, енергетична безпека розглядається як один з багатьох елементів безпеки на глобальному, регіональному та національному рівні. З іншого боку, сама енергетична безпека розглядається як сфера, яка водночас зазнає впливу багатьох чинників і які важливо враховувати комплексно для об'єктивної оцінки стану, ризиків та загроз для безпекової ситуації в енергетичній сфері.

Результати. У сучасній науковій літературі представлено різноманітні операційні визначення енергетичної безпеки; вони під різним кутом зору тлумачать енергетичну безпеку. Автори розкривають різні її аспекти, представляють конкуруючі концепції. Немає одностайності щодо змістового наповнення поняття «енергетична безпека». Відтак й відсутнє єдине визначення енергетичної без-

пеки, не досягнуто консенсусу щодо моделі концепції енергетичної безпеки, яка б урахувала всі поточні виклики.

Зусилля широкого кола науковців наразі не привели до формування універсальної та загальноновизнаної концепції енергетичної безпеки. Науковці вказують на відсутність чіткого та узгодженого визначення енергетичної безпеки [4]. Це відбувається тому, що визначення концептуалізуються з різних позицій та точок зору, а не підходять системно до визначення енергетичної безпеки. Концепції енергетичної безпеки, створені окремими авторами, відображають різні контексти та перспективи [15]. Нечіткість концептуалізації поняття «енергетична безпека» не лише створює проблеми в публічному дискурсі, а й перешкоджає формуванню ефективної енергетичної політики, яка б відповідала сучасним уявленням про енергетичну безпеку.

Особливістю енергетичної безпеки в частині її концептуалізації є той факт, що з технологічним прогресом, змінами в способах виробництва та використання енергії, появою нових загроз на міжнародній арені і т. под., концепція енергетичної безпеки також не стоїть на місці. Це підтверджує навіть той факт, що підходи до тлумачення енергетичної безпеки до повномасштабного вторгнення Росії в Україну і після цього уже відрізняється, які свідчать опубліковані у 2022–2023 роках дослідження.

На ранніх етапах розвитку людської цивілізації енергетична безпека була пов'язана зі забезпеченням доступу до легкозаймистих матеріалів, головним чином деревини, без надмірних ризиків і витрат. Упродовж тисячоліть концепція енергетичної безпеки включала три основні складові: 1) наявність достатньої кількості носіїв енергії; 2) доступність джерел палива; 3) стійкість системи енергопостачання до зовнішніх перешкод [25].

Хоч тема доступності енергії, як ми відзначили, була актуальна від ранніх етапів розвитку людства, але проблема енергетичної безпеки актуалізувалася у першій половині ХХ ст. У роки Другої світової війни було важливо забезпечити безперебійне постачання палива для армій. Вже в середині ХХ ст. поняття енергетичної безпеки зазнало прискореної трансформації. На той час нафта стала основним енергоносієм у багатьох галузях економіки розвинених країн. В умовах повоєнного піднесення економіки особливо у європейських державах вироблялося недостатньо нафти для задоволення власних потреб і вона експортувалася з країн, що розвивалися. Відтак питання енергетичної безпеки стосувалося передусім забезпечення безперебійного постачання нафти упродовж тривалого часу. Згодом постачання нафти стало важливою сферою інтересів Китаю, Індії та інших економік, які швидко зростали. Це призвело до посилення конкуренції за ресурси [13]. Додат-

ковим чинником ризику в постачанні нафти була концентрація більшості енергоресурсів у невеликій кількості держав, переважно на Близькому Сході та в пострадянських республіках.

До занепокоєння щодо достатньої кількості нафти, додалася проблема постачання природного газу. Побоювання щодо стабільності поставок мали не лише споживачі, а й експортери енергетичної сировини. Економіка країн-експортерів енергетичної сировини піддавалася і піддається нині впливу коливань цін, що дестабілізує їхні доходи від експорту.

Отже, в центрі проблеми енергетичної безпеки у другій половині ХХ ст. перебували виклики, пов'язані зі забезпеченням достатньої кількості енергоносіїв, особливо нафти і газу. Енергетична безпека розглядалася як фундаментальна умова динамічного економічного розвитку. Власне тоді ж і термін «енергетична безпека» став популярним, а саме – після запровадження нафтового ембарго країнами-членами ОПЕК у 1973 році. Коли у 1974 році ціна на нафту збільшилась із 3 до 12 дол. за барель, це істотно активізувало обговорення проблем гарантування енергетичної безпеки. Фактично тоді (1973–1974 рр.) відбулася перша глобальна енергетична криза, унаслідок чого зросла увага до безпекового виміру енергетичної політики. Отже, концепція енергетичної безпеки з урахуванням принципів наукових досліджень почала формуватися лише після 1975 року [2].

Якщо підходи ХХ ст. до енергетичної безпеки зосереджувалися саме на безпеці постачання енергетичної сировини, то у ХХІ ст. безпека постачання є вже лише одним з елементів енергетичної безпеки. Оскільки на сучасному етапі розвитку суспільства потреба в енергії зростає набагато швидше, ніж у минулому, енергетична безпека стала невід'ємною складовою національної безпеки [25]. Завдяки своєму ключовому значенню енергетична безпека стала важливим чинником міжнародних відносин [6; 17].

Попри те, що питання енергетичної безпеки завжди вважалися важливими, його актуальність стала особливою в останні роки. Забезпечення енергетичної безпеки стало одним з головних питань порядку денного як на національному, так і на регіональному і глобальному рівнях. Необхідність посилення рівня енергетичної безпеки в умовах глобальних геополітичних викликів пов'язано з військовими конфліктами, зокрема війною Росії проти України [16; 20; 23], економічними та соціальними проблемами для споживачів енергії та всього енергетичного сектору через наслідки пандемії COVID-19, дефіцитом енергетичних ресурсів, глобальними змінами клімату і т. ін.

Тривалий час акцент при визначенні енергетичної безпеки робився саме на доступності джерел енергії, їх достатній кількості, адекватній ціні.

Наприклад, Міжнародне енергетичне агентство (IEA) визначає енергетичну безпеку як «безперебійну наявність джерел енергії за доступною ціною» [12]. ООН так само зосереджується на безперебійному доступі енергії в різних формах, у достатній кількості та за справедливими цінами [18]. У своїх інтерпретаціях енергетичної безпеки великі глобальні консорціуми наголошують на тому, що її основною функцією є забезпечення сталого енергетичного розвитку. Сталий розвиток електроенергетики розглядався як умова та наслідок економічного зростання. Не йшлося про наслідки викопних джерел енергії на природу, здоров'я людини, про політичні наслідки, а саме – про економічне зростання.

Азійсько-Тихоокеанський енергетичний дослідницький центр (APERC) тлумачить енергетичну безпеку як здатність економіки гарантувати доступність постачання енергетичних ресурсів стабільно та своєчасно, при цьому ціна на енергію знаходиться на рівні, який не матиме негативного впливу на показники економіки [1]. Ця організація розробила модель енергетичної безпеки 4A¹, яка базується на чотирьох принципах: 1) доступність енергоресурсів; 2) фізична доступність енергії для споживачів; 3) фінансова доступність енергії для споживачів; 4) прийнятність умов споживання. Одне з найважливіших місць відводиться саме ціні на енергоресурси, оскільки вона визначає рівень її доступності для споживачів. Однак не бачимо тут акцентів на безпечності джерел енергії з точки зору їх впливу на довкілля та здоров'я людини, політичної доброчесності тих, хто реалізує енергоресурси, відсутня геополітична компонента енергетичної безпеки і под.

Отже, ще кілька років тому розгляд енергетичної безпеки зосереджувався на обмеженні використання викопного палива для досягнення чистого нульового викиду вуглекислого газу (вуглецевої нейтральності). Однак після повномасштабного вторгнення Росії в Україну пріоритети були зміщені. У динамічно змінюваному геополітичному, соціально-економічному середовищі зі значним техніко-технологічним прогресом поняття енергетичної безпеки набуває нового, значного ширшого значення, аніж це було у другій половині ХХ ст., і навіть на початку ХХІ ст. Однак на тлі повномасштабного вторгнення Росії в Україну та газового шантажу європейських держав посилилася увага до геополітичного чинника енергетичної безпеки.

Від функціонування енергетичної сфери узалежнена життєздатність будь-якої держави та добробут суспільства. Події 2022 року (дефіцит енергоресурсів у ЄС, значний дефіцит в енергосистемі України після російських ракетних ударів і т. ін.) це вкотре довели. Будь-який дисба-

ланс в енергетичній сфері одразу позначається на економіці, соціальній сфері, життєдіяльності окремих домогосподарств. Примітно, що спектр деструктивних факторів, які провокують нестабільність цієї надзвичайно важливої галузі, різко розширився: використання газу та нафти як зброї; терористичні атаки на об'єкти енергетичної інфраструктури; нерівномірність розподілу геологічних запасів основних видів паливних ресурсів; посилення фінансової нестабільності економіки в останні десятиліття, посилення міждержавних конфліктів, кліматичні катастрофи [9; 21; 27].

Нині енергетична безпека формується та гарантується з урахуванням комплексу чинників – економічних, геополітичних, екологічних, соціальних, техніко-технологічних та ін. При аналізі енергетичної безпеки щораз більше застосовується системний підхід, який охоплює в глобальному вимірі екологічні, економічні, політичні, технологічні та ін. аспекти функціонування енергетичної сфери. Нині вже не доцільно розглядати енергетичну безпеку конкретної держави без урахування регіонального і глобального контексту, а також важливо розкривати вплив на цю безпеку водночас цілої системи чинників.

Енергетичну безпеку в традиційному розумінні можна розглядати як проблему національної або транснаціональної безпеки, оскільки забезпечення постійних поставок викопного палива безумовно ще має вагоме значення для функціонування економіки, оборони держави тощо. Водночас через сильне занепокоєння впливом використання викопного палива на довкілля та здоров'я людей потрібен більш збалансований підхід до забезпечення енергетичної безпеки в цілому. Відтак нині енергетичну безпеку не зводять виключно до питання доступності енергії, хоч наразі цей критерій залишається першочерговим. Сьогодні акцент (особливо у політичних документах) робиться на: безперебійному доступі до джерел енергії, диверсифікації джерел енергії, стійкості до зовнішніх загроз, енергетичній самозабезпеченості, екологічності і под. Це засвідчує, що концепція енергетичної безпеки нині набуває нового, ширшого, значення.

Слід також враховувати, що складно розробити унікальну методологію визначення параметрів енергетичної безпеки, яка підійшла б для всіх країн. Кожна країна має різне багатство національних енергетичних ресурсів, різні темпи економічного зростання, кліматичні умови, демографічні показники, геополітичне положення тощо. Відтак і змістове наповнення поняття «енергетична безпека» відрізняється.

Енергетична безпека піддається багатьом ризиками. Усі вони мають бути враховані при конструюванні нового розуміння енергетичної безпеки, яке б відповідало сучасній ситуації. До таких ризиків відносяться: 1) порушення суверенітету та терито-

¹ Назва походить від перших літер англійських назв принципів: availability; accessibility; affordability; acceptability.

ріальної цілісності держав, що виникає внаслідок свідомих дій одних держав щодо інших [7; 8; 10]; 2) природні та техногенні катастрофи, пов'язані з нестачею паливно-енергетичних ресурсів, старінням інфраструктури та кліматичними катастрофами [3; 9; 11; 19]; 3) непередбачуваність соціально-економічних факторів: зміни вподобань інвесторів і кінцевих споживачів, структурні зрушення на ринках різноманітних товарів і послуг, переорієнтація експортно-імпортних потоків [14; 24].

На енергетичну безпеку впливає низка чинників, зокрема: наявність енергетичних ресурсів, доступність енергії, вплив на довкілля, соціальний вплив, геополітичні відносини країни, ефективність уряду та технологічний розвиток та ін. «Останні військові конфлікти, геополітична конкуренція та різноманітні розбіжності між країнами підкреслили важливість геополітичних відносин для забезпечення енергетичної безпеки країни» [24]. Не менш важливими для енергетичної безпеки є ефективність влади та рівень корупції в країні. Ефективність уряду є дуже важливою в контексті реагування на щораз нових виклики у контексті глобальних криз і геополітичної нестабільності.

Війна в Україні, наслідком якої стали проблеми з енергопостачанням і доступністю в європейських країнах, продемонструвала надважливість енергетичної безпеки. Проблеми, пов'язані з енергетикою, довели, що уряди мають звертати особливу увагу на забезпечення своєї енергетичної незалежності. Комплекс проблем останніх років (пандемія COVID-19, кліматичні зміни, зростання попиту на енергію, геополітична нестабільність і т. ін.) показали важливість стимулювання використання відновлюваних джерел енергії та підвищення енергоефективності як на рівні всієї країни, так і на рівні домогосподарств, таким чином збільшуючи незалежність споживачів енергії та зменшуючи ризики енергетичної бідності [22].

Геополітичні відносини мають вирішальний вплив як на енергопостачання та ціни на енергоносії, так і на розвиток енергетичної інфраструктури та забезпечення її обслуговування. Приклад тривалої залежності європейських країн від російських джерел енергії показав, наскільки важливо співпрацювати з надійними постачальниками енергії та наскільки важливо розподіляти ризики, щоб уникнути можливих економічних труднощів у майбутньому [24].

Отже, не існує єдиного загально визначеного визначення енергетичної безпеки та його змістового наповнення. Традиційне розуміння енергетичної безпеки в основному вузько пов'язане з доступністю енергії, однак нині цього недостатньо. В останні роки сприйняття енергетичної безпеки відійшло від традиційного розуміння до міждисциплінарного підходу. Глобальні занепокоєння щодо зміни клімату, добробуту людей, а також

невизначеності та зміни на ринку через пандемію, військові конфлікти та війни, дефіцит енергоресурсів і т. ін. змінюють сприйняття концепції енергетичної безпеки [5]. Концепція енергетичної безпеки має відбивати ставлення до сучасних глобальних проблем і невизначеностей. Ця концепція не є сталою й узалежнена від геополітичного, економічного, кліматичного, соціального та ін. контексту. Відтак дуже важливо, щоб рішення в енергетичному секторі відповідали поточному розумінню та враховували всі проблеми.

Забезпечення енергетичної безпеки тісно пов'язане зі сталим розвитком енергетики, досягненням цілей сталого розвитку. Безпечне та надійне енергопостачання є ключовим фактором зростання та розвитку кожної держави, приватного домогосподарства. Тому дуже важливо, щоб уряд враховував усі складові концепції енергетичної безпеки під час прийняття рішень, розвиваючи таким чином безпечний, стійкий енергетичний сектор.

Висновки. Тема доступності енергії була гострою навіть на ранніх етапах розвитку людства, а як проблема енергетична безпека актуалізувалася у першій половині ХХ ст. На енергетичну безпеку найбільше вплинули: Друга світова війна та стрімкий повоєнний розвиток економіки, зародження і висхідна конкуренція між державами за нафтогазові ресурси; енергетична криза 1973-1974 років (т. зв. «нафтове ембарго»); глобальне потепління та вплив викопних джерел енергії на зміну клімату; глобальні фінансові кризи (2008, 2020 рр.); пандемія COVID-19; повномасштабне вторгнення Росії в Україну в 2022 році. Цей перелік не є вичерпним.

Наразі у міжнародному науковому дискурсі відсутнє єдине тлумачення енергетичної безпеки, не досягнуто консенсусу щодо концепції енергетичної безпеки, яка б враховувала всі поточні виклики. Причину вбачаємо у тому, що спектр викликів щораз змінюються, їх чисельність збільшується, з'являються нові чинники впливу на енергетичну безпеку. Енергетична безпека стає щораз більш уразлива, потребує постійного моніторингу та надійного захисту.

Енергетичну безпеку важливо вивчати узгоджуючи з проблемами екологічної, геополітичної, економічної та ін. безпеки. Розуміння енергетичної безпеки є контекстуальним та динамічним за своєю природою. Мова про те, що чинники геополітики, ефективності уряду, рівня корупції порівняно недавно почали активно впливати на енергетичну безпеку. Донедавна акцент робився передусім на доступності енергії, енергетичній інфраструктурі, кліматичних змінах і под.

Енергетичній безпеці нині протистоять чимало викликів і загроз: порушення суверенітету та територіальної цілісності держав внаслідок свідомих дій одних держав щодо інших; природні та техно-

генні катастрофи, пов'язані з нестачею паливно-енергетичних ресурсів, старінням інфраструктури та кліматичними катастрофами та ін. Відтак енергетична безпека нині формується та гарантується з урахуванням комплексу чинників (економічний, геополітичний, екологічний, соціальний, техніко-технологічний, ціннісний та ін.). Сучасна концепція енергетичної безпеки має враховувати динамічно змінювану реальність – техніко-технологічний прогрес, геополітичну ситуацію, збільшення чисельності природних катаклізмів, глобальні фінансові кризи, пандемії та інші чинники.

Нині енергетичну безпеку не зводять виключно до питання доступності енергії, хоч наразі це все ще надважливе завдання. Сьогодні акцент робиться на безперебійному доступі до джерел енергії, диверсифікації джерел енергії, стійкості до зовнішніх загроз, енергетичній самозабезпеченості, екологічності і под. При цьому змістове наповнення поняття «енергетична безпека» відрізняється у різних державах через національні особливості: наявність власних паливно-енергетичних ресурсів, обсяги їх споживання, кліматичні умови, демографічні показники, геополітичне положення, тип політичного режиму тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

- Asia Pacific Energy Research Centre. A Quest for Energy Security in the 21st Century. Resources and Constraints. 2007. URL: https://aperc.or.jp/file/2010/9/26/APERC_2007_A_Quest_for_Energy_Security.pdf (дата звернення: 12.06.2023).
- Augutis J., Krikštolaitis R., Pečiulytė S., Konstantinavičiūtė I. Sustainable Development and Energy Security Level after Ignalina Npp Shutdown. *Technological and Economic Development of Economy*. 2011. Vol. 17. Is. 1. P. 5–21.
- Axon C. J., Darton R. C. Sustainability and Risk – A Review of Energy Security. *Sustainable Production and Consumption*. 2021. Vol. 27. P. 1195–1204.
- Azzuni A., Breyer C. Definitions and Dimensions of Energy Security: A Literature Review. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Energy and Environment*. 2018. Vol. 7. Is. 1, article e268.
- Cervan D., Rodriguez C. V., Inga C. E. Energy Security: Multidimensional Analysis for South American Countries. *International Journal of Renewable Energy Research*. 2022. Vol. 12. Is. 2. P. 1131–39.
- De Mattos Fagundes P., Padula, A. D., Padilha A. C. M. Interdependent International Relations and the Expansion of Ethanol Production and Consumption: The Brazilian Perspective. *Journal of Cleaner Production*. 2016. Vol. 133. Is. 1. P. 616–630.
- Elbassoussy A. European energy security dilemma: Major challenges and confrontation strategies. *Review of Economics and Political Science*. 2019. Vol. 4. Is. 4. P. 321–343.
- Figueiredo R., Soliman M., Al-Alawi A. N., Sousa M. J. The Impacts of Geopolitical Risks on the Energy Sector: Micro-Level Operative Analysis in the European Union. *Economies*. 2022. Vol. 10, Is.12, article 299.
- Gitelman L., Magaril E., Kozhevnikov M. Energy Security: New Threats and Solutions. *Energies*. 2023. Vol. 16. Is. 6, article 2869.
- Hu G., Yang J., Li J. The Dynamic Evolution of Global Energy Security and Geopolitical Games: 1995–2019. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2022. Vol. 19, Is. 21, article 14584.
- Hughes L., de Jong M. The Risks of Global Heating to Energy Systems and Energy Security. *Sustainability*. 2021. Vol. 13. Is. 18, article 10308.
- International Energy Agency. Energy Security Refers to the Uninterrupted Availability of Energy Sources at an Affordable Price. URL: <http://www.iea.org/topics/energysecurity/> (дата звернення: 09.06.2023).
- Klare M. T. *Rising Powers, Shrinking Planet: The New Geopolitics of Energy*. New York: Metropolitan Books 2008. 352 p.
- Komendantova N., Ekenberg L., Marashdeh L. et al. Are Energy Security Concerns Dominating Environmental Concerns? Evidence from Stakeholder Participation Processes on Energy Transition in Jordan. *Climate*. 2018. Vol. 6. Is. 4, article 88.
- Kruyt B., van Vuuren D. P., de Vries H. J. M., Groenenberg H. Indicators for Energy Security. *Energy Policy*. 2009. Vol. 37. Is. 6. P. 2166–2181.
- Kuzemko C., Blondeel M., Dupont C., Brisbois M. C. Russia's war on Ukraine, European energy policy responses & implications for sustainable transformations. *Energy Research & Social Science*. 2022. Vol. 93, article 102842.
- Marhold A.-A. Unpacking the Concept of 'Energy Security': Lessons from Recent WTO Case Law. *Legal Issues of Economic Integration*. 2021. Vol. 48. Is. 2. P. 147–170.
- Miller B. G. *Clean Coal Engineering Technology*. Oxford: Butterworth-Heinemann, 2016. 856 p.
- Mróz M. Energy Security in Danger? A Comparative Analysis of Oil and Copper Supply. *Energies*. 2022. Vol. 15. Is. 2, article 560.
- Osička J., Černoch F. European energy politics after Ukraine: The road ahead. *Energy Research & Social Science*. 2022. Vol. 91, article 102757.
- Overland I., Juraev J., Vakulchuk R. Are renewable energy sources more evenly distributed than fossil fuels? *Renewable Energy*. 2022. Vol. 200. P. 379–386.
- Siksnylyte-Butkiene I. Combating Energy Poverty in the Face of the COVID-19 Pandemic and the Global Economic Uncertainty. *Energies*. 2022. Vol. 15. Is. 10, article 3649.
- Siksnylyte-Butkiene I. Defining the Perception of Energy Security: An Overview. *Economies*. 2023. Vol. 11. Is. 7, article 174.
- Stirling A. Diversity and ignorance in electricity supply investment: Addressing the solution rather than the problem. *Energy Policy*. 1994. Vol. 22. Is. 3. P. 195–216.
- Strojny J., Krakowiak-Bal A., Knaga J., Kacorzyk P. Energy Security: A Conceptual Overview. *Energies*. 2023. Vol. 16. Is. 13, article 5042.
- Toke D., Vezirgiannidou S.-E. The relationship between climate change and energy security: Key issues and conclusions. *Environmental Politics*. 2013. Vol. 22. Is. 4. P. 537–552.
- Zakeri B., Paulavets K., Barreto-Gomez L. et al. Pandemic, War, and Global Energy Transitions. *Energies*. 2022. Vol. 15. Is. 17. P. 6114.

Energy Security: Changing Approaches to Understanding

Horbatenko Volodymyr Pavlovych
 Doctor of Political Sciences, Professor,
 Leading Researcher at the Department
 of Legal Problems of Political Science
 V. M. Koretsky Institute of State and Law
 of the National Academy of Sciences
 of Ukraine
 Tryokhsviatitelska str., 4, Kyiv, Ukraine
 ORCID: 0000-0002-2400-954X

Kukuruz Oksana Volodymyrivna
 Doctor of Political Sciences,
 Senior Researcher at the Department
 of Legal Problems of Political Science
 V. M. Koretsky Institute of State and Law
 of the National Academy of Sciences
 of Ukraine
 Tryokhsviatitelska str., 4, Kyiv, Ukraine
 ORCID: 0000-0003-1863-3028

The impact on energy security of the following factors has been identified: the Second World War and the subsequent post-war development of the economy; emergence and rising competition between states for oil and gas resources; the energy crisis of 1973–1974; global warming, impact of fossil energy sources on climate change; global financial crises (2008, 2020); the COVID-19 pandemic; full-scale Russian invasion of Ukraine in 2022. It has been proven that energy security at different historical stages is simultaneously influenced by a system of factors that must be comprehensively taken into account for an objective assessment of the state, risks and threats to energy security. It is noted that the spectrum of challenges for the energy sector is constantly changing, and their number is increasing. It is justified that the problems of energy security should be investigated taking into account the peculiarities of the current environmental, geopolitical, economic security, government efficiency, level of corruption, etc. It was emphasized that energy security is negatively affected by violations of the sovereignty and territorial integrity of states as a result of deliberate actions of some states against others; natural and man-made disasters associated with the lack of fuel and energy resources, aging infrastructure and climatic disasters, etc. Emphasis is placed on the importance of taking into account technical and technological progress, the geopolitical situation, the growth of natural disasters, the consequences of global financial crises, pandemics, etc. in the modern concept of energy security. Attention was drawn to the fact that, until recently, challenges to energy security were primarily associated with economic and climate problems, but now the importance of the geopolitical factor is increasing. The expediency of using a system approach in the analysis of energy security, which includes ecological, economic, political, technological, value and other aspects of the functioning of the energy sector, was noted. It was concluded that the content of energy security depends in different states on the availability of their own fuel and energy resources and the volume of their consumption, natural and climatic conditions, demographic indicators, geopolitical situation, type of political regime, etc.

Key words: energy security, energy policy, energy poverty, energy transition, energy independence.

Лемко Юлія Романівна

Популяризація гендерної проблематики: регіональний аспект

УДК 327.3

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2023-4.7>

Лемко Юлія Романівна
кандидат політичних наук,
старший викладач кафедри політології
та міжнародних відносин
Національного університету
«Львівська політехніка»
вул. Степана Бандери, 12,
Львів, Україна
ORCID: 0000-0002-9864-6963

У статті проаналізовано основні практики популяризації гендерної рівності в Європейському Союзі. Оскільки однією з ключових практик реалізації Стратегії гендерної рівності ЄС є просування та популяризація гендерних питань серед громадськості, дана тема набуває актуальності та різностороннього розгляду. Це передбачає підвищення обізнаності про гендерну нерівність, дискримінацію та насильство щодо жінок, а також просування позитивних репрезентацій гендерного розмаїття та рівності. У даному дослідженні проаналізовано роботу різноманітних комунікаційних та освітніх кампаній, такі як кампанії в соціальних мережах, воркшопи, семінари та конференції. Ці заходи мають на меті залучити громадськість до обговорення гендерних питань та заохотити її до дій, спрямованих на досягнення гендерної рівності. Окрім цього можемо констатувати про важливу роль засобів масової інформації у даній проблематиці що заохочуються до впровадження гендерно-чутливих методів висвітлення подій та сприяння позитивному представленню жінок і чоловіків у своїх матеріалах. Це допомагає долати гендерні стереотипи та сприяє формуванню більш інклюзивного та різноманітного суспільства. Метою даної статті є розкриття концептуальних засад та практик реалізації Стратегії гендерної рівності ЄС, щоб забезпечити рівні можливості для жінок та чоловіків у всіх сферах життя, оскільки гендерний баланс та різноманітність є основними цінностями ЄС. Акцентиуючи увагу на тому що протягом останніх років зросла стурбованість щодо гендерних розривів та розмаїття в різних секторах, одним з аспектів є виявлення проблем, що перешкоджають досягненню гендерної рівності. Результатами дослідження є розробка рекомендацій щодо подолання вищезгаданих проблем та популяризації стратегії гендерної рівності серед широкого загалу та формування свідомого ставлення до гендерної рівності у суспільстві.

Ключові слова: стратегія гендерної рівності, Європейський Союз, гендерний баланс, гендерний мейнстрімінг.

Вступ. Однією з ключових практик реалізації Стратегії гендерної рівності ЄС є просування та популяризація гендерних питань серед громадськості. Це передбачає підвищення обізнаності про гендерну нерівність, дискримінацію та насильство щодо жінок, а також просування позитивних репрезентацій гендерного розмаїття та рівності. Для цього проводяться різноманітні комунікаційні та освітні кампанії, такі як кампанії в соціальних мережах, воркшопи, семінари та конференції. Ці заходи мають на меті залучити громадськість до обговорення гендерних питань та заохотити її до дій, спрямованих на досягнення гендерної рівності. Тому **метою** даної статті є розкриття концептуальних засад та практик реалізації Стратегії гендерної рівності ЄС, щоб забезпечити рівні можливості для жінок та чоловіків у всіх сферах життя, оскільки гендерний баланс та різноманітність є основними цінностями ЄС.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- дослідити міжнародні практики гендерної рівності країн ЄС;
- оцінити ефективність популяризації гендерної освіти;
- зібрати інформацію та проаналізувати питання гендерного мейнстрімінгу;

Методологічну основу роботи становить сукупність основоположних підходів та принципів, ефективних у процесі пізнання політичної сфери.

Зокрема мова іде про такі методи як аналіз та синтез, порівняльний та контент аналіз, що допомагають зрозуміти формальні рамки та структури, якими керуються у сфері гендерної рівності, проаналізувавши офіційні документи, угоди, договори, політичні заяви та інші відповідні джерела, щоб вивчити офіційні позиції, політику та підходи країн-членів ЄС та питання гендерної рівності в міжнародних відносинах.

Гендерний баланс та різноманітність є основними цінностями ЄС. Протягом останніх років зросла стурбованість щодо гендерних розривів та розмаїття в різних секторах. ЗМІ та аудіовізуальний сектор вважаються рушійними силами у формуванні наших переконань, цінностей і сприйняття, а отже, є вікном до нових способів мислення, зміни поглядів і подолання стереотипів.

Ще один спосіб популяризації гендерних питань – через засоби масової інформації. У телевізійних шоу, фільмах і програмах новин можна показувати історії та дискусії про гендерну рівність, висвітлюючи проблеми, з якими стикаються жінки та інші маргіналізовані групи. Це може допомогти підвищити рівень обізнаності та сприяти розвитку більш інклюзивної культури.

Проте, часто демонструють викривлення та недостатню репрезентацію жінок і дівчат у засобах масової інформації. Серед дослідників медіа існують значні розбіжності щодо того, якою мірою медіа можуть впливати на цінності,

поведінку та почуття. Значна частина дебатів про вплив медіа зосереджена навколо двох полюсів: «активна аудиторія/чутливі медіа» проти «пасивної аудиторії/сильних медіа», проте дослідження цього питання, як правило, зосереджуються на змісті висвітлення в медіа різних предметів чи тем, а не на тому, як сприймаються наративи [12].

Не в останню чергу це пов'язано з тим, що причинно-наслідковий зв'язок між ставленням громадськості та ЗМІ надзвичайно важко продемонструвати. Зрештою, жодного переконливого аргументу на користь якогось з підходів. Філо (Philo, 2007), наприклад, пропонує дослідникам зосередитися на «тотальності» медіа виробництва, контенту та рецепції, щоб проаналізувати, чому певні історії стають популярними, які типи наративів, що лежать в їх основі, представлені і як аудиторія отримує та інтерпретує [1].

Інтерсекційні підходи прагнуть дослідити як структуру, так і агенцію як взаємозалежні, розглядаючи медіа як частину системи влади, яка може впливати на аудиторію та піддаватися впливу з її боку. Медіа-платформи можна розглядати як потужні інструменти, що передають культурні цінності та переконання і впливають на них. Медіа можуть легітимізувати ідеї ґендеру та культурні цінності, пов'язані з ґендером [7].

У європейському контексті це можна інтерпретувати, як пояснення деяких цікавих і важливих відмінностей між медіа-контентом, наприклад, у пост-соціалістичних країнах, таких як Польща та Румунія, ліберальних ринкових державах, таких як Велика Британія та Ірландія, і соціально ліберальних державах, таких як Швеція та Норвегія. Дослідники часто вказують на значний розрив між досягненнями у сфері ґендерної рівності в суспільстві та рівністю жінок і чоловіків у медіа. У певному сенсі, динаміка медіа як «бізнесу» створює конфлікт «рейтинги проти відповідальності», в якому потреба подавати точні та інформативні дані часто суперечить потребі продавати газети або розважати глядачів [11].

Дослідження медіа-контенту, що стосується жінок і дівчат, незмінно призводять до висновку, що жінок часто зображують сексуально доступними і бажаними, пов'язаними з природою і природними процесами, а також із звичаями і традиційними цінностями. Деякі дослідження припускають, що ці ґендерні дисбаланси в медіа-нарративах можуть мати згубний вплив на жінок і дівчат. Наприклад, Grabe стверджує, що вплив засобів масової інформації що зображують худорляве ідеальне тіло, пов'язаний з порушенням сприйняття образу тіла у жінок. Дані численних досліджень свідчать про те, що діти (і особливо дівчатка) вже у віці 6 років надають перевагу фігурам, які є худішими за їхні власні. Гарднер виявив, що в міру того, як дівчатка досягають статевої зрілості і розвиваються, вони повідомляють про зростаючу незадоволеність

своїм тілом, тоді як рівень задоволеності само-оцінкою дітей підліткового віку [10].

Такі висновки свідчать про те, що медіа посилюють домінування певних культурних груп, а також ґендерів, у моделях, які вже існують у суспільстві в цілому.

Загалом, популяризація ґендерних питань серед громадськості має вирішальне значення для створення культури, яка цінує та просуває ґендерну рівність. Вона допомагає долати бар'єри і кидає виклик дискримінаційним поглядам і поведінці, прокладаючи шлях до більш рівноправного і справедливого суспільства для всіх. Головний факт, що популяризація ґендерних проблем має бути правильною, без ідеалізування жіночого тіла, ґендеру і раси, як за часту це висвітлюється у медіа [9].

Популяризація ґендерних питань серед громадськості є важливим аспектом реалізації Стратегії ЄС з ґендерної рівності. Це передбачає підвищення обізнаності про важливість ґендерної рівності та просування культури поваги та інклюзивності.

Одним із способів популяризації ґендерних питань є освіта. Школи та університети можуть розповідати учням про ґендерні стереотипи, дискримінацію та важливість ґендерної рівності. Це може допомогти створити покоління молодих людей, які знають про ці питання і прагнуть просувати рівність.

Соціальні мережі також можуть бути потужним інструментом для популяризації ґендерних питань. Кампанії та хештеги, такі як #MeToo та #TimesUp, привернули увагу до таких проблем, як сексуальні домагання та напади, а також надали платформу для жертв, щоб поділитися своїми історіями. Соціальні мережі також можна використовувати для поширення позитивних повідомлень про ґендерну рівність і висвітлення досягнень жінок та інших маргіналізованих груп [1].

Загалом, популяризація ґендерних питань має важливе значення для створення суспільства, яке цінує та просуває ґендерну рівність. Підвищуючи обізнаність та просуваючи культуру інклюзивності, ми можемо працювати над майбутнім, де до кожного ставитимуться з гідністю та повагою, незалежно від його статі.

Ще однією ключовою практикою реалізації Стратегії ґендерної рівності ЄС є створення механізмів забезпечення ґендерної рівності на рівні держав-членів ЄС. Це передбачає розробку та впровадження політик, законів та нормативно-правових актів, які сприяють ґендерній рівності та захищають права жінок. Найважливішими практиками стратегії ґендерної рівності виступають:

1. Актуалізація ґендерної проблематики: Стратегія ЄС з ґендерної рівності спрямована на інтеграцію ґендерної рівності в усі політики та дії ЄС. Це означає, що ґендерна рівність береться до уваги в усіх сферах політики, включаючи освіту, охорону здоров'я, зайнятість та соціальну політику.

2. Гендерне бюджетування: Гендерне бюджетування – це підхід, який гарантує, що державні бюджети розробляються таким чином, щоб сприяти гендерній рівності. Стратегія гендерної рівності ЄС заохочує держави-члени прийняти цей підхід і виділяти ресурси на програми, що сприяють гендерній рівності.

3. Просування жінок на керівні посади: Стратегія гендерної рівності ЄС спрямована на збільшення представництва жінок на керівних посадах. Цього можна досягти за допомогою таких заходів, як квоти, програми наставництва та тренінги з лідерства.

4. Боротьба з гендерно зумовленим насильством: Стратегія гендерної рівності ЄС включає заходи для боротьби з гендерно зумовленим насильством, таким як домашнє насильство та сексуальні домагання. Це включає надання підтримки жертвам та підвищення обізнаності про цю проблему.

5. Рівна оплата праці: Стратегія гендерної рівності ЄС має на меті сприяти рівній оплаті праці чоловіків і жінок. Цього можна досягти за допомогою таких заходів, як прозорість оплати праці, аудит рівної оплати праці та заохочення гнучких робочих графіків.

6. Освіта та навчання: Стратегія гендерної рівності ЄС спрямована на забезпечення рівного доступу до освіти та навчання для чоловіків і жінок. Це включає просування STEM-освіти для дівчат і жінок та надання навчальних програм, які допомагають жінкам увійти в галузі, де домінують чоловіки [3].

7. Охорона здоров'я: Стратегія гендерної рівності ЄС спрямована на забезпечення рівного доступу до охорони здоров'я для чоловіків і жінок. Це включає просування гендерно-чутливих медичних послуг та вирішення проблем зі здоров'ям, які непропорційно впливають на жінок.

8. Зміцнення інституційних рамок: Стратегія гендерної рівності ЄС спрямована на зміцнення інституційних рамок гендерної рівності на рівні ЄС та на національному рівні. Це включає просування гендерної рівності в державному управлінні, сприяння гендерно збалансованому прийняттю рішень та забезпечення інтеграції гендерної рівності в усі сфери політики [5].

Одним з важливих механізмів є Індекс гендерної рівності, який вимірює прогрес у досягненні гендерної рівності в різних сферах, таких як робота, гроші, знання, час, влада та здоров'я. Індекс надає всебічний огляд гендерної рівності в кожній державі-члені та допомагає визначити сфери, де необхідно вжити додаткових заходів [8].

Іншим механізмом є Європейський інститут гендерної рівності (EIGE), який надає дослідження, дані та політичні консультації з питань гендерної рівності. EIGE підтримує розробку та впровадження політики та ініціатив у сфері гендерної рівності в країнах-членах ЄС [6].

Крім того, ЄС надає фінансування проектам, що сприяють гендерній рівності та правам жінок, через різні програми, такі як Європейський соціальний фонд та Програма прав, рівності та громадянства.

Створюючи механізми забезпечення гендерної рівності на рівні держав-членів ЄС, ЄС може сприяти створенню більш рівноправного та справедливого суспільства для всіх. Ці механізми допомагають притягнути держави-члени до відповідальності за їхні зобов'язання щодо гендерної рівності та надають підтримку в розробці та впровадженні політики, яка сприяє гендерній рівності та захищає права жінок [12].

У 2010 році розпочалася робота над індексом гендерної рівності (Gender Equality Index), який був представлений на конференції у Брюсселі в 2013 році. Індекс включає шість показників: робота, гроші, знання, час, влада, здоров'я та насильство, які порівнюють стан гендерних відносин у країнах ЄС. Значення індексу коливається від 1 до 100, де 100 означає повну рівність. Загалом по ЄС індекс гендерної рівності становить 54, що свідчить про те, що гендерну рівність забезпечено лише наполовину. Найкраще складається ситуація із станом здоров'я жінок і чоловіків, а найгірше – із розподілом владних повноважень. Щоб забезпечити гендерну рівність, в ЄС проводяться різноманітні заходи, включаючи підтримку жінок-політиків та їхньої участі в політичних процесах, введення квот для жінок у політичних партіях та виборчих списків, популяризацію гендерних питань серед широкої громадськості. Крім того, на онлайн-платформі Індексу гендерної рівності можна знайти інформацію про політичні ініціативи країн ЄС стосовно забезпечення гендерної рівності. Станом на 2022 рік рівність між жінками та чоловіками в ЄС становить 68,6% [12].

Пріоритет гендерної рівності у ЄС передбачає собою різноманітні заходи, які спрямовані на забезпечення рівних можливостей для чоловіків та жінок у процесі прийняття рішень на всіх рівнях – від місцевих до європейських. Зокрема, пропонується впровадження квот для жінок у політичних партіях та виборчих списків, підтримка жінок-політиків та їхньої участі в політичних процесах, а також забезпечення гендерної рівності у вирішенні питань економіки, здоров'я, освіти та інших сфер [9].

Окрім того, спеціальні заходи у гендерній політиці на рівні ЄС передбачають інформаційно-просвітницькі кампанії, які спрямовані на популяризацію гендерних питань серед широкої громадськості. Ці кампанії можуть включати в себе рекламні ролики, соціальні медіа-кампанії, конкурси та інші заходи, які сприяють підвищенню свідомості про гендерну рівність та важливість боротьби з дискримінацією на основі статі.

Становлення та розвиток концепції рівних прав чоловіків і жінок в ЄС відбулося порівняно пізно. Ухвалення Директиви ЄС про гендерну рівність призвело до встановлення обов'язкових політичних напрямків і гармонізованих стандартів для всіх держав-членів. Варто зазначити, що рівність між чоловіками та жінками ще не гарантована на всіх рівнях суспільства, але завдяки інструментам, запровадженим Європейським Союзом, країни-члени включили принцип гендерної рівності у своє національне законодавство [11].

Однак, у більш віддалених частинах світу питання гендерної рівності все ще є досить гострими. ЄС не лише закликає країни-члени впроваджувати політику гендерної рівності, але також закликає все міжнародне співтовариство. Оскільки принцип рівності прав чоловіків і жінок є основним для захисту прав людини.

Результати. Приклади кращих міжнародних практик країн ЄС у поєднанні публічної та приватної сфер життя:

Бельгія: У 2002 році була запроваджена система «тимчасового кредиту», яка дає працівникам право взяти річну відпустку або перейти на неповний робочий день без розірвання трудового договору та втрати соціальних виплат. Ця ж система дає можливість протягом п'яти років перейти на чотириденний робочий тиждень.

Данія: Закон про робочий час дає жінкам і чоловікам право вимагати скороченого робочого часу або можливість вимагати неповний робочий день без втрати робочого місця. Така гнучкість, яка дає змогу поєднувати роботу, наприклад, з вихованням дітей, спонукала 42 відсотки працівників жінок і чоловіків прийняти такий план [1, с. 29].

Ірландія: у 2004 році започатковано День балансу між роботою та особистим життям, як подія для підвищення обізнаності та розробки політики.

Нідерланди: При 36-годинному робочому тижні працівники можуть «резервувати» невикористаний робочий час або гроші для подальшого використання. Наприклад, якщо потрібно працювати 40-годинний робочий тиждень, працівник може отримати оплату за 36 годин роботи, нараховуючи час для продовженої відпустки.

Франція: У 2000 році було введено закон про скорочення робочого тижня з 39 до 35 годин. Згідно з опитуванням, 60% людей сказали, що якість їхнього життя покращилася після скорочення робочого дня.

Швеція: Сімейна політика виступає за активне заохочення батьків до виховання дітей. 70% батьків-чоловіків використовують відпустку по догляду за дитиною, введена в 1974 році. У цілому, роль чоловіків у забезпеченні гендерної рівності – це окрема тема, яка розробляється як на рівні ЄС, так і окремих країн-членів [1, с. 30].

Висновки. Усі ці заходи та стратегії спрямовані на забезпечення гендерної рівності в ЄС та популяризацію гендерних питань серед широкої громадськості. Важливо зазначити, що це не просто мета, але й необхідність для створення справедливого та рівноправного суспільства, де кожна людина має можливість реалізувати свої потенціали та жити у гідних умовах.

Гендерна рівність означає рівну видимість, розширення прав і можливостей, відповідальність та участь жінок і чоловіків у всіх сферах суспільного та приватного життя. Це також означає рівний доступ до ресурсів та їх розподіл між жінками та чоловіками. Хоча правовий статус жінок в Європі безсумнівно, покращився протягом останніх десятиліть, ефективна рівність ще далека від того, щоб стати реальністю. Навіть якщо прогрес помітний (рівень освіти, участь на ринку праці, політичне представництво), гендерні розриви зберігаються у багатьох сферах, утримуючи чоловіків у їхніх традиційних ролях і обмежуючи можливості жінок відстоювати свої фундаментальні права та утверджувати власну позицію [12].

Отже, можна вважати, що стратегія гендерної рівності ЄС є важливим кроком у напрямку забезпечення рівних можливостей та прав для жінок та чоловіків. Проте, щоб досягти повної гендерної рівності, необхідно продовжувати зусилля та впроваджувати практики, які сприятимуть інтеграції гендерної перспективи в усі сфери життя та забезпеченню рівних можливостей для всіх людей.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Марценюк Т. Гендерна політика Європейського Союзу: загальні принципи та найкращі практики. Київ: Міжнародний центр перспективних досліджень (МЦПД), 2015. С. 29–31.
2. Марценюк Т. С. Гендерна рівність і доля жінок в парламентах світу. URL: <https://khp.org/1437182774>
3. Harvey A, Garcia-Moreno C, Butchart A. Primary prevention of intimate partner violence and sexual violence: background paper for WHO expert meeting, 2007. P. 12–14.
4. Kantola, Johanna, and Emanuela L. Strategies of right populists in opposing gender equality in a polarized European Parliament. *International Political Science Review* 42.5. 2021. P. 565–579.
5. Warwick, Paul, Ruth Kershner Primary teachers' understanding of the interactive whiteboard as a tool for children's collaborative learning and knowledge-building. *Learning, media and technology* 33.4. 2008. P. 269–287.
6. Charter of Fundamental Rights of the European Union. *Official Journal of the European Communities*. 18.12.2000. 22 p. URL: http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf
7. Council of Europe gender equality strategy 2014–2017. URL: <https://rm.coe.int/1680590174>
8. Council of Europe gender equality strategy 2018–2023. URL: <https://www.istat.it/it/files/2018/04/COE-Gender-Equality-Strategy-2023-1.pdf>

9. Gender balance, Diversity and Inclusiveness in the media and audiovisual sectors. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/news/gender-balance-diversity-and-inclusiveness-media-and-audiovisual-sectors>

10. Gender Equality Index. URL: <https://eige.europa.eu/gender-equality-index/2022/EU>

11. GPEDC, Making Development Co-operation More Effective: 2019 Progress Report, Global Partnership for Effective Development Co-operation, OECD and UNDP. URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/26f2638fen.pdf?expires=1625651946&id=id&accname=ocid84004878&checksum=3442C4D-1312C11455B639C2DB74896DB>

12. POLICY FRAMEWORK FOR GENDER-SENSITIVE PUBLIC GOVERNANCE. URL: <https://www.oecd.org/mcm/Policy-Framework-for-Gender-Sensitive-Public-Governance.pdf>

REFERENCES:

1. Martseniuk T. (2015) Henderna polityka Yevropeiskoho Soiuzu: zahalni pryntsyipy ta naikrashchi praktyky. Kyiv : Mizhnarodnyi tsentr perspektyvnykh doslidzhen (MTsPD) S. 29–31. [in Ukrainian].

2. Martseniuk T. S. Genderna rivnist i dolia zhinok v parlamentakh svitu. URL: <https://khpg.org/1437182774> [in Ukrainian].

3. Harvey A, Garcia-Moreno C, Butchart A. (2007) Primary prevention of intimate partner violence and sexual violence: background paper for WHO expert meeting, P. 12–14.

4. Kantola, Johanna, and Emanuela L. (2021) Strategies of right populists in opposing gender equality

in a polarized European Parliament. *International Political Science Review* 42.5. P. 565–579.

5. Warwick, Paul, Ruth Kershner (2008) Primary teachers' understanding of the interactive whiteboard as a tool for children's collaborative learning and knowledge-building. *Learning, media and technology* 33.4. P. 269–287.

6. Charter of Fundamental Rights of the European Union. Official Journal of the European Communities. 18.12.2000. 22 p. URL: http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf

7. Council of Europe gender equality strategy 2014–2017. URL: <https://rm.coe.int/1680590174>

8. Council of Europe gender equality strategy 2018–2023. URL: <https://www.istat.it/it/files/2018/04/COE-Gender-Equality-Strategy-2023-1.pdf>

9. Gender balance, Diversity and Inclusiveness in the media and audiovisual sectors. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/news/gender-balance-diversity-and-inclusiveness-media-and-audiovisual-sectors>

10. Gender Equality Index. URL: <https://eige.europa.eu/gender-equality-index/2022/EU>

11. GPEDC (2019) Making Development Co-operation More Effective: 2019 Progress Report, Global Partnership for Effective Development Co-operation, OECD and UNDP. URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/26f2638fen.pdf?expires=1625651946&id=id&accname=ocid84004878&checksum=3442C4D1312C11455B639C2DB74896DB>

12. POLICY FRAMEWORK FOR GENDER-SENSITIVE PUBLIC GOVERNANCE. URL: <https://www.oecd.org/mcm/Policy-Framework-for-Gender-Sensitive-Public-Governance.pdf>

Promotion of gender issues: regional aspect

Lemko Yuliya Romanivna
Candidate of Political Sciences,
Senior Lecturer at the Department
of Political and International Relations
Science
National University "Lviv Politechnic"
Stepana Bandery str., Lviv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-9864-6963

The article analyzes the main practices of promoting gender equality in the European Union. Since one of the key practices of the implementation of the EU Gender Equality Strategy is the promotion and popularization of gender issues among the public, this topic is gaining relevance and multifaceted consideration. This involves raising awareness of gender inequality, discrimination and violence against women, as well as promoting positive representations of gender diversity and equality. This study analyzed the performance of various communication and education campaigns, such as social media campaigns, workshops, seminars and conferences. These events aim to engage the public in discussing gender issues and encourage them to take action aimed at achieving gender equality. In addition, we can state the important role of the mass media in this issue, which are encouraged to implement gender-sensitive methods of covering events and promote the positive representation of women and men in their materials. This helps overcome gender stereotypes and contributes to the formation of a more inclusive and diverse society. The purpose of this article is to reveal the conceptual foundations and implementation practices of the EU Gender Equality Strategy to ensure equal opportunities for women and men in all spheres of life, as gender balance and diversity are the main values of the EU. Focusing attention on the fact that in recent years there has been an increased concern about gender gaps and diversity in various sectors, one aspect is the identification of problems that prevent the achievement of gender equality.

The results of the study are the development of recommendations for overcoming the above-mentioned problems and the popularization of the strategy of gender equality among the general public and the formation of a conscious attitude to gender equality in society.

Key words: gender equality strategy, European Union, gender balance, gender mainstreaming.

Моргунова Еліна Сергіївна

Ціннісно-поведінковий вимір енергетичної політики

УДК 32:304.9:620.9

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2023-4.8>

Моргунова Еліна Сергіївна
аспірантка відділу правових проблем
політології
Інституту держави і права
імені В. М. Корецького
Національної академії наук України
вул. Трьохсвятительська, 4,
Київ, Україна
ORCID: 0000-0003-0552-0630

Метою статті є з'ясування ролі цінностей у реалізації енергетичної політики, їх впливу на енергоспоживання. Завданнями дослідження є з'ясування: 1) як панівні в тих чи інших суспільствах цінності впливають на реалізацію реформ в енергетичному секторі, характер енергоспоживання населення, підтримку переходу на «чисті» джерела енергії тощо; 2) якими механізмами держава та недержавні актори можуть формувати екологічно-енергетичні цінності громадян, змінювати усталені звички в частині енергоспоживання, схилити до енергоощадної моделі поведінки, заохотити перехід на енергоощадні технології та под. Методологічною основою дослідження є аксіологічний (ціннісний) підхід та неінституціоналізм. Доведено, що для реалізації енергетичної політики, яка б відповідала сучасним глобальним викликам, не достатньо лише політичної волі влади, комплексу інституційних рішень щодо до вимоги від викопних джерел енергії та впровадження «зелених» технологій. Аргументовано, що така політика вимагає формування/зміни цінностей та моделей поведінки населення, формування нової культури енергоспоживання. Відзначено, що держава спільно з неурядовими акторами має здійснювати енергетично-екологічну соціалізацію усіх соціально-демографічних груп задля посилення їх поінформованості про «чисті» джерела енергії, декарбонізацію енергетики, зміцнення навичок енергоощадності, розуміння важливості переходу до «зеленої» енергетики тощо. Наголошено, що стратегічною помилкою сучасних держав може стати увага виключно до інституційних змін в енергетичній політиці, удосконалення нормативно-правової бази, пошуку інвесторів і под., і нехтування питаннями формування цінностей та зміцнення стійкості моделей поведінки, які відповідають сучасним демократичним тенденціям у функціонуванні енергетичного сектора. Підкреслено, що питання формування енергетично-екологічних цінностей населення, має бути інтегроване в енергетичну стратегію України.

Ключові слова: енергетична політика, енергетична стратегія, постматеріалістичні цінності, енергетична культура, відновлювальні джерела енергії.

Вступ. Реалізація енергетичної політики, модернізація енергетичного сектора, перехід на альтернативні джерела енергії й поступова відмова від викопних джерел енергії тощо є гострими проблемами на тлі кліматичних загроз, газового шантажу Росії щодо європейських держав та інших викликів. Розв'язання низки енергетичних проблем вимагає не лише сильної політичної волі урядів, послідовних інституційних реформ тощо, а й широкої підтримки на рівні суспільства, зміни кожним усталених моделей поведінки.

Рівень підтримки «зеленого» енергетичного переходу, енергоощадності, енергоефективності, відмови від звичних викопних джерел енергії і под., багато у чому узалежнений від тих цінностей, які панівні у тих чи інших спільнотах. Передусім йдеться про характер цих цінностей (матеріалістичний чи постматеріалістичний), адже саме він визначає готовність підтримати ті зміни, які ініціюються на рівні ЄС та більшості держав Європи в енергетичній сфері. Без широкої підтримки тих чи інших реформ, розуміння їх необхідності, готовності переглянути моделі своєї поведінки в частині енергоспоживання, неможливий швидкий перехід на відновлювальні джерела енергії та зміни в національних енергосистемах європейських держав в умовах курсу на цілковиту відмову від російських енергоресурсів. Україна також потребує посилення вітчизняної енергетичної стратегії завданнями з формування відповідних цінностей, поведінкових моделей населення задля широкого соціального

консенсусу щодо змін, які відбуватимуться на етапі повної відбудови енергетичного сектора та гармонізації енергосистеми нашої держави з енергосистемою ЄС.

Якщо інституційні рішення приймаються у порівняно стислі терміни, то цінності – це та сфера, яка змінюється дуже повільно, часто – зі спротивом. Відтак робота над формуванням певних енергетично-екологічних цінностей, укорінення тих чи інших моделей поведінки вимагає значних зусиль та часу. Формування тих чи інших цінностей вимагає тривалої повсякденної роботи державних та недержавних акторів у напрямку популяризації певних поведінкових моделей, переконання у правильності та доцільності певних дій чи утримання від них. Нині очевидна потреба тривалої та ретельної роботи з різними соціальними групами у напрямку формування енергетично-екологічних цінностей, моделей поведінки у сфері енергоспоживання (енергоощадність, перехід на енергоефективні технології, підтримка «чистих» джерел енергії і под.). Така робота має стати частиною як енергетичних стратегій сучасних держав, так і напрямком діяльності неурядових акторів.

Хоч у «ціннісному» сегменті енергетичної політики України є великий простір для роботи, однак на нього увага звертається чи не найменше. Уважаємо, що владним інститутам важливо посилити вплив на поведінку населення в частині енергоспоживання, мотивувати до енергоощадності тощо. При цьому вкрай важливо вміти дати оцінку тому,

які інструменти є ефективні для впливу на поведінку різних соціальних груп та відповідно застосовувати їх.

Відтак очевидно, що ціннісно-поведінковий аспект має велику значущість, однак він є практично не досліджений, хоча й затребуваний з огляду на виклики у сфері енергоспоживання.

Мета та завдання. Метою статті є з'ясування ролі цінностей у реалізації енергетичної політики, їх впливу на енергоспоживання. Завданнями дослідження є: 1) з'ясування, як панівні в тих чи інших суспільствах цінності впливають на реалізацію реформ в енергетичному секторі, характер енергоспоживання населення, його готовність підтримати перехід на «чисті» джерела енергії тощо; 2) якими механізмами держава та недержавні актори можуть формувати екологічно-енергетичні цінності громадян, змінити усталені звички в частині енергоспоживання, схилити до енергоощадної моделі поведінки, заохотити перехід на енергоощадні технології і под.

Методи дослідження. До вивчення енергетичної політики застосовується широкий спектр підходів, методологій. Важливе місце у дослідженні енергетичної політики, пошуку її оптимальної в умовах новітніх глобальних викликів моделі, займає аксіологічний (ціннісний) підхід. Аксіологічний підхід передбачає вивчення: як домінуючі в тій чи іншій спільноті цінності позначаються на ставленні до енергетичних питань та поведінку в частині енергоспоживання; як за допомогою формування тих чи інших цінностей можна сформувати стійкі позиції щодо перспективи досягнення кліматичної нейтральності, модернізації енергетичної інфраструктури, нових продуктів та інноваційних рішень в енергетичному секторі, енергоощадливості на рівні окремих домогосподарств і т. ін.

У вітчизняній науці дослідження енергетичної політики з позицій аксіологічного підходу відсутні. Проводилися лише нечисельні соціологічні опитування про ставлення населення до «чистих» джерел енергії. Ціннісний вимір енергетичної політики наразі недооцінений. Відтак за допомогою аксіологічного підходу зі залученням інших методів, найперше – неоінституціоналізму, нашим завданням є, найперше, з'ясувати: 1) як панівні цінності населення впливають на реалізацію реформ в енергетичному секторі, енергоспоживання населення, його готовність до «зеленого» переходу; 2) якими механізмами держава та недержавні актори можуть формувати екологічно-енергетичні цінності громадян, змінювати усталені звички в частині енергоспоживання.

Результати. За теорією Р. Інґлхарта, підґрунтям масштабних змін у різних сферах людського життя є рівень соціально-економічного розвитку того чи іншого суспільства [18]. Енергетичний перехід власне є однією зі змін такого масштабу. Прихиль-

ність до енергетично-екологічних новацій, «чистої» енергії більшою мірою притаманна саме країнам з високими показниками розвитку та добробуту. Соціально-економічний розвиток стимулює перехід від матеріалістичних цінностей, які пов'язані з потребами виживання, фізичної та матеріальної безпеки, до постматеріалістичних цінностей, серед яких – зацікавленість якістю життя, безпечним довкіллям. Натомість для спільнот з переважно матеріалістичними цінностями важливі економічні цінності, фізична безпека, а відтак у них відсутня мотивація активно прискорювати рух до «чистої» енергетики, інвестувати в альтернативні джерела енергії для дому чи офісу і под. Ті люди, для яких пріоритетом є енергетична безпека, віддають перевагу вугіллю, газу та ядерній енергії, а не відновлюваним джерелам енергії. Ті ж, хто занепокоєний зміною клімату, віддають перевагу сонячній, вітровій та под. енергії на противагу ядерній і викопними видами енергії [2].

Важливо враховувати, що навіть у високорозвинених державах наявна поляризація поглядів населення щодо енергетики. Цілковитого консенсусу щодо «зеленого» енергетичного переходу наразі не досягнуто, навіть на тлі енергетичної кризи 2022 року. А у недемократичних державах, менш розвинених в соціально-економічному плані країнах перспектива енергетичного переходу значно гірша. Там «чистота» енергії не сприймається ні владою, ні громадянами як щось важливе, нагальне. Неоавторитарні держави, держави з низькою якістю демократії практично не мають сегмента соціально відповідального бізнесу, сильного громадянського суспільства, ініціативної громадськості, які б лобіювали енергетичний перехід. Відтак на такі соціальні розломи мають звертати увагу політики, щоб трансформація енергосистем відповідно до кліматичних, геополітичних та інших викликів сьогодення узгоджувалася в глобальному масштабі з готовністю спільнот до енергетичних перетворень.

Зміни в повсякденній поведінці людей є одним з найшвидших і найефективніших способів скоротити потребу в енергії, принаймні – в приватних домогосподарствах, а також сформувати підтримку переходу до відновлювальної енергетики. Ековідповідальна поведінка населення сприяє злагодженій роботі енергетичного сектора. Вивчення та розуміння поведінки населення щодо споживання енергії та реагування на неї є важливим способом розвинути енергоощадність та сприяти енергоефективності. Однак, швидкість, масштаби цих змін узалеженні від того, якими вже є ціннісні орієнтації населення або що робиться для формування відповідних моделей поведінки. Над цим потрібно працювати всюди, зокрема й в Україні. Важливо на державному та недержавному рівні формувати культуру енергоспоживання, ставлення

до тих чи інших технологій і товарів, підтримки джерел «чистої» енергії, готовності долучитися до їх використання тощо. Формування тих чи інших цінностей та поведінкових стандартів має стати важливою частиною енергетичної стратегії держави. У цьому процесі має відбиватися неодмінний синтез енергетичної та екологічної політики.

Потрібно брати до уваги, що: 1) різноманітні спонукання до зміни поведінки можуть і не досягти очікуваних результатів; 2) бажання споживача енергоресурсів змінювати поведінку не перетворюється автоматично на стійку зміну цієї поведінки [8]. Причиною цього є низка структурних і психологічних бар'єрів, які ускладнює зміни в енергоспоживанні. Часто існує значна розбіжність між знаннями, цінностями та намірами споживачів та їх реальною поведінкою щодо енергоспоживання. Щоб усунути ці розриви, уряд та влада на місцях мають демонструвати споживачам енергоресурсів чіткі переваги змін у їхній поведінці та способи впровадження цих змін. Результативність таких дій узалежнена від змісту і форми подачі інформації, яка транслюється споживачам, як і коли ця інформація надається домогосподарствам, через які інформаційно-комунікаційні канали і т. ін. Вкрай важливо, щоб існували стимули та політика спонукання до змін у поведінці в частині споживання енергоресурсів.

Наведемо приклади успішних інформаційних кампаній, які долали поведінкові бар'єри та формували енергоощадність:

1. 2011 року внаслідок землетрусу й цунамі в Японії атомна електростанція «Фукусіма-1» зазнала руйнування. Це зумовило дефіцит електроенергії. Японський уряд одразу розпочав кампанію, щоб спонукати домогосподарства зменшити енергоспоживання [23]. Для громадян були розповсюджені поради щодо енергозбереження з простими інструкціями [19]. Комерційним, промисловим споживачам надано технічну підтримку. Кампанія мала результатом те, що у 2011 році у регіонах, що найбільше постраждали від аварії «Фукусіма-1», було використано на 15% менше електроенергії порівняно з попереднім (2010) роком. При цьому ці результати, спричинені надзвичайною ситуацією в японському енергетичному секторі, зберігалися ще упродовж майже чотирьох наступних років. Зокрема, влітку 2014 року домогосподарства спожили на 18% менше електроенергії, ніж у 2010 році. Примітною характеристикою економії електроенергії в Японії після 2011 року є те, що значне скорочення попиту було досягнуто без підвищення цін на електроенергію [21]. Досягнутий результат багато в чому був зумовлений усталеними цінностями японців (думати про інших, робити все можливе, працювати в групі і под.).

2. Взимку 2021–2022 років британська компанія-постачальник електроенергії «Octopus Energy Group» провела т. зв. «зимове трену-

вання» за участю 250 тис. клієнтів. Метою було мотивувати домогосподарства економити енергію за допомогою нагадувань і порад. У підсумку це сприяло зменшенню середнього рахунку за газ на 12% для клієнтів, які підписалися на отримання порад [26]. Поради стосувалися зниження температури термостата газового котла, способів герметизації вікон та дверей, зменшення температури гарячої води для побутових потреб, вимикання опалення у нічний час, блокування димоходів, які не використовуються і т. ін. Продовженням цієї кампанії була реалізована восени 2022 року програма «Періоди економії», за якою клієнтам доплачували за утримання від використання електроенергії в години пікового навантаження. Відтак 1,4 млн клієнтів «Octopus Energy Group», які мали smart-лічильники, та близько 5000 підприємств могли отримувати по 4 фунти стерлінгів за економію кожної одиниці електроенергії у період з листопада 2022 року по березень 2023 року [3]. Домогосподарства могли зекономити близько 100 фунтів стерлінгів за зиму. Відтак бачимо, що енергокомпанія замість тригодинних віялових виключень електроенергії, обрала винагороду споживачів за використання ними меншої кількості енергії в час найбільшого навантаження на мережу.

Проведення соціального порівняння також є сильною детермінантою дій приватних осіб в частині енергозбереження. Наприклад, виявлено вплив поширення інформації проте, що сусіди зменшують енергоспоживання і отримують конкретну фінансову вигоду від цього [20]. Споживачі, які отримують звіти про енергоспоживання вдома на основі соціального порівняння зі сусідами або ж з родинами зі схожим складом сім'ї, навіть через два роки після такого інформування дотримувалися рекомендацій щодо енергозбереження [1].

Поведінковим змінам також можна сприяти за допомогою цінових механізмів (ціноутворення в певний час доби), переходу на енергоощадні технології [9]. У дослідженні Організації економічного співробітництва та розвитку, проведеного в провінції Онтаріо (Канада) у 2011–2012 роках, було перевірено вплив переходу від аналогових лічильників електроенергії до smart-лічильників. Основний акцент було зроблено на те, щоб громадяни були краще проінформовані про те, як вони споживають електроенергію. Домогосподарствам було запропоновано smart-лічильники, які демонстрували в режимі реального часу споживання електроенергії. Результати показали, що домогосподарства зменшили попит на електроенергію в середньому приблизно на 3% після того, як отримали новий лічильник; при цьому результати стабільно зросли до 4% упродовж наступних п'яти місяців. Тобто, візуалізація на дисплеї того, як відбувається споживання і яка його вартість, сильно мотивувало споживачів до економії. До того ж, smart-лічильники

тривалий час зберігають в пам'яті інформацію, яка може бути використана споживачем енергії для аналізу та подальших висновків щодо свого енергоспоживання. Важливо, що такий лічильник нараховує за спожиту з 23:00 до 7:00 електроенергію за тарифом, меншим на 50%, що спонукає користувачів змістити використання окремих побутових пристроїв на нічний час. Чималий психологічний вплив має й те, що smart-лічильник виводить на екран інформацію про заборгованість за спожиту електроенергію.

У випадку з українськими споживачами енергії державі доцільною є додаткова мотивація, підтримка задля заохочення до встановлення лічильників нового покоління. Нині це є однією з послуг облэнерго, однак більшість споживачів не обізнані ані з самим фактом наявності таких лічильників, ані з їх перевагами, а також не мають фінансових ресурсів замінити лічильник або ж не знають, в яких ситуаціях лічильник може бути замінений безоплатно. Відтак потрібні інформаційно-комунікаційні кампанії для різних соціальних груп населення України, а також державне фінансування переходу на smart-лічильники принаймні для соціально-незахищених груп населення. Це має бути частиною державної енергетичної стратегії на етапі повоєнної відбудови України.

Завданням найперше уряду (але не лише його, а й недержавних акторів) є не лише привернути увагу споживачів до тих чи інших проблем в енергетичному секторі та способів їх розв'язання, а й зробити зміни у їх побутовій поведінці стійкими. Чи матимуть ці заходи щодо енергоощадності, енергоефективності і под. довгостроковий вплив на використання енергії, а відтак – і на клімат, залежить від того, як довго населення виконуватиме рекомендації та чи призведуть вони до довгострокових змін у поведінці чи уподобаннях [14]. Для забезпечення довгострокової енергоощадної поведінки громадян важливо здійснювати моніторинг поведінки населення та реагувати на зафіксовані зміни. Це допоможе ефективно діяти за кризових ситуацій, на зразок тієї, яка була причинена в ЄС військовою агресією Росії щодо України та подальшим газовим шантажем держави-агресора [22].

Вплив на поведінку споживачів значною мірою залежить від вибору характеру, змісту та стилю повідомлень, які були їм трансльовані на енергетичну проблематику, а також каналів передачі інформації тощо [25]. Наявність різних цінових стимулів, доступ до ефективних рішень з енергозбереження є основою успішної і довготривалої реалізації того чи іншого плану. Тобто, поведінкові втручання – не єдині інструменти, які можуть принести ефективні зміни. Потрібні відповідні інституційні рішення й державна програма їх втілення в життя. Отже, розробляючи заходи зі зменшення споживання енергії, уряди мають розширювати

інформаційні програми та програми дій, які нададуть користувачам чіткі докази переваг зміни у їхній поведінці та способів практичного впровадження цих змін. Ефективність цих кампаній і дій також залежить від розуміння поведінкових бар'єрів, пошуку рішень для подолання цих бар'єрів у рамках наявної політики та ринкових умов.

Приклади бажаних змін у поведінці можуть включати впровадження більш енергоефективних технологій, наприклад, для освітлення різного типу об'єктів, роботи транспорту [10]; зменшення споживання в цілому чи в окремі періоди часу, коли попит на енергію високий [27; 29]; зміна моделей споживання відповідно до періодів доби, коли енергію можна виробляти з джерел з меншим вмістом вуглецю [30].

Зміни в поведінці повинні підтримуватися відповідними ціновими стимулами, заохоченнями. Однак, навіть за існування матеріально-фінансових стимулів для цих змін у поведінці, домогосподарства часто не є гнучкими, не приймають стимульовану поведінку [7]. Наявні західні дослідження містять докази низького охоплення програмами енергоефективності, навіть за умови їх фінансових переваг [15]. Як наслідок, визначення психологічних факторів, які впливають на енергозберігаючу поведінку, стає все більш важливим, оскільки така поведінка є результатом не лише реакції на ціни, але й психологічних факторів, таких як очікування, звички та упередження [4].

Після енергетичної кризи в Європі 2022 року на тлі війни Росії проти України очевидною стала роль цінностей, поведінкових моделей на рівні окремих домогосподарств у взятті кризи під контроль, скорочення споживання енергії домогосподарствами. Водночас енергоощадна поведінка значуща не лише в періоди гострих криз, а й якщо вона стане звичною, то сприятиме переходу до майже нульового енергоспоживання, збільшення частки відновлюваних джерел енергії в енергетичному балансі.

Європейська науково-консультативна рада зі зміни клімату серед своїх рекомендацій щодо одночасного пом'якшення енергетичної та кліматичної кризи закликала держави ЄС продовжувати скорочувати попит на енергію не лише за допомогою технічних підходів (наприклад, прискореного ремонту будівельного фонду), але й нетехнічних інструментів, а саме – через зміну поведінки споживачів електроенергії [14]. Очікується, що заходи впливу на поведінку матимуть позитивний вплив як на доступність енергії (ключовий пріоритет у контексті енергетичної кризи), так і на викиди парникових газів (ключовий елемент кліматичної кризи) [14]. Останні заходи в державах ЄС включають, наприклад, заклики до комерційних операторів вимикати світло в нічний час, а також кампанії підвищення обізнаності, щоб заохотити громадян знизити температуру термостата, приймати душ

коротше, вимикати світло, зменшити використання автомобілів і вимикати побутову техніку тощо [28]. Все це має стати сталою частиною політики енергозбереження, а не лише короткотривалою відповіддю на гостру кризу.

Наведемо приклади рекомендацій урядів держав ЄС для населення, які були розроблені у 2022 році:

– уряд Австрії запустив кампанію Mission 11 [24], яка спрямована збільшити обізнаність щодо змін у поведінці, необхідних для економії енергії. Уряд вважає, що саме на 11% можна заощадити енергію, змінивши свою поведінку без додаткових інвестицій. Наприклад, знизити температуру на 2°C упродовж опалювального періоду; скоротити час прийняття теплої душі та встановити водозберігаючу душову лійку або обмежувач потоку води; регулярно розморожувати морозильну камеру; від'єднувати від джерела живлення пристрої, які перебувають у режимі очікування; використовувати громадський транспорт, велосипед, а не приватний автомобіль і т. ін.;

– уряд Бельгії проводив інформаційно-просвітницьку кампанію «Я маю вплив» ("I have an impact" [17]) зі заохочення населення зменшити опалення на один градус і вибрати нічний режим обігріву помешкань (15°C) на годину раніше до сну, обирати енергоефективну техніку, віддавати перевагу альтернативним видам транспорту, а не автомобілю. Рекомендації стосувалися: короткого часу приймання душі; максимальної температури термостата 19°C; обігріву лише частини приміщень; взяття до уваги при купівлі нових електроприладів їх енергоефективність; використання мікрохвильової печі замість газової для розігріву їжі, а також індукційних плит для приготування; зменшення використання приватного автотранспорту і т. ін. [5]. Для того, щоб заохотити бельгійців відмовитися від автомобілів, було запроваджено квиток «duo tickets» (двоє пасажирів за ціною одного квитка [6]).

Більшість рекомендацій у європейських державах є схожими за невеликими відмінностями, зумовленими переважно кліматичними особливостями. Урядові ініціативи поширювалися усеможливими каналами комунікації, враховуючи специфіку тих чи інших соціально-демографічних груп. Такі кампанії з підвищення обізнаності та поведінки були спрямовані спонукати громадян економити енергію як під час поточної енергетичної кризи 2022 року, так і надалі. У них показувався не лише соціальний ефект від енергоощадної поведінки, а й потенційна фінансова вигода для бюджету конкретної родини.

У квітні 2022 року була запущена спільна кампанія Європейської Комісії та Міжнародного енергетичного агентства «Відіграю свою роль». Вона містила ключові кроки, які домогосподарства та компанії могли зробити для зменшення споживання енергії [13]. Були представлені рекомендації, з-поміж яких можна виділити ті, які спрямовані на приватних осіб, роботодавців, органів влади та самоуправління. Зупинимось на основних:

– для приватних осіб: зниження до 19–20°C температури в житлі; зміна налаштувань термостата; відрегулювання температури повітря у різних видах житлових приміщень (різна температура у ванній кімнаті, спальні, кухні) зменшення на 10 км/год середньої швидкості руху автомобіля для економнішого використання пального; відмова від автомобіля у неділю в великих містах; спільні поїздки автомобілем з попутниками;

– для роботодавців: заохочення працівників працювати з дому кілька днів на тиждень, щоб знизити споживання пального; розробка більш гнучкого графіка роботи працівників для більш комфортних поїздок на роботу громадським транспортом; зміна налаштування термостата в офісних приміщеннях; заохочення працівників пересуватися поїздами для ділових поїздок; якнайчастіше проведення ділових зустрічей віртуально;

– для влади (центральної та місцевої): пропагування обмеження руху автомобілів у містах в неділю; проведення акцій на зразок «День без автомобіля»; зниження тарифів на громадський транспорт шляхом дотацій перевізникам від органів влади, щоб заохотити громадян відмовитися від приватного автотранспорту; збільшення інфраструктури для пересування велосипедами; надання податкової пільги або субсидії на купівлю велотранспорту; розвиток мереж високошвидкісних поїздів та доступних тарифів на них задля зменшення кількості авіаперельотів та автомобільного трафіку.

Примітно, що всі рекомендації для посилення впливу на громадян супроводжувалися розрахунком потенційної фінансової економії, яка можлива за їх дотримання. Цей матеріальний чинник для багатьох виступив основним мотивом, що свідчить про наразі великі проблеми у багатьох громадян найбільш розвинених держав зі свідомою, стійкою енергоощадливістю, яка є частиною ціннісної парадигми. Енергетично-екологічні цінності громадян наразі не є стійкими, а відтак для їх укорінення наразі не вистачає апелювання до екологічних, геополітичних чи ін. аргументів. Натомість фінансові аргументи, демонстрація конкретної можливої вигоди для домогосподарств і окремої особи сприяють формуванню моделей поведінки цінностей, які схильні до енергоощадності, енергоефективності та под.

Для формування навиків енергоощадності змалечку важливо проводити регулярні інформаційні кампанії щодо різних енергетичних питань для різних вікових груп, починаючи від дошкільнят. Для цього використовується сила впливу мистецтва, кіно, спорту, а також система закладів освіти

тощо. Такі інформаційні кампанії стосуються обізнаності про сонячну чи вітрову енергію, «зелені» робочі місця, як отримати державну підтримку на встановлення сонячних панелей тощо. Саме у такий спосіб і формуються цінності. Покажемо це на конкретному прикладі.

Програма ЄС EU4Energy у співпраці з EU NEIGHBOURS east навесні 2022 року запустили інформаційну кампанію для дітей у форматі коміксів, у якій головний персонаж хом'як Оззі рятує планету від кліматичної катастрофи [11; 12]. Перша серія коміксів (Lightbulb) стосувалася енергозбереження, друга (Glass Globe) – відновлюваних джерел енергії, їх значущості для нашої планети. Головний персонаж допомагає друзям передбачити проблемне майбутнє, яке чекає їхнє містечко, якщо їм не вдасться змінити свої моделі енергетичної поведінки. Він допомагає спільно з друзями запобігти майбутній катастрофі, демонструючи альтернативні екологічні рішення в енергетиці. Героям коміксів вдається змінити свою долю, поширюючи знання та допомагаючи населенню змінити спосіб використання енергії. Щоб посилити поради щодо енергозбереження, висвітлені в коміксах, EU NEIGHBOURS east запустила кампанію в соціальних мережах зі зображенням хом'яка Оззі, націлену на дітей через різні платформи соціальних мереж, популярні у дітей, а також через шкільні заходи. Попри легкість, так би мовити, ненауковість, цього прикладу, у ньому є глибинний сенс: цінності, моделі поведінки формуються змалечку, а відтак наддержавні, державні та недержавні інститути мають їх активно формувати.

Зауважимо, що з дитячою аудиторією працювати в частині популяризації енергоощадності, енергоефективності, декарбонізації енергетики є найлегше та найбільш перспективно, однак велике значення мають ті зразки поведінки, які їм демонструють вдома дорослі. Відтак постає нагальність роботи з усіма віковими групами, аби енергетично-екологічна соціалізація досягла своєї мети.

Водночас спонукання через інформаційні кампанії часто буває недостатньо для стійкої зміни поведінки в частині енергетичних питань. Низка структурних і психологічних бар'єрів ускладнює споживачам зміни у споживанні енергії. Наприклад, поведінкові бар'єри включають розрив між наміром діяти так, щоб зменшити споживання енергії («я вимикаю світло, коли виходжу з кімнати»), і фактичними діями («насправді я часто залишаю світло увімкненим через неухважність, звичку або через відчуття, що інші цього не роблять»). Також інформаційні кампанії можуть бути недостатньо чіткими, складними для розуміння та реагування. Відтак важливо протидіяти цим поведінковим бар'єрам.

Очевидно, що Україні потрібна комплексна стратегія формування культури енергоспоживання, енергоефективності, енергоощадності, позитивного ставлення до декарбонізації енерге-

тики і под. Важливо охопити нею усі вікові, соціальні групи, починаючи від дошкільнят. Вона має бути спрямована на популяризацію, формування стійкої підтримки тих прогресивних трендів, які нині є в основі енергетичної політики ЄС.

Ці питання в Україні уже починають підніматися. Зокрема, в українському педагогічному науковому дискурсі висвітлюється формування культури енергоспоживання вчителів, які опісля транслюватимуть відповідні ідеї на учнівську аудиторію. Це підводить нас до думки про те, що важливо не лише розробити та затвердити стратегію формування культури енергоспоживання, енергоефективності, енергозбереження, а й мати цілісне розуміння того, як її впровадити. Очевидно, якщо починати з поширення енергетично-екологічних цінностей на аудиторію дошкільного і шкільного віку, то відтак має бути відповідна обізнаність самих педагогів шляхом вивчення відповідних курсів (на вибір) на зразок «Енергозберігаючі технології» або под. У цьому питанні має бути як відповідна державна політика, так і активність неурядових організацій, які можуть реалізувати грантові проекти щодо реалізації таких освітніх програм як для педагогів, так і для дошкільнят та школярів.

Висновки. Для стійкого переходу до «зеленої» енергетики, енергоощадних технологій, енергоефективності та под. на нашу думку, не достатньо лише політичної волі влади, комплексу інституційних рішень щодо відмови від викопних джерел енергії та впровадження «зелених» технологій і под. Ці процеси також мають отримати розуміння та підтримку громадян на рівні культури енергоспоживання домогосподарств, повсякденної поведінки. Якщо держава очікує від спільноти розуміння важливості тих чи інших новацій у реалізації енергетичної політики, то найперше має ініціювати процеси енергетично-екологічної соціалізації громадян. Це потребує відповідної роботи держави та недержавних інститутів з різними соціально-демографічними групами населення для посилення їх поінформованості про «чисті» джерела енергії, декарбонізацію енергетики, зміцнення важливих навичок енергоощадності, розуміння важливості відмови від викопних джерел енергії на користь «зеленої» енергетики тощо. У випадку з дітьми та молоддю «енергетичні» цінності можуть формуватися через заклади освіти, а от формування таких цінностей у інших соціально-демографічних групах є більш складним завданням, бо вимагає урахування їх особливостей. Енергетично-екологічні цінності громадян не сформуються стихійно, вони потребують уваги урядових та неурядових акторів. Апелювання до фінансових переваг енергоощадної поведінки важливе, але цього недостатньо для формування стійкої культури енергоспоживання, яка включає далеко не лише матеріалізовану складову.

Нині стратегічною помилкою сучасних держав може стати увага виключно до інституційних змін у енергетичній політиці, удосконалення нормативно-правової бази, пошуку інвесторів і под., і водночас нехтування питаннями формування цінностей та зміцнення стійкості моделей поведінки, які відповідають сучасним демократичним тенденціям у функціонуванні енергетичного сектора. Необхідна розробка та широка популяризація заходів задля значного та сталого скорочення споживання енергії домогосподарствами. Роль нових енергоощадних технологій, декарбонізація енергетики і под. безумовно значимі, однак не менш важлива зміна поведінки на індивідуальному рівні [16].

Уважаємо, що питання формування цінностей населення, які б узгоджувалися з прогресивними тенденціями у секторі енергетики, має стати важливою частиною енергетичної стратегії України. Наразі, якщо взяти до уваги Енергетичну стратегію України 2050, то серед її цілей ціннісна компонентна відсутня. Натомість декларується досягнення максимального рівня кліматичної нейтральності, скорочення використання вугілля в енергетичному секторі, оновлення та модернізація енергетичної інфраструктури, підвищення ефективності використання ресурсів в енергетичному секторі, інтеграція з ринками ЄС та ефективне функціонування внутрішніх ринків, розвиток альтернативних джерел енергії, нових продуктів та інноваційних рішень в енергетичному секторі та ін. Важливість таких цілей не викликає сумніву, однак вони мають бути посилені ціннісним виміром з увагою на усіх суб'єктів енергоринку, передусім – пересічних споживачів. На нашу думку, у вітчизняну енергетичну стратегію важливо імплементувати завдання щодо формування культури енергоспоживання, енергоефективності, енергоощадності, тобто усього, що можна об'єднати поняттям «енергетична культура» («енергетично-екологічна культура»). Важливо охопити усі вікові, соціальні групи, починаючи від дошкільнят. Україні потрібна комплексна стратегія формування культури енергоспоживання, енергоефективності, енергоощадності, позитивного ставлення до декарбонізації енергетики і под. Вона має бути спрямована на популяризацію, формування стійкої підтримки тих прогресивних трендів, які нині покладені в основу енергетичної політики ЄС. Енергетичній політиці важливо надати людського виміру і подолати її традиційну техніко-економічну спрямованість.

ЛІТЕРАТУРА:

- Allcott H., Rogers T. The Short-Run and Long-Run Effects of Behavioral Interventions: Experimental Evidence from Energy Conservation. *American Economic Review*. 2014. Vol. 104 (10). P. 3003–3037.
- Arndt C. Climate change vs energy security? The conditional support for energy sources among

Western Europeans. *Energy Policy*. 2023. Vol. 174, article 113471.

- British energy supplier Octopus to pay customers to save power this winter. *Reuters*. URL: <https://www.reuters.com/business/energy/british-energy-supplier-octopus-pay-customers-save-power-this-winter-2022-10-07/> (дата звернення: 07.10.2022).

- Carrus G. Psychological predictors of energy saving behavior: A meta-analytic approach. *Frontiers in Psychology*. 2021. Vol. 12, article 648221.

- Chini M. Microwaving, cycling and unplugging: How Belgium wants people to save energy. *The Brussels Times*. 2022. 7 Apr.

- Chini M. Two for one: Belgian rail relaunches Duo Tickets. *The Brussels Times*. 2022. 31 Mar.

- Confronting the energy crisis: Changing behaviours to reduce energy consumption. *OECD*. URL: <https://www.oecd.org/ukraine-hub/policy-responses/confronting-the-energy-crisis-changing-behaviours-to-reduce-energy-consumption-5664e8a9/> (дата звернення: 19.04.2023).

- Dechezleprêtre A., Fabre A., Kruse T. et al. Fighting climate change: International attitudes toward climate policies, OECD Economics Department Working Papers, No. 1714. Paris: OECD Publishing, 2022.

- Delivering Better Policies Through Behavioural Insights: New Approaches. *OECD*. URL: <https://doi.org/10.1787/6c9291e2-en> (дата звернення: 21.05.2022).

- Dixon R. US energy conservation and efficiency policies: Challenges and opportunities. *Energy Policy*. 2019. Vol. 38. P. 6398–6408.

- EU Neighbours east. *Meet Ozzy: EU launches new campaign to help children save energy*. URL: <https://euneighbourseast.eu/news/latest-news/meet-ozzy-eu-launches-new-campaign-to-help-children-save-energy/> (дата звернення: 28.04.2023).

- EU Neighbours east. *Ozzy the Hamster is back! Raising awareness on clean energy to avert climate catastrophe*. URL: <https://euneighbourseast.eu/news/latest-news/ozzy-the-hamster-is-back-raising-awareness-on-clean-energy-to-avert-climate-catastrophe/> (дата звернення: 05.06.2023).

- European Commission. *Playing my part, Key Energy Saving Actions*. URL: https://energy.ec.europa.eu/topics/markets-and-consumers/action-and-measures-energy-prices/playing-my-part_en (дата звернення: 21.04.2023).

- European Environment Agency. *European Scientific Advisory Board on Climate Change. Recommendation on aligning policy responses to rising energy prices with EU's long-term climate neutrality*. URL: https://www.eea.europa.eu/about-us/climate-advisory-board/recommendations-to-eu-and-member/at_download/file (дата звернення: 07.02.2023).

- Fowlie M. Are the Non-monetary Costs of Energy Efficiency Investments Large? Understanding Low Take-Up of a Free Energy Efficiency Program. *American Economic Review*. 2015. Vol. 105 (5). P. 201–204.

- Goggins G., Rau H., Moran P. et al. The role of culture in advancing sustainable energy policy and practice. *Energy Policy*. 2022. Vol. 167, article 113055.

- Ik Heb Impact. Ik heb IMPACT! URL: <https://www.ikhebimpact.be/> (дата звернення: 15.07.2023).

18. Inglehart R. *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles Among Western Publics*. Princeton: Princeton University Press, 1977. 496 p.
19. Institute of Energy Economics (Japan). *CERT Thematic Discussions: The role of 'behavioural aspects' for reaching net zero emissions by 2050*. URL: https://iea.blob.core.windows.net/assets/d65c0edb-50fc-46e4-90db-d7df8933af4d/1.Naoko_DOI_ImpactofSetsuden.pdf (дата звернення: 16.04.2023).
20. Jachimowicz J. The critical role of second-order normative beliefs in predicting energy conservation. *Nature Human Behavior*. 2018. Vol. 2. P. 757–764.
21. Kimura O., Nishio K. Responding to electricity shortfalls: Electricity-saving activities of households and firms in Japan after Fukushima. *Economics of Energy & Environmental Policy*. 2016. Vol. 5 (1). P. 51–72.
22. Lunn P. Coronavirus in Ireland: one behavioural scientist's view. *Mind & Society*. 2021. Vol. 20. P. 229–233.
23. METI – Ministry of Economy. *Follow-up Results of Electricity Supply–Demand Measures for this Summer, 7th September 2011*. Tokyo: Ministry of Economy, Trade and Industry, 2011.
24. MISSION 11. URL: <https://mission11.at/> (дата звернення: 15.07.2023).
25. Motherway B., Klimovich K., Mooney E. et al. Empowering people to act: How awareness and behaviour campaigns can enable citizens to save energy during and beyond today's energy crisis. *International Energy Agency*. URL: <https://www.iea.org/commentaries/empowering-people-to-act-how-awareness-and-behaviour-campaigns-can-enable-citizens-to-save-energy-during-and-beyond-today-s-energy-crisis> (дата звернення: 15.06.2023).
26. Save gas (and stay cosy) with our Winter Workout tips. *Octopus Energy*. URL: <https://octopus.energy/blog/winter-workout-gas-saving-tips/> (дата звернення: 08.12.2021).
27. Schultz P. Using in-home displays to provide smart meter feedback about household electricity consumption: A randomized control trial comparing kilowatts, cost, and social norms. *Energy*. 2015. Vol. 90. P. 351–358.
28. Sgaravatti G., Tagliapietra S., Trasi C. National energy policy responses to the energy crisis. *Bruegel*. URL: <https://www.bruegel.org/dataset/national-energy-policy-responses-energy-crisis> (дата звернення: 15.12.2022).
29. Sintov N., Schultz P. Unlocking the potential of smart grid technologies with behavioral science. *Frontiers in psychology*. 2015. Vol. 6, article 410.
30. Stoll P. Including dynamic CO2 intensity with demand response. *Energy Policy*. 2014. Vol. 65. P. 490–500.

Value-behavioral Dimension of Energy Policy

Morhunova Elina Serhiivna
Postgraduate Student
V. M. Koretsky Institute of State and Law
of National Academy of Sciences
of Ukraine
Tryokhsviatitelska str., 4, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0003-0552-0630

The purpose of the article is to establish the role of values in the implementation of energy policy, their impact on energy consumption. The objectives of the research are to determine: 1) how the values prevailing in certain societies affect the implementation of reforms in the energy sector, the nature of the population's energy consumption, support for the transition to "clean" energy sources, etc.; 2) by what mechanisms the state and non-state actors can form the environmental and energy values of citizens, change established habits in terms of energy consumption, incline towards an energy-saving behavior model, encourage the transition to energy-saving technologies, etc. The methodological basis of the research is an axiological (value) approach and neo-institutionalism. It has been proven that for the implementation of an energy policy that would meet modern global challenges, only the political will of the authorities, a complex of institutional decisions regarding the abandonment of fossil energy sources and the introduction of "green" technologies is not enough. It is argued that such a policy requires the formation / change of values and behavior patterns of the population, the formation of a new culture of energy consumption. It was noted that the state, together with non-governmental actors, should carry out energy-ecological socialization of all socio-demographic groups in order to increase their awareness of "clean" energy sources, energy decarbonization, strengthening energy-saving skills, understanding the importance of the transition to "green" energy, etc. It is emphasized that a strategic mistake of modern states can be paying attention exclusively to institutional changes in energy policy, improving the regulatory framework, finding investors, etc., and neglecting the issues of value formation and strengthening the stability of behavior models that correspond to modern democratic trends in the functioning of the energy sector. It is emphasized that the issue of the formation of energy and ecological values of the population should be integrated into the energy strategy of Ukraine.

Key words: energy policy, energy strategy, post-materialist values, energy culture, renewable energy sources.

Mustafayev Uzeyir Habil oglu

The end of the 44-day war and the Armenia – Azerbaijan conflict

UDC 323

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2023-4.9>

Mustafayev Uzeyir Habil oglu
Postdoctoral Student
State Academy Administration
under the President of the Republic
of Azerbaijan
ORCID: 0000-1678-2478-3189

Purpose. This article aims to analyze the factors that led to the expansion of the second Karabakh war between Azerbaijan and Armenia. The factors are examined through the lens of conflict around political structures and shed light on the processes taking place within Armenia and Azerbaijan to this day. The article ends with an optimistic conclusion, ending the two-century-long Azerbaijan-Armenian conflict with our victory in the 44-day Patriotic War.

Method. While working on the article, the author made an effort to comprehensively systematize all sources and information based on specific historical analyses, to create a comprehensive picture of the topic. In the research process, historicity, scientificity, objective and critical attitude to historical processes, their comparative analysis were selected as the main research methods.

Scientific innovation: comprehensively investigated the position of the Armenian-Azerbaijani conflict on Nagorno-Karabakh; At the current stage, the results in the direction of resolving the Armenian-Azerbaijani conflict have been interpreted.

Practical importance. The article has important scientific and practical importance in terms of studying all aspects of the Armenian-Azerbaijani conflict in the context of national interests. The article can be useful in writing research papers, textbooks and monographs in this field.

Conclusion. In conclusion, this article sheds light on the outcome of the 44-day war, covering it from various aspects. The war itself was related to many factors, including the failure of international mediators to help resolve the conflict and put pressure on Armenia, and the latter's increasingly destructive behavior. The article highlights the 44-day war, its impact on relations between Armenia and its diaspora, the economic impact of the war on the region as a whole, and its impact on international relations.

Key words: Azerbaijan-Armenia conflict, research, scientific approach, Patriotic war, victory.

Introduction. The 44-day conflict that transpired from September 27 to November 10, 2020, fundamentally changed the architecture of regional security in the South Caucasus region. The diplomatic negotiations facilitated by the OSCE Minsk Group reached an impasse due to the actions of the “revolutionary government” in Armenia, led by Prime Minister Nikol Pashinyan. This government initiated several political and military provocations against Azerbaijan and reneged on previously established agreements and principles. The escalating animosity and hostilities during Pashinyan's leadership culminated in a substantial counter-offensive operation by the Azerbaijani military, marking a significant chapter in history as the 44-day war.

This article aims to analyze the factors that led to the expansion of the second Karabakh war between Azerbaijan and Armenia. The factors are examined through the lens of conflict around political structures and shed light on the processes taking place within Armenia and Azerbaijan to this day. The article ends with an optimistic conclusion, ending the two-century-long Azerbaijan-Armenian conflict with our victory in the 44-day Patriotic War.

Scientific innovation: comprehensively investigated the position of the Armenian-Azerbaijani conflict on Nagorno-Karabakh; At the current stage, the results in the direction of resolving the Armenian-Azerbaijani conflict have been interpreted.

Practical importance. The article has important scientific and practical importance in terms of studying all aspects of the Armenian-Azerbaijani con-

flict in the context of national interests. The article can be useful in writing research papers, textbooks and monographs in this field.

Azerbaijan's restoration of its territorial integrity assumed a pivotal role in inaugurating a new era within the South Caucasus, characterized by prospects for peace and progress. Nonetheless, the repercussions of the 44-day conflict undeniably transcend the confines of the South Caucasus, imparting valuable lessons applicable to the broader international community.

This article endeavors to provide a comprehensive analysis and draw significant conclusions regarding the repercussions of the 44-day war, encompassing its ramifications within the region and on a global scale. The report's primary emphasis will be placed on delineating the war's chronology, assessing Armenia's impact on its interactions with its diaspora, evaluating the economic consequences for the broader region, and elucidating its pertinence within the context of international relations.

Main text. “The Armenian people and the subsequently formed Armenian state have a long-standing historical record of asserting territorial claims against Azerbaijan. The periodic emergence of these claims is intricately linked to the strategic objectives pursued by Russia and Iran to strengthen their positions in the South Caucasus. The origin of Armenians' explicit territorial assertions can be traced back to the Treaty of Turkmenchay in 1828, which marked the partition of Azerbaijan by Russia and Iran. During the Soviet era, this history was removed from the scientific and public opinion environment for a long time and was hidden

under the false veil of “friendship of peoples”. The fact that Armenians were relocated by Russia to the South Caucasus, including Karabakh, created conditions for the false history of Armenian claims [1, p. 89].

The Armenia-Azerbaijan conflict posed the predominant challenge to security and stability within the South Caucasus. This protracted conflict resulted in considerable human suffering and the involuntary movement of populations from one location to another.

In spite of the issuance of four United Nations resolutions (822, 853, 874, and 884) in 1993, which called for the immediate and unconditional withdrawal of all occupying forces from Azerbaijani territories, Armenia persisted in its occupation, thus contravening a fundamental tenet of international law. This situation has resulted in a deadlock in the peace process due to the international community's incapacity to facilitate a resolution to the conflict.

From the mid-1990s onward, diplomatic negotiations mediated by the co-chair countries of the OSCE Minsk Group (namely France, Russia, and the United States), including the formulation of the Madrid Principles in 2007 and their subsequent revision in 2009, resulted in the development of various mechanisms aimed at resolving the conflict. “These principles included arrangements for the Armenian Armed Forces to vacate the occupied territories adjacent to the mountainous region of Karabakh, employing special procedures for the Lachin and Kalbajar regions. Furthermore, temporary international security measures would be established in the region until a subsequent vote determining its status could be conducted” [1, p. 5; 7].

The escalation of the Karabakh conflict, either directly or indirectly, led to significant casualties on both sides. Azerbaijan consistently advocated for a peaceful resolution to the conflict, and following the change in leadership in Armenia in 2018, there was hope for a peace agreement. Regrettably, Armenia's new government missed an opportunity to de-escalate tensions and support a peaceful resolution. Prime Minister Nikol Pashinyan exacerbated the situation when he questioned the Madrid Principles early in 2020, intensifying tensions between Armenia and Azerbaijan. Simultaneously, Pashinyan disrupted peace talks by publicly expressing doubts about the negotiation format. Subsequent provocations, notably border clashes in Azerbaijan's Tovuz region in July 2020, severely undermined all peace efforts in the region. The Tovuz region holds strategic importance as it serves as a pivotal nexus connecting critical transportation and energy routes of Azerbaijan to the global markets. For example, the Baku-Tbilisi-Ceyhan (BTC) oil pipeline, the South Caucasus natural gas pipeline (SCP) and the Baku-Tbilisi-Kars (BTK) railway pass through Tovuz region. As a result of those clashes on the border, 61 private houses were destroyed and agricultural fields were destroyed.

Furthermore, during this timeframe, Armenia engaged in deliberate provocations. The nation escalated reconnaissance and sabotage activities along the front line, with the Azerbaijani Ministry of Defense announcing on August 23 the apprehension of Senior Lieutenant Gurgin Alberyan, the commander of an Armenian sabotage group. Additionally, during this period, the Ministry of Defense of Azerbaijan also reported that several Armenian tactical drones trying to fly over the positions of the units of the Azerbaijani army were destroyed [Amashov, 2020: 4].

The provocations occurring in the frontline area were accompanied by political provocations, nationalist rhetoric, and cultural revanchism adopted by Armenia's current leadership as part of its foreign policy approach toward the Armenia-Azerbaijan conflict. Additionally, another factor exacerbating tensions was the reports of Russia dispatching military cargo to Armenia. During the July clashes and in the aftermath of hostilities, there were reports of nine such flights from the Russian Federation to Armenia. In response, the Azerbaijani side expressed its dissatisfaction with these developments.

Following the July clashes, Azerbaijan issued a warning that it stands prepared for potential provocations emanating from the Armenian border at any given time. Despite sporadic periods of relative calm in recent months, the situation has persisted as tense, marked by intermittent violations of the ceasefire. As a recent example, on September 22, Azerbaijan reported the loss of another soldier at the hands of the Armenian Armed Forces.

In his address at the 75th session of the UN General Assembly, President Ilham Aliyev advocated for the formulation of a revised timetable for the withdrawal of the Armenian Armed Forces from the occupied regions of Azerbaijan. He emphasized that UN Security Council resolutions are not subject to time constraints, as they remain in effect until their implementation. President Aliyev also underlined the imperative of not distorting the resolutions of the UN Security Council [2, p. 4].

Azerbaijan initiated this conflict in retaliation to a terrorist incident carried out by Armenia. On September 27, 2020, President and Commander-in-Chief Ilham Aliyev delivered a national address, stating, “This morning, the armed forces of Armenia launched an attack on our towns and military positions, employing a range of weaponry, including heavy artillery, from multiple directions”.

As a result of enemy fire, there are casualties and injuries among the civilian population and our soldiers. May God have mercy on our martyrs! Their blood will not be left on the ground!” History is a witness that this promise of the Supreme Commander came true in 44 days... [3, p. 59–60].

On that very day, the Azerbaijani military initiated an extensive counter-offensive operation with the pri-

mary objective of safeguarding the civilian population. Notably, the Armenian army predominantly employed Russian weaponry such as the BM-30 Smerch, Tochka-U tactical missile system, and Scud missiles, whereas Azerbaijan actively deployed contemporary Turkish and Israeli armaments and unmanned aerial vehicles (UAVs), in addition to Russian-manufactured weaponry. The Armenian Armed Forces incurred substantial losses in both personnel and military equipment throughout the conflict.

Following their defeat along the front lines, the Armenian military resorted to rocket attacks targeting Azerbaijani cities and critical infrastructure installations. On October 4, Armenia launched a rocket attack on the city of Mingachevir in Azerbaijan, specifically targeting Mingachevir's power station and water reservoir. Fortunately, Azerbaijan's air defense system effectively intercepted this attack, thereby averting a potential large-scale environmental catastrophe.

Throughout the conflict, Armenian forces launched attacks on the cities of Ganja and Barda using missiles such as the Tochka-U and BM-30 Smerch. These attacks resulted in numerous civilian casualties, with both injuries and fatalities. Importantly, it is worth noting that Ganja, at that time, was situated 100 kilometers away from the front lines [4, p. 5].

During the 44-day conflict, there were reports indicating that Armenia had employed "Iskander" missiles against Azerbaijan. It's worth noting that Armenia had acquired the Russian-made "Iskander-E" tactical ballistic missile system (TBM) with a maximum operational range of 280 kilometers. They displayed these systems during a military parade held in September 2016. Armenia's possession of this weaponry posed a significant threat to Azerbaijan's strategic infrastructure. The remains of the "Iskander" rocket launched by the Agency for Demining the Territories of the Republic of Azerbaijan (ANAMA) in the city of Shusha were discovered. It should be emphasized that the remains of the missile with index code 9M723 belong to the Iskander-M type. This missile, which has a maximum range of 500 km, is only for the use of the Russian army. If Russia sold "Iskander-M" missiles to Armenia instead of "Iskander-E", official Moscow is violating the Wassenaar Agreement on Export Control of Conventional Arms and Dual-Use Goods and Technologies. In addition, Russian officials have always suggested that "Iskander-M" will not be exported to other countries [5, p. 65].

The war came to a conclusion on November 10, 2020, following the signing of the Tripartite Declaration by Azerbaijan, Armenia, and Russia. As per the terms of this agreement, 1,960 armed military personnel, 90 armored personnel carriers, 380 vehicles, and specialized equipment were dispatched to the Karabakh region. Furthermore, a Russia-Turkey Joint Monitoring Center was established for the purpose of monitoring the ceasefire implementation, specifically in the Agdam region.

Turkey's involvement in the peace process holds significant pertinence for the establishment of enduring tranquility within the region, with the Tripartite Declaration serving as a pivotal document that effectively terminated hostilities. In accordance with the provisions delineated in the Tripartite Statement on November 10th, Armenia relinquished its control over the Aghdam, Kalbajar, and Lachin regions, thereby reinstating Azerbaijan's jurisdiction over these territories.

Azerbaijan has launched a large-scale program for the restoration of liberated territories and the development of infrastructure in the region, and many international companies are participating in this process. Notably, Azerbaijan has entered into agreements with both Turkish and Italian firms, which are presently engaged in the restoration and enhancement of critical components such as roadways, railways, and other infrastructure. These infrastructural developments constitute integral elements for achieving comprehensive economic integration within the region. Nevertheless, certain challenges and impediments persist in the implementation of all facets of the November 10 Tripartite Declaration, including Articles 4 and 9, which hold paramount significance in the realms of security and economic collaboration.

Article 9 of the agreement dated November 10, 2020 explicitly stipulates the unblocking of all communication channels within the region, including the reestablishment of connectivity between Azerbaijan and the Nakhchivan Autonomous Republic. The precise verbiage of Article 9 is as follows:

"All economic and transport links in the region shall be restored. The Republic of Armenia guarantees the safety of transport links between the western regions of the Republic of Azerbaijan and the Nakhchivan Autonomous Republic in order to organize an unimpeded movement of citizens, vehicles and goods in both directions" [3, p. 59–60].

It should be noted, Zangezur region [Armenians call it Syunik) is very important in terms of regional economic integration, and as mentioned above, according to Article 9 of the November 10 Tripartite Declaration, all economic and transport relations in the region must be restored, and Russian border guards guarding the Armenia-Iran border will ensure the safety of transport relations between the western regions of Azerbaijan and the Nakhchivan Autonomous Republic of Azerbaijan. This means that Azerbaijan will be able to restore the old transport route to its enclave through the Zangezur Corridor, which has been closed for decades. Zangezur Corridor will hasten regional nations' economic integration and growth.

To understand the importance of the economic effects of the 44-day war, it is enough to look at the economic problems caused by the Armenian-Azerbaijani conflict. Especially the new economic situation after the 44-day war created opportunities to solve many of the existing regional cooperation problems. Throughout the period of Armenian occupation,

the economies and economic ties of regional nations sustained substantial damage. The closure of borders between Azerbaijan, Turkey, and Armenia effectively severed economic relations with Armenia.

On this eve, the release of several Armenian detainees, who had been taken captive by Azerbaijan during the anti-terrorist operations in Karabakh, represents a positive development. These Armenian soldiers had, in contravention of the terms outlined in the November agreement, persisted in combatting the Azerbaijani armed forces. An illustrative case is that on May 27, the Azerbaijani authorities apprehended an additional six Armenian soldiers attempting to cross the border within the Kalbajar region with the intent of laying mines along Azerbaijani army supply routes.

As part of its humanitarian aid efforts for the Armenian population in Karabakh, Azerbaijan has granted Armenians access to the Khudavang Monastery in Azerbaijan's Kalbajar region. Furthermore, Azerbaijan has allowed the transit of Russian natural gas to Armenia through its territory. These actions demonstrate Azerbaijan's lack of interest in escalating border tensions and its readiness to resolve disagreements through diplomatic negotiations.

The occupation of our lands, Armenian provocations, Armenian vandalism, and finally the "Armenian issue" were all put an end to during this 44-day Patriotic War [3, p. 59-60].

Due to the presence of abundant natural resources in the occupied territories, Armenia engaged in their unlawful exploitation, involving both Armenian and foreign corporations. The illegitimate administration ruthlessly extracted minerals, non-ferrous and ferrous metals, mineral waters, freshwater reserves, and forested areas, while systematically causing harm to the local flora and fauna [3, p. 59–60].

Beyond Armenian companies, foreign entities from countries such as Russia, France, the USA, Great Britain, Germany, and the Netherlands also engaged in illicit activities within the internationally recognized, albeit occupied, territories of Azerbaijan. These companies, involved in the extraction of natural resources in Karabakh, included "Vallex Group", "Base Metals", "GeoProMining", "GoldStar", "Aurubis AG", "Caterpillar", "FLSmith & Co.", "Tashir Group", and others. In addition to the mentioned economic problems, Azerbaijan lost its direct land connection with the Nakhchivan Autonomous Republic (AR). As a result, Nakhchivan MR became a landlocked enclave experiencing a humanitarian and economic crisis.

Conclusion. In an international context, this article underscores three primary consequences of the 44-Day War for international relations.

First, the failure of pre-war peace talks between Armenia and Azerbaijan, as well as the international community's unwillingness to apply pressure on Armenia to comply with international law, verifies

the Machiavellian view of international relations. The Armenian leaders' ignorance of international law and the impunity granted to them, as well as the absence of international reaction, harmed not only the peace process between the two South Caucasus nations, but also the international legal order and trust.

Second, its meaning was more militaristic in nature. The rapid change in almost all areas of our lives thanks to technological revolutions over the past decades, it turns out, has not escaped the military. The 44-day war, which Azerbaijan largely won thanks to modern weapons, was the confirmation of this revolution. And although this revolution is perceived as a challenge by some countries, there is a group of countries that see it as an opportunity.

The third notable outcome of the last Karabakh war highlighted in this article is the potential for small states to more effectively safeguard their national interests when facing off against larger states. This new dynamic has the potential to bolster the defense capabilities of smaller nations. Furthermore, it may escalate the costs associated with military conflicts for larger states, thereby incentivizing them to pursue diplomatic resolutions and negotiated settlements to international disputes.

BIBLIOGRAPHY:

1. Əhmədov, Elçin "Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü" 4 kitab. Elmin inkişafı Fondu, Bakı 2015, s. 89.
2. Amaşov, Əflatun "Heydər Əliyevin media dərsləri", "Nurlan" nəşriyyatı, Bakı 2020, səh 4.
3. Şavrov, N.N. Zaqafqaziyada rus davasına yeni təhlükə: Muğanın əcnəbilərə satılması; Bakı, 1990, s. 59-60.
4. "Zəfər yolu" 44 günlük Vətən müharibəsi zamanı Prezident, İlham Əliyevin çıxışları, müsahibələri, tivitləri. "Qanun" nəşriyyatı, Bakı, 2020 s. 5.
5. Xəlilov, Səlahəddin "Lider, Dövlət, Cəmiyyət", "Azərbaycan Universiteti" nəşriyyatı, Bakı 2007; səh 65.
6. "Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı" "Azərbaycan qəzeti", 26 mart 1998. s. 2.

REFERENCES:

1. Ahmadov, Elchin (2015), "Armenia's aggression against Azerbaijan" 4 books. Science Development Fund, Baku, p. 282.
2. Amashov, Aflatun (2020), "Media lessons of Heydar Aliyev", "Nurlan" publishing house, Baku, page 4.
3. Shavrov, N.N. (1990), A new threat to Russian affairs in Transcaucasia: the upcoming sale of Mugani to foreigners; Baku, p. 59–601.
4. Extracts, interviews, tweets of President İlham Aliyev during the 44-day Patriotic War "Victory Road". (2020), "Law" publishing house, Baku, p. 5/
5. Khalilov, Salahaddin. (2007), "Leader, State, Society", "Azerbaijan University" publishing house, Baku, p. 326.
6. Azerbaijan Newspaper (1998), Decree of the President of the Republic of Azerbaijan on the Genocide of Azerbaijanis, March 26, p. 2.

Кінець 44-денної війни та вірмено-азербайджанський конфлікт

Мустафаєв Узеір Габіль огли

докторант
Академії Державної Адміністрації
при Президентові Азербайджанської
Республіки
ORCID: 0000-1678-2478-3189

Мета. Метою цієї статті є аналіз факторів, що призвели до розширення другої карабахської війни між Азербайджаном та Вірменією. Фактори розглядаються через призму конфлікту навколо політичних структур та проливають світло на процеси, що відбуваються у Вірменії та Азербайджані до цього дня. Стаття завершується оптимістичним висновком, що завершує двовіковий азербайджано-вірменський конфлікт нашою перемогою у 44-денній Вітчизняній війні.

Метод. Працюючи над статтею, автор постарався всебічно систематизувати всі джерела та інформацію з урахуванням конкретного історичного аналізу, створити цілісну картину теми. У процесі дослідження як основні методи дослідження було обрано історичність, науковість, об'єктивне та критичне ставлення до історичних процесів, їх порівняльний аналіз.

Наукова новизна: всебічно досліджено позицію вірмено-азербайджанського конфлікту щодо Нагірного Карабаху; На нинішньому етапі інтерпретовано результати у напрямку врегулювання вірмено-азербайджанського конфлікту.

Практична значимість. Стаття має важливе наукове та практичне значення з погляду вивчення всіх аспектів вірмено-азербайджанського конфлікту у контексті національних інтересів. Стаття може бути корисною при написанні наукових праць, підручників і монографій у цій галузі.

Висновок. На закінчення ця стаття проливає світло на підсумки 44-денної війни, висвітлюючи її з різних боків. Сама війна була пов'язана з багатьма факторами, включаючи нездатність міжнародних посередників допомогти у вирішенні конфлікту і чинити тиск на Вірменію, а також деструктивнішу поведінку останньої. У статті висвітлюється 44-денна війна, її вплив на відносини між Вірменією та її діаспорою, економічний вплив війни на регіон загалом, а також її вплив на міжнародні відносини.

Ключові слова: Азербайджансько-вірменський конфлікт, дослідження, науковий підхід, Вітчизняна війна, перемога.

Никорович Юрій-Андрій Ігорович

Історична еволюція європейських аналітичних центрів та їхня роль у виробленні політики ЄС

УДК 327

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2023-4.10>

Никорович Юрій-Андрій Ігорович
аспірант кафедри політичних інститутів та процесів
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
вул. Шевченка, 57, Івано-Франківськ,
Україна
ORCID: 0009-0009-8284-3514

Дана наукова стаття присвячена історичній еволюції європейських аналітичних центрів і їхній ролі у формуванні та виробленні політики Європейського Союзу. Детально розглянуто процес становлення та розвитку цих центрів протягом різних історичних етапів, зокрема, досліджуються зміни їхньої ролі в політичному процесі протягом різних етапів історії ЄС, від початку європейської інтеграції до сучасного періоду.

Розглянуто роль аналітичних центрів у наданні обґрунтованих досліджень та рекомендацій для прийняття політичних рішень в ЄС, а також їхню важливість у контексті забезпечення ефективного функціонування та розвитку європейських інституцій. Також досліджено їхню роль у створенні платформ для діалогу між різними групами зацікавлених сторін, сприяючи більш широкому інформованому обговоренню політичних питань.

Спільна політика Європейського Союзу (ЄС) вимагає обґрунтованих стратегій та рішень, щоб впевнено рухатися вперед у складному світовому політичному ландшафті. В цьому контексті аналітичні центри грають ключову роль у формуванні та вдосконаленні політики ЄС, забезпечуючи інформацією, аналізом та рекомендаціями.

З самого початку створення ЄС аналітичні центри відігравали важливу роль у наданні обґрунтованих рекомендацій та допомагали приймати важливі рішення на основі доказів. Вони сприяли формуванню стратегій, впливали на прийняття рішень та визначення напрямків розвитку ЄС на різних етапах його історії.

Специфіка діяльності аналітичних центрів полягає у висококваліфікованому аналізі складних суспільних та економічних проблем, що стикаються ЄС. Вони не тільки надають інформаційну базу, але і допомагають визначити можливі шляхи розв'язання проблем та забезпечують важливий інтелектуальний ресурс для політичних лідерів та високих посадовців ЄС.

На сучасному етапі європейські аналітичні центри виконують динамічну роль у контексті глобальних викликів, таких як зміни клімату, міграція, геополітичні кризи та економічна нестабільність. Вони сприяють розвитку наукових досліджень, адаптації до нових реалій та розробці стратегій, спрямованих на досягнення цілей ЄС.

Ключові слова: аналітичний центр, ЄС, політична експертиза, мозковий центр, політичне рішення.

Вступ. Європейський Союз (ЄС) завжди був складною та динамічною організацією, яка об'єднує держави та народи на спільному шляху до досягнення миру, стабільності і процвітання. Однак, щоб досягти цих амбіційних цілей, необхідно не просто встановлювати правила і структури, але й розробляти та впроваджувати ефективну політику.

У цьому контексті роль аналітичних центрів у формуванні і виробленні політики в ЄС стає дедалі важливішою та впливовішою. Ці центри, об'єднані спільною місією аналізу, дослідження та рекомендацій, стали ключовими гравцями у процесі прийняття рішень в ЄС.

Щоб краще зрозуміти сучасну роль аналітичних центрів у європейській політиці, слід дослідити їхню історичну еволюцію та розвиток, а також їхній вплив на прийняття рішень в ЄС.

Мета та завдання. Дослідити становлення та сучасний стан європейських аналітичних центрів та їхню роль у виробленні політики ЄС.

Завданням цього дослідження є:

- визначити історичні корені європейських інститутів політичної експертизи: історичних змін та тенденцій, що сприяли їхньому створенню та розвитку;
- дослідити еволюцію функцій аналітичних центрів, які вони виконували на різних етапах свого існування;

– оцінити роль аналітичних центрів на процеси прийняття рішень у ЄС.

Методи дослідження. В основі дослідження лежать інституційний, структурно-функціональний та порівняльний методи, які були важливими інструментами для аналізу європейських експертних співтовариств. Метод теоретичного синтезу та узагальнення використовувався при аналізі історії розвитку даного дослідження. Слід зазначити, що розвиток інституціоналізації аналітичних центрів досліджувався в працях Дж. МакГанна, Д. Стоуна, Б. Харві, Б. Паулсена, Е. Річа, Р. Хааса, Д. Абельсона, К. Томаса, К. Вейвера. Вивченням аналітичних центрів в окремих країнах та регіонах ЄС займалися такі вчені, як Р. Ветсон, Ж. Флош, М. Фіат, В. Пржибильський.

Результати. Поняття “hink tank” стало активно вживатися під час Другої світової війни для опису закритих колективів стратегічних експертів, які займалися військовим плануванням. Протягом 1950–1960-х років цей термін увійшов до активного вжитку у лексиконі англо-американських політологічних аналітиків і став застосовуватися відносно незалежних дослідницьких інститутів по всьому англослов'янському світу. Найчастіше для його перекладу використовується термін «фабрика думок», або ж «аналітичний центр» [5, с. 42].

На сьогоднішній день аналітичні центри в країнах ЄС мають багатий досвід та історичні традиції. У Західній Європі існує розмаїття неурядових організацій, чий вплив на внутрішню та зовнішню політику країн має вже давню історію та визнаний як безсумнівний. Проте, серед цього мозаїчного ландшафту виокремлюються аналітичні центри, завдяки своєму особливому методу функціонування та сталій зацікавленості спеціалізованих груп у результатах їхніх досліджень.

Перші аналітичні центри були створені у Великій-Британії та США. Серед них слід виділити Раду з міжнародних відносин в Нью-Йорку та Товариство Фабіана, яке було засновано ще 1884 року. Засновані вони були не урядами, а приватними особами, які вірили, що запровадження наукового підходу до розуміння міжнародних справ дозволить уникнути повторення минулих помилок і покращить перспективи миру в майбутньому. Вони проводили лекції, рецензували наукові статті, залучали міністрів та урядовців, а також налагоджували зв'язки з експертами та бізнес-лідерами. Однак їхня робота була зосереджена на впливі на конкретних людей і спільноти, а не на широку громадськість.

Перша світова війна підштовхнула до створення незалежних дослідницьких центрів, які зосереджувалися на темах, що становили суспільний інтерес, зокрема, на запобіганні майбутнім збройним конфліктам: це були Королівський інститут міжнародних відносин (Chatham House) у Лондоні, Рада з міжнародних відносин у Нью-Йорку та Інститут вищих міжнародних досліджень (пізніше HEI), заснований у Женеві в 1927 році [10, с. 8].

Отже, поява перших європейських аналітичних центрів була викликана трьома причинами:

- занепад Британської Імперії та посилення могутності США;
- розчарування та невдачі у виробленні ефективної політики перед Першою світовою війною;
- післявоєнний процес поширення національного самовизначення та послаблення колоніальних систем управління в різних частинах світу;

У цей період європейські аналітичні центри виявлялися менш конкурентоздатними порівняно з більш активними і добре організованими структурами у Сполучених Штатах Америки, де потужний економічний розвиток, і сприятливі обставини, зокрема, відсутність бойових на власній території, спонукали політичні сили країни до активізації своєї діяльності.

Дана тенденція була і в період Другої світової війни. В ці роки в європейських країнах фабрики думок являли собою закритий колектив аналітиків-стратегів, які займалися військовим плануванням. Формування нових аналітичних центрів, як впливових некомерційних закладів було фактично призупинено. В США ж в цей період з'явилися десятки організацій, які займалися соціально-еко-

номічними питаннями. Серед найвідоміших слід згадати Комітет сприяння економічному розвитку. Завдяки його діяльності в 1946 році було розроблено та прийнято закон про зайнятість [1, с. 93].

Слід зазначити, що кінець Другої світової війни став переломним моментом в розвитку аналітичних центрів. Деякі з них, а саме – Фонд Карнегі за міжнародний мир, Інститут Брукінгса, Королівський інститут національних справ і Рада з міжнародних відносин зіграли важливу роль у формуванні Об'єднаних Націй та інших міжнародних післявоєнних організацій. Ця спільна ініціатива сприяла настанню епохи відносної геополітичної стабільності, що в свою чергу сприяло стійкому економічному зростанню Заходу та його союзників [3].

З початком холодної війни більшість аналітичних центрів зосередили свої дослідження на конкуренції між Заходом і Радянським Союзом, ядерному стримуванню та енергетичній безпеці.

В 1950–1960 роках термін «фабрики думок» широко застосовували для позначення незалежних дослідницьких інститутів [11, с. 261].

А починаючи з 1960-х років даний термін почали використовувати для позначення дослідницьких організацій, які в своїй роботі орієнтуються на практичні результати. Тобто вони еволюціонували від неформальних «дослідницьких груп» до центрів експертизи зі штатним персоналом. В Європі почали створюватися аналітичні центри, які займалися питаннями високого рівня безробіття та стагнацією інтеграційних процесів.

В 1970-х роках незалежні дослідники почали створювати аналітичні центри, діяльність яких була спрямована на підготовку європейських дипломатів, розроблення рекомендацій для законодавчого процесу, яке стосувалося інтеграційних процесів. Наприклад, в 1974 році було створено Транс-європейську асоціацію політичних досліджень (TEPSA). Це був перший прецедент формування мережі аналітичних центрів на загальноєвропейському рівні з метою сприяння політичним дослідженням і обміну знаннями з питань європейської інтеграції. [7]

В 1980–1990-х роках розпочався період розвитку аналітичних центрів в Європі, який пізніше отримав назву «золотого». Кількість фабрик думок активно зростала, вдосконалювалась їхня структура, система фінансування. Це пояснювалось, по-перше, переходом до демократичного режиму правління багатьох східноєвропейських країн, що призвело до створення нових політичних умов, в яких інститути політичної експертизи могли функціонувати і не боятися перешкод з боку держави [2, с. 262].

По-друге, багато аналітичних центрів було створено перед приєднанням певних країн Європейського співтовариства, а також для оцінки впливу європейської політики на ці країни. Так у 1980 році

в Греції було створено Грецький центр європейських досліджень (ЕКЕМЕ). Тоді Греція перебувала на фінальній стадії вступу до Європейського союзу, і грецька громадська думка відчувала брак інформації, що базується на фактах, а також аналізу, який би дозволив раціонально оцінити очікування та ризики вступу. А в 1989 році у Фінляндії було засновано Інститут європейських досліджень.

В 1995 році відбулось четверте розширення ЄС. Приєдналися Австрія, Швеція та Фінляндія. Це, в свою чергу, дало стимул для розвитку аналітичних центрів в даних країнах.

Після закінчення холодної війни аналітичні центри зазнали ще одну глибоку еволюцію, яка була викликана процесами глобалізації.

Через те, що в боротьбу вступало все більше нових гравців і під тиском зростаючої конкуренції за обмежені кошти, багато аналітичних центрів замість широкої сфери політичних досліджень стали концентруватися на вузьких спеціалізаціях. Наприклад, на конкретних вимірах глобалізації, таких як: зміна клімату, кібербезпека, глобальна охорона здоров'я та міжнародні фінанси.

Однак, слід зазначити, що вузька спеціалізація є певним ризиком, оскільки може покласти під загрозу саме існування аналітичних центрів у випадку, якщо фінансування від фондів чи приватних осіб, які можуть втратити інтерес до їхньої тематики, припиниться.

В 2000-х роках концепція аналітичних центрів продовжує поширюватися на міжнародному рівні, надалі триває довгострокова глобальна тенденція росту їх чисельності.

За даними Університету Канзасу станом на 2023 рік в світі налічується 8248 аналітичних центрів. 2219 з яких діють в Європі [6].

Для країн ЄС є досить поширеним явище, коли влада звертається до політичних експертів, аналітичних організацій для консультацій. Ця практика сприяє коригуванню політичного курсу та прискоренню впровадження реформ.

У цих державах розповсюджена практика обговорення політичних питань на конференціях, форумах, круглих столах і в ЗМІ. В таких дискусіях беруть участь експерти, посадовці та активісти громадського сектора з метою знаходження оптимальних рішень для вирішення важливих завдань.

Діяльність аналітичних центрів в країнах ЄС спрямована на проведення аналітичних досліджень та аналізу даних з метою надання обґрунтованих рекомендацій для прийняття рішень в різних галузях політики Європейського Союзу.

Основні функції аналітичних центрів в процесі прийняття рішень включають:

1. Дослідження та аналіз політики. Аналітичні центри здійснюють дослідження та аналіз різних аспектів політики, включаючи економіку, соціальні питання, екологію, зовнішні справи та інші.

2. Підготовка документів і звітів. Вони розробляють документи, звіти та аналітичні матеріали, які містять рекомендації для прийняття рішень.

3. Експертні консультації. Аналітичні центри надають експертні консультації для зацікавлених сторін, допомагаючи їм розуміти складні питання та альтернативні варіанти рішень.

4. Моніторинг та оцінка політики. Центри відстежують реалізацію політики та оцінюють її ефективність. Вони аналізують наслідки рішень та надають рекомендації щодо їхньої корекції, якщо необхідно.

5. Публікації та освіта. Вони можуть публікувати дослідження, звіти та аналітичні матеріали для уряду та громадськості. Також вони можуть проводити навчальні заходи та інформаційні кампанії для підвищення обізнаності громадськості.

В 2013 році експерти Німецького інституту міжнародних відносин і безпеки Штеффен Ангенендт, Маркус Енглер і Ян Шнайдер опублікували статтю "Європейська політика щодо біженців", в якій вони не лише провели аналіз існуючих механізмів міграційної політики, визначивши їх переваги і недоліки, але також внесли власні пропозиції щодо її перегляду. Важливість цього дослідження виявляється в тому, що саме в ньому було запропоновано систему квот розподілу біженців по країнах, що базується на таких показниках, як ВВП, чисельність населення та рівень безробіття. [6]

Даний метод розподілу біженців між країнами Європейського Союзу, хоч і з деякими коригуваннями, враховуючи поточний контекст, було остаточно прийнято ЄС у 2015 році, коли міграційна криза досягла свого піку [9].

За останні десятиліття роль європейських аналітичних центрів у виробленні державної політики тільки зростає. Аналітичні центри привертають до себе все більше політичної та академічної уваги, науковці цікавляться ними з різних причин і з різними нормативними орієнтаціями. Ряд вчених вважають, що діяльність аналітичних центрів сприяє розвитку демократії та підвищенню ролі громадянського суспільства. [8]

Британські аналітичні центри використовували позицію Лондона як глобального центру для сприяння своїм дослідженням і аналізам. Інститути в Брюсселі скористалися розширенням та інституційним поглибленням ЄС і регулярністю його величезного ринку. Женева в свою чергу активно розвиває свою роль як приймаючої сторони СОТ і кількох важливих агентств ООН, щоб розширити свою роль у лідерстві думки.

Сучасні аналітичні центри вдаються до різних стратегій для підтримки та розширення комунікаційних зв'язків з громадськістю. Поза офіційними веб-сайтами та електронними виданнями, вони активно присутні в усіх популярних соціальних мережах, встановлюють контакти з провідними ЗМІ

та здійснюють інші інноваційні ініціативи. Роблячи це, вони зазвичай розвивають кілька проектів, спрямованих на різні аудиторії та інтереси. Зазначимо, що інтерпретація одних і тих самих подій може значно відрізнитися в залежності від того, чи йдеться про експертний аналітичний звіт, який доступний лише еліті через платний доступ, або ж про версію, яка опублікована для загальної аудиторії.

Засновники аналітичних центрів на початку ХХ століття, можливо, не уявляли, що колись ці організації стануть невід'ємною частиною політичного ландшафту, і, можливо, не погоджувалися з деякими тактиками, які вони застосовують, щоб підвищити свою видимість. Однак, вони б визначили, наскільки ці організації змогли заохотити і стимулювати дискусії з важливих політичних питань.

Висновки. Таким чином, можна констатувати, що поява аналітичних центрів в розвинених демократичних країнах, сприяла зростанню та укріпленню взаємодії між науковою, політичною та громадською спільнотами. Фінансування з поза державних ресурсів і дотримання академічних стандартів у першій половині ХХ століття призвели до досягнення високого професійного рівня їхніх досліджень.

Методологія роботи аналітичних центрів країн ЄС, як правило, ґрунтується на англо-американській практиці. Однак, Європа ще далека від американської практики, коли працівники аналітичних центрів переходять на роботу в уряд.

Європейські аналітичні центри відіграють вагомий роль у підтримці раціонального та обґрунтованого прийняття політичних рішень у ЄС. Вони сприяють зростанню якості політики та підвищенню її ефективності, що важливо для стабільності та успіху Європейського Союзу.

Широкий європейський ландшафт аналітичних центрів зараз є силою, з якою слід рахуватися і яка розвивається дуже швидко.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Клименко О. (2007). «Фабрики думок»: вплив неурядових організацій на політику демократичних держав. *Політичний менеджмент: Політологія. Соціологія. Психологія. Конфліктологія.* № 2 (2). С. 90–99.
2. Попов Є. (2015) Історична трансформація центрів інтелектуального забезпечення політичного процесу в європейському просторі. *Evropský politický a právní diskurz.* 2015. Sv. 2, Vyd. 1. С. 259–265.
3. A History of Think-Tanks: 12 Things You Should Know. (2018). URL: <https://medium.com/chatham-house/a-history-of-think-tanks-12-things-you-should-know-4283b76b2da3>.
4. Schneider J., Engler M., Angenendt S., (2013). European Refugee Policy: Pathways to Fairer Burden-Sharing, Berlin, SVR. URL: https://www.swpberlin.org/fileadmin/contents/products/comments/2013C36_adt_engler_schneider.pdf.
5. Dickson P. (1971) Think Tanks. New York, Atheneum. 370 p.

6. European Studies: Think Tanks. (2020). URL: <https://guides.lib.ku.edu/eurs/thinktanks>.

7. McGann J., Sabatini R. (2010). Global Think Tanks: Policy Networks and Governance. London: Routledge. URL: https://www.researchgate.net/publication/290060661_Global_think_tanks_Policy_networks_and_governance.

8. McGann, J. G., and K. R. Weaver, (2000). Think Tanks and Civil Societies: Catalysts for Ideas and Action, New Brunswick, NJ, Transaction Publications.

9. Migrant crisis: EU's Juncker announces refugee quota plan. (2015). // URL: <https://www.bbc.com/news/world-europe-34193568>.

10. Missiroli, Antonio and Ioannides, Isabelle and Therace, Aurelie. (2012). European Think Tanks and the EU. Berlaymont Paper Issue 2, September. p.51.

11. Stone D. (2007) Recycling Bins, Garbage Cans or Think Tanks? Three Myths Regarding Policy Analysis Institutes // Public Administration. Vol. 85. No. 2. P. 259–278.

REFERENCES:

12. Klymenko O. (2007). «Fabryky dumok»: vplyv neuriadovykh orhanizatsii na polityku demokratychnykh derzhav. *Politychnyi menedzhment: Politolohiia. Sotsiolohiia. Psykholohiia. Konfliktolohiia* (№ 2 (2). s. 90–99.

13. Popov Y. (2015) Istorychna transformatsiia tsentriv intelektualnogo zabezpechennia politychnoho protsesu v yevropeiskomu prostori / Ye. Popov // *Evropský politický a právní diskurz.* 2015. Sv. 2, Vyd. 1. S. 259–265.

14. A History of Think-Tanks: 12 Things You Should Know. (2018). URL: <https://medium.com/chatham-house/a-history-of-think-tanks-12-things-you-should-know-4283b76b2da3>.

15. Schneider J., Engler M., Angenendt S., (2013). European Refugee Policy: Pathways to Fairer Burden-Sharing, Berlin, SVR. URL: https://www.swpberlin.org/fileadmin/contents/products/comments/2013C36_adt_engler_schneider.pdf.

16. Dickson P. (1971) Think Tanks. New York, Atheneum. 370 p.

17. European Studies: Think Tanks. (2020). URL: <https://guides.lib.ku.edu/eurs/thinktanks>.

18. McGann J., Sabatini R. (2010). Global Think Tanks: Policy Networks and Governance. London: Routledge. URL: https://www.researchgate.net/publication/290060661_Global_think_tanks_Policy_networks_and_governance.

19. McGann, J. G., and K. R. Weaver, (2000). Think Tanks and Civil Societies: Catalysts for Ideas and Action, New Brunswick, NJ, Transaction Publications.

20. Migrant crisis: EU's Juncker announces refugee quota plan. (2015). // URL: <https://www.bbc.com/news/world-europe-34193568>.

21. Missiroli, Antonio and Ioannides, Isabelle and Therace, Aurelie. (2012). European Think Tanks and the EU. Berlaymont Paper Issue 2, September. p. 51.

22. Stone D. (2007) Recycling Bins, Garbage Cans or Think Tanks? Three Myths Regarding Policy Analysis Institutes // Public Administration. Vol. 85. No. 2. P. 259–278.

The historical evolution of European think tanks and their role in EU policy making

Nykorovych Yurii-Andrii Ihorovych
Postgraduate Student at the Department
of Political Institutions and Processes
Vasyl Stefanyk Precarpathian National
University
Shevchenko str., 57,
Ivano-Frankivsk, Ukraine
ORCID: 0009-0009-8284-3514

This article is devoted to the historical evolution of European think tanks and their role in shaping and developing EU policy. The process of formation and development of these centers during different historical stages is examined in detail, in particular, the changes in their role in the political process during different stages of the EU history, from the beginning of European integration to the present period, are studied.

The role of think tanks in providing sound research and recommendations for political decision-making in the EU, as well as their importance in the context of ensuring the effective functioning and development of European institutions is considered. Their role in creating platforms for dialogue between different groups of stakeholders, contributing to a broader informed discussion of political issues, is also explored.

The European Union's (EU) common policy requires sound strategies and decisions to move forward confidently in a complex global political landscape. In this context, think tanks play a key role in shaping and improving EU policy by providing information, analysis and recommendations.

From the very beginning of the EU, think tanks have played an important role in providing sound advice and helping to make important decisions based on evidence. They have contributed to the formulation of strategies, influenced decision-making, and set the direction of the EU at different stages of its history.

The specificity of think tanks' activities lies in their highly qualified analysis of the complex social and economic issues facing the EU. They not only provide an information base, but also help to identify possible solutions to problems and provide an important intellectual resource for political leaders and senior EU officials.

At the present stage, European think tanks play a dynamic role in the context of global challenges such as climate change, migration, geopolitical crises and economic instability. They contribute to the development of research, adaptation to new realities, and the development of strategies aimed at achieving EU goals.

Key words: analytical center, EU, political expertise, think tank, policy decision.

Осадчук Ігор Юрійович

Урядові кабінети в контексті функціонування атипової напівпрезидентської системи правління в Киргизькій Республіці (1996–2010 рр.)

УДК 328(575.2)«1996/2010»
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2023-4.11>

Осадчук Ігор Юрійович
кандидат політичних наук, доцент
кафедри політології
Львівського національного університету
імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів, Україна
ORCID: 0000-0002-2666-1478

В політичній науці у рамках республіканської форми державного правління дослідники виділяють як типові, так і атипові напівпрезидентські системи правління. Дослідження урядових кабінетів є актуальним напрямом у сфері аналізу атипових напівпрезидентських систем правління. У цьому зрізі метою статті є визначити типи урядових кабінетів у контексті функціонування атипової напівпрезидентської системи правління в Киргизькій Республіці в 1996–2010 рр. Для реалізації поставленої мети треба вирішити такі завдання: 1) визначити типову напівпрезидентську систему правління; 2) розкрити особливості інституту вотуму недовіри урядам в Киргизькій Республіці в 1996–2010 рр. як атрибута атипової напівпрезидентської системи правління; 3) на основі певних критеріїв з'ясувати типи урядових кабінетів в атиповій напівпрезидентській системі правління в Киргизькій Республіці в 1996–2010 рр.

Теоретико-методологічною основою запропонованого наукового дослідження вибрано неoinституціоналізм і його варіативні типи й парадигми. Головний метод, котрий став іманентною складовою частиною дослідження, – це метод порівняльного аналізу. Особливості інституту вотуму недовіри урядам в Киргизькій Республіці в 1996–2010 рр. демонструють атиповість напівпрезидентської (конституційної) системи правління в цій країні. Виділено критерії типології урядових кабінетів: спосіб формування, тип композиції/складу, тип партійних чи непартійних урядів, парламентська підтримка.

Урядові кабінети в Киргизькій Республіці впродовж 1996–2010 рр. типологізовано за: 1) способом формування – як ті, що сформовані президентом і парламентом; 2) типом композиції/складу – непартійні; 3) типом непартійних урядів – технократичні; 4) парламентською підтримкою – однапартійні більшості (кабінети І. Чудінова, Д. Усенова); кабінети, які спирались на непартійну більшість, доповнену партійними депутатами (другий кабінет А. Джумагулова, кабінети К. Жумалієва, Ж. Ібраїмова, А. Муралієва, К. Бакієва, М. Танаєва, Ф. Кулова, А. Ісабекова, перший кабінет А. Атамбаєва).

Ключові слова: система державного правління, напівпрезиденталізм, атиповий напівпрезиденталізм, президент, парламент, урядовий кабінет, Киргизька Республіка.

Вступ. Дослідження атипових напівпрезидентських систем правління та їх інституційних атрибутів, зокрема урядових кабінетів є актуальним напрямом у сфері аналізу конституційних (і/чи політичних) систем правління в політичній науці.

Атипові напівпрезидентські системи правління або окремі аспекти політичного процесу та міжінституційних відносин, які прямо чи опосередковано вказують на атиповість напівпрезидентських систем правління у рамках республіканської форми державного правління в країнах Східної Європи та Центральної Азії проаналізовано у працях таких авторів як: С. Моєстрап [11], І. Осадчук [13], В. Литвин [13] тощо. Особливості урядових кабінетів у Киргизькій Республіці досліджено в роботах таких авторів як: С. Моєстрап [11], С. Радніц [14], М. Фумагаллі [9], Ю. Хаскі [10] тощо.

Мета та завдання. Метою статті є визначити типи урядових кабінетів у контексті функціонування атипової напівпрезидентської системи правління в Киргизькій Республіці в 1996–2010 рр. Для реалізації поставленої мети треба вирішити такі завдання: 1) визначити типову напівпрезидентську систему правління; 2) розкрити особливості інституту вотуму недовіри урядам в Киргизькій Респу-

бліці в 1996–2010 рр. як атрибута атипової напівпрезидентської системи правління; 3) на основі певних критеріїв з'ясувати типи урядових кабінетів в атиповій напівпрезидентській системі правління в Киргизькій Республіці в 1996–2010 рр.

Методи дослідження. Теоретико-методологічною основою дослідження обрано неoinституціоналізм і його варіативні типи й парадигми. Їх поєднання дозволило виробити цілісне уявлення про типовість чи атиповість формату напівпрезиденталізму на підставі такого індикатора, як інститут вотуму недовіри урядам. Головний метод, котрий став іманентною складовою частиною дослідження, – це метод порівняльного аналізу.

Результати. В сучасній політичній науці одним з найапробованіших визначень типового напівпрезиденталізму (типової напівпрезидентської системи правління) у рамках республіканської форми державного правління є визначення Р. Елгі [7; 8]. У представленому дослідженні ми використовуємо модифікацію дефініції Р. Елгі, розроблену українським дослідником В. Литвином, який визначає *типовий напівпрезиденталізм (типову напівпрезидентську систему правління)* – як конституційну (і/чи політичну) систему республіканської

форми державного правління (спрощено систему державного правління), якій властиві посада всенародно (прямо/опосередковано) обраного на фіксований термін президента, а також інститут прем'єр-міністра й урядового кабінету, які обов'язково колективно відповідальні хоча б перед легіслатурою (разом з цим, прем'єр-міністр та урядовий кабінет можуть бути одночасно колективно відповідальними і перед парламентом, і перед главою держави; більше того, міністри урядового кабінету можуть бути індивідуально відповідальними перед парламентом і/чи президентом, але це не має жодного дефінітивного значення та впливу на структурування системи державного правління), а також притаманний процес суміщення або дуалізації виконавчої влади, з одного боку, президентом (обов'язково як главою держави), а з іншого боку, – прем'єр-міністром (обов'язково як главою уряду) та урядом/урядовим кабінетом [2, с. 5; 3, с. 7].

Незалежно від природи та процесуальної логіки парламентського вотуму недовіри уряду і/чи прем'єр-міністру напівпрезидентською позиціонується та система державного правління, в якій існує «безперервна» обов'язкова колективна відповідальність уряду та прем'єр-міністра перед легіслатурою, чи, інакше кажучи, в якій легіслатура володіє ініціативою ставити питання про колективну відповідальність уряду. Натомість усі інші/додаткові уточнення та атрибути є тільки допоміжними правилами класифікації систем правління, які варто застосовувати тільки у типологізації напівпрезиденталізму [2, с. 80].

В *Киргизькій Республіці* в 1996–2010 рр. президент обирався на всенародних (прямих) виборах. Щодо процедури відповідальності прем'єр-міністра/урядового кабінету, то впродовж 1996–2003 рр. Збори народних представників могли висловити недовіру прем'єр-міністрові. Постанова про недовіру прем'єр-міністру приймалася більшістю у дві третіх голосів від загальної кількості депутатів верхньої палати парламенту. Після висловлення Зборами народних представників недовіри прем'єр-міністру президент мав право оголосити про відставку прем'єр-міністра або ж міг не погодитися з рішенням Зборів народних представників. Якщо впродовж трьох місяців вотум недовіри прем'єр-міністру висловлювали повторно, то президент оголошував про відставку прем'єр-міністра чи розпускав Збори народних представників (п. 5 ст. 71). Внаслідок конституційних змін 1998 р. президент мав право за власною ініціативою приймати рішення про відставку прем'єр-міністра й уряду, причому згоди Жогорку Кенеша (парламенту), як це передбачалося Конституцією в редакції 1993 р., вже не було потрібно (п. 4 ст. 46) [6]. Впродовж 2003–2007 рр. після висловлення парламентом недовіри уряду президент теж мав право прийняти рішення про

відставку уряду або ж міг не погодитися з рішенням парламенту (п. 6 ст. 72) [12]. Якщо впродовж трьох місяців вотум недовіри уряду висловлювали повторно, то президент оголошував про відставку уряду чи розпускав Жогорку Кенеш (п. 7 ст. 72) [12]. У 2007–2010 рр. прем'єр-міністр щорічно представляв у парламент звіт про роботу уряду. Парламент за підсумками розгляду щорічного звіту прем'єр-міністра за ініціативи однієї третьої від загальної кількості депутатів міг розглянути питання про висловлення недовіри уряду. Постанова про висловлення недовіри уряду приймалася абсолютною більшістю голосів депутатів парламенту [5]. Питання про недовіру уряду не можна було розглядати парламентом за шість місяців до чергових президентських виборів. Після висловлення недовіри уряду президент мав право або прийняти рішення про відставку уряду, або не погодитися з рішенням парламенту (п. 6 ст. 71) [5]. Якщо Жогорку Кенеш впродовж трьох місяців повторно ухвалював рішення про висловлення недовіри уряду, то президент відправляв уряд у відставку або призначав дострокові парламентські вибори (п. 7 ст. 71) [5]. Парламент мав право висловлювати вотум недовіри уряду, проте останній набував чинності тільки тоді, коли його підтримував президент, який також був наділений повноваженнями вибирати між відставкою уряду та розпуском парламенту (у випадку, коли вотум недовіри уряду висловлювався повторно). Отже, вотум недовіри уряду, що не призводив до його відставки зумовив *атиповість формально напівпрезидентської системи правління* в Киргизькій Республіці впродовж 1996–2010 рр.

Урядові кабінети в атиповій напівпрезидентській системі правління в Киргизькій Республіці впродовж 1996–2010 рр. типологізуємо за певними критеріями. Перший критерій типології – *спосіб формування урядового кабінету*. У країнах з парламентськими системами правління застосовують парламентський спосіб формування урядових кабінетів, за якого парламент безпосередньо здійснює відповідні процедури щодо їх призначення або формування; президентський спосіб формування урядів застосовують у президентських системах правління, де уряд формується президентом [1, с. 221]; поєднання парламентського і президентського способів характерно для напівпрезидентських систем правління.

Другий критерій типології – *тип композиції/складу урядового кабінету*. Партійні уряди – це такі виконавчі структури, кабінети яких складаються із представників партій та формуються на підставі партійної належності. Іманентна ознака формування партійного уряду – використання композиції/складу парламенту (чи нижньої палати парламенту) у процесі формування уряду. Партійні уряди вважають базовим конструктором у парла-

ментських демократіях. Непартійні кабінети формують, коли партії у парламенті не можуть домовитись з приводу утворення однопартійного уряду/коаліції, а розпуск парламенту (нижньої палати парламенту) вважається небажаним [1, с. 229]. Проте таке визначення наближене лише до парламентського способу формування урядів. У політичній науці прийнято декілька способів означення непартійних урядів залежно від цілей, які ставлять перед урядами: технократичні, чиновницькі, перехідні, технічні й службові. Специфікою непартійних (технократичних) кабінетів є той момент, що вони включають фахівців, які можуть не належати або належати до тієї чи іншої партії, але їхня партійна належність у цьому випадку не має ніякого значення. Технократичні уряди мають тенденцію бути сформованими і в країнах, де превалюють президентські кабінети (уряди, сформовані президентами). Традиційно виділяють такі види непартійних урядів – повністю технократичні та частково технократичні, які можуть бути напівтехнократичними та напівпартійними залежно від конфігурації партійних і непартійних преференцій міністрів. Напівтехнократичні/напівпартійні уряди розташовують в категорії непартійних урядових кабінетів. При визначенні типів урядових кабінетів до уваги беремо кількісне співвідношення непартійних і партійних міністрів. З цього приводу, як зазначає З. Бялоблицький, відбувається означення таких лінійних категорій урядів: 1) якщо кількість непартійних міністрів значно перевищує кількість партійних міністрів, то варто говорити про непартійний (технократичний) тип кабінетів; 2) якщо кількість партійних міністрів значно перевищує кількість непартійних міністрів і посада глави урядового кабінету також є партійною – доводиться говорити про партійний тип уряду; 3) якщо кількість непартійних і партійних міністрів сумірна, а посада глави урядового кабінету лишається непартійною – треба говорити про напівтехнократичні урядові кабінети; 4) якщо кількість партійних і непартійних міністрів сумірна, а посада глави урядового кабінету партійна – можна говорити про формат напівпартійних кабінетів [1, с. 316–317]. Таким чином, третій критерій типології – *тип партійних урядів* (однопартійні чи коаліційні) або ж *тип непартійних урядів* (технократичні, напівтехнократичні, напівпартійні).

Крім того, виділяємо четвертий критерій типології – *парламентська підтримка урядового кабінету* (однопартійна/коаліційна більшість, однопартійна/коаліційна меншість, непартійна більшість/меншість тощо).

В *Киргизькій Республіці* відповідно до Конституції 1993 р. (в редакції 1998 р.) президент щодо уряду мав такі повноваження: а) призначав прем'єр-міністра і членів уряду за згодою парламенту; б) приймав за своєю ініціативою рішення про дострокове складання повноважень уряду за зго-

дою парламенту. Після конституційних змін 1998 р. президент призначав прем'єр-міністра за згодою Зборів народних представників (верхньої палати парламенту) (ст. 71). Пропозицію щодо кандидатури прем'єр-міністра вносили до Зборів народних представників впродовж двох тижнів з дня вступу на посаду новообраного президента, після відставки прем'єр-міністра чи протягом тижня з дня відхилення відповідної кандидатури верхньою палатою парламенту. Збори народних представників приймали рішення про надання згоди щодо призначення прем'єр-міністра впродовж семи днів з дня внесення пропозиції про кандидатуру. Якщо Збори народних представників тричі відхиляли представлені кандидатури на посаду прем'єр-міністра, то президент самостійно призначав прем'єр-міністра і розпускав верхню палату парламенту. Після консультацій з прем'єр-міністром президент призначав членів уряду (п. 3 ст. 46). Уряд складав свої повноваження перед новообраним президентом [6]. Тюльпанова революція 2005 р. призвела до конституційних змін (листопад–грудень 2006 р.), спрямованих на формальне посилення ролі парламенту в системі правління Киргизької Республіки. У вересні 2007 р. згідно з рішенням Конституційного Суду країна повернулася до Конституції в редакції від 18 лютого 2003 р.

За результатами всенародного референдуму, що відбувся 21 жовтня 2007 р., була прийнята нова редакція Конституції. Згідно з ст. 69 Конституції формування уряду відбувалося таким чином: депутати від політичної партії, що отримала більше 50 % мандатів від загальної кількості депутатів парламенту, вносила президенту кандидатуру для призначення на посаду прем'єр-міністра. Кандидатура на посаду прем'єр-міністра вносилася впродовж п'яти робочих днів з дня першого засідання парламенту нового скликання. Президент призначав прем'єр-міністра впродовж трьох днів з дня подання відповідної кандидатури. Прем'єр-міністр визначав структуру уряду і вносив кандидатури на посади членів уряду на затвердження парламенту впродовж семи робочих днів з дня його призначення. Кандидатури на посади членів уряду, за винятком міністрів оборони, національної безпеки, внутрішніх і закордонних справ, подавали президенту впродовж п'яти робочих днів з дня затвердження структури уряду (ч. 2 ст. 69) [5]. Президент впродовж трьох днів з дня подання кандидатур призначав членів уряду. Якщо партія, яка отримала більше 50 % мандатів від загальної кількості депутатів Жогорку Кенеша, не подала кандидатуру на посаду прем'єр-міністра або призначений прем'єр-міністр не вніс на затвердження парламенту структуру уряду або ж не подав кандидатури на посади членів уряду, а також у випадку відсутності такої партії, президент доручав депутатам від іншої політичної партії впродовж п'яти робочих днів вне-

сти кандидатуру на посаду прем'єр-міністра шляхом формування коаліційної більшості депутатів (ч. 1 ст. 70) [5]. Якщо ж депутати від інших партій, яким було доручено внести кандидатуру на посаду прем'єр-міністра, не внесли кандидатуру на посаду прем'єр-міністра чи прем'єр-міністр у встановлені ч. 2 ст. 69 Конституції порядок і строки не вніс на затвердження парламенту структуру уряду і не представив кандидатури на посади членів уряду, то глава держави призначав дострокові парламентські вибори й самостійно формував уряд (який функціонував до формування уряду депутатами від політичних партій, представлених у новому скликанні парламенту) [5].

Урядові кабінети в атиповій напівпрезидентській системі правління в Киргизькій Республіці в 1996–2010 рр. типологізуємо за: 1) способом формування – як ті, що сформовані президентом і парламентом; 2) типом композиції/складу – непартійні; 3) типом непартійних урядів – технократичні; 4) парламентською підтримкою – однопартійні більшості (кабінети І. Чудінова, Д. Усенова); кабінети, які спирались на непартійну більшість, доповнену партійними депутатами (другий кабінет А. Джумагулова, кабінети К. Жумалієва, Ж. Ібраїмова, А. Муралієва, К. Бакієва, М. Танаєва, Ф. Кулова, А. Ісабекова, перший кабінет А. Атамбаєва) (табл. 1).

Таблиця 1

Типи урядових кабінетів в атиповій напівпрезидентській системі правління в Киргизькій Республіці (1996–2010) [4]

Прем'єр-міністр	Перебування при владі	Партія прем'єр-міністра	Конструкція міністерських посад	СФК	ТКУ	ТН/ПУ	ППУ
А. Джумагулов 2	10.02.1996 ¹ – 14.03.1998	н/п	н/п	През+Парл	Н/п	Т	НБ+
К. Жумалієв	25.03.1998 – 23.12.1998	н/п	н/п	През+Парл	Н/п	Т	НБ+
Ж. Ібраїмов	25.12.1998 – 4.04.1999	н/п	н/п	През+Парл	Н/п	Т	НБ+
А. Муралієв 1	21.04.1999 – 29.10.2000	н/п	н/п	През+Парл	Н/п	Т	НБ+
А. Муралієв 2	29.10.2000 – 11.12.2000	н/п	н/п	През+Парл	Н/п	Т	НБ+
К. Бакієв 1	21.12.2000 – 22.05.2002	н/п	н/п	През+Парл	Н/п	Т	НБ+
М. Танаєв	30.05.2002 – 25.03.2005	н/п	н/п	През+Парл	Н/п	Т	НБ+
К. Бакієв 2	28.03.2005 – 20.06.2005	КЕК	н/п + КЕК	През+Парл	Н/п	Т	НБ+
К. Бакієв 3	10.07.2005 – 15.08.2005	н/п	н/п + КЕК	През+Парл	Н/п	Т	НБ+
Ф. Кулов	1.09.2006 – 19.12.2006	ArN	н/п + ArN	През+Парл	Н/п	Т	НБ+
А. Ісабеков	29.01.2007 – 29.03.2007	ArN	ArN + н/п	През+Парл	Н/п	Т	НБ+
А. Атамбаєв 1	29.03.2007 – 28.11.2007	KSDP	н/п	През+Парл	Н/п	Т	НБ+
І. Чудінов 1	24.12.2007 – 23.07.2009	AkZh	AkZh+ н/п	През+Парл	Н/п	Т	ОБ
І. Чудінов 2	23.07.2009 – 21.12.2009	AkZh	AkZh+ н/п	През+Парл	Н/п	Т	ОБ
Д. Усенов	21.12.2009 – 7.04.2010	AkZh	AkZh+ н/п	През+Парл	Н/п	Т	ОБ

¹ Фактично другий урядовий кабінет А. Джумагулова був сформований 24 грудня 1995 р.

Висновки. В Киргизькій Республіці в 1996–2010 рр. парламент мав право висловлювати вотум недовіри уряду, проте останній набував чинності тільки тоді, коли його підтримував президент, який також був наділений повноваженнями вибирати між відставкою уряду та розпуском парламенту. Таким чином, вотум недовіри уряду, що не призводив до його відставки зумовив атиповість напівпрезидентської системи правління в Киргизькій Республіці впродовж 1996–2010 рр. Урядові кабінети в атиповій напівпрезидентській системі правління в Киргизькій Республіці впродовж 1996–2010 рр. типологізовано за: способом формування – як ті, що сформовані президентом і парламентом; типом композиції/складу – непартійні; типом непартійних урядів – технократичні; парламентською підтримкою – однопартійні більшості (кабінети І. Чудінова, Д. Усенова); кабінети, які спи-

рались на непартійну більшість, доповнену партійними депутатами (другий кабінет А. Джумагулова, кабінети К. Жумалієва, Ж. Ібраїмова, А. Муралієва, К. Бакієва, М. Танаєва, Ф. Кулова, А. Ісабекова, перший кабінет А. Атамбаєва). У подальших дослідженнях проаналізуємо особливості функціонування урядових кабінетів в атипових напівпрезидентських системах правління в інших країнах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бялоблоцький З. Стабільність та ефективність урядів у політичних системах країн Східної Європи : монографія. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2013. 469 с.
2. Литвин В. Атрибути та різновиди напівпрезидентської системи правління в Європі: інституційно-процесуальний і політично-поведінковий аспекти : монографія. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2018. 636 с.

3. Литвин В., Романюк А. Концептуалізація і теоретична дистинкція понять «форма державного правління» та «система державного правління» у політичній науці. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова: Сер. 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. Вип. 20. С. 3–12.

4. Chairman of the Cabinet of Ministers of Kyrgyzstan. List of officeholders. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Chairman_of_the_Cabinet_of_Ministers_of_Kyrgyzstan (Last accessed: 25.09.2023).

5. Constitution of the Kyrgyz Republic (new wording as approved by referendum on 21 October 2007). European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission). URL: [https://www.venice.coe.int/web-forms/documents/default.aspx?pdffile=CDL\(2007\)127-e](https://www.venice.coe.int/web-forms/documents/default.aspx?pdffile=CDL(2007)127-e) (Last accessed: 25.09.2023).

6. Constitution of the Kyrgyz Republic of May 5, 1993 (as amended October 21, 1998 by the Law of the Kyrgyz Republic, No. 134). URL: http://confinder.richmond.edu/admin/docs/kyrgyz_const.pdf (Last accessed: 25.09.2023).

7. Elgie R. A Fresh Look at Semipresidentialism: Variations on a Theme. *Journal of Democracy*. 2005. Vol. 16. No. 3. P. 1–21.

8. Elgie R. The classification of democratic regime types: conceptual ambiguity and contestable assumptions. *European Journal of Political Research*. 1998. Vol. 33. No. 2. P. 219–238.

9. Fumagalli M. Semi-Presidentialism in Kyrgyzstan: The 2010 Constitution, the Switch to Premier-Presidentialism and the Potential for a Democratic Breakthrough // Elgie R., Moestrup S. *Semi-Presidentialism in the Caucasus and Central Asia*. London: Palgrave Macmillan, 2016. P. 173–205.

10. Huskey E. Eurasian semi-presidentialism: The development of Kyrgyzstan's model of government // Elgie R., Moestrup S. *Semi-presidentialism outside Europe*. London: Routledge, 2007. P. 161–181.

11. Moestrup S. *Semi-Presidentialism in Comparative Perspective: Its Effects on Democratic Survival*: PhD dissertation. George Washington University, 2004. 524 p.

12. On the New Wording of the Constitution of the Kyrgyz Republic: Law of the Kyrgyz Republic of February 18, 2003, No. 40. URL: <https://constitutionnet.org/sites/default/files/Kyrgyzstan%20Constitution.pdf> (Last accessed: 25.09.2023).

13. Osadchuk I., Lytvyn V. The Atypicality of Semi-Presidentialism in Post-Soviet Countries: The Context of Votes of No Confidence in Governments. *Studia Politica. Romanian Political Science Review*. 2019. Vol. 19. No. 1. P. 57–82.

14. Radnitz S. What really happened in Kyrgyzstan? *Journal of Democracy*. 2006. Vol. 17. No. 2. P. 132–146.

REFERENCES:

1. Bialoblotskyi, Z. (2013). *Stabilnist ta efektyvnist uriadiv u politychnykh systemakh krain Skhidnoi Yevropy: monohrafiia* [Stability and effectiveness of governments in the political systems of Eastern European countries: a monograph]. Lviv: LNU imeni Ivana Franka. 470 s. [in Ukrainian].

2. Lytvyn, V. (2018). *Atrybuty ta riznovydy napivprezidentskoi systemy pravlinnia v Yevropi: insty-*

tutsiino-protseualnyi i politychno-povedinkovy aspekty: monohrafiia [Attributes and Varieties of the Semi-Presidential System of Government in Europe: Institutional, Procedural and Political, Behavioral Aspects: monograph]. Lviv: Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka, 2018. 636 s. [in Ukrainian].

3. Lytvyn, V., Romaniuk, A. (2016). *Kontseptualizatsiia i teoretychna dystynktsiia poniat «forma derzhavnoho pravlinnia» ta «systema derzhavnoho pravlinnia» u politychnii nauksi* [Conceptualization and Theoretical Distinction Between the Terms «Form of Government» and «System of Government» in Political Science]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova: Ser. 22. Politychni nauky ta metodyka vykladannia sotsialno-politychnykh dystsyplyn*. Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova, 2016. Vyp. 20. S. 3–12. [in Ukrainian].

4. Chairman of the Cabinet of Ministers of Kyrgyzstan. List of officeholders. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Chairman_of_the_Cabinet_of_Ministers_of_Kyrgyzstan (Last accessed: 25.09.2023). [in English].

5. Constitution of the Kyrgyz Republic (new wording as approved by referendum on 21 October 2007). European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission). URL: [https://www.venice.coe.int/web-forms/documents/default.aspx?pdffile=CDL\(2007\)127-e](https://www.venice.coe.int/web-forms/documents/default.aspx?pdffile=CDL(2007)127-e) (Last accessed: 25.09.2023). [in English].

6. Constitution of the Kyrgyz Republic of May 5, 1993 (as amended October 21, 1998 by the Law of the Kyrgyz Republic, No. 134). URL: http://confinder.richmond.edu/admin/docs/kyrgyz_const.pdf (Last accessed: 25.09.2023). [in English].

7. Elgie, R. (2005). A Fresh Look at Semipresidentialism: Variations on a Theme. *Journal of Democracy*. Vol. 16. No. 3. P. 1–21. [in English].

8. Elgie, R. (1998). The classification of democratic regime types: conceptual ambiguity and contestable assumptions. *European Journal of Political Research*. Vol. 33. No. 2. P. 219–238. [in English].

9. Fumagalli, M. (2016). *Semi-Presidentialism in Kyrgyzstan: The 2010 Constitution, the Switch to Premier-Presidentialism and the Potential for a Democratic Breakthrough* // Elgie R., Moestrup S. *Semi-Presidentialism in the Caucasus and Central Asia*. London: Palgrave Macmillan. P. 173–205. [in English].

10. Huskey, E. (2007). *Eurasian semi-presidentialism: The development of Kyrgyzstan's model of government* // Elgie R., Moestrup S. *Semi-presidentialism outside Europe*. London: Routledge. P. 161–181. [in English].

11. Moestrup, S. (2004). *Semi-Presidentialism in Comparative Perspective: Its Effects on Democratic Survival*: PhD dissertation. George Washington University. 524 p. [in English].

12. On the New Wording of the Constitution of the Kyrgyz Republic: Law of the Kyrgyz Republic of February 18, 2003, No. 40. URL: <https://constitutionnet.org/sites/default/files/Kyrgyzstan%20Constitution.pdf> (Last accessed: 25.09.2023). [in English].

13. Osadchuk, I., Lytvyn, V. (2019). The Atypicality of Semi-Presidentialism in Post-Soviet Countries: The Context of Votes of No Confidence in Governments. *Studia Politica. Romanian Political Science Review*. Vol. 19. No. 1. P. 57–82. [in English].

14. Radnitz, S. (2006). What really happened in Kyrgyzstan? *Journal of Democracy*. Vol. 17. No. 2. P. 132–146. [in English].

Governmental cabinets in the context of functioning of atypical semi-presidential system of government in the Kyrgyz Republic (1996–2010)

Osadchuk Ihor Yuriiovych
 PhD in Political Science,
 Associate Professor at the Department
 of Political Science
 Ivan Franko National University of Lviv
 Universytetska str., 1, Lviv, Ukraine
 ORCID: 0000-0002-2666-1478

The political practice shows that there are semi-presidential systems of government, which formally and/or actually differ from traditional or typical semi-presidential systems of government under the framework of republican form of government. The research of governmental cabinets is an actual direction within the framework of the analysis of atypical semi-presidential systems of government. The purpose of the article is to determine the types of governmental cabinets in the context of functioning of atypical semi-presidential system of government in the Kyrgyz Republic, particularly in 1996–2010. To solve this goal, new institutionalism and its types/paradigms are chosen as theoretical and methodological basis of the research. In parallel, comparative analysis is the main method of the study.

The peculiarities of the parliamentary vote of no confidence in governmental cabinets in the Kyrgyz Republic (particularly in 1996–2010) demonstrate the atypicality of semi-presidential systems of government in this country, at least in the constitutional context. Given this, it is argued that governmental cabinets under atypical semi-presidential system of government in the Kyrgyz Republic in 1996–2010 should be classified as: 1) those formed by president and parliament taking into account the cabinet formation method; 2) non-party ones given the type of cabinet composition; 3) technocratic ones taking into account the type of non-party cabinets; 4) single-party majority ones (in particular, Igor Chudinov's and Daniar Usenov's cabinets), as well as those based on non-party majority supplemented by partisan deputies (in particular, Apas Jumagulov's second cabinet, Kubanychbek Jumaliyev's, Jumabek Ibraimov's, Amangeldy Muraliyev's, Kurmanbek Bakiyev's, Nikolai Tanayev's, Felix Kulov's, Azim Isabekov's cabinets and Almazbek Atambayev's first cabinet) in cabinets' type of parliamentary support.

Key words: system of government, semi-presidential system of government, atypical semi-presidential system of government, president, parliament, governmental cabinet, the Kyrgyz Republic.

Панасюк Валентин Анатолійович

Політико-правове толкування концепції «Москва – третій Рим» та її ідеологічне обґрунтування російської експансії

УДК 322.14+327.2 (470-25 М)
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2023-4.12>

Панасюк Валентин Анатолійович
кандидат політичних наук, доцент,
викладач кафедри факультету
мистецтва і дизайну
Міжнародного гуманітарного
університету
Фонтанська дорога, 33, Одеса, Україна
ORCID: 0000-0003-4655-0553

У статті аналізуються процеси зародження, становлення і розвиток концепції Москва – третій Рим. Метою статті є дослідження процесів оформлення даної концепції та її роль в ідеологічній відособленості московської держави. Розкриваються теоретичні і практичні кроки Москви в утвердженні ідеологічної концепції – Москва – третій Рим. Показано, що з XVI ст. вона усадикувала дану теорію через Константинополь, а не на прями від Риму. Для досягнення поставленої цілі на вищому державному рівні були укладені відповідні династичні союзи і змінено титулування московського монарха, символіку держави та проголошено московський православний патріархат. З'ясовано, що все це об'єктивно сприяло підвищенню його статусу на міжнародному рівні. Сам московський цар почав себе ставити вище провідних діячів світської і духовної влади. Доведено, що Москва стає ключовим політичним центром і спадкоємницею Київської Русі. Обґрунтовано, що ідеологія Москва третій Рим сприяла експансіоністським цілям держави. Під виглядом захисту православ'я велась боротьба із іновірцями османами. Розширювались межі московського царства. Зазначено, що ідея світового панування і протиставлення себе Західному світу, що уособлював ворога заради досягнення поставлених цілей почало передаватись із покоління в покоління російському народу. Шовінізм і нав'язлива ідеологія Москва – третій Рим стала переслідувати правителів Кремля. Найпалкішими прихильниками даної концепції були Петро I, Катерина II, Олександр II, Микола I, Олександр III, Микола II, що і стало однією з причин зникнення Російської імперії з політичної карти світу. В підсумку автор дійшов висновку, що держава ніби зупинилась у своєму розвитку в добі середньовіччя. Жодних сталих позитивних змін в плані ефективного політико-правового чи економічного розвитку не спостерігалось. Однак на диво все це відповідало інтересам тогочасної провідної верстви російського суспільства. Революція і громадянська війна не принесла бажаних змін. Не змінила менталітет російського народу та її еліти. Шовінізм і теорія Москва – третій Рим міцно засіли у свідомості пересічних росіян та її правлячих верхах. Все це негативно позначилось на її історії і мало вкрай негативний вплив на історію сусідніх народів та призвело до створення злочинної імперіалістичної держави під назвою СРСР.

Ключові слова: ідеологія, міфологема, експансіонізм, шовінізм, політика, російська імперія, геополітика, історичний процес, революція, громадянська війна.

Вступ. Міфологізація історії – явище природне. Подібне притаманне кожному народу. Досить часто науковцям важко відмежувати правду від міфу. Це обумовлено багатьма чинниками. Давністю подій. Браком історичних джерел. Прагненням возвеличити ті чи інші історичні процеси. Особливо актуальними є ті міфологеми, що формують ідеологічні підвалини окремо взятого народу і держави. Унікальним є незаперечний факт – чим більше держава вироджується в антидемократичне утворення, тим більш абсурдними і цинічними виглядають її ідеологічні міфи. Розглянемо подібні процеси на прикладі ідеологічних міфологем РФ.

Московське князівство, царство і Російська імперія в усі періоди свого існування не були закритим для інших країн та народів. Однак ідеологічний егоцентризм був притаманний її правителям завжди. Центральною ідеологічною базою існування Росії на протязі століть було прагнення до месіанства, збирання історичних земель, експансії. В певні періоди ця тема набувала особливої актуальності, в інші відходила на другорядні позиції, але ніколи не зникала.

Мета статті – визначити особливості зародження і становлення концепції «Москва – третій

Рим» та її вплив на внутрішню і зовнішню політику держави. Зазначена тема потребує вирішення таких завдань:

- з'ясувати передумови та причини зародження концепції «Москва – третій Рим»;
- дослідити особливості формування зовнішньої та внутрішньої політики держави під впливом концепції «Москва – третій Рим»;
- охарактеризувати вплив концепції «Москва – третій Рим» на революцію та громадянську війну в Росії.

Методи дослідження. Дослідження концепції Москва – третій Рим передбачає використання ретроспективного методу та теоретичних методів – аналіз, систематизація, пояснення і узагальнення. Застосування цих методів дає змогу досягти задаваної мети і завдань.

Результати дослідження. Починаючи з XVI ст., ключовою тезою зовнішньої політики Росії є – Москва – третій Рим. Прологом цьому слугують наступні історичні події. Занепад Римської імперії. Її розпад на дві частини – Західну і Східну. Внутрішні проблеми і напади варварських племен остаточно знищили залишки Західної римської імперії. Східна римська імперія вистояла і проісну-

вала тисячу років під назвою Візантія. Розпад імперії спровокував культурну і духовну роз'єднаність народів, що її населяли. Аналогічно до розпаду імперії на Західну і Східну, згодом відбувся церковний розкол на римську церкву – католицької конфесії, з центром у Римі, та Східну церкву православного обряду з центром в Константинополі. 1054 р. стався остаточний церковний розкол на католицьку і православну церкви. Віряни останньої дійшли висновку, що римська церква пов'язла в гріхах і еретизму. Тобто, відступилася від канонів істинної християнської віри. Спроби об'єднання православ'я і католицизму шляхом підписання Флорентійської унії 1439 не увінчались успіхом. Завоювання турками-османами Константинополя та знищення Візантійської імперії у 1453 р. суттєво похитнули позиції духовного центру православ'я у світі. Константинопольський патріарх зберіг духовну владу над мирянами. Проте серйозно постало питання влади світської. Православного імператора не існувало з приходом іновірців в колишню візантійську імперію. Це породжувало значну напругу в духовних колах православної конфесії.

В іншій частині світу політичної ваги набуває православне московське князівство. На цьому етапі у 1520-х рр. відбувається чітке оформлення політичної і духовної концепції – «Москва – третій Рим». Її автором, на думку багатьох дослідників, був псковський чернець Філофей. Людям з оточення царя Василя III він, ніби, написав, що два Рими впали, третій стоїть, а четвертому не бути. Москва проголошується вічним містом. Тут навіть число 3 є сакральним. Тобто трійця – духовне значення [17]. Частина істориків вважають, що Філофей в своєму посланні сформулював політико-духовну концепцію єднання слов'янських і православних народів. Дана концепція органічно поєднувала існування відособленого московського царства. Московська держава ставала правонаступницею і продовжувачем справи візантійських імператорів. Московські правителі постійно прагнули підвищити свій ідеологічний вплив у світі. Прагнучи поставити себе на один соціальний рівень із візантійськими правителями, Іван III бере шлюб із Софією Палеолог. Під впливом цієї ключової події змінюється титул московських царів. Вони починають себе вважати правонаступниками візантійських імператорів. Їхній титул звучить «государ всія Русі». Гербом стає двоголовий орел [16]. Віднині московський правитель позиціонує себе істинним єдиним ієрархом християнського світу. Ставить себе вище константинопольського патріарха і Папи римського. Показовим в цьому плані є встановлення в Успенському Соборі Кремля Патріаршества. Проголошення центром православного світу Московського царства. Відбувається духовне відмежування від Константинополя. Відомий дослідник Дж. Тойнбі слушно зазначив, що в плани Москви не входило

рятувати Другий Рим. Однак Московський цар не зміг змусити Константинополь визнати Московський патріархат. По суті його проголошення було нелегітимним. Константинополь як релігійний центр ще мав вплив на людську свідомість. Однак його політичний вплив як духовного центру православного світу після завоювання турками-османами серйозно похитнувся. Це дало можливість Москві поступово переобрати на себе роль православного центру християнського світу. Тому з сер. XVII ст. в Кремлі виробили оптимальну формулу для ствердження власної ідеології. Почали переймати візантійські традиції в культурному житті. Це було додатковим чинником, що вказувало на духовне правонаступництво Московського царства візантійських традицій. Відкривало шлях до ствердження власних позицій на міжнародній арені [13, с. 61]. Таким чином, з листа Філофея трансформується внутрішня і зовнішня ідеологія молодого держави. Москва оголошується «матір'ю міст руських». Подібний підхід чітко вказує на прагнення Москви контролювати всі землі колишньої Київської Русі. Однак противником такого підходу виступає дослідник Метью Ленно. З посиланнями на науковців Маршалла По і Дональда Ровленда, він стверджує, що чернець не вкладав у своє послання жоден політичний підтекст. Філофей лише просив московського царя духовно захищати православну віру. Подібної думки дотримується релігієзнавець О. Саган. В своєму дослідженні він вказує, що чернець просив московського правителя не забирати землі псковського монастиря. Цілком імовірно, що, прагнучи догодити цареві, він і розвив свою концепцію «Москва – Третій Рим». Де наділив Московське царство і його правителя духовною сакральністю [Див. детал.: 11; 18]. Деяко складно погодитись з подібним трактуванням, враховуючи, що це був період боротьби удільних держав за подальше існування. Однак не варто і цілком заперечувати думки науковців, враховуючи складність самої проблеми. До того ж є два послання Філофея. Одне – великокняжому дяку. Друге – московському князю Василю III. Можливо, чернець переймався більш гріховністю в московському князівстві, а не політикою. Ми знаємо, що до сер. XVII ст. Московське царство використовувало дану концепцію переважно в духовно-ідеологічних цілях. Лише після Переяславської Ради 1654 р. дана концепція набуває все більш політичного змісту. Москва активно виходить на міжнародну політичну арену. Сакральне значення мало саме слово «цар». Походження даного терміну іде від біблійського слова «кесар», що означає «владика» [15]. Окремі дослідники стверджують, що на цьому етапі московські царі вже почали претендувати на світове панування, враховуючи те, що більшість населення в ті часи сповідували християнство. Однак, з таким підходом погоди-

тись складно. Більш логічним виглядає прагнення московського царства першочергово об'єднати навколо себе насамперед православне населення колишньої давньоруської держави. Західні країни перебували в цей час під контролем Римського папи. Сама ідея воювати в цей час з католицьким світом була не реалістичною, з огляду на не вирішеність більш важливих питань у Москві. Проблеми зокрема полягали в територіальній обмеженості московського царства, людському ресурсу та територіальній віддаленості католицького світу. Ідея захоплення центру православ'я Константинополя і відродження візантійської імперії, по-перше, виглядала утопічною для московських царів. По-друге, не була для них вкрай необхідною. Московським правителям було значно вигідніше створити образ далекого ворога православного люду. Відвойовувати центр православного світу у турків було не доцільно. Однак контроль турків-османів над православним патріархатом дало можливість Москві ідеологічно позбутися підлеглості останнього. Використовуючи образ зовнішнього ворога у вигляді «турка-османа», Москва оголосила про створення власного незалежного патріархату в православній державі, розвинула ідею захисту цілих народів від ярма іновірців, розширивши свої експансіоністські цілі на балканський регіон. Під виглядом захисту Москва активно впроваджувала на цих землях окупаційну політику, ліквідовуючи створенні православні єпархії, насаджуючи власні. Невід'ємною складовою була посилення русифікація з метою асиміляції місцевих народів ще з XVII ст. Особливий акцент Кремль робив на захисті православних братів слов'ян. Однак загарбницька політика була спрямована проти представників і інших народів тюркського походження та мусульманської віри. Прикладом цьому є знищення Казанського, Астраханського і Кримського ханств. Концепція Москва – Третій Рим породила шовінізм в російському народі. Ідеологічно і духовно вселяючи в нього віру на право здійснювати окупацію інших народів. Цьому надавалось сакральне значення. Нібито це було привнесення на завойовані землі вищої елітарної культурної цивілізації, духовного просвітництва підкореного народу. Те, що ця політика так званого духовного визволення супроводжувалась поневоленням цілого народу, вбивствами його кращих представників і руйнуванням місцевої культури та державності, ці факти замовчувались. До того ж, не варто думати, що дана концепція є винятково творенням старця Філофея. Аналогічні концепції були розвинуті ще до нього правителями Сербії і Болгарії [8]. Саме вони намагались оголосити столиці своїх царств духовним і політичними правонаступниками Візантійської імперії. Тому подібні ідеї вже були створенні до псковського ченця ще в XIV ст. До того ж слід зазначити, що псковський монастир не був у почестях

московських царедворців. Однак за дивним збігом обставин після оформлення свого ідеологічного листа цареві Філофею отримав від царя різноманітні привілеї матеріальні і кар'єрні [16]. Не будемо стверджувати, але не можна і виключати, що подібний лист цареві з такими ідеологічними духовними і політичними настановами було створено на замовлення останнього. Мета такого листа цілком зрозуміла – надати Московському царству і його правителям особливого ідеологічного статусу від імені Бога в ім'я досягнення поставлених загарбницьких цілей. Не випадково у своїх передбаченнях Філофей посилався на так звані пророчі книги, підкреслюючи цим, що це є передбачення господа, а не його власні судження.

Концепція «Москва – Третій Рим» була актуальною в роки правління Петра I. Він вказував на те, що вже до Василя III деякі іноземні правителі звертались зі словами імператор росіїв. Цар не даремно акцентував на цьому особливу увагу. Саме в період його правління постала Російська імперія. Сподвижник реформ Петра I – виходець з України Ф. Прокопович сприяв перейменуванню Московського царства на Росію. Завдяки цьому зручніше було обґрунтувати спадкоємність Росії від Русі. Щоб краще контролювати ідеологічні настанови держави указом царя було створено церковний синод [2, с. 340–341; 9]. Не виключено, що у своїх політичних амбіціях Катерина II прагнула захопити Стамбул і відродити Константинополь, а з ним і Візантійську імперію. Імовірно свого онука вона бачила імператором майбутньої імперії давши йому ім'я Костянтин [15]. Під час Кримської війни за святі місця Палестини знову актуалізувалась тема Москва – третій Рим, щоб ідеологічно обґрунтувати експансію на ці землі.

Російські імператори Олександр I в боротьбі з Наполеоном вважав себе місіонером по звільненню Європи. Микола I прикладав максимальні зусилля для придушення революційних рухів. Вважаючи свою місію священною. В період його правління Російську імперію називали «жандарм Європи». Олександр III – відверто заявляв союзники Росії її армія та флот. Імператор-контрреформатор відкрито протиставляв свою країну Західним партнерам.

Закінчення Тридцятилітньої війни в Європі змінило систему міжнародних відносин у світі. Вестфальський мир гарантував повагу до територіальної цілісності і повагу до суверенітету. Подібна система міжнародних відносин заснована на верховенстві права була не вигідна Кремлю. Правове вирішення міжнародних конфліктів на змінусиловим методам не вписувалось в її геополітичні цілі [16]. Москва прагнула розширення кордонів. Прагнення домінувати і тримати в неволі власний народ, провокував її на захоплення нових територій з метою збуту власних товарів і створення колоніальних

володінь в цілях власного збагачення та подальшого збереження влади. Коли в країнах Західній Європі поступово зароджувались явища самоуправління, народного представництва у вигляді парламентаризму. Виникали громадянські інститути захисту прав людини. В Московському царстві, а пізніше Російській імперії влада робила все можливе, щоб не було подібних процесів. Навіть своєрідна дорадча дума бояр при московських князях поступово втратила свій вплив. Аналогічною була доля Соборів при московському цареві. Потенційно вони могли б стати прообразом станового парламентаризму. Однак цар і його найближче оточення не були в цьому зацікавлені. Збереження і утвердження монархічного абсолютизму. Ось, що стало самоціллю кремлівської верхівки.

Для привілейованих верст російської влади створювались своєрідні закриті соціальні прошарки суспільства, що допомагали втримати деспотизм і владу в країні та приносили прибуток в скарбницю. Такими класовими елементами були наступні верстви населення: дворяни, купці і духовенство. Перші виступали своєрідною військовою і бюрократичною елітою, займаючи пануючі позиції в суспільстві. Другий прошарок – купці. Вони сприяли розвитку торгівлі, підтримували міжнародні зв'язки, збагачували царську скарбницю, сплачуючи податки. Третя верства – духовенство виконували своєрідні сакральні функції освячуючи владу. По суті це були ідеологи влади її пропаганда. Вони закликали до покірності темні не освічені маси, лякаючи їх божою карою, освячуючи владу царя, перетворивши його в представника Бога на землі, надавши їй харизми і непогіршеності [4, с. 17; 12, с. 205–206].

Всі три верстви тривалий час не бачили потреби в жодних змінах. Все необхідне для власного існування вони отримували від влади через власні напівзакриті спільноти, що по суті представляли собою своєрідні касти, але не були цілком замкнутими для представників інших соціальних верств. Щоправда потрапити у клас духовенства, купців і особливо дворян було доволі проблематичним для простого народу. Зазвичай соціальний статус людини визначався з моменту народження належністю до певної соціальної групи. Проблема полягала в тому, що, маючи всі необхідні привілеї від держави, ці соціальні групи були цілком задоволені своїм становищем.

Таким чином, самі прогресивні верстви суспільства не бачили нагальної потреби в демократичних змінах політичного устрою держави практично до XIX ст. Поняття парламентаризму, Конституції прав і свобод людини були чужими для Російської імперії. Вона фактично зупинилась в тому середньовіччі, в якому утворилась. Із століттями збільшувалась її територія. Зростали апетити агресії. Це цілком відповідало інтересам найближчого оточення царя

і його абсолютній владі та менталітету простого безправного народу, але в кінцевому наслідку і стало причиною загибелі Російської імперії.

Провладне оточення монарха не наважувались на кардинальні реформи в країні. Короткочасний реформаційний період демократизації імперії в роки правління Олександра II було половинчастим і мало незавершений характер. Епоха правління Олександра III стала періодом контрреформації. Перекоханим монархістом був останній правитель династії Романових Микола II. «Безглузді мріяння», – саме так останній імператор Російської імперії назве сподівання суспільства на зміну політичного устрою в державі [5, с. 71–72].

Невирішеність низки політичних, економічних, національно-культурних питань заклало міну уповільненої дії, що вибухнула в лютому 1917 р. Субелітні угруповання царя поступово перейшли на бік революції. Під тиском власного оточення Микола II зрікся влади.

Перетворення Російської імперії в республіку не покращило її становище. За типом мислення революційний Тимчасовий уряд Росії залишався урядом імперських амбіцій. Задекларувавши демократичні зміни на практиці ТУ робив все можливе, щоб по-факту залишити країну в статусі імперії.

Колоніальні народи по факту не отримали від ТУ право на самовизначення. Реальних демократичних змін в країні не відбулось. Народи, що прагнули самовизначення, були вкрай не задоволені політикою ТУ. Амністія кримінальних в'язнів підняла рівень злочинності в країні. В Петрограді існувало два центри влади – ТУ і Петроградська Рада Робітничих і Солдатських депутатів. Падіння авторитет ТУ дало поштовх до державного перевороту більшовиків і початку громадянської війни на території колишньої Російської імперії.

Таким чином, концепція Москва – Третій Рим, що ідеологічно підготувало ґрунт для поневолення інших народів і ствердження абсолютної монархії в ідеологічному та політичному сенсі, в кінці кінців призвело до її загибелі.

Саме більшовицькі війська в Україні в роки громадянської війни подали приклад «гібридної війни». Розпочавши військові дії проти УНР доби ЦР, офіційно заявили, що російських військ в Україні немає, а військові дії ведуть місцеві українці, що підтримують радянський український уряд.

В роки громадянської війни сформований роками традиційний імперський світогляд російського народу вражав своєю непохитністю. Так, більшовицькі і білогвардійські рухи були одностайні у своїх поглядах. Росія «біла» чи «червона» повинна бути унітарною централізованою державою.

Звичайно більшовики постійно декларували право народів на самовизначення і створення власної держави. Золотим правилом більшовицької пропаганди в умовах громадянської війни було

обіцяти те, що від них хотіли почути воюючі народи. На практиці виконувати обіцяне окупанти не планували. Жодної національно-культурної автономії іншим народам не передбачалось. Навіть в періоди зближення проукраїнських сил у вигляді військ УНР або махновського руху з більшовиками чи білогвардійцями будь-які поступки в національно-культурному плані були тактичним маневром, заради досягнення власних цілей в боротьбі за владу. Особливо успішним був в цьому більшовицький уряд.

Спроби окупації винятково силовими методами не увінчались успіхом. Тоді в хід пішли маніпулятивні технології. Це дало можливість за допомогою проукраїнських сил, зокрема військових загонів Н. Махна знищити залишки білогвардійських сил в Криму. Завершити громадянську війну встановивши свою владу на переважній більшості території колишньої Російської імперії. Створивши злочину державу-імперію СРСР. Більшовицький лозунг радянська Україна та політика коренізації (українізації) схилило на бік більшовицького уряду значну частину українського народу. Це дало можливість закріпити тоталітарний режим в державі, остаточно встановивши свою владу та в подальшому перейти до політики геноциду і жаклих соціальних експериментів у вигляді колективізації індустріалізації культурних перетворень за радянською специфікою. Наслідком чого стали голодомор, масові репресії, знищення інтелігенції, русифікація. Кількість жертв радянського режиму вимірюється мільйонами осіб [7, с. 58–65].

Висновки. Концепція – Москва третій Рим має тривалу історію формування. Московські правителі протягом століть концептуально оформлювали дану теорію та насаджували її народу і активно поширювали в міжнародному житті. Москва одночасно оголосила себе де-факто правонаступницею Риму, Константинополя і Києва. В неканонічний спосіб проголосила власний патріархат та традиції і символи влади візантійської імперії для надання сакральності своїй державі та її правителям. Урядовці Москви відкрито протиставляли себе країнам Заходу. Виступали їхніми головними суперниками в боротьбі за світове панування прикриваючись концепцією – Москва третій Рим. Головна ціль концепції – Москва третій Рим це виправдання колонізаторської політики царизму, загарбання сусідніх територій з метою розширення володінь. Починаючи з XVI ст. в Москві робили все можливе, щоб на підставі даної концепції показати богообраність її правителів у священній місії по збиранню православних земель. Під виглядом захисту прав християнських народів Кремль здійснював окупацію мусульманських країн – Кримського, Казанського і Астраханського ханств. Не виключено, що розроблялись військові операції по загарбанню володінь османської імперії включно із її столицею Стам-

булом. Концепція «Москва третій Рим» породила шовінізм в російському народі та її правлячих верхах. Під впливом цієї теорії міцні були традиції середньовічного абсолютного монархізму та його традиційного укладу. Все це гальмувало розвиток російської імперії, сприяло її політичній, економічній та духовній кризі. Таким чином, концепція «Москва третій Рим» призвело до її краху в результаті революції і початку громадянської війни на її колишній території. Війна не стала порятунком через міцність даної ідеології та призвела до ще більшої трагедії створення держави СРСР.

Влучно про це висловився Д. Дорошенко: «Усі ми думали, що наші вороги – то є царі. І ми боролися з ними, але лютим ворогом більше 300 років була і залишається Росія – царська, ліберальна, більшовицька, демократична, сталінська...» [3].

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бандровський О. «Pax romana» : Сучасні геополітичні міфи та історична сутність. *Вісник Львівського ун-ту. Серія історична*. 2019. Спецвипуск. С. 545–556. URL: <https://clio.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/12/9872-18975-1-PB.pdf>
2. Гібридна війна : in verbo et in praxi / Донецький нац-ний ун-тет ім. В. Стуса; під заг. ред. проф. Р. О. Додонова. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 412 с.
3. Історичний фронт: Московія-Україна – боротьба темряви і світла. *Інтернет-видання Полтавщина*. 11 березня 2022 р. URL: <https://blog.poltava.to/pustovgar/14123/>
4. Капітан Л. Русанов Ю. Еволюція правового статусу дворянства кін. (XVIII – поч. XX ст.). *Релігія та Соціум*. 2015. № 1–2 (17–18). С. 68–75. URL: [http://www.sociology.chnu.edu.ua/res/sociology/Chasopys/Vup1-2\(17-18\)/11.pdf](http://www.sociology.chnu.edu.ua/res/sociology/Chasopys/Vup1-2(17-18)/11.pdf)
5. Карловський Д. 83% росіян підтримують Путіна. – Левада-Центр. *Українська Правда*. середа, 30 березня 2022 р. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/30/7335868/>
6. Корогодський Ю. Як Томос знищує імперський слоган «Москва – Третій Рим». *Еспресо*. 20 грудня 2018 р. URL: https://espreso.tv/article/2018/12/20/yak_tomos_znyschuye_imperskyj_slogan_quotmoskva_tretyu_rymquot
7. Лебедева Ю. Гібридні війни Росії проти України 1917–1921 і 2014–2019 років та діяльність українських урядів щодо подолання наслідків агресії. *Українознавство. Історичні студії*. № 2 (71). URL: file:///C:/Users/User/Downloads/Ukr_2019_2_7.pdf
8. Марутян Р. «Третій Рим і Другий Єрусалим» : імперські амбіції проти духовності. *Духовність і культура*. 25 вересня 2018 р. URL: <https://matrix-info.com/tretij-rym-i-drugij-yerusalym-imperski-ambitsiyi-proty-duhovnosti/>
9. Мельниченко А. «Третій Рим», або як Російська Православна Церква стала зброєю «русского мира» та полюбила атомну бомбу. *Київ. Україна*. 19 квітня 2022р. URL: <https://ua.boell.org/uk/2022/04/19/tretiy-rym-abo-yak-rosiyska-pravoslavna-tserkva-stala-zbroyeyu-russkoho-mira-ta>
10. Моїсєнко Л. Відображення міфу «Москва – третій Рим» в політиці Росії: історіографія проблеми. *Історичні науки*. URL: <file:///C:/Users/User/Downloads/%D1%96%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%>

96%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D1%8F.pdf

11. «Москва – Третій Рим» : як із листа-застереження зробили головну ідею розвитку Росії на наступні 500 років. *ДУХОВНИЙ ФРОНТ УКРАЇНИ*. Історія. 10 вересня 2022 р. URL: <https://df.news/2022/09/10/moskva-tretij-rym-ia-k-iz-lysta-zasterezhennia-zrobyly-holovnu-ideiu-rozvytku-rosii-na-nastupni-500-rokiv/>

12. Панченко О. Формування купецьких гільдій у російській імперії 1775–1785 рр. *Перші кроки в науці. Проблеми законності*. 2013. С. 201–207. URL: https://dpspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/6088/2/Panchenko_201.pdf

13. Сидор І. Вплив теорії Москва – Третій Рим» на політичне і церковне життя Росії в умовах російсько-українського конфлікту (2014–2015). *Богословський вісник київської православної богословської академії* № 1–2, 2016. С. 46–66. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Sydor_Ivan/Vplyv_teorii_Moskva_Tretii_Rym_na_politychne_i_tserkovne_zhyttia_Rosii_v_umovakh_rosiisko-ukrainsko.pdf

14. Сірка Й. Москва не третій Рим. 30.06.2023 р. *Український погляд*. Аналітика. URL: <http://ukrpohliad.org/blogs/moskva-ne-tretij-rym.html>

15. Тимошенко Д. Чому Москва не «Третій Рим». *Радіо Свобода*. Донбас. 01 жовтня 2018 р. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/donbass-realii/29519436.html>

16. «Третій Рим» : Хрест із краплями крові. *Національна академія СБУ*. *Укрінформ*. 23 вересня. 2022 р. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3576424-tretij-rim-hrest-iz-kraplami-krovi.html>

17. Фіалко М. Пропаганда зразка XVI століття. Як і чому Москва завжди мріяла стати «третім Римом». *RADIO NV*. 05 січня 2019 р. URL: <https://nv.ua/ukr/radio/place-in-history/propahanda-xvi-stolittja-jak-moskva-z-davnikh-chasiv-mrije-stati-tretim-rimom-i-chomu-tse-povjazano-z-ideolohijeju-russkoho-mira-2516240.html>

18. Що таке концепція «Трет'яго Риму»? Як Москва використовувала її останні 500 років. *Локальна історія*. Переклад: П. Артимішин. 18 квітня 2022 р. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/shcho-take-kontsepsiia-tretogo-rimu-ia-k-moskva-vikoristovuvala-yiyi-ostanni-500-rokiv/>

REFERENCES:

1. Bandrovs'kii O. (2019).. («Pax romana» : Suchasni geopolitichni mifi ta istorichna sutnist' (2019). *Visnik L'vivs'kogo un-tu*. Seriya istorichna. Spetsvipusk. S. 545–556. URL: <https://clio.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/12/9872-18975-1-PB.pdf> [Ukraine].

2. Gibrudna viina : in verbo et in praxi : Donets'kii natsnii un-tet im. V. Stusa pid zag. red. prof. R. O. Dodonova (2017). Vinnitsya: TOV «Nilan-LTD». 412 s. [Ukraine].

3. Istorichnii front: Moskoviya-Ukraina – borot'ba temryavi i svitla. Internet-vidannya Poltavshchina. 11 bereznya 2022 r. URL: <https://blog.poltava.to/pustovgar/14123/>, [Ukraine].

4. Kapitan L. Rusanov Yu. (2015). Evolyutsiya pravovogo statusu dvoryanstva kin. (XVIII – poch. XX st.). *Religiya ta Sotsium*. № 1-2 (17–18). S. 68–75. URL: [http://www.sociology.chnu.edu.ua/res/sociology/Chasopys/Vup1-2\(17-18\)/11.pdf](http://www.sociology.chnu.edu.ua/res/sociology/Chasopys/Vup1-2(17-18)/11.pdf) [Ukraine].

5. Karlovs'kii D. (2022). 83 % rosiyan pidtrimuyut' Putina. – *Levada-Tsentr*. *Ukrains'ka Pravda*. sereda, 30 bereznya 2022 r. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/30/7335868/> [Ukraine].

6. Korogods'kii Yu. (2018). Yak Tomos znishchue impers'kii slogan «Moskva – Tretii Rim». *Espresso*.

20 grudnya 2018 r. URL: https://espresso.tv/article/2018/12/20/yak_tomos_znyschuye_imperskyi_slogan_quotmoskva_tretyi_rymquot. [Ukraine].

7. Lebedeva Yu. Gibrudni viini Rosii proti Ukraïni 1917–1921 i 2014–2019 rokiv ta diyal'nist' ukrains'kikh urjadiv shchodo podolannya naslidkiv agresii. *Ukraino-znavstvo*. Istorichni studii. № 2 (71). URL: file:///C:/Users/User/Downloads/Ukr_2019_2_7.pdf. [Ukraine].

8. Marutyanyan R. (2018). «Tretii Rim i Drugii Erusalim» : impers'ki ambitsii proti dukhovnosti. *Dukhovnist' i kul'tura*. 25 veresnya 2018 r. URL: <https://matrix-info.com/tretij-rym-i-drugij-yerusalym-imperski-ambitsiyi-proty-duhovnosti/>. [Ukraine].

9. Mel'nichenko A. «Tretii Rim», abo yak Rosiis'ka Pravoslavna Tserkva stala zbroeyu «russkogo mira» ta polyubila atomnu bombu. *Kiiv*. Ukraïna. 19 kvitnya 2022 r. URL: <https://ua.boell.org/uk/2022/04/19/tretyi-rym-abo-yak-rosiyska-pravoslavna-tserkva-stala-zbroeyu-russkoho-mira-ta> [Ukraine].

10. Moiseenko L. Vidobrazhennya mifu «Moskva – tretii Rim» v polititsi Rosii: istoriografiya problemi. *Istorichni nauki*. URL: <file:///C:/Users/User/Downloads/%D1%96%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D1%8F.pdf> [Ukraine].

11. «Moskva – Tretii Rim» : yak iz lista-zasterezhennya zrobyli glavnu ideyu rozvitku Rosii na nastupni 500 rokiv. *DUKHOVNII FRONT UKRAÏNI*. Istoriya. 10 veresnya 2022 r. URL: <https://df.news/2022/09/10/moskva-tretij-rym-ia-k-iz-lysta-zasterezhennia-zrobyly-holovnu-ideiu-rozvytku-rosii-na-nastupni-500-rokiv/> [Ukraine].

12. Panchenko O. (2013). Formuvannya kupets'kikh gil'dii u rosiis'kii imperii 1775–1785 rr. *Pershi kroki v nautsi*. *Problemi zakonnosti*. S. 201–207. URL: https://dpspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/6088/2/Panchenko_201.pdf [Ukraine].

13. Sidor I. (2016). Vplyv teorii Moskva – Tretii Rim» na politichne i tserkovne zhittya Rosii v umovakh rosiis'ko-ukrains'kogo konfliktu (2014–2015). *Bogoslovs'kii visnik kiivs'koï pravoslavnoi bogoslovs'koï akademii*. № 1–2. S. 46–66. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Sydor_Ivan/Vplyv_teorii_Moskva_Tretii_Rym_na_politychne_i_tserkovne_zhyttia_Rosii_v_umovakh_rosiisko-ukrainsko.pdf. [Ukraine].

14. Sirka I. Moskva ne tretii Rim. 30.06.2023 r. *Ukrains'kii poglyad*. *Analytika*. URL: <http://ukrpohliad.org/blogs/moskva-ne-tretij-rym.html> [Ukraine].

15. Timoshenko D. (2018). Pochemu Moskva ne «Tretii Rim». *Radio Svoboda*. Donbas. 01 zhovtnya 2018 r. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/donbass-realii/29519436.html> [Ukraine].

16. «Tretii Rim» : Khrest iz kraplyami krovi. *Natsional'na akademiya SBU*. *Ukrinform*. 23 veresnya. 2022 r. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3576424-tretij-rim-hrest-iz-kraplami-krovi.html> [Ukraine].

17. Fialko M. (2019). Propaganda zrazka XVI stolittya. Yak i chomu Moskva zavzhd mriyala stati «tretim Rimom». *RADIO NV*. 05 sichnya 2019 r. URL: <https://nv.ua/ukr/radio/place-in-history/propahanda-xvi-stolittja-jak-moskva-z-davnikh-chasiv-mrije-stati-tretim-rimom-i-chomu-tse-povjazano-z-ideolohijeju-russkoho-mira-2516240.html> [Ukraine].

18. Shcho take kontsepsiya «Tret'ogo Rimu»? Yak Moskva vikoristovuvala ii ostanni 500 rokiv. *Lokal'na istoriya*. Perklad: P. Artimishin. 18 kvitnya 2022 r. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/shcho-take-kontsepsiia-tretogo-rimu-ia-k-moskva-vikoristovuvala-yiyi-ostanni-500-rokiv/> [Ukraine].

Political and legal interpretation of the concept “Moscow is the third Rome” and its ideological justification of russian expansion

Panasiuk Valentin Anatoliyovych

Candidate of Political Sciences,
Associate Professor,
Lecturer at the Department
of the Faculty of Art and Design
International Humanitarian University
Fontanska doroga, 33, Odesa, Ukraine
ORCID: 0000-0003-4655-0553

The article analyzes the processes of origin, formation and development of the concept “Moscow – the third Rome”. The purpose of the article is to study the processes of design of this concept and its role in the ideological isolation of the Moscow state. The theoretical and practical steps of Moscow in establishing the ideological concept “Moscow – the third Rome” – are revealed. It is shown that from the 16th century it inherited this theory through Constantinople, and not directly from Rome. In order to achieve the set goal, appropriate dynastic alliances were concluded at the highest state level, the title of the Moscow monarch, state symbols were changed, and the Moscow Orthodox Patriarchate was proclaimed. It was found that all this objectively contributed to the increase of his status at the international level. The Moscow tsar himself began to place himself above the leading figures of secular and spiritual power. It has been proven that Moscow is becoming a key political center and heir to Kyivan Rus. It is substantiated that the ideology of Moscow the Third Rome contributed to the expansionist goals of the state. Under the guise of protecting Orthodoxy, a struggle was waged against non-believers by the Ottomans. The boundaries of the Moscow kingdom were expanding. It is noted that the idea of world domination and opposing oneself to the Western world, which personified the enemy in order to achieve the set goals, began to be transmitted from generation to generation to the Russian people. Chauvinism and obsessive ideology «Moscow – the third Rome» began to persecute the rulers of the Kremlin. The most ardent supporters of this concept were Peter I, Catherine II, Alexander II, Nicholas I, Alexander III, Nicholas II, which became one of the reasons for the disappearance of the Russian Empire from the political map of the world. As a result, the author came to the conclusion that the state seems to have stopped in its development during the Middle Ages. No permanent positive changes in terms of effective political, legal or economic development were observed. However, surprisingly, all this corresponded to the interests of the then leading stratum of Russian society. The revolution and civil war did not bring the desired changes. The mentality of the Russian people and its elite has not changed. Chauvinism and the theory «Moscow – the third Rome» are firmly entrenched in the minds of ordinary Russians and its ruling elites. All this had a negative impact on its history and had an extremely negative impact on the history of neighboring nations and led to the creation of a criminal imperialist state called the USSR.

Key words: ideology, mythology, expansionism, chauvinism, politics, Russian Empire, geopolitics, historical process, revolution, civil war.

Проноза Інна Іванівна

Соціологічні дослідження (опитування) як політична технологія інформаційно-маніпулятивного впливу на політичну свідомість

УДК 324

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2023-4.13>

Проноза Інна Іванівна
кандидат політичних наук, доцент,
доцент викладач кафедри політичних
наук і права
ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»
вул. Старопортофранківська, 26,
Одеса, Україна
ORCID: 0000-0002-2683-0630

Стаття присвячена питанням, пов'язаним з вивченням можливостей та особливостей застосування методів маніпуляції громадською думкою, зокрема використання такої політтехнології як соціологічного опитування. Крім того, переосмислення ряду традиційних маніпулятивних технологій що застосовується та особливостей їх використання в Інтернеті. Досліджено вплив соціологічних опитувань, що мають маніпулятивний вплив на формування політичних наративів сучасності. З розвитком технологій Web 2.0 користувачі інтернету, ставши прямими та або опосередкованими учасниками соціологічних досліджень змогли радикально сформувати для себе альтернативні джерела інформації поряд з основними політичними акторами, на які раніше монополію мали лише засоби масової інформації. Використання соціальних мереж та використання ними даних соціологічних досліджень та платформи для участі у опитуваннях прискорило обмін інформацією, миттєве спілкування та відчуття активного учасника соціально-політичного процесу. Низький бар'єр для входу в соціальні медіа дозволяє більшій кількості користувачів брати участь і змушує їх залишатися залученими довше, водночас стимулюючи людей із прихованими цілями використовувати дезінформацію для маніпулювання інформацією та впливу на думки. Дезінформація, така як фейкові новини, викривлені результати соціологічних опитувань, містифікації та теорії змови, все частіше використовуються як зброя, щоб розділити людей і створити згубні наслідки для суспільства. У статті розглянуто процес маніпулювання громадською думкою та політичною свідомістю за допомогою використання соціологічних опитувань. Проаналізовано особливості інформаційно-маніпулятивного впливу дослідження громадської думки на політичну свідомість, відношення до політичних сил, а також який ефект результати соціологічних досліджень матимуть стосовно поведінки електорату. Розкрито причинно-наслідковий зв'язок між впливом результатів соціологічних опитувань та рівнем сформованості громадської думки. Доведено, опитування (соціологічне вивчення) громадської думки впливати як на електоральну поведінку, так і на політичну свідомість, адже громадська думка є важливим соціальним інститутом та атрибутом громадянського суспільства. У ході дослідження були використані нижчезазначені методи: соціокультурний, структурно-функціональний, компаративний, аналіз та синтез.
Ключові слова: політичні технології, інформаційно-маніпулятивний вплив, політична свідомість, соціологічні опитування, політичні маніпуляції, громадська думка.

Вступ. Політичні та комунікаційні технології в сучасній практиці політичного управління використовуються для формування моделей сприйняття соціально-політичної реальності суспільством, а також моделей масової поведінки, формування та маніпулювання громадською думкою що розраховані як на підтримку стабільності політичних режимів і досягнення цілей суб'єктів політичного управління так і навпаки, залучаючи при цьому різні інструменти та техніки, в тому числі і соціологічні дослідження/опитування. В умовах інформаційного суспільства, що характеризується споживанням величезних масивів інформації за допомогою телебачення, радіо, друкованих засобів масової інформації, а також онлайн-ресурсів (в першу чергу сайтів, блогів, стрічок новин, соціальних мереж, RSS -каналів, форумів, ком'юніті та ін.) та мобільних пристроїв зв'язку, такого роду моделі виконують функцію упорядкування та структурування складної політичної реальності для населення, спрощена картина світу, а також виступають в якості інструменту вироблення передбачуваних і керованих шаблонів політичної поведінки в суспільстві як наслідку маніпулятивного впливу на

політичну свідомість громадян. Найчастіше ефективність функціонування політичної системи держави багато в чому визначається успішністю формування відповідності громадських уявлень про національної політичну систему, національних лідерів і політичних еліт, державно-владних інститутів, політичний процес в цілому. Крім того, характер поведінкових реакцій населення на різні політичні події всередині країни і за її межами багато в чому впливає на стійкість та стабільність політичного режиму. Зважаючи на це завдання формування для суспільної свідомості простих пояснювальних моделей соціально-політичної реальності та відповідних «безпечних» поведінкових реакцій стають одними з ключових процесів сучасного політичного управління. Істотну роль при цьому набувають технології переконливої комунікації, в число яких і входять соціологічні опитування, що розраховані на впровадження в суспільну свідомість необхідних та вигідних для суб'єктів політичного управління стереотипів, шаблонів, думок та уявлень [1], а також передбачають інформаційно-маніпулятивний вплив на ціннісно-сміслові характеристики суспільної свідомості.

Мета та завдання. Дослідити особливості інформаційно-маніпулятивного впливу соціологічних досліджень як політичної технології на політичну свідомість та поведінку

Методи дослідження. Основними методами, що були використані в процесі дослідження, є системний, міждисциплінарний та структурно-функціональний методи. Застосовувалися також такі загальнонаукові методи пізнання, як індукція і дедукція, аналіз і синтез, порівняння і аналогія, узагальнення і абстракція.

Результати. Аналіз зарубіжних та вітчизняних досліджень у галузі соціально-політичного менеджменту дозволяє відобразити основні напрями та тенденції сучасних теоретичних досліджень політичного маніпулювання. Слід зазначити, що дослідження мають переважно міждисциплінарний характер, а поняття «політична маніпуляція» недостатньо вписане в систему політологічних категорій. За допомогою системного та структурно-функціонального підходів маніпулювання можна віднести як до комунікативної підсистеми політичної системи, так і до функціональної. У політичній системі суспільства маніпулювання є одним із засобів комунікативної ретрансляції цінностей і забезпечення системної стабільності. Прикладом роботи, яка може бути використана в рамках міждисциплінарного підходу, є фундаментальне дослідження психолога Д. Канемана (2017) «Thinking, Fast and Slow», основні положення якого застосовуються в концептуальних дослідженнях з проблеми політичного маніпулювання [4].

Проте проблема політичного маніпулювання як ціннісна складова суспільної свідомості через призму впливу політтехнологій, зокрема соціологічних опитувань як в історичному, так і в сучасному аспекті вивчена недостатньо.

Для вивчення генезису політичних маніпуляцій виділяю основні історичні етапи її розвитку: до-модерні (або традиційні), модерні та постмодерні (відповідні аграрним, індустріальним та постіндустріальним суспільствам). Кожен із цих періодів характеризується відповідними особливостями. Наприклад, у традиційній парадигмі політика – це мистецтво управління; у сучасний період політика набуває технологічно-партнерського характеру, що є результатом суспільного договору; в епоху постмодерну політика сприймається як гра і «мистецтво можливого» [8].

Маніпуляція існує на всіх етапах суспільно-політичного розвитку, але історично суттєво змінює свої формальні та змістовні характеристики. Якщо на традиційному етапі політичне маніпулювання не є основною формою суспільно-політичного управління, то з модернізацією суспільства воно набуває масового та систематичного характеру, будучи однією з основних форм управління політичною свідомістю та поведінкою. На сучас-

ному етапі відбувається подальший технологічний розвиток форм політичної маніпуляції. Відповідну трансформацію політичних структур досліджено в численних закордонних та вітчизняних джерелах. Основними характеристиками традиційного суспільства є традиціоналізм, колективізм, ритуалізм, холізм, міфологізація, сакралізація, ієрархічність, символіка тощо.

Модернізація – це розвиток суспільства економічно – шляхом індустріалізації, політично – через бюрократизацію. Також йдеться про перехід від традиційних систем цінностей до нових, сучасних [8].

Зазначимо, що постійно в мас-медіа людям показують результати соціологічних опитувань та досліджень, які прямо чи опосередковано вказують нам лідерів та аутсайдерів політики та бізнесу, ринку товарів та послуг, впливають на свідомість силою громадської більшості. За допомогою вдалого застосування соціологічних досліджень, можна підняти власний непоказний рейтинг та імідж, а також понизити рейтинг конкурента. З огляду на це, організація, проведення соціологічних досліджень та застосування і використання результатів соціопитувань з певною метою можна розглядати як політичну технологію яка має інформаційно-маніпулятивний вплив на формування громадської думки та політичної свідомості загалом.

Різноманітні підходи до аналізу політичних технологій формують різноманітні визначення: політична технологія – це система засобів, технік послідовного досягнення бажаного результату в тій чи іншій сфері політичної діяльності. Базові політичні технології стосуються погляду, дії великих груп або й усього населення країни. Це – опитування громадської думки, референдуми, вибори [7] та політична наука визначає політичні технології як «сукупність принципів, методів і процедур, що використовують суб'єкти політичної діяльності. Політичні технології, ґрунтуючись на теоретичному аналізі взаємодії політичних суб'єктів, містять методологічні орієнтири і методологічні рекомендації ефективного вирішення політичних проблем і досягнення визначених політичних цілей» [6, с. 63].

Зазвичай сутнісний зміст політичних технологій пов'язують з виборчими технологіями, PR-технологіями, а також з політичним маркетингом, які в своїй діяльності активно використовують соціопитування. Про це свідчить їх масштабне застосування і розповсюдження для впливу на масову свідомість під час виборчих кампаній. Тож постає питання маніпулятивного впливу соціологічних досліджень/опитувань громадської думки на електоральну поведінку та на формування політичної свідомості адже громадська думка є вагомим соціально-політичним інститутом та вагомим атрибутом громадянського демократичного суспільства. Вона постає як вияв

суспільної свідомості у формі надіндивідуальних суджень й установок, пов'язаних з оцінками певних суспільно значимих подій та явищ дійсності, пропозиціями вирішення або й вирішенням найрізноманітніших соціальних проблем.

Зростання конкуренції у політичній сфері, часта непередбачуваність результатів майбутніх виборів, посилюють попит на дослідження суспільної думки на кшталт політичних уподобань тощо. Знання реальної електоральної картини дозволяє впливати на її динаміку у потрібному для суб'єкта виборчого процесу руслі. Отже, опитування суспільної думки стали суттєвим інструментом у політичному процесі, насамперед виборчому.

Одним з головних ефектів опитувань громадськості є створення враження поширеності тих чи інших думок, аж до повного суспільного консенсусу щодо них. Це дає підставу для легітимізації певної лінії поведінки та закріплення співвідношення сил, що формують її або формуються нею [1].

І тут ми маємо справу з двома випадками. У першому опитування лише фіксують поточний стан громадської думки з того чи іншого питання. У другому ж, замість того, щоб обирати стратегію, тактику і техніку політичного менеджменту, зокрема ухвалення політичних (науково-теоретичних та праксеологічних) рішень і використовувати відповідні технології втілення їх у практику суспільно-політичного розвитку та державного будівництва, суб'єкти політичного процесу починають використовувати результати дослідження, підганяючи їх під наперед задані параметри. У цьому випадку ми маємо грубе маніпулювання суспільною думкою, що має на меті досягнення чітко окреслених політичних цілей. Власне цей випадок і є основним предметом нашого дослідження [5].

Існує чимало способів політичного маніпулювання, в тому числі й за допомогою проведення опитування (справжнього або фіктивного) суспільної думки.

Маніпулювання результатами опитувань суспільної думки може мати різних адресатів.

Загальновідомо, що телевізійні ефіри є зручним майданчиком для поширення маніпуляцій соціоло-

гічними даними, адже перевірити істинність озвучених даних в режимі реального часу важко та навіть для дослідників. Однак це лише один із численних засобів маніпуляції соціологічними даними.

Існує велика кількість методів маніпуляцій соціологічними даними та хибних інтерпретацій результатів опитування, які з'явилися та використовувалися за роки роботи соціологічних служб в Україні. У рамках нашого дослідження буде здійснено спробу описати та категоризувати деякі види умисних маніпуляцій чи неумисних помилок при презентації даних та їх інтерпретації, що їх свідомо використовують чи мимоволі припускаються як самі політичні соціологи, так і сторонні споживачі.

1. Маніпуляції при візуалізації даних.

Маніпуляції при візуалізації даних можуть умисно використовуватися для того, аби спотворити реальне співвідношення між певними явищами в уяві споживача інформації. Одним з найпоширеніших видів таких спотворень є маніпуляції з віссю ординат. Нижченаведена стовпчикова діаграма (рис. 1) ілюструє регіональний розподіл відповідей на запитання про довіру до Президента в опитуванні, проведеному Фондом «Демократичні ініціативи» спільно з Соціологічною службою Центру Разумкова у грудні 2019 року.

Рис. 1. Стовпчикова діаграма

Діаграма створює враження, що найбільше довіряють Президенту України у Південному регіоні і значно менша частка громадян довіряє Президенту на Заході країни. Насправді ж різниця між регіонами становить близько 20%, але

Чи можете Ви сказати, що ви залучені до активної громадської діяльності (% залучених)

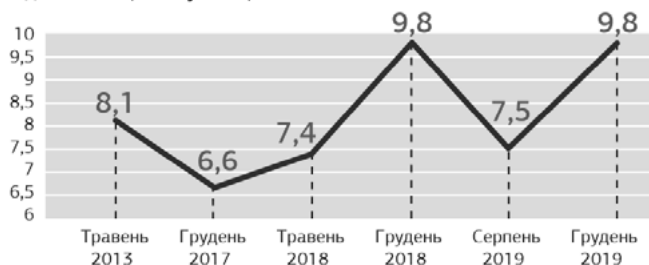

Рис. 2. Графік залучення до активної громадської діяльності

візуально стовпчик, що відображає рівень довіри у Південному регіоні, вчетверо вищий, за стовпчик, що відповідає Західному регіону, що не відповідає дійсності. Такий ефект досягається зміною початкового значення шкали на осі ординат з «0» до «50». Хоч при створенні графіка й використанні реальні дані, але через маніпуляцію з їх візуальним відображенням у споживача формується хибне враження про чотириразове переважає рівня довіри до Президента на Півдні порівняно з Західним регіоном.

Розглянемо наступний графік ілюструє динаміку змін частки громадян, залучених до активної громадської діяльності з травня 2013 року до грудня 2019-го року (рис. 2).

Візуально складається враження, що після 2013 року відбувся деякий спад громадської активності, після чого з грудня 2017 року до грудня 2018-го спостерігається значне піднесення. За цим нібито йде ще одна хвиля спаду та підйому до грудня 2019 року. Насправді ж частки залучених до громадської активності людей коливаються у межах статистичної похибки, тобто рівень активності майже не змінився. Візуальний ефект досягається через вузький розмах значень шкали на осі ординат, що увиразнює навіть мізерні відмінності між кількостями. Найчастіше такий метод маніпуляції застосовують умисно, адже автоматичні конструктори графіків та діаграм за замовчуванням використовують нуль як початок шкали на осі ординат [3].

Ще один метод маніпуляції даними, який може використовуватися при візуалізації даних – це хронологічне звуження. Розглянемо наступний графік, який ілюструє у динаміці, яка частка громадян вважає, що події в країні розвиваються у правильному чи неправильному напрямках (рис. 3).

З графіку видно, що протягом останніх 15 років спостерігається стійкий тренд до значного переважає кількості тих, хто негативно оцінює розвиток ситуації в країні. Маніпуляція полягає у тому, що графік не ілюструє дані соціальних опитувань від червня до грудня 2019 року, коли позитивних оцінок було більше, ніж негативних. У лютому 2020 року тренд до переважає негативних оцінок відновився, але ігнорування даних за 2019 рік та об'єднання показників лютого 2020 року з попередньою динамікою є маніпулятивним, адже спотворює реальну ситуацію.

Правильно інформація представлена на наступному графіку (рис. 4).

Ілюструє розрив тренду на переважає негативних оцінок у 2019 році. Крім того, якщо ілюструвати співвідношення між позитивними та негативними оцінками починаючи, наприклад, з 2006 року, то ми не відобразимо корот-

кочасного переважає позитиву у 2005 році та хибно стверджуватимемо, що позитив перевищував негатив лише одного разу – у 2019 році.

Подібна маніпуляція може бути як умисною, так і не зумисною помилкою, якщо автор матеріалу не мав доступу до даних чи доклав недостатньо зусиль, аби віднайти їх [3].

2. Деякі види маніпуляції політичних соціологів

Якщо маніпуляції при візуалізації даних можуть застосовуватися сторонніми особами при обробці даних, то певні види маніпуляцій доступні лише соціологам на етапі проведення досліджень та первинної публікації результатів.

– Одним із поширених видів маніпуляцій є маніпуляції при формулюванні запитань та варіантів відповідей. Тут можливі ціннісні висловлення у формулюванні запитань, які спрямовуватимуть респондента до певної відповіді; додаткові роз'яснення щодо предмету опитування, які також підводять до потрібної відповіді; невичерпний перелік варіантів відповідей тощо. Повний перелік можливих помилок висвітлюється у численних підручниках з проведення соціальних опитувань, у рамках цього матеріалу було б доречно навести кілька прикладів з реальних опитувань.

– Підміна відсотками реальних кількостей для приховання недостатності вибірки. При аналізі двовимірних таблиць (як представники того чи того регіону, вікової групи, прихильники партій відповідають на ті чи ті запитання) важливим критеріям

Рис. 3. Динаміка думок щодо правильності подій

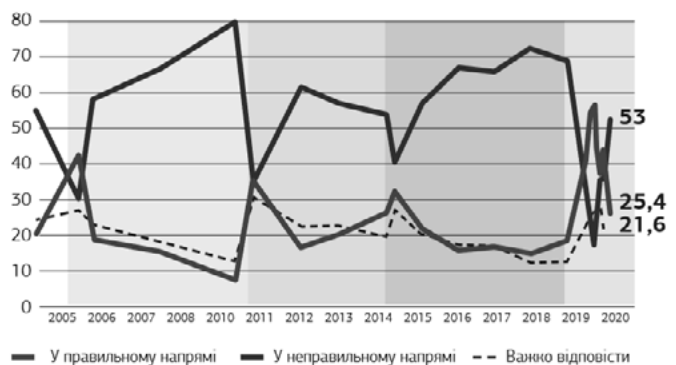

Рис. 4

для надійності даних є достатність кількості респондентів у соціальній групі.

– Приховання відомостей про методологію проведення досліджень. Ця маніпуляція може призводити до багатьох типових помилок при інтерпретації результатів опитувань [3]

3. Маніпулятивне або невідповідне використання даних у заголовках новин.

Використання результату опитування на суспільно важливу тему є гарним способом зробити ефективний заголовок новини, щоб привернути увагу читача. Однак часто надані заголовку елементи «сенсаційності» спотворюють сприйняття читачем справжніх результатів опитувань. Для ілюстрації розглянемо кілька прикладів.

– Заголовок новини агентства UNN щодо результатів опитування про ставлення громадян до реформ: «Понад 60% українців вважає, що антикорупційна реформа є першочерговою – опитування».

Заголовок як такий не містить фактологічних помилок, але подібне формулювання наводить на думку, що якщо для 60% громадян першочерговою є антикорупційна реформа, то усі інші реформи вважають першочерговими решта 40% громадян. Насправді ж згадане запитання має множинні відповіді, тобто сумарна кількість відсотків може перевищувати сто (відсотки навпроти кожного варіанту відповіді означають відсоток від загальної кількості респондентів, які обрали цей варіант відповіді у своїй анкеті).

– Заголовок новини видання УНІАН щодо результатів опитування про шляхи відновлення суверенітету над окупованим Донбасом: «Майже 70% українців готові піти на компроміс з РФ заради миру на Донбасі – опитування»

– Заголовок новини видання Українська правда щодо результатів опитування Центру Разумкова про довіру до Уряду України (лютий 2020 р.): «Діяльність уряду і Гончарука підтримує лише 6% українців».

Таке формулювання заголовку найбільш імовірно є саме умисною маніпуляцією. Реальний розподіл відповідей респондентів у опитуванні Центру Разумкова [3].

4. Озвучення недостовірної інформації з посиланням на авторитетні соціологічні компанії.

Якщо попередні приклади є ілюстраціями умисної чи неумисної маніпуляції з реальними даними, то поширеним є й фабрикування інформації, яка абсолютно не відповідає дійсності, але містить посилання на дані опитувань авторитетних соціологічних компаній, аби зробити ці неправдиві заяви переконливими для читача.

а. Наприклад, у вересні 2018 року Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва виступив із заявою про маніпуляційне використання даних Фонду під час одного з ефірів телека-

налу «112 Україна». Посилаючись на соціологічне опитування «Демініціатив» та Центру Разумкова, в ефірі стверджувалося, що останні результати громадської думки «засвідчують зростання популярності партії «За життя». Насправді, як показують дані опитувань, ніякого «зростання популярності партії «За життя!» не відбувається: у грудні 2017 року за неї були готові проголосувати 6,7% населення, у травні 2018 року – 6,0%, у серпні 2018 року – 6,1%. Не зріс також і рейтинг Рабіновича як кандидата у президенти: у грудні 2017 року – 5,8%, у серпні 2018 року – 5,3%. Не зросли й рейтинги довіри до Рабіновича: у грудні 2017 року він становив 17,8%, у серпні 2018-го – 15,6%.

На жаль, оперативно відстежити та відреагувати усі подібні випадки озвучення недостовірної інформації із посиланням на соціологів дуже важко.

б. Схожим прикладом маніпуляції у телевізійних ефірах з соціологічними даними є, наприклад, ефір 5-го каналу, під час якого представник партії «Слуга народу» заявив, що «Людей, які виступають за мир проти війни, більше 70%, причому значна частина з них виступає за мир на будь-яких умовах». Приклад опитувань громадської думки щодо вирішення конфлікту на Донбасі вже наводився раніше, і, як зазначалося, за мир на будь-яких умовах виступають не більше 20% громадян України.

У цьому разі не можна однозначно стверджувати, чи була ця заява умисною маніпуляцією чи неумисною помилкою. Втім, телевізійні ефіри через специфіку жанру створюють ризики поширення таких неправдивих заяв, адже в учасників дискусії немає часу перевірити достовірність тверджень своїх опонентів, а далеко не всі глядачі критично сприймають подібну інформацію та перевіряють її.

с. Ще одним прикладом неправдивих повідомлень у ЗМІ із посиланням на результати соціологічні дані є новина одного з інформаційних порталів про «таємні дані соціологів». Насправді жодних таємних опитувань Фонд «Демократичні ініціативи» разом з КМІС та Центром Разумкова не проводили, а наведені у новині дані недостовірні. Якщо звернути увагу на «переможця» виборів, згідно з наведеними у матеріалі даними, можна зрозуміти, на замовлення яких кандидатів створюються подібні новини.

5. Особливості інтерпретації результатів опитувань через специфіку формулювання запитань.

Позитивне чи негативне сприйняття тих чи інших результатів опитувань може відрізнятись залежно від формулювання запитань. Для ілюстрації наведемо приклади опитувань Фонду «Демократичні ініціативи» та КМІС.

6. Критичне ставлення до результатів опитувань
Результати соціологічних досліджень не варто сприймати як незаперечну істину, оскільки гро-

мадська думка з тих чи інших питань може бути не сформованою чи внутрішньо суперечливою [3].

Висновки. З огляду на вищезазначене можемо констатувати, що політичні технології є частиною соціальних технологій а саме використання соціологічних досліджень/опитувань і відіграють важливу роль у сучасному суспільстві, де показником зрілості політичних інститутів держави виступає міра їхнього розвитку й досконалості. Вони відображають різноманіття і складність сучасного суспільства. Політичні технології мають свою складну структуру та специфічні особливості інформаційно-маніпулятивного впливу на громадську думку та політичну свідомість.

Від типу використовуваних політичних технологій залежить ступінь розвитку політичної системи суспільства. Політичні технології управління й комунікації застосовуються в політиці для вирішення специфічних проблем.

У суспільстві транзитивного типу головними проблемами політичного управління є розробка оптимального інструментарію для вирішення політичних проблем, а також відповідність застосовуваних технологій принципам загальнолюдської моралі. В Україні, на жаль, використовуються здебільшого маніпулятивні політичні технології. Через їх застосування здійснюється прикриття недемократичних процедур під демократичними гаслами. Маніпулятивні технології стають засобами обману громадян.

У свою чергу, це аж ніяк не сприяє демократизації України. Тому найактуальнішою є розробка заходів протидії політичному маніпулюванню на загальнодержавному рівні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бойко О. Д. Політичне маніпулювання : навч. посібн. Київ : Академвидав, 2010. 432 с.
2. Доскач С. Технології інформаційно-маніпулятивного впливу на суспільно-політичну свідомість та поведінку сучасної молоді. URL: https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2021/2_2021/4.pdf
3. Інструменти маніпулювання соціологічними даними та помилки при інтерпретації результатів опитувань. URL: <https://dif.org.ua/article/instrumenti-manipulyuvannya-sotsiologichnimi-danimi-ta-pomilki-pri-interpretatsii-rezultativ-opituvan>
4. Канеман Д. Мислення швидке та повільне. Київ : «Наш формат». 2017. 479 с.
5. Корнелюк І. Соціологічні опитування як технологія політичного маніпулювання. URL: <http://lib.pnu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/10360/1/4147-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-8855-1-10-20200811.pdf>

[%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-8855-1-10-20200811.pdf](https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2021/2_2021/4.pdf)

6. Поліщук І. О. Технології політичні. Політологічний енциклопедичний словник. Харків : Право, 2015. С. 715–717.

7. Прасюк О. В. Вибіркові соціологічні опитування громадян під час виборів як політична технологія впливу на процес формування електоральної громадської думки. URL: <http://naub.org.ua/?p=819>

8. Magdych I. Features of political manipulation of the value worldview component of public consciousness. URL: <https://czasopisma.marszalek.com.pl/images/pliki/rop/14/rop1407.pdf>

REFERENCES:

1. Boiko O. D. (2010.) Politychne manipuliuvannia: navch. posibn [Political manipulation: a study guide.]. Kyiv : Akademvydav, 432 s. [in Ukrainian].
2. Doshchak S. Tekhnolohii informatsiino-manipulyativnoho vplyvu na suspilno-politychnu svidomist ta povedinku suchasnoi molodi [Technologies of informational and manipulative influence on the social and political consciousness and behavior of modern youth]. URL: https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2021/2_2021/4.pdf
3. Instrumenty manipuliuvannia sotsiologichnymy danymy ta pomylyky pry interpretatsii rezultativ opytuvan [Sociological data manipulation tools and errors in the interpretation of survey results]. <https://dif.org.ua/article/instrumenti-manipulyuvannya-sotsiologichnimi-danimi-ta-pomilki-pri-interpretatsii-rezultativ-opituvan>
4. Kaneman D. (2017). Myslennia shvydke ta povilne [Thinking is fast and slow]. Kyiv : "Nash format". 479 s. [in Ukrainian].
5. Korneliuk I. Sotsiologichni opytuvannia yak tekhnolohiia politychnoho manipuliuvannia [Sociological surveys as a technology of political manipulation]. URL: <http://lib.pnu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/10360/1/4147-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-8855-1-10-20200811.pdf>
6. Polishchuk I. O. (2015). Tekhnolohii politychni. Politolohichni entsyklopedychnyi slovnyk [Technologies are political. Political science encyclopedic dictionary]. Kharkiv: Pravo, S. 715–717. [in Ukrainian].
7. Prasiuk O. V. Vybirkovi sotsiologichni opytuvannia hromadian pid chas vyboriv yak politychna tekhnolohiia vplyvu na protses formuvannia elektoralnoi hromadskoi dumky [Selective sociological surveys of citizens during elections as a political technology for influencing the process of forming electoral public opinion]. URL: <http://naub.org.ua/?p=819>
8. Magdych I. Features of political manipulation of the value worldview component of public consciousness. URL: <https://czasopisma.marszalek.com.pl/images/pliki/rop/14/rop1407.pdf>

Sociological research (survey) as a political technology of informational and manipulative influence on political consciousness

Pronoza Inna Ivanivna
 Candidate of Political Science,
 Associate Professor at the Department
 of Political Sciences and Law
 State Institution "South Ukrainian National
 Pedagogical University
 named after K. D. Ushynsky"
 Staroportofrankivska str., 26,
 Odesa, Ukraine
 ORCID: 0000-0002-2683-0630

The article is devoted to issues related to the study of the possibilities and features of using methods of manipulation of public opinion, in particular, the use of such political technology as sociological polling. In addition, rethinking a number of traditional manipulative technologies that are used and the features of their use on the Internet. The influence of sociological surveys was investigated and it was found that they have a manipulative influence on the formation of contemporary political narratives. With the development of Web 2.0 technologies, Internet users, becoming direct and/or indirect participants in sociological research, were able to radically form alternative sources of information for themselves alongside the main political actors, which were previously monopolized only by mass media. The use of social networks and their use of sociological research data and platforms for participation in surveys has accelerated the exchange of information, instant communication and the feeling of being an active participant in the socio-political process. A low barrier to entry on social media allows more users to participate and keeps them engaged longer, while encouraging people with ulterior motives to use disinformation to manipulate information and influence opinion. Misinformation such as fake news, skewed poll results, hoaxes and conspiracy theories are increasingly being used as weapons to divide people and create detrimental effects on society. The article examines the process of manipulating public opinion and political consciousness with the help of using sociological surveys. The specifics of the informational and manipulative influence of public opinion research on political consciousness, relation to political forces, as well as what effect the results of sociological research will have on the behavior of the electorate were analyzed.

A cause-and-effect relationship between the impact of the results of sociological surveys and the level of formation of public opinion was revealed.

It has been proven that polling (sociological study) of public opinion influences both electoral behavior and political consciousness, because public opinion is an important social institution and an attribute of civil society.

The following methods were used during the research: sociocultural, structural-functional, comparative, analysis and synthesis.

Key words: *political technologies, informational and manipulative influence, political consciousness, sociological surveys, political manipulation, public opinion.*

Національна ідея та її вплив на розвиток сучасного українського суспільства

УДК 321.011:316.32
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2023-4.14>

Сергієнко Тетяна Іванівна
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних відносин
та соціально-гуманітарних дисциплін
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ
пр-т Гагаріна, 26, Дніпро, Україна
ORCID: 0000-0002-4654-9248

У статті проведено аналіз останніх досліджень і публікацій стосовно обраної теми, розглянуто поняття національної ідеї, проаналізовано проблеми та перспективи формування національної ідеї сучасної України. Доведено, що проблеми, які сьогодні існують в державі, потребують збереження стабільності і міжнародної згоди. Акцентовано увагу на тому, що події які відбуваються в сучасній Україні значною мірою визначаються сучасними планетарними процесами і змінами, проблемами і викликами. Історично та географічно Україна завжди була на перетині світових геополітичних інтересів, глобальних торговельно-економічних шляхів і цивілізаційних процесів. З моменту відновлення незалежності та суверенітету як суб'єкт міжнародного співтовариства наша держава перманентно перебуває на периферії протистояння Заходу та Сходу, Півночі та Півдня і є об'єктом потенційної боротьби між гігантами світової геополітики. Посягання на територіальну цілісність української держави і її недоторканість засвідчили підвищену суспільну небезпеку та тяжкі наслідки. Повномасштабне вторгнення Російської Федерації на територію України стало справжнім потрясінням як для населення так і для всього світу. 24 лютого 2022 року збройна агресія Російської Федерації попередніх років переросла в повномасштабну війну. Сьогодні для України полягає у боротьбі за право існування в повному значенні цього поняття. Український народ захищає власну землю, свій суверенітет та свою територію. З початком повномасштабної війни українська нація показала безпрецедентний приклад консолідації суспільства. Разом з тим зазначимо, що визначальну роль, у протистоянні спроб розколоти країну за ідеологічними і національними ознаками, повинна відігравати українська національна ідея, основна мета якої полягає в забезпеченні консолідації, згуртованості та національній єдності української нації, а також в інтеграції національних меншин до її складу при збереженні та розвитку їх етнокультурних особливостей. Методологічну основу дослідження становить міждисциплінарний підхід, який поєднує в собі теоретико-методологічні елементи політичної теорії, історії і соціології. При вирішенні окремих завдань дослідження застосовувався широкий спектр підходів і методів. Вагоме місце у методології дослідження посідає системний підхід, що є усталеним напрямом методології наукового пізнання. Також, в дослідженні використані загально-філософські та конкретно-наукові методи. Науковою новизною дослідження є комплексне вивчення категорії «національна ідея», а також визначення її впливу на розвиток сучасного українського суспільства.

Ключові слова: національна ідея, нація, український народ, українська ідея, свідомість, суспільство, ідентичність, цінності.

Вступ. Актуальність даного питання полягає в тому, що розбудова суверенної Української держави неможлива без консолідації суспільства, яке є досить складним за етнічною, соціальною та соціокультурною структурою. Одним із основних елементів суспільної консолідації є наявність національної ідеї. Вся історія боротьби народу України за свободу і незалежність так чи інакше пов'язана з певною ідеєю, яка мала об'єднати народ, спрямувати його зусилля для досягнення бажаної мети – єдності [20, с. 65]. Сьогодні наявність національної ідеї та послідовна боротьба за її реалізацію стають однією з найважливіших умов збереження нашої країни та свободи народу в майбутньому. Тому постає завдання зрозуміти сутність і зміст національної ідеї для сучасного періоду розвитку українського суспільства.

Аналіз актуальних досліджень і публікацій. Питання щодо дослідження різних аспектів української національної ідеї вивчається багатьма науковцями. Так, теоретиками української національної ідеї стали М. Костомаров, Т. Шевченко, М. Драгоманов, І. Франко, М. Грушевський, В. Чор-

новіл та Л. Лук'яненко. Серед сучасних дослідників української національної ідеї відомими роботами є праці таких вітчизняних вчених як: І. Бичка, В. Бебика, М. Головатого, І. Варзара, С. Вовчаніча, В. Горського, Я. Грицака, С. Гелея, Я. Дашкевича, М. Дмитренка, В. Жмири, М. Жулинського, О. Забужко, В. Іванишина, Ф. Канака, В. Кафарського, Ф. Кирилюка, В. Кременя, А. Колодій, І. Кресіної, В. Лісового, В. Лизанчука, С. Макаручука, І. Макаровського, В. Медведчука, В. Мороза, Л. Нагорної, О. Пашкова, Ю. Римаренка, Ф. Рудича, В. Ребкала, М. Розумного, В. Сергійчука, М. Томенка, А. Фартушного, А. Черненка, О. Шморгуна, Л. Шкляра та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Роботи зазначених авторів сприяли розширенню уявлень про національну ідею, проте, питання щодо дослідження впливу національної ідеї на розвиток сучасного українського суспільства в умовах сьогодення досі не вирішені і потребують подальшого теоретичного і практичного вивчення і залишаються актуальними.

Мета статті полягає в дослідженні національної ідеї та її впливу на розвиток сучасного українського суспільства.

Методологічну основу дослідження становить міждисциплінарний підхід, який поєднує в собі теоретико-методологічні елементи політичної теорії, історії і соціології. При вирішенні окремих завдань дослідження застосовувався широкий спектр підходів і методів. Вагоме місце у методології дослідження посідає системний підхід, що є усталеним напрямом методології наукового пізнання. Також, в дослідженні використані загальнофілософські та конкретно-наукові методи.

Результати. Питання про національну ідею не є новим. Її досліджували багато українських і зарубіжних вчених. Саме поняття національної ідеї вже давно досить активно обговорюється в наукових колах. Однак сьогодні в Україні немає нічого більш невизначеного – аніж дискурс національної ідеї.

Національна ідея – поняття досить широке за змістом, щоб визначатися залежно від основних цілей діяльності чи дослідження. Тому існує значна кількість визначень поняття «національна ідея». Так найбільш часто зустрічаються філософське, політологічне, соціально-психологічне та культурологічне визначення. Звертаючись до визначення терміну «національна ідея», слід визнати, що у науковій літературі відсутня єдина думка щодо його змісту [2, с. 172]. Для України як і для інших країн, національна ідея є системою цінностей, яка є основою життєдіяльності нації, оберігає її від занепаду та окреслює духовні відмінності від інших націй [21, с. 80]. Усі передові європейські країни формувалися на основі своїх національних ідей. Кожен із народів західного світу має свою історичну традицію, яка формувалася століттями. Ця традиція включає спільність мови, культури, віри, особливості менталітету, почуття Батьківщини тощо. Отже, українська національна ідея – це ідея, яка віддзеркалює право нації як політичної спільності всіх народів України на самовизначення, право на особливість та незалежне існування й водночас утверджує націю у рамках уселюдської спільності, зміцнює зв'язки зі світовою цивілізацією, сприяє реалізації в житті загальнолюдських цінностей, задовольняє споконвічний потяг українського народу до соціальної справедливості.

Впродовж століть ядром національної ідеї українців була ідея власної державності, яку частина суспільства відстоювала послідовно, вбачаючи у цьому засіб національної самореалізації [9, с. 44]. Активна роль політичної свідомості виявляється в національному ідеалі. Взагалі під ідеалом розуміємо певний спосіб мислення і відповідно віддзеркалення реальності, включаючи й усвідомлення мети перетворення дійсності. Ідеї не тільки підсумовують досвід попереднього розвитку зна-

ння в тій чи іншій галузі, а й є основою для синтезу знань у систему. Вони виконують роль активних евристичних принципів пояснення явищ, пошуку нових шляхів розв'язання проблем. Національну ідею не можна зрозуміти без урахування особливих умов життя народу протягом усієї його історії. Вік української національної ідеї – це вік самої України. З огляду на це національна ідея існує ніби поза історичним часом, наділена статусом вічності. Національна ідея включає прагнення до ідеального самовлаштування нації – в господарській, духовній і культурній сферах, у соціальному устрої. Проте вищим виявом національної ідеї є розуміння політичної мети нації. Таким чином, нація, як спільнота етнополітична, характеризується високим рівнем консолідації, самоусвідомлення і прагнення до творення власної національної держави. Аналіз категорії «національна ідея» ми розглядаємо з позиції політичної суб'єктності української нації: українська нація постає творцем власної держави, котра використовується нею як інструмент реалізації внутрішньої і зовнішньої політики, що базується на національних інтересах та виходить з них.

В контексті державотворення національна ідея відображає глибинний рівень національної свідомості, сукупність ціннісних настанов нації, спрямування мислення народу, здатність відчувати і діяти співзвучно національним інтересам [19, с. 63]. Виявляючись як своєрідний духовний стан народу, його менталітет, національна ідея формується залежно від традицій, культури, соціальних структур нації, усього середовища буття людини і водночас сама впливає на них, існує як «животворна свідомість», як джерело культурно-історичної динаміки нації [16, с. 243]. Національна ідея виступає як внутрішній чинник нації, її життєствердження як дієвого учасника політичного життя. Національна ідея виходить з концепції пріоритету нації, воля якої не ідентична сумі поодиноких воль. Вона означає забезпечення свободи та незалежності.

Тож, реалії сьогодення свідчать, що нині настав якісно новий етап реалізації національної ідеї, який не змінює вектор її розвитку, покладаючи відповідальність на національну державу. Національну ідею, на думку Т.Кригульської, мають чітко сформулювати вчені на рівні теорії, а політики – на рівні програм стратегічного розвитку суспільства, і вона здатна бути конструктивною, аби у подальшому забезпечити процвітання України. Але, слід вирізняти національну ідею, яка віддзеркалює систему поглядів у період становлення нації, і національну ідею розвиненої нації, яка таку державність здобула і розвиває. Національна ідея виступає у суспільстві як узагальнений світоглядно-методологічний принцип, через який культурно-національні здобутки трансформуються у соціальні новації, у політичні реалії – на міцному державотворчому фундаменті [11, с. 69].

У загальному плані національна ідея, на думку О. Киричука, – це духовна першооснова, джерело особистісного розвитку людини; соціально-психологічний механізм інтеграції соціальних груп, етносів, релігійних конфесій, партій, рухів; джерело суспільного поступу того чи іншого етносу, його державотворчої енергії; механізм урівноваження та гармонізації життєдіяльності народів, що населяють певний ландшафтно-кліматичний простір і мають спільну історико-політичну долю, орієнтацію на майбутнє [8, с. 36]. Отже, важливою рисою української національної ідеї є не просто її укоріненість у історичному минулому, а й піклування про історичну долю нації, а значить – розуміння суті нерозв'язаних проблем, національних інтересів, прогресу українського народу. Така спрямованість української національної ідеї в майбутнє передбачає усвідомлення необхідної співпраці з іншими народами і націями, що живуть в Україні, з усіма народами світу, уміння знаходити консенсус в розмаїтті національних потреб і інтересів. Адже джерелом національного розвитку українського народу є не тільки суто національні цінності, не тільки внутрішній потенціал саморозвитку, а й обов'язкове – співпраця, співдружність з іншими народами і націями, з усією світовою людністю.

В енциклопедії сучасної України національна ідея розглядається як «духовна основа життєдіяльності нації, що ґрунтується на її пріоритетах і цінностях, система соціокультурних координат, що задає їй світоглядні та цілеспрямовані орієнтири» [5]. В енциклопедії етнокulturознавства дано дещо інше тлумачення поняття «національна ідея», яке значно розширює дане визначення. Згідно даного джерела «національна ідея» розглядається як «система поглядів, ідей, що виникають навколо комплексу питань, пов'язаних з існуванням та розвитком суспільства, нації, всього народу, що проживає у відповідній країні; це система поглядів на об'єднання нації навколо спільної мети щодо здобуття державності та подальшого її розвитку» [4, с. 38].

Національна ідея завжди представляла собою своєрідний комплекс вірувань і духовне кредо народу, квінтесенцію патріотичних почувань, національного світобачення та усвідомлення державної незалежності, суверенності її інтересів. Тобто на думку деяких науковців національна ідея – це концептконструкт духовно-інтелектуального потенціалу нації, тобто людей – державотворців і співгромадян, які, спираючись на минуле, мобілізують творчі сили на здобутки сучасні і майбутні, на становлення і консолідацію українського народу як єдиної політико-етнічної спільноти і цілісної одиниці світового співтовариства, що наближає національний ідеал до найвищих цивілізаційних досягнень людства в різних сферах розумної його життєдіяльності на шляху прогресу та добробуту [23, с. 7].

В свою чергу В. Монастирський, в національній ідеї вбачає основний принцип світогляду нації [13, с. 25]. М. Коберник, доводить, що національна ідея – це ідея збереження й розвитку народу, його культури та мови, способу співіснування та історичних перспектив [10]. Тож, наголошуючи на значенні національної ідеї, можна сказати, що найважливішим з наших завдань, як національної спільноти, було, є і буде: пізнавати себе. М. Драгоманов свого часу писав, що здатність до прогресу – це є властивість переважно людської думки, і ця здатність є домінуючим чинником у внутрішній історії народу [22, с. 10]. Саме таку роль конструктивного ефективного засобу задоволення суспільних потреб сьогоденної України має відігравати українська національна ідея, зважаючи на затягну глибоку духовну кризу, котру переживає наше суспільство. Національна ідея починається з віри і поваги до своєї Батьківщини, до національних морально-духовних традицій і культури і включає намагання збагатити свій народ кращими досягненнями людської цивілізації. Представники школи етнодержавознавства (Ю. Римаренко, О. Антонюк, І. Варзар, В. Горбатенко) пропонують своє бачення терміну: «Національна ідея – це сукупність ідей, система поглядів на об'єднання націй навколо спільної мети, спрямованої на здобуття державності та подальший її розвиток» [15, с. 166]. Ф. Канак зазначає, що національна ідея перехідної доби виступає одним з найпотужніших інтегративних чинників, зокрема, як гарант державного суверенітету, захисту національного буття. Вчений підкреслює, що національна ідея виявляється у двох формах: державно-політичній і етнокulturній [7, с. 46].

Українська національна ідея завжди була нерозривно пов'язана з ідеєю соціальної справедливості. Прагненням досягти справедливого суспільства пронизана спадщина Т. Шевченка, І. Котляревського, І. Франка, Л. Українки, Г. Сковороди та ін. У життєвому ж плані сутність державної ідеології співпадає із змістом національної мети – побудова незалежної держави, конкурентоспроможної у сучасному світі. Таку державну національну ідеологію має кожна країна. Тож, національна ідея – це потужним фактором піднесення економіки країни. Без неї неможливе становлення жодної сучасної держави. Національна ідея сьогодення повинна враховувати історичний досвід розвитку українського народу, особливо за останні 150–200 років, коли в його свідомості сталися значні прогресивні зміни, розвинулися самосвідомість, почуття національної гідності, стало реальністю зростання культури народу. Всі ці якісні зміни яскраво виявилися в останні роки, коли справді загальнонародна боротьба за державну незалежність України, діяльність, пов'язана формуванням у країні громадянського суспільства, стали живими реаліями українського

життя. Національна ідея сучасності сприяла виходу України на терені світового спілкування та на шлях розвитку демократичних держав земної кулі. Ця історична активність української нації має виявитись у тих завданнях, на розв'язання яких національна ідея зорієнтована [3, с. 380].

Труднощі втілення української національної ідеї при становленні державного суверенітету в Україні, скоріше, полягають не в політичному спротиві даному процесові, а в тому, що не завершилося формування українського народу як державної нації. Останнє виявляється і в тому, що досі немає єдиного загальнонаціонального погляду на сучасне і майбутнє України, що немає й того, що могло б бути назване й систематизоване як національна ідея. Також, зазначимо, що українська національна ідея мала переважно етнічне забарвлення й обґрунтовувала створення держави для української нації. Але, після здобуття Україною незалежності більш поширеними стали погляди на українську національну ідею, як об'єднуючу силу всіх етнонаціональних груп, що мешкають на території України [14, с. 65]. Отже, українська національна ідея виникає разом з появою на світовій арені самої України і проходить низку етапів розвитку. Вона виступає складним соціально-культурним, політичним феноменом, що слугує інтеграції нації для найефективнішої реалізації завдань українського національного відродження, яке має комплексний характер і є цілісним процесом становлення і розвитку власної національної державності, пробудження національної самосвідомості і гідності, розвитку національної культури й мови, утвердження економічної незалежності. Суть цього феномена полягає в реалізації національної ідеї та втіленні в ній національного інтересу у всіх сферах життєдіяльності нації. Пріоритетом національного відродження є досягнення національної незалежності і побудова української соборної демократичної держави.

Розглядаючи сьогодні інтегративний потенціал української національної ідеї, необхідно відзначити, що вчені на початку 90-х років ХХ сторіччя висловлювали сумніви з приводу: – чи має національна ідея етнічних українців бути також прийнятною і для не українців – громадян України? [6, с. 78]. Ю. Римаренко відзначав, що національна ідея не сприймається беззастережно в усіх регіонах і не може певною мірою стати всеукраїнською об'єднувальною ідеєю. Їй також шкодить таке трактування певними колами, як «ворожнечі до іноетнічного населення» [17, с. 22].

Висловлюючи думку про неприйнятність української національної ідеї для всіх громадян держави, О.М'ясников пише, що вона не встояла, не маючи гідних суперників, перед спокусою стати основою для всіх і вся – об'єднувальною ідеєю народів України. Її експансія в усі сфери суспіль-

ного життя спричинила етнополітичні суперечки та конфлікти в певних регіонах [12, с. 34]. У свою чергу А. Свідзинський підкреслює, що українська національна ідея віддзеркалює формування теорії українського націоналізму [18, с. 7–8], що звичайно не є прийнятним для подальшої генези української політичної нації. Звичайно, що формулювання української національної ідеї такими діячами, як М. Міхновський, Д. Донцов, М. Сціборський під загальним гаслом «Україна для українців» не може об'єднати українське поліетнічне суспільство.

У сучасних умовах, варто акцентувати увагу на тому, що українська національна ідея базується на глибокому усвідомленні належності кожного українця до української національної спільноти, ідентифікації його з цією спільнотою, формуванні уявлень про її типові риси, етнічну територію, мову, уявлення про її історичні та духовні цінності. Отже, для України важливим є формування такої інтегральної доктрини, яка б на основі правильних вихідних принципів та ідеології дозволила об'єднати націю навколо значущих та зрозумілих цілей. Такою ідеєю, яка зможе об'єднати суспільство, виступає національна ідея. Формування національної ідеї в Україні значно гальмується через такі негативні явища як: старі стереотипи, які гальмують розвиток суспільства; значна політична інфантильність; нездатність значної частини громадян до прийняття самостійних рішень; невпевненість у майбутньому держави; відсутність політичної нації як єдиного феномена.

Розбудова національної ідеї в Україні, на думку дослідників, потребує колективних зусиль, насамперед, представників усіх політичних партій і громадянсько-політичних організацій, релігійних конфесій та представників засобів масової інформації. Національна ідея вимагає широких досліджень з боку соціально-гуманітарних наук, необхідно надати їй державної масштабності та наукової обґрунтованості, сприяти глибокому входженню її в масову свідомість, допомогти їй стати світоглядним стрижнем народів незалежної України.

Консолідація українського народу в умовах військової агресії Російської Федерації проти України та введенням в Україні з 24 лютого 2022 року воєнного стану стала гострою необхідністю, шлях до якої лежить через встановлення фундаментальних цінностей та відродження історичної основи українського народу. Її вплив проявляється у тому, що держава, об'єднуючи всі території, визначає зовнішні рамки, в яких відбуваються процеси культурної, мовної, економічної інтеграції; обумовлює спільність історичної долі, зокрема, у відносинах з іншими народами; сприяє утвердженню політичного розуміння нації; сприяє формуванню єдиних для нації цінностей, в яких відображені специфічні умови національного розвитку і які є орієнтиром для розв'язання спільних проблем у майбутньому.

Висновки. Українська національна ідея є всеохоплюючою і означає державність, суверенітет і соборність та виступає основою функціонування української нації. Суть українсько національної ідеї полягає у відображенні прагнень українського народу щодо економічної, політичної та культурної незалежності та ставлення держави на міжнародній арені в якості самостійного суб'єкта світової політики. Нажаль, але протягом останніх років українська національна ідея стала предметом спекуляцій політичних еліт та лідерів і не може привести до консолідації політичних сил. Для вирішення проблем з якими сьогодні стикається Україна необхідно щоб суспільство та держава мали об'єднуючу ідею та цінності. Протягом століть такою ідеєю була незалежність, але ця ідея тривала, поки незалежність не стала реальністю. Тож, ідеєю, яка б об'єднала сучасне українське суспільство повинне стати утвердження в суспільстві культурного плюралізму, гармонізації соціальних та етнічних інтересів, демократії, вироблення політико-ідеологічних та морально-етичних орієнтирів, здатних мобілізувати зусилля суспільства щодо оборони країни та знищення ворога.

Перспективою подальших наукових досліджень є дослідження особливостей формування національної ідентичності як складової «формули стійкості» в умовах війни та зміцнення державного суверенітету.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Арабаджієв Д.Ю., Сергієнко Т.І. Теоретико-методологічні засади моніторингу соціальної згуртованості та стійкості у сучасних реаліях України (на прикладі Запорізької області). *Регіональні студії*, 2022. № 30. С. 35–39.
2. Бабарикіна Н.А., Горло Н.В., Заболотна М.Ф., Кіндратець О.М., Сергієнко Т.І. Державний суверенітет в умовах глобалізації: теорія та практика: монографія; за заг.ред. О.М. Кіндратець. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2022. 226 с.
3. Енциклопедія етнодержавництва / Ю.І. Римаренко, В.Г. Чернець та ін.; За ред. Ю.І. Римаренка. К.: Державна академія керівних кадрів культури і мистецтва, 2001. Ч. I. Кн. 2. 522 с.
4. Енциклопедія етнокультурознавства / Ю.І. Римаренко, В.Г. Чернець та ін. За ред.: Ю.І. Римаренка. К.: Державна академія керівних кадрів культури і мистецтв, 2000. 336с.
5. Енциклопедія сучасної України. URL: <https://esu.com.ua/article-71061>.
6. Єремєєва І.А., Шаповал В.А. Групи інтересів як суб'єкти політики. *Politicus*. 2016. № 2. С. 76–80.
7. Канак Ф. Національна ідея у її втіленнях. *Розбудова держави*. 1998. № 7–8. С. 40–48.
8. Киричук О. Національна ідея: витоки і шляхи об'єктивації. *Куди йдемо? Матеріали науково-практичної конференції «Ідеологія та ідейно-політичні засади державного будівництва в Україні»*. К., 1993. 160 с.
9. Кіндратець О.М., Сергієнко Т.І. Особливості формування ідентичності українців в умовах гібрид-

ної війни. *Політикус: Науковий журнал*. Видавничий дім «Гельветика», 2021. № 1. 40–46.

10. Коберник М. О. Національна ідея в Україні: проблеми та перспективи. URL: <http://intkonf.org/kobernik-m-o-natsionalna-ideya-v-ukrayini-problemi-ta-perspektivi/>.

11. Кригульська Т.Б. Державотворчий потенціал національної ідеї в сучасному українському суспільстві. *Збірник наукових праць з гуманітарних наук*. Запоріжжя, ЗДІА, 2003. С. 67–70.

12. М'ясников О. Національна ідея в наукових шатах. *Віче*. 1994. № 8. С. 34–40.

13. Монастирський В. Націоналізм і національна ідея: що у них є спільне та чим вони різняться. *Світтогляд*, 2016, № 4 (60). С. 24–27.

14. Наливайко Л. Р. Державний лад України: теоретико-правова модель: монографія. Х.: Право, 2009. 598 с.

15. Основи етнодержавознавства. Підручник. К.: Либідь, 1997. 656 с.

16. Політологія / За ред. О.І. Семківа. Львів: Світ, 1994. 592 с.

17. Римаренко Ю.І. Національний розвій України: проблеми і перспективи. К.: Юрінком, 1995. 272 с.

18. Свідзинський А. Національна ідея як концепт культури. *Розбудова держави*. 2006. № 1–6. С. 6–29.

19. Сергієнко Т.І. Теоретико-концептуальні виміри співвідношення різних видів суверенітету. *Політикус*. 2022. № 4. С. 62–67.

20. Сергієнко Т.І. Формування національно-культурної ідентичності українців в умовах гібридного миру. *Ідентичності та політичні інститути: збірник матеріалів V Всеукраїнської науково-практичної конференції* (23 квітня 2020 р., м. Ніжин) / За заг. ред. Ф. В. Барановського, Л. О. Дудки. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2020. С. 64–67.

21. Сергієнко Т.І., Куріс Ю.В. Консолідація українського суспільства в умовах військової агресії Російської Федерації проти України. *HUMANITIES STUDIES: збірник наукових праць* / гол. ред. В. Г. Воронкова. Запоріжжя: Видавничий дім «Гельветика», 2022. Випуск 11 (88). С. 79–86.

22. Соціально-філософські ідеї Миїхайло Драгоманова. К., 1995. 117с.

23. Українська Національна Ідея як духовно-інтелектуальний код соборності народу: етнічний, інтеграційний та цивілізаційний вектори (матеріали круглого столу) / за ред. В.С. Кравціва; НАН України. Ін-т регіональних досліджень. Львів, 2011. 60 с.

REFERENCES:

1. Arabadzhyev D.YU., Serhiyenko T.I. (2022). Teoretyko-metodolohichni zasady monitorynhu sotsial'noyi z-hurtovanosti ta stiykosti u suchasnykh realiyakh Ukrayiny (na prykladi Zaporiz'koyi oblasti) [Theoretical and methodological principles of monitoring social cohesion and stability in modern realities of Ukraine (on the example of Zaporizhzhia region)]. *Rehional'ni studiyi*, no. 30, pp. 35-39.
2. Babarykina N.A., Horlo N.V., Zabolotna M.F., Kindratets' O.M., Serhiyenko T.S. (2022). *Derzhavnyy suverenitet v umovakh hlobalizatsiyi: teoriya ta praktyka* [State sovereignty in the conditions of globalization: theory and practice] Zaporiz'kyu natsional'nyy universytet. (in Ukrainian).

3. *Entsyklopediya etnoderzhavnytstva* [Encyclopedia of ethno-nationalism]. K.: Derzhavna akademiya kerivnykh kadriv kul'tury i mystetstva (in Ukrainian).
4. *Entsyklopediya etnokul'turoznavstva* [Entsyklopediya thnokulturoznavstva]. Kyiv : Derzhavna akademiya kerivnykh kadriv kul'tury i mystetstv. (in Ukrainian).
5. *Entsyklopediya suchasnoyi Ukrayiny* [Encyclopedia of modern Ukraine]. Retrieved from: <https://esu.com.ua/article-71061> (accessed 10 september 2023).
6. Yeremyeyeva I.A., Shapoval V.A. (2016). Hrupy interesiv yak sub'yekty polityky [Interest groups as subjects of politics]. *Politicus*, no. 2, pp. 76–80.
7. Kanak F. (1998). Natsional'na ideya u yiyi vtilennyakh [The national idea in its embodiments]. *Rozbudova derzhavy*, no. 7–8, pp. 40–48.
8. Kyrychuk O. (1993). Natsional'na ideya: vytoky i shlyakhy ob''yektivatsiyi [The national idea: origins and ways of objectification. Where are we going?]. *Kudy ydemo? Materialy naukovy-praktychnoyi konferentsiyi «Ideolohiya ta ideyno-politychni zasady derzhavnoho budivnytstva v Ukrayini»*. Kyiv. (in Ukrainian).
9. Kindratets' O.M., Serhiyenko T.I. (2021). Osoblyvosti formuvannya identychnosti ukrayintiv v umovakh hibrydnoyi viyny [Peculiarities of the formation of the identity of Ukrainians in the conditions of a hybrid war]. *Politykus: Naukovy zhurnal. Vydavnychyy dim «Hel'vetyka»*, no. 1, pp. 40–46.
10. Kobernyk M. O. Natsional'na ideya v Ukrayini: problemy ta perspektyvy [The national idea in Ukraine: problems and prospects]. Retrieved from: <http://intkonf.org/kobernik-m-o-natsionalna-ideya-v-ukrayini-problemi-ta-perspektivi/> (accessed 10 september 2023).
11. Kryhul's'ka T.B. (2003). Derzhavotvorchyy potentsial natsional'noyi ideyi v suchasnomu ukrayins'komu suspil'stvi [The state-building potential of the national idea in modern Ukrainian society]. *Zbirnyk naukovykh prats' z humanitarnykh nauk. Zaporizhzhya, ZDIA*, pp. 67–70.
12. M'iasnykov O. (1994). Natsional'na ideya v naukovykh shatakh [National idea in scientific robes]. *Viche*, no. 8, pp. 34–40.
13. Monastyr's'kyy V. (2016). Natsionalizm i natsional'na ideya: shcho u nykh ye spil'ne ta chym vony riznyat'sya [Nationalism and the national idea: what they have in common and how they differ]. *Svitohlyad*, no. 4 (60), pp. 24–27.
14. Nalyvayko L.R. (2009). *Derzhavnyy lad Ukrayiny: teoretyko-pravova model'* [The state system of Ukraine: theoretical and legal model]. KH. : Pravo. (in Ukrainian).
15. *Osnovy etnoderzhavoznavstva* (1997) [Basics of ethnostate studies]. Kyiv : Lybid'. (in Ukrainian).
16. *Politolohiya* (1994) [Political science]. Lviv : Svit (in Ukrainian).
17. Rymarenko YU.I. (1995). *Natsional'nyy rozviiy Ukrayiny: problemy i perspektyvy* [National development of Ukraine: problems and prospects]. Kyiv : Yurinkom. (in Ukrainian).
18. Svidzyn's'kyy A. (2006). Natsional'na ideya yak kontsept kul'tury [The national idea as a concept of culture]. *Rozbudova derzhavy*, no. 1–6. pp. 6–29.
19. Serhiyenko T.I. (2022). Teoretyko-kontseptual'ni vymiry spivvidnoshennya riznykh vydiv suverenitetu [Theoretical and conceptual dimensions of the relationship of different types of sovereignty]. *Politykus*, no. 4. pp. 62–67.
20. Serhiyenko T.I. (2020). Formuvannya natsional'no-kul'turnoyi identychnosti ukrayintiv v umovakh hibrydnoho myru [The formation of the national and cultural identity of Ukrainians in the conditions of a hybrid peace]. *Identychnosti ta politychni instytuty: zbirnyk materialiv V Vseukrayins'koyi naukovy-praktychnoyi konferentsiyi* (23 kvitnya 2020 r., m. Nizhyn) / Za zah. red. F. V. Baranov's'koho, L. O. Dudky. Nizhyn : NDU im. M. Hoholya, pp. 64–67.
21. Serhiyenko T.I., Kuris YU.V. (2022). Konsolidatsiya ukrayins'koho suspil'stva v umovakh viys'kovoyi ahresiyi Rosiys'koyi Federatsiyi proty Ukrayiny [Consolidation of Ukrainian society in the conditions of military aggression of the Russian Federation against Ukraine]. *HUMANITIES STUDIES: zbirnyk naukovykh prats'*. Zaporizhzhya : Vydavnychyy dim «Hel'vetyka», no. 11 (88), pp. 79–86.
22. Sotsial'no-filosof's'ki ideyi Myyikhaylo Drahomanova (1995) [Social and philosophical ideas of Mykhailo Drahomanov]. Kyiv. (in Ukrainian).
23. *Ukrayins'ka Natsional'na Ideya yak dukhovno-intelektual'nyy kod sobornosti narodu: etnichnyy, intehtratsiyyny ta tsyvilizatsiyyny vektory* (2011) [The Ukrainian National Idea as a spiritual and intellectual code of the unity of the people: ethnic, integration and civilizational vectors]. NAN Ukrayiny. In-t rehional'nykh doslidzhen'. L'viv. (in Ukrainian).

The national idea and its influence on the development of modern Ukrainian society

Sergiienko Tetiana Ivanivna
 Candidate of Political Sciences,
 Associate Professor,
 Associate Professor at the Department
 of International Relations and Social
 and Humanitarian Disciplines
 Dnipropetrovsk State University
 of Internal Affairs
 Gagarina Ave., 26, Dnipro, Ukraine
 ORCID: 0000-0002-4654-9248

The article analyzes the latest research and publications related to the chosen topic, examines the concept of the national idea, analyzes the problems and prospects of the formation of the national idea of modern Ukraine. It has been proven that the problems that exist in the state today require the preservation of stability and international harmony. Attention is focused on the fact that the events taking place in modern Ukraine are largely determined by modern planetary processes and changes, problems and challenges. Historically and geographically, Ukraine has always been at the intersection of world geopolitical interests, global trade and economic routes, and civilizational processes. Since the restoration of independence and sovereignty as a subject of the international community, our state is permanently on the periphery of the confrontation between the West and the East, the North and the South, and is the object of a potential struggle between the giants of world geopolitics. Encroachments on the territorial integrity of the Ukrainian state and its inviolability have shown increased public danger and grave consequences.

The full-scale invasion of the Russian Federation on the territory of Ukraine became a real shock both for the population and for the whole world. On February 24, 2022, the armed aggression of the Russian Federation in previous years turned into a full-scale war. The present for Ukraine consists in the struggle for the right to exist in the full meaning of this concept. The Ukrainian people defend their land, their sovereignty and their territory. With the beginning of a full-scale war, the Ukrainian nation showed an unprecedented example of the consolidation of society. At the same time, we note that the decisive role in resisting attempts to split the country along ideological and national lines should be played by the Ukrainian national idea, the main purpose of which is to ensure consolidation, cohesion and national unity of the Ukrainian nation, as well as in the integration of national minorities into its composition while preserving and developing their ethno-cultural characteristics.

The methodological basis of the research is an interdisciplinary approach that combines theoretical and methodological elements of political theory, history and sociology. A wide range of approaches and methods were used to solve individual research tasks. A significant place in the research methodology is occupied by the systematic approach, which is an established direction of the methodology of scientific knowledge. Also, general philosophical and specifically scientific methods were used in the research. The scientific novelty of the research is the comprehensive study of the category "national idea", as well as the determination of its influence on the development of modern Ukrainian society.

Key words: national idea, nation, Ukrainian people, Ukrainian idea, consciousness, society, identity, values.

Томашевська Марися Валеріївна

Громадсько-політичний рух «Залишитися» у медіапросторі Великої Британії (2015 – червень 2016 року)

УДК 327(410:4-6ЄС)
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2023-4.15>

Томашевська Марися Валеріївна
аспірантка кафедри міжнародних відносин
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
вул. Шевченка, 57,
Івано-Франківськ, Україна
ORCID: 0009-0004-2135-2256

Актуальність порушеної проблеми зумовлена її науково-теоретичним та практичним значенням для розвитку політичного процесу в Україні. Досвід Брексіту має аналогії з висвітленням у медіа національних виборчих кампаній у нашій країні та дає повчальні уроки для розуміння впливу і значення інформаційно-психологічних операцій, які веде Російська Федерація проти України. Мета статті – аналіз відображення в медіапросторі розгортання громадсько-політичного руху з підтримки членства Великої Британії в Європейському Союзі в період підготовки до референдуму 23 червня 2016 р. Використано методи історичної актуалізації, контент-аналізу, дискурс-аналізу, медіа-комунікації зовнішнього і внутрішнього аналізу.

Результати дослідження полягають у виокремленні двох груп «серйозних» газет і таблоїдів, які підтримували ідейно протилежні рухи «Залишитися» та «Вийти». За визначеними критеріями (характер формування, функціонування тощо) здійснена градація громадсько-політичних організацій, які виступали за та проти Брексіту на три групи: «однопартійні» та «міжпартійні» (ініціювалися, підтримувалися однією або кількома партіями), «позапартійні» (формально або фактично незалежні).

Зафіксовано присутність в медіапросторі близько 30 таких організацій. Крізь призму медійного Брексіт-дискурсу здійснена їхня класифікація та характеристика за такими ознаками: ставлення до Брексіту: групи євроскептиків («Вийти») та єврооптимістів («Залишитися»); партійна підпорядкованість та орієнтація (однопартійні, міжпартійні, позапартійні); ступінь присутності в медіа: «високий», «середній», «низький»; характер ставлення до Брексіту: «м'які» / «тверді» європесимісти та єврооптимісти; час виникнення: «старі» та «нові», тобто, створені «до» та «після» жовтня 2015 р., коли оголосили про проведення референдуму.

Ключові слова: Велика Британія, Брексіт, євроскептицизм, єврооптимізм, референдум 23 червня 2016 р., медіадискурс, медіапростір, громадсько-політичні організації.

Вступ. Сполучене Королівство завжди відігравало неоднозначну роль в процесі європейської інтеграції та претендувало на «особливий статус» як члена Європейського Союзу. На цьому тлі в країні точилися гострі суперечності між єврооптимістами та євроскептиками, які охопили не лише провідні політичні партії, а й усе громадянське суспільство. Вони загрожували внутрішньому розколу в правлячій Консервативній партії. Щоб не допустити цього та зняти суспільну напругу в цьому питанні, її лідер і прем'єр-міністр Д. Кемерон у лютому 2015 р. оголосив про проведення референдуму щодо членства Великої Британії в Євросоюзі. Він відбувся 23 червня 2016 р. та показав, що 52% британців проголосували за вихід країни з Євросоюзу.

Цей півторарічний період проведення кампанії з Брексіту (англ. Brexit – Britain's exit – буквально «вихід Великої Британії») позначився складними, динамічними процесами інституціоналізації та розвитку громадсько-політичних рухів «Залишитися» («Remain») та «Вийти» («Leave»), які обстоювали відповідні позиції щодо членства країни в складі Європейського Союзу. Вони склалися з нових агітаційних груп, створених як надбудови політичних партій, та з організацій, що мали глибші коріння. Успіх їхньої діяльності значною мірою зумовлювався характером і рівнем її висвітлення в медіа. Зважаючи на складність і масштабність цієї проблеми, у нашому дослідженні акценту-

ємо на медіадискурсі, що стосується руху «Залишитися», який для повноти картини розглядаємо крізь призму порівняння з відображенням у медіапросторі агітаційних груп «Вийти».

Актуальність порушеної проблеми зумовлена її науково-теоретичним та практичним значенням для розвитку політичного процесу в Україні. Досвід Брексіту має аналогії з висвітленням у медіа національних виборчих кампаній у нашій країні та дає повчальні уроки для розуміння впливу і значення інформаційно-психологічних операцій, які веде країна-агресорка Російська Федерація проти України.

Мета та завдання. Мета статті – аналіз відображення в медіапросторі розгортання громадсько-політичного руху з підтримки членства Великої Британії в Європейському Союзі в період підготовки до референдуму 23 червня 2016 р. Розв'язувалися завдання щодо структуризації означеного медіадискурсу, з'ясування його впливу на громадянське суспільство, порівняння характеру та особливостей відображення в різних видах медіа діяльності таборів, які підтримували позиції «Залишитися» та «Вийти».

Методи дослідження. При вивченні порушеної проблеми використовувалися методи історичної актуалізації, контент-аналізу, дискурс-аналізу та методи медіа-комунікації зовнішнього і внутрішнього аналізу.

Результати. Після оголошення в лютому 2015 р. прем'єром Д. Кемероном рішення про проведення референдуму щодо членства Великої Британії в ЄС, в країні почав формуватися новий дискурс з цієї доленосної проблеми. Поряд з умовно «традиційними» медіа (радіо, телебачення, «серйозні» газети, таблоїди, партійні органи), важливу роль в його розвитку відіграли соціальні мережі та веб-сайти і часописи громадських агітаційних організацій. Під їх впливом поряд з дихотомією «Залишитися» та «Вийти» з'явилася опозиція “In” та “Out”, що, згідно з назвами англійських прийменників, означало «в [ЄС]» «з / геть з [ЄС]»..

Згідно з твердженням британських дослідників медіа відіграли «вирішальну» роль у тотальному розколі громадянського суспільства на табори прихильників та противників членства Великої Британії в Євросоюзі та поляризації суспільних настроїв [2; 7]. Вивчення цієї проблеми дало змогу визначити дві групи «серйозних» газет і таблоїдів, які підтримували ідейно протилежні рухи. Позицію «Залишитися» протегували “Mirror”, “The Guardian”, “The Independent”, “The Financial Times”, а позицію “Вийти” – “The Sun”, “The Daily Mail”, “The Daily Express”, “The Daily Telegraph”, “The Sunday Times” та ін.

Такий поділ впливає зі змісту заголовків статей та редакційних матеріалів. Згідно з даними медіа-експертів, газети, які підтримували позицію «Залишитися», випускали одну редакційну статтю на тему Брексіту за 9,4 днів, а «Вийти» – за 7,6 днів. При цьому “The Sun” і “The Daily Mail” друкували матеріали на підтримку Брексіту майже щодня, від них дещо відставали “The Daily Express” і “The Daily Telegraph” [2].

Показовими є й такі характеристики. Газети групи «Залишитися» проводили «набагато тихішу кампанію», ніж групи «Вийти», які в кампанії з Брексіту подавали «найгучніший голос», особливо в її останній тиждень. За критерієм «наполегливість» останні оцінювалися в 92 бали, чим значно випереджали своїх конкурентів [2]. Крім створення тематичних колонок і рубрик таблоїди вдавалися до приймів візуального впливу на читача. Приміром, газета “The Daily Express” створила логотип

у вигляді голови середньовічного лицаря, який оголосив «хрестовий похід» з наміром «вивести країну з ЄС». На першій або другій сторінках вона розміщувала плакати із закликами від імені читачів на кшталт «Ми вимагаємо повернути країну назад». А “The Sun” за кілька днів до референдуму прикрасила обкладинку Юніон Джеком із написом «BeLEAVE [Повернемо] Британію». Напередодні референдуму британська преса мерехтіла гучними гаслами «за» та «проти» Брексіту.

Якщо радіо і телебачення відіграли вагомий роль у просуванні ідей політичних партій, то «серйозна» преса і соціальні медіа стали головними каналами інформації про діяльність громадсько-політичних рухів «Вийти» та «Залишитися». Вони розгоралися паралельно, створюючи дзеркально альтернативні структури для охоплення і залучення на свій бік виборців із різних партій, соціальних шарів тощо. За характером формування і функціонування поділяємо їх на три основні групи: «однопартійні» та «міжпартійні» (ініціювалися, підтримувалися однією або кількома партіями), «позапартійні» (формально або фактично незалежні).

Фіксуємо згадки в медіапросторі про близько 30 таких організацій. Крізь призму Брексіт-дискурсу, пропонуємо їх класифікацію за п'ятьма критеріями: 1) ставлення до Брексіту: групи євроскептиків («Вийти») та єврооптимістів («Залишитися»); 2) партійна підпорядкованість та орієнтація (однопартійні, міжпартійні, позапартійні); 3) ступінь присутності в медіа: «високий», «середній», «низький»; 4) характер ставлення до Брексіту: «м'який» / «тверді» європесимісти та єврооптимісти; 5) час виникнення: «старі» та «нові», тобто, створені «до» та «після» жовтня 2015 р., коли оголосили про проведення референдуму. Градація агітаційних груп за трьома першими основними ознаками представлена в таблиці 1.

За ступенем медіаактивності вирізняються монопартійні об'єднання. Ледь вщухли пристрасті після травневих національних виборів у Британії, як на початку червня 2015 р. парламентарі-єврооптимісти для «посилення політичного тиску» ініціювали створення групи «Консерватори для Британії» (“Conservatives for Britain”).

Таблиця 1

Класифікація організацій, які обстоювали позиції «Вийти» та «Залишитися» в медіапросторі Великої Британії у період підготовки до червневого 2016 р. референдуму*

Ідейна орієнтація	Однопартійні	Міжпартійні	Позапартійні
Євроскептики, «Вийти»	“Labor Leave”, “Leave.eu”	“Vote Leave”, “Grassroots Out” «Краще вийти», Демократичний рух	«Бізнес для Британії», «Ветерани за Британію», «Компанія за незалежну Британію»
Єврооптимісти, «Залишитися»	«Консерватори для Британії», «Британія сильніша в Європі» «Лейбористи для Британії»	«Європейський рух»	«Вчені для ЄС», «Бізнес для нової Європи», «Екологи для Європи», «Кембрідж для Європи», «Бренд ЄС»

* За ступенем присутності в медіа організації позначені шрифтом: «високий», «середній», «низький».

Згідно з повідомленнями медіа її назва опозиційноувала організації євроскептиків «Бізнес для Британії», щоб у «перспективі битви на референдумі» створити підґрунтя для формування широкої платформи під прапором «За Британію в Європі». До неї відразу приєдналися 50 депутатів-консерваторів, а співголовами стали С. Бейкер, європарламентар Д. Беннерман та члени Палати лордів Н. Ламонт і Н. Лоусон [5; 14].

Покликаючись на першу заяву групи «Консерватори для Британії»: якщо Д. Кемерон не досягне «справді радикальних змін» у стосунках з ЄС, то будемо закликати громадськість голосувати «Вийти», її членів медіа потрактували як «м'яких» євроскептиків. Підстави для цього давали і їхні звернення з трибуни «The Daily Telegraph» й інших таблоїдів до місцевих радників і партійних активістів із закликом публічно декларувати підтримку кампанії «Вийти», щоб таким чином змусити уряд переглянути свої стосунки з ЄС [14].

Згідно з повідомленнями в пресі (вони зібрані на сайті [5]) створення 8 жовтня 2015 р. групи «Консерватори для Британії» офіційно пояснювалося потребою розгортання «професійної, мейнстрімової міжпартійної кампанії, яка б підтримала кампанію «Вийти», якщо не відбудеться «фундаментальних змін» у відносинах Великої Британії та ЄС.

Зважаючи на таку суперечливу позицію група наразилася на критику з боку медіа обох таборів. Так, євроорієнтована «The Guardian», попри публічно декларовану «політичну толерантність», на її появу відреагувала статтею з гострою назвою «Зустрічайте нових «виродків» – незграбний загін Торі з 50 осіб». Спершу її анонімний автор висловив розчарування: «Я думав, що всі консерватори за Британію, Я думав, що це їхня справа. Краща Британія – Британія 50-х рр. Нація крамарів..., які не є мігрантами». Потім він перейшов до гострої критики: під «кращими умовами» для країни «Консерватори для Британії» розуміють повернення до власного суверенітету», але «щоб його домогтися доведеться повністю відійти [з ЄС]». Відтак, викривався «хитрий план» і «нечисті мотиви»: «залишити Британію в ЄС, якщо прем'єр-міністр досягне хорошої угоди»; такі «намагання шукати подвійні рішення» насправді означає позицію «Вийти» [12].

Медійні виступи членів групи «Консерватори для Британії» засвідчили її неспроможність розв'язати цю дилему. Зокрема, заява про приєднання до неї 14 членів Європарламенту від торі не означала перехід на позицію «Залишитися», адже супроводжувалася черговим застереженням: якщо високопосадовці ЄС не усвідомлять можливість того, що один із найбільших членів Євросоюзу серйозно налаштований на фундаментальну зміну відносин, то закликатиме британців «Вийти» [15]. Схожим був і тон січневої 2016 р. заяви: підготовка до кампанії «Вийти» стане очевидною, якщо переговори не досягнуть цілей [1].

Медіа постійно фокусували увагу на групі «Консерватори для Британії» через її намагання стати «офіційною кампанією», яка мала представляти позицію виборців «Залишитися» на червневому 2016 р. референдумі. З боку табору «Вийти» на такий статус претендувала група «Vote Leave». Оприлюднивши в медіа 16 квітня 2016 р. рішення на користь цих організацій, Виборча комісія визначила умови їх передвиборчої діяльності: кожна сторона має право витратити до 7 млн. фунтів стерлінгів (ф. ст.) з фондів офіційних публічних пожертв та використати по 600 тис. ф. ст. державних субсидій на різні форми політичної агітації [10].

Менш малопомітною в медіапросторі Британії стала присутність створеної в жовтні 2015 р. ще однієї групи «м'яких» євроскептиків «Labor Leave» («Лебористи [за] Вихід»), яку створили та очолили парламентарі Лейбористської партії Г. Стрінгер, К. Хопкінс, Р. Годсіфф [Lab]. Поряд з повідомленнями «The Sun», «The Daily Mail», «The Daily Express», «The Sunday Times», головним джерелом інформування про діяльність цього утворення стали власний (labourleave.org.uk) та партійний («LabourList») веб-сайти, що значно звужувало аудиторію реципієнтів. «Labor Leave» публічно заперечувала будь-який зв'язок з іншими політсилами та запевняла, що фінансується і керується виключно лейбористами.

«Labor Leave» претендувала на роль «об'єднавчого ядра» членів партії і соціалістичних асоціацій, їхніх прихильників та профспілкових діячів для забезпечення перемоги на референдумі прихильників позиції «Вийти». В агітаційній діяльності група спиралася на ідеї, викладені в програмній статті її очільника Б. Чілтона. В ній декларувалася «повна недовіра» до Д. Кемерона в справі перегляду умов членства Британії в Євросоюзі, тим паче, що він не користувався «достатнім авторитетом і повагою» серед країн-членів, щоб забезпечити проведення потрібних британцям реформ. «Енергійною участю у кампанію по всій країні» група хотіла довести, що євроскептицизм «є не лише сферою політики правих», а й «потужною ідеєю лівоцентристів». Висловлювалася готовність співпрацювати з іншими організаціями, які підтримували позицію «Вийти» [4].

«Labor Leave», з одного боку, критикували орієнтовані на «Out» медіа за «м'який» євроскептицизм, що виявлявся в «ідеалізації» Євросоюзу як міждержавного об'єднання спроможного реалізувати ідеали «єдності та спільних зусиль для блага більшості» та «нової соціальної Європи», спроможної втілити ідеї «солідарності, толерантності та поваги». З іншого боку, групу критикували лейбористи, які представляли крило «твердих» євроскептиків. Вони доводили, що «Євросоюз став організацією, яка надає перевагу фінансистам і корпораціям, а не працівникам і державним

підприємствам». Тому вихід з нього – єдиний правильний шлях для вільного розвитку Британії [11].

Як і «Консерватори для Британії», «Labor Leave» сподівалася, що Д. Кемерону вдасться досягнути істотних поступок від ЄС для Британії. Проте його уряд стояв «на розтяжці» полярно-протилежних суспільних настроїв. За відсутності свіжих оригінальних ідей медіактивність цих груп танула, тож ініціативу перехопили безкомпромісно налаштовані угруповання.

Протистояння між єврооптимістами та євроскептиками загострювалося з наближенням призначеного на 23 червня 2016 р. референдуму. Тому чинні політичні партії послалили намагання активізувати діяльність моно- та міжпартійних агітаційних груп обох таборів.

З Консервативною партією медіа пов'язали створення 11 жовтня 2015 р. «правозахисної групи» «Британія сильніша в Європі» (“Britain Stronger in Europe”) для проведення кампанії зі збереження членства Сполученого Королівства в Євросоюзі на референдумі 2016 р. Налаштовані на позицію «Вийти» медіа відразу охрестили її «проєвропейською парасольковою групою» та розкритикували список керівників, в якому переважали селебріті (зірки телесеріалів К. Брейді і Д. Сарпонг, художній керівник «Southbank Centre» Д. Келлі та ін.) й такі відомі у минулому діячі, як колишній керівник кампанії «Marks and Spencer» лорд Роуз (голова) та колишні прем'єр-міністри Д. Мейджор, Г. Браун, Т. Блер і начальник генштабу П. Уолл [17].

Для протиставлення згаданим організаціям, зокрема і “Labor Leave”, депутати лейбористи 1 грудня 2015 р. заснували ще одну монопартійну групу “Labor In for Britain” (або “Labor In”, «Лейбористи для Британії»). Її появу медіа коментували словами одного із засновників, колишнього міністра внутрішніх справ А. Джонсона: теракти в Парижі у листопаді 2015 р. показали більшу потребу в європейській інтеграції та тіснішій співпраці між державами-членами Євросоюзу, тож голосування за вихід з нього призведе до ізоляції та «піддасть країну великим ризикам». Таким штибом, як повідомили “BBC News”, обґрунтовувалася «прогресивна позиція» “Labor In”: за результатами референдуму Сполучене Королівство має зберегти членство в ЄС [9].

Активність цих організацій у медіапросторі виявлялася головню у виступах і заявах провідників. Їхня політична комунікація через соцмережі та веб-сайти не відзначалася масовістю. Приміром, веб-сайт “Labor In” (labourinforbritain.org.uk) мав кілька сотень підписників і користувачів.

Сказане стосується й інших «груп спорідненості» (“Affinity groups”) єврооптимістів. Виходячи з матеріалів деяких аналітичних оглядів [3] та нашого аналізу, відзначимо такі з них: агітаційна група «Британський вплив» (“British Influence”); міжнародна членська організація «Європейський

рух» (“European Movement”); монопартійні організації «Лейбористи для Британії», «Консерватори для Великої Британії»; групи інтересів – «Бізнес для нової Європи» (“Business for New Europe”), «Екологи для Європи» (“Environmentalists for Europe”); регіональні професійні та науково-академічні групи – «Кембрідж для Європи» (“Cambridge for Europe”), «Вчені для ЄС» (“Scientists for EU”); «Бренд ЄС» (“Brand EU”) та ін.

Ці створені в різний час організації мали свої цілі та пройшли власний шлях розвитку. Через слабку активність в політичному процесі з підготовки референдуму, їхня присутність в медіапросторі Британії була малопомітною, часто обмежувалася інформацією на власних веб-сайтах із невеликим числом користувачів. Як приклад, відзначимо засновану в 2006 р. зніними бізнесменами і журналістами групу тиску «Бізнес для нової Європи», що мала офіси в Лондоні і Брюсселі. Через брак сконсолідованих дій її завдання щодо популяризації переваг членства Сполученого Королівства в Євросоюзі та створення платформи для обговорення цієї проблеми за участі бізнес-лідерів, політиків, дипломатів, медіа залишилася нереалізованою. Плани щодо організації широкого Брексіт-дискурсу з актуальних економічних питань, як впливає з матеріалів її веб-сайту (businessforbritain.org/about), звелися до поодиноких виступів у «серйозних» газетах і ділових виданнях, розрахованих на вузьке коло читачів.

Помітнішим явищем медіапростору Британії стала «проєвропейська професійна дослідницька група» «Вчені для ЄС». Її заснували в червні 2015 р. зні фахівці з медицини і екології М. Голсуорсі та Р. Девідсон за допомогою соціальних мереж: «запустили ідею у Facebook» і «вже за вихідні її підтримала тисяча осіб». Відтак, відкрили веб-сторінку і обліковий запис у Twitter, обрали Консультативну раду як керівний орган, налагодили співпрацю з іншими інституціями. Свою місію група вбачала в посиленні згуртованості британської спільноти та формуванні у неї розуміння переваг ЄС і ризиків Брексіту [16].

У розбурханому пристрастями Брексіт-дискурсі лунали тверезі голоси членів групи, які закидали: медіа «зосередилися на політичній мильній опері (“political soap opera”), а не фактах», тому тон і зміст дебатів щодо Брексіту свідчить про «колосальне суспільне неприйняття думки експертів» [6]. У публічних виступах «Вчені для ЄС» доводили необхідність інтеграції науковців Британії та країн-членів ЄС. Таким чином вони домоглися проведення в березні 2016 р. слухань Комітету з науки і технологій Палати лордів, де розглянули представлені групою докази важливості членства Британії в ЄС для розвитку національної науки. Показувалися конкурентні переваги її фінансування з фондів ЄС, ефективність наукового співробітництва, потенційні втрати після Брексіту, які

обернуться тягарем для бюджету країни або недофінансуванням галузі [8].

Розпорошені у медіа коментарі та враження політиків і вчених щодо звіту Комітету з науки і технологій Палати лордів виклали журналісти "BBC News" 20 квітня 2016 р. «Переважаючий баланс думок» відображала заява М. Голсуорсі, згідно з якою наукова програма ЄС має «велику додаткову цінність» для Сполученого Королівства», тому «наукова спільнота країни вважає за доцільне зберегти в ній присутність». З цим не погоджувалися вчені, які вважали, що після Брексіту Британія все одно матиме право на фінансування з фондів ЄС, адже країна залишиться його асоційованим членом. Інші науковці вказували на негативні наслідки Брексіту передусім для фундаментальних досліджень в країні. У цій медіаполеміці переконливо звучав голос голови Комітету лорда Селборна, який показав, що саме завдяки фінансуванню досліджень з боку ЄС «британська наука досягла надзвичайно високих результатів» [13].

Висновки. Отже, можемо розвинути і конкретизувати артикульовану на початку статті думку британських аналітиків з проблеми «медіа та Брексіт». Наш аналіз показав, що розгортання громадсько-політичного руху з підтримки членства Великої Британії в ЄС стало важливою складовою медіадискурсу Великої Британії під час підготовки до червневого 2016 р. референдуму. При цьому, орієнтовані на позиції «Залишитися» та «Вийти» медіа критикували їх як за «м'який» євроскептицизм, з одного боку, та за, буцімто, апіорі хибну позицію щодо збереження членства Великої Британії в Євросоюзі, з іншого. Хоча представники табору «Залишитися» досить переконливо артикулювали в медіа переваги перебування країни в ЄС, перемогли їхні опоненти. Більш ефективна медійна активність представників табору «Вийти» має стати предметом подальших студій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Baker S. About Conservatives for Britain. *Stevebaker.info*. 2016. 7 January. URL: <https://www.stevebaker.info/2015/06/about-conservatives-for-britain>.
2. Berry M. Understanding the role of the mass media in the EU Referendum. *EU Referendum Analysis 2016. Media, Voters and the Campaign*. Ed. by D. Jackson, E. Thorsen, D. Wring. Poole, 2016. URL: <http://www.referendumanalysis.eu/eu-referendum-analysis-2016/section-1/>
3. Chakelian A. The EU referendum campaign groups: who's In and who's Out?. URL: <https://www.newstatesman.com/politics/2015/10/eu-referendum-campaign-groups-who-s-and-who-s-out>.
4. Chilton B. Labour Leave has no confidence in David Cameron's EU renegotiation. *LabourList*. 2015. 10 October. URL: <https://labourlist.org/2015/10/labour-leave-has-no-confidence-in-david-camersons-eu-renegotiation>.
5. Conservatives for Britain – Supporters. 2015. 2 October. URL: <https://web.archive.org/web/20151002144413/http://conservativesforbritain.org/supporters>.

6. Gatehouse J. Brexit vs Bremin: It's decision time. *Macleans*. 2016. 8 June. URL: <https://macleans.ca/politics/worldpolitics/leave-camp-surges-in-british-referendum-to-abandon-the-eu>.

7. Hinde, S. Brexit and the media. *Dans Hermès, La Revue*. 2017. № 1. P. 80–86. URL: <https://www.cairn.info/revue-hermes-la-revue-2017-1-page-80.htm>.

8. How does EU membership influence UK science? Lords Committee, URL: <https://www.parliament.uk>. 26 February 2016. www.parliament.uk.

9. Johnson A. Launches Labour's «keep UK in the EU» campaign. *BBC News*. 2015. 1 December. URL: <https://www.bbc.com/news/uk-politics-34968668>.

10. Lead EU referendum campaigns named. *BBC News*. 2016. 13 April. URL: <https://www.bbc.com/news/uk-politics-36038672>.

11. Luke J. Labour MPs warn of split as Vote Leave turns right. *Morning Star*. 2016. 5 February. URL: <https://web.archive.org/web/20160206051824/http://www.morningstaronline.co.uk/a-4f09-Labour-MPs-warn-of-split-as-Vote-Leave-turns-right#.VrWCKXbP32c>.

12. Meet the new «bastards» – the Tories 50-strong awkward squad. *The Guardian* 2015. 8 June. URL: <https://www.theguardian.com/politics/shortcuts/2015/jun/08/meet-new-bastards-tories-50-strong-awkward-squad-conservatives-for-britain>.

13. Rincon P. Concern over Brexit's impact on science. *BBC News*. 2016. 20 April. URL: <https://www.bbc.com/news/science-environment-36083736>.

14. Ross T. 50 Tories plot Britain's EU exit. *The Daily Telegraph*. 2015. 6 June. URL: <https://www.telegraph.co.uk/news/newstopics/eureferendum/11657082/conservatives-plot-britains-eu-exit.html>.

15. Silvera I. EU referendum: 14 Tory MEPs 'show interest' in joining Conservatives for Britain. *International Business Times* dated 11 June 2015. URL: <https://www.ibtimes.co.uk/eu-referendum-14-tory-meps-show-interest-joining-conservatives-britain-1505633>.

16. «Who we are». Scientists for EU. 12 July 2018. URL: https://www.scientistsforeu.uk/who_we_are.

17. Wright O. EU referendum: Britain will become a «third-rate» power if it severs ties with Europe, warns Kenneth Clarke. *The Independent*. 2015. 11 October. URL: <https://www.independent.co.uk/news/uk/politics/eu-referendum-britain-will-become-a-third-rate-power-if-it-severs-ties-with-europe-warns-kenneth-clarke-a6690146.html>.

REFERENCES:

1. Baker S. About Conservatives for Britain. *Stevebaker.info*. 2016. 7 January. URL: <https://www.stevebaker.info/2015/06/about-conservatives-for-britain>.
2. Berry M. Understanding the role of the mass media in the EU Referendum. *EU Referendum Analysis 2016. Media, Voters and the Campaign*. Ed. by D. Jackson, E. Thorsen, D. Wring. Poole, 2016. URL: <http://www.referendumanalysis.eu/eu-referendum-analysis-2016/section-1/>
3. Chakelian A. The EU referendum campaign groups: who's In and who's Out?. URL: <https://www.newstatesman.com/politics/2015/10/eu-referendum-campaign-groups-who-s-and-who-s-out>.
4. Chilton B. Labour Leave has no confidence in David Cameron's EU renegotiation. *LabourList*.

2015. 10 October. URL: <https://labourlist.org/2015/10/labour-leave-has-no-confidence-in-david-camerons-eu-renegotiation>.

5. Conservatives for Britain – Supporters. 2015. 2 October. URL: <https://web.archive.org/web/20151002144413/http://conservativesforbritain.org/supporters>.

6. Gatehouse J. Brexit vs Bremain: It's decision time. *Maclean's*. 2016. 8 June. URL: <https://macleans.ca/politics/worldpolitics/leave-camp-surges-in-british-referendum-to-abandon-the-eu>.

7. Hinde, S. Brexit and the media. *Dans Hermès, La Revue*. 2017. № 1. P. 80–86. URL: <https://www.cairn.info/revue-hermes-la-revue-2017-1-page-80.htm>.

8. How does EU membership influence UK science? Lords Committee, URL: <https://www.parliament.uk>. 26 February 2016. www.parliament.uk.

9. Johnson A. Launches Labour's «keep UK in the EU» campaign. *BBC News*. 2015. 1 December. URL: <https://www.bbc.com/news/uk-politics-34968668>.

10. Lead EU referendum campaigns named. *BBC News*. 2016. 13 April. URL: <https://www.bbc.com/news/uk-politics-36038672>.

11. Luke J. Labour MPs warn of split as Vote Leave turns right. *Morning Star*. 2016. 5 February. URL: [https://web.archive.org/web/20160206051824/http://www.morningstaronline.co.uk/a-4f09-Labour-](https://web.archive.org/web/20160206051824/http://www.morningstaronline.co.uk/a-4f09-Labour-MPs-warn-of-split-as-Vote-Leave-turns-right#.VrWCKXbP32c)

[MPs-warn-of-split-as-Vote-Leave-turns-right#.VrWCKXbP32c](https://web.archive.org/web/20160206051824/http://www.morningstaronline.co.uk/a-4f09-Labour-MPs-warn-of-split-as-Vote-Leave-turns-right#.VrWCKXbP32c).

12. Meet the new «bastards» – the Tories 50-strong awkward squad. *The Guardian* 2015. 8 June. URL: <https://www.theguardian.com/politics/shortcuts/2015/jun/08/meet-new-bastards-tories-50-strong-awkward-squad-conservatives-for-britain>.

13. Rincon P. Concern over Brexit's impact on science. *BBC News*. 2016. 20 April. URL: <https://www.bbc.com/news/science-environment-36083736>.

14. Ross T. 50 Tories plot Britain's EU exit. *The Daily Telegraph*. 2015. 6 June. URL: <https://www.telegraph.co.uk/news/newstoppers/eureferendum/11657082/conservatives-plot-britains-eu-exit.html>.

15. Silvera I. EU referendum: 14 Tory MEPs 'show interest' in joining Conservatives for Britain. *International Business Times* dated 11 June 2015. URL: <https://www.ibtimes.co.uk/eu-referendum-14-tory-meps-show-interest-joining-conservatives-britain-1505633>.

16. «Who we are». Scientists for EU. 12 July 2018. URL: https://www.scientistsforeu.uk/who_we_are.

17. Wright O. EU referendum: Britain will become a «third-rate» power if it severs ties with Europe, warns Kenneth Clarke. *The Independent*. 2015. 11 October. URL: <https://www.independent.co.uk/news/uk/politics/eu-referendum-britain-will-become-a-third-rate-power-if-it-severs-ties-with-europe-warns-kenneth-clarke-a6690146.html>.

The social and political movement to “Remain” in the media space of the United Kingdom (2015 – June 2016)

Tomashevskaya Marysya Valeriivna
Postgraduate Student at the Department
of International Relations
Vasyl Stefanyk Precarpathian National
University
Shevchenko str., 57, Ivano-Frankivsk,
Ukraine
ORCID: 0009-0004-2135-2256

The relevance of this issue is due to its scientific, theoretical and practical significance for the development of the political process in Ukraine. The experience of Brexit has analogies with media coverage of national election campaigns in our country and provides instructive lessons for understanding the impact and significance of information and psychological operations conducted by the Russian Federation against Ukraine. The purpose of the article is to analyze the reflection in the media space of the unfolding of the socio-political movement in support of the UK's membership in the European Union during the period of preparation for the referendum on June 23, 2016. The methods of historical actualization, content analysis, discourse analysis, media communication, external and internal analysis were used.

The results of the study are to identify two groups of “serious” newspapers and tabloids that supported the ideologically opposite “Remain” and “Leave” movements. According to certain criteria (the nature of formation, functioning, etc.), it is possible to classify the socio-political organizations that supported and opposed Brexit into three groups: “one-party”; “inter-party” (initiated, supported by one or more parties); formally or actually independent (non-partisan). The presence of about 30 such organizations in the media space was recorded. Through the prism of the media Brexit discourse, they are classified and characterized according to the following features: attitude to Brexit: groups of Eurosceptics (“Leave”) and Euro-optimists (“Remain”); party affiliation and orientation (one-party, inter-party, non-party); degree of presence in the media: “high”, “medium”, “low”; the nature of the attitude towards Brexit: “soft” / “hard” Europeanists and Euro-optimists; time of emergence: “old” and “new”, i.e., created “before” and “after” October 2015, when the referendum was announced.

Key words: Great Britain, Brexit, Euroscepticism, Eurooptimism, referendum of June 23, 2016, media discourse, media space, public and political organizations.

РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

Petraiev Oleksii Sergievich

Sayyid Qutb as the main ideologist of modern Islamic fundamentalism

UDC 327

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2023-4.16>

Petraiev Oleksii Sergievich
Postgraduate Student at the Department
of Informational Security
National Institute for Strategic Studies
Pirogov str., 7A, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0001-6561-2647

The article is devoted to the life and work of the Egyptian thinker, politician, scientist and public figure Sayyid Ibrahim Qutb. Sayyid Qutb is one of the most influential architects of modern Islamic political thought. Qutb scientific works inspired many Muslims to engage in violent struggle against many authorities in Muslim countries, as well as against states outside the Islamic world. Other supporters of Sayyid Qutb ideas found in his works a call for a nonviolent struggle against the autocratic regimes of Muslim states and an attempt to reform state systems to establish social justice. Qutb provided subsequent generations of Islamists with the moral strength to fight for their vision of the world and their ideals. In his works, he depicted the history of Islam and Muslims as an experience of suffering and powerlessness under the yoke of Western civilization. Through this philosophical construct, Sayyid Qutb proposed that Muslims compensate for historical damage through the struggle against the Western world. In his articles and books written between 1948 and 1966, Qutb accuses the Western world of immoral lifestyles, abandonment of religion, and manipulation of Muslim countries. He calls for the creation of an Islamic society, on the basis of which he planned to build an Islamic state. Sayyid Qutb critical thinking, as well as high education, allowed him to create a fairly mobile and flexible ideology that went beyond the context of Egypt in the mid-twentieth century and influenced the discourse of Islamic fundamentalists from Syria to Pakistan. Also, the ideological influence of Sayyid Qutb not only comes down to his scientific works but also has roots in his life, the struggle against the Egyptian authorities and his execution, which made him in the eyes of Muslims and especially Islamic fundamentalists a martyr and a fighter for the Islamic idea. His death became a symbol of the fight against corruption and dictatorship of Arab political regimes, as well as a symbol of resistance to the colonial and exploitative policies of the Western world. The ideology of Islamic fundamentalism of Sayyid Qutb after his death continued to spread and play an important political role in the modern political life of the Islamic world, but also influence the politics of Western countries.

Key words: Sayyid Qutb, Islamic Fundamentalism, Jahiliyyah, Jihad, Islam.

Introduction. Genetically, all people are approximately the same. It does not happen that a person was born and immediately became what he is known in history. Behind each there is a certain life of his own that shaped him as a person. For this reason, the actions of any person should be understood through the history of the era in which he was born, developed as a person, without this materialistic understanding, full awareness and assessment of his actions is impossible. Scientists and politicians talk and write about Qutb that he is simply an ideological Muslim philosopher calling for terrorism and a crusade against Christians and the entire Western world. But his figure in the modern Muslim world is not only ambiguous, but also very significant; he is an incredibly powerful philosophical-political and extremely iconic Muslim figure who shaped the ideology of the development of the Muslim world of the modern era. How Qutb became Qutb and what context of the historical events in which he was born, studied and acted will help reveal the essence of this question. Discarding political narratives, let us trace the life path and political activities of Qutb from a historical point of view.

Purpose of the study. The purpose of the article is to study the scientific works of Sayyid Qutb as

the basis for the formation of the ideology of modern Islamic fundamentalism.

Research methods. For the article, the following research methods were used: the analysis method, the systematic approach and the content analysis method.

To better understand the personality and development of Sayyid Qutb thought, we should turn to his life path, which led to the formation and development of his teaching.

The full name of Sayyid Qutb is Sayyid Ibrahim Husayn Qutb. He was born in 1906 in Egypt in the city of Asyut. At the beginning of the twentieth century, Egypt, which at that time was called the Egyptian Khedivate, was an autonomous vassal state subject to the Ottoman Empire. In 1914, with the outbreak of the First World War, Great Britain declared war on the Ottoman Empire and ceased to recognize the rights of the Turks to Egypt. Between 1914 and 1922, Egypt was a protectorate of the British Empire until the country gained independence. Despite the fact of gaining independence, the Kingdom of Egypt continued to build a pro-Western foreign policy. The corruption of the Egyptian king and the country's authorities, the counter-elite began to pursue policies aimed

at political and economic reform of the country. Thus, two opposing state elites were formed. The first was the military, the second was Islamic scholars dissatisfied with the excessive secularism of Egyptian society. One of the leaders of the Egyptian Islamic fundamentalist movement, later known as the Muslim Brotherhood, was Sayyid Qutb [1, p. 287–311].

The Egyptian political life in which Qutb grew up was dynamic and rapidly changing. Qutb parents encouraged his desire for education and at the age of ten he became a hafiz, which in Arabic means a memorizer, that is, a person who memorizes the Qur'an. Three years later, the family moved to the city of Helwan, which allowed him to enroll in the Dar al-Ulum preparatory school in Cairo, a prestigious pedagogical university, where he entered in 1929. After graduating from university in 1933, he was appointed as a teacher at Dar al-Ulum, and a few years later joined the Egyptian Ministry of Education. Over the next ten years, Qutb was interested in literary activities, writing poetry, autobiographical essays, literary criticism, novels and stories.

A religiously educated man, Sayyid Qutb became an active member of the opposition Wafd Party and a prominent critic of the Egyptian monarchy, which brought him into inevitable conflict with the leadership of the Ministry of Education. In 1947, freed from government service, Sayyid Qutb became the editor-in-chief of two magazines: *Al-Alam al-Arabi* (The Arab World) and *Al-Fikr al-Jadid* (New Thought). At the same time, due to editorial differences, he was forced to leave the Arab World magazine; in turn, the magazine "New Thought" was banned after six issues, due to criticism of tyranny, corruption and appeals to a just Islamic society.

In 1948, the Egyptian Ministry of Education sent Qutb to the United States in the hope that direct acquaintance with America would incline him to secular politics and force him to abandon opposition activities that were increasingly taking on the contours of radical Islam. However, America left a mostly negative imprint on Sayyid Qutb mind. While celebrating the achievements of the United States in the field of production and social organization, Sayyid Qutb paid great attention to materialism, racism and sexual permissiveness as the dominant features of American life.

Sayyid Qutb stay in the United States coincided with the first Palestinian war. He received this event with alarm, since American society was marked by an uncritical acceptance of Zionist ideals against the backdrop of widespread anti-Islamic prejudice. After receiving a master's degree in education from the University of Northern Colorado at Greeley, Sayyid Qutb decided to turn down the opportunity to stay in America to earn his doctorate and returned to Egypt in 1951, where he became increasingly active in the Ikhwan ul-Muslimeen (Muslim Brotherhood). A special revelation for him was the fact that

in the United States they joyfully greeted the news of the murder on February 12, 1949 of Imam Hassan al-Banna, the founder of the Muslim Brotherhood organization. The perception of the Ikhwan, that is, the brothers, as the defenders of Islam further strengthened his commitment to hardline Islam when the British official James Hayworth Dunne told him that the Ikhwan represented the only obstacle to the establishment of "Western civilization" in the Middle East.

On July 23, 1952, the Egyptian monarchy was overthrown in a coup d'etat organized by a group of military men calling themselves the Free Officers. They were formally led by General Muhammad Nadguib, but it soon became apparent that Jamal Abdul Nasser was their driving force. The Ikhwanists initially welcomed the coup, but it later became apparent that the revolution was being led by the Revolutionary Command Council towards a secular rather than an Islamic state. On July 26, three days after the revolution, the Ikhwanists publicly declared that the new authorities should establish Sharia law as the basis of Egypt.

On July 19, 1954, the military entered into an agreement with Great Britain, which meant that British troops would withdraw from the Suez Canal in exchange for Egyptian cooperation with the mother country. The Ikhwanists categorically rejected the treaty and condemned it as treason against Islam. In response, the military decreed the dissolution of the Muslim Brotherhood and arrested the organization's leaders, including Sayyid Qutb, and 4,000 of their members, many of whom were sentenced to life imprisonment. After his arrest, Qutb was subject to torture; he was tried by three judges, one of whom was future Egyptian President Anwar Sadat.

In the courtroom, Sayyid Qutb tore off his shirt to show signs of torture. He was sentenced to fifteen years in prison and was now destined to spend the rest of his life in prison, with the exception of eight short months of relative freedom in 1965. The torture and ill-treatment suffered by Qutb and other prisoners over the years, as well as the murder of twenty-one members of the Muslim Brotherhood in the Liman Tura military prison in June 1957, led Sayyid Qutb to believe that an unprecedented regime had come to power in Egypt, the regime was brutal and the main problem was no longer overt foreign rule or lack of social justice. It was rather a total usurpation of power by forces extremely hostile to Islam, as a result of which the entire life of society became entrenched in social patterns alien to Islam.

Sayyid Qutb believed that the Egyptian government, like all other governments of the Muslim world, in its ignorance and disregard for the divine commandments, was comparable to pre-Islamic Arabia, and that the state could rightly be designated by the same term – jahiliyya (primitive rudeness and ignorance preceding Islam). The term jahiliyya acquired central meaning for Sayyid Qutb, encapsulating

the bleakness of the Muslim predicament and serving as an epistemological device for the rejection of all beliefs other than Islam.

According to Sayyid Qutb, the new jahiliyya had deep historical roots, it was nurtured and protected by the entire coercive system of the modern authoritarian state, for this reason it could not be easily corrected in the short term. Only a long-term program of ideological and organizational work combined with the training of a dedicated vanguard of believers capable of defending Islam in times of extreme danger (if necessary, resorting to force) and leading the change from jahiliyya to an Islamic state, Said Qutba believed.

In December 1964, Sayyid Qutb was released from prison. It is said that his release was due to continuing ill health and partly due to the intercession of Abdul Salam Arif, the President of Iraq, who invited him to settle in his country. On August 5, 1965, Sayyid Qutb was rearrested on charges of subversion, terrorism and sedition.

Sayyid Qutba was sentenced to death. After numerous attempts by politicians and scholars to intercede on his behalf, including the king, Sayyid Qutb was hastily hanged on August 29, 1966 [5, p. 27–192].

Among the many works written by Qutb, the most important and influential are “Our Struggle Against the Jews” and “The Struggle of Islam and Capitalism”, published in 1951, and “Milestones on the Path” in 1964.

To understand the cause-and-effect relationships of the appearance of the work “Our Struggle against the Jews”, one should pay attention to a number of political events that occurred during this historical period. In particular, the Muslim Brotherhood, led by Sayyid Qutb, was an ally of Nazi Germany in World War II and, in the event of a successful German military campaign in North Africa, planned to come to power in Egypt with the support of the German army. The content of the work was also influenced by the loss of the Arab Coalition to the young state of Israel in the first Arab-Israeli War of 1948–1949, which was perceived by the population and elites of Arab countries as a humiliation.

The work “Our Struggle Against the Jews” is a manifesto of Arab and Islamic anti-Semitism and anti-Zionism. Qutb refers to the Islamic form of anti-Semitism as a process of Islamization of anti-Semitism, he argues that antisemitism in the Middle East is a phenomenon imported from Europe, which distinguishes between European, Islamic and Arab antisemitism.

According to Sayyid Qutb, in Islamic ideology, Muslims must die in a space battle against the Jews, because Muslims have no other choice, since the Jews have been waging war against Muslims since the birth of Islam in Medina in 622. For Qutb, Jews represent absolute evil, thereby automatically becoming the enemy of Islam from the “beginning of time”.

The war against the Jews will never end, because the main goal of the Jews is the destruction of Islam and Islamic values. Qutb argues that the Jews wage their war against Islam through intrigue, conspiracies, and the armed forces of other countries, which they manipulate by infiltrating government to gain access to government. The space war should be waged not only against Jews, but also against the United States, as the quintessence of Western values that are alien to the Islamic world [4, p. 10–13].

The cosmic war of Islam against the Jews is a metaphor that signifies a struggle of ideas. Sayyid Qutb outlined its main narratives in five points:

- there is a worldwide Jewish-Western conspiracy to destroy Islam;
- Jews want to rule the world and therefore deprive Islam of the right to participate in its governance;
- Jews use various secret organizations (for example Freemasonry) to achieve world domination, the main one of which is Zionism;
- Since the Crusades, Jews have used Christians as brute force in the fight against Islam for the purpose of world domination;
- America is ruled by Jews with the help of which they achieve their goals [2, p. 28].

As can be seen from the list of ideological narratives of Sayyid Qutb, the work “Our Struggle against the Jews” is a right-wing radical Islamic manifesto claiming that there is a world Jewish conspiracy, the purpose of which is to destroy the Islamic world and prevent its representation from participating in the global governance of the world. The threat to the existence of Islam, Sayyid Qutb believes, is posed not only by world Jewry, but also by Christians and the entire Western world, which is subject to manipulation by the same Jews in order to seize Arab lands, resources and destroy Islam as a religion, ideology and way of life.

In “The Struggle between Islam and Capitalism”, Qutb argues that capitalism is contrary to the teachings of Islam because its economic system is based on usury and monopolism, practices prohibited in Islam. He accuses capitalism of developing an unbridled cult of consumption and the limitless pursuit of profit. These factors, in his opinion, contribute to the destruction of basic human values, such as respect for other people, selfless love and collective creation for the common good.

Qutb also criticizes the socialist model of the USSR, which was used by its satellites in the Eastern European bloc. He believes that the system proposed by the USSR denies religion, the human right to private property and destroys the instincts inherent in nature in humans.

Qutb does not share the American and Soviet model or idea of society, considering them to be Western social constructs that represent hostility to the Islamic model. Criticizing both systems, he

accuses them of destroying man's natural faith in God and instilling faith in a materialistic culture.

According to Qutb, the capitalist model led to the development of imperialism in Europe and the United States, the seizure of new markets and resources of less developed countries. The permanent race for new markets and the desire for dominance of one empire inevitably led to the First and Second World Wars. The Cold War, which began immediately after the end of World War II, in Qutb's worldview does not seem to be a struggle of ideologies, but just a struggle of two different economic models, systems for producing goods, delivering them to consumers and advertising these goods. For Qutb, there is no difference between a consumer of material goods in the USA or the USSR, since thinking is focused on obtaining material values. He believed that the struggle of the future will take place between the material and spiritual worlds, and in this struggle of the future, the spiritual world will be represented by Islam, which can offer people an alternative model for their lives. According to Qutb, in Europe spirituality was destroyed first by the Reformation, and then by the Nietzschean idea of social philosophy, where European people rejected religion as the main system of their existence. In accordance with the Qutb view, Russia, spirituality has been destroyed since the October Socialist Revolution, after which the Soviet government replaced people's faith in God with faith in the construction of communism, which is based on providing people with material goods.

Reflecting on the issues of Islam and its practice, Qutb comes to the conclusion that a Muslim cannot follow Islam in private life and then accept a non-Islamic model in public life. Islam, according to Qutb, is a perfect way of life that should embrace both spiritual and worldly affairs of man: political, economic and social, regulating them through prescribed laws, creating a unique harmony between man, nature and God.

Qutb questions the modern system of production and consumption of material goods. He argues that modern states in Europe were able to emerge after the separation of religion from the state, after which the system of production, management of the economy, and social life was given to the administrative apparatus, not associated with religion and faith in God. Qutb questions the separation of religion and state, stating that it was not a natural process, and that all aspects of human life should be regulated by religion and God. He also denies modern human laws, saying that they were artificially invented and proposes a return to God's laws, which were created by nature itself. Islamic laws are higher than the laws created by people, since they come from the Almighty Himself.

Qutb notes that the communists offer the idea of social justice. In such a system, a synergy between Islam and communism may be created, but according

to Qutb, Muslims may not realize that behind the social justice of the communists lies the same materialistic view of life, which can lead Muslims to a secular view of existence, which poses a threat for their spiritual life. Also, communists are capable of replacing the religious rituals of Muslims with political ones, artificially invented by various figures of the communist movement. True Islam does not accept the model of capitalism, which leads to greed and the decline of human morality and ethics; Islam denies the economic determinism of communism, believing that solving people's economic problems can solve all the problems of humanity and end conflicts throughout the world.

Qutb proposes a return to classical Islamic economics. Islam teaches moderation in the consumption of goods, rejecting excessive wealth and extreme poverty; revive the system of paying compulsory tithes from income, that is, *zakat* (mandatory annual tax) and *sadaq* (any good deed), since these taxes are divine and obligatory for Muslims. Such a system, according to Qutb, allows for the redistribution of resources from rich to poor, like *riba* – an illegal increase in financial resources or funds for which no human labor was expended. Usury should also be prohibited. Thus, despite the fact that Sayyid Qutb does not deny the system of capitalism itself, he proposes rules for limiting them, under which the economy transforms into a pre-capitalist system of relationships [4, p. 177–200].

The manifesto "Milestones" (arb. *Ma'alim fi-t-tariq*), published in 1964, sometimes translated as "Landmarks in the Path", refers to the major political work written by Sayyid Qutb. The American statesman, scientist and US Secretary of State Henry Kissinger commented in his book "World Order" on the manifesto of Sayyid Qutb as a declaration of war by Islam on the existing world order created by the USA, the USSR and their allies.

It must be kept in mind that Sayyid Qutb's work "Milestones" was written during a period when the Arab countries of the Middle East and North Africa were more divided. At that time, the allies of the USSR that supported its foreign policy in the Middle East region were Egypt, Syria and Iraq. The United States, in turn, relied on the implementation of its Middle East policy on Jordan, Saudi Arabia, Israel and Iran, providing them with economic assistance and security guarantees. Qatar, Yemen, the United Arab Emirates and Bahrain, at that time, were still under the British colonial system. Morocco, Tunisia and Algeria had just gained independence and were still fighting for independence from France. Such an Arab world was observed by Sayyid Qutb, in which the determining role in domestic and foreign policy, economics and social structure of the Arab (Muslim) world was played by the USA, USSR, Great Britain and France. Based on these observations, Qutb, through his work

“Milestones”, proposes a path of Islamic revival for the Arab and Muslim world.

In his manifesto, Qutb sees Islam as a universal system of freedom that would reject the rule of superpowers, empires, international organizations and military blocs, the division of peoples into races, languages and countries, regional and national interests. He proposes to overthrow the entire known system of world order and replace it with the rules set out in the Koran, that is, to impose the dominance of the Koran throughout the world.

The process of expansion of Islam began in the VII–VIII centuries and must continue until it covers the entire earth and liberates all of the world's humanity. The implementation of this project will require extreme measures and determination, and the end result of this process, according to Qutb, should be the liberation of every person on earth.

Qutb rejects modern governments and nation states, considering them artificial and having no right to exist. He also rejects the system of world order that emerged after the Westphalian, Tehran and Potsdam conferences, where the Islamic world was assigned a peripheral role, says Henry Kissinger, analyzing the work of Sayyid Qutb [3, p. 74–75].

A number of scholars speak about the work of Sayyid Qutb exclusively from a negative point of view, missing the historical prerequisites for the formation of the idea of the Muslim world. Thus, the Ukrainian researcher N.V. Nesprava considers Qutb manifesto a destructive teaching that promotes extremism and terrorism, highlighting five reasons for his conclusions:

- Qutb teaching promotes the dominance of Islam throughout the world;
- inciting hatred and hostility on religious grounds;
- propaganda of religious war;
- agitation for the construction of a totalitarian Islamic society;
- a violent way to achieve a goal through offensive jihad.

Researcher M.V. Nesprava believes that Sayyid Qutb manipulates extracted quotations from the Koran, calls for a fight against Westernized Muslims in Islamic states, as well as for waging war against non-Muslim nations and, ultimately, building a society similar to the Muslim society of the VII century [7, p. 161–167].

Conclusion. Sayyid Qutb was and remains one of the most influential Islamic thinkers who influenced the development of radical Islam in the modern world. Despite the existence of certain elements of similarity between the views of Qutb and the ideology of modern Islamists, there are still fundamental differences between them. In his works, he portrays Islam as a force that opposes, as the author puts it, Western secular imperialism. Qutb did not call for

or support all-out violence, which began to spread in the Islamic world in the late seventies, and later became global as a result of the high activity of international Islamic terrorist organizations. Jihad, first of all, should be directed against sinful and corrupt Muslim political regimes, Qutb believed.

One of the main messages of Sayyid Qutb is the social transformation of Muslim society and its secular government from a state of corruption and ignorance (jahiliya), to a state of Islamic enlightenment and social justice. Qutb, being a participant of his time, disagreed with a world order dominated by British colonialism, American capitalism and militarism, Soviet communist expansionism and regional Zionism in the Middle East.

Qutb believed that at the basis of everything material there is a religious objective truth that provides answers to all life's difficulties and world problems. In his opinion, Western capitalism and Eastern communism are man-made social and economic constructs that contradict the divine principle and drag man into sinfulness and spiritual ignorance. Qutb uses a binary position in which the jahiliyya, represented by Western society and the society of the socialist bloc, form their life principles and ideology on the basis of materialism and an Islamic society that calls for spirituality, social justice and morality.

BIBLIOGRAPHY:

1. Hirszowicz L. (1972) The Sultan and the Khedive, 1892–1908. Middle Eastern Studies. Volume 8. Issue 3. 440 p.
2. Ismail E. (2022) The Antisemitic Origins of Islamist Violence. A Study of the Muslim Brotherhood and the Islamic State. Uppsala: Department of Sociology. Uppsala University. 252 p.
3. Kissinger H. (2014) World Order. Penguin Press. 241 p.
4. Picchi M. (2017) Islam as the Third Way: Sayyid Qutb's Socio-Economic Thought and Nasserism. Oriente Moderno. Anno 97. Nr. 1. 219 p.
5. Sabaseviciute G. (2021) Sayyid Qutb: An Intellectual Biography. Syracuse University Press. 300 p.
6. Tibi B. (2010) From Sayyid Qutb to Hamas: The Middle East and the Islamization of Antisemitism. Institute for the Study of Global Antisemitism and Policy. New York. 26 p.
7. Несправа М. В. (2018) Деструктивний характер релігійного вчення Саїда Кутба. Науково-теоретичний альманах «Грані». Т. 21. № 2. С. 167.

REFERENCES:

1. Hirszowicz L. (1972) The Sultan and the Khedive, 1892–1908. Middle Eastern Studies. Volume 8, Issue 3. 440 p.
2. Ismail E. (2022) The Antisemitic Origins of Islamist Violence. A Study of the Muslim Brotherhood and the Islamic State. Uppsala: Department of Sociology. Uppsala University. 252 p.
3. Kissinger H. (2014) World Order. Penguin Press. 241 p.

4. Picchi M. (2017) Islam as the Third Way: Sayyid Qutb's Socio-Economic Thought and Nasserism. *Oriente Moderno*. Anno 97. № 1. 219 p.

5. Sabaseviciute G. (2021) Sayyid Qutb: An Intellectual Biography. Syracuse University Press. 300 p.

6. Tibi B. (2010) From Sayyid Qutb to Hamas: The Middle East and the Islamization of Antisemitism.

Institute for the Study of Global Antisemitism and Policy. New York. 26 p.

7. Nesprava M. V. (2018) Destruktyvnyj charakter religijnogo vchenija Saïda Kutba [The destructive nature of the religious teachings of Syyid Qutb]. *Naukovo-teoretichnij al'manah «Grani»*. Vol. 21. № 2. 167 p. [in Ukrainian]

Сайїд Кутба як головний ідеолог сучасного ісламського фундаменталізму

Петряєв Олексій Сергійович

аспірант кафедри інформаційної безпеки
Національного інституту стратегічних досліджень
вул. Пирогова, 7А, Київ, Україна
ORCID: 0000-0001-6561-2647

Стаття присвячена життю та діяльності Єгипетського мислителя, політика, вченого та громадського діяча Саїда Ібрагіма Кутба. Саїд Кутба один із найвпливовіших архітекторів сучасної ісламської політичної думки. Наукові роботи Кутба надихнули багатьох мусульман на насильницьку боротьбу проти багатьох властей мусульманських країн, так і проти держав, які перебувають за межами ісламського світу. Інші прихильники ідей Саїда Кутби знаходили у його роботах заклик до ненасильницької боротьби проти автократичних режимів мусульманських держав та спроби реформування державних систем для встановлення соціальної справедливості. Кутб надав наступним поколінням ісламістів моральну силу для боротьби за своє бачення світу та за свої ідеали. У своїх роботах він відобразив історію ісламу та мусульман як досвід страждань та безсилля під гнітом західної цивілізації. Через цю філософську конструкцію Саїд Кутб пропонував мусульманам відшкодувати історичні збитки через боротьбу проти західного світу. У своїх статтях і книгах, написаних між 1948 і 1966 роками, Кутб звинувачує західний світ у аморальному способі життя, відходу від релігії, а також на маніпуляцію мусульманськими країнами. Він закликає до створення ісламського суспільства, на основі якого він планував збудувати ісламську державу. Критичне мислення Саїда Кутби, а також висока освіченість дозволили йому створити досить мобільну та гнучку ідеологію, яка вийшла за межі контексту Єгипту середини ХХ століття та вплинула на дискурс ісламських фундаменталістів від Сирії до Пакистану. Так само, ідеологічний вплив Саїда Кутби не тільки зводиться до його наукових праць, але також має коріння з його життєвого шляху, боротьби проти Єгипетської влади та його страти, яка зробила його в очах мусульман і особливо ісламських фундаменталістів мучеником та борцем за ісламську ідею. Його смерть стала символом боротьби проти корупції та диктатури арабських політичних режимів, а також символом опору колоніальної та експлуатаційної політики західного світу. Ідеологія ісламського фундаменталізму Саїда Кутби після його смерті продовжила поширюватись і відігравати важливу політичну роль у сучасному політичному житті ісламського світу, але також впливати на політику західних країн.

Ключові слова: Саїд Кутб, ісламський фундаменталізм, джахлілія, джихад, іслам.

Филик Олег Зеновійович

Еволюція підходів до управління соціокультурним розмаїттям: теоретичний та емпіричний контексти

УДК 316.48+373.57

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2023-4.17>

Филик Олег Зеновійович
доктор філософії з політичних наук,
доцент кафедри менеджменту
та соціально-гуманітарних дисциплін
Львівської філії Європейського
Університету
вул. Кушевича, 5, Львів, Україна
ORCID: 0009-0006-4048-9949

У запропонованій статті підкреслено різноманітність підходів до управління соціокультурним розмаїттям та інтеграцією, які існують у сучасній політичній теорії і практиці. Всі ці підходи розташовані в континуумі від максимальної однорідності (або ж монокультурності) до максимальної різnorodності (або ж мультикультурності). У цьому контексті дослідження розглядає базові підходи до управління соціокультурним розмаїттям, а також можливість їх комбінування чи протиставлення, враховуючи теоретичний і практичний контексти. Розвідка проводилась із використанням різних загальнонаукових методів і специфічних методів політичної науки, включаючи порівняльний аналіз, системний аналіз, спостереження, аналіз публічної політики та суспільно-політичного дискурсу тощо. Своєю чергою, методологічно стаття поєднала історичний, інституціональний, нормативно-ціннісний, соціально-конструктивістський, поведінковий, соціологічний підходи. Враховуючи це, у дослідженні проаналізовано генезу, сучасність і різні наявні способи управління соціокультурним розмаїттям, інтеграцією меншин і мультикультурністю на теоретичному і практичному рівнях з використанням прикладів із різних країн світу. У результаті було виявлено значні теоретичні та практичні розбіжності в національних підходах до управління соціальним і культурним розмаїттям, котрі умовно можна розподілити на такі категорії або опції, як асиміляціонізм, мультикультуралізм, космополітизм й індивідуалістична інтеграція (або інтеграціонізм). Водночас важливо зауважити, що ці підходи не є абсолютними і беззаперечними, хоча вони все більше та більше враховують менш формальні та нормативні аспекти громадянства й інтеграції. Також було визначено, що багато підходів до управління соціокультурним розмаїттям в даний час характеризуються зростанням «жорсткості». Однак стаття вказує на потреби подальшого розвитку теорії для більш якісного вивчення, охоплення та структурування різних форм управління соціокультурним розмаїттям у світі й окремих країнах.

Ключові слова: соціокультурне розмаїття, асиміляціонізм, інтеграція, мультикультуралізм, космополітизм, мультикультурність.

Вступ. Історично і поточно, особливо в контексті міграційних процесів, різні країни світу мають відмінні підходи до регулювання й управління соціокультурним розмаїттям та інтеграцією. Так, деякі з них спрямовані на створення суспільств з максимальною однорідністю (монокультурністю), тоді як інші сприяють розвитку різnorodності (мультикультурності) в суспільствах і культурах різних країн, регіонів і навіть частин світу. Всі ці підходи можна розглядати як спектр, де кожна точка представляє різний ступінь балансу між цими двома крайнощами чи полюсами управління соціокультурним розмаїттям, хоч різні дослідники і практики можуть різним чином ідентифікувати і наповнювати цей спектр. З цього погляду, важливо вивчати різні підходи щодо управління соціокультурним розмаїттям у світі – що теоретично і практично, що на рівнях національних, регіональних, наднаціональних і міжнародних, адже це є однією з сучасних ключових політичних, громадських, наукових і навіть глобальних проблем.

Мета та завдання. Мета дослідження полягає в тому, щоб цілісно охопити, структурувати і систематизувати основні підходи до управління соціокультурним розмаїттям, зокрема на предмет їхнього можливого і варіативного протиставлення або поєднання, в тім числі беручи до уваги теоретичний та емпіричний контексти. Розв'язання

поставленого завдання дозволить зробити ще один крок на шляху вироблення всеохоплюючого знання про управління розмаїттям у сучасному світі.

Огляд літератури та методи дослідження. Заявлена наукова проблематика знаходить відображення у дуже широкому масиві наявних досліджень, зокрема за авторством таких вчених, як Б. Баррі [2], К. Бертоцці [3], Р. Брубейкер [4], С. Вертовец та С. Вессендорф [31], Е. Вест [33], В. Гудман [8], К. Йопке [11], Н. Мір і Т. Модуд [17–24], Б. Рот [27], А. Фавелл [6], А. Тріандафілідіду [29; 30], С. Чоквет [5] й інші. Однак навіть така широта досліджень підходів до управління соціокультурним розмаїттям досі не дозволила виробити уніфікованого або консолідованого підходу з цього приводу, адже різні вчені мають різні бачення, а кількість самих підходів до управління розмаїттям і розуміння шляхів їхнього протиставлення чи поєднання суттєво варіюють. Відповідно, задля того, щоби максимально повно та якісно охопити тематику управління соціокультурним розмаїттям, зокрема на предмет протиставлення і поєднання різних підходів, у нашому дослідженні наголошено на виборі релевантних методів і методології дослідження та їхньому належному поєднанні. Відтак у дослідженні використано як загальнологічні методи, так і специфічні й емпіричні методи політичної науки і соціальних наук загалом, серед

яких: порівняльний, системний і структурно-функціональний аналіз, спостереження, ситуаційний аналіз та аналіз публічної політики і суспільно-політичного дискурсу. Своєю чергою, методологічно стаття побудована на таких підходах, як історичний, інституціональний, нормативно-ціннісний, соціально-конструктивістський, поведінковий і соціологічний, завдяки чому забезпечується врахування як теоретичних, так і емпіричних аспектів наукової проблеми та розв'язання поставленої мети і завдань.

Результати. Огляд наявних наукових досліджень та реальної суспільно-політичної практики в різних країнах світу (історично та поточно) демонструє, що відбувається й інтенсифікується компонування різних підходів та моделей управління соціокультурним розмаїттям й інтеграцією меншин, причому як на рівні окремих країн, так і регіонально, наднаціонально і навіть міжнародно. Але і досі проблематичним лишається виокремлення завершеного переліка чи спектра підходів до управління соціокультурним розмаїттям, а тому є запит на його уточнення, а відтак на порівняння процесів у рамках різних і кожного з підходів.

З цього приводу вартує зазначити, що найпростішою і часто вживаною є логіка, згідно з якою виділяють два базові підходи – як дві протилежності чи дві сторони спектра – до управління соціокультурним розмаїттям та інтеграцією, котрі свою релевантність отримали на тлі зростаючих імміграційних процесів, загроз тероризму та перспектив або ризиків консолідації суспільств [5]. Серед них асиміляціонізм (відомий як «жорстка» інтеграція) та мультикультуралізм (відомий як «м'яка» інтеграція). Перший підхід, який доволі часто називають «республіканською моделлю» [13; 26], ґрунтується на погляді на культурні відмінності і розбудований довкола ідеї рівності та гідності всіх громадян. Цей підхід спирається на універсальні політичні цінності і втілюється, приміром, у таких країнах, як Франція та Швейцарія тощо. На противагу, зворотним підходом до інтеграції є другий напрям, який базується на припущенні про розмаїття та відмінності, виходячи з універсального принципу, що всі люди мають право на життя відповідно до своїх звичаїв, традицій і культури. Цей підхід особливо поширений у таких країнах, як Сполучене Королівство, Нідерланди, Німеччина й інші [3]. Попри те, що обидва підходи спрямовані на досягнення спільної мети інтеграційної політики й управління розмаїттям – забезпечення рівності для всіх громадян, – вони суттєво різняться методами досягнення цієї мети. У першому випадку, згідно з асиміляціонізмом, рівність досягається головню шляхом активної асиміляції ідентичності незалежно від різниці між культурами. Отже, цей підхід до управління соціокультурним розмаїттям базується на відмові від будь-якої диференціації. У другому ж

випадку, тобто за мультикультуралізму, рівність досягається шляхом стимулювання індивідуальних можливостей, тому цей підхід ґрунтується на визнанні і підтримці всеохоплюючого розмаїття [5]. Окрім того, все частіше спрацьовує емпірично підтвержене уявлення про те, що в кожній країні існують свої унікальні «законои» й особлива логіка управління розмаїттям [3].

Це однозначно вказує на недостатність погляду з двома базовими підходами до управління соціокультурним розмаїттям та на потребу переходу на ширшу логіку через часті протиставлення та поєднання певних обрисів двох базових підходів (про які йшлося вище) у тих чи інших емпіричних випадках. Тим паче, що спрощене (дихотомічне) трактування підходів може призвести до неповного розуміння того, як різні країни управляють своїм розмаїттям. Оскільки кожний підхід і випадок управління розмаїттям та інтеграцією залежить від політичної системи і навіть політичних інститутів кожної конкретної держави тощо [5] та майже завжди є публічною філософією, політичною парадигмою, інституційною та дискурсивною структурою можливостей або навіть національною культурною ідіомою такої держави [4; 6; 12], на яку накладається історичне та поточне розуміння соціокультурного розмаїття та способів і механізмів управління ним [30]. А також враховуючи те, що жодний теоретизований підхід до управління соціокультурним розмаїттям (особливо коли таких підходів надто мало чи навіть мінімум) не можна трактувати як статичну або однорідну/гомогенну культурну структуру, цілком незалежний аналітичний чинник і навіть порівняльну змінну. Адже кожний окремий аналітичний випадок постає як складна динамічна система, в якій розробляються, змінюються, модифікуються й імплементуються дуже різні концепти соціокультурного розмаїття, рівності, ідентичності, інтеграції тощо [3]. Відповідно, це змушує теоретиків і практиків створювати й апробувати нові класифікації підходів щодо управління соціокультурним розмаїттям або навіть відмовлятися від цієї стратегії внаслідок застосування більш описових алгоритмів (а не таксономій) пояснення конкретних національних і наднаціональних кейсів інтеграції та мультикультурності.

Відтак розширена схема полягає у виокремленні вже більше (а не двох) підходів до управління соціокультурним розмаїттям й інтеграцією. Причому в одному випадку таких схем або підходів є чимало і вони пов'язані з реальною практикою чи не кожної конкретної країни, яка управляє культурним розмаїттям у різних напрямках та в різний час [4; 6; 22]. Приміром, у Франції основний акцент робиться на індивідуальній інтеграції в громадянську культуру за умови, що релігійна й етнічна належність зберігаються як приватні аспекти і впроваджується відкрита політика при-

йняття громадянства [4]. У Великій Британії же задіяно більш ліберальний підхід до мультикультурності, що спирається на інтеграцію на основі груп і спільнот, тобто враховуючи не лише індивідуальні, а й колективні права і потреби іммігрантів та меншин [6; 22]. Своєю чергою, у Бельгії ситуація ускладнюється її внутрішніми розбіжностями і федеративною структурою влади. В цій країні вимоги і права іммігрантів стикаються зі складною федеральною політикою і можуть породити нерівновагу між двома базовими бельгійськими етновними групами – валлонцями та фламандцями [30]. Натомість у Данії відповідні громадянські і політичні дискусії концентруються на універсальному сприйнятті суспільства як держави добробуту, де особливий акцент робиться на важливості рівності [25]. У Німеччині ж, від зворотного, спостерігається чи раніше спостерігалась тенденція до обмеження тривалої імміграції, що пов'язано з уявленням про німецьке суспільство як мононаціональне і монокультурне, навіть за наявності в країні великої кількості іммігрантів на протязі десятиліть [4], а тому тут превалує ідея, що соціальні і культурні зміни розглядаються як загроза автентичності німецького суспільства й інституціоналізованих структур влади.

Доволі близька чи подібна різноаспектність підходів щодо управління соціокультурним розмаїттям та знакова контраверсійність політичних дискусій притаманна й для інших країн Європи і світу, причому не залежно від того, коли вони почали масово приймати іммігрантів або ж коли у них поглибився відтік емігрантів [29; 30]. Відповідно, одні країни (Іспанія, Італія тощо) апробували й інституціоналізували культурний плюралізм і навіть регіональні утворення із лімітованою владою, інші країни (Бельгія та Швейцарія) – тільки мовний плюралізм з територіальними громадами, але більшість країн (для прикладу, Бельгія, Велика Британія, Нідерланди, Німеччина, США, Франція тощо) – ще більш обмежені схеми управління мультикультурністю із пріоритетом спільної релігії, громадянства чи національності (а іноді і всіх цих компонентів). Хоча, на противагу, все це дуже умовно і слабо відповідає певним класифікаційним патернам [3], адже всі наявні національні моделі управління соціокультурним розмаїттям у світі ніколи не були «ідеальними» типами – ані теоретично, ані емпірично. Окрім того, ці моделі ніколи не мали ідентичного або ж принаймні подібного, стійкого, однозначного і послідовного інституційного й політичного закріплення – ні концептуально, ні нормативно, ні фактично, – а тому є радше «прикметниками» чи множиною полісемічних і взаємно суперечливих опцій мультикультурності й інтеграції [9].

В іншому ж випадку підходи до управління соціокультурним розмаїттям постають більш структурованими та таксономічними, оскільки

передбачають комбінування в певну (більшу двох) кількість своєрідних «ідеальних» моделей, які «розташовані» поміж асиміляціонізмом і мультикультуралізмом чи, інакше кажучи, поміж «жорсткою» і «м'якою» інтеграцією та їхніми позитивними і негативними наслідками в тій чи іншій країні і загалом [2; 3; 8; 11; 30; 31]. Річ у тому, як зазначено вище, що обмежена (до двох) кількість підходів або моделей управління соціокультурним розмаїттям та інтеграцією нерелевантна, статистично слабопояснювальна та погано охоплює емпіричну ситуацію [3]. Відтак кількість опцій і підходів до управління розмаїттям треба збільшувати доти, доки не вдасться теоретично й емпірично забезпечити більшої валідності та стійкості цих опцій і підходів – нормативно, ціннісно, історично й навіть інституційно. Саме у цьому контексті пристальної уваги потребує чотирискладова логіка класифікації підходів щодо управління соціокультурним розмаїттям та інтеграцією авторства Т. Модуда, в якій у доповнення до асиміляціонізму та мультикультуралізму виокремлено індивідуалістичну інтеграцію і космополітизм (див. табл. 1) [19; 21; 23; 24]. Тут наголос зроблено на тому, що коли йдеться про соціокультурне розмаїття й управління ним у сучасному світі, то типово за основу беруться теорії і практики, з одного боку, в США і Канаді, а з іншого – в різних країнах Європи, адже ці частини світу колосально різняться між собою і майже не можуть наслідувати одна одну. Так, у Північній Америці, особливо в США, традиційно властивий розкол передусім між «білими» і «чорними» (чи «кольоровими») [7] у рамках біологічного розуміння раси, а натомість в країнах Європи – між християнами та мусульманами (й іншими конфесіями) у рамках соціокультурного трактування «расових» відносин [19; 21]. Відповідно, це веде до різних реакцій населення та національних урядів у різних країнах світу, а тому й породжує різноманітні підходи до управління соціокультурним розмаїттям. Останні, особливо в країнах Європи, є дуже різнорідними і точно виявляються набагато різноманітнішими й іншими опціями, аніж мультикультуралізм та асиміляціонізм.

Згідно з такою – соціокультурною та макросимволічною, а не соціально-економічною логікою [16] – асиміляційний підхід у своїй основі означає, що процеси, які впливають на відносини між різними соціальними та культурними групами у конкретній країні, сприймаються як однобічні, а бажаний результат для всього суспільства передбачає мінімальні зміни в способах життя більшості (титульного населення) та в інституційній політиці країни [19; 21] (тут важливо зауважити, що в США термін «асиміляціонізм» зазвичай означає щось ближче до інтеграціонізму, який більше характерний для країн Європи). Іншими словами, асиміляціонізм – це не обов'язково політика згідно з принци-

Таблиця 1

Відмінності між асиміляціонізмом, індивідуалістичною інтеграцією, космополітизмом і мультикультуралізмом (згідно з класифікаційним концептом Т. Модуда) [19; 21; 23; 24]

Блоки відмінностей	Асиміляціонізм	Індивідуалістична інтеграція	Космополітизм	Мультикультуралізм
Об'єкти політики	Особи і групи, позначені як різні та з «відмінностями»	Особи, позначені «відмінностями», особливо їхнє сприйняття дискримінаційною практикою держави та громадянського суспільства	Особи, позначені «відмінностями», особливо їхнє сприйняття дискримінаційною практикою держави та громадянського суспільства, а також суспільними ідеями про «нас» і «них»	Особи та групи, позначені «відмінностями», особливо їхнє сприйняття дискримінаційною практикою держави та громадянського суспільства, а також суспільними ідеями про «нас» і «них»
Свобода	Меншини заохочують відповідати домінуючому культурному шаблону	Меншини можуть вільно асимілювати чи культивувати свою ідентичність, однак їм не рекомендується думати про себе як про меншину, а як про масив особистостей	Ні меншини, ні більшість не повинні вважати себе належними до однієї ідентичності, хоча й можуть вільно поєднуватися між собою	Члени меншин повинні мати можливості асимілюватися, змішуватися чи поєднувати або культивувати членство в різних групах пропорційно до їхнього власного вибору
Рівність	Наявність відмінності провокує дискримінацію, а тому їй потрібно уникати	Дискримінаційне сприйняття повинне бути активно усунуто, щоби до кожного ставились як до особистості, а не на підставі відмінностей	Антидискримінаційні заходи повинні супроводжуватися розвінчуванням та усуненням домінуючої культури	У доповнення до боротьби з дискримінацією, публічна сфера повинна враховувати наявність нових групових ідентичностей і норм
Братерство	Сильна й однорідна національна ідентичність	Відсутність дискримінації та виховання індивідуальної автономії в рамках національного і ліберально-демократичного громадянства	Люди повинні вільно об'єднуватися через комунальні та національні кордони і мислити себе глобальними громадянами	Громадянство та національна ідентичність повинні включити групові ідентичності, що важливі для меншин і більшості, а тому відносини груп повинні бути діалогічними, а не домінуючими

пом «laissez-faire», адже держава може відігравати важливу роль у регулюванні розмаїття та всіх соціальних процесів. Це більше про політику, в результаті якої іммігранти майже не заважають державі та суспільству, в якому вони отримують нове місце та проживають, при цьому сприяючи їхній максимальній асиміляції, тобто тому, щоб вони стали якомога більше схожими на титульне місцеве населення. Саме через це асиміляціонізм у певний період, за певних умов і в певних середовищах став менш популярним (хоча і залишився домінуючим підходом). Це особливо відбулося в 1960-х роках, коли демократизація та лібералізація поширювались в англійських країнах світу, і мало місце у контексті збільшення підтримки інших підходів до управління соціокультурним розмаїттям через недемократичність, нерівноправність, неліберальність й етатизм, котрі були характерні для самого асиміляціонізму. Прикладом цього стала заява міністра внутрішніх справ Великої Британії Р. Дженкінса в 1966 році, коли він висловив погляд, що інтеграція – це «не процес асиміляції, а можливість рівних прав, що супроводжується культурним розмаїттям в атмосфері взаємної толерантності» [10, с. 267].

На тлі цього потрібно розглядати другий спосіб чи підхід до управління соціокультурним розмаїттям – індивідуалістичну інтеграцію чи інтеграціонізм. У цьому підході процеси соціальної та культурної взаємодії розглядаються як взаємовідносини між обома сторонами чи двосторонні. Це означає, що як члени титульної більшості (місцевого населення тієї чи іншої країни), так і етнічні й інші меншини та іммігранти повинні брати участь в процесі інтеграції, а тому не можна звинувачувати останніх у тому, що вони не можуть, не бажають або не намагаються інтегруватися в суспільство [19; 21]. Враховуючи це, очевидно, що інтеграційне суспільство представляє собою своєрідну арену, де існують дійсні інституції, такі як роботодавці, громадський сектор та уряд тощо, котрі забезпечують, підтримують і сприяють інтеграції, індивідів та груп, беручи на себе соціальну відповідальність за цей процес.

Мультикультуралізм та космополітизм (навіть якщо останній розглядати як один із аспектів чи різновидів пер-

шого, що роблять деякі науковці) у цьому випадку можна трактувати як специфічну «медіану» поміж асиміляціонізмом й індивідуалістичним інтеграціонізмом чи інтеграціонізмом. Проте тут важливо зауважити, що ця концепція потребує уточнень і може бути досить однобічною. Суть у тому, що мультикультуралізм – це така форма інтеграції, яка процедурно враховує і включає інтереси різних груп населення, тобто є різновекторною щодо них. Вона передбачає, що кожна із цих груп населення – як титульна більшість, так і іммігранти – мають свої унікальні особливості, а тому процес інтеграції в суспільство не може обмежуватися винятково за однією універсальною моделлю. Замість цього, цей процес включає в себе кілька різних «культур» або своєрідних «культуралізмів» (яких вочевидь повинно бути не менше двох), що відрізняються не лише зовнішніми рисами чи соціально-економічними характеристиками, але й формами групової ідентичності, і, отже, вимагають наявності двох або більше таких підходів всередині цієї концепції. Отже, у більш сучасному і всеосяжному розумінні мультикультуралізм може вважатись «плюралістичною інтеграцією» або мультикультурним громадянством [19; 21], де центральним аспектом є ідея групової рівності, на відміну від індивідуалістичної інтеграції, де наголошується на особистісних аспектах.

З іншого боку, космополітизм у цьому контексті повинен розглядатися як менш рішуча чи більш індивідуально спрямована форма мультикультуралізму, оскільки він поєднує в собі ідею соціокультурного розмаїття, з одного боку, із критикою чи відмовою від ідеї груп, з іншого боку. Інакше кажучи, такий підхід як космополітизм комбінує концепцію відмінності та критику чи заперечення концепції груп [32]. Відповідно, суперечності на предмет того, наскільки постімміграційні групи існують або повинні існувати і який спеціальний (чи навіть політичний) статус потрібно надавати окремим групам, вказують на наявність щонайменше двох різновидів мультикультуралізму, одним з яких є космополітизм [17] (хоча далеко не всі вчені і практики практикують таку логіку класифікації).

При деталізації та розрізненні цих чотирьох підходів стосовно управління соціокультурним різноманіттям, важливо відзначити, що мультикультуралізм відрізняється від індивідуалістичної інтеграції чи інтеграціонізму в першу чергу тим, що він зосереджується на соціальній реальності груп, а не тільки окремих індивідів і їхніх організацій [17; 18; 20, с. 93–97]. Це призводить до підтримки концепції, що належність до конкретної групи є важливим аспектом ідентичності індивідів у суспільстві або тій чи іншій країні [2]. Таким чином, в рамках політики мультикультуралізму постімміграційні меншини розглядаються як групи, які виділяються від «суспільного загалу», титульної більшості чи

базового соціального стандарту через два типи процесів. З одного боку, це стосується «негативної відмінності», яка виникає найперше через відчуження, почуття неповноцінності, стигматизацію, стереотипи, расизм і дискримінацію. З іншого боку, це стосується «позитивних» відчуттів ідентичності кожною індивіда з певною соціальною групою в країні. Відповідно, у рамках мультикультуралізму спостерігаються глибокі групові розриви, які можна охарактеризувати як «ззовні всередину» та «зсередини назовні». Ці розриви можуть призводити до відчуттів чужості чи неповноцінності, що ускладнюють рівноправне членство індивідів по лінії «ми–вони» у суспільстві [20, с. 93–97]. Хоча важливо відзначити, що далеко не всі теоретики, особливо ліберально налаштовані, поділяють цей підхід, адже не всі з них вважають групи за ключовий елемент виділення мультикультуралізму.

Натомість у контексті космополітизму (навіть якщо розглядати його як одну із форм мультикультуралізму) позиція стосовно соціальних груп є менш виразною, адже відмінності між ними розглядаються як важливі, але міжгрупові ідентичності не є настільки значущими [32, с. 751]. Водночас космополітизм не наближується чи не синонімізується з підходом індивідуалістичної інтеграції або інтеграціонізму, оскільки, з одного боку, він акцентує на необхідності цінувати соціокультурне розмаїття, однак, з іншого боку, не обов'язково сприяє розвитку індивідуалізму. Щоб спростити, космополітизм заперечує тільки уявну групову рівність, яка штучно або стереотипно створюється чи насаджується ззовні. На останок, асиміляціонізм є найбільш жорстким підходом до соціальних груп, визначаючи титульну (більшість) серед них та вимагаючи, щоби всі інші групи відповідали пануючим у суспільстві нормам, навіть внаслідок відмови від своєї власної культури [1; 28].

Теоретично із усього цього випливає, що кожний підхід до управління соціокультурним розмаїттям поєднує різну вагу і приділяє різну увагу груповим або індивідуальним інтересам, потребам й аспектам рівності, тому кожен підхід фактично є «множником» чи «мультиплікатором». Водночас жодна з моделей, будь-то мультикультуралізм, космополітизм, асиміляціонізм чи індивідуалістична інтеграція, й досі не може бути потрактована абсолютною або «ідеальною», адже кожне суспільство має різні рівні групової ідентичності, а також індивідів з різними видами особистісної ідентичності та потреб. Фактично кожний підхід до управління соціокультурним розмаїттям може характеризуватись успіхом чи невдачею в залежності від країни та конкретних обставин.

З емпіричної ж точки зору вартує відзначити, що процес формування та розвитку нових мультикультурних держав у світі є постійним, пролонгованим і далеким від свого завершення. Це складний

та іноді амбігуїтний процес, який впливає на інтереси численних осіб, груп та громад. Така динаміка особливо очевидна на сучасному етапі, а не в період «відкриття» мультикультуралізму й інших підходів до управління соціокультурним розмаїттям у світі. А вже сьогодні перед нами постають завдання економічної, соціальної та політичної інтеграції соціокультурних меншин, а також різні виклики, які пов'язані із глобальними напруженнями, тероризмом та зростанням міграційних (іммігрантських та емігрантських) потоків. Чи не найбільше це стосується потоків іммігрантів із різних мусульманських країн, на прийом яких населення більшості, приміром, європейських й інших країн виявляє менше готовності порівняно із трудовими іммігрантами [15; 27; 33]. Це включає не тільки обмежену відкритість загалом західного суспільства щодо пошуку компромісу і прийняття інших культурних традицій та звичаїв, але і недостатнє бажання самим іммігрантам адаптуватися до цілком або частково нового способу життя у зовсім іншому культурному та соціальному середовищі [14].

Висновки. Загалом у статті розглянуто явище соціокультурного розмаїття в різних країнах і загальнотеоретично й здійснено аналіз, що вказує на потребу систематизації цього явища для розробки стратегій і підходів до управління ним. В ході дослідження вивчено ґенезу, сучасний зміст і різні підходи до управління соціокультурним розмаїттям, інтеграцією меншин та мультикультурністю на теоретичному й практичному рівні і завдячуючи прикладам різних країн світу. У результаті аргументовано, що чинно існують значні теоретичні та емпіричні відмінності у національних підходах щодо управління соціальним і культурним розмаїттям, які можна умовно поділити на асиміляціонізм, мультикультуралізм, космополітизм та індивідуалістичну інтеграцію (або інтеграціонізм). Водночас важливо зауважити, що перелічені підходи не є абсолютними і беззаперечними, хоча все більше і більше враховують менш нормативні й формалізовані аспекти громадянства та інтеграції. При цьому, простежено, що в останній період у світі спостерігається зростання радикалізації суспільно-політичного дискурсу щодо соціокультурного розмаїття та мультикультурності. Це призводить до зростання «жорсткості» чи не всіх підходів і політик управління соціальним і культурним розмаїттям – що загалом, що в окремих країнах. Як результат, спостерігається поступовий перехід від підходу мультикультуралізму до асиміляціонізму та інтеграціонізму в деяких державах, навіть якщо про це не йдеться номінально. Водночас обґрунтовано, що політична теорія повинна й далі розвиватись у цьому напрямі, щоби надалі ще більш якісно охопити та структурувати різні форми і підходи до управління соціокультурним розмаїттям у світі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Appiah K. Identity, authenticity, survival: Multicultural societies and social reproduction. Gutmann A. *Multiculturalism: Examining the politics of recognition*. Princeton: Princeton University Press, 1994. P. 149–164.
2. Barry B. *Culture and equality: An egalitarian critique of multiculturalism*. Cambridge: Polity, 2001. 399 p.
3. Bertossi C. National Models of Integration in Europe: A Comparative and Critical Analysis. *American Behavioral Scientist*. 2011. Vol. 20. No. 10. P. 1–20.
4. Brubaker R. *Citizenship and nationhood in France and Germany*. Cambridge: Harvard University Press, 1992. 270 p.
5. Choquet S. Models of Integration in Europe. *European issues*. 2017. Vol. 449. P. 1–8.
6. Favell A. *Philosophies of integration: Immigration and the idea of citizenship in France and Britain*. Basingstoke: Palgrave-Macmillan, 1998. 289 p.
7. Fuchs L. *The American Kaleidoscope: Race, Ethnicity, and the Civic Culture*. Middletown: Wesleyan University Press, 1990. 618 p.
8. Goodman W. Questioning national models: Empirical change and measurement issues. *Perspectives on Europe*. 2010. Vol. 40. No. 2. P. 47–50.
9. Jacobs D., Rea A. The end of national models? Integration courses and citizenship trajectories in Europe. *International Journal on Multicultural Societies*. 2007. Vol. 9. No. 2. P. 264–283.
10. Jenkins R. Racial Equality in Britain. Jenkins R. *Essays and Speeches*. London: Collins, 1967.
11. Joppke C. Transformation of immigrant integration in Western Europe: Civic integration and antidiscrimination in the Netherlands, France, and Germany. *World Politics*. 2007. Vol. 59. P. 243–273.
12. Koopmans R., Statham P., Guigni M., Passy F. *Contested citizenship: Immigration and cultural diversity in Europe*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2005. 312 p.
13. Laborde C. *Critical Republicanism. The Hijab Controversy and Political Philosophy*. Oxford: Oxford University Press, 2008. 396 p.
14. Lesinska M. The European backlash against immigration and multiculturalism. *Journal of Sociology*. 2014. Vol. 50. No. 1. P. 37–50.
15. Liang C. *Europe for the Europeans: The Foreign and Security Policy of the Populist Radical Right*. London: Ashgate, 2007. 318 p.
16. Loury G., Modood T., Teles S. *Ethnicity, Social Mobility, and Public Policy: Comparing the USA and UK*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005. 643 p.
17. Meer N., Modood T. The multicultural state we're in: Muslims, multiculturalism and the civic re-balancing of British multiculturalism. *Political Studies*. 2009. Vol. 57. No. 3. P. 473–497.
18. Modood T. Multiculturalism and Groups. *Social & Legal Studies*. 2008. Vol. 17. No. 4. P. 549–553.
19. Modood T. Multiculturalism and Integration: Struggling with Confusions. Mahamdallie H. *Defending Multiculturalism*. London, 2011. P. 61–76.
20. Modood T. *Multiculturalism: A civic idea*. Cambridge: Polity, 2007. 193 p.
21. Modood T. Multiculturalism, Ethnicity and Integration: Some Contemporary Challenges. Modood T.,

Salt J. *Global Migration, Ethnicity and Britishness*. Springer, 2011. P. 40–62.

22. Modood T. *Multicultural Politics: Racism, Ethnicity and Muslims in Britain*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2005. 240 p.

23. Modood T. The Strange Non-Death of Multiculturalism. *Max Weber Lecture*. 2013. No. 2013/03.

24. Modood T. Understanding Death of Multiculturalism discourse means understanding multiculturalism. *Journal of Multicultural Discourses*. 2014. Vol. 9. No. 3. P. 201–211.

25. Mouritsen P. The particular universalism of a Nordic civic nation. Modood T., Triandafyllidou A., Zapata-Barrero R. *Multiculturalism, Muslims and Citizenship: A European Approach*. London: Routledge, 2006.

26. Pettit P. *Republicanism: A theory of freedom and government*. Oxford: Oxford University Press, 1997. 316 p.

27. Roth B. *The Perils of Diversity: Immigration and Human Nature*. Washington: Summit Publishers, 2010. 577 p.

28. Rumbaut R. Assimilation and its discontents: Between rhetoric and reality. *International Migration Review*. 1997. Vol. 31. No. 4. P. 923–960.

29. Triandafyllidou A. The political discourse on immigration in Southern Europe: A critical analysis. *Journal of Community and Applied Social Psychology*. 2000. Vol. 10. No. 5. P. 373–389.

30. Triandafyllidou A., Modood T., Meer N. Introduction: Diversity, Integration, Secularism and Multiculturalism. Triandafyllidou A., Modood T., Meer N. *European Multiculturalisms: Cultural, Religious and Ethnic Challenges*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2011. P. 1–32.

31. Vertovec S., Wessendorf S. *The multiculturalism backlash: European discourses, policies, and practices*. London: Routledge, 2010. 224 p.

32. Waldron J. Minority cultures and the cosmopolitan alternative. *University of Michigan Journal of Law Reform*. 1991. Vol. 25. No. 3–4. P. 751–793.

33. West E. *The Diversity Illusion: What We Got Wrong about Immigration and How to Set it Right*. London, 2013. 288 p.

REFERENCES:

1. Appiah K. Identity, authenticity, survival: Multicultural societies and social reproduction. Gutmann A. *Multiculturalism: Examining the politics of recognition*. Princeton: Princeton University Press, 1994. P. 149–164.

2. Barry B. *Culture and equality: An egalitarian critique of multiculturalism*. Cambridge: Polity, 2001. 399 p.

3. Bertossi C. National Models of Integration in Europe: A Comparative and Critical Analysis. *American Behavioral Scientist*. 2011. Vol. 20. No. 10. P. 1–20.

4. Brubaker R. *Citizenship and nationhood in France and Germany*. Cambridge: Harvard University Press, 1992. 270 p.

5. Choquet S. Models of Integration in Europe. *European issues*. 2017. Vol. 449. P. 1–8.

6. Favell A. *Philosophies of integration: Immigration and the idea of citizenship in France and Britain*. Basingstoke: Palgrave-Macmillan, 1998. 289 p.

7. Fuchs L. *The American Kaleidoscope: Race, Ethnicity, and the Civic Culture*. Middletown: Wesleyan University Press, 1990. 618 p.

8. Goodman W. Questioning national models: Empirical change and measurement issues. *Perspectives on Europe*. 2010. Vol. 40. No. 2. P. 47–50.

9. Jacobs D., Rea A. The end of national models? Integration courses and citizenship trajectories in Europe. *International Journal on Multicultural Societies*. 2007. Vol. 9. No. 2. P. 264–283.

10. Jenkins R. Racial Equality in Britain. Jenkins R. *Essays and Speeches*. London: Collins, 1967.

11. Joppke C. Transformation of immigrant integration in Western Europe: Civic integration and antidiscrimination in the Netherlands, France, and Germany. *World Politics*. 2007. Vol. 59. P. 243–273.

12. Koopmans R., Statham P., Guigni M., Passy F. *Contested citizenship: Immigration and cultural diversity in Europe*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2005. 312 p.

13. Laborde C. *Critical Republicanism. The Hijab Controversy and Political Philosophy*. Oxford: Oxford University Press, 2008. 396 p.

14. Lesinska M. The European backlash against immigration and multiculturalism. *Journal of Sociology*. 2014. Vol. 50. No. 1. P. 37–50.

15. Liang C. *Europe for the Europeans: The Foreign and Security Policy of the Populist Radical Right*. London: Ashgate, 2007. 318 p.

16. Loury G., Modood T., Teles S. *Ethnicity, Social Mobility, and Public Policy: Comparing the USA and UK*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005. 643 p.

17. Meer N., Modood T. The multicultural state we're in: Muslims, multiculturalism and the civic re-balancing of British multiculturalism. *Political Studies*. 2009. Vol. 57. No. 3. P. 473–497.

18. Modood T. Multiculturalism and Groups. *Social & Legal Studies*. 2008. Vol. 17. No. 4. P. 549–553.

19. Modood T. Multiculturalism and Integration: Struggling with Confusions. Mahamdallie H. *Defending Multiculturalism*. London, 2011. P. 61–76.

20. Modood T. *Multiculturalism: A civic idea*. Cambridge: Polity, 2007. 193 p.

21. Modood T. Multiculturalism, Ethnicity and Integration: Some Contemporary Challenges. Modood T., Salt J. *Global Migration, Ethnicity and Britishness*. Springer, 2011. P. 40–62.

22. Modood T. *Multicultural Politics: Racism, Ethnicity and Muslims in Britain*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2005. 240 p.

23. Modood T. The Strange Non-Death of Multiculturalism. *Max Weber Lecture*. 2013. No. 2013/03.

24. Modood T. Understanding Death of Multiculturalism discourse means understanding multiculturalism. *Journal of Multicultural Discourses*. 2014. Vol. 9. No. 3. P. 201–211.

25. Mouritsen P. The particular universalism of a Nordic civic nation. Modood T., Triandafyllidou A., Zapata-Barrero R. *Multiculturalism, Muslims and Citizenship: A European Approach*. London: Routledge, 2006.

26. Pettit P. *Republicanism: A theory of freedom and government*. Oxford: Oxford University Press, 1997. 316 p.

27. Roth B. *The Perils of Diversity: Immigration and Human Nature*. Washington: Summit Publishers, 2010. 577 p.

28. Rumbaut R. Assimilation and its discontents: Between rhetoric and reality. *International Migration Review*. 1997. Vol. 31. No. 4. P. 923–960.

29. Triandafyllidou A. The political discourse on immigration in Southern Europe: A critical analysis. *Journal of Community and Applied Social Psychology*. 2000. Vol. 10. No. 5. P. 373–389.

30. Triandafyllidou A., Modood T., Meer N. Introduction: Diversity, Integration, Secularism and Multiculturalism. Triandafyllidou A., Modood T., Meer N. *European Multiculturalisms: Cultural, Religious and Ethnic Challenges*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2011. P. 1–32.

31. Vertovec S., Wessendorf S. *The multiculturalism backlash: European discourses, policies, and practices*. London: Routledge, 2010. 224 p.

32. Waldron J. Minority cultures and the cosmopolitan alternative. *University of Michigan Journal of Law Reform*. 1991. Vol. 25. No. 3–4. P. 751–793.

33. West E. *The Diversity Illusion: What We Got Wrong about Immigration and How to Set it Right*. London, 2013. 288 p.

The evolution of approaches to managing socio-cultural diversity: theoretical and empirical contexts

Fylyk Oleh Zenovijovich

PhD in Political Sciences,
Associate Professor at the Department
of Management and Social
and Humanitarian Disciplines
Lviv Branch of Private Higher Education
Establishment “European University”
Kushevycha str., 5, Lviv, Ukraine
ORCID: 0009-0006-4048-9949

The proposed article emphasizes the diversity of approaches to managing socio-cultural diversity and integration in contemporary political theory and practice. All these approaches are situated on a continuum from maximum homogeneity (or monoculturality) to maximum diversity (or multiculturalism). In this context, the study examines the fundamental approaches to managing socio-cultural diversity and the possibility of their combination or juxtaposition, taking into account theoretical and practical contexts. The research is conducted using various interdisciplinary methods and specific methods of political science, including comparative analysis, systemic analysis, observation, analysis of public policy and socio-political discourse analysis, etc. In turn, the article methodologically combines historical, institutional, normative-value, social constructivist, behavioral and sociological approaches. Taking this into consideration, the research analyzes the genesis, contemporary relevance and various existing methods of managing socio-cultural diversity, the integration of minorities and multiculturalism at theoretical and practical levels, using examples from various countries worldwide. As a result, significant theoretical and practical divergences in national approaches to managing social and cultural diversity are identified, which can be conditionally categorized as assimilationism, multiculturalism, cosmopolitanism and individualistic integration (or integrationism). It is important to note that these approaches are not absolute and indisputable, although they increasingly consider less formal and normative aspects of citizenship and integration. Furthermore, it is determined that many approaches to managing socio-cultural diversity are currently characterized by increasing «rigidity». However, the article highlights the need for further development of the theory to better study, encompass and structure various forms of managing socio-cultural diversity worldwide and in separate countries.

Key words: socio-cultural diversity, assimilationism, integration, multiculturalism, cosmopolitanism, multiculturalism.

РОЗДІЛ 4. ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Бондаренко Василіса Дмитрівна

Сучасний огляд на геополітичний трикутник Китай-Іран-Росія у контексті контрбалансу сили США у регіоні Близького Сходу

УДК 327

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2023-4.18>

Бондаренко Василіса Дмитрівна
аспірант кафедри міжнародних
відносин та світової політики
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
вул. Юрія Іллєнка, 36/1, Київ, Україна
ORCID: 0000-0003-4100-8554

Сфера сучасних міжнародних відносин наразі як ніколи зазнає істотних змін. Серед особливостей міжнародних політичних та економічних подій зазвичай прийнято виокремити домінування наддержав над висхідними. Проте взаємопов'язаність сучасного світу наявно демонструє, що малі країни-гравці геополітичної шахівниці можуть виявляти значний вплив на баланс та економічне середовище. Дана наукова стаття розглядає зближення Китаю, Ірану та Росії як нового потужного осередка із стратегічним потенціалом збалансування домінуючого становища Сполучених Штатів у регіональній площині Близького Сходу. Зосереджуючись на еволюції цього стратегічного трикутника у період після Холодної війни, дана робота досліджує причини та рушійні сили, які прискорюють системні виклики, зумовлюють глобальні трансформації, які три держави приносять разом проти однополярного світового впливу США із матеріалізацією НАТО на Схід, санкції проти Ірану та Росії щодо ядерної програми, початком анексії Криму, повномасштабного вторгнення в Україну, торговельної війни США з Китаєм та ворожа позиції США під час пандемії коронавірусної хвороби COVID-19. Досліджуючи теорію м'якого балансування, ця стаття надає емпіричну оцінку геополітичному трикутнику Китаю – Ірану – Росії у протидії США, тим самим залишаючись актуальною для сучасних подій на міжнародній шахівниці. Ця робота досліджує рушійні сили, що лежать в основі цього стратегічного трикутника, а також наслідки, які цей стратегічний трикутник буде нести для зовнішньої політики США.

Дослідження геополітичного трикутника Китаю-Ірану-Росії та його впливу на відносини з США є важливим у сучасному науковому дослідженні з кількох причин. По-перше, цей трикутник відображає нові геополітичні реалії, де країни спільно працюють над зміцненням своєї позиції на міжнародній арені. Це викликає необхідність розуміти мотиви та наслідки їхньої співпраці.

По-друге, ця дослідницька робота може висвітлити зміни в геополітичних стратегіях США, оскільки цей трикутник став важливим гравцем на міжнародній арені, і його вплив може потенційно відобразитися на зовнішній політиці Сполучених Штатів.

Зрозуміння динаміки має велике значення для передбачення майбутніх геополітичних рухів, визначення можливих конфліктів і можливостей співпраці, що має важливе значення для безпеки та стабільності в світі. Таке дослідження сприяє розширенню нашого розуміння геополітичних динамік та спрямоване на розвиток більш ефективних стратегій для міжнародних відносин у сучасному світі.

Ключові слова: міжнародні відносини, Близький Схід, Ісламська Республіка Іран, геополітичний трикутник, трансформація міжнародної системи, баланс сил, м'яка сила.

Вступ. Період після Холодної війни зазнав амбіцій середній держав протистояти унілатералізму Сполучених Штатів. Така опозиція прослідковувалась у формаціях різних типів міжнародних союзів, перш за все таких як стратегічних партнерств, як китайсько-російський стратегічне партнерство. Зважаючи на те, що існує достатня кількість академічної літератури щодо китайсько-російських відносин та їх можливості протистояти монополії США на міжнародній арені, роль Ісламської Республіки Іран у підрахунках союзу нового типу на противагу уніполярності США ще не зовсім розвинута. З огляду на це, дана наукова праця ставить за мету розглянути додану вагу Ісламської

Республіки Іран у стратегічній формації Китай-Росія-Іран, а також розглянути емпіричні наслідки, які це стратегічне партнерство матиме для міжнародного балансу сил. Новостворена вісь регіональних лідерів Китай, Іран, Росія про символізувала занепокоєння у США, які проголосили країни як супротивників та стратегічних конкурентів [16]. За останній роки Пекін, Москва та Тегеран розпочали співпрацю за рядом напрямків та вимірів: економічним, військовим та політичним. Стосовно Західного виміру, всі три країни обрали для себе доволі подібну позицію і висловлювали спільні світогляди за багатополлярний світ та їх невдоволення однополярністю та гегемонією США.

Підживлення цієї тенденції почало відбуватися після виходу Вашингтона із Всеосяжного Плану Дій (JCROA, 2018) за каденції президента Дональда Трампа та накладення відповідних санкцій проти Ісламської Республіки Іран. Геополітичною константою в даному трикутнику виступає факт зміцнення зв'язків Пекіна, Москви та Тегерана через географічний простір, адже він простягається від Північно-Східної Азії до Центральної Азії та Індо-Тихоокеанського регіону, та охоплює відомий «Хартленд» [9]. Виходячи з цього, співпраця такого типу, також незадоволення односторонніми діями США почали підживлювати міркування про ревізіонізм [13], а також створювати плацдарм для балансу гегемонії США. Враховуючи погляди реалістичної школи та теорії про жорстке балансування у формі військових союзів, поведінка такого типу не була зафіксована у період після Холодної війни, проте на відміну від цього був зафіксований новий тип стратегічної поведінки держав, який проявлявся у силі «м'якого балансування». Механізм «м'якої сили» (Дж. Най 1990) отримав доволі широке визнання у період контрбалансування політиці гегемону без прямої конфронтації, використовуючи такі невійськові інструменти як міжнародні інституції, економічний тиск, або дипломатичні домовленості, щодо затримки, втручання та протидії інтересів держави-гегемона. Інструментарій подібного типу дозволяють більш впевнено координувати дії та протистояти експансіоністському однополярному лідеру. Кожна із країн стратегічного трикутника використовувала інструменти «м'якої сили» проти Сполучених Штатів. Зовнішня політика Китаю розпочала із створення потужних фінансових інституцій, таких як Азійський банк інфраструктурних інвестицій (АБІІ), у подальшому флагман реалізації інфраструктурних проєктів у межах ініціативи «Один пояс, один шлях», а також створення китайських банків розвитку, або так званою «великої четвіркою»: Промисловий і торговий банк Китаю, Китайський будівельний банк, Сільськогосподарський банк Китаю, а також Національний Банк Китаю. Стосовно китайсько-російського стратегічного партнерства, то воно проявлялось як і у м'якому балансі, а також як і сам інструмент вираження такої позиції, насамперед через систему БРІКС та спільні вето у Раді Безпеки Організації Об'єднаних Націй [17]. Беручи до уваги Ісламську Республіку Іран, незважаючи на те, що пропозиції що антиамериканські режими можуть проявляти м'яку врівноважену політику шляхом партнерства з Росією та Китаєм, все же бракує досліджень щодо такого потенціалу. Актуальність даної наукової статті ставить за мету дослідження питання м'якого балансування по відношенню до Сполучених Штатів між трьома державами геополітичного трикутника, а також огляд на те, який чином така аналітична конструкція може балансу-

вати міжнародний вплив США. Зважаючи на те, що контрбалансування гегемонії США кардинально видозмінилось за останні роки, а найближчі ознаки впливу стратегічного трикутника чітко представлені у війні в Україні, дана наукова стаття аналізуватиме концепції стратегічного трикутника, його динаміку, дослідження рушійних сил, завершуючи емпіричною оцінкою наслідків поведінки держав стратегічного трикутника Китай – Іран – Росія для зовнішньої політики США у регіоні Близького Сходу.

Мета та завдання. Метою даної наукової статті виступає розгляд встановлення відносин між країнами стратегічного трикутника Китай – Іран – Росія; дослідження характеру, а також причин появи рушійні сили які стали каталізаторами поведінки контрбалансу на противагу Сполученим Штатам Америки. Наукова стаття ставить за мету вирішити наукове завдання емпіричного характеру наслідків геополітичного трикутника Китай – Іран – Росія для зовнішньої політики США у регіоні Близького Сходу.

Методи дослідження. Для дослідження геополітичного трикутника Китай – Іран – Росія як контрбалансу впливу та сили США у регіоні Близького Сходу, у науковій статі було використано ряд методів та підходів, серед яких варто виокремити:

- *Компаративний аналіз:* вживався задля порівняння двосторонніх стратегій взаємодії Китаю, Ірану та Росії на різноманітних геополітичних напрямках, насамперед у площині Близького Сходу;

- *Аналіз офіційних документів та заяв:* врахування офіційних повідомлень, договорів та меседжів від урядів Китаю, Ірану та Росії, зо стосувались їх взаємозалежності та співпраці у різних вимірах, а також звіти та документи міжнародних організацій, таких як ООН та МВФ, що стосувались геополітичного впливу у регіоні.

- *Аналіз подій та договорів та джерел масової інформації:* вивчення окремих подій та кейсів, що відобразили взаємодію Китаю, Ірану та Росії у регіоні Близького Сходу із такими джерелами як аналіз співпраці цих країн у конфліктах у Сирії, Іраку та Ємені, також дослідження їхнього впливу на регіональні справи та розвиток енергетичних відносин та ядерних програм.

- *Культурний аналіз:* розгляд культурної складової схожості режимів, факторів та історичного досвіду, а також ставлення країн до геополітичних питань їх взаємодії.

- *Моделювання та передбачення:* Розробка моделей поведінки стратегічного трикутника, а також проведення аналізу реакційної політики США щодо такого альянсу. Проведення сценарійного аналізу для передбачення можливих розвитку подій у майбутньому.

Результати. Враховуючи комплексність та багатовекторність даного питання, варто розпочати із концептуального розгляду терміну «strate-

гічний трикутник» [8], звертаючи увагу на сучасні варіації щодо тлумачення цього терміну. Існує кілька концептуальних розмірковувань щодо того, яке навантаження містить цей термін [18]. Відповідно, «стратегічний трикутник» формується за певних специфічних обставин, коли усі три суб'єкти є суверенними, раціональними акторами, які впливають та активно залучені у зовнішню політику, заснованих на національних інтересах, враховуючи інтереси інших акторів стратегічного союзу. У відношенні геополітичного «утворення» Китай – Іран – Росія, усі три країни або є великими державами, (Китай та Росія) або ж регіональними силами – як Іран, із чітко вираженою зовнішньою політикою, та вважаються значущими акторами міжнародних відносин, як на регіональному та і на світовому рівнях. Розглядаючи розвиток становлення відносин у даному стратегічному трикутнику між трьома країнами, варто зазначити, що вони розвивались у різних темпах у період після Холодної війни. Після заснування договорів про «Стратегічне партнерство рівності, взаємної довіри та координації у 21 столітті» та «Договору про добросусідство, дружбу та співробітництво» 2001 року, Китай та Росія значно зміцнили свої двосторонні політичні відносини, а із середини 1990-тих років, Пекін створив цілу мережу стратегічних партнерств, серед яких Росія вважалась одним із найважливіших партнерів. Обидві держави різко опонували монополії Вашингтону, розширенню НАТО, або будь-якому встановленню військових систем у Європі, або у Тихоокеанському регіоні [9]. Відповідно, зближення двох держав із комуністичною системою цінностей розпалювало занепокоєність у Західному світі, перш за все у Вашингтоні, через появу «жорсткої поведінки», вираженої обома країнами. Проте незважаючи на чітко виявлену та доповнюючу зовнішню політику обох країн, Пекін та Москва остерігались підтримувати один одного на регіональних рівнях. Власне кажучи, Китай ніколи відкрито не підтримував Росію або приймав анти-російську політику щодо Грузії та України. Відповідно і Росія, ніколи відкрито не підтримувала Китай у конфліктах Південно-Китайському морі. На сьогоднішній день, все ще не має точного консенсусу щодо того, як правильно визначати стратегічну співпрацю між Китаєм та Росією, адже із логічної точки зору, партнерство такого типу можна розглядати через призму або «псевдо-альянсу» або «вісі зручності», враховуючи їх чіткі взаємні національні інтереси.

Відносини між Китаєм та Іраном беруть свої початки ще із стародавніх часів, відповідно не визначаючи жодних бурхливих конфліктів між ними. Дипломатичні відносини між Тегераном та Пекіном розпочались ще у 1971 році і з роками лише поглиблювались, незважаючи на внутрішньо-політичні зміни, які відбулись в Ірані після

Ісламської революції. Відповідно головною віссю базису цих відносин виступало саме поглиблення економічних та енергетичних відносин, в яких Пекін виступив головним торговельним партнером Тегерану з 2006 року. Зазираючи глибше, варто зупинись і на тому, що Іран і до сьогодні залишається, одним із головним бенефіціарів китайської ініціативи «Один пояс, один шлях». Одним із інших важливих питань є те, що Китай також допомагав Ірану із передачею знань та технологічного забезпечення для іранської ядерної програми та розробки ракет. Зростаюча взаємозалежність обох держав один від одного надала Китаю більш значної ролі у регіоні Близького Сходу, а також і очевидними економічними перевагами. 2016 рік був доволі визначним в історії, також можна сказати стало важливою віхою, так як візит президента Китаю Сі Дзінь Піня до Тегерану у січні 2016 роки заклало основи для ірано-китайського комплексного договору про партнерство. 25-річний стратегічний документ, включаючи положення про взаємні відносини на різних рівнях звернув особливу увагу на такі сектори як енергетичний, гірничої діяльності та сприяння іранській промисловості.

На противагу, взаємовідносини між Росією та Іраном датуються ще царським періодом (1721–1917) включаючи різноманітні територіальні анексії, які стали віддзеркаленням виникнення тепліших стосунків, залежно від режимів і періодів. Іран та Росія розвивали свою співпрацю з часу закінчення війни у Перській Затоці у 1991 році, яка почала зростати наприкінці 1990-тих з моменту коли Кремль допомагав Ірану у питаннях побудови інфраструктури та із продажем зброї, включаючи і технології щодо створення боєздатних ракет. Росія стала єдиним постачальником технологічного забезпечення ядерного сектору Ірану, приймаючи провідну роль у побудові у будівництві ядерної реакторної установки Бушер. Москва та Тегеран активно співпрацювали із під час Сирійської війни і незважаючи, що обидві країни є конкурентами в енергетичному секторі, вони домоглися співпрацювати і підписати п'ятирічну стратегічну угоду про співпрацю, створивши цілу робочу групу у сфері енергетики. Відповідно доповнюючи енергетичні взаємопов'язаності, Іран та Росія розширили сферу співпраці і підписали угоду про співпрацю у галузі кібербезпеки (МЗС Ірану, 2021), доповнюючи свій раніше встановлений «Договір про основи взаємних стосунків та принципи співпраці між Ісламською Республікою Іран та Російською Федерацією» підписаному 12 березня 2001 року.

Підсумовуючи аналіз двосторонніх відносин із кожної із сторін, варто сказати, що основа даного геополітичного утворення базується на принципі «виграш для всіх», яка є основою для задоволення взаємних відносин інтересам. Проте також варто враховувати, що кожна із країн має

свої власні інтереси, цілі та амбіції, які вони іноді можуть відрізнятися, особливо коли це стосується регіону Середньої Азії.

Узагальнюючи вищезгадане варто зазначити, що загалом стратегічний трикутник Китай – Іран – Росія складається із симетричних дружніх відносин між усіма трьома державами, зберігаючи баланс і надаючи стимули всім трьом для продовження співпраці за мінімальними витратами. Проте геополітична архітектура такого типу іноді є доволі слабкою і має свій вплив на незабезпеченість, яка характеризує дипломатичні стосунки та підозри, які є доволі властивими для анархічного характеру таких відносин та сучасної міжнародної системи.

Рубіконом останнього десятиліття став вихід США Угода щодо ядерної програми Ірану за каденції минулого президента США, Дональда Трампа у 2018 році. Вихід Вашингтону із Всеосяжного плану дій, Тегеран вирішив кардинально змінити свою зовнішню політику та звернутися на «схід», тим самим зміцнюючи свою співпрацю з Москвою та Пекіном, а також із азіатськими країнами. Важливим пунктом в цьому питанні є те, що країни трикутника поділяють спільну політику невтручання у внутрішні справи один одного, не бажання політичної участі за допомогою сучасних технологій, зокрема соціальних засобів інформації, форм цензури та соціального контролю. Відповідно, можна допускати, що геополітичний трикутник Китай – Іран – Росія являють собою свого роду «тріумвірат», який забезпечує баланс та стимулює постійну співпрацю за низькою вартістю завдяки взаємодоповнюючим інтересам, які гарантують їх співіснування, співпрацю, як це і вказано у логіці стратегічного трикутника.

Стратегічний трикутник як механізм контролю та збалансованості відносно влади Сполучених Штатів, також надаючи «нові можливості для держав під час збалансування».

Повертаючись до актуальності даної наукової роботи, варто зазначити, що для визначення ролі Ірану уданому стратегічному трикутнику варто проаналізувати рушійні сили такої поведінки. У цьому сенсі усі актори стратегічного трикутнику висловили незадоволення гегемонією США та скоординували дії задля того, щоб поставити виклик однополярному порядку за рахунок підтримки мультиполярної системи. Ще до ісламської революції 1979 року відносини між Сполученими Штатами і Іраном були конфронтуючими [6]. З тих пір зовнішня політика Ірану характеризується антагоністичною до геостратегічних інтересів Сполучених Штатів у регіоні [1]. Після подій 11 вересня 2001 року здавалося, що відносини між цими двома країнами проходили різні стадії «взаємних обвинувачень, обережних контактів та антагонізму» [3]. Заява Джорджа В. Буша з 2001 року, в якій він включив Іран до «Вісі зла», зобразила

Іран як агресора та загрозу міжнародному миру та стабільності [17]. У цьому контексті Сполучені Штати ввели всебічний санкційний режим проти Ісламської Республіки, головною метою якого були іранська нафтова і природно-газова промисловість, які вважалися важливими для економіки країни. Санкції призвели до вимоги Ірану відкинути американське втручання в домашню політику інших країн та засуджувати його як односторонні дії [11]. Це, в свою чергу, сприяло загостренню взаємних обвинувачень, відзначених відкритими конкурентними риторичними виступами обох країн і закріпило антиамериканську риторику Ірану [5].

Більше того, одностороннє вторгнення Вашингтона в Ірак та розширення його військового впливу в регіоні зробило загрози Сполучених Штатів щодо Ірану більш конкретними, розташовуючи американські війська близько до його кордонів. Тим не менш, це військово вторгнення надало Ірану можливість розвивати стосунки з іншими сусідніми країнами, включаючи Ліван, Сирію та Ємен, а також пара-військові групи на Близькому Сході для протидії присутності США в регіоні.

Під час останніх років президентства Ахмадінежада (2011–2013) і першого президентського терміну Хасана Роухані (2013–2016) відносини Ірану з Сполученими Штатами були спрямовані на ядерні переговори. Однак Сполучені Штати вчинили кілька ворожих актів проти Ірану, включаючи ембарго на нафту, замороження активів Ірану в міжнародних банках та введення санкцій на золото і валюту, обмеження поїздок і торговельні та фінансові обмеження. Ці дії були охарактеризовані як «невдружній односторонізм», спрямований на тиск на Іран для прийняття стандартів США та більш інтрузивного механізму нагляду.

Отже, переговори і підписання Угоди про спільну дію з питань ядерної програми Ірану (JCPOA) в 2015 році розглядалися іранськими посадовцями як спосіб «боротьби з американським одностороннім» за допомогою багатосторонніх можливостей. Тим не менше, подальше відкриття Трампом з JCPOA у 2018 році та нові односторонньо введені санкції створили негайну загрозу національним інтересам Ірану (Simon, 2018).

Вбивство генерала Солеймані та професора Фахрізаде у 2020 році подальше загострило напруженість між двома державами, перевернувши поміркований наратив в зовнішній політиці Ірану, який був просуваний в попередні роки. З того часу радикальні ідеї проти американського односторонізму закріпилися і відображалися в заяві Верховного лідера Ірану Аятолли Алі Хаменеї: «мова світових держав-супердержав прийшла до свого кінця (Khatamei, 2020), і корупційна присутність США в цьому регіоні повинна завершитися».

Отже, ми можемо спостерігати, що системний тиск односторонньої політики США суттєво впли-

нув на зовнішню політику Ірану. Фактично іранські посадовці відкрито висловлювали своє незадоволення американським одностороннім, як це виразилося у твіті Міністерства закордонних справ країни під час святкування 75-ї річниці ООН: «#UNDaу є нагадуванням, що світ повинен відкидати односторонність і примус» [10].

З метою контрбалансу гегемонії США, геополітичний трикутник застосував низку прийомів «м'якого тиску» серед яких було задіяно цілий ряд стратегічних трюків:

зменшення військової присутності за зовнішнього впливу гегемону у певному регіоні: спільна позиція усіх трьох країн під час сирійської кризи та підтримка режиму Башара аль-Асада в реаліях американського тиску. Попри намагання зменшити вплив США у регіоні близького Сходу, тим самим країни виборювали собі більш вагомий статус впливу на події в регіоні «разом». Ця позиція також простежувалась після виведення американських військ Дж. Байденом із Афганістану, після чого країни триумвірату провели кілька спільних зустрічей.

Економічна співпраця країн стала однією із найголовніших переваг та способів протистоянню інтересам США у даному альянсі, адже переслідувала мету забезпечувати життєдіяльність як стратегічного союзу, так і збагачення кожної із країн окремо. Проте найголовнішою ціллю країн стала зміна устрою політичного впливу США у регіоні, а також режиму сталого порядку верховенства Америки. Доволі яскравим прикладом подібного «економічного виживання для Ірану» стали економічні домовленості та підтримка Китаєм та Росією Ірану після виходу Вашингтону із Спільного всеосяжного плану дій у 2018 році за каденції президента Д. Трампа. Пекін та Москва активно підтримували Тегеран у питаннях енергетики, інфраструктури, корисних копалин, що також розглядалось значною перепорою для реалізації механізмів впливу США. Вашингтон не отримував очікуваного прибутку та вигоду від накладення санкційного режиму, тим самим опиняючись у ситуації «ігнорування трьома державами вимог Вашингтону». Додав ваги на терези протистояння також і «Внутрішній договір про створення зони вільної торгівлі» між Євразійським економічним союзом та Іраном у 2018 році. Обидві країни мали набагато глибші наміри щодо підсилення іранської підірваної економіки, але також і задля того, щоб розвинути свого роду форму «територіального заперечення», що має на меті заперечити здатність гегемону використовувати регіон для економічних переваг.

Одним із активно використовуваних механізмів співпраці між країнами стала «заплутана дипломатія» у міжнародних інституціях, яку активно використовували усі три країни задля введення в оману міжнародних гравців. В цьому сенсі, варто згадати та зауважити на вазі Шанхайської Організа-

ції Співпраці (ШОС), яка сприймалась як приклад яскравого контрбалансу присутності американського впливу у регіоні Центральної Азії. У додатку до цього, це демонструвало територіальне заперечення, тримаючи США подалі від Центральної Азії. Отримавши статус повноправного члена у ШОС Іраном, символізувало більш ґрунтовне зближення усіх трьох країн на противагу США. У 2021 році, з моменту повноправного прийняття Ірану до ШОС, президент Е. Раїсі зауважив, що прийняття Ірану символізує «початок нової ери, в якій гегемонія та односторонність зазнають краху, а перерозподіл влади передається незалежним країнам» [2].

У контексті «м'якого впливу» також варто звернутись і до факту зняття військово ембарго на Іран у листопаді 2020 року, що створило можливість для Китаю та Росії передавати Тегеранові нові військові системи, як визначено у договорі про Комплексне стратегічне партнерство з Китаєм та Росією.

Акцентуючи увагу на вище перерахованих механізмах «м'якого впливу» геополітичного трикутника варто розглянути один із найважливіших інструментів використовуваних країнами задля контрбалансу США у вигляді «сигналів для вирішення балансу», які корелюють із «допомогою координувати очікування поведінки взаємного балансування». Таким чином, країни зазвичай відкрито декларують бажання сформуванню «компенсуючий альянс», який одночасно працює як перехідний – трансформуючись у механізм «важкого балансу». Проте враховуючи підтримку країн у багатьох сферах співпраці та у ряді міжнародних питань, доволі часто учасники трикутника утримувалися від натяків на створення альянсу чи підписання офіційної угоди про оборону. Символом цього стали трьохсторонні морські навчання в Оманській Затоці у 2022 році, під назвою «2022 Marine Security Belt» у січні 2022 року. Не дивлячись на те, що навчання проводились у конфліктний час між США та Росією, початком вторгнення Москви в Україну, а також погіршенням відносин між Китаєм та США через питання Тайваню, «тріумвірат» відмовився від проголошення формування альянсу, на противагу зазначаючи, що спільні навчання проводяться задля підтримки морської безпеки задля спільного майбутнього». Відповідно, повертаючись до кейсу із вбивством генералу Сулеймані, Москва також відмовилась від відкритої підтримки Тегерану, що ще раз свідчить про утримання від більш стійкої позиції щодо Ірану.

Під час повномасштабного вторгнення Росії в Україну, деяка напруга все ж таки була присутня між Москвою та Тегераном, адже Росія намагалась отримати гарантії з боку Ірану, що накладені санкції з боку не США не стануть на заваді торгівлі, інвестицій або ж військово-технологічної співпраці між країнами. Проте іранський Міністр

закордонних справ Амір-Абдоллахян зазначив, що «Росія продовжуватиме підтримувати Іран до завершення Віденського процесу і підтримуватиме остаточну угоду, яка може бути підписана, якщо буде досягнуто згоди із США щодо невіршених питань». Така риторика свідчить про те, що країни іноді відкрито не довіряють один одному і просувають реалізацію власних інтересів пріоритетною не дивлячись на будь-які міжнародні процеси. Такий формат також підкреслює рушійну силу їхніх відносин: протидію силі та впливу США.

Розмислюючи на тему російського повномасштабного вторгнення в Україну, варто підкреслити, що і офіційна риторика Китаю дещо змінилась у системі міжнародних координат. Якщо з моменту, незаконної анексії Кримського півострову Пекін утримувався від засудження московської агресії, то з моменту повномасштабного вторгнення Пекін почав відкрито визнавати територіальну цілісність та принципи державної суверенності України [14].

Висновки. Підводячи логічний підсумок, не дивлячись на висловлення взаємної підтримки, відсутність розмов про більш тісну співпрацю демонструє, що наразі країни геополітичного трикутника на сучасному етапі ще не висловили сигналів відкрито продемонструвати ефективний баланс Сполученим Штатам Америки, що може бути спростовано китайсько-російськими занепокоєннями щодо міжнародної поведінки Ірану, війни Росії проти України, а також початком однієї із найглибших світових економічних криз. Відповідно, якщо звернутися до логіки трикутника, то вона дуже взаємопов'язана із динамікою двосторонніх відносин кожного із учасників, а також фактом того, що двосторонні відносини між будь-яким із цих двох акторів є умовною ознакою відносинам із третьою стороною. Відповідно, попри те, що країни підтримують один одного у ряді питань, вони також є і супротивниками, що робить співпрацю між ними лише умовною, переховуючи інтерес досягнення власних цілей, а також заради поставлення геополітичних та геостратегічних наслідків для інтересів США. Логічно завершуючи даний аналіз, варто наголосити, що висновком із вище описаного є те, що у короткостроковій перспективі, країни трикутника зможуть лише імплементувати засоби «м'якого збалансування», вірогідно без того, що відкрито протистояти Сполученим Штатам Америки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Аль-Аркан, Абдулла. (2021). Вплив соціальних мереж та політичної участі на політичну ефективність студентів політології Університету Аль-аль-Байт. 14. 2020.
2. Al Jazeera, (2021), «Іран осуджує 'односторонність' під час набуття повноправного членства в Шанхайській організації співробітництва», онлайн-ресурс, доступно за адресою: <https://www.aljazeera.com/news/2021/9/17/iran-denounces-unilateralism-as-it-becomes-full-sco-member>.

com/news/2021/9/17/iran-denounces-unilateralism-as-it-becomes-full-sco-member).

3. ВАНГ, Х., ФЕНГ, Е., та СІУ, З. (2008). КЛАС НЕЛІНІЙНИХ БАГАТОСТУПЕНЕВИХ ДИНАМІЧНИХ СИСТЕМ ТА ЇХ ОПТИМАЛЬНЕ УПРАВЛІННЯ. *The Rocky Mountain Journal of Mathematics*, 38(5), 1745–1760. <http://www.jstor.org/stable/44239527>.
4. Герадштейт, Д., та Бонем, Г. М. (2007). Як метафора «Вісь Зла» вплинула на Іран. *Близько-східний журнал*, 61(3), 421–440. Доступно за посиланням: <http://www.jstor.org/stable/4330418>.
5. Інститут миру Сполучених Штатів Америки. Посібник з Ірану: «США: Загроза з боку Ірану та Варіанти дій» 1.08.2023, онлайн джерело: <https://iranprimer.usip.org/blog/2023/jan/25/us-iran-threat-options>.
6. Ірані, Дж. Е. (1989). Рецензія на книгу «THE US PRESS AND IRAN», автори: В. А. Дорман і М. Фарханг]. *Міжнародний журнал світового миру*, 6(4), 100–102. <http://www.jstor.org/stable/20751415>.
7. Іран: Недбала заборона на вакцину від Covid-19, 2021. Онлайн-ресурс доступний за адресою: <https://www.hrw.org/news/2021/01/12/iran-khameneis-reckless-ban-covid-19-vaccine>
8. Кіссінджер Г. «Відновлений світ: Меттерніх, Кастлері та проблеми миру, 1812–1822».
9. Маккіндер, Г.Дж. «Географічний оберт історії». *Географічний журнал*, 1904, 23, с. 421-37.
10. Міністерство Закордонних справ Ірану, офіційний твітер канал: https://twitter.com/IRIMFA_EN?ref_src=twsrc%5Egoogle%7Ctwcamp%5Eserp%7Ctwgr%5Eauthor
11. Мошірзаде, Х., та Назіфпур, А. (2020). Іранський ексцепціоналізм та відносини Ірану з США: від 1979 року до 2021 року. *Іранський огляд зовнішніх справ*, 11(32), 333–357.
12. Муравйов, О. Д. (2014). Товариші зі зброєю: Військово-стратегічні аспекти відносин Китай-Росія. *Журнал азіатської безпеки та міжнародних справ*, 1(2), 163–185. <https://doi.org/10.1177/2347797014536638>
13. Пурі Самір. (2017). Стратегічне обережне ведення Ірану, Росії та Китаю: Порівняння участі у глобальній системі з регіональним ревізіонізмом. *Журнал глобальних досліджень щодо безпеки*. 2. 307–323. doi:10.1093/jogss/ogx015.
14. Регулярна прес-конференція Кін Гана, 28 лютого 2014 року. Онлайн-ресурс доступний за адресою: <https://web.archive.org/web/20140306020700/http://www.fmprc.gov.cn/eng/xwfw/s2510/t1133558.shtml>.
15. Рій Григорій, «США можуть втратити глобальне лідерство, якщо Вашингтон допустить союз авторитарних Китаю, Ірану та Росії» Чи є передумови турбуватися?» Онлайн джерело : <https://forbes.ua/svit/soyuz-kitay-iran-rosiya-12062023-14146>
16. Табатабаї, А. та Есфандіарі, Д. (2018). Трьохосі: відносини Ірану з Росією та Китаєм. Видавництво Bloomsbury.
17. Мордехай Шазіза. (2014). Стратегія м'якого балансування на Близькому Сході. Звіт Китаю. 50. 243–258. doi:10.1177/0009445514534126.
18. Шамбо, Девід. (2005). Новий стратегічний трикутник: Реакція США та Європи на піднесення Китаю. *Washington Quarterly – WASH QUART*. 28. 5–25. doi:10.1162/0163660054026470.

REFERENCES:

1. Al-Arkan, Abdulla. (2021). "Vplyv sotsialnykh merezh ta politychnoi uchasti na politychnu efektyvnist studentiv politolohii Universytetu Al-Al-Bayt. 14. 2020. [The Influence of Social Media and Political Participation on the Political Effectiveness of Political Science Students at Al-Al-Bayt University]."
2. Al Jazeera, (2021), "Iran osudzhuie 'odnos-tononist' pid chas nabuttia povnopravnogo chlenstva v Shankhaiskii orhanizatsii spivrobotnytstva" [Iran Denounces 'Unilateralism' as It Becomes a Full SCO Member], online resource, available at: <https://www.aljazeera.com/news/2021/9/17/iran-denounces-unilateralism-as-it-becomes-full-sco-member>.
3. VANG, Kh., FENG, E., ta SIU, Z. (2008). KLAS NELINIHKHYKH BAHATOSTUPENEVYKH DYNAMICH-NYKH SYSTEM TA IKH OPTIMALNE UPRAVLINNA. The Rocky Mountain Journal of Mathematics, 38(5), 1745–1760.
4. Heradstveit, D., ta Bonem, H. M. (2007). Yak metafora "Vis' Zla" vplynula na Iran. Blyzskokhidnyi zhurnal, 61(3), 421–440. Available at: <http://www.jstor.org/stable/4330418>.
5. Instytut miru Spoluchenikh Shtativ Ameriki, Posibnyk z Iranu: "SShA: Zahroza z boku Iranu ta Varianty dii" 1.08.2023, online dzherelo: <https://iranprimer.usip.org/blog/2023/jan/25/us-iran-threat-options>.
6. Irani, Dzh. E. (1989). Retsenziia na knyhu "THE US PRESS AND IRAN," avtory: V. A. Dorman i M. Farkhang]. Mizhnarodnyi zhurnal svitovogo miru, 6(4), 100–102. <http://www.jstor.org/stable/20751415>.
7. Iran: Nedbala zaborona na vaktsinu vid Covid-19, 2021. Online-resurs dostupnyi za adresoiu: <https://www.hrw.org/news/2021/01/12/iran-khameneis-reckless-ban-covid-19-vaccine>.
8. Kissindzher H. "Vidnovlenii svit: Metternikh, Kas-leri ta problemy miru, 1812–1822".
9. Makkinder, H. Dzh. "Heohrafichnii obert istorii". Heohrafichnii zhurnal, 1904, 23, s. 421–37.
10. Ministerstvo Zakordonnikh sprav Iranu, ofitsiinyi tviter kanal: https://twitter.com/IRIMFA_EN?ref_src=twsrc%5Egoogle%7Ctwcamp%5Eserp%7Ctwgr%5Eauthor.
11. Moshirzade, Kh., ta Nazifpur, A. (2020). Iran-skyi ekstsepsionalizm ta vidnosini Iranu z SShA: vid 1979 roku do 2021 roku. Iranskyi ohliad zovnishnikh sprav, 11(32), 333-357.
12. Muraviov, O. D. (2014). Tovarishi zi zbroieiu: Viiskovo-stratehichni aspekti vidnosin Kitai-Rosiia. Zhurnal aziatskoi bezpeki ta mizhnarodnikh sprav, 1(2), 163–185. <https://doi.org/10.1177/2347797014536638>.
13. Puri Samir. (2017). Stratehichne oberezhne vedenie Iranu, Rosii ta Kitaiu: Porivniannia uchasti u hlobalnii sistemi z rehionalnim revizionizmom. Zhurnal hlobalnikh doslidzhen shchodo bezpeki. 2. 307–323. doi: 10.1093/jogss/ogx015.
14. Rehuliarna pres-konferentsiia Kin Gana, 28 liu-toho 2014 roku. Online-resurs dostupnyi za adresoiu: <https://web.archive.org/web/20140306020700/http://www.fmprc.gov.cn/eng/xwfw/s2510/t1133558.shtml>.
15. Rii Hryhorii, "SShA mozhlut vtratiti hlobalne liderstvo, iakshcho Vashynhton dopustit' soiuz avtoritarnikh Kitaiu, Iranu ta Rosii" Chy ie peredumovi turbuty turovatisia?", online dzherelo: <https://forbes.ua/svit/soyuz-kitay-iran-rosiya-12062023-14146>.
16. Tabatabai, A. ta Esfandiari, D. (2018). Trokhosi: vidnosini Iranu z Rosiieiu ta Kitaiem. Vidavnistvo Blooms-bury.
17. Mordekhai Shaziza. (2014). Stratehiia m'kaho balansuvannia na Blyz'komu Skhodi. Zvit Kitaiu. 50. 243–258. doi:10.1177/0009445514534126.
18. Shambo, Devid. (2005). Novii stratehichnii tryku-tnik: Reaktsiia SShA ta Yevropi na pidniesennia Kitaiu. Washington Quarterly – WASH QUART. 28. 5–25. doi:10.1162/0163660054026470.

Contemporary Overview of the Geopolitical Triangle of China-Iran-Russia in the Context of Countering U.S. Influence in the Middle East Region

Bondarenko Vasyliya Dmytrivna

Postgraduate Student at the Department of International Relations and World Politics

Institute of International Relations of Taras Shevchenko National University of Kyiv

Yurii Illienka str., 36/1, Kyiv, Ukraine

ORCID: 0000-0003-4100-8554

The sphere of contemporary international relations is currently undergoing significant changes like never before. Among the peculiarities of international political and economic events, the dominance of superpowers over rising powers is often highlighted. However, the interdependence of the modern world demonstrates that small player countries in the geopolitical chessboard can exert significant influence on the balance and economic environment. This scientific article examines the convergence of China, Iran, and Russia as a new powerful center with strategic potential for balancing the dominant position of the United States in the Middle East region. Focusing on the evolution of this strategic triangle in the post-Cold War period, this work explores the reasons and driving forces accelerating systemic challenges, causing global transformations that the three states bring together against the unipolar world influence of the United States, with the materialization of NATO in the East, sanctions against Iran and Russia regarding their nuclear programs, the beginning of the annexation of Crimea, full-scale invasion of Ukraine, U.S.-China trade wars, and U.S. hostile positions during the COVID-19 coronavirus pandemic. By investigating the theory of soft balancing, this article provides an empirical assessment of the China-Iran-Russia geopolitical triangle in countering the United States, thus remaining relevant to contemporary events on the international stage. This work explores the driving forces underlying this strategic triangle and the consequences it will have for U.S. foreign policy.

Research on the China-Iran-Russia geopolitical triangle and its impact on U.S. relations is important in contemporary academic research for several reasons. Firstly, this triangle reflects new geopolitical realities where countries work together to strengthen their position on the international stage, necessitating an understanding of the motives and consequences of their cooperation.

Secondly, this research work can shed light on changes in U.S. geopolitical strategies since this triangle has become a significant player on the international stage, and its influence could potentially affect U.S. foreign policy.

Understanding this dynamic is crucial for predicting future geopolitical movements, and identifying possible conflicts, and opportunities for cooperation, all of which are essential for global security and stability. Such research contributes to expanding our understanding of geopolitical dynamics and aims to develop more effective strategies for international relations in the modern world.

Key words: international relations, Middle East, Islamic Republic of Iran, geopolitical triangle, transformation of the international system, balance of power, soft power.

Буряченко Олексій Валентинович

Вплив наслідків російсько-української війни на глобальний ядерний порядок

УДК 327

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2023-4.19>

Буряченко Олексій Валентинович
кандидат політичних наук, доцент,
професор кафедри міжнародних
відносин та регіональних студій
Національного авіаційного університету
пр-т Любомира Гузара, 1, Київ, Україна
ORCID: 0000-0001-5308-2570

У статті аналізується питання впливу наслідків російсько-української війни на глобальний ядерний порядок. Автор звертає увагу, що російсько-українська війна порушила важливі проблеми глобального ядерного порядку, а саме: питання динаміки ядерного стримування, контролю над озброєннями та роззброєння, міжнародного управління ядерною енергетикою, нарощування та поширення ядерної зброї, що як наслідок впливає на зміну стратегій ядерних країн і може спричинити новий виток «холодної війни» всіх проти всіх. Російсько-українська війна стала каталізатором проблем глобального ядерного порядку, який склався після винайдення ядерної зброї і введення її в міжнародну систему. Сьогодні, більшість країн, які мають ядерну зброю посилюють свою ядерну риторику, а деякі навіть висловлюють явні чи неявні загрози щодо її потенційного використання.

Аналіз наукових позицій та дослідження аналітичних звітів, документів, міжнародних угод, законодавчих актів, зокрема, звіту SIPRI щодо стану озброєнь, роззброєння та міжнародної безпеки (розділ «Світові ядерні сили») та заключний звіт Комісії Конгресу США про стратегічну позицію Сполучених Штатів «Стратегічна позиція Америки», дозволяє автору дійти висновку, що ядерного порядку, який був у XX сторіччі та першому десятилітті XXI сторіччя – більше не існує. Катастрофічні збитки, завдані РФ позначився далеко за межами територіальних кордонів України. Використовуючи свій ядерний арсенал як інструмент для скоєння військових злочинів, спроб руйнування суверенітету іншої держави та безрозсудних атак на цивільну ядерну інфраструктуру, РФ завдала удару по глобальному ядерному порядку. Автор звертає увагу на різності нинішнього ядерного порядку, який відрізняється за багатьма аспектами і наслідках, які можуть мати місце. А також на те, що розуміння та вміння справлятися з ядерною зброєю, яка в мільйони разів потужніша за звичайну зброю – вимагає вищого рівня когнітивного розвитку, нового типу мислення, який так і не було сформовано, і як наслідок, в чергове, перед світовою спільнотою, постає багато фундаментальних та стратегічних питань.

За результатами проведеного дослідження, автор приходить до висновку, що без нового глобального мислення та погодженої концепції не просто стримування та обмеження, а спільного контролю над ядерним компонентом єдиною світовою інституцією, пружина конфліктів на світовій мапі інспірованих авторитарними режимами буде тільки стискатися тим самим заглиблюючи світ в глобальну безпекову кризу шляхи вирішення якої в сучасному світі ще не винайшли. Також, на думку автора, Україна, яка опинилася в епіцентрі нападу РФ, як ядерної країни на неядерну країну і у відношенні якої були порушені всі гарантії безпеки надані ключовими геополітичними гравцями, війна проти якої спричинила незворотні наслідки для архітектури світової безпеки, зокрема глобального ядерного порядку, має беззаперечне право запропонувати світовому товариству своє бачення стратегії нової архітектури світової безпеки, зокрема над створенням нового безпекового сегмента по контролю над ядерною зброєю та іншими загрозами масового ураження.

Ключові слова: глобальний ядерний порядок, російсько-українська війна, ядерна зброя, світова система безпеки, архітектура світової безпеки, міжнародні відносини, міжнародна безпека.

Вступ. «Вивільнена сила атома змінила все, окрім нашого способу мислення, отож ми рухаємося до безпрецедентної катастрофи», ці слова А. Енштейн написав у своїй телеграмі до спільноти у травні 1946 року «щоб дати зрозуміти, що новий тип мислення необхідний» з приходом ядерної епохи. Сьогодні, у XXI сторіччі, ми добре розуміємо наскільки був далекоглядно правий А. Енштейн в своїх пересторогах. Народження і розвиток ядерної зброї кардинально змінило не тільки умови існування людства. Ця зброя спричинила необхідність нових правил в міжнародних відносинах, нових принципів мислення, які б відповідали реаліям ядерної епохи.

Зазначимо, від самого початку створення ядерної зброї групи теоретиків розпочали боротьбу з її революційним впливом на військову страте-

гію. Так, Т. Шеллінг, швидко дійшов висновку, що ядерна зброя непридатна для війни. Від стверджував, що ця зброя буде корисною не для військових цілей, а, швидше, для політичних цілей. Шеллінг наголошував, що мета ядерної зброї не в тому, щоб виграти битву, а в тому, щоб поглибити невпевненість противника. В своїй стратегії маніпулювання невизначеністю – «загрозою, яка залишає щось на волю випадку» він відмітив, – «Загроза, яка залишає щось на волю випадку, є кращою стратегією для сторони, яка ризикує «програти» війну. Коли лідери думають, що вони, швидше за все, програють, вони з більшою ймовірністю вдадуться до навмисного маніпулювання невизначеністю» [1]. Як стверджує Д. Штейн стратегія розроблена Т. Шеллінгом, сьогодні має очевидні наслідки для російських політиків, які ухвалюють рішення під

впливом питання – «що, якщо вони програють війну в Україні?» [2]. Зауважимо, війна РФ проти України має явний та багатогранний ядерний підтекст і висловлена Д. Штейном думка є цілком об'єктивною, враховуючи заяви і дії керівництва РФ відносно ядерної зброї.

Ряд наковців та аналітиків (Н. Танненвальд, М. Будженрін, Л. Штейн, Л. Пейдж, С. Міллер, Е. Футтер, Д. Арсено, Р. Хаасс, А. Болльфрасс, С. Герцог та ін.) звертають увагу, що російсько-українська війна порушила важливі проблеми глобального ядерного порядку, а саме, питання динаміки ядерного стримування, майбутнього ядерного нерозповсюдження, контролю над озброєннями та роззброєння, а також міжнародного управління ядерною енергетикою. На питанні ризиків нового витка гонки ядерних озброєнь, спричиненого російсько-українською війною, також, наголошують вчені-атомники на думку яких, станом на січень 2023 року, знаменитий «Годинник Судного Дня», яким керує Bulletin of the Atomic Scientists, показує «90 секунд до півночі», що є «найближчим до ядерного армагедону за всю історію». Вони зауважують, що кінець цивілізації ніколи не був ближчим, ніж зараз. М. Будженрін звертає увагу на те, що «сам глобальний ядерний порядок, у тому вигляді, в якому він розвивався після нищівного введення ядерної зброї в міжнародну систему у 1945 році, був пронизаний властивими йому напруженістю та протиріччями. Але повномасштабний напад Росії на Україну ускладнює глобальну ядерну головоломку, критично загострюючи існуючі дисфункції» [3]. На порушенні системи глобального ядерного порядку внаслідок російсько-української війни акцентує увагу Л. Пейдж, який стверджує, що «після десятиліть роззброєння ми знаходимося на порозі нової ядерної ери. Роки скорочення запасів після закінчення холодної війни раптово закінчилися. (...) Війна в Україні підняла напруженість між РФ та Західним світом до безпрецедентного рівня – безумовно найвищого рівня з часів закінчення холодної війни» [4]. Відносно безпеки, яку несе російсько-українська війна міжнародному порядку, акцентував увагу Е. Блінкен (державний секретар США, 2021 рік – по н.ч.), виступаючи 13 вересня 2023 року перед науковою спільнотою в SAIS з доповіддю «Сила і цілі американської дипломатії у нову епоху», він зауважив, – «Міжнародний ландшафт, який ви все вивчаєте, глибоко відрізняється від того, з яким я зіткнувся, коли 30 років тому почав працювати в уряді. Закінчення «холодної війни» принесло з собою надію до більшого миру та стабільності, міжнародного співробітництва, економічної взаємозалежності, політичної лібералізації та прав людини. (...) Десятиліття відносної геополітичної стабільності поступилися місцем посилення конкуренції з авторитарними і ревізіоністськими державами. Агресивна війна Росії

в Україні є найнебезпечнішою і найгострішою загрозою міжнародному порядку, закріпленому в Статуті ООН (...) ми перебуваємо на переломному моменті коли одна епоха закінчується, починається нова, і рішення, які ми ухвалюємо зараз, визначатимуть майбутнє на десятиліття вперед» [5].

Отже, ми можемо ґрунтовно зазначити, російсько-українська війна стала каталізатором проблем глобального ядерного порядку, який склався після винайдення ядерної зброї і введення її в міжнародну систему. Але розуміння і вміння справлятися з ядерною зброєю, яка в мільйони разів потужніша за звичайну зброю і вимагає вищого рівня когнітивного розвитку, про що попереджав А. Енштейн і, як зауважує Р. Холт, із висновком якого ми погоджуємося, – «рівня мислення через проблеми всепроникаючого «старого мислення», нездатного впоратися зі складністю, яка надзвичайно зросла із розщеплення атома – поки не досягнуто» [6]. Автор стреджує, що людство знаходимося на порозі нової та небезпечної ядерної ери, яка вкрай потребує нового типу мислення, який так і не було сформовано, і як наслідок, в чергове, перед світовою спільнотою, постає фундаментальне стратегічне питання, як його свого часу визначив Ф Ніцше: «Як нам дістатися звідти, де ми знаходимося, туди, де ми хочемо бути і не зіткнувшись по дорозі з катастрофою?»

Мета та завдання. Метою цієї статті є спроба дослідити та проаналізувати вплив наслідків російсько-української війни на глобальний ядерний порядок. Для ґрунтовного дослідження теми автор ставить перед собою наступні завдання: дослідити та проаналізувати ядерний чинник в міжнародних відносинах; дослідити ядерну дилему спричинену російсько-українською війною, а саме нарощування та поширення ядерної зброї, що як наслідок впливає на зміну стратегій ядерних країн та контроль над ядерною зброєю, а також може спричинити новий виток «холодної війни» усіх проти всіх.

Глобальний ядерний порядок в даній статті розуміється як система національних та міжнародних практик, політики, інститутів, правил та загального розуміння, що регулюють придбання, володіння та застосування ядерної зброї [3].

Методи дослідження. Методи дослідження корелюють з метою та завданням дослідження. Відповідно до них були використані загальнонаукові, політологічні, геополітичні, компаративний методи.

Виклад основного матеріалу. Відправною точкою має стати усвідомлення того, що винахід зброї масового знищення розділив історію людства на два періоди – доядерний та ядерний. Багато ідей, які рахувалися нормальними в доядерну епоху, в ядерну еру виявляються абсолютно неприйнятними. Чимало традиційних категорій політик перестали мати сенс або істотно змінили своє значення.

Війна і мир, перемога і поразка, загроза та безпека, стратегія і сила, баланс і стабільність – ці та багато інших понять з винаходом ядерної зброї набули нового сенсу. Більше того, ядерна ера серйозно змінила саме поняття логіки та раціональності, успадковане з минулого. «Використання політичних ідей та концепцій доядерної епохи стає майже псевдораціональним. Раніше все здавалося логічним, а сьогодні це, по суті, абсолютно безглуздо», зазначав Р. Джервіс [7]. Ядерна дійсність, зумовила до необхідності серйозної переоцінки багатьох, якщо не всіх політичних концепцій, насамперед тих, які пов'язані з проблемами війни та миру. Раніше проблеми війни і миру зазвичай стосувалися відносин між окремими державами, націями, класами чи соціальними групами. З винайденням ядерної зброї ці проблеми стали глобальною проблемою для усієї цивілізації. Так, у доядерні часи у війнах гинули нації та народи, але це не зупинило природного ходу історичного розвитку загалом. «Ядерна ж війна, – як зауважував Р. Ліфтон, – є загрозою зовсім іншого роду – вона ставить під питання майбутнє лінійного розвитку людського суспільства, векторний напрямок історії» [8].

Потрібно зазначити, що на початку ядерної ери установилася біполярність у глобальному ядерному порядку сторонами якого виступали США і СРСР. Саме конфронтація між цими двома великими ядерними титанами структурувала глобальний ядерний порядок та домінувала у міжнародній політиці, політиці та мисленні, пов'язаних з ядерною зброєю майже на протязі всього ХХ сторіччя. Навіть протягом сорока п'яти років холодної війни СРСР і США поступово вибудовували ядерні відносини, які вважалися досить стабільними, жорстко регулювалися угодами, досягнутими шляхом переговорів і керувалися спільно у вигляді постійного процесу контролю за озброєннями [9; 10]. Звісно, були ризики та небезпеки, але двостороння структура мала певну ясність і простоту: два ядерні гіганти конкурують дипломатично, прагнучи стримати один одного, не розпалюючи ядерної війни. Як зауважував все той же Т. Шеллінг, це «був світ, який, як нам здавалося, ми зрозуміли» [11]. Відмітимо, арсенал кожної супердержави, станом на 1990 рік, перевищував 20 тисяч боєголовок (СРСР – 32 980; США – 21 392), що зводило нанівець арсенали Китаю (222), Франції (505), Великобританії (350). Отже, біполярна система не ліквідувала ризик ядерної війни проте «загальна стабільність біполярної моделі допомагала уникати ядерного конфлікту майже сімдесят років», зауважує Е. Крепіневич.

Зазначимо, з розпадом Радянського Союзу (1991 рік) закінчився період «холодної війни», а також і біполярний глобальний ядерний порядок. Закінчення «холодної війни» породило серед світового політикуму надію, що постійна загроза

ядерної війни залишиться позаду, у ХХ столітті. Як цілком ґрунтовно відмічає С. Міллер «У дні надії побоювання щодо ядерних відносин у регіоні просто не існувало, тому що за межами контексту Схід-Захід ядерна зброя не була частиною рівняння. У 1991 році Ізраїль був єдиною державою, що володіла ядерною зброєю (53 боєголовки), за винятком п'яти держав, що володіють ядерною зброєю, визнаних ДНЯЗ. Ядерний же потенціал Ізраїлю був непрозорим, невизнаним і не провокував успішне придбання ядерної зброї іншими країнами Близького Сходу» [12].

Але, ми потрібно звернути увагу, з порушенням біполярної системи з'явилися нові виклики та нові ризики для глобального ядерного порядку. Ситуація почала змінюватися у травні 1998 року, коли Індія, а незабаром після неї і Пакистан випробували ядерну зброю, ставши першими державами за кілька десятиліть, які відкрито порушили норми нерозповсюдження, бажаючи розгортання ядерного потенціалу. За минулі роки і Нью-Делі, і Ісламабад постійно інвестували у свої ядерні програми, створили сотні ядерних озброєнь та придбали все більш різноманітні та ефективні системи доставки, що як наслідок, за аналізом Ради з питань науки і безпеки (SASB), вплинуло на утворення у Південній Азії існування регіонального ядерного порядку. Зазначимо, Південна Азія, яка володіє ядерною зброєю, є джерелом серйозного занепокоєння з кількох причин. По-перше, відносини між Індією та Пакистаном залишаються напруженими, і серйозні інциденти між ними відбуваються з певною регулярністю: Каргільська війна (1999 рік), терористична атака на індійський парламент у Нью-Делі (2001 рік), вибухи у Мумбаї (2008 рік), а також інші події та зіткнення, говорять про гострість напруження між двома ядерними країнами. По-друге, неясно, наскільки стабільним може бути ядерний баланс у Південній Азії. Далеко не розділений півкулями, як в біполярну епоху СРСР та США, Індія та Пакистан є безпосередніми сусідами, які мають спільний кордон та історію воєн. Відстань та час польоту короткі, час попередження буде мінімальним, ядерні засоби та засоби управління і контролю можуть бути вразливими. По-третє, на політику безпеки та ядерну позицію Індії впливає не тільки Пакистан, а й Китай, з яким вона має історію нерівних відносин: невирішені прикордонні питання та стурбованість з приводу тісних відносин Пекіна з Пакистаном.

Також, в контексті регіонального ядерного порядку, потрібно звернути увагу на Північну Корею. У міру того, як холодна війна відступала, а ядерні активи СРСР після його розпаду були передані РФ, яка була визначена ключовими світовими гравцями як єдина ядерна країна, країна- правонаступник СРСР [13], побоювання з приводу її поширення зосередилися на ядерній поведінці

Північної Кореї. Проте, ця криза була урегульована Рамковою угодою (1994 рік) підписаною між США і Північною Кореєю, яка значно обмежила ядерну програму Пхеньяну і поставила її ядерні активи під контроль МАГАТЕ. Але домовленість розпалася у 2002 році. У 2003 році Північна Корея вийшла з ДНЯЗ, а до 2006 року провела перше випробування ядерної зброї. У наступні півтора десятиліття Північна Корея провела серію випробувань ядерної зброї та ракет і придбала, за оцінками, кілька десятків ядерних боєголовок, розгорнула ракети, здатні вражати регіональні цілі, такі як Японія та Південна Корея, та провела випробування ракет міжконтинентального радіусу дії, діапазон яких, якщо його розгорнути, дасть Пхеньяну можливість загрожувати цілям у США ядерними ударами. Зауважимо, що обстановка в Північній Кореї торкається інтересів Китаю та РФ, а також США, а це означає, що в Північно-Східній Азії ми бачимо чотиристоронню групу ядерних держав, які беруть участь у спробах керувати справами безпеки в регіоні, але з різними відносинами між чотиристоронніми гравцями, різні можливості впливати на регіональну ситуацію, а також різні інтереси. Ситуація ще більше ускладнюється тим, що два ключові гравці в регіоні, Японія та Південна Корея, є американськими союзниками та користуються ядерними гарантіями США.

Отже, ми можемо обґрунтовано зробити висновок – порушення біполярної системи (СРСР – США) ознаменувалося появою нових регіональних ядерних гравців (Індія, Пакистан, Північна Корея) новими ризиками, новими джерелами потенційного використання ядерної зброї, побоювання з приводу ядерної стабільності, а також, новим набором політичних проблем і розрахунків, що перетинаються. Більше того, ця регіональна динаміка проявляється у контексті складнішої міжнародної системи та основного ядерного порядку між великими державами, який уже не є двостороннім. Як описав цю проблему Р. Легволд: «За сорок років холодної війни лідери, фахівці з оборонного планування та експерти поступово дійшли до розуміння динаміки двостороннього ядерного суперництва у двосторонньому глобальному контексті – навіть незважаючи на те, що в наступні роки ця обстановка почала втрачати свою цілісність. Але як сьогодні розуміти динаміку багатостороннього ядерного світу з парами і трикутниками, що множаться, у роздробленій міжнародній політичній обстановці? [14]» Питання, яке констатує Легволд, дуже важливе, оскільки вказує на те, на чому свого часу зауважував А. Енштейн і на, чому автор ще раз наголошує, а саме, на новому мисленні. Світовий політикум за багато років існування ядерної зброї так і не спромігся трансформувати, винайти та реалізувати нову глобальну стратегію мислення в інтересах не окремих геополітичних гравців, а всіх акторів

світової політики таких як – і країни, і народності, і етноси. Особливо ця проблема загострилася після неспровокованого нападу ядерної країни на неядерну, якій до того були дані гарантії безпеки.

Зазначимо, окреслені вище автором проблеми глобального ядерного порядку з якими зіткнувся міжнародний політикум на тлі остаточного порушення біполярної системи, після повномасштабного вторгнення РФ в Україну, 24 лютого 2022 року, набули зовсім нових форм та викликів. Е. Футер відмічає, – «Явище, коли більш сильніша ядерна країна вступає у війну з менш потужною неядерною країною, далеко не безпрецедентне – навіть у ХХІ столітті. Але, відкритий ядерний вимір цього конфлікту відрізняється від конфлікту в Афганістані, Іраку, Грузії, Лівії та Сирії, оскільки ядерні загрози, ядерні сигнали, ядерне примус і ядерне стримування зіграли центральну роль у розгортанні конфлікту». Він також звертає увагу, що «жоден із попередніх конфліктів ХХІ-го століття не включав тонко завуальованих загроз використання ядерної зброї такого масштабу, і жодний із цих конфліктів не передбачав такої тісної взаємодії між ядерними протагоністами» [15].

Потрібно зауважити, ще до повномасштабного вторгнення РФ в Україну глобальний ядерний порядок, а особливо міжнародний режим нерозповсюдження був визначений як «система, яка перебуває у важкому стані» (С. Міллер). Але, російсько-українська війна, як відмічають дослідники може стати для системи шоком іншого роду. Навіть незважаючи на те, що війна в Україні, можливо, не призведе до негайної хвилі ядерного поширення або не призведе до припинення дії ДНЯЗ, вона є стрес-тестом для систем стримування та обмеження, а також для міжнародного управління ядерною енергетикою. «Ці потрясіння відбуваються одночасно і безпрецедентним чином, що робить амплітуду сукупних ризиків для глобального ядерного порядку більшою ніж будь-коли», заявляє М. Будженрін [3]. Вона також, звертає увагу на те, що «криза України особливо шкідлива для системи ядерного стримування через рішення цієї країни у 1994 році відмовитися від величезного ядерного арсеналу, який вона успадкувала від Радянського Союзу, що розпався (...) Порушення Будапештського меморандуму Росією в 2014 році, а потім знову в 2022 році з новою неповагою та жорстокістю є руйнівним ударом по всьому режиму нерозповсюдження та цінності гарантій безпеки як інструменту політики нерозповсюдження. Те, що інші сторони, які підписали Будапештський меморандум – США та Великобританія – вважали за краще відсунути цей документ на другий план, навіть незважаючи на те, що вони надали дипломатичну та військову допомогу Україні, ще більше підірвало довіру до режиму нерозповсюдження» [16]. Зауваження М. Будженрін є об'єктивні та ґрунтовні, вра-

ховуючи оцінку Стокгольмського міжнародного інституту дослідження миру (SIPRI), опубліковану 12 червня 2023 року, щодо стану озброєнь, роззброєння та міжнародної безпеки (розділ «Світові ядерні сили») та заключний звіт Комісії Конгресу США про стратегічну позицію Сполучених Штатів «Стратегічна позиція Америки», опублікований 12 жовтня 2023 року [17].

Отже, за оцінкою SIPRI, у 2022–2023 роках кількість діючої ядерної зброї почала зростати. Дев'ять ядерних країн – США, Росія, Великобританія, Франція, Китай, Індія, Пакистан, Кореїська Народно-Демократична Республіка (Північна Корея) та Ізраїль – продовжують модернізувати свої ядерні арсенали і дещо розгорнули нові ядерні арсенали. Із загального світового запасу, що становив приблизно 12 512 боєголовок у січні 2023 року, близько 9576 перебували у військових запасах для потенційного використання, що на 86 більше, ніж у січні 2022 року. З них приблизно 3844 боєголовки було розгорнуто на ракетах і літаках, а близько 2000 – майже всі з них належали РФ і США – перебували у стані підвищеної бойової готовності. Відносно РФ і США, відмітимо, станом на початок 2023 року, вони разом мають майже 90 відсотків усієї ядерної зброї у світі. Розміри відповідних ядерних арсеналів (тобто придатних до використання боєголовок) залишилися відносно стабільними в 2022 році, хоча прозорість щодо ядерних сил знизилася в обох країнах після вторгнення РФ в Україну, як зазначає в своїй оцінці SIPRI. Відносно Великобританії, вона не збільшила свій арсенал ядерної зброї у 2022 році, але очікується, що запас боєголовок зросте у майбутньому в результаті заяви британського уряду про підвищення ліміту з 225 до 260 боєголовок. Уряд Великобританії, також заявив, що більше не буде публічно розкривати кількість своєї ядерної зброї, розгорнутих боєголовок та розгорнутих ракет. Франція у 2022 році продовжила програми з розробки атомного підводного човна з балістичними ракетами (SSBN) третього покоління та нової крилатої ракети повітряного базування, а також з ремонту та модернізації існуючих систем. Тривожна ситуація, як зауважував раніше автор, і це підтверджує оцінка SIPRI, відносно Індії і Пакистану. Не зважаючи на все, ці країни розширюють свої ядерні арсенали та ввели і продовжили розробку нових типів систем доставки ядерної зброї у 2022 році. У той час, як Пакистан залишається основним центром ядерного стримування Індії, Індія – приділяє все більше уваги системам доставки ядерної зброї більшої дальності, які, зокрема здатні вражати цілі по всій території Китаю. Щодо Північної Кореї то вона продовжує надавати пріоритет своїй військовій ядерній програмі як центральному елементу своєї стратегії національної безпеки. Хоча Північна

Корея не проводила випробувальних ядерних вибухів у 2022 році, вона провела понад 90 випробувань ракет. Деякі з цих ракет, включаючи нові міжконтинентальні балістичні ракети, можуть нести ядерні боєголовки. За оцінками SIPRI, країна зараз збрала близько 30 боєголовок і має достатню кількість матеріалу, що розщеплюється, для виготовлення загалом 50–70 боєголовок, що значно перевищує оцінки на січень 2022 року. Ізраїль, котрий публічно не визнає наявність ядерної зброї, також модернізує свій ядерний арсенал [18]. Зауважимо, з 1970 року по 2023 рік Ізраїль наростив свій ядерний арсенал з 8 до 90 ядерних боєголовок.

Окремо зупинимось на оцінці ядерного арсеналу Китаю, оскільки згідно з планами нарощування ядерного потенціалу, розробленими фахівцями Народно-визвольної армії Китаю (НВАК) і схваленими головою КНР Сі Цзіньпіном, кількість ядерних боєголовок, якими володіє Китай, має зрости до 550 у 2027 році, до 100-річчя створення НВАК, і до 900 у 2035 році. Підтвердженням цих планів є те, що ядерний арсенал Китаю з 350 боєголовок у січні 2022 року збільшився до 410 у січні 2023 року. Наприкінці червня 2021 супутникові знімки показали, що Китай будує 120 шахт міжконтинентальних балістичних ракет (МБР) на краю пустелі Гобі. Через кілька тижнів після цього було повідомлення про те, що ще 110 ракетних шахт будуються в Хамі в провінції Сіньцзян. Разом з іншими запланованими розширеннями зауважені об'єкти є різким зрушенням у підході Китаю до ядерної зброї. Протягом десятиліть Китай підтримував відносно невеликі ядерні сили, але до 2030 року цей арсенал може збільшитися майже в чотири рази, до 1000 одиниць зброї, за оцінкою SIPRI. І це число поставить Китай набагато вище за будь-яку іншу ядерну державу, за винятком РФ та США. Важко переоцінити значення цих зусиль. Розвиваючи ядерний арсенал, який незабаром зможе конкурувати з арсеналами РФ та США, Китай не просто відмовляється від свого багаторічного статусу другорядної ядерної держави це також руйнує двополярну ядерну енергетичну систему (РФ – США). При цьому окремі західні фахівці попереджають, що модернізувавши власну армію і наростивши ядерний арсенал, Китай може відмовитися від нинішньої доктрини «не використання ядерної зброї першим», і це дуже тривожний сигнал для глобальної системи безпеки. Зазначимо, така трансформація поглядів Китаю відносно ядерної зброї відбулася, як ідеться в повідомленні, у листопаді минулого року вище керівництво НВАК підтвердило необхідність розвитку ядерного потенціалу, дійшовши висновку, що саме великий ядерний арсенал РФ став ключовим чинником, який стримав НАТО від військового зіткнення з Москвою під час триваючої агресії РФ проти України [19].

Також, щоб зрозуміти всю складність в якій перебуває глобальний ядерний порядок, звернемо увагу на заключний звіт Комісії Конгресу США, про який ми зауважували раніше, оскільки цей документ повністю змінює політичну риторику та міжнародний контекст стратегії стримування та обмеження ядерної зброї. Отже, звіт, включає в себе рекомендації Сполученим Штатам підготуватися до збільшення кількості розгорнутих боєголовок, а також до збільшення виробництва бомбардувальників, крилатих ракет повітряного базування, підводних човнів з баалістичними ракетами, нестратегічних ядерних сил і потужностей по виробництву боєголовок. У звіті також зауважено на розміщенні розділяючих боєголовок на міжконтинентальних балістичних ракетах (МБР) наземного базування та розглянути можливість додати у свій арсенал мобільних міжконтинентальних балістичних ракет. Зауважені рекомендації у звіті, на думку автора можуть мати певні від'ємні наслідки, оскільки, підтримка Комісії з нарощування ядерного потенціалу США ігнорує наслідки ймовірної спроби гонки озброєння з РФ та Китаєм (фактично, Комісія навіть не розглядає ці наслідки і не пропонує жодних кроків, крім нарощування, щоб вирішити цю проблему). Отже, якщо Сполучені Штати відповідають на посилення Китаю збільшенням своїх власних розгорнутих боєголовок і пускових установок, РФ, швидше за все, відреагує збільшенням своїх розгорнутих боєголовок і пускових установок. Це, в свою чергу, збільшує ядерну загрозу Сполученим Штатам та їх союзникам. Китай, який, як ми відмічали раніше, уже вирішив, що йому потрібно більше ядерної зброї, щоб протистояти існуючому рівню сил США (а також РФ, і зокрема Індії), цілком може відреагувати на посилення США та РФ ще більшим збільшенням свого власного арсеналу. І це верне Сполучені Штати туди, звідки вони почали, — вони відчувають себе неспроможними і зіткнуться із беззаперечною аксіомою – зростання ядерної загрози, що як наслідок, може привести до циклічності гонки озброєнь [17]. Отож, як ми можемо спостерігати, більшість країн, які мають ядерну зброю, посилюють свою ядерну риторику, а деякі навіть висловлюють явні чи неявні загрози щодо її потенційного використання і «ця підвищена ядерна конкуренція різко збільшила ризик того, що ядерна зброя може бути використана вперше з часів Другої світової війни», як зазначає М. Корда, молодший науковий співробітник програми Зброї масового знищення SIPRI [18].

Також, ми об'єктивно можемо зробити ще один висновок відносно впливу російсько-української війни на глобальний ядерний порядок, а саме, що дипломатія в галузі контролю над ядерним озброєнням та роззброєння зазнала серйозних невдач. Після вторгнення США призупинили двосторонній діалог щодо стратегічної стабільності з РФ.

У лютому 2023 року РФ оголосила, що припиняє свою участь у Договорі 2010 року про заходи щодо подальшого скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь (Новий СНО) – останнього договору про контроль над ядерними озброєннями, що залишився та обмежує стратегічні ядерні сили. Переговори про новий договір СНО, термін дії якого закінчується у 2026 році, також було припинено. Військова підтримка Іраном російських військ в Україні та політична ситуація в Ірані також затьмарили переговори про відродження Спільного всеосяжного плану дій (СВПД), угоди 2015 року, покликаної перешкодити Ірану розробити ядерну зброю. Зауважимо, відродження СВПД зараз здається дедалі малоймовірним. «У цей період високої геополітичної напруженості та недовіри, коли канали зв'язку між ядерними суперниками закриті або майже не функціонують, ризики прорахунку, непорозуміння або нещасного випадку дуже високі», відмічає Д. Сміт, директор SIPRI. Також він наголошує, що «існує гостра потреба відновити ядерну дипломатію та посилити міжнародний контроль над ядерною зброєю». Але в той час як вчені та політики намагаються протистояти зауваженням викликам, реальність ускладнює їхні політичні відповіді. Нинішній ядерний ландшафт становить собою інші проблеми для ядерної стабільності, ніж під час холодної війни – і політики, і аналітики однаково не готові до цього. На цей аспект звертають увагу дослідники та аналітики, які зауважують, що досвід холодної війни незважаючи на те, що він залишається найвпливовішим джерелом інформації для вчених у галузі ядерної політики, не може пояснити, а тим більше передбачити поведінку в сучасну ядерну епоху. Аналітики тепер повинні розглянути, як нові чинники, такі як обмеженість ресурсів, внутрішня нестабільність та нові технології, впливають на їхні старі концепції та теорії в ядерній політиці.

Зауважимо, аналітики «холодної війни» використовували дилему «завжди/ніколи», щоб визначити два ідеальні типи командування та контролю: системи напористого контролю, які віддають перевагу «ніколи» і централізують політичний контроль над ядерною зброєю, та системи делегованого контролю, які віддають перевагу «завжди», дозволяючи військовим використовувати ядерну зброю за обмеженого політичного контролю. Але це застаріла структура. Вона була корисною для пояснення досвіду США в холодній війні, але вона має помітні недоліки, які стають очевидними при її застосуванні до нових країн, які мають ядерну зброю. Наприклад, аналітики розходяться в думках щодо того, чи Північна Корея використовує наполегливий, делегований чи свого роду гібридний контроль, що, у свою чергу, призводить до різних припущень про ймовірність ескалації кризи та загроз стратегічної стабільності. Аналогічні

питання виникають і щодо систем ядерного управління та контролю РФ та Пакистану. Ця концептуальна двозначність залишає політикам неадекватні інструменти, термін придатності яких уже давно минув, для участі у поточній ядерній політиці. Отже, без кращого розуміння того, як (нові) країни, які мають ядерну зброю, управляють своїми ядерними силами, важко управляти кризами та знижувати ризики небажаної ядерної ескалації. Зазначимо, концепція «холодної війни» зазнає невдач в сучасну ядерну епоху, оскільки вона ставить хибні питання при класифікації систем командування та контролю. «За оцінками, близько третини країн, які мають ядерну зброю, – як відмічає Д. Арсено, – включаючи РФ, Північну Корею та Пакистан, нині використовують механізми умовного контролю, що дозволяє припустити, що аналітики недооцінюють ризики, притаманні кризам за участю цих країн [20].

Сьогодні перед ядерною політикою стоїть серйозне завдання: знайти безпечний шлях через ядерне середовище, яке в найближчому майбутньому буде значно складнішим, наповненим джерелами ризиків і значно менш регульованим, ніж те, яке ми знали. Небезпеки, ймовірно, будуть такими ж великими, як і ті, з якими довелося зіткнутися в ранні періоди ядерної епохи. Те, що людство прожило три чверті століття без ядерної катастрофи, не є гарантією того, що ми успішно впораємося з ядерною небезпекою в майбутньому. Нам терміново необхідне глибоке розуміння ризиків, які зараз існують і, які можуть ще виникнути, а також ретельно продумати кроки, які можна зробити для мінімізації цих ризиків. «Довгий час багато вчених і політиків діяли в ілюзії, що ядерна проблема є пережитком «холодної війни». Фактично світ наближається до епохи, яка може бути ще чіткіше позначена ядерною зброєю. Зміна курсу необхідна, а час спливає», зауважує Р. Хаасс, і ми з ним погоджуємося, оскільки нинішній ядерний порядок відрізняється за багатьма аспектами [21]. По-перше, суперництво великих держав, що лежить в основі світопорядку перестає бути двостороннім, а набуває тристоронньої форми або більше. По-друге, небезпечних регіональних ядерних замовлень не існувало приблизно до 2000 року, але тепер вони стали основним чинником та серйозною проблемою. По-третє, загроза ядерного тероризму. І, головне, ця масштабна геополітична зміна розгортається в мінливому та швидкозмінному технологічному середовищі, яке може ускладнити створення та збереження стабільних ядерних відносин. Ці зміни можуть мати наслідки: 1) Збільшення кількості акторів, які володіють ядерною зброєю. Якщо колись основна стурбованість була зосереджена на СРСР (потім РФ), і Китай був включений до неї як другорядний гравець, то тепер основна увага приділяється розробці конкретних стратегій для

різних цілей, починаючи від недержавних суб'єктів і закінчуючи великими країнами. 2) Більш складній моделі взаємодії. Тобто: новий ядерний порядок можна розглядати як ядерний трикутник (Китай, РФ та США) плюс дві багатосторонні регіональні ядерні підсистеми; дві інші регіональні системи – Європа та Близький Схід – також можуть розглядатися як регіональні ядерні підсистеми: Європа через американські ядерні гарантії своїм союзникам по НАТО, а також Великобританія та Франція мають ядерну зброю; Близький Схід, оскільки, довгий час вважалося, що Ізраїль має потенціал ядерної зброї та ядерна програма Ірану були надзвичайно важливим чинником регіональної та міжнародної політики. Множинність гравців існуючого зараз ядерного порядку робить можливим виникнення зв'язків взаємодії, оскільки ядерні відносини між одними впливають на сприйняття та поведінку інших. До прикладу, Китай допоміг ядерній програмі Пакистану, викликавши збентеження Індії, у той час як Пакистан, у свою чергу, надав допомогу іранській ядерній програмі, що викликало різку реакцію у Вашингтоні, Єрусалимі та Ер-Ріяді. Отож, ядерні відносини як двосторонні чи багатосторонні, вони можуть поширюватися через безліч учасників системи. Тобто, ці численні ядерні підсистеми, кожна зі своїми характеристиками та динамікою, перетинаються та взаємодіють. Усередині цих структур є безліч точок, які можуть ініціювати рухи, що викликають каскадні реакції. До прикладу, якщо Китай прийме більш амбітну ядерну політику, яка розширить його ядерні сили і зробить його більш конкурентоспроможним по відношенню до РФ та США, Вашингтон та Нью-Делі напевно відреагують якимось суттєвим чином, РФ відреагує на будь-які зміни, які Вашингтон внесе у свою політику. Пакистан зробить адаптивні дії до того, що зробить Нью-Делі, а змінена політика Китаю позначиться на більшій частині системи. Але це лише один із можливих ланцюжків взаємодій на політичній мапі де існує безліч багатосторонніх ядерних підсистем. Зазначимо, аслідки перегонів озброєнь очевидні, особливо з огляду на те, що обмеження на ядерний потенціал слабшають. 3) Багато джерел нестабільності. Враховуючи технологічний контекст, який розвивається, неясно, наскільки стабільними будуть ядерні відносини великих країн, але немає жодних сумнівів у тому, що поєднання інтенсивного суперництва і тривожно вразливих сил є небезпечною сумішшю. Проте регіональний ядерний баланс із ще більшою ймовірністю призведе до використання ядерної зброї, враховуючи неспокійну обстановку в галузі безпеки в цих регіонах та фактори, що роблять конфлікт можливим результатом. У регіональному контексті ще більше сумнівів у тому, що ядерні країни зможуть розробити стратегії стримування, що будуть вселяти довіру: умови, які сприяли стабільності в умовах

наддержави, нелегко відтворити в регіональних умовах, і регіональні ядерні країни повинні боротися з тими ж технологічними викликами стабільності, що і більш великі країни. Нарешті, існує дифузна загроза ядерного тероризму, яка створює ще одну потенційну точку ядерного спалаху, ризик невідомих масштабів. Як висновок, можемо зазначити, політика та технології об'єдналися, створивши чималу кількість джерел нестабільності. І, як відмічає С. Пайфер, – «стратегічна стабільність все частіше стає багатосторонньою та багатодоменною конструкцією». 4) Більш складні умови для контролю над озброєннями. Технології розвиваються таким чином, що минулі угоди можуть виявитися застарілими, а досягнення нових угод стає важким або неможливим процесом. Кіберзагрози, наприклад, можуть бути гострою проблемою, але важко уявити, як їх можна обмежити за допомогою нинішнього контролю над озброєннями. Поширення технологій створює небезпеку появи додаткових держав з ядерною зброєю і матеріалом, що розщеплюється. Особливе занепокоєння викликають технології збагачення урану та переробки плутонію, що використовуються в цивільній енергетиці. Такі технології відкривають можливості для крадіжки або продажу терористичними групами або іншим угрупованнями, не обмеженими загальноприйнятими нормами поведінки, і тим більше збільшують ризик застосування ядерної зброї. «Крім Північної Кореї та Ірану, понад 40 країн зробили суттєві кроки вперед у галузі ядерних технологій. Інші висловили зацікавленість у розробці такої технології», звертає увагу С. Дрелл [22]. Отож, якщо технології ускладнюють контроль за озброєннями, то політика, робить його ще менш ймовірною. Багатосторонні зусилля з контролю над озброєннями, такі як Договір про всеосяжну заборону ядерних випробувань та переговори про припинення виробництва матеріалів, що розщеплюються, зайшли в глухий кут протягом багатьох років, і жодних ознак прогресу не видно. Як зауважує С. Міллер, і з його твердженням не можна не погодитися, – «Двосторонній контроль над озброєннями руйнується; тристоронній контроль над озброєннями видається необхідним, але поки що залишається неможливим; багатосторонній контроль над озброєннями перебуває у коматозному стані; регіональний контроль над озброєннями бажаний, але поки що не існує».

Ми маємо усвідомити той факт, що ядерного порядку, який був у XX сторіччі та першому десятилітті XXI сторіччя – більше не існує. Катастрофічні збитки, завдані РФ позначився далеко за межами територіальних кордонів України. Використовуючи свій ядерний арсенал як інструмент для скоєння військових злочинів, спроб руйнування суверенітету іншої держави та безрозсудних атак на цивільну ядерну інфраструктуру, РФ завдала удару по гло-

бальному ядерному порядку [23]. Майже через три десятиліття надії, які були по закінченню «холодної війни», не виправдалися. Натомість відносини між найбільшими ядерними країнами стали більш суперечливими, поширення ядерної зброї в нові держави призвело до дестабілізації регіональних ядерних порядків, а технологічні досягнення створюють нові загрози і створюють нову нестабільність. Отож, новий ядерний порядок, що поєднує традиційні проблеми із новими небезпеками, вже тут і якщо ми хочемо безпечно керувати ним, необхідно розуміти небезпеку цієї нової ядерної реальності, яка все ще розвивається.

Висновки. Усвідомлення радикальних змін у світі вимагає не лише політичної мужності, а й певної міри емоційної готовності. Це вимагає розумових зусиль поряд із суттєвою психологічною переорієнтацією. Таким чином, це завдання для всіх нас, хто був вихований у традиціях минулого та часто схильний вважати такі традиції єдиною нормою. Складність цього завдання зумовлена ще й тим, що на шляху до нового політичного мислення існують не лише «видимі» політичні та ідеологічні перешкоди, а й «невидимі» бар'єри. Це психологічні та емоційні бар'єри, які є результатом природного небажання людського розуму прийняти зміни. Такий психологічний захист часто інтелектуально привабливий, позбавляючи людство необхідності обмірковувати складні проблеми ядерної доби і замість цього дозволяє використовувати добре відомі ідеї та концепції [24]. Зазначимо, попереду важкі часи. Невизначеність глобального ядерного порядку має першорядне значення. Сьогодні, ніхто не може заперечувати можливість появи нових ядерних держав, як наслідок, через відсутність довіри в надійність розширеного стримування, розширення ядерних реакторів, а також балансу сил, що швидко змінюється на тлі виникаючих геополітичних конфліктів.

Глобальний ядерний порядок знаходиться на роздоріжжі, «сьогодні ми перебуваємо на порозі світу без ядерних обмежень» (Н. Танненвальд) [25], «багато що залежатиме від остаточного результату війни в Україні та уроків, що були зроблені з неї, з погляду значущості ядерної зброї для міжнародної безпеки. Адже, ядерна тінь, що віддзеркалюється війною в Україні, може сягати далеко в майбутнє» (М. Буджерін) [3].

Зазначимо, безпека не може бути досягнута в односторонньому порядку. Режим ядерного стримування та відповідальності повинен ґрунтуватися на фундаментальному визнанні того, що безпека в ядерну епоху не може бути досягнута в односторонньому порядку. Це потребує співпраці різних акторів. Оновлене мислення про проблеми та обмеження для політиків у сучасну ядерну епоху має важливе значення для зміцнення стратегічної стабільності. Оскільки, недооцінені відмінності

між сучасними ядерними країнами та досвідом холодної війни призводять до явних небезпек, які вимагають нового мислення про те, як протистояти ядерним загрозам, не посилюючи їх.

Світовому політикуму, важливо зрозуміти, що без нового глобального мислення та погодженої концепції не просто стримування та обмеження, а спільного контролю над ядерним компонентом єдиною світовою інституцією, пружина конфліктів на світовій мапі інспірованих авторитарними режимами буде тільки стискатися тим самим заглиблюючи світ в глобальну безпекову кризу шляхи вирішення якої в сучасному світі ще не винайшли. На нашу думку, Україна, яка опинилася в епіцентрі нападу РФ, як ядерної країни на неядерну країну і у відношенні якої були порушені всі гарантії безпеки надані ключовими геополітичними гравцями, війна проти якої спричинила незворотні наслідки для архітектури світової безпеки, зокрема глобального ядерного порядку, має беззаперечно право запропонувати світовому товариству своє бачення стратегії нової архітектури світової безпеки, зокрема над створенням нового безпекового сегмента по контролю над ядерною зброєю та іншими загрозами масового ураження. Зазначу, світове товариство, нарешті, повинно взяти кермо історії і намітити шлях вперед, керуючись речами, які безсумнівні навіть у невизначені часи – нашими принципами, нашим баченням того, куди ми хочемо йти – щоб коли туман розсіється, світ, який з'явиться, буде схиляється до свободи, до миру, до міжнародного співтовариства, здатного відповісти на виклики свого часу. Тому, дуже важливо проведення наукових досліджень та напрацювання нових концептуальних моделей, які змогли б дати відповідь на таке важливе питання як формування нової глобальної ефективної системи безпеки і наближення країн до її реалізації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Schelling T. The Threat That Leaves Something to Chance. URL: https://www.rand.org/pubs/historical_documents/HDA1631-1.html.
2. Stein J. Escalation Management in Ukraine: Learning by Doing in Response to the Threat that Leaves Something to Chance. Texas National Security Review. Volume 6, 2023. P. 29–50. URL: <https://tnsr.org/2023/06/escalation-management-in-ukraine-learning-by-doing-in-response-to-the-threat-that-leaves-something-to-chance/>.
3. Budjeryn M. Distressing a system in distress: global nuclear order and Russia's war against Ukraine. Bulletin of the Atomic Scientists. Volume 78, 2022. P. 339-346. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/00963402.2022.2132742>.
4. Page L. Russia and China's super weapons and the threat of nuclear war. The Telegraph. 1 October 2023. URL: <https://www.telegraph.co.uk/business/2023/10/01/russia-china-new-nuclear-weapons-arms-race-hypersonics/>.
5. Blinken A. The power and purpose of american diplomacy in a new era. 2023. URL: <https://china.usembassy-china.org.cn/the-power-and-purpose-of-american-diplomacy-in-a-new-era/>.
6. Holt R. Meeting Einstein's challenge: New thinking about nuclear weapons. Bulletin of the Atomic Scientists. April 3, 2015. URL: <https://thebulletin.org/2015/04/meeting-einsteins-challenge-new-thinking-about-nuclear-weapons/>.
7. Jervis R, The Illogicality of American Nuclear Strategy (Ithaca and London: Cornell University Press, 1984).
8. Lifton R. The Future of Immortality (New York: Basic Books, 1987).
9. Буряченко О. Криза системи контролю над ядерною зброєю. Виклики XXI сторіччя та ризики майбутнього. Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління, 2023. (1(67), с. 19-30. URL: <http://journals.maup.com.ua/index.php/political/article/view/2505>.
10. Буряченко О. Ядерний фактор у архітектурі світової системи безпеки. Російсько-українська війна як каталізатор ядерної ескалації. Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2023. Випуск 47. С. 184–194. URL: http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/47_2023/24.pdf.
11. Schelling T. Foreword, in Strategic Stability: Contending Interpretations, ed. Elbridge A. Colby and Michael S. Gerson (Carlisle, Pa.: U.S. Army War College Press, 2013), vii–viii.
12. Miller S. A Nuclear World Transformed: The Rise of Multilateral Disorder. DÆDALUS. 2020. URL: <https://www.amacad.org/publication/nuclear-world-transformed-rise-multilateral-disorder>.
13. Буряченко О. Російсько-українська війна як фактор порушення та еволюції світової безпекової рівноваги. Politicus. Випуск № 2. 2023 р. С. 73–83. URL: http://politicus.od.ua/2_2023/11.pdf.
14. Legvold R. The Challenges of a Multipolar Nuclear World in a Shifting International Context, in Meeting the Challenges of the New Nuclear Age: Nuclear Weapons in a Changing Global Order, eds. Steven E. Miller, Robert Legvold, and Lawrence Freedman (Cambridge: American Academy of Arts and Sciences, 2019). P. 28–61.
15. Futter A. Five nuclear reflections on the Ukraine War. 2023. URL: <https://www.europeanleadershipnetwork.org/commentary/five-nuclear-reflections-on-the-ukraine-war/>.
16. Budjeryn, M. Was Ukraine Wrong to Give up Its Nukes? Foreign Affairs. 2022. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/russia-fsu/2022-04-08/was-ukraine-wrong-give-its-nukes>.
17. America's strategic posture. The Final Report of the Congressional Commission on the Strategic Posture of the United States. 2023. URL: <https://www.ida.org/-/media/feature/publications/A/Am/Americas%20Strategic%20Posture/Strategic-Posture-Commission-Report.pdf>.
18. States invest in nuclear arsenals as geopolitical relations deteriorate. World nuclear forces. SIPRI. Stockholm, 12 June 2023. URL: <https://www.sipri.org/sites/default/files/YB23%2007%20WNF.pdf>.
19. Китай до 2035 року планує втричі збільшити кількість ядерних боєголовок. Укрінформ. 2023.

URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3669019-kitaj-do-2035-roku-planue-vtrici-zbilsiti-kilkist-adernih-boegolovok-aponski-zmi.html>.

20. Arceneaux G. Some countries plan to decentralize control of nuclear weapons in a crisis. Here's why that's dangerous. 2023. URL: <https://thebulletin.org/2023/03/some-countries-plan-to-decentralize-control-of-nuclear-weapons-in-a-crisis-heres-why-thats-dangerous/>.

21. Haass R. The New Nuclear Era. 2022. URL: <https://www.cfr.org/article/new-nuclear-era>.

22. Drell S. The challenge of nuclear weapons. *Physics Today* 60 (6), 54–59 (2007). URL: <https://pubs.aip.org/physicstoday/article-abstract/60/6/54/606700/The-challenge-of-nuclear-weapons-to-address-the?redirectedFrom=fulltext>.

23. Bollfrass A., Herzog S. The War in Ukraine and Global Nuclear Order. *Global Politics and Strategy*. Volume 64, 2022. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/00396338.2022.2103255?src=recsys>.

24. Melville A. Nuclear Revolution and the New Way of Thinking. <https://ee.stanford.edu/~hellman/Breakthrough/book/chapters/melville.html>.

25. Tannenwald N. Life beyond Arms Control: Moving toward a Global Regime of Nuclear Restraint & Responsibility. *DÆDALUS*. 2020. URL: <https://www.amacad.org/publication/global-regime-nuclear-restraint-responsibility>.

REFERENCES:

1. Schelling T. (1959). The Threat That Leaves Something to Chance. Retrieved from https://www.rand.org/pubs/historical_documents/HDA1631-1.html. [in English].

2. Stein J. (2023). Escalation Management in Ukraine: Learning by Doing in Response to the Threat that Leaves Something to Chance. *Texas National Security Review*. Volume 6, 2023. P. 29–50. Retrieved from <https://tnsr.org/2023/06/escalation-management-in-ukraine-learning-by-doing-in-response-to-the-threat-that-leaves-something-to-chance/>. [in English].

3. Budjeryn M. (2022). Distressing a system in distress: global nuclear order and Russia's war against Ukraine. *Bulletin of the Atomic Scientists*. Volume 78, 2022. P. 339–346. Retrieved from <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/00963402.2022.2132742>. [in English].

4. Page L. (2023). Russia and China's super weapons and the threat of nuclear war. *The Telegraph*. Retrieved from <https://www.telegraph.co.uk/business/2023/10/01/russia-china-new-nuclear-weapons-arms-race-hypersonics/>. [in English].

5. Blinken A. (2023). The power and purpose of american diplomacy in a new era. Retrieved from <https://china.usembassy-china.org.cn/the-power-and-purpose-of-american-diplomacy-in-a-new-era/>. [in English].

6. Holt R. (2015). Meeting Einstein's challenge: New thinking about nuclear weapons. *Bulletin of the Atomic Scientists*. Retrieved from <https://thebulletin.org/2015/04/meeting-einsteins-challenge-new-thinking-about-nuclear-weapons/>. [in English].

7. Jervis R. (1984). *The Illogicality of American Nuclear Strategy* (Ithaca and London: Cornell University Press). [in English].

8. Lifton R. (1987). *The Future of Immortality* (New York: Basic Books, 1987). [in English].

9. Buriachenko O. (2023). Kryza systemy kontroliu nad yadernoiu zbroieiu. Vykyky KhKhI storichchia ta ryzyky maibutnoho. [The crisis of the nuclear arms control system. Challenges of the 21st century and risks of the future]. *Naukovi pratsi Mizhrehionalnoi Akademii upravlinnia personalom. Politychni nauky ta publichne upravlinnia*. [Scientific works of the Interregional Academy of Personnel Management. Political science and public administration]. P. 19–30. Retrieved from <http://journals.maup.com.ua/index.php/political/article/view/2505>. [in Ukrainian].

10. Buriachenko O. (2023). Yadernyi faktor u arkhitekturi svitovoi systemy bezpeky. Rosiisko-ukrainska viina yak katalizator yadernoi eskalatsii. [The nuclear factor in the architecture of the world security system. The Russian-Ukrainian war as a catalyst for nuclear escalation]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya filos.-politoh. studii*. [Bulletin of Lviv University. Series of philosophical and political studies. Output 47]. P. 184–194. Retrieved from http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/47_2023/24.pdf. [in Ukrainian].

11. Schelling T. (2013). Foreword, in *Strategic Stability: Contending Interpretations*, ed. Elbridge A. Colby and Michael S. Gerson (Carlisle, Pa.: U.S. Army War College Press, 2013), vii–viii. [in English].

12. Miller S. (2020). A Nuclear World Transformed: The Rise of Multilateral Disorder. *DÆDALUS*. Retrieved from <https://www.amacad.org/publication/nuclear-world-transformed-rise-multilateral-disorder>. [in English].

13. Buriachenko O. (2023). Rosiisko-ukrainska viina yak faktor porushennia ta evoliutsii svitovoi bezpekovoiv rivnovahy. [The Russian-Ukrainian war as a factor in the disruption and evolution of global security balance]. *Politicus*. P. 73–83. Retrieved from http://politicus.od.ua/2_2023/11.pdf. [in Ukrainian].

14. Legvold R. (2019). The Challenges of a Multipolar Nuclear World in a Shifting International Context, in *Meeting the Challenges of the New Nuclear Age: Nuclear Weapons in a Changing Global Order*, eds. Steven E. Miller, Robert Legvold, and Lawrence Freedman (Cambridge: American Academy of Arts and Sciences). P. 28–61. [in English].

15. Futter A. (2023). Five nuclear reflections on the Ukraine War. 2023. Retrieved from <https://www.europeanleadershipnetwork.org/commentary/five-nuclear-reflections-on-the-ukraine-war/>. [in English].

16. Budjeryn, M. (2022). Was Ukraine Wrong to Give up Its Nukes? *Foreign Affairs*. Retrieved from <https://www.foreignaffairs.com/articles/russia-fsu/2022-04-08/was-ukraine-wrong-give-its-nukes>. [in English].

17. America's strategic posture. *The Final Report of the Congressional Commission on the Strategic Posture of the United States*. 2023. Retrieved from <https://www.ida.org/-/media/feature/publications/A/Am/Americas%20Strategic%20Posture/Strategic-Posture-Commission-Report.pdf>. [in English].

18. States invest in nuclear arsenals as geopolitical relations deteriorate. *World nuclear forces*. (2023). SIPRI. Retrieved from <https://www.sipri.org/sites/default/files/YB23%2007%20WNF.pdf>. [in English].

19. Kytai do 2035 roku planue vtrychi zbilshyty kilkist yadernykh boieholovok. *Ukrinform*. (2023). [China plans to triple the number of nuclear warheads by 2035]. *Ukrin-*

form [Ukrinform]. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3669019-kitaj-do-2035-roku-planue-vtrici-zbilsiti-kilkist-adernih-boegolovok-aponski-zmi.html>. [in Ukrainian].

20. Arceneaux G. Some countries plan to decentralize control of nuclear weapons in a crisis. Here's why that's dangerous. (2023). Retrieved from <https://thebulletin.org/2023/03/some-countries-plan-to-decentralize-control-of-nuclear-weapons-in-a-crisis-heres-why-thats-dangerous/>. [in English].

21. Haass R. (2022). The New Nuclear Era. Retrieved from <https://www.cfr.org/article/new-nuclear-era>. [in English].

22. Drell S. (2007). The challenge of nuclear weapons. *Physics Today* 60 (6), 54–59 (2007). Retrieved from [https://pubs.aip.org/physicstoday/article-abstract/60/](https://pubs.aip.org/physicstoday/article-abstract/60/6/54/606700/The-challenge-of-nuclear-weaponsTo-address-the?redirectedFrom=fulltext)

6/54/606700/The-challenge-of-nuclear-weaponsTo-address-the?redirectedFrom=fulltext. [in English].

23. Bollfrass A., Herzog S. (2022). The War in Ukraine and Global Nuclear Order. *Global Politics and Strategy*. Volume 64. Retrieved from <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/00396338.2022.2103255?src=recsys>. [in English].

24. Melville A. Nuclear Revolution and the New Way of Thinking. Retrieved from <https://ee.stanford.edu/~hellman/Breakthrough/book/chapters/melville.html>. [in English].

25. Tannenwald N. (2020). Life beyond Arms Control: Moving toward a Global Regime of Nuclear Restraint & Responsibility. *DÆDALUS*. Retrieved from <https://www.amacad.org/publication/global-regime-nuclear-restraint-responsibility>. [in English].

The impact of the consequences of the Russian-Ukrainian war on the global nuclear order

Buriachenko Oleksii Valentynovych

Ph.D. in Political Science, Associate Professor,
Professor at the Department of International Relations and Regional Studies
National Aviation University
Liubomyra Huzara Ave., 1, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0001-5308-2570

The article explores the influence of the consequences of the Russian-Ukrainian war on the global nuclear order. The author emphasizes that the Russian-Ukrainian war has raised significant issues concerning the global nuclear order, including questions about nuclear deterrence dynamics, arms control and disarmament, international nuclear governance, nuclear proliferation, affecting shifts in nuclear-armed nations' strategies, and potentially ushering in a new era reminiscent of a "Cold War" among all nations. The Russian-Ukrainian war has acted as a catalyst for challenges within the global nuclear order, which had evolved following the invention of nuclear weapons and their integration into the international system. Today, most nuclear-armed countries are intensifying their nuclear rhetoric, with some even explicitly or implicitly threatening potential nuclear weapon use.

Through an analysis of academic perspectives, research reports, documents, international agreements, legislative acts, including the SIPRI report on arms, disarmament, and international security ("World Nuclear Forces" section) and the final report of the U.S. Congress Commission on America's strategic position, the author concludes that the nuclear order that existed in the 20th century and the first decade of the 21st century no longer holds. The catastrophic losses inflicted by Russia extend far beyond Ukraine's borders. By using its nuclear arsenal as an instrument for committing war crimes, attempting to undermine the sovereignty of another state, and recklessly targeting civilian nuclear infrastructure, Russia has dealt a blow to the global nuclear order.

The author highlights the differences in the current nuclear order, which vary in many aspects and could have far-reaching consequences. Furthermore, understanding and managing nuclear weapons, which are millions of times more powerful than conventional arms, require a higher level of cognitive development and a new type of thinking that has yet to be fully formed, raising fundamental and strategic questions for the global community. Based on the research findings, the author concludes that without a new global mindset and a coordinated concept, the sole restraint and limitation of nuclear components will merely lead to further compression, exacerbating the global security crisis for which modern solutions have not yet been developed. The author also suggests that Ukraine, which found itself at the epicenter of Russia's attack as a nuclear-armed country on a non-nuclear state, and whose security guarantees from key geopolitical players were violated, has an indisputable right to propose its vision for a strategy in the new architecture of global security, particularly in creating a new security segment focused on nuclear weapon control and other mass destruction threats.

Key words: global nuclear order, Russian-Ukrainian war, nuclear weapons, global security system, global security architecture, international relations, international security.

Американо-британські відносини (1997–2009 рр.)

УДК 94(73:410):327 «1997/2009»
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2023-4.20>

Войтович Олексій Іванович
кандидат політичних наук, доцент
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова
вул. Дворянська, 2, Одеса, Україна
ORCID: 0009-0000-1524-9915

Розглядаються «особливі відносини» між США та Великобританією у період 1997–2009 рр. через їхні двосторонні відносини та спільну діяльність у розв'язанні міжнародних проблем у Європі та у регіоні Перської затоки. Практика свідчить, що відносини довели свою ефективність, а країни стали взаємозалежними. Метою статті є дослідження діяльності англо-американського союзу в сучасних міжнародних відносинах. При цьому автором вирішувались завдання: дати оцінку «особливим відносинам» двох країн крізь призму подолання кризових явищ, покладаючись на аналіз мемуарної літератури як джерела дослідження. Методами дослідження є порівняльно-історичний та системний, які дають можливість об'єктивного висвітлення предмету наукової розробки. Двосторонні відносини у період діяльності другої адміністрації президента Б. Клінтона та прем'єр-міністра Т. Блера були досить результативними. Два лідера продемонстрували повне взаєморозуміння, спільність філософських і політичних поглядів, які вони назвали «третім шляхом», однаковість підходів щодо подолання внутрішньополітичних, соціально-економічних та зовнішньополітичних проблем. Це був один із сильних тандемів в двосторонніх відносинах за роки після завершення Другої світової війни. Він довів свою ефективність у розв'язанні проблеми Косово, успішно завершив свою місію у Північній Ірландії. Не менш інтенсивними та ефективними були стосунки між президентом Дж.В. Бушем і Т. Блером попри їхні певні розбіжності у політико-філософських поглядах. Трагічні події 11 вересня 2001 р. у США зблизили двох лідерів, які пліч-о-пліч боролись з міжнародним тероризмом в Афганістані. Їхня діяльність проти режиму С. Хусейна, якого звинувачували у виготовленні зброї масового знищення, чи не ключова, але її оцінки суперечливі. Однак неконструктивні підходи іракського лідера щодо розв'язання цього питання, до того ж який тривалий час робив виклик країнам регіону, варті жорсткої критики. Мемуарна література була основним джерелом вивчення «особливих» американо-британських відносин і дала можливість розгледіти певне розмаїття точок зору на питання, що досліджувались.
Ключові слова: англо-американський союз, «особливі відносини», «розумна стратегія», розширення НАТО, іракська криза, ольстерське питання, косовська проблема.

Вступ. Американо-британські відносини – важливий фактор підтримки рівноваги сил у Європі, особливо у її центральній частині. Не дивлячись на провідну роль Сполучених Штатів у цьому альянсі, дві країни взаємозалежні. Без Америки Великобританія втратить роль посередника у відносинах з континентальною Європою. Британський прем'єр-міністр Т. Блер писав, щодо місця його країни у світі: «...ми повинні реалізувати свою силу через союзи» і одним із таких був союз з Вашингтоном [1, с. 338]. Він закликав нових лейбористів до підтримання «міцних стосунків із США» [1, с. 356]. Раніше аналогічну думку висловив колишній держсекретар США Г. Кіссінджер. Аналізуючи «особливі відносини» він писав, що, «дружба зі Сполученими Штатами залишалась центральним елементом британської зовнішньої політики з самого завершення Другої світової війни» [8, р. 50]. З іншого боку він підкреслював велике значення Великобританії та Європи для своєї країни і застерігав, що у разі нехтування ними Америка може перетворитись «не тільки психологічно, але й географічно та геополітично у острів біля берегів Євразії» [7, р. 822].

Метою статті є дослідження діяльності англо-американського союзу в сучасних міжнародних відносинах. При цьому автором вирішувались завдання: дати оцінку «особливим відносинам» двох країн крізь призму подолання кризових явищ у міжнародних відносинах, покладаючись на аналіз мемуарної літератури як джерела дослідження.

Для досягнення поставленої мети та вирішення завдань було застосовано **методи:** порівняльно-історичний та системний, які дають можливість об'єктивного висвітлення предмету наукової розробки.

Результати. У січні 1997 р. Б. Клінтон вдруге склав присягу президента Сполучених Штатів Америки. У порядку денному двосторонніх «особливих відносин» нерозв'язаними залишались питання: про врегулювання ситуації у Північній Ірландії, ситуація на Балканах і навколо Іраку. Були й нові – розширення НАТО.

За свідцтвом Г. Кіссінджера у 1994 році США були проти членства в НАТО східноєвропейських країн – колишніх учасників Організації Варшавського Договору (ОВД) [7, р. 824]. На початку 1990-х років він писав, що програма «Партнерство заради миру» «не проміжна зупинка на шляху до НАТО», як часто тоді стверджували, «а альтернатива членству у ній, точно так же як Локарнський договір був альтернативою британського союзу з Францією», якого остання жадала у 1920-ті роки [7, р. 824–825].

Слід зазначити, що у Сполучених Штатах була серйозна опозиція планам розширення НАТО. Серед відомих державних діячів і дипломатів, які виступали проти, були: сенатор Сем Нанн (свого часу він виступав проти «широкого тлумачення» американською стороною (так як воно суперечило духу та змісту документу) Договору по ПРО

1972 р. між США та СРСР; вважав, що радянсько-американський Договір з РСМД 1987 р. – це крок на шляху до підписання Договору про скорочення стратегічних наступальних озброєнь (СНО)), патріарх американської дипломатії Джордж Кеннан (автор доктрини «стримування комунізму», який визнав, хоча із застереженням, ідею мирного співіснування і критикував адміністрацію Дж. Буша за те, що вона недостатньо враховувала інтереси безпеки СРСР, коли розв'язувалось німецьке питання) та багато інших. Держсекретар М. Олбрайт потім писала: «Джордж Кеннан, «жива ікона» дипломатії США, засудив розширення НАТО як «саму велику помилку західної дипломатії за весь період після завершення «холодної війни»» [5, р. 319–320].

Чим пояснюється така зміна підходів американського керівництва щодо розширення північноатлантичного альянсу. Можна зробити припущення, що Америка, як єдина наддержава, що залишилась після завершення «холодної війни» не встояла перед спокусою продемонструвати свою могутність колишнім суперникам. Шведський дипломат Г. Лільєгрєн в аналітичній записці до МЗС своєї країни у червні 1997 р. зазначав, що друга адміністрація Клінтона у проведенні зовнішньої політики тепер діятиме більш жорстко і спиратиметься на військову силу. Він писав: «Невизначеність, яка панувала в перші роки і певною мірою відображала притаманну президентові Клінтону схильність до компромісів, тепер поступилася набагато активнішій політиці на чолі з державним секретарем Мадлен Олбрайт, що є її головним ініціатором» [4, с. 276]. У зовнішньополітичному курсі США з 1997 року Лільєгрєн знаходить спільні риси з жорсткими зовнішньополітичними підходами наступного президента Дж.В. Буша [4, с. 277].

В питанні розширення НАТО адміністрацію Б. Клінтона наприкінці травня 1997 р. підтримав уряд Великобританії, керований вже Т. Блером [5, р. 328]. Чергова хвиля розширення альянсу, як відомо, відбулась у березні 1999 р.

На парламентських виборах у травні 1997 року, після 18 років перебування в опозиції, перемогу здобули лейбористи на чолі з Т. Блером. Клінтон вперше зустрівся з ним у листопаді 1995 р. Тоді Блер йому запам'ятався, як «яскравий молодий лідер опозиції», який «відроджував Лейбористську партію» і погляди якого були схожими на ті підходи, які поділяло керівництво Демократичної партії США [6, р. 686]. За словами Т. Блера, Б. Клінтон вважав його – «прихильника третього шляху» – прогресистом у був дуже радий його перемозі [1, с. 13].

Дж. Мейджор, тепер вже экс-прем'єр-міністр, згадував, що Дж. Буш був дійсно гарним другом: «першим зателефонував мені, коли я став прем'єр-міністром, і першим подзвонив, коли я програв. ...Білл Клінтон також зателефонував, як завжди

легко та дружельюбно» [9, р. 728]. Щодо «дружельюбності» слід нагадати певну напругу у стосунках між двома лідерами, коли президент дозволив лідеру «Шин Фейн» Дж. Адамсу в'їхати до США у січні 1994 р. Дехто припускав, що такий крок з боку президента був помстою прем'єр-міністру за підтримку Дж. Буша під час президентської кампанії 1992 року, нібито президент був «сердитий» на прем'єр-міністра. Клінтон відхилив таке припущення і писав, що «всупереч думки британців, я ніколи не відчував *особливого* (курсив наш. – О.В.) незадоволення Мейджором» [6, р. 580–581]. Попри все, ці спогади можна розцінювати як свідчення рівня довірливих стосунків між лідерами країн, які впевнені в неодмінному продовженні «особливих відносин» між Америкою та Великобританією.

Наприкінці травня 1997 р. президент США Б. Клінтон відвідав Великобританію, де він зустрівся з прем'єр-міністром Т. Блером. Спогади президента свідчать, що він ставився до нового прем'єр-міністра з великою симпатією. Їх поєднували політичні погляди, молодість. Клінтон писав про Блера: «Я вважав, що у нього були всі задатки для того, щоб стати успішним лідером і Великобританії, і Європи, і з оптимізмом ставився до перспективи нашого майбутнього співробітництва» [6, р. 756]. Самої високої оцінки тандему Клінтон–Блер і особисто президенту дав у спогадах британський прем'єр-міністр. «Як особистості, – писав він, – ми різнилися значно менше, ніж зазвичай вважала публіка, але як політик я покладався на думку майстра. Клінтон був обдарований усебічно. Неперевершений інтелект Білла часто був прихований його манерою поведінки, але він мав неймовірні аналітичні здібності... і постійно шукав нових ідей. Білл був кмітливий» [1, с. 246–247]. Не буде помилковим порівняння цього тандему з іншим впливовим дуєтом: Рейган–Тетчер. Вони були однодумцями у питаннях проведення економічних реформ, соціальної політики і особливо зовнішньої політики [3, с. 97–108].

На початку лютого 1998 р. Т. Блер прибув до Сполучених Штатів з офіційним візитом. (Американський президент був тоді під прицілом ЗМІ через скандал, пов'язаний з його стосунками з М. Левінські.) Клінтон згадував: «Тоні рішуче підтримував мене на публіці, постійно підкреслюючи спільність наших підходів до економічних, соціальних і зовнішньополітичних проблем. ...Тоні заявив у весь голос, що я являюсь не тільки його колегою, але й другом» [6, р. 778].

На порядку денному «особливих відносин» тоді були два питання: Ірак і Північна Ірландія. У березні 1998 р. американський президент відвідав цю складну складову частину З'єданого Королівства, де тривав процес мирного врегулювання. Його інтерес до цього питання був викликаний, по-перше, його походженням. У спогадах Клінтон

з гордістю пише про своє ірландське коріння (і практику ділових зустрічей з Дж. Адамсом і Д. Трімблом у День Святого Патрика) [6, р. 648] та про неодноразове перебування у Північній Ірландії (лише у 2000 році він приїздив у лютому та грудні) [6, р. 896, 932]. По-друге, президент вважав, про що свідчить його політична філософія, що ця проблема має бути розв'язана і віддавав належне у її врегулюванні Т. Блеру [6, р. 878]. У травні 1998 р. відбулось голосування на підтримку «Угоди Страсної п'ятниці» і абсолютна більшість населення підтримала її [6, р. 787]. Блер і Клінтон у серпні того ж року відвідали разом Північну Ірландію. [6, р. 807–808]. Британський прем'єр потім писав, що у розв'язанні ольстерської проблеми роль Б. Клінтона була дуже позитивною [1, с. 205].

Чергове напруження у регіоні Перської затоки прийшлося на лютий 1998 р., коли С. Хусейн вислав з країни міжнародних інспекторів, які там перебували з метою виявлення виробництва зброї масового знищення. У відповідь Клінтон і Блер переконували інші країни НАТО підтримати бомбардування Іраку [6, р. 778].

Ситуація знову загострилась у листопаді–грудні 1998 р. Держсекретар США у 1997–2001 рр. М. Олбрайт називала все, що відбувалось навколо Іраку після завершення операції «Буря в пустелі» і до початку операції «Лисиця у пустелі» «міжнародною мильною оперою» [5, р. 364]. Така оцінка пояснювалась поведінкою Хусейна, про що писалось вище, і тим, що він відмовився співпрацювати з міжнародним співтовариством і вивів країну із МАГАТЕ. І, як здається тим, що країни Заходу абсолютизували силовий підхід щодо розв'язання проблеми.

Операція «Лисиця у пустелі» почалась 16 грудня 1998 року. У цій операції брали участь також британці [2, с. 250]. По Іраку було завдано повітряних ударів. За словами Олбрайт, це був «зворотній пункт», оскільки США перейшли від політики стримування Багдаду за допомогою інспекцій до політики «стримування плюс». На практиці це означало, що американці, спираючись на союзні військові сили, тепер могли не тільки більш жорстко стримувати Хусейна, а й працювати над ослабленням його влади [5, р. 364–365]. Втім проблема залишилась нерозв'язаною.

Західні державні діячі у поясненні правоти своїх дій упродовж 90-х років щодо колишньої Югославії зазвичай схилявся до демонізації особистості сербського лідера С. Мілошевича. Британський прем'єр-міністр Дж. Мейджор, аналізуючи витоки конфлікту в колишній югославській федерації, писав, що «амбіції Мілошевича щодо Сербії призвели до самоствердження інших республік» [9, р. 532]. У такий спосіб він намагався пояснити, чому Захід на початку 90-х рр. визнав незалежність «квітучої Словенії» та Хорватії, де Мілошевичу протистояв хорватський лідер Ф. Туджман,

змушений боротись з розлюченою сербською меншістю в Країні та на сході Славонії [9, р. 532–533].

М. Тетчер пояснювала війни у колишній Югославії бажанням С. Мілошевича створити «Велику Сербію» [10, р. 297]. «Без Мілошевича, – писала вона не без упередження, – війн проти держав, що входили в Югославію взагалі могло не бути, а якщо б вони й були, то навряд характеризувались такою жорстокістю і тривалістю» [10, р. 298]. На її думку, наприкінці ХХ ст. Сербія перебувала під владою ідеології, яка мала багато спільного з ідеологією Німеччини 1930-х років [10, р. 316]. І взагалі, вважала вона, сербам притаманне лукавство [10, р. 286]. Таке упереджене ставлення до цілого народу не вперше спостерігається у державних діячів Великобританії. Можна згадати ставлення у 1930-ті роки прем'єр-міністра Р. Макдональда до чехословаків, як до «туземців», або ж ставлення королеви Вікторії та уряду Б. Дізраелі до сербів, як «розбійників», під час національно-визвольного повстання у 1876 році, яке було жорстко придушене османами.

Іншої думки про Мілошевича був колишній міністр закордонних справ Великобританії Д. Оуен. Не ідеалізуючи його, він, весною 1993 р., вважав, що сербський лідер: «...потенційно дуже впливова фігура» і він ніби «той, хто готовий зіграти конструктивну роль. Я думаю, що Мілошевич – сама важлива фігура у всьому регіоні» [11, р. 9]. Можливо на Мілошевича негативно впливала «розумна стратегія» Заходу щодо Балкан, яка на думку М. Тетчер повинна передбачати «дипломатичну жорсткість, переконливу загрозу використання сили, а у разі загострення ситуації, ефективну військову акцію» [10, р. 286]. До речі, тоді ж в інтерв'ю Д. Оуен висловив думку, що для косовських албанців сербського краю Косово потрібно розробити справжню автономію [11, р. 5].

Г. Кіссінджер писав, що у діях колективного Заходу були певні помилки, які не завжди визнавались, наприклад, щодо Боснії. Він вважав, що у боснійському питанні були прорахунки у адміністрації Дж. Буша у 1991 р. і адміністрації Б. Клінтона у 1993 р. [8, р. 267]. А «визнання країнами НАТО незалежної суверенної держави Боснії у 1992 році», якої на політичній карті ніколи не існувало і яке мало на меті сприяти становленню молодій держави, неодмінно «призвело до громадянської війни» [8, р. 268].

На початку 1999 р. загострилась проблема Косово. Т. Блер з самого початку наполягав на силовому варіанті її розв'язання, так як вважав, що дипломатичний шлях не допоможе. Особисті стосунки з Б. Клінтоном («ми були політичними спорідненими душами», – писав Блер [1, с. 245]) давали йому можливість тиснути на президента з метою спонукати його до активних дій, бо від Сполучених Штатів залежало розв'язання проблеми. «Ми з Біллом, – писав Блер, – погодилися

вдатися до воєнних дій через НАТО, здійснивши серію повітряних ударів» [1, с. 250]. М. Олбрайт підкреслює, що «всі члени НАТО підтримали військову операцію проти Белграду у березні 1999 р.» [5, р. 521–522]. «Особливі відносини» мали місце і на рівні міністрів закордонних справ. Держсекретар згадувала практику колекторних нарад з міністрами, у тому числі з британським міністром закордонних справ Р. Куком, як «практичну дипломатію нового типу» [5, р. 524].

Як оцінювали західні лідери режим Мілошевича писалось вище. На боці тих, хто підтримував військову акцію проти Белграду була й М. Тетчер. Вона відзначила Блера; вважала, що війну проти Мілошевича і за Косово потрібно довести до кінця, бо режим сербського лідера «спирався на ідеологію геноциду» [10, р. 309–310]. У зв'язку з цим Г. Кіссінджер дійшов висновку, що у випадку з Косово, коли велись бомбардування Югославії, Америка застосувала «нову доктрину втручання з гуманітарною метою» [8, р. 253]. За його словами, заяви на користь доктрини перманентного втручання лунатимуть «особисто гучно після триумфальної операції НАТО в Косово» [8, р. 253].

З початком нанесення авіаударів американськими і британськими пілотами, Блер висловився за проведення операції сухопутними військами, як тільки ситуація стане «напівсприятливою» [6, р. 851], [5, р. 527–528], [8, р. 258]. Але серед членів НАТО не було єдиної точки зору щодо такого варіанту спільних дій. «В результаті, – писала М. Олбрайт, – нас врятували добрі стосунки між президентом Клінтоном та прем'єр-міністром Блером» [5, р. 529].

Військова операція проти Союзної Республіки Югославії завершилась перемогою Північноатлантичного альянсу, керованого Америкою і в даному випадку Великобританією. У червні 1999 р. край Косово перейшов під управління ООН. Тетчер вважала операцію НАТО в Косово успішною [10, р. 313]. М. Олбрайт писала, що перемога над Мілошевичем була результатом «рішучості президента Клінтона, прем'єр-міністра Блера» генсека НАТО та інших лідерів альянсу [5, р. 544].

«Особливі» американо-британські відносини проявились у однаковості оцінок політичними лідерами дій та поглядів один одного. Тоні Блер назвав дії колективного Заходу, керованого США, у Косово «перемогою «прогресивного» напрямку в області зовнішньої політики, який прийшов на зміну застарілим традиційним уявленням» [8, р. 253].

У грудні 2000 р. Б. Клінтон відвідав Великобританію. В одній із публічних промов він подякував Т. Блеру «за його дружбу», за «наше партнерство». Потім він напише: «Я цінував час, який ми провели разом» [6, р. 934].

У січні 2001 р. Дж.В. Буш склав присягу президента Сполучених Штатів Америки. Г. Лільєгрєн писав, що «перша адміністрація Буша з самого

початку засвідчила готовність сприяти американським інтересам набагато агресивніше, ніж адміністрація Клінтона» [4, с. 277].

Вперше новообраний президент зустрівся з прем'єр-міністром Т. Блером вже у наступному місяці. Дж.В. Буш писав про цю зустріч у Кемп-Девіді: «Тоні був першим іноземним лідером, якого ми запросили, – це була дань особливим відносинам між Сполученими Штатами та Великою Британією» [2, с. 253]. Між двома лідерами існували певні розбіжності у політичних поглядах. Блер був «лівоцентристом» і другом Клінтона, Буш – консерватором, який критикував реформи свого попередника, а потім почав їх згортати. Не дивлячись на це, тандем Буш–Блер став одним із дієвих. Дж.В. Буш згадував: «Щобільше часу ми проводили разом, тим більше я поважав Тоні. З роками він став моїм найближчим партнером і найкращим другом на світовій сцені» [2, с. 254]. За словами президента, в роки його перебування у Білому домі прем'єр-міністр відвідав США більше як 30 разів [2, с. 254]. Буш цінував у своєму колезі те, що той «мав стратегічне мислення і міг передбачити, що діється за поворотом» [2, с. 255].

Тісне єднання двох лідерів, двох країн сталося після трагічних подій 11 вересня 2001 р. у США, коли вони розпочали боротьбу з міжнародним тероризмом. Т. Блер писав: «Мішенню була не сама Америка, а всі, хто поділяв американські цінності» [1, с. 367]. Блер максимально активно підтримував (і вбачав в цьому свою головну роль) американського союзника у військовій кампанії в Афганістані, яка почалась 7 жовтня 2001 року і тривала два десятиліття. Ядро коаліційних сил у цій війні проти терористичної організації Аль-Каїда склали англо-американські війська. За словами прем'єр-міністра, Дж.В. Буш «щиро вітав дружбу, яку засвідчили я і Британія. Він не просто цінував її, а знайшов у ній джерело сили» [1, с. 376–377].

Свідченням високого рівня «особливих відносин» між двома країнами можна розглядати виступ Т. Блера перед обома палатами Конгресу США у липні 2003 р., коли вже тривала військова операція проти Іраку. А з приводу президентських виборів 2004 р. прем'єр-міністр, якому була політично ближчою Демократична партія, писав: «Поразка Буша означала поразку Блера» [1, с. 543]. Дж.В. Буш писав, що вони разом поділяли «віру в перетворюючу силу свободи» і цінував таку рису Т. Блера, як хоробрість. Повною мірою вона, за словами президента, «проявилася в Іраку» [2, с. 254–255].

Г. Кіссінджер писав, що після операції «Лисиця у пустелі» позиції США в районі Перської затоки помітно послабшали. Адміністрація Клінтона під кінець свого перебування у Білому домі дозволила припинити практику інспектування Іраку силами ООН, що дозволило С. Хусейну взятись за виробництво зброї масового знищення [8, р. 181].

Війна проти Іраку у 2003 р. – одне з «ключових рішень» тандему Буша–Блера. Аналізуючи причини війни і силового усунення іракського диктатора С. Хусейна, вони дійшли висновки, в чому були переконані що в Іраку розроблялась зброя масового знищення [2, с. 265], [1 с. 404]. Упродовж тривалого часу С. Хусейн робив виклик світу, порушував санкції Ради Безпеки ООН. Але як здається, що розв'язання проблеми у такий спосіб було викликано бажанням виправити помилку, якої Захід припустився раніше. У спогадах Т. Блер писав, що у 1980-х роках країни Заходу озброїли Саддама, щоб перешкодити Ірану у війні 1980–1988 рр. «То був тактичний хід, але стратегічна помилка», – такий висновок зробив британський прем'єр-міністр [1, с. 412].

Дж.В. Буш засвідчує, що зброї масового знищення в Іраку не знайшли, «ми всі помилися» [2, с. 285–286]. Але він переконаний, що «коли Саддама не стало, світ став безсумнівно безпечнішим» [2, с. 286]. «Я абсолютно переконаний, – пише він, – що усунення Саддама від влади було правильним рішенням» [2, с. 291]. Такої ж думки і Т. Блер. «На основі того, що ми *справді* знаємо тепер, – зазначає він, – я й досі вважаю: якби ми лишили Саддама при владі, то був би більший ризик для нашої безпеки, ніж повалення його» [1, с. 403]. Дві країни довгі роки працювали в Іраку над подоланням наслідків військової операції та над політичним та соціально-економічним облаштуванням країни після повалення С. Хусейна.

У листопаді 2003 р. президент Буш відвідав Великобританію з державним візитом, що в умовах проведення операції в Іраку свідчило про високий рівень «особливих відносин», які, до речі, мають багату і у той же час складну історію. Чого лише варті Війна за незалежність 1775–1783 рр. та англо-американська війна 1812 р. У травні 2007 р. в Сполучених Штатах святкувалась 400-річчя заснування Джеймстауна – першого англійського поселення в Північній Америці. На цих урочистостях були присутніми королева Єлизавета II та принц Філіп [2, с. 309].

Весною 2006 р. Дж.В. Буш та Т. Блер разом з союзниками обговорювали різні варіанти санкцій з метою змусити Іран зупинити власну програму ядерних досліджень [2, с. 448]. У 2008 р. американський президент і прем'єр-міністр Г. Браун брали участь у самміті НАТО у Бухаресті, де мали місце дискусії щодо перспектив вступу України та Грузії до альянсу. Два лідери схилились до позитивного рішення питання в майбутньому [2, с. 461–462].

Висновки. Розглянуто роки діяльності президентів Б. Клінтона та Дж.В. Буша і прем'єр-міністрів Дж. Мейджора, Т. Блера та Г. Брауна. Вони свідчать про високий рівень «особливих відносин» США та Великобританії, які стали взаємозалежними. Період був насичений драматичними

подіями у Європі і США та поза їх межами. Дві країни зіграли одну з ключових ролей у боротьбі з міжнародним тероризмом та іншими проблемами і довели життєздатність їхнього альянсу, який є важливим фактором у досягненні стабільності та безпеки в міжнародних відносинах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Блер Т. Шлях / пер. з англ. Петро Тарашук. Київ : Темпора, 2011. 848 с.
2. Буш Дж.В. Ключові рішення / пер. з англ. Н. Гербіш. Київ : Брайт Стар Паблішинг, 2012. 512 с.
3. Войтович О.І. М. Тетчер і Р. Рейган у спогадах сучасників: політичні портрети. *Вісник ОНУ. Політичні науки*. Одеса, 2016. Том 21. Випуск 4 (27). С. 97–108.
4. Лільєгрєн Г. Від Таллінна до Туреччини. Мемуари шведа і дипломата / пер. з англ. А. Тарашук. Київ : Темпора, 2010. 352 с.
5. Albright M. *Madam Secretary*. New York : Miramax Books, 2003. XVI, 720 p. URL: <https://archive.org/details/madamsecretary000unse> (Дата звернення: 6.08.2023)
6. Clinton B. *My Life*. New York: Alfred A. Knopf, 2004. 957, XLII p. URL: <https://archive.org/details/mylifecl00clin> (Дата звернення: 3.08.2023)
7. Kissinger H. *Diplomacy*. New York : Simon & Schuster, 1994. 912 p. URL: <https://archive.org/details/diplomacy00kiss/page/n7/mode/2up> (Дата звернення: 6.08.2023)
8. Kissinger H. *Does America Need a Foreign Policy? Toward a Diplomacy for the 21st Century*. New York : Simon & Schuster, 2001. 318 p. URL: <https://archive.org/details/doesamericaneedf0000kiss/page/n9/mode/2up> (Дата звернення: 6.08.2023)
9. Major J. *The Autobiography*. New York : HarperCollins Publishers, 1999. xxiii, 774 p. URL: <https://archive.org/details/johnmajor00john/page/774/mode/2up?view=theater> (Дата звернення: 3.08.2023)
10. Thatcher M. *Statecraft. Strategies for a Changing World*. London: HarperCollins Publishers, 2002. XXV, 486 p. URL: <https://archive.org/details/statecraft00marg> (Дата звернення: 3.08.2023)
11. *The Future of the Balkans. An Interview with David Owen*. The Editors. *Foreign Affairs*. Spring, 1993. Vol. 72. № 2. P. 1–9.

REFERENCES:

1. Bler, T. (2011). *Shljakh* / per. z anghl. Petro Tarashuk. [A Journey]. Kyjiv : Tempora, 848 s.
2. Bush, Dzh.V. (2012). *Kljuchovi rishennja* / per. z anghl. N. Gherbish. [Decision Points]. Kyjiv : Brajt Star Pabliшыng, 512 s.
3. Vojtovych, O.I. (2016). M. Tetcher i R. Rejghan u spoghadakh suchasnykiv: politychni portrety [M. Thatcher and R. Reagan in their Contemporaries' Memoires: Political Portraits]. *Visnyk ONU. Politychni nauky*. Odesa. Tom 21. Vypusk 4 (27). S. 97–108.
4. Liljjeghren, Gh. (2010). *Vid Tallinna do Turechchyny. Memuary shveda i dypломата* / per. z anghl. A. Tarashuk. [From Tallinn to Turkey – as a Swede and Diplomat] Kyjiv: Tempora, 352 s.

5. Albright, M. (2003). *Madam Secretary*. New York: Miramax Books, xvi, 720 p. URL: <https://archive.org/details/madamsecretary0000unse>. URL: (Дата звернення: 6.08.2023)
6. Clinton, B. (1994). *My Life*. New York: Alfred A. Knopf, 2004. 957, xlii p. URL: <https://archive.org/details/mylifec100clin> (Дата звернення: 3.08.2023)
7. Kissinger, H. (1994). *Diplomacy*. New York : Simon & Schuster, 912 p. URL: <https://archive.org/details/diplomacy00kiss/page/n7/mode/2up> (Дата звернення: 6.08.2023)
8. Kissinger, H. (2001). *Does America Need a Foreign Policy? Toward a Diplomacy for the 21st Century*. New York : Simon & Schuster, 318 p. URL: <https://archive.org/details/doesamericaneed-f0000kiss/page/n9/mode/2up> (Дата звернення: 6.08.2023)
9. Major, J. (1999). *The Autobiography*. New York : HarperCollins Publishers, xxiii, 774 p. URL: <https://archive.org/details/johnmajor00john/page/774/mode/2up?view=theater> (Дата звернення: 3.08.2023)
10. Thatcher, M. (2002). *Statecraft. Strategies for a Changing World*. London: HarperCollins Publishers, xxv, 486 p. URL: <https://archive.org/details/statecraft00marg> (Дата звернення: 3.08.2023)
11. *The Future of the Balkans. An Interview with David Owen*. The Editors. *Foreign Affairs*. Spring, 1993. Vol. 72. № 2. P. 1–9.

The USA-British relations (1997–2007)

Voytovych Oleksiy Ivanovych

Candidate of Political Sciences,
Associate Professor at the Department
of International Relations
Odesa I. I. Mechnikov National University
Dvoryanska str., 2, Odesa, Ukraine
ORCID: 0009-0000-1524-9915

Review of the “special relationship” between the United States and Great Britain in the period 1997–2009 through higher bilateral relations and joint activities in solving international problems in Europe and the Persian Gulf region. As result relations have proven their effectiveness, and countries became interdependent. The purpose of article is to research the activities of the Anglo-American Union in modern international forms. At the same time, the author solved the following tasks: to give an assessment of the “special relations” of the two countries through the prism of overcoming crisis phenomena, relying on the analysis of memoir literature as a source of research. The methods of research are comparative-historical and systematic, which provide an opportunity to objectively cover the subject of scientific research. Bilateral opinions during the second administration of President B. Clinton and Prime Minister T. Blair were quite productive. The two leaders demonstrated complete mutual understanding, a commonality of philosophical and political views, which they called the “third way”, but differences in overcoming internal political, socio-economic and foreign political problems. It was one of the strongest tandems in bilateral relations in the years after the end of the Second World War. It proved its effectiveness in resolving the Kosovo problem, successfully completing its mission in Northern Ireland. No less intense and effective were the exchanges between President J.V. Bush and T. Blair despite their certain differences in political and philosophical views. Tragic Horseshoes On September 11, 2001, two leaders who fought international terrorism in Afghanistan met with the United States. Their activity against the regime of S. Hussein, who was called in the production of weapons of mass destruction, is not key, but its evaluations are contradictory. However, the Iraqi leader's non-constructive approach to solving this issue, which has long challenged the countries of the region, is worthy of harsh criticism. Memoir literature was the main source of the study of the “special” American-British relations and gave an opportunity to consider a certain variety of points of view on question that was investigated.

Key words: England-American alliance, “special relations”, “reasonable strategy”, NATO expansion, Iraqi crisis, Ulster problem, Kosovo problem.

Гербут Надія Анатоліївна

Енергетична політика ЄС: зміна фокуса в контексті агресії Росії проти України

УДК 327:620.91ЄС
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2023-4.21>

Гербут Надія Анатоліївна
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політичних наук і права
Київського національного університету
будівництва та архітектури
просп. Повітрофлотський, 31,
Київ, Україна
ORCID: 0000-0001-9776-3386

Метою статті є з'ясування змін в енергетичній політиці ЄС, які відбуваються на тлі повномасштабного вторгнення Росії в Україну та використання державою-агресором енергії як зброї у відповідь на санкційну політику ЄС. Поставлено завдання: 1) з'ясувати, як реформується енергетичний сектор ЄС; 2) схарактеризувати внутрішній і зовнішній виміри енергетичної політики ЄС у 2022–2023 роках; 3) спрогнозувати нові можливі виклики для енергетичної сфери ЄС; 4) визначити основні напрямки енергетичної дипломатії ЄС. Для дослідження використано методологію неінституціоналізму. Наголошено, що критично важливі природні ресурси уже неодноразово прямо чи опосередковано спричиняли військові конфлікти, геополітичні зміни. Агресію проти України та активну вепонізацію Росією своїх енергоресурсів визначено факторами прискорених змін енергетичної політики ЄС. Зауважено особливу політизацію сучасної енергетичної сфери. Основними практичними кроками ЄС для виходу з енергетичної кризи визначено: диверсифікацію постачання, найперше, зрідженого природного газу та водню; запуск енергетичної платформи AggregateEU як інструмента спільних закупівель газу держав-членів; розробку Плану REPowerEU як комплексної відповіді на геополітичні та кліматичні виклики; ухвалення Стратегії зовнішньої енергетичної взаємодії ЄС; прийняття Водневої стратегії; розвиток біоенергетики; активізацію переходу до нульового енергоспоживання; максимальну цифровізацію енергетичного сектора. Підкреслено, що енергетична дипломатія ЄС у поєднанні з кліматичною дипломатією є основою нинішньої зовнішньої політики ЄС. Відзначено, що ЄС прагне до такої системи енергетичної безпеки, яка б забезпечила від будь-яких нових залежностей від держав-експортерів ресурсів (і вичопного палива, і металів та мінералів, що необхідні для «чистих» технологій). Закцентовано, що ЄС уже готується до ситуації глобальної боротьби за рідкісні метали та критично-важливі мінерали, які необхідні для переходу на «чисті» технології та «зелену» енергетику.
Ключові слова: енергетична політика, енергетична дипломатія, енергетичний перехід, ЄС, Україна, Росія.

Вступ. Повномасштабне вторгнення Росії в Україну та наступна, спровокована Кремлем, енергетична криза в ЄС у відповідь на антиросійські санкції зумовили безпрецедентні виклики енергетичній безпеці. Коли у 2022 році Росія скоротила на 80 % постачання природного газу до Європи, відбувся дуже стрімкий та складний перехід від довготривалої залежності від російського імпорту вуглеводнів до диверсифікації джерел енергії та висхідної уваги до «чистих» джерел енергії. Ініційована Росією енергетична криза запустила багато процесів: прискорено будівництво нових терміналів для імпортованого зрідженого природного газу, розгорнуто установок з відновлюваних джерел енергії, диверсифіковано джерела та маршрути постачання енергоресурсів і т. ін. Тільки за перший рік повномасштабного вторгнення Росії в Україну ЄС та його держави-члени уклали близько сотні угод про співпрацю у галузі енергетики зі США, Азербайджаном, Норвегією, Катаром, Алжиром та ін. державами, причому понад половину угод стосувалося «чистої» енергії. Однак попри значні успіхи інституцій ЄС у реагуванні на енергетичний шантаж Росії, проблеми у постачанні вичопного палива зумовили істотне зростання витрат на енергію. Це вплинуло на промислове виробництво, малий та середній бізнес, пересічних споживачів і под. Процеси в енергетичній сфері останніх років чітко ілюстру-

ють, наскільки сильно енергетична політика визначається геополітикою.

ЄС оперативно відмовився від російського вугілля, нафтопродуктів, постачання сирої нафти морем, але не від газу. З одного боку, ЄС у короткостроковій та середньостроковій перспективі все ще потрібен значний обсяг вичопного палива, головним чином газу, а з іншого боку – ЄС націлений просувати власний перехід до досягнення чистого нуля викидів CO₂, щоб виконати свої зобов'язання за Паризькою кліматичною угодою. Також між державами ЄС є принципові розбіжності щодо атомної енергії – від цілковитого закриття атомних електростанцій (як-от Німеччина) до продовження будівництва таких електростанцій, причому – за російськими технологіями (як-от Угорщина). Ці та багато інших питань роблять енергетику однією з найскладніших сфер для інституцій ЄС.

Для України надзвичайно важливо розуміти процеси, які відбуваються в енергетичній політиці ЄС, оцінювати нові ризики для стійкості європейської енергосистеми. Це зумовлено тим, що Україна приєдналася до європейської енергетичної системи ENTSO-E як держава-кандидат на членство в ЄС і виконує зобов'язання щодо енергоефективності та розвитку відновлюваної енергетики, вбачає в ЄС важливого партнера у відбудові української енергетичної інфраструктури, співпраці в секторі відновлювальної енергетики.

Мета та завдання. Метою статті є дослідження змін, які відбуваються в енергетичній політиці ЄС на тлі повномасштабного вторгнення Росії в Україну та використання державою-агресором енергії як зброї у відповідь на санкційну політику ЄС. 1) з'ясувати, як реформується енергетичний сектор ЄС; 2) схарактеризувати внутрішній і зовнішній виміри енергетичної політики ЄС у 2022–2023 роках; 3) спрогнозувати, які можливі нові виклики для енергетичної сфери ЄС; 4) визначити основні напрямки енергетичної дипломатії ЄС.

Методи дослідження. Для дослідження використано методологію неонституціоналізму, за допомогою якої проаналізовані рішення інституцій ЄС, спрямовані на досягнення вуглецевої нейтральності задля реалізації кліматичних цілей позбавлення від російської енергетичної залежності та одночасної реалізації попередньо визначених цілей, пов'язаних з реалізацією мети досягнення вуглецевої нейтральності. Також ця методологія дозволила вивчити позиції держав-членів ЄС щодо ініціатив інституцій ЄС.

Результати. Упродовж останніх 50 років між державами-членами ЄС відбувалися інтенсивні політичні дебати щодо енергетичної політики та пов'язаних з нею питань, зокрема – кліматичних [11]. Криза через COVID-19 призвела до повторного обговорення енергетичного переходу, пропонуючи можливість сприяти соціально-економічній та екологічній стійкості в енергетичному секторі [10]. Наступний імпульс для обговорення енергетичної політики ЄС дала повномасштабна агресія Росії в Україні. У 2022-2023 роках енергетична політика незмінно є у фокусі уваги інституцій ЄС. Через надважливість енергетики для життєдіяльності держави, бізнесу, громадян енергетична проблематика в ЄС позиціюється як безпекова проблема (енергетична безпека).

Ще до повномасштабного вторгнення Росії в Україну інституції ЄС та уряди держав-членів ЄС обговорювали питання нагальності зменшення залежності від імпорту енергоносіїв з Росії, яка використовує свої природні ресурси як політичну зброю. Однак ці процеси були повільними та мали значний спротив, впливових проросійських лобістів. Момент повномасштабного вторгнення Росії в Україну, безумовно, став поворотним. Було очевидно, що відкласти питання зменшення залежності від імпорту російських енергоносіїв – це фінансувати здатність російської влади вести війну проти України, зміцнювати державу-агресора. Втім навіть за такої надзвичайної геополітичної ситуації були і є навіть наприкінці другого року війни такі уряди держав ЄС, які лобіюють інтереси Росії та навіть нарощують співпрацю у сфері енергетики, передусім – у частині імпорту газу та атомній енергетиці.

З геополітичним аспектом енергетичної політики синхронізований екологічний аспект. Завдання

досягнення вуглецевої нейтральності залишається одним з пріоритетів. Зміна енергетичної парадигми через здійснення енергетичного переходу, розвиток «зеленої» енергетики розглядається ЄС як «єдиний спосіб одночасно забезпечити стійку, безпечну та доступну енергію в усьому світі» [3]. Відтак ЄС має метою співпрацювати з іншими державами, щоб виконати подвійне завдання: 1) не допускати енергетичного тиску та шантажу у відносинах з нафтогазовими державами з огляду на неприйнятність вепонізації енергоресурсів; 2) реалізовувати мету досягнення вуглецевої нейтральності задля реалізації кліматичних цілей, передбачених Європейським зеленим пактом (The European Green Deal).

Зовнішній вимір енергетичної політики ЄС спрямований, найперше, на: 1) посилення своєї енергетичної безпеки, стійкості шляхом диверсифікації енергопостачання, підвищення енергозбереження та ефективності; 2) прискорення глобального переходу до «зеленої» енергії для забезпечення сталої, безпечної та доступної енергії для ЄС та інших держав світу; 3) підтримку держав, які прямо чи опосередковано постраждали від російської агресії (як-от Україна, Молдова); 4) побудову довгострокових міжнародних партнерств та просування «чистої» енергетики у всьому світі.

Завдяки тому, що держави-учасниці ЄС досягли домовленості щодо спільних закупівель газу задля приборкання високих цін на електроенергію, 25.04.2023 р. була запущена Енергетична платформа ЄС (AggregateEU) [2]. Це інструмент для спільних закупівель газу, який уможливив створення пулу покупців природного газу та об'єднання їх з продавцями, щоб уникнути цінових стрибків, на взірць тих, що були у 2022 році. На тлі тогочасного енергетичного шантажу з боку Росії, а також скорочення обсягів постачання газу, багато компаній звернулися за державною допомогою. Відтак завдяки AggregateEU інституції ЄС знижують недоречну конкуренцію серед покупців газу. Платформа для спільних закупівель газу відкрита також для України, Молдови, Грузії та держав регіону Західних Балкан, щоб координувати зусилля та сприяти спільним закупівлям газу та водню.

Оскільки перед ЄС стояли і кліматичні, і геополітичні виклики для енергетичного сектора, то було розроблено комплексну відповідь на них. Так, у травні 2022 року Європейською Комісією було представлено План REPowerEU [6]. REPowerEU допомагає ЄС: економити енергію; виробляти «чисту» енергію; диверсифікувати джерела енергії та маршрути її постачання. В цьому документі було представлено конкретні пропозиції в багатьох сферах, зокрема й задекларовано більш амбітну, конкретну енергетичну дипломатію ЄС. Поставлене завдання позбутися енергетичної залежності ЄС від Росії до 2027 року. Це планується зробити завдяки: 1) заміні газу та нафти, які імпортувалися

з Росії, відновлюваними джерелами енергії або підвищенням енергоефективності; 2) збільшенні імпорту ЄС енергоносіїв з неросійських джерел.

Мета ЄС – позбавити Росію ресурсів і важелів, які дає їй викопне паливо, узгоджується з іншою метою – стати вуглецево-нейтральним регіоном до 2050 року. Таку подвійну мету власне й було 18.05.2022 р. визначено в Стратегії зовнішньої енергетичної взаємодії ЄС (EU External Energy Strategy) [3].

Нині ЄС враховує, що глобальний енергетичний ландшафт швидко змінюється, бо щораз більше держав переходять на «зелену» енергетику. У ХХ столітті викопне паливо значною мірою визначало могутність держав, а відсутність паливно-енергетичних ресурсів було стратегічною вразливістю. Нафто- та газовидобувні країни мали панівні позиції в міжнародній системі, бо ті держави, які не мали ресурсів викопного палива або у яких попит перевищував власний видобуток, коригували свою зовнішню політику, щоб забезпечити доступ до енергоресурсів.

Нині ж відхід від нафти та газу в напрямку до «зеленої» енергетики очікувано змінить конфігурацію світу так само різко, як століття тому. Торгівля викопним паливом буде зменшуватися (нестрімко), а нові товари, як-от водень, ставатимуть щораз більш актуальними та будуть предметом міжнародної торгівлі. Це поступово змінить глобальний баланс сил, оскільки потужності з виробництва відновлюваного водню розподілені набагато рівномірніше, ніж видобуток нафти та газу. Власне ЄС робить розвиток водню одним з пріоритетів. У липні 2020 року прийнято Водневу стратегію (EU Hydrogen Strategy) [1]. План REPowerEU передбачає додаткові 20 млн т відновлюваного водню до 2030 року для заміни російського газу, включаючи 10 млн т імпортованого водню. Очевидно, що наразі ЄС віддаватиме перевагу стратегіям, які охоплюють і «зелений» водень, і газ, щоб мінімізувати ризики т. зв. знецінених активів (stranded asset). Є розуміння того, що такі переходи будуть супроводжуватися багатьма складними проблемами, на які потрібно буде реагувати.

ЄС працює над «зеленим» водневим партнерством з державами Середземномор'я [9]. Це є першим кроком для ширшого співробітництва з відновлюваних джерел водню (тобто, сонячної, вітрової, гідро-, біо-, та геотермальної енергії) між Європою, Африкою та Перською затокою. Вони мають ресурси для виробництва водню. Це питання є частиною стратегії партнерства з державами Перської затоки [5], яку ЄС ухвалив водночас з планом REPowerEU. Перехід до виробництва «зеленого» водню позиціонується ЄС як важливий елемент змін, які очікують держави-виробники нафти та газу в найближче десятиліття. Співпраця з постачання «зеленого» водню передбачає сти-

мування місцевого споживання відновлюваної електроенергії та водню, та розвиток «зелених» індустрій у державах-партнерах. Наприклад, Південна Африка, Намібія та низка інших держав активно розвивають свої сектори відновлюваних джерел водню, що привернуло увагу ЄС.

Розвиток біоенергетики базується на плані REPowerEU [7]. ЄС запланував виробництво біометану обсягом виробництва 35 млрд кубометрів на рік на період до 2030 року. Розвиток сектора виробництва біометану в ЄС узгоджено з метою скоротити викиди парникових газів практично до нуля і стати кліматично нейтральним континентом до 2050 року. Окрім цього, біометан – це найдешевший з можливих відновлюваних газів. За останнє десятиліття кількість біометанових заводів у ЄС значно зросла, збільшившись зі 181 у 2011 році до 1222 у 2022 році. Це розширення призвело до істотного зростання виробництва біогазу та біометану з 6,5 млрд кубометрів у 2011 році до 18,4 млрд кубометрів у 2022 році.

У 2022 році почала відбуватися активна диверсифікація джерел енергії та маршрутів її постачання. Зокрема, у березні 2022 року Європейська Комісія домовилась зі США щодо додаткового постачання зрідженого природного газу. Після укладання такої угоди, США стали одними основних постачальників зрідженого природного газу до ЄС. Вже у червні 2022 року на 75 % порівняно з 2021 роком зросло таке постачання. Спершу ціни на зріджений природний газ зі США були для ЄС доволі високими, однак поступово вони були скориговані. Також окремі держави-члени ЄС підписали самостійні угоди зі США, наприклад, найбільший виробник електроенергії Німеччини «RWE AG» підписав угоду з американською компанією «Sempra Energy» про закупівлю зрідженого природного газу. Також у 2022 році ЄС активізував співпрацю з Канадою в напрямку постачання зрідженого природного газу і водню [4].

Також ЄС 15.06.2022 р. уклав історичну трісторонню угоду про постачання газу з Ізраїлем та Єгиптом. Узгоджений механізм відповідає стратегії ЄС з диверсифікації джерел енергії та маршрутів її постачання задля поступової відмови від російських енергоресурсів. Також ці домовленості дозволяють Ізраїлю істотно наростити експорт газу, що видобувається на родовищах біля Середземноморського узбережжя, та стати помітним гравцем на європейському енергетичному ринку. Паливо проходить обробку на підприємствах з виробництва скрапленого газу в Єгипті, а потім доставляється до держав-учасниць ЄС. Не виключена поява інших маршрутів постачання, наприклад, через трубопроводи, прокладені морським дном.

Допомогу ЄС у процесі відмови від російських енергоносіїв надали Японія та Південна Корея. Вони у 2022 році переспрямували низку ванта-

жів зрідженого природного газу до Європи. Влітку 2023 року Японія озвучила пропозицію створити глобальні запаси природного газу, щоб уникнути майбутнього дефіциту та стабілізувати ціни. Це далеко неповний перелік держав, які відреагували на рішення ЄС відмовитися від російських енергоресурсів. Бачимо, як російська агресія активізувала дуже багато міжнародних взаємодій.

Енергетична дипломатія ЄС спрямована на прискорення глобального енергетичного переходу, який має сприяти енергоефективності, відновлювальним джерелам енергії та глобальним ринкам, які належно функціонуватимуть. Підтримується глобальний енергетичний перехід для забезпечення стійкої, безпечної та доступної енергії, спрямованої на: 1) зміцнення енергетичної безпеки та зменшення залежності держав Європи від імпорту російської енергії; 2) підтримку енергосистеми України в умовах агресії Росії, а також енергосистем тих держав, які стали об'єктами нафто-газового шантажу та тиску Росії. ЄС зробив висновки зі ситуації газової залежності від Росії, а відтак вибудовує систему енергетичної безпеки, уникаючи будь-яких нових залежностей від інших держав-експортерів паливно-енергетичних ресурсів. Це впливає з того факту, що роль викопного палива щонайменше у найближче десятиліття істотно не зменшиться. Перехід від викопного палива на «чисті» джерела енергії займе щонайменше кілька десятиліть. Відтак не виключені нові виклики європейській енергетичній безпеці, зумовленій функціонуванням ланцюгів постачання сировини, нерівним доступом до «чистих» джерел енергії, кібербезпекою та ін.

Не менш важливою проблемою може стати залежність ЄС від тих держав, які здійснюють видобуток та збагачення металів для функціонування «чистих» технологій, як-от літєво-іонні акумулятори. Рідкісні метали та критичні мінерали (боксит, літій, титан, стронцій, рідкоземельні елементи та ін.) є фундаментом для успішної «зеленої» трансформації. Безвуглецеве майбутнє, до якого прагне ЄС, передбачає масове застосування електроавтомобілів, встановлення вітрових турбін, сонячних панелей та енергетичних сховищ. Їх обсяги узалежнені від наявності критично-важливих сировинних матеріалів, які є основною базою для створення та діяльності цих приладів. ЄС відчуває дефіцит постачання мінералів, металів і передових критичних матеріалів, що є ключовим у досягненні цілей Європейської Зеленої угоди. Попит значно перевищує пропозицію. Проблема полягає в тому, що основною країною видобутку та збагачення таких металів є Китай¹. Оскільки це неоавтори-

тарна держава, то можливі численні виклики для ЄС з налагодженням стабільної системи постачання, надійної ресурсної бази на тривалий час.

Людство уже неодноразово переконувалося, що викопне паливо та критично важливі природні ресурси – це головні, фундаментальні причини для військових конфліктів, геополітичних змін. Глобальна боротьба за рідкісні метали та критично-важливі мінерали, які необхідні для переходу на «чисті» технології та «зелену» енергетику, лише починається і ЄС готується до такого виклику.

Висновки. Викопне паливо та критично важливі природні ресурси уже неодноразово прямо чи опосередковано ставали причиною військових конфліктів, геополітичних змін. Агресія проти України та активна вепонізація Росією своїх енергоресурсів прискорили зміни у глобальній енергетичній політиці, які уже були актуалізовані, але відбувалися повільно. Енергетика стала особливо політизованою сферою, що найгостріше проявилася в ЄС та окремих державах-кандидатах на членство в ЄС у 2022–2023 роках.

Важливими практичними кроками ЄС задля адаптації до нової енергетичної реальності стали: 1) активна диверсифікація джерел енергії та маршрутів її постачання; 2) запуск енергетичної платформи ЄС AggregateEU як інструмента спільних закупівель газу держав-членів; 2) розробка комплексної відповіді на геополітичні та кліматичні виклики (План REPowerEU); 3) ухвалення Стратегії зовнішньої енергетичної взаємодії ЄС задля досягнення подвійної мети: позбавити Росію ресурсів і важелів, які дає їй викопне паливо; стати вуглецево-нейтральним регіоном до 2050 року; 4) прийняття Водневої стратегії (EU Hydrogen Strategy); при цьому очікувано, що ЄС віддаватиме деякий час перевагу стратегіям, які охоплюють і «зелений» водень, і газ, щоб мінімізувати економічні ризики; 5) розвиток біоенергетики відповідно до плану REPowerEU; 6) розвиток співпраці щодо переходу до нульового енергоспоживання і т. ін. ЄС спрямований на те, щоб перетворити свою слабкість (залежність від імпорту викопного палива, особливо з Росії) на силу, прискоривши «зелений» перехід і взявши на себе лідерство в глобальному переході та допомагаючи іншим державам світу впоратися з такими змінами; 7) максимальна цифровізація енергетичного сектора (План дій «Цифровізація енергетичної системи», 2022 рік).

Енергетична дипломатія ЄС, у поєднанні з кліматичною дипломатією, є ключовим компонентом зовнішньої політики ЄС. Зовнішній вимір енергетичної політики ЄС спрямований на: посилення енергетичної безпеки, стійкості й недопущення вепонізації енергоресурсів шляхом диверсифікації джерел енергії та маршрутів її постачання, підвищення енергозбереження та ефективності; прискорення глобального переходу до «зеленої» енергії

¹ Австралія є світовим лідером з видобутку літію, Чилі – міді, Конго – кобальту, Індонезія – нікелю, Китай – рідкоземельних елементів. Однак у переробці всього згаданого саме Китай є абсолютним лідером: 87–88% рідкоземельних металів, майже 60% літію, понад 60% кобальту, практично повністю монополізована глибока переробка графіту і т. ін.

для забезпечення сталої, безпечної та доступної енергії для ЄС та інших держав світу; підтримку держав, які прямо чи опосередковано постраждали від російської агресії та енергетичного шантажу; побудову довгострокових міжнародних партнерств та просування «чистої» енергетики у всьому світі.

Нині ЄС вибудовує таку систему енергетичної безпеки, щоб убезпечитися від будь-яких нових залежностей від інших держав-експортерів будь-яких ресурсів – чи то викопного палива, яке ще відіграватиме істотну роль деякий час, чи то металів та мінералів, необхідних для «чистих» технологій (мідь, літій, нікель, марганець, кобальт, графіт, цинк та рідкоземельні метали та ін.). ЄС уже нині вибудовує свою політику так, щоб запобігти новим викликам європейській енергетичній безпеці, зумовленій функціонуванням нових ланцюгів постачання сировини. Глобальна боротьба за рідкісні метали та критично-важливі мінерали, які необхідні для переходу на «чисті» технології та «зелену» енергетику, лише починається і ЄС нині готується до такого виклику. При цьому багато держав ЄС не позбулися попередньої залежності від Росії й не їх зусилля не видаються достатніми.

ЛІТЕРАТУРА:

1. European Commission. *A Hydrogen Strategy for a climate neutral Europe*. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/FS_20_1296 (дата звернення: 07.07.2023).
2. European Commission. *Energy Security: Commission hosts first meeting of EU Energy Purchase Platform to secure supply of gas, LNG and hydrogen*. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_2387 (дата звернення: 08.08.2023).
3. European Commission. *Joint Communication to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. EU external energy engagement in a changing world*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=JOIN%3A2022%3A23%3AFIN&qid=1653033264976> (дата звернення: 18.07.2023).
4. European Commission. *Joint Statement by President von der Leyen and Prime Minister Trudeau*. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/STATEMENT_22_1989 (дата звернення: 23.07.2023).
5. European Commission. *Press release. GCC: EU unveils Strategic Partnership with the Gulf*. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/document/print/en/ip_22_3165/IP_22_3165_EN.pdf (дата звернення: 18.07.2023).
6. European Commission. *Press release. REPowerEU: A plan to rapidly reduce dependence on Russian fossil fuels and fast forward the green transition*. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/document/print/en/ip_22_3131/IP_22_3131_EN.pdf (дата звернення: 20.07.2023).
7. European Commission. *REPowerEU. Affordable, secure and sustainable energy for Europe*. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal/repowereu-affordable-secure-and-sustainable-energy-europe_en (дата звернення: 19.07.2023).
8. European Council, Council of the EU. *Council approves conclusions bolstering climate and energy diplomacy in a critical decade*. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2023/03/09/council-approves-conclusions-bolstering-climate-and-energy-diplomacy-in-a-critical-decade/> (дата звернення: 09.07.2023).
9. European Union. *Energy policy is at the centre of EU foreign policy*. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/energy-policy-centre-eu-foreign-policy_en (дата звернення: 23.07.2023).
10. Tayal S., Singh S. Covid-19 and opportunity for integrated management of water-energy-food resources for urban consumption. In: *Purchase Environmental Resilience and Transformation in times of COVID-19*. Amsterdam: Elsevier, 2021. P. 135–142.
11. Tosun J., Mišić M. Conferring authority in the European Union: citizens' policy priorities for the European Energy Union. *Journal of European Integration*. 2020. Vol. 42. Is. 1. P. 19–38.

The energy policy of the EU: changing focus in the context of Russia's aggression against Ukraine

Herbut Nadiia Anatoliivna

PhD (Political Science),
Associate Professor at the Department
of Political Sciences and Law
Kyiv National University of Construction
and Architecture
Povitroflotskyi Ave., 31 Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0001-9776-3386

The purpose of the article is to clarify changes in EU energy policy that are occurring against the backdrop of Russia's full-scale invasion of Ukraine and the aggressor state's use of energy as a weapon in response to EU sanctions policies. The following tasks were: 1) to determine how the EU energy sector is being reformed; 2) characterize the internal and external dimensions of the EU energy policy between 2022-2023; 3) predict new possible challenges for the EU energy sector; 4) to establish the main directions of EU energy diplomacy. The methodology of neo-institutionalism was used for the research. It was emphasized that critical natural resources have repeatedly directly or indirectly caused military conflicts and geopolitical changes. Aggression against Ukraine and Russia's active weaponization of its energy resources have been identified as factors of accelerated changes in EU energy policy. A special politicization of the modern energy sector has been noted. The main practical steps of the EU to overcome the energy crisis have been identified as: diversification of supplies, primarily of liquefied natural gas and hydrogen; launch of the AggregateEU energy platform as a tool for joint gas procurement of member states; development of the REPowerEU Plan as a comprehensive response to geopolitical and climate challenges; adoption of the EU External Energy Strategy; adoption of the EU Hydrogen Strategy; development of bioenergy; accelerating the transition to net zero energy consumption; maximum digitalization of the energy sector. It is emphasized that EU energy diplomacy in combination with climate diplomacy is the basis of the current EU foreign policy. It is noted that the EU strives for an energy security system that would protect against any new dependencies on resource-exporting states (both fossil fuels and metals and minerals necessary for "clean" technologies). It is emphasized that the EU is already preparing for a situation of global struggle for rare metals and critical minerals necessary for the transition to "clean" technologies and "green" energy.

Key words: energy policy, energy diplomacy, energy transition, EU, Ukraine, Russia.

Jafarova Lala Afig gizi

Role of politics in a globalised world: case of global health and COVID-19

UDC 323; 327

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2023-4.22>

Jafarova Lala Afig gizi
Postdoctoral Student
National Academy of Sciences
of Azerbaijan,
National Ethics Council Representative
ORCID: 0000-0001-9918-7677

This work aims to explore issues related to politics in a globalizing world. The issue is examined through the prism of research into issues related to the field of health care and their reflection on political processes. The analysis is carried out in the context of global politics. First, a brief overview of globalization processes following the coronavirus (COVID-19) pandemic is outlined. Based on the analysis of globalization processes, an attempt is made to consider the globalization of politics, i.e., political processes. The importance of issues related to the topic of protection of health of population is assessed based on the understanding of the "political determinants of health" and their role in Global Health Governance. Against the background of the coronavirus pandemic, many political processes took place, as a result of which a new direction of research emerged – "pandemic politics," which is also studied as part of this work.

Research method. *This work is based on a narrative review of the literature in political science and related to the object of study directions. Sources have been chosen based on quantitative research approaches.*

Research novelty. *This work is innovative in the context of considering politics as a basis for analyzing processes occurring at the global level. No detailed works on the political determinants of health and pandemic politics in the context of globalization was found in the Azerbaijan scientific literature.*

Conclusion. *The analysis showed that pandemics like COVID-19 underscore the universal importance of global health. COVID-19 reminds us of politics' role in health and its impact on international dynamics. Such global health challenges demand careful policy consideration. This emphasis on global health fuels research influenced by politics, as political decisions affect health across dimensions. Politics shapes global health governance, impacting health outcomes worldwide. Given the growing political importance of global health issues, it is proposed to intensify research in this area through the prism of political science.*

Key words: *Global politics, international relations, globalisation, COVID-19, pandemic politics, global health, political determinants of health.*

Introduction. The purpose of this work is to study the role of politics in moder globalization processes related to health issues such as pandemic COVID-19 and analyze the political determinants of health accordingly.

Research method. The study examined search results for role of politics in modern world within the framework of globalization, pandemics and political determinants of health. Narrative literature review has been used as the main research method.

Research novelty. This study demonstrates innovation by examining politics as a foundational framework for scrutinizing global-level phenomena. A comprehensive review of Azerbaijani scholarly literature revealed an absence of detailed investigations pertaining to the political factors influencing public health and pandemic governance within the framework of globalization.

Main text. Politics permeates all spheres of life and is represented by a relatively broad base of definitions in the scientific literature. The definition of politics is replenished as the world political processes are transformed and associated with new challenges for the world community. As a result, political scientists develop new approaches to the definition that would respond to the emerging challenges.

The Merriam-Webster Online Dictionary [1] defines politics as "the art or science of government."

Based on that definition, we believe that global politics should fulfil similar goals but on a global scale. The composite nature of the "global politics" notion determines the need to consider its components (global and politics) in an inseparable connection, creating an independent field of study.

Globalisation and the events in the world affect the political agenda, simultaneously forming new directions for research in political science. Moreover, almost all spheres of life and activity are interconnected today, creating the ground for the emergence and development of intersectoral research. Thus, global health governance is one of them, as it can be considered from a medical, legal, political, and economic point of view. Although these different areas (politics and health) have traditionally been studied separately, today, their interdependence has determined the need for a new research approach. Many works studying issues of political significance began to be considered in the context of their impact on health and vice versa.

The coronavirus pandemic, having made its adjustments to the political agenda at the global level, has shown that health governance issues from a global perspective require a political approach. This paper will consider the concepts that have emerged at the intersection of global politics, health and governance.

Is globalisation still in progress after COVID-19?

The controversy in world politics amid the coronavirus pandemic seemed to put globalisation on hold. However, although transport links between countries have been reduced to a minimum, they were only partially cancelled. Cargo transportation continued, although in a limited number. Thus, according to the World Trade Organization [2], in the second quarter of 2020, “global merchandise trade volumes declined by 14.3%”. So, the transportation of goods was not stopped completely.

Moreover, Sun et al. [3] indicate minimum disruption of cargo flights due to the necessity of transporting medical equipment and critical goods across borders. Digital communication amid COVID-19 even intensified. A significant change in the use of digital technologies affected various work and life domains [4]. Thus, due to the high use of digital technologies amid the coronavirus pandemic, “the average work-day span ... increased by +48.5 min” [5].

All the earlier-mentioned data indicate that the intensive exchange of information and goods, communication between countries, and trade formed by globalisation cannot be suspended entirely, even in the face of lockdowns and reduced transport links.

The concept of globalisation is widely studied within various scientific branches. Depending on the approach, different definitions can be found. Thus, a search for the query “globalization” from 2019 to 2023 (as of June 18, 2023) only within the framework of Google Scholar produces 300 thousand results, of which 15,200 are for 2023 alone. This data illustrates the relevance of the topic against the background of discussions about “deglobalization.” We intentionally use this resource as a basic one since, in our opinion, it covers the largest amount of data compared to other scientific databases, such as Scopus.

Some authors [Balsa-Barreiro et al., 2020] point to “deglobalization” as the basis for political movements resulting from “misalignment and confrontation between people and establishment” against the background of hyperconnectivity in the world. Assessing globalisation against the background of the coronavirus pandemic, Irwin [6] characterised the process as “slowbalization.” However, we are not inclined to think so because the world is starting to return to its usual pace now that the pandemic, according to the WHO, is already over. Thus, according to the World Bank [7], a recovery in growth rates (including in output and investment) to the pre-pandemic period in advanced economies is expected as early as 2023. Although in the case of developing countries, the recovery process will take longer, it is still underway, which indicates the strength of the processes of globalisation.

Al-Rodhan and Stoudmann [8] point to differences in the interpretation of globalisation depending on “political ideology, geographic location, social status,

cultural background, and ethnic and religious affiliation of a person.” After analysing various definitions from 1995 to 2006, the authors [8, p.5] propose to define globalisation as “a process that encompasses the causes, course, and consequences of transnational and transcultural integration of human and non-human activities.”

Speaking of globalisation, one might get the impression that “there is nowhere else”; there are no areas left that would not be affected. Nevertheless, despite some slowdown amid the pandemic, the process continues, including the movement of goods, technology and services. As scientific advancements continue to emerge, countries increasingly collaborate to acquire these advancements or establish joint production ventures.

Why politics is “global” today?

The intersection of global politics, health, and governance is complex and ever-evolving. The formation of the concept of global politics is directly related to globalisation. As a result, events occurring within one country began to impact other countries. Thus, quite often, migration takes place due to socioeconomic reasons. This process is well described within the concept of labour/economic migration. According to International Labour Organization data [9], approximately 113.9 million international migrant workers are in high-income countries, comprising 67.4 per cent of the estimated 169 million. Boyer et al. [10, p.7] note that today “types of actors in world affairs are greater in number and more varied in type”; therefore, international relations “is sometimes viewed as anachronistic and inaccurate.” Authors propose to use the term “global” as it is more “inclusive of types of interactions that take place in today’s world,” its scope also covers different spaces of interactions.

There are various reasons for the growing global perception of politics. The politics and processes of globalisation are interconnected. Thus, globalisation creates conditions for eliminating barriers between countries in trade. However, political decisions may limit it, despite the actual possibility. A striking confirmation of this is the introduction of economic and other sanctions, which can be adopted within individual countries or organisations (e.g., the European Union). For example, the United States imposed an economic embargo on trade with Cuba in 1962. From the point of view of geographical proximity, the reasons for the difficulty of economic ties are minimal. However, these restrictions exist, which is explained [11] by the response “to certain actions taken by the Cuban Government.”

Another factor influencing the politicisation of globalisation is the emergence of global threats, the solution of which requires collective efforts at the global level. Health issues are a prime example of this. Viruses know no borders, and the emergence of a threat in one part of the world has the potential to quickly become a global emergency, which happened

during the coronavirus pandemic. However, fighting against and eliminating such threats requires collective decisions on a global scale. The same applies to climate change as it poses significant systemic risks to human prosperity, and its solution requires political decisions [12].

According to Mansbach and Taylor [13], authoritative decisions are not solely made by governments in the global politics of a state-centric world. Instead, numerous domestic, transnational, and international institutions and groups, both formal and informal, play a significant role in governance, expanding the sources of global authority beyond just state governments. Following this approach, the world is considered “as a whole,” where the interactions of all involved on the global stage actors are considered.

Against the background of the globalisation of politics and vice versa, the politicisation of global processes, it is worth noting the concept of Global Governance, which has become relevant in countering the COVID-19 pandemic.

Against the background of globalisation and the rise of transnational threats, the role of the World Health Organization (WHO) began to rise. The need for cooperation to prevent global health threats led to adoption of International Health Regulations [14]. It represents the only “set of legally binding rules that aim to prevent, protect against, control, and provide a public health response to the international spread of disease.” Gostin and Katz [15] describe IHR as “the only agreement with the international legal and political legitimacy to set global security standards.” In this paper, we will not touch on the Pandemic Treaty, as it is under development, and it is challenging to conclude its political implications for global health.

Global Health Governance (GHG) and Political Determinants of Health

There are different approaches and terminology regarding processes that go beyond the boundaries of an individual state in political science, such as international relations, foreign policy, international politics, and world politics. Within the framework of this work, we rely on a global approach since our work focuses on the concept of global health, which is also associated with globalisation. Thus, one of the examples of its impact on health-related processes in the world is the development of the “Global Health Governance” field of study.

The global governance concept emerged in the early 90s of the 20th centuries. Some scholars attribute its development to the “global change” that created a “borderless world” [16, p.5]. Halliday [17,] indicates that this concept, in addition to the traditional bodies of international security and economic management, also covers interrelated institutions found in all issues and regions, which often overlap, and a growing number of non-state actors, i.e., international civil society.

According to Eilstrup-Sangiovanni and West-erwinter [18], global governance represents complexes that widely differ. Those complexes are “clusters of overlapping institutions and actors that govern specific policy issues.” Across different governance complexes and over time, variations in the rulesets, actors involved, and conflicts arise. Indeed, the concept of “global” indicates an extensive scope of involved parties. As one of the most pressing issues today, for example, the “green agenda” requires the involvement of all countries since our planet is “common.” Cutting down trees in one part of the planet damages world ecology. That is why forests are called the “lungs of the planet,” not of individual countries. Accordingly, during the development of the Global Green New Deal, the international community, specifically G7 countries, implemented global governance in this area [19].

The second direction that contributed to the development of the global governance field of study is global health (GH). The scientific literature presents various approaches to the definition of GH. Thus, Beaglehole and Bonita [20] studied its different definitions and proposed a new one as “collaborative trans-national research and action for promoting health for all.” According to the authors, appealing to a “global” approach in terminology would allow coverage of all health-related policies, including in various sectors, not just the health sector. Health, indeed, is no longer only a medical problem. Ecology, socio-economic conditions, political instability, wars and other factors directly affect the population's health. That is why the “political determinants of health” (PDH) concept emerged in the scientific literature. According to Jacobs et al. [21, p.39], PDH represent “the implications of politics and policy that influence the social conditions in which people live and the health outcomes they experience.”

For a long time, scientific research focusing on health factors was based on the study of medical, economic and other causes. However, as Mishori [Mishori, 2021] points out, “Time to Focus on the Political Determinants of Health” has arrived. PDH determine the impact of factors related to power distribution, economic and social development on health. That is, the state should monitor the causes of diseases, and when mass causes are identified, an immediate response is required with the development of an appropriate policy/strategy to eliminate them. Accordingly, global governance in health-related issues is closely related to PDH.

How do we define global health? J.P. Koplan et al. [22] introduced the preeminent and extensively adopted explication of the “Global Health” (GH) term. Thus, according to the authors, it is “an area for study, research, and practice that places a priority on improving health and achieving equity in health for all people worldwide.” Authors indicate that GH under-

scores the significance of addressing health challenges that transcend national boundaries, encompassing various determinants and proposing solutions. This field integrates many disciplines beyond health sciences, fostering collaborative efforts. Moreover, it represents a fusion of population-based preventive measures with individual-focused clinical care, striving for a comprehensive approach to healthcare.

Despite the rather broad definition proposed by the authors [22], their work should have considered the potential impact of political factors, which raises an important question. Nevertheless, the authors point to various “determinants”, which automatically include political ones. Moreover, the authors note the importance of various disciplines “within and beyond the health sciences.” That is, the scope of GH turns out to be much broader than medicine or sociology, and it is quite reasonable to assume political science as well, which is already apparent today when considering the PDH.

According to Claborn [23], the GH concept encompasses concerns that possess political foundations and cover “a wide range of issues, including but not limited to” climate change, urbanisation, health equity, social injustice, and income disparity. These issues within the realm of GH are inherently intertwined with political viewpoints and contentious debates surrounding scientific models, governance structures, ethical considerations, and health policies. Kickbusch [24] notes that “the crisis in global health is not a crisis of disease, it is a crisis of governance.” According to the author [24], examining health from the perspective of political determinants involves evaluating how diverse power dynamics, institutions, processes, interests, and ideological stances influence health outcomes within different political systems and cultures and across various levels of governance.

GHG is a synergy of two directions – global governance and global health that has evolved into an independent field of study. K. Lee and A. Kamradt-Scott [25] assert that the “global health governance” expression first emerged in the 1990s. Analysing the concept based on the study of global governance, the authors put forward three concepts of GHG: “1) globalization and health governance; 2) global governance and health, and 3) governance for global health.” According to Fidler [26], GHG is “the use of formal and informal institutions, rules, and processes by states, intergovernmental organizations, and nonstate actors to deal with challenges to health that require cross-border collective action to address effectively”. At the moment, this definition seems to be the most comprehensive.

Transnational cooperation in health amidst globalisation and conflicting geopolitical interests raises questions about the practical implementation of GH. Thus, globalisation has had an impressive impact on global health policy and governance. First

of all, this is manifested in the strengthening of ties and, accordingly, interdependence between countries. That ties, in turn, create new opportunities and agendas for cooperation. However, political contradictions between countries or different political institutions within the same country can create barriers and neutralise these opportunities.

Pandemic politics and GHG

COVID-19 has become a hitherto unseen momentum in the context of its impact on world science. The number of articles grew exponentially daily. Thus, although the pandemic threat emerged only at the end of 2019, as of June 19, 2023, Google Scholar returns more than 5,330,000 results on request of “COVID-19.” Such large-scale coverage is explained by the pandemic affecting almost all fields, impacting different science branches. Sometimes these spheres were unexpected. Thus, linguistics has become highly “enriched” as new terms such as “lockdown”, “covidiot”, and many others have appeared [27]. So, “we’ve created new language for coronavirus” [28] that some authors explained as “viro-linguistics” [28].

One of the new terms that came into circulation was “pandemic politics” (PP). This field is associated with considering the intersection of politics and measures taken in public health to counter a pandemic. A Google Scholar search for “pandemic politics” (as of 20 Jun. 2023) returns 3,650 results. A search on the related “pandemic policy” field returns 7,090 results; “COVID-19 politics” – 1,130 results. Based on the provided numbers, we can conclude that the PP field of study is new to scientific literature.

Pandemic politics as a research area includes the study of the formation of responses to the pandemic by political actors, institutions and related political processes, as well as the impact of the pandemic itself on political dynamics. Barberia et al. [29] indicate that “political decisions, constellations, and behaviours exert a large influence of the dynamics” of the pandemic. According to the authors, performance and response to Covid-19 can increase or decrease support for the incumbent parties and leaders. A study from Switzerland [30] also confirmed the dependence of political trust among the population on the measures taken against the background of the pandemic; thus, the authors concluded that “political trust increased after the lockdown, but it was negatively affected by ... perceived threats from the government policy response.”

According to Barberia et al. [29], a pandemic can also affect the perceived risk and utility of voting and, thus, the turnout and electoral outcomes. However, authors conclude that although the pandemic may reveal “weaknesses of each country, each political system, each public administration, and perhaps even each politician”, it has no such significant political consequences. Nevertheless, we believe that the political aspects of the pandemic can be considered to improve

social policy since the population's discontent is often associated precisely with the socio-economic aspects of the pandemic. Thus, Thiers and Wehner [30] assessed the "COVID-19 battle" in Britain and concluded that "political leaders' reactions and decisions are central to managing this global health crisis".

There are different approaches to defining the concept of pandemic politics. For example, Altiparmakis et al [31], consider the pandemic politics in the context of "government responses to COVID-19". Tesche [32], "by building on synthesis of the new intergovernmentalism and the emergency politics", assesses the pandemic from the point of view of the mechanisms of interaction between European Union (EU) institutions for the implementation of anti-pandemic measures. When evaluating pandemic politics, the author conducts a study from the point of view of 'emergency politics.' Shepherd et al. [33] assessed US politics against the background of the pandemic and concluded that it "become the most powerful lens through which to understand and process the pandemic".

Williamson et al. [34] look at pandemic politics in terms of its impact on teaching practice and distance learning. Other studies assessed PP regarding social distancing [35], primary care delivery [36], etc. All those studies testify that the PP field is more expansive than areas exclusively familiar to political science. It covers both social and medical and other factors.

The scope of the PP is quite broad. First of all, the politics within the state is based on decisions and legislative documents adopted at the government level. For example, some of Regulations (now revoked) adopted in England in 2020 include "The Health Protection (Coronavirus, Restrictions, No. 3)", "The Health Protection (Coronavirus, Restrictions) (Self-Isolation)". The EU has also adopted numerous documents defining measures to combat the pandemic, such as the "COVID-19 Guidelines for border management measures to protect health and ensure the availability of goods and essential services".

Documents adopted within individual countries covered various areas, including the economy, agriculture, customs, and others; that was the case for organisations, the EU specifically. Zhou et al. [37], having studied the states' politics concerning the pandemic, concluded that "the government response significantly affected the development of the pandemic". Thus, the authors traced a direct relationship between an increase in government response and a decrease in mortality.

Concerning the quarantine measures taken, almost all UN member states, to one degree or another, implemented the recommendations of the WHO and developed appropriate policies. Thus, the most widespread measures were the population's mandate of wearing medical masks, lockdowns, PCR testing and social distancing.

The pandemic impacting all spheres of life has also affected politics. Some studies point to the "politicization" of the pandemic. Thus, Google Scholar (as of June 10, 2023) returned 26,100 results for the query "politicization of COVID-19 pandemic". Most often, this issue is considered from the point of view of internal political struggle. Thus, a study by Béland et al. [38] indicated that the strategies of both President Trump and Bolsonaro were based on emphasising the economic threats posed by the public health response to COVID-19 but downplaying the public health threat itself.

Today we can say that political factors made it possible to determine the trajectory of the pandemic. It directly depended on the measures taken by the government, including providing financial support to the population. Thus, according to a Pew Research Center survey of more than 14,000 adults across 14 advanced economies in Europe, Asia, North America and Australia, 73% supported their state policy of tackling the coronavirus outbreak [39]. In general, the approval of the policy by the population is one of the critical factors in ensuring stability in society.

Governments have a vital role in developing and executing policies and procedures to limit the spread of the illness, protect public health, and control its economic and social effects. State-level policies, first of all, included medical measures. Thus, governments developed quarantine and treatment protocols. Moreover, governments were responsible for providing vaccines and personal protective equipment. Unfortunately, many countries, especially low-income ones, cannot produce vaccines. Therefore, ensuring access to them for the population was not a medical but rather a political task. That leads us "to take an envelope view" as considering the response to the pandemic on a global scale is an even more complex issue.

The pandemic, being a global phenomenon, requires an equally global level of cooperation between representatives of political leaders to share data, medicines and vaccines to help lower-income countries. However, as Wenham [Wenham, 2021] notes, political factors have influenced the "trajectory of the pandemic".

Now that the pandemic is over, the consideration of many issues is perceived differently. If, at the beginning of the pandemic, there was inevitable chaos and the growth of geopolitical contradictions, the growth of nationalism and protectionism, then gradually, many issues were resolved. Unfortunately, this does not cancel the emergence of new conflicts and geopolitical tensions.

The pandemic has been dramatically affected by political factors. The actions of governments, the degree of political division in various nations, and the economic situation have all influenced the spread of the virus and how individuals have

reacted to it. Therefore, Stocking et al. [40], analysing pandemic governance in the context of the possible new pandemic convention, agreement, or other instruments currently under consideration, note that there is a “need for cross-government, multisectoral engagement, and leadership by heads of state and governments at both national and global levels”.

Conclusion. Epidemics, particularly those of substantial magnitudes, such as the COVID-19 pandemic, serve as compelling evidence for the universality of health as a fundamental societal concern. The disease disregards distinctions based on nationality or territorial borders. Consequently, it is imperative to conduct comprehensive research on global health to formulate international strategies and mechanisms to prevent and effectively eradicate such diseases.

COVID-19 reminded us of the importance of political attention to the political determinants of health and global health issues. The pandemic also highlighted the significant influence of political processes on the interplay between states in health matters.

At the global level, the intricacies of health issues become further compounded, involving diverse and occasionally conflicting interests. Therefore, these complexities necessitate careful consideration when formulating a state's international policy. That consideration has led health scientists and policymakers to emphasise the global dimensions of public health. Consequently, novel avenues of research and development are being pursued to address these emerging concerns, which highly depend on political factors. Political actions and decisions can impact social, economic, and environmental factors determining health conditions. The significance of politics in global health governance lies in its ability to determine the allocation of power and resources across various levels – global and national; therefore, impacting health outcomes.

REFERENCES:

1. Merriam-Webster. *Politics*. [online] Merriam-Webster.com dictionary. Available at: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/politics> [Accessed 19 Jun. 2023].
2. World Trade Organization (WTO) (2020). *World merchandise trade fell 14% in volume, 21% in value in Q2 amid global lockdown*. [online] Available at: https://www.wto.org/english/news_e/news20_e/stat_23sep20_e.htm [Accessed 18 Jun. 2023].
3. Sun, X., Wandelt, S., Zheng, C. and Zhang, A. (2021). COVID-19 pandemic and air transportation: Successfully navigating the paper hurricane. *Journal of Air Transport Management*, 94, p.102062. <https://doi.org/10.1016/j.jairtraman.2021.102062>
4. Pandey, N. and Pal, A. (2020). Impact of digital surge during Covid-19 pandemic: A viewpoint on research and practice. *International journal of information management*, 55, p.102171. <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2020.102171>
5. DeFilippis, E., Impink, S.M., Singell, M., Polzer, J.T. and Sadun, R. (2022). The impact of COVID-19 on digital communication patterns. *Humanities and Social Sciences Communications*, 9(1), pp. 1–11.
6. Irwin, D.A. (2020). The pandemic adds momentum to the deglobalization trend. *Peterson Institute for International Economics*. [online] Available at: <https://www.piie.com/blogs/realtime-economic-issues-watch/pandemic-adds-momentum-deglobalization-trend>. [Accessed 18 Jun. 2023].
7. World Bank. (2022). *Global Growth to Slow through 2023, Adding to Risk of 'Hard Landing' in Developing Economies*. [online] Available at: <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2022/01/11/global-recovery-economics-debt-commodity-inequality> [Accessed 18 Jun. 2023].
8. Al-Rodhan, N.R. and Stoudmann, G. (2006). Definitions of globalization: A comprehensive overview and a proposed definition. *Program on the geopolitical implications of globalization and transnational security*, 6(1–21).
9. International Labour Organization (ILO). (2021). *ILO Global Estimates on International Migrant Workers Results and Methodology*. Third edition. Executive summary. [online] ILO. Available at: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/--migrant/documents/publication/wcms_808939.pdf [Accessed 18 Jun. 2023].
10. Boyer, M.A., Hudson, N.F., Butler M.J. (2019). *Global Politics: Applying Theory to a Complex World*. Oxford University Press.
11. U.S. Department of State (2017). *Cuba Sanctions – United States Department of State*. [online] United States Department of State. Available at: <https://www.state.gov/cuba-sanctions/> [Accessed 18 Jun. 2023].
12. Klenert, D., Funke, F., Mattauch, L. and O’Callaghan, B. (2020). Five lessons from COVID-19 for advancing climate change mitigation. *Environmental and Resource Economics*, 76, pp. 751–778.
13. Mansbach, R.W. and Taylor, K.L. (2013). *Introduction to global politics*. Routledge.
14. World Health Organization (WHO). (2008). *International health regulations (2005)*. World Health Organization.
15. Gostin, L.O. and Katz, R. (2016). The International Health Regulations: the governing framework for global health security. *The Milbank Quarterly*, 94(2), pp.264–313. <https://doi.org/10.1111/1468-0009.12186>
16. Hewson, M., Sinclair, T.J. and Sinclair, T. eds. (1999). *Approaches to global governance theory*. Suny Press.
17. Halliday, F. (2000). Global Governance: Prospects and Problems, *Citizenship Studies*, 4(1), pp. 19–33, doi: 10.1080/136210200110003
18. Eilstrup-Sangiovanni, M. and Westerwinter, O. (2022). The global governance complexity cube: Varieties of institutional complexity in global governance. *The Review of International Organizations*, 17(2), pp. 233–262.
19. Johnstone, I. (2022). Global governance and the Global Green New Deal: the G7's role. *Humanities and Social Sciences Communications*, 9(1), pp. 1–9.
20. Beaglehole, R. and Bonita, R. (2010). What is global health?. *Global Health Action*, 3. doi: 10.3402/gha.v3i0.5142
21. Jacobs, M., Jebahi, F. and Ellis, C. (2021). The Determinants of Health: Social, Structural, and Political

Contributions to Health-Related Outcomes. In *Critical Perspectives on Social Justice in Speech-Language Pathology* (pp. 39–58). IGI Global.

22. Koplan, J.P., Bond, T.C., Merson, M.H., Reddy, K.S., Rodriguez, M.H., Sewankambo, N.K. and Wasserheit, J.N. (2009). Towards a common definition of global health. *The Lancet*, 373(9679), pp. 1993–1995. doi: 10.1016/S0140-6736(09)60332-9

23. Claborn, D.M. (2018). Introductory Chapter: What Is Global Health?. In *Current Issues in Global Health*. IntechOpen.

24. Kickbusch, I. (2005). Tackling the political determinants of global health. *BMJ*, 331(7511), pp. 246–247.

25. Lee, K. and Kamradt-Scott, A. (2014). The multiple meanings of global health governance: a call for conceptual clarity. *Globalization and health*, 10(1), pp. 1–10.

26. Fidler, D.P. (2010). The challenges of global health governance.

27. Mammadov, V. and Jafarova, L. (2021). A qualitative study of pre-vaccine decrease of mortality from COVID-19. In *Biotechnology to Combat COVID-19*. IntechOpen. doi: 10.5772/intechopen.97017

28. Ro, C. (2020). *Why we've created new language for coronavirus*. [online]. BBC Worklife. Available at: <https://www.bbc.com/worklife/article/20200522-why-weve-created-new-language-for-coronavirus> [Accessed 19 Jun. 2023].

29. Barberia, L., Plümpner, T. and Whitten, G.D. (2021). The political science of Covid-19: An introduction. *Social Science Quarterly*, 102(5), pp.2045-2054. <https://doi.org/10.1111/ssqu.13069>

30. Altiparmakis, A., Bojar, A., Brouard, S., Foucault, M., Kriesi, H. and Nadeau, R. (2021). Pandemic politics: policy evaluations of government responses to COVID-19. *West European Politics*, 44(5-6), pp. 1159–1179. <https://doi.org/10.1080/01402382.2021.1930754>

31. De León, E., Makhortykh, M., Gil-Lopez, T., Urman, A. and Adam, S. (2022). News, threats, and trust: How COVID-19 news shaped political trust, and how threat perceptions conditioned this relationship. *The international journal of press/politics*, p.19401612221087179. <https://doi.org/10.1177/19401612221087179>

32. Istók, B. and Lőrincz, G. (2021). Virolinguistics: Introduction to the study of the coronavirus language. *Acta Universitatis Sapientiae, Philologica*, 13(2), pp. 93–111.

33. Thiers, C. and Wehner, L. (2023). Britain's COVID-19 battle: The role of political leaders in shaping the responses to the pandemic. *The British Journal of Po-*

litics and International Relations, p.13691481231159021. <https://doi.org/10.1177/13691481231159021>

34. Tesche, T. (2022). Pandemic politics: The European Union in times of the coronavirus emergency. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 60(2), pp. 480–496. <https://doi.org/10.1111/jcms.13303>

35. Shepherd, H., MacKendrick, N. and Mora, G.C. (2020). Pandemic politics: political worldviews and covid-19 beliefs and practices in an unsettled time. *Socius*, 6, p. 2378023120972575. <https://doi.org/10.1177/2378023120972575>

36. Adolph, C., Amano, K., Bang-Jensen, B., Fullman, N. and Wilkerson, J. (2021). Pandemic politics: Timing state-level social distancing responses to COVID-19. *Journal of Health Politics, Policy and Law*, 46(2), pp. 211–233.

37. Zhou, Y., Rahman, M.M. and Khanam, R. (2022). The impact of the government response on pandemic control in the long run – A dynamic empirical analysis based on COVID-19. *Plos one*, 17(5), p. e0267232. doi: 10.1371/journal.pone.0267232

38. Williamson, B., Eynon, R. and Potter, J. (2020). Pandemic politics, pedagogies and practices: digital technologies and distance education during the coronavirus emergency. *Learning, Media and Technology*, 45(2), pp. 107–114. <https://doi.org/10.1080/17439884.2020.1761641>

39. Goodyear-Smith, F., Kinder, K., Eden, A.R., Strydom, S., Bazemore, A., Phillips, R., Taylor, M., George, J. and Mannie, C. (2021). Primary care perspectives on pandemic politics. *Global Public Health*, 16(8–9), pp. 1304–1319. <https://doi.org/10.1080/17441692.2021.1876751>

40. Béland, D., Rocco, P., Segatto, C.I. and Waddan, A. (2021). Trump, Bolsonaro, and the framing of the COVID-19 crisis: How political institutions shaped presidential strategies. *World Affairs*, 184(4), pp. 413–440.

41. Devlin, K. and Connaughton, A. (2020) *Most Approve of National Response to COVID-19 in 14 Advanced Economies*. [online] Pew Research Center. Available at: <https://www.pewresearch.org/global/2020/08/27/most-approve-of-national-response-to-covid-19-in-14-advanced-economies/> [Accessed: 20 Jun. 2023].

42. Stocking, B., Gostin, L., Halton, J., Saavedra, J., Garcia, P., Leite, R.B., Mahmood, J., Mpanju, W., Gurría, A. and Renganathan, E. (2023). Governance of health emergencies. *The Lancet*, 401(10393), p. 2035. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(23\)01065-6](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(23)01065-6)

Роль політики в глобалізованому світі: приклад глобального здоров'я та COVID-19

Джафарова Лала Афїг гизи

докторант Національної академії наук
Азербайджану,
представник Національної ради з етики
ORCID: 0000-0001-9918-7677

Метою цієї роботи є дослідження питань, пов'язаних з політикою у світі, що глобалізується. Проблематика розглядається крізь призму дослідження проблем сфери охорони здоров'я та їх рефлексії на політичні процеси. Аналіз здійснюється в контексті глобальної політики. По-перше, подано короткий огляд процесів глобалізації після пандемії коронавірусу (COVID-19). На основі аналізу процесів глобалізації зроблено спробу розглянути глобалізацію політики, тобто політичних процесів. Важливість питань, пов'язаних із темою охорони здоров'я населення, оцінюється на основі розуміння «політичних детермінант здоров'я» та їх ролі в Глобальному управлінні охороною здоров'я. На тлі пандемії коронавірусу відбулося багато політичних процесів, в результаті чого виник новий напрямок досліджень – «пандемічна політика», який також вивчається в рамках цієї роботи.

Метод дослідження. Ця робота базується на нарративному огляді літератури з політології та пов'язаних з об'єктом дослідження напрямів. Джерела вибрано на основі кількісних підходів дослідження.

Новизна дослідження. Ця робота є інноваційною в контексті розгляду політики як основи для аналізу процесів, що відбуваються на глобальному рівні. В азербайджанській науковій літературі не знайдено детальних робіт про політичні детермінанти здоров'я та пандемічної політики в контексті глобалізації.

Висновки. аналіз показав, що такі пандемії, як COVID-19, підкреслюють універсальну важливість глобального здоров'я. COVID-19 нагадує нам про роль політики в здоров'ї та її вплив на міжнародну динаміку. Такі глобальні проблеми охорони здоров'я вимагають ретельного політичного розгляду. Цей наголос на глобальному здоров'ї стимулює дослідження під впливом політики, оскільки політичні рішення впливають на здоров'я в різних вимірах. Політика формує глобальне управління охороною здоров'я, впливаючи на стан здоров'я в усьому світі. Враховуючи зростаючу політичну важливість проблем глобальної охорони здоров'я, пропонується активізувати дослідження в цій сфері через призму політології.

Ключові слова: глобальна політика, міжнародні відносини, глобалізація, COVID-19, пандемічна політика, глобальне здоров'я, політичні детермінанти здоров'я.

Дмитрашко Світлана Анатоліївна
Пересипко Олексій Борисович

Трансформація зовнішньополітичних відносин Сполучених Штатів Америки та Саудівської Аравії: геополітичний та безпековий вимір

УДК 327(7+532)(045)
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2023-4.23>

Дмитрашко Світлана Анатоліївна
кандидат політичних наук,
старший викладач кафедри політичних
наук і права
ДЗ «Південноукраїнський педагогічний
національний університет
імені К. Д. Ушинського»
вул. Старопортофранківська, 26,
Одеса, Україна
ORCID: 0000-0002-4803-4387

Пересипко Олексій Борисович
студент спеціальності «Політологія»
соціально-гуманітарного факультету
ДЗ «Південноукраїнський педагогічний
національний університет
імені К. Д. Ушинського»
вул. Старопортофранківська, 26,
Одеса, Україна
ORCID: 0009-0001-9915-9235

Одним із напрямів зовнішньої політики президента Джо Байдена є формування демократичної коаліції, проте не менш важливим є формування альянсу на Близькому Сході. Поглиблення союзу між Іраном та Росією веде до загострення ситуації як на російсько-українському фронті, так і на близькосхідному театрі військових дій. Існує політична, наукова актуальність дослідження геополітичних, гео економічних, безпекових факторів формування й розвитку зовнішньополітичних відносин ключових гравців на Близькому Сході. Метою та завданнями статті є комплексне дослідження трансформації зовнішньополітичних відносин США та Саудівської Аравії в контексті близькосхідної геополітики; аналіз становлення й трансформації зовнішніх відносин держав; визначення основних напрямів відносин США та Саудівської Аравії; виявлення складнощів та суперечностей у відносинах держав; узагальнення перспектив розвитку зовнішньополітичних відносин США та Саудівської Аравії. Для досягнення поставленої мети й вирішення завдань було застосовано комплекс загальнонаукових та спеціальних методів, таких як метод критичного аналізу, системний метод дослідження політико-культурних впливів на зовнішньополітичні відносини, компаративний метод, історичний метод, дескриптивний метод викладу матеріалу, синтез прикладного матеріалу та узагальнення у вигляді висновків.

Для досягнення успішного результату в зовнішній політиці державам потрібно створювати взаємовигідні відносини з іншими державами. Особливо важливим є врахування геополітичних та безпекових факторів формування і розвитку зовнішньополітичних відносин, які суттєво впливають на вибір стратегії й тактики держав на регіональному чи глобальному рівні світової політики. Визначено, що політика «взаємної залежності», яка була обрана як базис для зовнішньополітичних відносин США та Саудівської Америки пройшла трансформацію у зв'язку зі змінами світового порядку. Проведений аналіз конкретних кейсів відносин у різні історичні періоди з іншими політичними гравцями дозволив встановити важливість геополітичного, гео економічного вимірів для формування, розвитку, а також трансформації зовнішньополітичних відносин, які вимагають оновлення політики відносин в кризових умовах регіональної та глобальної політики.

Ключові слова: Сполучені Штати Америки, Саудівська Аравія, трансформація, демократизація, зовнішньополітичні відносини, політичний процес, політичні гравці, світова політика, національна безпека, геополітика, гео економіка.

Вступ. Одним із напрямів зовнішньої політики адміністрації президента Джо Байдена є формування демократичної коаліції держав. Проте не менш важливим є формування альянсів, серед яких особливе місце відведене відносинам із Саудівською Аравією. Аналіз трансформації зовнішньополітичних відносин між Сполученими Штатами Америки та Саудівської Аравії має як політичну, так і наукову актуальність. У 2023 р. Близький Схід знову став театром військових дій, тому існує потреба дослідити трансформацію зовнішньополітичних відносин США та СА як важливих суб'єктів регіональної та глобальної безпеки. Окремі аспекти зовнішньополітичних відносин розглянуті в фундаментальних працях Г. Кіссінджера, Д. Муазі, та дослідженнях сучасних дослідників – І. Семиволос, В. Швед, А. Захарченко, в новітніх прикладних рекомендаціях американських дослідників Е. Вонг, І. Тароор, М. Мазетти, Й. Хадсон, В. Нерейм, П. Кінгслі, К. Харвей, які вперше упроваджено в науковий обіг. Безумовно, вказані автори глибоко досліджують американо-саудівські відносини, проте існує нагальна потреба у подальшому вивченні та осмисленні

трансформації зовнішньополітичних відносин в умовах формування нового світового порядку.

Метою статті є комплексне дослідження трансформації зовнішньополітичних відносин США та Саудівської Аравії в контексті близькосхідної геополітики; **завданнями статті** є аналіз становлення та трансформації зовнішніх відносин держав; визначення основних напрямів відносин США та Саудівської Аравії; виявлення складнощів та суперечностей у відносинах держав; узагальнення перспектив розвитку зовнішньополітичних відносин США та Саудівської Аравії.

Для досягнення поставленої мети та вирішення завдань було застосовано комплекс загальнонаукових та спеціальних методів, таких як метод критичного аналізу, системний метод дослідження політико-культурних впливів на зовнішньополітичні відносини, компаративний метод, історичний метод, дескриптивний метод викладу матеріалу, синтез прикладного матеріалу та узагальнення у вигляді висновків.

Результати. Саудівська Аравія має важливе геополітичне розташування. Вона є найбільшою державою на Аравійському півострові, володіє

величезними запасами нафти, урану. Одночасно Саудівська Аравія є близьким партнером США в регіоні та у стримуванні Ірану [1, с. 261].

Проте існувала своєрідна точка біфуркації у відносинах цих держав, яка суттєво їх змінила. Хоча до цього Саудівська Аравія була дружньою до США [2, с. 96]. У 1973 р. було атаковано Ізраїль силами Єгипту та Сирії. Єгипетський президент А. Садат закликав короля Саудівської Аравії Фейсала ібн Абдул-Азіз Аль Сауда використати «нафтову зброю» – підвищити ціну на нафту. Ще більш рішучу позицію займав Ірак, представники якого вимагали націоналізації американських підприємств на території арабських держав, запровадження повного нафтового ембарго. Радикальний план підтримали не всі арабські держави, вирішили зупинитися на обмеженому ембарго, зменшенні поставок нафти, допоки не буде досягнуто цілі арабських держав. Отже, було застосовано зміни умов постачання нафти як політико-економічну зброю з метою геоекономічного впливу на США як основного союзника Ізраїлю.

Суттєве загострення відносин між США та Саудівською Аравією пізніше, коли Королівство запровадило повне ембарго на постачання нафти до США. Воно тривало до березня 1974 р. та мало суттєві наслідки для американської економіки. Політичні еліти шукали вихід з цієї загрозливої ситуації для національної безпеки США. Було вирішено побудувати відносини з Саудівською Аравією на нових засадах. Звернемо увагу, що для США захист нафтових запасів був елементом національної безпеки, а з 1973 р. став одним із пріоритетів національної безпеки. До того ж, впровадження ембарго підвищило статус Саудівської Аравії як актора міжнародної політики та змусило політичні еліти США визнати стратегічну важливість королівства для національної безпеки [8].

США вирішують запровадити політику «взаємної залежності» у відносинах з Саудівською Аравією. Сутність політики «взаємної залежності» полягала не в обтяжуванні королівства боргами, які вона ніколи не поверне, а навпаки, зробити так, щоб вкладені фінанси поверталися в економіку країни-донора. Було розроблено схему: інвестиції направлялися для створення підприємств промислової переробки сирової нафти у готову до експорту продукцію. До Ер-Ріада відбув Г. Кіссінджер, який зумів переконати правлячу династію в обопільній вигоді політики «взаємної залежності». Кіссінджер зазначав, що «королівська родина розсудила, що саудівська безпека та національні інтереси залежать від конструктивних відносин із Заходом й участь в глобальній економіці» [2, с. 115].

Врешті-решт, було реалізовано проект, у наслідок реалізації якого було поєднано західні технології з традиційною політичною культурою країни. Проте тоді Саудівська Аравія була нерозвиненою

країною, але з необмеженими ресурсами та бажанням наздогнати сучасний світ. Політика «взаємної залежності» стимулювала входження Королівства в економічну та виробничу сферу США.

Тимчасом модернізація саудівської економіки та, відповідно, і суспільства викликала незадоволення консервативних і фундаменталістських сил як в самому королівстві, так і в сусідніх державах, які були невдоволені посиленням відносин між США та Саудівською Аравією. Тим не менше, США відпрацювали нову політичну технологію встановлення відносин, заснованих на співзалежності, з державою, яка не потребує зовнішніх запозичень. Ще однією важливою умовою політики «взаємної залежності» ставали безпекові гарантії Королівству.

Розглянувши умови формування зовнішньополітичних відносин США та Саудівської Аравії, звернемося до того, що поступово Королівство почало відігравати складнішу роль на Близькому Сході. В 80-х рр. Королівство намагалося представляти інтереси не тільки держав-експортерів нафти, але й підтримувати ісламські інтереси у світі. Складнощі виникали у сфері безпеки самої Саудівської Аравії. Саудіти намагалися втримати свою безпеку, граючи на протиріччях між Іраком та Іраном [4]. Треба зазначити, що унікальна роль Саудівської Аравії в арабському та ісламському світі пов'язана зі стратегічним розташуванням держави та величезними нафтовими запасами, а також особливо з тим, що в Королівстві є «дві святині». Проте і саудіти, і американці вважали північного сусіда Саудівської Аравії Ірак – загрозою для регіональної безпеки. Обидві держави розуміли загрозу з боку диктаторського режиму С. Хусейна. Погіршення відносин почалося з 1990 р., коли іракські війська практично були готові увійти в Королівство, унеможливити вторгнення вдалося завдяки швидкому вводу американських військ. Відповідно, питання безпеки стало актуальним для двох держав, вони мали спільні інтереси та консультувалися з питань безпеки. Безумовно, були протиріччя у визначенні тактики дій. Наприклад, у 1991 р. розпочалося повстання в шиїтських та курдських районах Іраку. Саудіти були невдоволені тим, що американці не підтримали повстання. Американці дотримувалися іншої тактики – вони вважали, що воєнний переворот буде більш ефективним [4]. Ще різкіше протиріччя проявилися після 2001 р., коли події 11 вересня змінили політику США. По-перше, саудіти, хоч і негативно ставилися до режиму С. Хусейна, проте сприймали його існування як необхідний баланс режимові в Ірані. Знищення режиму в Іраку, за їх думкою, дестабілізує регіональну безпеку, оскільки підсилює позиції Ірану. По-друге, адміністрація Дж. Буша-молодшого була рішуче налаштована провести трансформацію режиму в Іраку, запровадивши демократичні

реформи. По-третє, в результаті вторгнення в Ірак, до влади прийшов шиїтський уряд, що автоматично підсилило регіональний вплив Ірану. Отже, необхідний баланс в регіоні було порушено. Зазначимо, що це була серйозна криза в зовнішньополітичних відносинах американців і саудитів. Вперше саудіти відчули, що американці не гарантують їм безпеку. Скоріше, навпаки, в результаті цієї кризи був зруйнований баланс між Іраком й Іраном, який був дуже необхідним Саудівській Аравії. Репутаційно американці постраждали від цього вторгнення. Навіть вважаємо, що американці почали обережно ставитися до можливості зміщення диктаторів в інших державах, оскільки бояться, що за цим почнеться серія жорстоких війн та посилення позицій їхніх антагоністів.

Лише у 2015 р. вдалося знову нормалізувати відносини США та Саудівської Аравії. Проте в цей період зросли регіональні амбіції Ірану, який, як і Саудівська Аравія, бажав займати лідерські позиції в регіоні. Ер-Ріяд вважає для себе загрозою шиїтський Іран водночас як релігійне й імперське явище [2, с. 116]. Відповідно, знову постало питання безпеки держави та гарантії, які можуть надати США. Штати обговорювали умови договору про взаємну оборону з Королівством, який буде нагадувати воєнні пакти з Японією або Південною Кореєю [10]. Згадані пакти є дуже сильними, вони гарантують військову допомогу у випадку нападу на одну із сторін договору. Однак принц Мухаммед ібн Салман, який є де-факто правителем Саудівської Аравії, вважає, що для безпеки королівства, потрібен також дозвіл на цивільну ядерну програму та прив'язав цю вимогу з можливістю підписання Угод Авраама. Не можемо сказати, що ці вимоги викликали підтримку з боку політичних еліт США. Адміністрація Джо Байдена сприймала відновлення стосунків зі Аравійською монархією та підписання Угод Авраама як справжній політичний гамбіт. Проте Конгрес аж ніяк не підтримує можливість надання цивільної ядерної програми [6; 10; 12], оскільки аргументують, що диктаторські режими є ненадійні.

Основні протиріччя між Аравійською монархією та США були пов'язані з тим, що саудівці могли застосувати надану їм зброю проти Ємена, а також з репресіями всередині країни, особливо жорстоке вбивство журналіста Джамала Хашоггі [6; 8]. Проте США вкрай необхідні геополітичні альянси на периферії, оскільки зросла загроза з боку Росії, Китаю та Ірану. Тому пошук безпекового договору між Саудівською Аравією та США є важливим для адміністрацій Д. Трампа й Дж. Байдена. М. Грін, старший директор з Азії при Раді національної безпеки за часів президента Дж. Буша-молодшого, вважає, що договори з азійськими державами є доволі залізними», оскільки надають гарантії воєнних зобов'язань США, які включають ядерне

стримування та ядерну «парасольку» [10]. Знаходження можливостей для надання гарантій за типом японського чи південнокорейського договору, чи, навіть, ізраїльського, дозволило б стабілізувати стосунки США і Саудівської Аравії, послабити втягування її в орбіту китайського впливу.

Однак у 2022 р. відносини між Королівством та США погіршилися, оскільки після рішення держав, які входять в ОПЕК+, про скорочення видобутку нафти Росія та Саудівська Аравія очолили групу держав, що скоротили видобуток нафти на два мільйона барелів в день. Це рішення значно погіршило відносини між державами, зазвучали погрози вивести війська та системи протиракетної оборони, але адміністрація Байдена визначила протидію агресивній політиці Ірану як один із пріоритетів зовнішньополітичного курсу держави. Тому розривати стратегічно важливі відносини не вважає за можливе. У Стратегії національної безпеки, яку було оприлюднено у 2022 р., президент Байден наголосив на тому, що Іран є головною загрозою регіональної безпеки на Близькому Сході. Підкреслимо, що на той момент, були зруйновані надії на відновлення ядерної угоди з Іраном, а також Іран і Росія у 2022 р. створили воєнно-політичний союз, який несе загрозу як Україні, так і Близькому Сходу.

Не менш серйозну загрозу регіональним і глобальним інтересам США несе посилення ролі Китаю та втягування Саудівської Аравії в його орбіту. На початку 2023 року американські високі представники здійснили візити в Королівство та інші аравійські монархії – держави Ради співробітництва держав Перської затоки. Використання іранських дронів у війні Росії проти України інтенсифікувала перемовини аравійських монархій зі США щодо створення союзу із запобігання іранській агресії. Проте зазначимо, що Саудівська Аравія шукає більше широких і дієвих гарантій безпеки, тому це стало однією з причин мирної угоди з Іраном у березні 2023 р. за посередництва Китаю.

Мирна угода між Саудівською Аравією та Іраном змінює геополітичний баланс на Близькому Сході. Вважаємо, що держави, які були ворогами, домовились, оскільки мали потребу у вирішенні інших питань, наприклад, для Ер-Ріяду важливою є проблема мігрантів, які рухаються через Ємен [8], для Тегерану – боротьба з Ізраїлем через проксі-армії.

Можемо підкреслити, що США відчувають небезпеку у зв'язку з посиленням співпраці Саудівської Аравії з Китаєм. Якщо спробувати порівняти співпрацю цих держав, то пріоритет у відносинах зі США – це безпека, економіка, нафта, тоді як пріоритетом з Китаєм є торгівля, нафта, економіка. Принц Абдул Азіз ібн Салман, міністр енергетики і брат принца Мухаммеда ібн Салмана, підкреслив, що новою зовнішньою політикою стають інвестиції [7]. Саудіти підкреслюють, що вони працюють з китайцями у багатьох речах, наприклад,

виробництво електромобілів чи видобуток міді й нафти. Проте звертаємо увагу, що Китай пропонує свою модель осучаснення економіки як модель для наслідування. Ер-Ріяд все більше починає сприймати Пекін як союзника, що зможе диверсифікувати залежність від американських технологій і створити власне виробництво. Не меншу загрозу, американська політична еліта вбачає в тому, що саудівські корпорації встановлюють контроль над деякими американськими корпораціями [9]. Саудіти починають впроваджувати політику «взаємної залежності» у зворотному напрямку по відношенню до США. До того ж, раніше США інвестуючи, повертали гроші. Тепер вони інвестують в соціально цінні інститути в США та намагаються провести ребрендінг своєї держави як майбутнього центру глобальної логістики та туризму [9].

Тим не менш, складний геополітичний альянс США та Саудівської Аравії має важливе значення для обох держав та регіону. Важливість геополітичного альянсу проявлялася у запобіганні політиці Тегерану й надзвичайно високого рівня обміну зброєю між Росією та Іраном. В цьому контексті важливість геополітичного альянсу зросла ще більше у 2023 р., адже через 50 років було скоєно напад ХАМАС на Ізраїль. Одним із наслідків стало припинення перемовин щодо приєднання Саудівської Аравії до Угод Авраама, тобто нормалізації відносин Королівства з Ізраїлем.

Інтереси Аравійської монархії у приєднанні до Угод Авраама були у розрахунку поліпшити стосунки зі США та отримати необхідні гарантії безпеки і зберегти стратегічний рівень партнерства. Адже з 1948 року Королівство не визнавало Ізраїль та вимагало від Ізраїлю дозволу на створення Палестинської держави. Існування та військова міць Ізраїлю сприймаються в арабському світі як приниження [3, с. 107]. Зусилля, які докладали високі представники адміністрацій Д. Трампа та Д. Байдена, привели до обопільного намагання саудівсько-ізраїльських високопосадовців підписати дипломатичні угоди [1, с. 257]. Для адміністрації Байдена підписання Угод Авраама носило глибоко символічний характер, оскільки це стало би поштовхом для інших держав мусульманського світу [5]. Тим більше, що ізраїльсько-американські відносини носять стратегічний характер.

Після нападу ХАМАС на Ізраїль будь-які перемовини між Ізраїлем та Саудівською Аравією були призупинені. Арабські суспільства проявляють симпатію до палестинського питання, зростає ворожість до Ізраїлю. Саудівська Аравія приєдналася до вимоги «двох держав для двох народів». В той час, як ОАЕ, держава, яка встановила відносини з Ізраїлем у 2020 р – заявила про «законне право» чинити опір ізраїльській окупації [12]. У свою чергу, Ізраїль підкреслює, що будь-які спроби нормалізувати відносини арабських держав з єврейською

державою, означає демонстрацію супротиву ХАМАС та Ірану. Д. Муазі вважає, що культура приниження арабсько-мусульманського світу має наслідки у тероризмі та підкреслює, що хоча «війну з тероризмом» неможливо виграти (у сенсі знищити тероризм раз і назавжди), перемога тероризму також неможлива [3, с. 104]. Та наголошує на можливості альтернативи культурі приниження, тоді хвиля надії накриє мусульманський світ [3, с. 110].

Зазначимо, що держсекретар Е. Блінкен підкреслює важливість регіонального миру. Високопосадовець представив нормалізацію відносин у регіоні як вибір між регіональним миром і тероризмом [11]. Однак, при цьому Блінкен заявив, що намагання досягнути дипломатичну угоду між Саудівською Аравією та Ізраїлем не замінює потреби створення «двох держав для двох народів». Після довголітніх дій з впровадження регіональної інтеграції, де особливу роль відводили приєднанню арабської держави до Угод Авраама, ситуація суттєво ускладнилася. На початку війни Ер-Ріяд зайняв очікувальну позицію, але під тиском інформаційної війни, може радикалізуватися. Це значно ускладнює можливість підписання Угод Авраама та нормалізацію відносин між Ізраїлем та Королівством, що може зруйнувати антиіранську спрямованість альянсу, який намагаються створити США на Близькому Сході [11]. Загальна атмосфера недовіри тільки погіршує можливість регіонального миру: американські політики критикують адміністрацію Байдена за діалог з близькосхідним автократами [1, с. 259]; саудівці не вважають, що Ізраїль інтегрується в регіон без задоволення потреб палестинців; Ізраїль хоче посилити процес нормалізації, оскільки занепокоєний загрозою прямого втручання Ірану у війну чи інших держав, проксі-армій. Відповідно, посилюється проблема національної та регіональної безпеки, адже на Близькому Сході з'явився театр військових дій. Цей театр військових дій ускладнюється комплексом екзистенційних, релігійних, етнічних розбіжностей, тому увага прикута до Близького Сходу. Американці мають важелі впливу, проте вони є також у Китаю, Ірану, Росії. Для Королівства питання національної безпеки стає домінуючим, в той час, як американці розуміють наскільки саудівська безпека прив'язана до гарантій зі свого боку, і пропонують продовжувати робочі відносини з США [6]. На Близькому Сході створилася нова геополітична ситуація, яка значно активізувала саме саудівські та американські стратегії забезпечення власної та регіональної безпеки. Можемо погодитися з Г. Кіссінджером, «багато що залежить від здатності, вміння і волі Сполучених Штатів сформувати результат, який відповідатиме американським інтересам і який Саудівська Аравія та її союзники вважатимуть сумісним зі своєю безпекою і принципами» [2, с. 117]

Висновки. Все сказане дає змогу зробити висновок, що Саудівська Аравія є ключовим партнером США у близькосхідному регіоні у створенні регіональної безпеки і стримуванні Ірану. Саудівські та американські відносини складаються з енергетичних, безпекових, торговельних, культурних відносин. На сьогодні значно посилилася роль геополітичних та безпекових аспектів зовнішньополітичних відносин. Виникає потреба запровадження нової «політики взаємної залежності», оскільки з'явилися нові впливові гравці та Королівство проводить власний ребрендинг, одночасно вимагає безпекових гарантій від Сполучених Штатів Америки. США, в свою чергу, намагаються зберегти роль світового лідера та стратегічні відносини з Саудівською Аравією, створити альянс групи близькосхідних країн, особливо перед загрозою з боку Ірану, Росії, Китаю.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Захарченко А. Політика адміністрації Джо Байдена на Близькому Сході. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політол. студії*. 2022. Вип. 43. С. 255–263.
2. Кіссінджер Г. Світовий порядок. Роздуми про характер націй в історичному контексті. Київ : Наш формат, 2020. 320 с.
3. Муазі Д. Геополітика емоцій. Як культури страху, приниження та надії змінюють світ. Київ: Брайт Стар Паблішинг, 2018. 184 с.
4. Harvey Katherine, The Iraq war damaged the American relationship with Saudi Arabia. *The Washington Post*. March 17, 2023. URL: <https://www.washingtonpost.com/made-by-history/2023/03/17/iraq-saudi-arabia-saddam-hussein/>
5. Kingsley Patrick, Once Inconceivable, Officials' Visits Highlight Warming Saudi-Israeli Ties. *The New York Times*. September 27, 2023. URL: <https://www.nytimes.com/2023/09/27/world/middleeast/saudi-arabia-israel-netanyahu-west-bank.html>
6. Kristof Nicholas, The Wannabe Putin in Saudi Arabia. *The New York Times*. Yune 28, 2023. URL: <https://www.nytimes.com/2023/06/28/opinion/putin-mbs-saudi-arabia-biden.html>
7. Neriem Vivian, Saudi Arabia and China Flaunt Growing Ties at Investment Forum. *The New York Times*. June 12, 2023. URL: <https://www.nytimes.com/2023/06/12/world/middleeast/saudi-china-investment-forum.html>
8. Ryan Missy, Dadouch Sara, Hudson John, DeYoung Karen U.S. presses Saudi Arabia on reported migrant massacres. *The Washington Post*. August 31, 2023. URL: <https://www.washingtonpost.com/national-security/2023/08/31/saudi-yemen-migrants-us/>
9. Tharoor Ishaan Saudi Arabia's sporting ambitions aren't just about sports. *The Washington Post*. June 14, 2023. URL: <https://www.washingtonpost.com/world/2023/06/14/saudi-golf-pga-liv-china/>
10. Wong Edward, Mazzetti Mark Biden Aides and Saudis Explore Defense Treaty Modeled After Asian Pacts. *The New York Times*. September 19, 2023. URL: <https://www.nytimes.com/2023/09/19/us/politics/biden-saudi-defense-treaty.html>
11. Wong Edward, Mazzetti Mark, Nereim Vivian U.S. Continues Push for Saudi-Israel Ties Even as War With

Hamas Begins. *The New York Times*. October 8, 2023. URL: <https://www.nytimes.com/2023/10/08/us/politics/saudi-arabia-israel-palestinians-hamas.html>

12. Wong Edward, Nereim Vivian The war could upend Biden's diplomacy on Saudi-Israel normalization. *The New York Times*. October 7, 2023. URL: <https://www.nytimes.com/2023/10/07/world/middleeast/saudi-israel-gaza-war.html>

REFERENCES:

1. Zakharchenko, A. (2022). Polityka administratsii Dzhо Baidena na Blyzkomu Skhodi. [The policy of the administration of Joe Biden in the Middle East]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya filos.-politol. studii*. Vyp. 43. P. 255–263.
2. Kissindzher, H. (2020). Svitovyi poriadok. Rozdumy pro kharakter natsii v istorychnomu konteksti [World order. Reflections on the nature of nations in a historical context]. Kyiv : Nash format, 320 p.
3. Muazi, D. (2018) Heopolityka emotsii. Yak kultury strakhu, prynzhennia ta nadii zminiuiut svit [Geopolitics of emotions. How cultures of fear, humiliation, and hope change the world]. Kyiv: Brait Star Pabliashynh. 184 p.
4. Harvey Katherine, The Iraq war damaged the American relationship with Saudi Arabia. *The Washington Post*. March 17, 2023. URL: <https://www.washingtonpost.com/made-by-history/2023/03/17/iraq-saudi-arabia-saddam-hussein/>
5. Kingsley Patrick, Once Inconceivable, Officials' Visits Highlight Warming Saudi-Israeli Ties. *The New York Times*. September 27, 2023. URL: <https://www.nytimes.com/2023/09/27/world/middleeast/saudi-arabia-israel-netanyahu-west-bank.html>
6. Kristof Nicholas, The Wannabe Putin in Saudi Arabia. *The New York Times*. Yune 28, 2023. URL: <https://www.nytimes.com/2023/06/28/opinion/putin-mbs-saudi-arabia-biden.html>
7. Neriem Vivian, Saudi Arabia and China Flaunt Growing Ties at Investment Forum. *The New York Times*. June 12, 2023. URL: <https://www.nytimes.com/2023/06/12/world/middleeast/saudi-china-investment-forum.html>
8. Ryan Missy, Dadouch Sara, Hudson John, DeYoung Karen U.S. presses Saudi Arabia on reported migrant massacres. *The Washington Post*. August 31, 2023. URL: <https://www.washingtonpost.com/national-security/2023/08/31/saudi-yemen-migrants-us/>
9. Tharoor Ishaan Saudi Arabia's sporting ambitions aren't just about sports. *The Washington Post*. June 14, 2023. URL: <https://www.washingtonpost.com/world/2023/06/14/saudi-golf-pga-liv-china/>
10. Wong Edward, Mazzetti Mark Biden Aides and Saudis Explore Defense Treaty Modeled After Asian Pacts. *The New York Times*. September 19, 2023. URL: <https://www.nytimes.com/2023/09/19/us/politics/biden-saudi-defense-treaty.html>
11. Wong Edward, Mazzetti Mark, Nereim Vivian U.S. Continues Push for Saudi-Israel Ties Even as War With
12. Wong Edward, Nereim Vivian The war could upend Biden's diplomacy on Saudi-Israel normalization. *The New York Times*. October 7, 2023. URL: <https://www.nytimes.com/2023/10/07/world/middleeast/saudi-israel-gaza-war.html>

Transformation of foreign policy relations between the United States of America and Saudi Arabia: geopolitical and security dimensions

Dmytrashko Svitlana Anatoliivna

Candidate of Political Sciences,
Senior Lecturer at the Department
of Political Sciences and Law
State Establishment "K. D. Ushynskyi
South Ukrainian National Pedagogical
University"
Staroportofrankivska str., 26
Odesa, Ukraine
ORCID: 0000-0002-4803-4387

Peresytko Alexey Borysovykh

Student of Political Science
Faculty of Social and Humanities
State Establishment "K. D. Ushynskyi
South Ukrainian National Pedagogical
University"
Staroportofrankivska str., 26
Odesa, Ukraine
ORCID: 0009-0001-9915-9235

One of the directions of President Joe Biden's foreign policy is the formation of a democratic coalition, but no less important is the formation of an alliance with Israel and Saudi Arabia in order to counter aggression in the Middle East. The deepening of the alliance between Iran and Russia leads to an aggravation of the situation both on the Russian-Ukrainian front and in the Middle Eastern theater of military operations. There is a political and scientific relevance of the study of geopolitical, geoeconomic, security factors in the formation and development of foreign policy relations of key players in the Middle East. The purpose and tasks of the article are a comprehensive study of the transformation of the foreign policy relations of the USA and Saudi Arabia in the context of Middle Eastern geopolitics; analysis of formation and transformation of foreign relations of states; determining the main directions of relations between the United States and Saudi Arabia; identification of complexities and contradictions in relations between states; summarizing prospects for the development of foreign policy relations between the United States and Saudi Arabia. To achieve the set goal and solve the problems, a complex of general scientific and special methods was applied, such as the method of critical analysis, the systematic method of researching political and cultural influences on foreign political relations, the comparative method, the historical method, the descriptive method of presenting the material, the synthesis of applied material and generalization in the form conclusions.

To achieve a successful result in foreign policy, states need to create mutually beneficial relations with other states. It is especially important to take into account geopolitical and security factors in the formation and development of foreign policy relations, which significantly influence the choice of strategy and tactics of states at the regional or global level of world politics. It was determined that the policy of "mutual dependence", which was chosen as the basis for the foreign policy relations of the USA and Saudi Arabia, underwent a transformation in connection with changes in the world order. The analysis of specific cases of relations in different historical periods with other political players made it possible to establish the importance of geopolitical and geoeconomic dimensions for the formation, development, and transformation of foreign political relations, which require updating the policy of relations in the crisis conditions of regional and global politics.

Key words: *Received States of America, Saudi Arabia, transformation, democratization, foreign political news, political process, political revolutions, world politics, national security, geopolitics, geoeconomics.*

Завада Ярина Ігорівна
Корецька С. Я.

Роль української діаспори у сучасних українсько-канадських відносинах

УДК 327:94(477+71):061
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2023-4.24>

Завада Ярина Ігорівна
асистент кафедри політології
та міжнародних відносин
Національного університету
«Львівська політехніка»
вул. Степана Бандери, 12,
Львів, Україна
ORCID: 0000-0001-6094-5397

Корецька С. Я.
студентка V курсу
Національного університету
«Львівська політехніка»
вул. Степана Бандери, 12,
Львів, Україна
ORCID: 0009-0003-6437-1644

Українсько-канадські відносини мають давню історію і характеризуються різноманітними аспектами і областями, які розвиваються в політичній, економічній, безпековій, військово-технічній, культурній сферах. Особливу роль у співробітництві між Україною та Канадою відіграє українська діаспора, яка сприяє розвитку та зміцненню відносин між країнами.

У статті проаналізовано історію розвитку українсько-канадських відносин. Варто зазначити, що обидві держави мають спільне історичне минуле і охоплюють широкий спектр сфер. Варто, зазначити, що співпраця в освітній та культурній сфері заслуговує особливої уваги. Уряд Канади активно сприяє розвитку освіти в Україні шляхом проведення численних семінарів та тренінгів для вчителів, фінансування розробки навчальних матеріалів, а також запровадження програми обміну студентами та викладачами. Також Україна та Канада активно співпрацюють у сфері безпеки та оборони. Канада надає підтримку Україні в укріпленні обороноздатності, надаючи військову допомогу, тренінги та консультації. Також відбуваються спільні військові навчання та взаємодія між військовими структурами обох країн.

У роботі також досліджено роль української діаспори у сучасних україно-канадських відносинах. Встановлено, що в цьому контексті важливу роль відіграє, Конгрес Українців Канади (КУК), який зосереджений на захисті та просуванні інтересів українців в Канаді, а також сприяє налагодженню регулярного політичного діалогу між Канадою та Україною. Структура КУК забезпечує гуманітарну складову українсько-канадських відносин, а такі організації, як Канадсько-Українська Федерація, Канадсько-Українська Федерація, Альянс Незалежності України, Канадсько-Українська Федерація ім. Тараса Шевченка, Канадсько-Українська Молодіжна Ліга та багато інших НУО об'єднали свої мережі та можливості для досягнення спільної мети.

Ключові слова: Україна, Канада, українська діаспора, співробітництво, Конгрес Українців Канади.

Вступ. Відносини України та Канади мають давню історію, а українська діаспора в канадсько-українських відносинах відіграє важливу роль для розвитку та зміцнення взаємин між країнами. Особливе значення має Конгрес Українців Канади (КУК), оскільки ця організація зосереджена на захисті та просуванні інтересів українців в Канаді, а також сприяє налагодженню регулярного політичного діалогу між двома державами.

Мета та завдання полягає у дослідженні ролі української діаспори та її вплив на розвиток українсько- канадських відносин.

Методи дослідження. У роботі використано загальнонаукові та конкретно наукові методи пізнання. В основному використано такі методи як історичний; структурно-функціональний; системний. Історичний метод дав змогу дослідити історію розвитку відносин між Україною та Канадою; системний метод дозволив дослідити особливості впливу української діаспори на відносини між Україною та Канадою; структурно-функціональний допоміг оцінити вплив української діаспори на розвиток культурних, історичних та освітніх аспектів співпраці. Окрім того, використано такі методи, як аналіз, індукція та дедукція.

Результати. Відносини між Україною та Канадою мають особливу форму двосторонніх взаємин на міжнародному рівні. Починаючи з 1991 року, після того, як канадський уряд визнав незалеж-

ність України, співпраця між Канадою та Україною пройшла тривалий процес реформування та адаптації до нових обставин. Обидві держави мають спільне історичне минуле, яке сягає кінця XIX століття, коли перші українські емігранти прибули на канадські береги. Як наслідок, сьогодні Канада має одну з найбільших українських діаспор у світі, яка дуже успішно лобює українські інтереси в канадському уряді.

На сучасному етапі співпраця між Україною та Канадою розвивається у різноманітних сферах таких, як:

1. Економічна співпраця: Україна та Канада мають підписані декілька угод, що сприяють розвитку торгівлі та інвестиційних зв'язків між країнами. Канада є важливим торговельним партнером України, зокрема у сферах сільського господарства, машинобудування, інформаційних технологій та авіації [14].

2. Культурний та освітній обмін: Україна та Канада активно співпрацюють у сфері культурного та освітнього обміну. Це включає стипендіальні програми для студентів, викладачів та науковців, культурні фестивалі, виставки та інші заходи, спрямовані на зміцнення взаєморозуміння та діалогу між народами [5]. Варто, зазначити, що співпраця в освітньому секторі заслуговує особливої уваги. Уряд Канади активно сприяє розвитку освіти в Україні шляхом проведення численних

семінарів та тренінгів для вчителів, фінансування розробки навчальних матеріалів, а також запровадження програми обміну студентами та викладачами. Все це позитивно позначилося на розвитку освіти в Україні та сприяло зміцненню відносин між Україною та українцями в Канаді [1].

3. Безпека та оборона: Україна та Канада підтримують партнерські відносини у сфері безпеки та оборони. Канада надає підтримку Україні в укріпленні обороноздатності, надаючи військову допомогу, тренінги та консультації. Також відбуваються спільні військові навчання та взаємодія між військовими структурами обох країн [6].

4. Енергетична співпраця: Україна та Канада мають спільний інтерес у розвитку енергетичного сектору. Канадські компанії активно інвестують у український енергетичний сектор, зокрема у галузі відновлювальної енергетики та видобування нафти і газу [7]. Україна проявляє особливий інтерес до використання канадських енергозберігаючих технологій в енергетичному секторі, таких як канадська технологія реактора на важкій воді (CWR). Ця технологія дозволяє використовувати незбагачений уран та відпрацьоване паливо з наявних ядерних реакторів в Україні [2].

5. Громадська дипломатія: Україна та Канада підтримують активний культурний та громадський обмін між народами. Це включає проведення культурних заходів, конференцій, форумів та спільних проєктів, які сприяють зміцненню взаєморозуміння та співпраці між двома країнами [8].

Варто підкреслити, що на розвиток співпраці між Україною та Канадою у різних сферах на сучасному етапі впливає і українська діаспора через різноманітні організації, профспілки, фонди, тощо. В цьому контексті важливу роль відіграє, саме Конгрес Українців Канади (КУК), яка зосереджена на захисті та просуванні інтересів українців в Канаді, а також сприянню налагодження регулярного політичного діалогу між Канадою та Україною. Конгрес Українців Канади (КУК) є однією з головних організацій української діаспори в Канаді [15].

Варто підкреслити, що після здобуття Україною незалежності в 1990-х роках канадський уряд та українсько-канадська громада активно сприяли процесу реформ та демократизації [12]. У 1995 році КУК виступив з ініціативою започаткувати програму сприяння демократії в Україні, яка залучила 160 кандидатів з Канади та України. Її мали реалізувати 40 волонтерів з України, яких відправляли на стажування до Канади. У результаті було проаналізовано близько 120 канадських проєктів, і інституції досягли значних результатів, активно відправляючи своїх співробітників на навчання за кордон [15].

Захист демократії в Україні є одним з головних завдань КУК у процесі розбудови конструктивної українсько-канадської співпраці. Зокрема, під час

виборів до Верховної Ради України у 2002 році парламент запропонував направити свого представника в якості спостерігача. Згодом Канада направила в Україну 16 осіб у складі місії ОБСЄ [3]. Слід зазначити, що на формування політики КУК щодо демократизації української влади та суспільства в цілому вплинула Помаранчева революція 2004 року. Тому керівництво Конгресу вирішило взяти участь у якості спостерігачів у майбутніх президентських виборах в Україні, щоб підтримати чесне і справедливе волевиявлення українського суспільства [4, с. 216–217].

Загалом, враховуючи розмір, досвід, організаційну спроможність та фінансову підтримку, КУК має найбільші можливості діяти як офіційний лобіст України. Це передбачає систематичну участь як у політичній, так і в соціальній діяльності на підтримку України. Інші менші українсько-канадські організації часто є членами цієї організації і просувають свої інтереси через КУК. Саме організаційна структура Конгресу забезпечує гуманітарну складову українсько-канадських відносин, а такі організації, як Канадсько-Українська Фундація, Канадсько-Українська Федерація, Альянс Незалежності України, Канадсько-Українська Фундація ім. Тараса Шевченка, Канадсько-Українська Соціальна Служба України, ПЛАСТ, Канадсько-Українська Молодіжна Ліга та багато інших українських НУО об'єднали свої мережі для досягнення спільної мети [16].

Цілями, які об'єднують ці всі організації, є:

- спільна підтримка України та українців на шляху демократичних перетворень;
- всебічна підтримка в усіх сферах (політичній, економічній, безпековій, гуманітарній, культурній тощо);
- розвиток стратегічного партнерства та визначення нових сфер співпраці;
- захист світового українства та національної ідентичності та самобутності;
- намагання координувати та створювати програми, які допоможуть майбутнім хвилям нових іммігрантів інтегруватися в новий багатоетнічний спосіб життя.

На 18-му Конгресі КУК було створено Канадсько-Українську Фундацію (КУФ). Фундація сприяла розбудові демократичної держави з громадянським суспільством, яке зберігає і розвиває українську культуру, традиції та мову шляхом зміцнення стратегічного партнерства між Канадою та Україною. Метою створення Фундації є координація, розробка, організація та реалізація проєктів допомоги Україні, створення канадцами агентства для моніторингу, надання та сприяння торговельній, технічній та гуманітарній допомозі; сприяння співпраці та комунікації між донорами; а також як форум для об'єднання осіб та організацій з державного та приватного секторів, зацікавлених у підтримці України [10]. Варто виділити

й те, що Канадсько-Українська Фундація була створена, як національний благодійний фонд для координації діяльності канадських організацій, що реалізують проекти в Україні, а також інших проектів у Канаді [10]. Також її метою є подолання бідності, покращення освіти, сприяння релігійним та іншим корисним для суспільства справам, дотримання законності шляхом надання допомоги спостерігачам у проведенні виборів відповідно до закону. Гуманітарна місія Фонду полягає у підтримці зміцнення реформи охорони здоров'я та сталого розвитку системи охорони здоров'я в Україні. В рамках гуманітарної допомоги Канадсько-Українська Кооперативна Рада (КУКР), заснована у 1971 році, працювала над відновленням системи кредитних спілок в Україні. Ще одна Гуманітарна ініціатива «Саннібрук-Україна». Ця програма була започаткована у 2014 році і спрямована на лікування тих, хто найбільше постраждав від війни, а також на надання навичок і ресурсів українським медичним працівникам.

При КУФ також діє Освітній комітет, який працює над сприянням співпраці між канадськими та українськими освітянами, розвитком їхніх професійних навичок та зміцненням рівня освіти в Україні. Це робиться через збір коштів, сприяння проведенню семінарів та управління програмами. Канадсько-українська фундація (КУФ) також має ініціативи, пов'язані з охороною здоров'я. Наприклад, 1 жовтня 2021 року КУФ оголосив грант на протидію наслідкам COVID-19 в Україні, яка особливо постраждала від четвертої хвилі пандемії. Разом зі своїми партнерами, Лігою Українців Канади, Фундацією BCU Foundation Dnipro Oshawa Foundation та Національною федерацією футболу України, КУФ виділив 30 000 доларів США на підтримку програми «Кисень для життя» [10].

Після 24 лютого 22 року українська діаспора в Канаді відзначається своєю активною підтримкою України, проте, вагомим є те, що і до повномасштабної війни, Канада засуджувала агресію росії проти України та анексію Криму. Наприклад, після Революції Гідності 2014 року та початку воєнних дій в Україні, Парламент України Канади розпочав активну проукраїнську кампанію в Канаді з метою відновлення демократичних цінностей, поваги до прав людини та громадянських прав, а також просування європейського вибору для українського суспільства [3]. Кампанія містила мітинги, зустрічі, страйки, протести, листівки із закликом до канадського уряду надати повну правову підтримку українцям, а також збір коштів на підтримку постраждалих. За останнє десятиліття КУК став офіційним органом української діаспори в Канаді, що дозволило їй формувати власні зовнішньополітичні вектори.

Перед повномасштабним вторгненням росії уряд Канади надав кредит Україні у розмірі до 500 мільйонів доларів США відповідно до Брет-

тон-Вудського акту та пов'язаних з ним угод на додаток до 120 мільйонів доларів США, оголошених 21 січня 2022 року в рамках Програми суверенного кредитування (SLP), щоб підтримати уряд України в його зусиллях щодо підвищення економічної стійкості країни та реформування її системи управління. Канада також надала грант технічної допомоги у розмірі до 6 мільйонів доларів США на підтримку реалізації цієї позики.

24 лютого 2022 року Канада оголосила про обмеження на експорт до росії та приєдналась до США та держав ЄС щодо введення санкцій проти росії. Канада припинила приймати нові заявки на отримання експортних ліцензій та анулювала наявні ліцензії на експорт підконтрольних товарів і технологій до росії. Відповідно до канадського Закону про ліцензування експорту та імпорту, ліцензія необхідна для експорту підконтрольних товарів і технологій, а також для посередництва в торгівлі [9].

27 лютого 2022 року в Торонто на акцію протесту вийшли понад 20 тисяч українців під гаслом #StandWithUkraine. Це найбільше масове зібрання українців у історії Канади [13]. Діаспора виступала з вимогою до канадського уряду про закриття неба над Україною та відключення Росії від міжнародної платіжної системи SWIFT [11]. Ця активна позиція була підкріплена підтримкою з боку канадців, які також приєдналися до акцій протесту у Торонто. Завдяки впливу діаспори та їх роботі з консолідації канадського суспільства, уряд Дж. Трюдо став сильним партнером України.

Нові санкції Канади, які набули чинності в березні 2022 року, мали на меті посилити тиск на російський уряд, щоб він припинив порушувати суверенітет і територіальну цілісність України [10]. Було зазначено, що Канада разом зі своїми міжнародними партнерами та союзниками вжила цих заходів на знак солідарності з урядом та народом України. Канада продовжить консультації зі своїми партнерами щодо подальших санкцій, якщо росія продовжить свою агресію проти України: «Підтримка Канадою України та її народу є непохитною. Ми будемо продовжувати реагувати на будь-яку агресію з боку російських лідерів заходами, спрямованими на послаблення здатності росії вести війну. Ті, хто допомагає і підбурює російську агресію, будуть притягнуті до відповідальності. Канада стоїть на боці України»[9].

3 лютого 2022 року Канада надала Україні \$245 млн гуманітарної допомоги та понад \$131 млн військової допомоги; у бюджеті на 2022 рік закладено додаткові \$500 млн на військову допомогу українцям та \$1 млрд кредиту для України через рахунок Міжнародного валютного фонду (МВФ). Загалом, 2022 році уряд Канади надав Україні 1,2 мільярда доларів прямих внесків та 1,659 мільярда доларів кредитної допомоги. Крім того, з 17 березня Канада дозволила українським

біженцям та їхнім родичам перебувати в Канаді до трьох років як тимчасовим резидентам з правом на роботу, незалежно від їхнього статусу громадянства. Їм надається додаткова підтримка, зокрема, мовна підготовка та кар'єрне консультування. Федеральний уряд також розробив спеціальну програму постійного проживання для українців, які мають родичів у Канаді [13].

Висновки. Отже, українська діаспора в канадсько-українських відносинах відіграє важливу роль у зміцненні зв'язків між державами. Особливе значення відіграє КУК, оскільки ця організація зосереджена на захисті та просуванні інтересів українців в Канаді, а також сприяє налагодженню регулярного політичного діалогу між двома країнами. Не менш важливу роль в розвитку українсько-канадських відносин відіграє Фондація, створена КУК на 18-тму конгресі, яка працює в сфері координації діяльності канадських організацій, що реалізують проекти в Україні.

З першого дня повномасштабної війни українська діаспора виступала з вимогою до канадського уряду про закриття неба над Україною та відключення росії від міжнародної платіжної системи SWIFT. Канада запровадила санкції проти росії «шляхом надання фінансових санкцій проти тих, хто підтримує агресію президента путіна в росії та в усьому світі». Таким чином, роль української діаспори у поглибленні гуманітарної співпраці між Україною та Канадою є дуже помітною.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Балан Я. Зведення наукових мостів між Канадою і Україною. Археографічний щорічник. Київ, 2007. Т. 7. С. 9–10.
2. Зброя, гроші, тепло сердець: Як Канада підтримує Україну під час війни. Укрінформ. 2022. 1 березня. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubricworld/3416654-zbroa-grosi-teplo-serdec-ak-kanada-pidtrimue-ukrainu-pid-casvijni.html> (дата звернення: 08.08.2023).
3. Качкан А. Як українська діаспора виборювала незалежність України. *Радіо Свобода*. 2016. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/27926212.html> (дата звернення: 15.08.2023).
4. Козачук О. Політика Канади та США щодо корінних народів: можливі уроки для України. *Панорама політологічних студій* : науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету, 2013. Вип. 11. С. 214–220.
5. Конон Н., Скребнева А. Українсько-канадські відносини: сучасний стан та перспективи розвитку. *Грані*. 2016. № 2 (130). С. 27–32.
6. Макар В. Українці Канади та їх роль у відстоюванні української державності. Збірник наукових статей. 2020. Т. 41. С. 11–18.
7. Макар В. Еволюція двосторонніх відносин України та Канади : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04. Київ, 2021. 498 с.
8. Макар В. Соціально-політична інтеграція українців у поліетнічне суспільство Канади. Чернівці : Прут, 2006. 512 с.

9. Яворович Т. Канада запровадила санкції проти ключових співробітників «Газпрому». *Суспільне. Новини*. 2022. 3 березня. URL: <https://suspijne.media/213177-kanada-zaprovadila-sankcii-proti-klucovihspivrobotnikiv-gazpromu-ta-rosnefti>. (дата звернення: 14.08.2023).

10. CANADA – UKRAINE FOUNDATION. URL: <https://www.cufoundation.ca/uk/> (date of appeal: 05.08.2023).

11. Canada and the Russian invasion of Ukraine. Government of Canada. URL: <https://cutt.ly/kHiRLMY> (date of appeal: 15.08.2023).

12. History of establishment Embassies Of Ukraine in Canada. Embassy Of Ukraine in Canada. URL: <https://canada.mfa.gov.ua/embassy/history>. (date of appeal: 15.08.2023).

13. How Canada is helping – Russian invasion of Ukraine. URL: <https://cutt.ly/rHiRKka> (date of appeal: 05.08.2023).

14. Public consultations on the possible modernization of the Canada-Ukraine Free Trade Agreement (CUFTA): Report. URL: <https://cutt.ly/8HiRD1E> (date of appeal: 23.08.2023).

15. The Ukrainian Canadian Congress (UCC) official website. URL: <https://www.ucc.ca/> (date of appeal: 05.08.2023).

16. Ukrainian National Federation (UNF) official website. URL: <https://unfcanada.ca/> (date of appeal: 05.08.2023).

REFERENCES:

1. Balan, Ya. (2007). Zvedennya naukovykh mostiv mizh Kanadoyu i Ukrayinoyu. [Building scientific bridges between Canada and Ukraine]. *Arkheohrafichnyy shchorichnyk*, vol. 7., pp. 9–10.
2. Zbroya, hroshi, teplo serdets': Yak Kanada pidtrymuje Ukrayinu pid chas viyny. (2022) [Weapons, money, warmth of hearts: How Canada supports Ukraine during the war] *Ukrinform*. (electronic magazine). Retrieved from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3416654-zbroa-grosi-teplo-serdec-ak-kanada-pidtrimue-ukrainu-pid-casvijni.html> (accessed: 08.08.2023).
3. Kachkan, A. (2016). Yak ukrayins'ka diaspora vyboryovala nezalezhnist' Ukrayiny. [How the Ukrainian diaspora fought for the independence of Ukraine]. *Radio Svoboda*. Retrieved from: <https://www.radiosvoboda.org/a/27926212.html> (accessed: 15.08.2023).
4. Kozachuk, O. (2013). Polityka Kanady ta SSHA shchodo korinnykh narodiv: mozhlyvi uroky dlya Ukrayiny. [Policy of Canada and the USA towards indigenous peoples: Possible lessons for Ukraine]. *Panorama politohichnykh studiy: naukovyy visnyk Rivnens'koho derzhavnoho humanitarnoho universytetu*, vol. (11), pp. 214–220.
5. Konon, N., & Skrebneva, A. (2016). Ukrayins'ko-kanads'ki vidnosyny: suchasnyy stan ta perspektyvy rozvytku. [Ukrainian-Canadian relations: Current state and prospects for development]. *Hrani*, No. 2, pp. 27–32.
6. Makar, V. (2020). Ukrayintsi Kanady ta yikh rol' u vidstoyuvanni ukrayins'koyi derzhavnosti. [Canadian Ukrainians and their role in the defense of Ukrainian statehood]. *Zbirnyk naukovykh statey*, vol. 41, pp. 11–18.

7. Makar, V. (2021). *Evolutsiya dvostoronnikh vidnosyn Ukrayiny ta Kanady* : dys. ... kand. polit. nauk : 23.00.04. [Evolution of bilateral relations between Ukraine and Canada]. Kyiv.

8. Makar, V. (2006). *Sotsial'no-politychna intehtratsiya ukrayintsiv u polietnichne suspil'stvo Kanady*. [Socio-political integration of Ukrainians into the multi-ethnic society of Canada]. Chernivtsi: Prut. (in Ukrainian)

9. Yavorovych, T. (2022). Kanada zaprovadyla sanktsiyi proty klyuchovykh spivrobitnykiv «Hazpromu». [Canada introduced sanctions against key employees of Gazprom and Rosneft]. *Suspil'ne. Novyny*. Retrieved from: <https://suspilne.media/213177-kanada-zaprovadila-sankcii-proti-klyucovih-spivrobitnikiv-gazpromu-ta-rosneft/> (accessed: 19.08.2023).

10. CANADA – UKRAINE FOUNDATION. Retrieved from: <https://www.cufoundation.ca/uk/> (accessed: 05.08.2023).

11. *Canada and the Russian invasion of Ukraine*. (2023). Government of Canada. Retrieved from: <https://www.international.gc.ca> (accessed: 15.08.2023).

12. *History of establishment Embassies of Ukraine in Canada*. Embassy Of Ukraine in Canada. Retrieved from: <https://canada.mfa.gov.ua/embassy/history>. (accessed: 15.08.2023).

13. *How Canada is helping – Russian invasion of Ukraine*. Retrieved from: <https://cutt.ly/rHiRKka> (accessed: 05.08.2023).

14. *Public consultations on the possible modernization of the Canada-Ukraine Free Trade Agreement (CUFTA)*: Report. Retrieved from: <https://cutt.ly/8HiRD1E>

15. *The Ukrainian Canadian Congress (UCC) official website*. Retrieved from: <https://www.ucc.ca/> (accessed: 23.08.2023).

16. *Ukrainian National Federation (UNF) official website*. Retrieved from: <https://unfcanada.ca/> (accessed: 05.08.2023).

The role of the Ukrainian diaspora in current Ukrainian-Canadian relations

Zavada Yaryna Ihorivna

Assistant at the Department of Political Science and International Relations
Lviv Polytechnic National University
Stepana Bandera str., 12, Lviv, Ukraine
ORCID: 0000-0001-6094-5397

Koretska S. Ya.

5th year Student
Lviv Polytechnic National University
Stepana Bandera str., 12, Lviv, Ukraine
ORCID: 0009-0003-6437-1644

Ukrainian-Canadian relations have a long history of development in the political, economic, security, military-technical, and cultural spheres. A special role in cooperation between Ukraine and Canada is played by the Ukrainian diaspora, which contributes to the development and strengthening of relations between the countries.

The article analyzes the history of the development of Ukrainian-Canadian relations. It is worth noting that both states have a common historical past and cover a wide range of spheres. It is worth noting that cooperation in the educational and cultural sphere deserves special attention. The Government of Canada actively supports the development of education in Ukraine by holding numerous seminars and trainings for teachers, financing the development of educational materials, and implementing a student and teacher exchange program. Also, Ukraine and Canada actively cooperate in the field of security and defense. Canada supports Ukraine in strengthening its defense capabilities by providing military assistance, training, and consulting.

The study also examines the role of the Ukrainian diaspora in modern Ukrainian-Canadian relations. It has been established that in this context, the Ukrainian Congress of Canada (UCC), which is focused on protecting and promoting the interests of Ukrainians in Canada, as well as promoting the establishment of a regular political dialogue between Canada and Ukraine, plays an important role. The structure of UCC provides the humanitarian component of Ukrainian-Canadian relations, and organizations such as the Canadian-Ukrainian Foundation, the Canadian-Ukrainian Federation, the Ukrainian Support Alliance, Ukrainian Youth Association of Canada (CYM) and many other NGOs have combined their networks and capabilities to achieve a common goal.

Key words: Ukraine, Canada, Ukrainian diaspora, cooperation, the Ukrainian Congress of Canada (UCC).

Завада Ярина Ігорівна
Шиб О. В.

Регіональне протистояння Ізраїлю та Ірану як виклик режиму нерозповсюдження ядерної зброї

УДК 327(55+569.4):623.454.8
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2023-4.25>

Завада Я. І.
асистент кафедри політології
та міжнародних відносин
Національного університету
«Львівська політехніка»
вул. Степана Бандери, 12,
Львів, Україна
ORCID: 0000-0001-6094-5397

Шиб О. В.
студент V курсу
Національного університету
«Львівська політехніка»
вул. Степана Бандери, 12,
Львів, Україна
ORCID: 0009-0009-1355-2633

Проблема розповсюдження ядерної зброї на сьогодні гостра як ніколи, оскільки у світі зараз панує безпекова криза, яка була спровокована зухвалістю вторгненням росії до України. Найбільший від Другої світової війни конфлікт у Європі, безумовно, вплинув на безпекову ситуацію в різних частинах світу, винятком не став і Близькосхідний регіон, де ірано-ізраїльська конфронтація досягла найбільшої напруженості. Ядерна програма Ізраїлю є одним із найважливіших факторів у протистоянні з Іраном та його союзниками. Саме тому обрана проблема є надзвичайно актуальною на сьогодні.

У статті проаналізовано ірано-ізраїльські відносини в контексті режиму нерозповсюдження ядерної зброї. Встановлено, що стосунки між держави є складними та сповнені протиріччя, що базуються на політичних, релігійних та геостратегічних чинниках. Одним із основних питань, яке стоїть між ними, є іранська ядерна програма. Ізраїль переконаний, що Іран розвиває ядерну програму, яка становить загрозу для його національної безпеки. В свою чергу Іран заперечує ці звинувачення та стверджує, що його ядерна програма мирна і спрямована на цивільні цілі. Варто зазначити, що сам Ізраїль володіє стратегічною ядерною зброєю, проте офіційно він не підтверджував і не спростовує її наявність. Також, Ізраїль не підписав Договір про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ) і не дозволяє міжнародним інспекторам перевіряти його ядерні об'єкти. З іншого боку, Іран підписав ДНЯЗ у 1968 році і стверджує, що його ядерна програма мирна та відповідає праву на розвиток ядерної енергетики для цивільних цілей. Проте існують підозри, особливо з боку Ізраїлю та інших країн, що Іран активно розвиває свою військову ядерну програму.

У роботі також досліджено витоки та особливості розвитку ірано-ізраїльського протистояння. Встановлено, що загострення відносин між Іраном та Ізраїлем розпочалося після Ісламської революції 1979 рік та триває до сьогодні. Також, розглянуто перспективи розвитку цього конфлікту у найближчому майбутньому та його вплив на систему міжнародних відносин.

Ключові слова: Ізраїль, Іран, режим нерозповсюдження ядерної зброї, Близький Схід, ядерна зброя, міжнародна безпека.

Вступ. Ірано-ізраїльське протистояння – це довготривалий конфлікт, який розпочався після Ісламської революції в Ірані у 1979 році і триває до сьогодні. Це протистояння можна охарактеризувати, як приховане: обидві сторони ведуть «тіньову війну» один проти одного, тому багато дослідників зазначають, що цей конфлікт є потужним дестабілізаційним фактором на Близькому Сході.

Мета та завдання. Проаналізувати регіональне протистояння Ізраїлю та Ірану як виклик режиму нерозповсюдження ядерної зброї.

Методи дослідження. У роботі використано загальнонаукові та конкретно наукові методи пізнання. В основному використано такі методи як історичний; порівняльний; системний. Історичний метод дав змогу прослідкувати зміни у відносинах Ізраїлю та Ірану; системний метод дозволив дослідити особливості ірано-ізраїльського протистояння на тлі сучасної геополітичної ситуації; порівняльний метод дав змогу порівняти позиції Ізраїлю та Ірану на міжнародній арені. Окрім того, використано такі методи, як аналіз і синтез, індукція та дедукція.

Результати. Останні роки в ізраїльському ядерному дискурсі домінувало лише одне питання: значення іранської ядерної програми для Ізраїлю та те, як він повинен на цю програму реагувати. Якщо протягом минулого десятиліття прем'єр-міністри Аріель Шарон і Ехуд Ольмерт підходили

до іранської ядерної проблеми з великою обачністю та обережністю, то за прем'єр-міністра Біньяміна Нетаньяху іранська ядерна програма стала основною загрозою для національної безпеки [8].

Прем'єр-міністр Б. Нетаньяху разом із міністром оборони Ехудом Бараком і віце-прем'єром Моше Ялоном неодноразово називали ядерний Іран, як неприйнятний і загрозовий для існування Ізраїлю. Хоча практично всі ізраїльтяни погоджуються з тим, що Ірану не слід давати можливості отримати ядерну зброю, серед ізраїльських політиків й до сьогодні тривають запеклі дискусії щодо того, як найкраще досягти цієї мети. Уряд Ізраїлю підтримував та заохочував запроваджувати економічні санкції США та Європою проти Ірану, а також проводити таємні операції, спрямовані на зупинку ядерної програми Ірану [12].

Враховуючи серйозність іранської ядерної загрози та неефективність альтернативних заходів, деякі високопоставлені ізраїльські чиновники все частіше закликають до військових дій проти іранських ядерних об'єктів. Цей потенційний удар пов'язаний із багатьма ризиками, включно з великою ймовірністю того, що Іран зможе відповісти ракетними ударами по Ізраїлю безпосередньо чи через своїх посередників «Хезболлу» та ХАМАС. Однак, прихильники застосування військової сили стверджують, що наслідки створення

Іраном ядерних боєголовок, зміна балансу сил, а також подальше розповсюдження ядерної зброї на Близькому Сході будуть гіршими і що потрібно вжити превентивних заходів найближчим часом [9].

Ізраїльські офіційні особи стверджують, що слід провести «червону лінію» щодо іранського ядерного потенціалу – чітко визначеного в термінах «стадії збагачення або іншої ядерної діяльності, яку офіційний Тегеран не може перетнути». Ізраїльський міністр стратегічних питань Юваль Штайніц прирівнює «червону лінію» до володіння Іраном 250-300 кг урану, збагаченого на 20 відсотків (90% збагачення потрібне для створення повноцінного ядерного заряду). Станом на травень 2014 року запаси 20% збагаченого U-235 в Ірані становлять 56 кг. Ізраїль не був задоволений тимчасовою угодою з Іраном, укладеною за посередництвом групи СВПД 5+1 у 2015 році, однак під час переговорів Ізраїль поводився стримано стосовно своїх публічних заяв щодо іранської ядерної угоди. У міру проведення перемовин щодо ядерної угоди США, країн ЄС з Іраном, Ізраїль стає все більше стурбований тим, що угода не завадить Тегерану таємно здійснювати програму створення ядерної зброї, водночас ускладнюючи для Сполучених Штатів перевірку дотримання Тегераном вимог щодо нерозповсюдження [15;1].

Як зазначив віце-прем'єр міністр Яалон, «краще заплатити високу ціну війни, ніж дозволити Ірану отримати військовий ядерний потенціал». Це те, що стало відомим в Ізраїлі як дилема «бомба чи бомбардування»: чи дозволити Ірану отримати ядерну бомбу, чи бомбити Іран, щоб запобігти цій можливості. З кінця 2011 року з'явилася низка повідомлень, які стверджували, що Нетаньяху та міністр оборони Барак вже просили парламент дозволити застосування сили проти Ірану. В Ізраїлі ці повідомлення спростували, а міністр оборони США Леон Панетта в серпні 2012 року зазначив, що Сполучені Штати вважають, що Ізраїль не ухвалював такого рішення.

Незважаючи на ці заклики до дій, багато хто в ізраїльському оборонному істеблішменті з різних причин виступає проти військового варіанту. Колишній голова Моссаду Меір Даган заявив, що напад на Іран був би «нераціональним», оскільки він лише затримав би ядерну програму Ірану та спричинив би напади у відповідь, які могли б призвести до регіональної війни. Колишній начальник штабу Армії оборони Ізраїлю (ЦАХАЛ) генерал-лейтенант Бенні Ганц заявив, що іранське керівництво є «раціональним», маючи на увазі, що Іран не піде на ризик фактичного виробництва ядерної зброї. А інший колишній начальник штабу ЦАХАЛу Габі Ашкеназі припустив, що іранська загроза не така гостра, як це зображає Нетаньяху і що Ізраїль повинен продовжувати шлях санкцій і таємних операцій, а не вдаватися до військової сили [10].

Крім того, деякі зовнішні аналітики вважають, що Іран ще не прийняв політичного рішення про створення ядерної зброї і що атака фактично призведе до підтримки іранського режиму та підштовхне до більшої прихильності щодо створення ядерної зброї. У військовому плані повітряний удар вимагав би польотів на великі відстані, ухиляння від іранської протиповітряної оборони та націлювання на підземні об'єкти. Колишній директор ЦРУ США Майкл Хейден сказав, що така місія «не під силу» Ізраїлю, хоча в ізраїльських новинах стверджували, що це буде важко, але можливо [2].

Мартін Демпсі, колишній голова Об'єднаного комітету начальників штабів США, повторно висловив занепокоєння, що дії Ізраїлю можуть «явно затримати, але, ймовірно, не знищити ядерну програму Ірану». Враховуючи цю проблему, Шимон Перес, який виконував обов'язки президента Ізраїлю, та інші стверджували, що Ізраїль не повинен діяти сам, а радше повинен співпрацювати із Сполученими Штатами, які мають більш передові військові можливості [4].

Варто зазначити, що з початком повномасштабного вторгнення росії до України протистояння на Близькому Сході теж загострилося, перш за все через активну співпрацю Ірану з РФ у сфері озброєння та ядерних технологій. Ізраїль давно чітко проявив свою схильність до застосування військового тиску, щоб перешкодити ядерним досягненням Ірану та експорту зброї.

Ізраїль провів масштабні заходи, щоб зменшити військовий і розвідувальний потенціал Ірану. Дії Ізраїлю передбачали стеження за іранськими вченими-ядерниками і їх подальшу ліквідацію, зокрема засновника іранської ядерної програми Мохсена Фахрізаде у 2020 році. Також, ізраїльські спецслужби проводили кібератаки на іранські атомні станції, найбільшою з яких був комп'ютерний вірус Stuxnet у 2010 році, який завдав значної шкоди ядерному об'єкту Натанз. Ізраїльські спецслужби також вбили кількох вищих офіцерів Корпусу вартових Ісламської революції Ірану і постійно бомбардував іранські об'єкти в Сирії та Лівані, вражали або нейтралізували іранські нафтові чи вантажні судна. Усе це було частиною ізраїльської стратегії, спрямованої на те, щоб Іран не міг розвинути військовий і ядерний потенціал, який становить пряму загрозу для Ізраїлю та всього регіону [11].

Зі свого боку Іран надає озброєння та фінансує союзу йому ліванську «Хезболлу», підтримує палестинський ісламський рух ХАМАС та ісламський джихад у Секторі Газа проти Ізраїлю. Ісламська Республіка також націлилася на ізраїльські кораблі в Перській Затоці, на співробітників розвідки Моссад і персонал ізраїльських посольств у різних державах. Ізраїльські агенти повідомляли про часті операції іранської розвідки проти ізраїльських цілей на Близькому Сході, в Азії, Європі

та Латинській Америці. Крім того, діючи через Хезболлу, Іран здійснював атаки безпілотниками по Ізраїлю, підтримував операції на сирийському кордоні окупованих Ізраїлем Голанських висот. Ісламська Республіка була ініціатором зіткнення Хезболли на ізраїльсько-ліванському кордоні, намагаючись отримати розвіддані про ізраїльські військові потужності різними способами [14].

Експерти зазначають, що страх перед «іранською загрозою» зіграв вирішальну роль у нормалізації відносин між Ізраїлем та деякими арабськими державами Перської затоки, зокрема Об'єднаними Арабськими Еміратами та Бахрейном. Також Саудівська Аравія доєдналася і згодом очолила об'єднаний «антиіранський фронт». Однак прямі атаки ізраїльських безпілотників на об'єкти в Ісфахані, ступінь збитків яких не відомий, сильно збільшили ізраїльсько-іранську конфронтацію. Бен'ямін Нетаньяху пообіцяв зробити все необхідне, щоб зупинити Іран у виробництві ядерної бомби, таким чином зберігши статус Ізраїлю, як єдиної військової ядерної держави в регіоні. У той же час, незважаючи на громадські протести, які сколихнули Іран з вересня 2022 року, ісламський режим, як і раніше, сповнений рішучості протистояти Ізраїлю та його союзникам, розвиваючи свою ядерну програму та зберігаючи свій регіональний вплив в Іраку, Сирії, Лівані та Ємені [16].

Адміністрація Джо Байдена прийшла до влади із чіткою стратегією щодо відновлення Спільного всеосяжного плану дій – угоди про ядерну програму Ірану. Але з початком вторгнення росії 24 лютого риторика Тегерану змінилася. Сьогоднішні лідери Ірану більше не зацікавлені у ядерній дипломатії, оскільки ядерний потенціал Ісламської Республіки постійно зростає навіть попри потужні удари Ізраїлю і зріс до рівня, який наближає країну до ядерного порогу. Це точка, коли держава володіє технічними можливостями та достатньою кількістю збагаченого урану для створення ядерного заряду. Значний внесок для розроблення іранської ядерної зброї зробила й росія. Експерти зазначають, що через це Ізраїль буде змушений провести повномасштабну операцію з метою докорінного знищення можливості Ірану виробляти ядерне озброєння. Дедалі тісніші військові відносини Ірану з росією, зокрема передача ним безпілотників, які московія використовує для атак на українську інфраструктуру, зміцнили погляди Заходу на Іран, як на ворога не лише у Вашингтоні, але й у Європі. Військова координація США з Ізраїлем розширюється, що є ще однією ознакою того, що Вашингтон не тільки приймає конфронтацію Ізраїлю з Іраном, але й активно її підтримує.

Наприкінці січня 2023 року американські військові взяли участь у спільних з Ізраїлем навчаннях, які імітували наступальні удари на великій відстані. Варто зазначити, що це були найбільш

інтенсивні навчання, які обидві сторони коли-небудь проводили разом. Вони були розроблені, щоб продемонструвати можливості США швидко реагувати на регіональні загрози. Демонстрація американо-ізраїльської сили мала на меті запевнити партнерів США в незмінній прихильності Сполучених Штатів до безпеки своєї держави, а також союзників. Але багато дослідників інтерпретували це навчання як стримувальний сигнал для Ірану, щоб продемонструвати подальшу могутність військових операцій США та Ізраїлю [18].

6 квітня 2023 року під час святкування в Ізраїлі Песаху сотні ракет були запущені з території Лівану по єврейських містах, аналітики припускають, що це і могла бути відповідь Ірану за допомогою терористичних організацій ХАМАС і «Хезболла» на ізраїльську атаку в Ісфахані. Вже наступного дня, 7 квітня, Армія оборони Ізраїлю заявила про початок операції і завдала ударів по Сектору Газа та Лівану.

Ворожнеча між Ізраїлем та Іраном потенційно досягла переломної точки. Протягом багатьох років ці держави проводили таємні операції один проти одного, але нещодавні атаки ізраїльських безпілотників на іранські військові об'єкти в провінції Ісфахан були найсміливішим кроком. Уряд Ірану пообіцяв вжити заходів у відповідь. Єрусалим і Тегеран тепер ближче, ніж будь-коли, до ескалації конфлікту. Вчені стверджують, що ця потенційна війна не обмежиться лише двосторонніми бойовими діями, а може легко спровокувати величезну кризу на всьому Близькому Сході та далеко поза його межами. Фахівці пояснюють, що плацдарм для бойових дій вже готовий. Втім обидві сторони також усвідомлюють руйнівну ціну такої ситуації. Це те, що стримувало їх до цього часу, і треба сподіватися, що зможе стримувати й надалі.

Ізраїль та Іран входять до числа ключових акторів на Близькому Сході, між якими є значні протиріччя. Оскільки, Ізраїль вважає ядерну програму Ірану ключовою загрозою своїй національній безпеці і стверджує, що якщо Іран стане ядерною державою, це порушить баланс сил у регіоні та загрожуватиме існуванню держави Ізраїль [13].

Висновки. Отже, регіональне протистояння між Ізраїлем та Іраном становить серйозний виклик для режиму нерозповсюдження ядерної зброї. Якщо Іран реалізує свої ядерні амбіції, це може спровокувати інші країни в регіоні до розгортання своїх ядерних програм. А це, ймовірно, призведе до зростання ядерної загрози та порушення стабільності у регіоні. Забезпечення дотримання режиму нерозповсюдження ядерної зброї є важливим завданням, яке вимагає спільних зусиль держав та міжнародних організацій. Дипломатичний шлях та переговори повинні бути використані для досягнення довгострокового регіонального розв'язання конфлікту. Домовленості, наприклад такі, як СВПД є важливими кроками в напрямку

обмеження ядерних амбіцій Ірану та збереження стабільності в регіоні.

Міжнародні інструменти, такі як санкції та моніторингові механізми, відіграють важливу роль у контролі над ядерною програмою Ірану та запобіганні можливому розповсюдженню ядерної зброї. Необхідно зміцнювати ці інструменти та забезпечувати їх ефективне виконання. Також варто враховувати безпекові інтереси всіх держав у регіоні та створювати механізми співробітництва та довіри між ними. Залучення всіх зацікавлених сторін до конструктивного діалогу та спільного пошуку компромісних рішень може сприяти зниженню напруження та побудові стабільності в регіоні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Завада Я. Іранська ядерна програма в контексті світової та регіональної безпеки : дис. ... д-ра філософії в галузі політології : 052. Львів, 2020. 248 с.
2. Мацарський Ю. Бомба для Синаю: чи є у Ізраїля ядерна зброя. *РБК-Україна*. URL: <https://daily.rbc.ua/ukr/show/bomba-sinaya-izrailya-dernoe-oruzhie-1496826746.html> (дата звернення: 10.08.2023).
3. Axworthy M. *A history of Iran: empire of the mind*. New York : Basic Books, 2008. 341 p.
4. Bar-Zohar M. *Mossad: The great operations of Israel's secret service*. London : The Robson Press, 2015. 384 p.
5. Kaye D. D. A new Israeli approach to Iran? *Survival*. 2022. Vol. 64, no. 2. P. 111–124. URL: <https://doi.org/10.1080/00396338.2022.2055830> (date of access: 26.08.2023).
6. Kaye D. D. *Israel and Iran: a dangerous rivalry*. Santa Monica, CA : RAND, 2012. 118 p.
7. Landau E. B. Iran in North Korea's footsteps: can anything be done?. *Israel Journal of Foreign Affairs*. 2017. Vol. 11, no. 3. P. 349–355. URL: <https://doi.org/10.1080/123739770.2017.1418352> (date of access: 26.08.2023).
8. Litvak M. *Constructing nationalism in Iran: from the qajars to the islamic republic*. London: Taylor & Francis Group, 2017. 300 p.
9. Lochery N. *The resistible rise of Benjamin Netanyahu*. USA: Bloomsbury, 2016. 378 p.
10. Maoz Z. *Defending the Holy Land: A critical analysis of Israel's security & foreign policy*. Michigan, Ann Arbor: University of Michigan Press, 2009. 728 p.
11. Menashri D. *Iran: a decade of war and revolution*. New York: Holmes & Meier, 1990. 410 p.
12. Parsi T. *Treacherous alliance: the secret dealings of Israel, Iran, and the United States*. Connecticut: Yale University Press, 2010. 361 p.
13. Shlaim A. *The iron wall: Israel and the Arab world*. London : Allen Lane/The Penguin Press, 2000. 670 p.
14. Steinberg G. M. *Arms control and non-proliferation developments in the Middle East, 2000-1*. Ramat Gan, Israel : Begin-Sadat Center for Strategic Studies, Bar-Ilan University, 2002. 75 p.

15. Steinberg G. M. The obstacles to a middle east nuclear-weapon-free zone. *Nuclear Weapons-Free Zones*. London, 1998. P. 194–209. URL: https://doi.org/10.1007/978-1-349-26972-3_11 (date of access: 26.08.2023).

REFERENCES:

1. Zavada, Ya. (2020). *Iranska yaderna prohrama v konteksti svitovoi ta rehionalnoi bezpeky* [The Iranian nuclear program in the context of global and regional security. Dys. d-ra filosofii v haluzi politologii, Natsionalnyi universytet "Lvivska politekhnik"] . UDK: 327.36/.37(55-2).
2. Matsarskyi, Yu. (2017). *Bomba dlia Synaiu: Chy ye u Izrailia yaderna zbroia*. *RBK-Ukrayna*. <https://daily.rbc.ua/ukr/show/bomba-sinaya-izrailya-dernoe-oruzhie-1496826746.html>(accessed: 10.08.2023).
3. Axworthy, M. (2008). *A history of Iran: Empire of the mind*. New York: Basic Books. (in English)
4. Bar-Zohar, M. (2015). *Mossad: The great operations of Israel's secret service*. London: The Robson Press. (in English)
5. Kaye, D. D. (2022). A new israeli approach to iran? *Survival*, 64(2), 111–124. <https://doi.org/10.1080/00396338.2022.2055830> (accessed: 26.08.2023).
6. Kaye, D. D. (2012). *Israel and Iran: A dangerous rivalry*. Santa Monica, CA: RAND. (in English)
7. Landau, E. B. (2017). Iran in north korea's footsteps: Can anything be done? *Israel Journal of Foreign Affairs*, 11(3), 349–355. <https://doi.org/10.1080/123739770.2017.1418352> (accessed: 26.08.2023).
8. Litvak, M. (2017). *Constructing nationalism in iran: From the qajars to the islamic republic*. London: Taylor & Francis Group. (in English)
9. Lochery, N. (2016). *The resistible rise of Benjamin Netanyahu*. USA: Bloomsbury. (in English)
10. Maoz, Z. (2009). *Defending the Holy Land: A critical analysis of Israel's security & foreign policy*. Michigan, Ann Arbor: University of Michigan Press. (in English)
11. Menashri, D. (1990). *Iran: A decade of war and revolution*. New York: Holmes & Meier. (in English)
12. Parsi, T. (2010). *Treacherous alliance: The secret dealings of israel, iran, and the united states*. Connecticut: Yale University Press. (in English)
13. Shlaim, A. (2000). *The iron wall: Israel and the Arab world*. London : Allen Lane/The Penguin Press. (in English)
14. Steinberg, G. M. (2002). *Arms control and non-proliferation developments in the Middle East, 2000-1*. Begin-Sadat Center for Strategic Studies, Bar-Ilan University. (in English)
15. Steinberg, G. M. (1998). The obstacles to a middle east nuclear-weapon-free zone. *Nuclear Weapons-Free Zones*. pp. 194–209. Palgrave Macmillan UK. https://doi.org/10.1007/978-1-349-26972-3_11 (accessed: 26.08.2023).

The regional confrontation between Israel and Iran as a challenge to the Nuclear Non-Proliferation Regime

Zavada Yaryna Ihorivna

Assistant at the Department of Political
Science and International Relations
Lviv Polytechnic National University
Stepana Bandera str., 12, Lviv, Ukraine
ORCID: 0000-0001-6094-5397

Shyb O. V.

5th year Student
Lviv Polytechnic National University
Stepana Bandera str., 12, Lviv, Ukraine
ORCID: 0009-0009-1355-2633

The problem of the proliferation of nuclear weapons is more acute today than ever, because the world is currently in a security crisis, which was provoked by Russia's audacious invasion of Ukraine. The largest conflict in Europe since the Second World War certainly affected the security situation in various parts of the world, and the Middle East region was no exception, where the Iranian-Israeli confrontation reached the highest tension. Israel's nuclear program is one of the most important factors in the confrontation with Iran and its allies. That is why the chosen problem is extremely relevant today.

The article analyzes Iranian-Israeli relations in the context of the nuclear non-proliferation regime. It is established that relations between states are complex and full of contradictions based on political, religious and geostrategic factors. One of the main issues between them is the Iranian nuclear program. Israel is convinced that Iran is developing a nuclear program that poses a threat to its national security. In turn, Iran denies these accusations and claims that its nuclear program is peaceful and aimed at civilian targets. It is worth noting that Israel itself possesses strategic nuclear weapons, but it has not officially confirmed or denied its existence. Also, Israel has not signed the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (NPT) and does not allow international inspectors to inspect its nuclear facilities. On the other hand, Iran signed the NPT in 1968 and maintains that its nuclear program is peaceful and in line with the right to develop nuclear energy for civilian purposes. However, there are suspicions, especially from Israel and other countries, that Iran is actively developing its military nuclear program.

The work also examines the origins and specifics of the development of the Iranian-Israeli conflict. It has been established that the aggravation of relations between Iran and Israel began after the Islamic Revolution of 1979 and continues to this day. Also, the prospects for the development of this conflict in the near future and its impact on the system of international relations are considered.

Key words: Israel, Iran, Nuclear Non-Proliferation Regime, Middle East, nuclear weapons, international security.

Діаспорна політика ФРН і Франції в сучасних умовах

УДК 327.58 (430+44) «20»
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2023-4.26>

Зінько Ігор Зіновійович
кандидат економічних наук,
доцент кафедри європейських
та регіональних студій
Львівського національного університету
імені Івана Франка
вул. Січових Стрільців, 19,
Львів, Україна
ORCID: 0000-0001-9431-6695

Розглядаються актуальні питання діаспорної політики двох великих і впливових європейських держав – Федеративної Республіки Німеччина (ФРН, Німеччина) та Французької Республіки (ФР, Франція). Визначається суть та основні форми і напрями діаспорної політики держави задля посилення свого міжнародного іміджу. Виділяються спільні та відмінні особливості поширення німецької та французької діаспор. Відзначається істотна відмінність у проведенні діаспорної політики як для традиційних діаспор, так і щодо теперішніх своїх громадян, які проживають за кордоном. Робляться вступні застереження, що німецька та французька діаспори стали підґрунтям формування багатьох політичних націй країн Нового Світу, а тому не посідають значимого місця у цій політиці. До того ж ФРН проводить відмінну регіональну політику щодо етнічних німців в країнах Заходу та щодо німців Центрально-Східної Європи і колишнього Радянського Союзу. Аналізується репатріаційна політика ФРН щодо етнічних німців з країн колишнього соціалізму та СРСР. Особлива увага звертається на інституційне та організаційне забезпечення державної підтримки діаспор у діяльності відповідних підрозділів міністерств та відомств, громадських рухів та об'єднань. Відзначається більша активна культурно-просвітницька та соціальна політика ФР щодо своєї діаспори та французів за кордоном. Акцентується увага на тому, що багато складових діаспорної політики ФРН та Франції в умовах ЄС мають відмінні підходи, ніж в інших регіонах світу, оскільки громадяни цих країн користуються в Європі багатьма правами, що й місцеві мешканці. Аналізуються основні напрями політичної, освітньої, культурної, економічної та соціальної діяльності у сфері відносин з національними діаспорами та зі співвітчизниками за кордоном. Порівнюються подібні та відмінні, успішні та проблемні сторони реалізації діаспорної політики ФРН і Франції. З'ясовуються суспільно-історичні особливості формування німецької та французької діаспор в Україні та сучасний стан їхньої суспільної активності. Використовуються принципи системного аналізу, історико-генетичний, статистичні, порівняльні та інші методи дослідження.

Ключові слова: формування та географія діаспор Німеччини та Франції, діаспорна політика, державні та недержавні інституції, публічна дипломатія.

Вступ. Діаспорна політика все частіше вважається складовою м'якої сили держави і позначається на формуванні її привабливого візерунку у сучасній системі міжнародних відносин. Ця політика направлена як щодо своїх колишніх співвітчизників та їхніх нащадків, які стали громадянами інших країн і в багатьох з них мають статус національної меншини, так в дещо відмінних формах й щодо своїх громадян, які тривалий час проживають на різних підставах за кордоном. Громадяни за кордоном користуються традиційними можливостями консульського захисту, беруть участь в національних голосуваннях тощо. При цьому частка таких людей у світових міграційних процесах за останні роки неухильно зростає, оскільки набуття нового громадянства є складною процедурою, до того ж у випадку більшості громадян країн Європи вони цього й не прагнуть. А в межах ЄС вихідці з інших країн-членів Спільноти мають дуже багато подібних прав, як і місцеві громадяни. Якраз таку діаспорну політику активно проводять дві великі і впливові європейські держави – Федеративна Республіка Німеччина (ФРН) та Французька Республіка (ФР), яка у кожній країні має свої особливості. В обох країнах значно більше уваги приділяється своїм теперішнім співвітчизникам, що проживають за кордоном. Однак у допомозі етнічним німцям,

що є представниками класичної діаспори, ФРН виразно демонструє відмінність у прохолодному ставленні до громадян західних держав і щодо громадян країн Центрально-Східної Європи і колишнього Радянського Союзу, надаючи їм відчутну перевагу. Натомість у наданні суспільно-політичної, культурно-освітньої, а особливо соціально-економічної допомоги своїм громадянам за кордоном відчутно кращі показники має Франція. В обох країнах постійно вдосконалюються напрями і форми діаспорної політики, особливо за останні роки.

Метою даного дослідження є розкриття особливостей сучасної діаспорної політики ФРН та Франції щодо представників як традиційної національної діаспори, так і щодо своїх громадян, які проживають за кордоном.

Суспільно-історичні особливості формування німецької та французької діаспор в минулому і сучасних потоків емігрантів, аналіз інституцій, форм і напрямів розвитку діаспорної політики ФРН і Франції, з'ясування регіональних відмінностей цієї політики і є **завданням** цього наукового дослідження.

При дослідженні суспільно-історичних передумов формування німецької та французької діаспор в минулі століття і в теперішню пору застосовувались історико-генетичний, ретроспективний

та причинно-наслідковий методи дослідження. Порівняльно-аналітичний підхід був визначальним при з'ясуванні регіональних відмінностей німецької діаспорної політики. Інституційний підхід був використаний при аналізі діяльності законодавчих та виконавчих органів влади, які реалізують діаспорну політику у ФРН та Франції, а також для з'ясування різних форм активності недержавних організацій. Основні засади системного підходу, статистичного аналізу, прогнозування були застосовані при аналізі різних форм та напрямів діаспорної політики. Усі вони у взаємозв'язку становлять **методологічну базу цього дослідження.**

Результати. Національні діаспори, зазвичай, по-різному проходили етапи свого формування, мають різну чисельність, традиції і критерії власної ідентичності, відмінні особливості внутрішньої соціальної, культурної і релігійної структури та інституційного забезпечення своєї діяльності, доволі неоднакові потреби і різні канали комунікації з історичною батьківщиною. Діаспорні громади в демократичних державах здатні самостійно організувати мережеві структури без втручання як країн свого походження, так і країни теперішнього проживання. Однак більшість країн світу вважає своїм обов'язком формувати окрему політику щодо діаспори, надавати їй всебічну допомогу та формувати канали постійних контактів, дбаючи при цьому й про використання діаспори для лобінгу своїх національних інтересів. Деяко відмінною за своїми можливостями і завданнями є політика щодо своїх співвітчизників, які тривалий час проживають за кордоном, зберігаючи при цьому громадянство.

Що ж стосується таких двох великих європейських країн як Федеративна Республіка Німеччина (ФРН) та Французька Республіка (ФР), то вони не лише великі за людністю, а й провідні держави-члени ЄС та НАТО, великою мірою визначають світову і європейську політику та економіку. Станом на початок 2023 р. чисельність населення ФРН становила 84,4 млн. осіб [7], а ФР – 68 млн. осіб [12] і населення цих країн поступово продовжує зростати, особливо за рахунок іммігрантів. Загалом, у світі проживає 150–160 млн. німців та осіб німецького походження, а також приблизно 90 млн. французів та осіб французького походження. Однак у проведенні діаспорної політики ці країни зберігають як спільні ознаки, так й багато відмінних. Відразу зазначимо, що німецькомовне населення Австрії, Швейцарії, Люксембургу, Ліхтенштейну, Бельгії чи Франції німцями не вважається, так само, як і франкомовне населення Швейцарії, Бельгії, Люксембургу, Андорри та Монако не є французами. Також діаспорна політика Франції не стосується її громадян, які мешкають у заморських департаментах та залежних територіях країни.

Загалом, сучасні ФРН та Франція вважаються типовими країнами посиленої імміграції з різних

частин світу, однак, якщо для Німеччини характерні великі потоки емігрантів і біженців з країн Близького і Середнього Сходу, Східної Європи (особливо тепер з України), то в географічній структурі емігрантів у Францію переважають вихідці з країн Африки, а також з Близького і Середнього Сходу. Натомість велика за обсягами еміграція з цих держав була характерною для минулих століть.

Серед основних спільних особливостей діаспорної політики Німеччини і Франції є те, що вихідці з цих країн стали основою формування багатьох сучасних політичних націй, особливо у Новому Світі – США, Канади, почасти окремих країн Латинської Америки. Питома вага осіб німецького походження поза територією ФРН є дещо більшою і становить половину всіх німців світу, в той же час, як особи французького походження за кордоном становлять третину всіх французів світу. При цьому основні еміграційні потоки французів припадали на XVI-XVIII століття, а німців – дещо пізніше – на XVIII-XIX і першу половину XX століття. Однак у період найбільш масової трудової еміграції з Європи у країни Нового Світу, тобто у XIX і на поч. XX ст., вихідців з Франції було значно менше, ніж з Німеччини. Водночас варто зауважити, що французи залишили вагомий політичний і культурний слід у населенні Канади, де французька мова є однією з двох державних і єдиною у провінції Квебек, в той же час як німці асимілювалися з різних причин у велелюдному плавильному котлі США, Канади, Бразилії та інших країн світу, про що йтиметься далі. Спільною особливістю є відносно прохолодне ставлення урядів ФРН та Франції щодо представників своїх традиційних національних діаспор та їхніх нащадків за винятком особливої політики щодо етнічних німців в країнах Центрально-Східної Європи та колишнього СРСР.

Сучасною спільною ознакою діаспорної політики цих держав є доволі значні потоки тимчасової еміграції без втрати національного громадянства, де основна чисельність виїжджаючих припадає на країни-члени ЄС і Організації економічного і соціального розвитку (ОЕСР), передовсім на Великобританію, Швейцарію, США, Канаду.

У діаспорній політиці цих країн головну роль відіграють Міністерства закордонних справ та частково такі відокремлені і впливові культурні інституції як Інститут Гете і Німецька служба академічних обмінів (ФРН), Французький Інститут та Альянс Франсез (Франція), хоча їхня діяльність розрахована насамперед на громадян країн перебування цих установ, а також інші організації та фонди, про що йтиметься згодом.

Однак у діаспорній політиці ФРН та Франції є доволі багато відмінностей. Німці дуже сильно зберігають в своїй політичній пам'яті відповідальність за історичне минуле та страхи жорстоких переслідувань етнічних німців практично по всіх країнах

світу в період двох світових воєн. Тому до власної діаспори, особливо у країнах Західного світу, вони ставляться з великим застереженням і навіть з поміркованим ігноруванням їхніх потреб. Вважається, що німці, які в минулому добровільно покинули свою країну і стали громадянами інших держав, зробили це свідомо і особливої підтримки історичної батьківщини не потребують. Активна діаспорна політика Німеччини в основному розрахована на репатріацію етнічних німців з країн Центрально-Східної Європи і колишнього Радянського Союзу та на підтримку їхніх культурно-освітніх потреб.

У французькій діаспорній політиці головний акцент робиться на підтримці культурно-освітньої роботи із діаспорою, особливо у вивченні мови, але без виражених регіональних відмінностей. До того ж французи також надають мало уваги своїй традиційній етнічній діаспорі. Підтримка співвітчизників за кордоном, які залишаються громадянами своїх країн, має досить добре виражену соціальну і політичну спрямованість, але є дещо кращою у Франції.

Для діаспорної політики Німеччини характерними є дуже суперечливі факти, які засвідчують про стриману і суперечливу позицію уряду країни. Це стосується як самої оцінки чисельності представників діаспори, так і відмінних способів політики щодо німців з різних країн. Цілковито відмінною є політика щодо співвітчизників, які проживають за кордоном і зберігають німецьке громадянство. Закордонні німці (*Auslandsdeutsche*) – це поняття означає як громадян Німеччини, незалежно від етнічної приналежності, які проживають за кордоном, так і етнічних німців, які приїжджають з-за кордону на постійне проживання у ФРН. Цей вираз часто вживається замість ідеологічно запламбованого терміну *Volksdeutsche* для осіб, які живуть за кордоном, не маючи німецького громадянства, але визначають себе як німців (культурно чи етнічно).

Загалом за межами ФРН проживає половина етнічних німців чи людей німецького походження, тобто понад 75-80 млн. осіб. Наприклад, американські німці (*нім. Deutschamerikaner*) – це американці, які повністю або частково мають німецьке походження. У 2019 р. німецькі американці становили від 43 до 52 мільйонів осіб, це найбільша етнічна група американців за походженням. На американців німецького походження припадає приблизно одна третина загального населення людей німецького походження у світі. Вони становлять більшу половину населення середньої смуги штатів – від кордону з Канадою вздовж Міссісіпі і Міссурі до Канзасу до Оклахоми, а також вздовж Великих американських озер. Загалом, понад 12,8% американців мають повністю чи частково німецьке походження [15]. Також 10% канадців, 8% населення Аргентини, 4,5% Австралії, по 3% населення Бра-

зилії і Чилі мають частково або повністю німецьке походження. В колишньому СРСР до його розпаду проживало понад 2,5 млн. німців, особливо багато в Казахстані та в російському Сибіру, однак більша їхня частина емігрувала в перші роки після розпаду СРСР в Німеччину.

Більшість німців є нащадками емігрантів XIX і першої половини XX ст. Однак внаслідок жорстокої антинімецької політики в період Першої та Другої світових воєн, що проводилася урядами країн Антанти і потім антифашистської коаліції Німці в США, Великобританії, Канаді та в інших країнах втрачали можливості культурно-освітнього життя, а їхні активісти зазнавали переслідувань і ув'язнень. Така політика призвела до різкої втрати німецької ідентичності і до прискореної асиміляції. Активні форми національного культурно-освітнього життя німців в США, Канаді та Австралії в часи війни і в повоєнні роки були сильно приглушені, що має наслідки і дотепер. Щоправда, впливи німецької присутності з часів формування німецької колоніальної імперії з 1884 по 1918 роки, частково залишилися у африканській державі Намібія.

Після нападу Німеччини на СРСР у червні 1941 р. німці з європейської частини були силоміць переселені в глибинні райони Сибіру, Казахстану та Середньої Азії, де зазнавали переслідувань і асиміляції. Основна частина німців зі Східної Пруссії, держав Балтії, західних земель Польщі та Чехословаччини в перші повоєнні місяці в примусовому порядку були депортовані на територію Німеччини. Після розпаду системи соціалізму багато тисяч німців виїхало на постійне проживання у Німеччину з території Польщі, Угорщини, Румунії та інших країн Центрально-Східної Європи. До цього часу у Польщі проживає понад 150 тис. німців, які становлять найчисельнішу національну меншину країни [5].

Однак в деяких країнах світу німці не зазнали масових переслідувань чи переселень і зуміли зберегти вищий рівень власної ідентичності, хоч і зазнали незворотніх процесів асиміляції. Це стосується насамперед прикордонних з Німеччиною територій Данії та Бельгії, німецьких поселень в Намібії та на півдні Бразилії. Саме тому статистика про чисельність німецької діаспори в країнах світу і про стан їхнього культурно-освітнього життя є дуже неоднорідною і неповною.

Кількість німців у Східній, Центральній та Південній Європі, у державах колишнього Радянського Союзу, у Західній Європі, на північно-американському континенті, у Центральній та Південній Америці та в Австралії, які сповідують своє німецьке походження, мову та культуру, і все ще мають емоційні зв'язки зі своєю старою батьківщиною або батьківщиною своїх предків, оцінюється в 13 мільйонів осіб [16].

Політика уряду Німеччини щодо німецьких меншин у країнах колишнього Радянського Союзу та країн Центрально-Східної Європи спрямована на подолання впливу наслідків Другої світової війни. Ця політика включає підтримку німецької мови та на розвиток етнокультурної ідентичності, роботу з молодіжними групами, партнерство та зміцнення самоорганізації меншин. Після бурхливого етапу репатріації протягом десяти-п'ятнадцяти років з початку 90-их років минулого століття, коли спочатку Польщу, Румунію та Угорщину, а потім Росію та Казахстан покинули сотні тисяч німців, наступив період відчутного скорочення іммігрантів. Починаючи з 1993 р. у законодавчому порядку було введено щорічну квоту імміграції німців зі східноєвропейських країн та СНД (220 тис. осіб). Вона потім двічі скорочувалася і з 1 січня 2001 р. становила 50 тис. осіб. Практично необмежений прийом етнічних німців закінчився, хоч і не припинився зовсім. В результаті чисельність німецьких переселенців із країн Східної Європи до Німеччини помітно скоротилася. Тепер політика Німеччини щодо німецьких спільнот зосередилася на реалізації лозунгу «Допомога задля самопомогі». За проведення політики щодо німецькомовних меншин за кордоном відповідають МВС спільно з МЗС Німеччини. Засновано посаду Уповноваженого Федерального уряду у справах пізніх переселенців та національних меншин.

Підтримку німецької діаспори за кордоном надає ряд спеціалізованих НУО: Об'єднання з організації культурних зв'язків німців за кордоном, Німецьке товариство технічного сприяння (GTZ), Німецьке товариство міжнародного співробітництва (GIZ), Німецька служба розвитку (DED) та Німецьке товариство сприяння міжнародному розвитку та підвищенню (InWEnt). Їхні конкретні проекти фінансуються насамперед із бюджетів МЗС та МВС Німеччини. По лінії GTZ надається допомога бізнес-спільнотам німців за кордоном [3].

Також певну допомогу ФРН надає німцям, які мешкають на півдні Данії (до 20 тис. осіб). Після угод 1955 р. між Бонном і Копенгагеном становище німців у Данії, так само, як і данців у Німеччині значно покращилося: будь-які дискримінаційні дії стосовно діаспор припинилися, самі данські німці по суті прирівнювалися до данців, маючи всі права на використання німецької мови, абсолютні політичні права, рівний доступ до соціальних послуг та багато іншого.

Що ж стосується німців у Бельгії, які мешкають на сході країни, то вони вважаються третьою державотворчою мовною спільнотою, маючи дуже багато прав для самоорганізації і надійні представництва в органах влади, незважаючи на свою відносну малу чисельність – понад 71 тис. осіб [6]. На відміну від Данії, вони тут не вважаються національною меншиною і якоїсь особливої допомоги від Німеччини не потребують.

Незважаючи на те, що Німеччину вважають країною, куди прямують емігранти з різних кінців світу, з самої країни щороку емігрує від 200 до півмільйона німців. Різке зростання еміграції зафіксовано у 2016 р., коли цифра тих, хто виїхав, вперше перетнула позначку півмільйона. Однак за кілька років потому цей показник скоротився. Загалом, понад 250 тисяч німців емігрують щороку за кордон, свідчить офіційна статистика ФРН. Отже, згідно із доповіддю щодо міжнародної міграції за 2019 р. (International Migration Outlook 2019), перша п'ятірка країн, до яких виїжджають німці, виглядає наступним чином: Швейцарія – 16,3%, Австрія – 13,5%, Великобританія – 10%, Нідерланди – 8,7%, Іспанія – 7,5%. До першої десятки потрапили також Туреччина, Франція, Японія, США та Нова Зеландія [10].

У 2020 р. 220 239 німців зареєструвалися як емігранти. Вони виїжджали переважно до Швейцарії, Австрії та США. У 2019 р. 270 294 німців зареєструвалися як емігранти [4]. У США станом на 2020 р. проживало майже 180 тис. громадян ФРН. При цьому майже 12 тис. німців щорічно емігрує у США. Закордонні німці зароблять в середньому на 12 тисяч євро на рік більше, ніж їхні співгромадяни, які працюють на батьківщині. Більшість німецьких емігрантів є молодими людьми у віці від 20 до 40 років, а середній вік становить 36-37 років [8]. Однак велику частину емігрантів становили й німецькі пенсіонери, для яких проживання в країнах Південної Європи чи в Туреччині було значно дешевшим, ніж у ФРН. Водночас, багато колишніх емігрантів через декілька років повертаються на батьківщину. У 2013 р., за оцінками ООН, трохи менше 2 мільйонів громадян Німеччини проживали на постійній основі за кордоном, найбільше у США, Туреччині, Швейцарії, Великобританії, Іспанії, Австрії, Франції та Австралії. Німецький уряд не має офіційної оцінки кількості своїх емігрантів, оскільки тимчасові емігранти не можуть бути виділені в еміграційних даних від постійних емігрантів.

Закон про захист емігрантів 1975 р. та його доповнення 2013 р. скасовують обмеження на еміграцію, базуючись на праві громадян країни на вільну еміграцію і не стягуючи плату за послуги еміграційних служб. Закон покладає відповідальність за захист емігрантів на уряд країни, а відповідальним органом є Федеральне міністерство у справах сім'ї, людей похилого віку, жінок та молоді. Відповідальність за збір та оцінку всієї інформації, пов'язаної з еміграцією, а також про надання відповідних консультацій у 1958 р. було делеговано Федеральному агентству у справах емігрантів і тих, хто працює за кордоном, (Bundesverwaltungsamt, BVA), підрозділу Федерального міністерства внутрішніх справ. Діяльність підрозділу обмежується керуванням веб-сторінкою, яка містить посилання на інформацію про еміграцію з Німеччини та зворотну міграцію до Німеччини, упорядковану за країнами проживання. Ця інформація включає пра-

вовий захист, іноземне законодавство, шлюб за кордоном, корисну інформацію та поширені запитання. Еміграційні консультації, особливо з питань соціальної допомоги, надають також католицька організація Caritas і протестантська організація Diakonisches Werk, які тісно співпрацюють з BVA, а також громадські організації, наприклад, «Німці за кордоном» ("Deutsche im Ausland e.V."), аналогічні ліцензійні права мають деякі приватні провайдери.

Наприклад, фундація «Співдружність з німцями за кордоном» об'єднує мережу німецьких приватних осіб, асоціацій і компаній у Німеччині та за кордоном, які надають широкий спектр допомоги німцям за кордоном, як представникам діаспори, так і громадянам ФРН, але в обмежених розмірах. Вони, зокрема, проголошують досягнення таких: популяризація та збереження німецької мови, культури та звичаїв німців та німецьких громад, які проживають за кордоном; сприяння молодіжним, шкільним та студентським обмінам; призначення стипендій; просування культурних проєктів німецькомовних ЗМІ за кордоном; підтримка німецьких шкіл і дитячих садків за кордоном; проведення конгресів, лекційних заходів та семінарів; гуманітарна допомога нужденним німцям за кордоном [16].

Серед провідних інституцій, які поширюють німецьку мову та культуру за кордоном, але насамперед розраховану на місцевих громадян, виділяється Інститут Гете (Goethe-Institut). Він заснований у 1925 р. як Німецька академія і представлений в 78 країнах світу 143 інститутами. Інститут Гете фінансується федеральним урядом Німеччини, а штаб-квартира організації знаходиться в Мюнхені. У своїй діяльності він опосередковано враховує мовні та культурні потреби місцевих німецьких громад та громадян ФРН, які проживають за кордоном.

Також німецькі посольства і консульства надають певну координаційну допомогу місцевим німецькомовним спільнотам. Так, координацію діяльності німецьких шкіл за кордоном (Deutsche Auslandsschulen) взяло на себе BVA ще у 1968 році, надаючи матеріальну, педагогічну та фінансову підтримку. Вони також частково фінансуються МЗС Німеччини, Загалом зараз функціонує 140 німецьких шкіл за кордоном, які мають на меті надати іноземним (місцевим) і німецьким студентам німецький Abitur (сертифікат про закінчення середньої школи) і сприяти доступу до вищої освіти та технічної підготовки в Німеччині. З 82 тис. учнів, які навчаються в німецьких школах у всьому світі, приблизно одна третина є громадянами Німеччини.

Уряд Німеччини здебільшого не підтримує та не заохочує співпрацю з громадянами Німеччини, які проживають за кордоном. Права в Німеччині здебільшого залежать від місця проживання, тому доступ до прав пов'язаний із законним проживанням у Німеччині, а не з володінням німецьким громадянством. Є два явних винятки: це

надійна система, яка дозволяє громадянам Німеччини голосувати з-за кордону, а також полегшений доступ з-за кордону до пенсій за роки роботи в Німеччині [2].

Більшість видів традиційних консульських послуг для громадян ФРН, що проживають за кордоном, надають відповідні представництва країни. Консульська мережа ФРН добре розвинена, у всьому світі налічується понад 220 представництв (посольств і консульств) і понад 330 почесних консулів. Однак соціальна допомога як така громадянам ФРН за кордоном надається дуже обмежено. Лише в гострих випадках консульства можуть надати таку допомогу, та й то на умовах про майбутнє відшкодування витрат. Наприклад, медична допомога надається в рамках укладених громадянином персональних угод про страхування без участі консульств. Німці, які проживають у країнах-членах ЄС, зазвичай, користуються подібними правами, що й місцеві громадяни.

Якщо до 1939 р. в Україні проживали близько 880 тисяч етнічних німців, то станом на 2001 р. їх чисельність становила 33,3 тис. осіб. Райони їх компактного поселення до війни розташовувалися здебільшого в центральних і західних областях, а також на півдні України. Однак з початком війни німці підлягали під першочергове примусове виселення у внутрішні райони СРСР, переважно у Сибір та Казахстан. Вже після розпаду Радянського Союзу проєкт щодо повернення німців в Україну не вдався, оскільки значна більшість із них приймала програму репатріації у Німеччину. Зараз найбільше німців проживає у Донецькій, Дніпропетровській, Закарпатській, Одеській областях та у Криму. Головний координуючий орган, який представляє інтереси етнічних німців в Україні, – це Рада німців України (РНУ). Програмна діяльність етнічних німців України здійснюється завдяки фінансовій підтримці Федерального уряду Німеччини через БФ «Товариство Розвитку» в рамках програми на користь німецької меншини України [9].

Таким чином, можна вважати, що діаспорна політика Німеччини дуже є відмінною щодо громадян інших країн німецького походження, де підтримка надається переважно мешканцям країн Центрально-Східної Європи та колишнього СРСР і частки Данії, але відчутним є помірковане ігнорування самого існування та потреб етнічних німців в країнах Заходу. Відмінною є політика щодо співвітчизників, які проживають за кордоном, що виражається звичними консульськими послугами, але вона не має сильно вираженої соціальної складової, за винятком створення мережі німецьких шкіл.

Діаспорна політика Франції також є особливою як щодо представників так званої «старої» діаспори, так і щодо співвітчизників, які тривалий час проживають за кордоном. Однією з проблем, з якою стикнувся уряд Франції у повоєнний час, стала від-

сутність звичних французьких діаспор як таких. Франкомовні сім'ї жили розпорошено по всьому світу, не створюючи впливових французьких спільнот. Такі історичні території, на яких мешкали чисельні нащадки французьких колоністів, як Луїзіана в США та франкомовні провінції в Канаді (Квебек, меншою мірою Манітоба та Нью-Браунсвік), теж характеризувалися відсутністю діаспор, оскільки населення цих штатів та провінцій протягом століть або великою мірою асимілювалося, як у США, або ж стали франкомовними канадцями. А багатотисячна громада французів Алжиру на початку 60-их років минулого століття практично цілком емігрувала на історичну батьківщину в часи франко-алжирської війни чи відразу після її завершення. Загалом, поза межами Франції проживає понад 30 млн. осіб французького походження [13]. Найбільше їх проживає у Канаді, США, Великобританії, Бразилії, Чилі, Південноафриканській Республіці, Австралії, Уругваї, де вони стали підґрунтям формування місцевих політичних націй.

Представниками французької національної меншини вважають себе декілька десятків тисяч громадян Італії, які проживають в основному на північному заході країни в автономній області Валле д'Аоста та у П'ємонті. В сучасних умовах на основі міжнародних договорів та відповідно до прийнятих Радою Європи конвенцій та хартій італійські французи мають змогу задовільняти свої мовні та культурні потреби в достатньому обсязі.

На відміну від багаточисельних німецькомовних громад в країнах Центрально-Східної Європи та колишнього СРСР, які навіть після значної репатріації у ФРН отримують вагомую допомогу з Німеччини, подібних франкомовних громад за кордоном зі статусом місцевої національної меншини є значно менше. Наприклад, у колишніх французьких колоніях в країнах Африки чи Близького Сходу мешкає від декількох десятків тисяч у Кот д'Івуарі, Мадагаскарі та Лівані до декількох тисяч чи навіть сотень місцевих громадян французького походження. Більшість з них охоплені різноманітними формами культурної та освітньої допомоги, які надаються французькими посольствами та консульствами, про що йтиметься далі.

Згідно останніх оцінок, чисельність французьких громадян за кордоном має становити приблизно від двох до трьох мільйонів осіб [1]. Міністерство внутрішніх справ Франції (МВСФ) оцінює чисельність французів за кордоном у приблизно 2,5 млн осіб. МВСФ регулярно збирає та надає актуальну інформацію про кількість громадян за кордоном, які належним чином зареєстровані в консульських реєстрах населення. Через те, що реєстр не є обов'язковим, станом на 1 січня 2022 р. в консульствах Франції за кордоном було зареєстровано 1 614 772 громадян, 27,5% з яких проживали в інших державах-членах ЄС. 59,24%

зареєстрованої французької громади проживає в одній із країн G20.

На регіональному рівні французька громада розподіляється таким чином: Європа (ЄС та держави поза ЄС) – 49%, Північна та Південна Америки – 19%, Північна Африка та Близький Схід – 15,3%, Азія та Океанія – 7,8% та Африка на південь від Сахари та Індійський океан – 8% [14]. Серед європейських країн найбільше громадян Франції мешкає у Великобританії, Бельгії, Німеччині, Іспанії, Швейцарії та Італії, тобто у країнах-сусідах. За останні роки досить відчутно збільшилося французів похилого віку, які бажають провести свою старість у теплих країнах світу – Іспанії, Туреччині, Марокко, Тунісі, Маврикії чи на Філіппінах і навіть у Китаї.

Франція має доволі розгалужену мережу дипломатичних представництв – третю за чисельністю після США та Китаю, за допомогою яких реалізується у формі активної публічної дипломатії французька культурна, освітня та соціальна політика, зорієнтована на потреби своїх співвітчизників, а також на місцевих громадян як французького, так і корінного походження. Громадяни Франції за кордоном підпадають насамперед під компетенцію Міністерства Європи та закордонних справ Франції (МЄЗС), його посольств та консульств. Донедавна існував структурний підрозділ в системі міністерства, що мав назву – Державний секретаріат у справах громадян Франції за кордоном і консульської адміністрації (Direction des Français de l'Étranger et de l'Administration Consulaire). Він був ліквідований під час президентства Еммануеля Макрона, а його повноваження розпорошені серед галузевих структурних підрозділів міністерства.

Крім широкої інфраструктури дипломатичних установ, Франція створила офіційні форуми для спілкування зі своїм населенням за кордоном через консультативні органи, які збираються або у Франції, або в країнах проживання відповідних груп французів. У 1948 р. офіційним декретом було створено Вищу раду у справах французів за кордоном, яка у 2004 році була переформатована в Асамблею у справах французів за кордоном (L'Assemblée des Français de l'Étranger) і виступає дорадчим органом для органів влади Франції з питань, що стосуються громадян Франції за кордоном.

У 1992 р. з ініціативи МЄЗС була створена ще одна структура – Дім закордонних французів (La Maison des Français de l'Étranger). Головним завданням цієї інституції є інформування потенційних французьких емігрантів про політичну, економічну та культурну ситуацію в країні бажаного виїзду, надання різноманітних адміністративних та практичних послуг, пов'язаних з виїздом та у випадку можливого повернення додому.

Франція має дуже продуману та різноманітну політику щодо діаспори, хоча особливо виділяється політичний та культурний аспект. За між-

народними стандартами Франція пропонує одну з найщедріших екстериторіальних привілей для громадян, які проживають за кордоном. Вони можуть брати участь у президентських виборах, виборах до Європарламенту та референдумах. З 2012 р. вони навіть можуть безпосередньо обирати своїх представників до Національних зборів. У державі існує окреме представництво французької діаспори у формі резервування місць у нижній і верхній палатах національного парламенту.

Франція дуже активно проявляє себе у публічній політиці, передовсім у сфері поширення французької мови та культури. Хоча її екстериторіальна культурна політика в основному спрямована на іноземців в рамках реалізації своєї м'якої сили на міжнародній арені. Однак вона опосередковано приносить користь і громадянам Франції за кордоном. За цю політику відповідають три основні культурні установи. Це насамперед Французький інститут (L'Institut français), який був створений у своїй нинішній формі в 2010 р. і спирається на мережу французьких культурних установ, розкиданих по всьому світу, розвиток яких почався ще на початку ХХ століття. Французький інститут управляється спільно МЄЗС і Міністерством культури. Його головна місія – популяризація французької культури за кордоном. У статуті діяльності не згадуються громадяни Франції за кордоном, однак його осередки часто залучають закордонних французів до роботи в центрах, а багато французьких громадян доволі часто відвідує організовані ними культурно-просвітницькі заходи.

Подібною інституцією є Французький альянс (Alliance française), що був створений у 1883 р. з метою популяризації французької мови та культури за кордоном. На сьогодні асоціація нараховує понад тисячу представництв у 146 країнах світу, де навчаються близько 500 тис. студентів різного віку, а понад 6 мільйонів осіб охоплені його культурно-просвітницькою та мистецькою діяльністю. Координацію мережі забезпечує Фонд французького альянсу Організація не націлена спеціально на французів за кордоном, а на місцевих громадян, однак його численними послугами користуються громадяни Франції, а центри за кордоном часто є осередками французьких діаспорних громад.

Третім культурним підрозділом Франції за кордоном є Агентство з викладання французької мови за кордоном (Agence pour l'Enseignement Français de l'Étranger, Français de l'Étranger, AEFÉ). Воно відповідає за управління закордонною мережею французьких шкіл, які підпорядковуються Міністерству освіти Франції. Згідно зі звітом уряду за 2016 р., у 2015 р. до АЕФЕ входило 495 шкіл і 342 тис. учнів, 125 тис. з яких були громадянами Франції [1].

Щодо соціальної підтримки своїх громадян за кордоном, то, на відміну від Німеччини та інших країн-членів ЄС, Франція проводить активну

і різнобічну політику. Так, громадяни Франції можуть добровільно самотійно, або у контакті зі своїм працедавцем сплачувати щомісячні внески у французький страховий фонд, який у випадку втрати праці нараховуватиме громадянину Франції щомісячні грошові виплати, доки ця особа не знайде роботу.

Що стосується діаспорної політики у сфері охорони здоров'я, то тут важливим посередником є Фонд для французів за кордоном (CFE), який був створений у 1978 р. CFE є контролюється міністерством соціального забезпечення та бюджету та регулюється французьким кодексом соціального забезпечення. Крім медичних положень, гарантованих соціальною політикою ЄС, CFE дозволяє громадянам Франції, які проживають за межами ЄС, оформити різні варіанти страхування, що охоплюють відповідно здоров'я та материнство, інвалідність та нещасні випадки, пов'язані з роботою. Особливо відчутною є допомога громадянам Франції, що постійно проживають за кордоном, які потрапили у скрутне економічне становище. Франція підтримує асоціації, які надають допомогу її громадянам, так звані «Місцеві асоціації допомоги та солідарності». Однією з таких організації є France-Horizon [1].

Що ж стосується України, то варто зауважити, що з другої половини ХІХ століття на запрошення царського оточення багато французів поселилося в Україні, створивши в окремих містах невеликі громади, серед яких найбільш впливовою була одеська (графи Рішельє, Ланжерон та ін.). Вони принесли до нас свій підприємницький досвід, високу культуру тогочасного будівництва, виноробства, вівчарства, виробництва порцеляни тощо. Після перемоги більшовиків переважна більшість французів покинула Україну. Французи в Україні зараз є малочисельною і неорганізованою в окрему спільноту меншиною чисельністю менше 1 тис. осіб.

Таким чином, французька діаспорна політика більше розрахована не на співпрацю з територіальними організаціями діаспори, яких є мало і вони не надто активні, а на точкове персональне співробітництво як французів з іноземним громадянством, так і громадян країни за кордоном зі своїми закордонними інституціями. Вона має добре виражений культурно-просвітницький та соціально зорієнтований характер діяльності.

Висновки. Діаспорна політика Німеччини та Франції є важливою складовою їхньої зовнішньої політики і формування привабливого міжнародного іміджу, однак не настільки впливовою, як в багатьох інших країнах Європи, особливо Центрально-Східної та Південної. Ця політика виразно поділяється на помірковану і навіть стриману підтримку представників «старих» діаспор та надання підтримки співвітчизникам, які емігрували відносно недавно і зберігають своє громадянство.

При цьому ФРН демонструє виразну перевагу надання різних форм допомоги етнічним німцям Центрально-Східної Європи та колишнього СРСР, яким на початку 90-их років минулого століття були відкриті широкі можливості для репатріації в Німеччину, і прохолодне ставлення до етнічних німців на Заході. В обох країнах провідна роль у реалізації діаспорної політики покладена на відповідні під-розділи національних МЗС, а також на окремі державні і недержавні фонди і організації. Діаспорна політика щодо громадян, які проживають за кордоном, в основному координується через мережу дипломатичних представництв, де особлива увага приділяється можливостям голосування та отримання пенсій з батьківщини. Натомість різні форми соціальної допомоги і культурно-освітньої підтримки більше надаються французькими представництвами. Діаспорна політика практично не передбачає лобювання своїх національних інтересів представниками діаспорних спільнот. Для України важливо розглянути досвід репатріаційної політики Німеччини, який може нам пригодитися у майбутньому після перемоги у війні з Росією, а також діяльність закордонних представництв ФРН і Франції у наданні допомоги своїм громадянам, які живуть за кордоном.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Arrighi J. T., Lafleur J.M. (2020). *Diaspora Policies, Consular Services and Social Protection for French Citizens Abroad. Series Migration and Social Protection in Europe and Beyond (Volume 2) : Monograph.* University of Liege, Belgium. P. 193–206. ISBN 978-3-030-51244-6.
2. Klekowski von Koppenfels Amanda (2020). *Diaspora Policies, Consular Services and Social Protection for German Citizens Abroad. Migration and Social Protection in Europe and Beyond (Volume 2) : Monograph.* University of Liege, Belgium. 2020. P. 207–226. ISBN 978-3-030-51244-6.
3. Германия и зарубежные немцы. (2013). URL: https://ruvek.mid.ru/publications/germaniya_i_zarubezhnye_nemtsy_8493/
4. Голобородько В. (2022). Эмиграция из Германии: немцы массово ищут землю обетованную. URL: <https://aussiedlerbote.de/2022/01/emigraciya-iz-germanii/>
5. Національні меншини в Польщі: хто крім українців? URL: <https://naszwybir.pl/28921-2/>
6. Німецькомовна спільнота Бельгії URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D1%96%D0%BC%D0%B5%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B0_%D1%81%D0%BF%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D1%82%D0%B0_%D0%91%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D0%B3%D1%96%D1%97
7. Німці URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D1%96%D0%BC%D1%86%D1%96#cite_note-1
8. Німці за кордоном заробляють більше, ніж у ФРН. (2020). URL: <https://www.dw.com/uk/%D0%BD%D1%96%D0%BC%D0%B5%D1%86%D1%8C%D0%BA%D1%96>

D1%96%D0%BC%D0%B5%D1%86%D1%8C%D0%BA%D1%96

9. Про Раду німців України. Портал німців України. Інтернет-ресурс етнічних німців України. URL: http://deutsche.in.ua/ua/cms/o_sovete_nemcev_ukrainy.html

10. Топ-5 країн, до яких емігрують німці. (2019). URL: <https://www.dw.com/uk/%D1%82%D0%BE%D0%BF-5-%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD-%D0%B4%D0%BE-%D1%8F%D0%BA%D0%B8%D1%85-%D0%B5%D0%BC%D1%96%D0%B3%D1%80%D1%83%D1%8E%D1%82%D1%8C-%D0%BD%D1%96%D0%BC%D1%86%D1%96/a-51211695>

11. Auswandern in die USA – das Land der unbegrenzten Möglichkeiten. (January 13, 2015. Retrieved January 5, 2022). URL: <https://www.wohin-auswandern.de/auswandern-usa>

12. "Bilan démographique 2022 – Composantes de la croissance démographique, France". Insee. 17 January 2023. URL: <https://www.insee.fr/fr/statistiques/6686993?sommaire=6686521#titre-bloc-1>

13. La diaspora française, nouvel acteur de la diplomatie? URL: https://www.lemonde.fr/idees/article/2015/03/17/la-diaspora-francaise-nouvel-acteur-de-la-diplomatie_4594826_3232.html

14. La communauté française à l'étranger en chiffres. Ministre de l'europe et des affaires étrangères. URL: https://www.diplomatie.gouv.fr/fr/services-aux-francais/l-action-consulaire-missions-chiffres-cles/la-communauté-française-a-l-etranger-en-chiffres/#sommaire_1

15. German Americans. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/German_Americans

16. Die Stiftung Verbundenheit mit den Deutschen im Ausland (2022). Stiftungszweck. Deutsche leben in aller Welt URL: <https://www.stiftung-verbundenheit.de/de/stiftungszweck/>

REFERENCES:

1. Arrighi J. T., Lafleur J.M. (2020). *Diaspora Policies, Consular Services and Social Protection for French Citizens Abroad. Series Migration and Social Protection in Europe and Beyond (Volume 2) : Monograph.* University of Liege, Belgium. P. 193–206. ISBN 978-3-030-51244-6.
2. Klekowski von Koppenfels Amanda (2020). *Diaspora Policies, Consular Services and Social Protection for German Citizens Abroad. Migration and Social Protection in Europe and Beyond (Volume 2) : Monograph.* University of Liege, Belgium. 2020. P. 207–226. ISBN 978-3-030-51244-6.
3. Germaniia i zarubezhnyie niemtsy. (2013). [Germany and foreign Germans]. Retrieved from: https://ruvek.mid.ru/publications/germaniya_i_zarubezhnye_nemtsy_8493/ [in Russian].
4. Goloborodjko V. (2022). Emigraciya iz Germanii: niemcy massovo ishchut zemliu obetovannuyu [Emigration from Germany: Germans are massively looking for the promised land]. Retrieved from: https://ruvek.mid.ru/publications/germaniya_i_zarubezhnye_nemtsy_8493/ [in Russian]
5. Natsionalni menshyny w Polshchi: khto krim ukrajinciv [National minorities in Poland: who else besides Ukrainians]. Retrieved from: <https://naszwybir.pl/28921-2/> [in Ukrainian]

6. Nimetskomovna spilnota Belhii [The German-speaking community in Belgium]. Retrieved from: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D1%96%D0%BC%D0%B5%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B0_%D1%81%D0%BF%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D1%82%D0%B0_%D0%91%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D0%B3%D1%96%D1%97 [in Ukrainian].

7. Nimtsi [Germans]. Retrieved from: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D1%96%D0%BC%D1%86%D1%96#cite_note-1 [in Ukrainian].

8. Nimtsi za kordonom zarobliayut bilshe, nizh u FRN (2020) [Germans abroad earn more than in Germany]. Retrieved from: <https://www.dw.com/uk/%D0%BD%D1%96%D0%BC%D0%B5%D1%86%D1%8C%D0%BA%D1%96> [in Ukrainian].

9. Pro Radu nimtsiv Ukrainy. Portal nimtsiv Ukrainy. Internet-resurs etnichnykh nimtsiv Ukrainy [About the Council of Germans of Ukraine. Portal of the Germans of Ukraine. Internet resource of ethnic Germans in Ukraine]. Retrieved from: http://deutsche.in.ua/ua/cms/o_sovete_nemcev_ukrainy.html [in Ukrainian].

10. Top-5 trayin, do yakykh emihruyut nimtsi. (2019). [Top 5 countries to which Germans emigrate]. Retrieved from: <https://www.dw.com/uk/%D1%82%D0%BE%D0%BF-5-%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD-%D0%B4%D0%BE-%D1%8F%D0%BA%D0%B8%D1%85-%D0%B5%D0%BC%D1%96%D0%B3%D1%80%D1%83%D1%8E%D1%82%D1%8C-%D0%BD%D1%96%D0%BC%D1%86%D1%96/a-51211695> [in Ukrainian].

11. Auswandern in die USA – das Land der unbegrenzten Möglichkeiten. (2022). [Emigrating to the USA – The Land of unlimited Opportunities]. Retrieved from: <https://www.wohin-auswandern.de/auswandern-usa> [in German].

12. "Bilan démographique 2022 – Composantes de la croissance démographique, France". Insee. 17 January 2023. ["Bilan démographique 2022 – Components of population growth, France". Insee. 17 January 2023]. Retrieved from: <https://www.insee.fr/fr/statistiques/6686993?sommaire=6686521#titre-bloc-1> [in French].

13. La diaspora française, nouvel acteur de la diplomatie ? [The French diaspora, a new player in diplomacy?]. Retrieved from: https://www.lemonde.fr/idees/article/2015/03/17/la-diaspora-francaise-nouvel-acteur-de-la-diplomatie_4594826_3232.html [in French].

14. La communauté française à l'étranger en chiffres. Ministre de l'europe et des affaires étrangères. [The French community abroad in figures. Minister of Europe and Foreign Affairs]. Retrieved from: https://www.diplomatie.gouv.fr/fr/services-aux-francais/l-action-consulaire-missions-chiffres-cles/la-communaute-francaise-a-l-etranger-en-chiffres/#sommaire_1 [in French].

15. German Americans. Retrieved from: https://en.wikipedia.org/wiki/German_Americans

16. Die Stiftung Verbundenheit mit den Deutschen im Ausland (2022). Stiftungszweck. Deutsche leben in aller Welt. [The Foundation for Solidarity with Germans Abroad (2022). Foundation purpose. Germans living all over the world]. Retrieved from: <https://www.stiftung-verbundenheit.de/de/stiftungszweck/> [in German].

Diaspora policy of Germany and France in modern conditions

Zinko Ihor Zinoviiovych

Candidate of Economic Sciences,
Associate Professor at the Department
of European and Regional Studies
Ivan Franko Lviv National University
Sichovyh Striltsiv str., 19, Lviv, Ukraine
ORCID: 0000-0001-9431-6695

The article deals with topical issues of diaspora policy of two large and influential European countries – the Federal Republic of Germany (FRG, Germany) and the French Republic (FR, France). The essence and main forms and directions of the state's diaspora policy to strengthen its international image are determined. Common and distinctive features of the German and French diasporas spread are highlighted. The author notes a significant difference in the implementation of diaspora policy both for traditional diasporas and for current citizens living abroad. The author makes an introductory remark that the German and French diasporas became the basis for the formation of many political nations in the New World, and therefore do not occupy a significant place in this policy. In addition, Germany pursues a distinctive regional policy toward ethnic Germans in the West and toward Germans in Central and Eastern Europe and the former Soviet Union. The author analyzes Germany's repatriation policy towards ethnic Germans from the countries of former socialism and the USSR. Particular attention is paid to the institutional and organizational support of state support for diasporas in the activities of relevant departments of ministries and agencies, social movements and associations. The author emphasizes the more active cultural, educational and social policy of France in relation to its diaspora and the French abroad. It is emphasized that many components of the diaspora policy of Germany and France in the EU have different approaches than in other regions of the world, since citizens of these countries enjoy many rights in Europe that are the same as local residents. The article analyzes the main directions of political, educational, cultural, economic and social activities in the field of relations with national diasporas and with compatriots abroad. Similarities and differences, successful and problematic aspects of the implementation of diaspora policy in Germany and France are compared. The author analyzes the socio-historical features of the formation of the German and French diasporas in Ukraine and the current state of their social activity. The principles of system analysis, historical and genetic, statistical, comparative and other research methods are used.

Key words: formation and geography of diasporas in Germany and France, diaspora policy, state and non-state institutions, public diplomacy.

Лимар Валерія Валеріївна

Безпековий контекст міжнародних стратегічних комунікацій

УДК 327.316.77

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2023-4.27>

Лимар Валерія Валеріївна
доктор економічних наук, доцент,
професор,
в.о. завідувача кафедри міжнародних
відносин і зовнішньої політики
Донецького національного університету
імені Василя Стуса
вул. 600-річчя, 21, Вінниця, Україна
ORCID: 0000-0002-4328-7529

Актуальність проблеми. У даній роботі досліджується корисність і роль міжнародних стратегічних комунікацій у сфері безпеки в умовах посилення гібридних загроз, інформаційних протистоянь, розвитку інформаційних технологій і соціальних медіа, активізації атак з боку різних державних і недержавних суб'єктів на демократичні цінності, на яких ґрунтується західне суспільство. У цьому широкому і складному контексті міжнародні стратегічні комунікації пов'язують демократичні цінності, державні інститути, інтеграційні об'єднання, такі як НАТО і ЄС, засоби комунікації, різні національних та міжнародних акторів. Міжнародні стратегічні комунікації можуть стати фактором, який необхідний для того, щоб зупинити розвиток неліберальних тенденцій (популістських і/або екстремістських), підвищити стійкість суспільства перед дезінформаційними кампаніями, а також сприяти поширенню серед молодих поколінь і євроскептиків тих цінностей, які забезпечували мир і розвиток Європи протягом останніх 60 років.

Метою даного дослідження є вивчення підходів до розуміння міжнародних стратегічних комунікацій, аналіз документів, які визначають дане поняття, а також визначення ролі міжнародних стратегічних комунікацій у збереженні міжнародної безпеки.

Методи дослідження. Методом компаративного аналізу досліджено підходи до визначення поняття міжнародних стратегічних комунікацій, завдяки загальнонауковим методам пізнання (дедукції та індукції) структуровано основні риси, як характеризують важливість розвитку міжнародних стратегічних комунікацій для збереження міжнародної безпеки.

Результати дослідження. Міжнародні стратегічні комунікації відображають потребу, яку відчувають державні установи, у компоненті, що спрямовує діяльність з комунікації з громадськістю, яка зазвичай здійснюється на основі стратегічного бачення. Стратегія передбачає планування середньо- та довгострокової діяльності з достатньою гнучкістю, щоб врахувати зміни в суспільстві, які можуть завдати шкоди місії або іміджу відповідної установи. Процес стратегічної комунікації має бути достатньо послідовним, чітким і ясным, щоб відобразити динаміку, складність, гнучкість і корисність концепції в організації комунікаційних кампаній установ у сфері безпеки і оборони. Стратегічні комунікації охоплюють різні цілі і методи, характерні для різних видів комунікації, об'єднані єдиним підходом, що забезпечується стратегічною комунікацією, фокусуванням на стратегії як інтегруючому елементі, що сприяє зміні або впливу на ставлення, поведінку і цінності цільової аудиторії. Кінцева мета стратегічних комунікацій полягає в тому, щоб кожен член цільової аудиторії сприймав державні та суспільні цінності, інтереси та цілі як необхідні та реальні, якщо не життєво важливі для індивідуального добробуту.

Таким чином, стратегічні комунікації, мас-медіа, онлайн-комунікація, зв'язки з громадськістю, комунікація впливу, організаційна комунікація в рамках стратегічних комунікаційних кампаній сприяють ефективній та узгодженій організації процесів сприйняття та репрезентації суспільної та соціальної реальності, звертаючись до гетерогенної аудиторії, з різним профілем, яка піддається різним видам дезінформації, користується різноманітними джерелами інформації з різним ступенем достовірності. Без скоординованої стратегії успішна комунікація за таких обставин була б неможливою. Стратегічні комунікації може запропонувати необхідні рамки для роботи гнучких, інтегрованих кампаній, здатних протистояти явищу зміни суспільної реальності, що агресивно підтримується державними акторами, зацікавленими в дестабілізації демократичних суспільств.

Ключові слова: міжнародні стратегічні комунікації, міжнародна безпека, гібридні загрози, комунікаційні кампанії, демократичні цінності, міжнародні актори, права людини.

Вступ. У даній роботі досліджується корисність і роль міжнародних стратегічних комунікацій у сфері безпеки в умовах посилення гібридних загроз, інформаційних протистоянь, розвитку інформаційних технологій і соціальних медіа, активізації атак з боку різних державних і недержавних суб'єктів на демократичні цінності, на яких ґрунтується західне суспільство. У цьому широкому і складному контексті міжнародні стратегічні комунікації пов'язують демократичні цінності, державні інститути, інтеграційні об'єднання, такі як НАТО і ЄС, засоби комунікації, різні національних та між-

народних акторів. Міжнародні стратегічні комунікації можуть стати фактором, який необхідний для того, щоб зупинити розвиток неліберальних тенденцій (популістських і/або екстремістських), підвищити стійкість суспільства перед дезінформаційними кампаніями, а також сприяти поширенню серед молодих поколінь і євроскептиків тих цінностей, які забезпечували мир і розвиток Європи протягом останніх 60 років.

Інформаційною базою дослідження є Національна стратегія публічної дипломатії та стратегічних комунікацій США від червня 2007 р., документи

Об'єднаного штабу Міністерства оборони США, Стратегічного комітету НАТО та роботи Татема С., які присвячені аналізу концептуальних основ міжнародних стратегічних комунікацій.

Метою даного дослідження є вивчення підходів до розуміння міжнародних стратегічних комунікацій, аналіз документів, які визначають дане поняття, а також визначення ролі міжнародних стратегічних комунікацій у збереженні міжнародної безпеки.

Методи дослідження. Методом компаративного аналізу досліджено підходи до визначення поняття міжнародних стратегічних комунікацій, завдяки загальнонауковим методам пізнання (дедукції та індукції) структуровано основні риси, як характеризують важливість розвитку міжнародних стратегічних комунікацій для збереження міжнародної безпеки,

Результати дослідження. Концептуалізація міжнародних стратегічних комунікацій у сфері безпеки вперше з'явилася, коли цей процес був вперше згаданий у «Словнику військових і пов'язаних з ними термінів» Міністерства оборони США, у Вашингтоні, в 2001 р. Раніше і пізніше цей термін використовувався в інших сферах, оскільки стратегічні комунікації передбачаються, застосовуються і практикуються установами, організаціями, компаніями, які хочуть досягти великого, комплексного, середньо- і довгострокового впливу на цільові аудиторії, з якими вони пов'язані, і, таким чином, сприяти просуванню їхніх фундаментальних і визначальних цінностей.

Першим важливим офіційним документом, в якому згадується роль «стратегічних комунікацій» у просуванні цінностей держави у світі, є Національна стратегія публічної дипломатії та стратегічних комунікацій США від червня 2007 р. У цьому документі згадуються цілі національної безпеки США відповідно до Стратегії національної безпеки Сполучених Штатів: «Відстоювати людську гідність; зміцнювати альянси проти тероризму; розряджати регіональні конфлікти; запобігати загрозам від зброї масового знищення; сприяти глобальному економічному зростанню; розширювати коло розвитку; співпрацювати з іншими центрами глобальної сили; трансформувати інститути національної безпеки Америки, щоб вони відповідали викликам і можливостям двадцять першого століття» [1]. У цьому контексті метою процесів публічної дипломатії та стратегічної комунікації була підтримка фундаментальних цінностей та цілей національної безпеки, як вони і повинні були підтримувати:

- підкреслювати відданість США свободі, правам людини, гідності та рівності кожної людини;
- звертатися до тих, хто поділяє ідеали США;
- підтримувати тих, хто бореться за свободу і демократію;
- протидіяти тим, хто сповідує ідеологію ненависті та гноблення [2].

Можна помітити, що ця перша стратегія щодо публічної дипломатії та стратегічних комунікацій має головною метою просування демократичних і ліберальних цінностей на міжнародному, а не на внутрішньому рівні, що фокус і орієнтація зосереджені не на внутрішній ситуації, а на різних регіональних і глобальних контекстах і ситуаціях з точки зору того, що США вважають фундаментальними цінностями для відкритого і вільного суспільства. Кінцевою і надзвичайно амбітною метою є забезпечення безпеки в глобальному масштабі шляхом усунення тих елементів, які суперечать пропагованим цінностям. Ця стратегія також встановлює стратегічні цілі, спрямовані на зарубіжну аудиторію:

- США мають пропонувати позитивне бачення надії та можливостей, яке ґрунтується на її базових цінностях;
- разом зі своїми партнерами США прагнуть ізолювати та маргіналізувати насильницьких екстремістів, які загрожують свободі та миру, яких прагнуть цивілізовані люди кожної нації, культури та віри;
- США повинні працювати над розвитком спільних інтересів та цінностей між американцями та народами різних країн, культур та віросповідань у всьому світі [3].

Водночас, стратегія також визначає аудиторії, на які вона спрямована:

- ключові впливові актори: ті, чия точка зору може мати ефект впливу на все суспільство;
- вразливі групи населення: молодь, жінки та дівчата, меншини;
- масова аудиторія [4].

Аналіз цієї стратегії дає низку переваг для розуміння процесів публічної дипломатії та стратегічних комунікацій. У ній чітко представлені цінності, які необхідно просувати, дії, які необхідно здійснити для їх просування, цілі, яких необхідно досягти, цільові аудиторії, заходи, необхідні для моніторингу процесу, в тому числі способи розподілу ресурсів. Структурно ця стратегія включає в себе всі елементи, необхідні для побудови ефективних стратегічних комунікацій відповідно до безпекових інтересів США. Навіть якщо вона орієнтована на іноземну аудиторію, після досягнення поставлених цілей США також досягають власних інтересів у сфері внутрішньої безпеки.

Незважаючи на те, що Національна стратегія публічної дипломатії та стратегічних комунікацій США пропонує чітку основу для організації стратегічних комунікацій, вона не дає визначення того, що таке стратегічні комунікації як такі. Однак, щоб зрозуміти концепцію, ми можемо звернутися до визначень, які використовуються у сфері безпеки та в інших соціальних сферах для цього процесу. Ми проаналізуємо їх по черзі і синтезуємо визначення того, що може являти собою процес стратегічної комунікації у сфері безпеки.

У 2009 році Об'єднаний штаб Міністерства оборони США [5] у своєму документі запропонував наступне визначення стратегічних комунікацій: «узгодження декількох напрямків діяльності (наприклад, реалізація політики, зв'язки з громадськістю, пересування військ, інформаційні операції тощо), які разом створюють ефекти для підтримки національних цілей. Стратегічна комунікація, по суті, означає обмін значенням (тобто комунікацію) на підтримку національних цілей (тобто стратегічно). Це передбачає як слухання, так і передачу, і стосується не лише інформації, але й фізичної комунікації – дії, яка передає значення» [6].

Очевидно, що це визначення слугує військовим цілям, оскільки воно розроблене Об'єднаним комітетом начальників штабів збройних сил США: у ньому йдеться про маневреність військ, інформаційні операції тощо. Водночас, навіть попри те, що воно дещо плутано виражає ідеї з теорії комунікації, визначення має перевагу в тому, що точно вказує на визначальну природу цього виду комунікації: синхронізація комунікаційних процесів – «узгодження численних напрямів діяльності» – з метою виконання фундаментальних місій конкретних інституцій – «для підтримки національних цілей». Крім того, автори включають у визначення структурні елементи, одні організаційні, інші – процесні, які забезпечують його функціональність: «зв'язки з громадськістю, пересування сил, інформаційні операції».

Цей перелік не є ні випадковим, ні плутаним, оскільки він еkleктично охоплює всю складність дій і процесів, які мають бути синхронізовані для забезпечення узгодженості стратегічних комунікацій. У 2008 році, аналізуючи відносно новий на той час термін, Татем С.А. (S.A. Tatham) пропонує визначення стратегічних комунікацій у сфері оборони. Татем С.А. запропонував визначення стратегічних комунікацій у сфері оборони для уряду Сполученого Королівства: «Систематична серія послідовних і узгоджених заходів, що проводяться на стратегічному, оперативному і тактичному рівнях, які дають змогу зрозуміти цільові аудиторії, визначити ефективні канали, а також розвивати і просувати ідеї та думки через ці канали з метою просування і підтримки певних типів поведінки» [7].

Це роз'яснення стає надзвичайно важливим з двох причин: по-перше, тому що воно дозволяє здійснювати вплив на внутрішню аудиторію, використовуючи засоби і методи стратегічних комунікацій, і, по-друге, тому що в нинішніх умовах воно підтримує використання стратегічних комунікацій для просування демократичних цінностей. Ця нова тенденція до залучення до стратегічних комунікацій була також розвинута в НАТО. У серпні 2010 року НАТО прийняла Військову концепцію стратегічних комунікацій НАТО, в якій дається визначення стратегічних комунікацій з точки зору

Альянсу: Стратегічні комунікації НАТО – це керований керівництвом процес, спрямований на посилення здатності Альянсу узгоджено формулювати свої наративи, теми і повідомлення для зовнішньої і внутрішньої аудиторії. Стратегічний комітет НАТО забезпечує стратегічне політичне і військове керівництво і управління на основі інформаційної стратегії, схваленої Північноатлантичною радою» [8].

Знову ж таки, можна помітити, що аудиторії, на які спрямована комунікація, є однаково зовнішніми і внутрішніми. Важливий і новий елемент, який містить визначення НАТО, пов'язаний зі згадкою про елемент, який становить специфічну відмінність стратегічної комунікації порівняно з іншими комунікаційними процесами: «наративи». Ці наративи являють собою вирази, формули, ідеї, які здатні генерувати нові і різноманітні, але узгоджені теми і повідомлення, спрямовані на будь-якого члена цільової аудиторії в довгостроковій або навіть дуже довгостроковій перспективі. Операціоналізуючи ці наративи, підхід НАТО до міжнародних стратегічних комунікацій стає значною мірою комунікативним, і в цьому він відрізняється від американського, який є здебільшого діяльним і менш комунікативним за своєю природою. Більше того, в НАТО стратегічна комунікація одночасно є функцією управлінських структур, а не лише виконавчих, як це було спочатку в американському підході.

Татем С.А. у своїй роботі 2014 року зазначає, що необхідне подальше роз'яснення щодо того, що таке стратегія НАТО StratCom і що вона передбачає, шляхом уточнення деяких ключових компонентів процесу. На думку Татема С.А., стратегічні комунікації передбачають: «розуміння, інформування і залучення аудиторії для просування інтересів і цілей шляхом впливу на сприйняття, ставлення, переконання і поведінку; узгодження дій, образів, слів на підтримку політики і планування для досягнення всеосяжних стратегічних цілей – визнання того, що всі операції і заходи мають важливий комунікаційний компонент, тому що все, що НАТО говорить і робить, або не говорить і не робить, має передбачувані і непередбачувані наслідки, з передбачуваною і непередбачуваною аудиторією; визнання того, що StratCom є не додатковою функцією, а невід'ємною частиною планування і проведення всіх військових операцій і заходів» [9].

У 2017 році ці ідеї з'явилися в новій військовій політиці НАТО щодо стратегічних комунікацій [10]. Згідно з цією політикою, стратегічні комунікації в НАТО – це «інтеграція комунікаційних можливостей і функцій інформаційного персоналу з іншими видами військової діяльності з метою розуміння і формування інформаційного середовища (IC) на підтримку цілей і завдань НАТО» [11]. Згідно з цією доктриною, реалізація стратегічних комунікацій має ґрунтуватися на спільних зусиллях, які базуються на наступних принципах:

- вся діяльність ґрунтується на цінностях НАТО;
- діяльність визначається цілями, що впливають з наративу, політики і стратегії, розроблених в рамках військово-політичного керівництва;
- авторитет і довіра є життєво важливими атрибутами і повинні бути захищені;
- слова і дії повинні бути узгоджені;
- інформаційне середовище повинно бути зрозумілим;
- комунікація є колективним і інтегрованим зусиллям;
- основна увага приділяється досягненню бажаного ефекту (ефектів) і результату (результатів);
- комунікація здійснюється на всіх рівнях;
- комунікація має повноваження на всіх рівнях [11].

Визначення стратегічних комунікацій та їхніх принципів, викладені в політиці НАТО від 2017 року, чітко вказують на той факт, що початковий фокус на комунікативній складовій стратегічних комунікацій змістився в бік дійових рамок військових операцій з чіткою місією соціального впливу – створення наративів, апеляція до цінностей, підтримання авторитету і довіри – без відмінностей щодо типу цільової аудиторії: внутрішньої чи зовнішньої, вороже налаштованої, лояльної чи байдужої.

Починаючи з 2010 року, стратегічні комунікації стають необхідністю в контексті експоненціального розвитку соціальних медіа, інтенсифікації дезінформації в Інтернеті, диверсифікації засобів, джерел і мішеней маніпулятивних кампаній впливу, зростання дефіциту довіри в західних ліберальних демократіях через прищеплення і підтримку неліберальних ідеологій в європейських країнах і США. Стратегічні комунікації – це процес, покликаний протидіяти реструктуризаційним ефектам дезінформації та зловмисної інформації, спрямований не лише на зовнішню аудиторію з метою просування національних інтересів, але й на внутрішню аудиторію з метою підвищення її стійкості перед лицем інформаційних атак.

Незважаючи на те, що необхідність і важливість стратегічних комунікацій більш ніж очевидна, в цьому відношенні досягнень менше, ніж доктрин. Організаційні, технологічні та інформаційні заходи вітаються в короткостроковій перспективі, оскільки вони можуть лише заблокувати шкідливий контент, що є неабияким досягненням, але цього все одно недостатньо, оскільки будь-який технологічний бар'єр може бути подоланий, а будь-яка організаційна структура може стати недієздатною. Причина такої ситуації криється в самих функціональних особливостях процесу стратегічних комунікацій. Пояснимо їх по черзі.

Розроблені та застосовані в контексті військових операцій з підтримки миру, примусу до миру, соціальної реконструкції, вектори стратегічних комунікацій були створені структурами, які

вже мали таку місію і спеціалізувалися на цьому типі процесів: структури психологічних операцій та інформаційних операцій. Вони займаються соціальним впливом та просуванням інтересів державної безпеки. Підтримка, яку вони надають військовим місіям, є загальноновизнаною, і іноді вони були на передньому краї планування та виконання певних місій. Але все це здійснювалося з орієнтацією на зовнішню аудиторію – аудиторію, яка вважалася супротивником, якщо не вороже налаштованою. І ця ситуація якраз і відображала доктрину PsyOps та InfoOps, згідно з якою конкретні дії, які вони здійснюють, не націлені на внутрішню аудиторію, а лише на аудиторію супротивника. Поки структури PsyOps та InfoOps працюють лише на виконання цієї місії, проблем не виникає, але коли ці структури працюють на стратегічну комунікацію, все стає не так просто, оскільки метою стратегічної комунікації є вплив і на свою внутрішню аудиторію, що суперечить доктринам PsyOps та InfoOps. Ці структури опиняються перед етичною дилемою: чи повинні вони поступитися принципами, на яких вони засновані, чи не виконати свою місію.

Ця дилема має рішення, і воно не є гіпотетичним. Як пояснювалося раніше, перша згадка про стратегічні комунікації як підтримку військових місій з'являється в США в 2001 році, в той самий час, коли в США був визначений перший ворог, який не був альянсом, державою, групою сил, а явищем: тероризм. США розпочали війну проти підступного, дифузного, безперервного явища, в якому задіяні збройні сили, але не тільки. Війна з тероризмом була і залишається війною, яка ведеться як всередині, так і за межами національних кордонів. Інакше ця війна була б програна. Як і будь-яке явище, тероризм не визнає політичних чи культурних кордонів. Він проявляється скрізь, де знаходить проломи в безпеці, і скрізь, де знаходить прихильників.

Те ж саме відбувається сьогодні з іншим явищем, яке отримало кілька назв, яке проявляється під різними личинами і яке вже не є випадковою низкою подій. В його основі лежить трансляція інформаційного контенту, роль якого полягає в деформації сприйняття реальності, послабленні довіри до соціальної структури та руйнуванні відносин солідарності та соціальної згуртованості. Це називається маніпуляцією, дезінформацією, фейковими новинами, альтернативною реальністю. Останнє словосполучення, можливо, є найбільш відповідним до мети, яку воно переслідує, оскільки явище, яке розгортається на наших очах, є нічим іншим, як агресивною спробою змінити суспільну реальність. Це явище, безумовно, набагато підступніше і, можливо, небезпечніше за своїми масштабами і проявами, ніж тероризм. Тероризм беруть на себе його виконавці, ті, хто його підтримує і пропагує. Терористів можна ідентифікувати і визна-

чити як таких. Але авторів, які стоять за цим феноменом зміни суспільної реальності, не можна легко ідентифікувати, не можна оголосити мішенями.

Тим більше, що несвідомо жертви цієї агресії стають, у свою чергу, безневинними векторами, які далі поширюють на себе маніпулятивний контент, дезінформацію, фейки, альтернативні реальності, які генеруються. Таким чином, ми опиняємося в ситуації, коли ці жертви стають супротивниками всередині суспільств, які живуть у тій самій суспільній реальності, але сприймають її у викривленому вигляді через формоутворення, спричинене цим феноменом. Жертви та агресори стають легітимними членами однієї і тієї ж реальності, втягнутими в одні й ті ж соціальні відносини, які вони оцінюють абсолютно протилежним чином. Це успішна формула суспільного і державного розчинення, формула, яка була використана в Україні в 2014 році державними акторами, зацікавленими в розхитуванні соціальних, політичних, економічних артикуляцій цієї країни.

У цьому контексті стає доцільним і необхідним переосмислення доктрини стратегічної комунікації з огляду на її місію. Міжнародні стратегічні комунікації мають стати засобом боротьби з тим інформаційним контентом, який спрямований на зміну суспільної реальності. Здатність виконати цю місію лежить в площині позитивних наративів – елементів, які представляють специфіку стратегічних комунікацій. Позитивні наративи здатні підтримувати та відновлювати адекватне сприйняття суспільної реальності відповідно до інтересів безпеки суспільства та державних інтересів.

Таким чином, стратегічні комунікації можуть бути спрямовані і на внутрішню аудиторію, як передбачав Татем С.А. у 2008 році. Це правда, що в політиці НАТО зі стратегічних комунікацій 2017 року не було розмежування щодо цільової аудиторії, але вона також не була чіткою в цьому відношенні, достатньо чіткою, щоб скасувати політику в галузі пси-операцій та інфо-операцій. Переосмислення такої природи стратегічних комунікацій могло б подолати етичні та доктринальні обмеження щодо впливу на внутрішню аудиторію, а стратегічні комунікації могли б стати ефективним інструментом у розпорядженні демократичних урядів для подолання феномену зміни суспільної реальності. Визначальним напрямком стратегічних комунікацій може стати боротьба з маніпуляціями, дезінформацією, фейковими новинами, альтернативною реальністю, а не вплив на громадськість.

Однак слід сказати, що з явищем зміни суспільної реальності неможливо боротися лише за допомогою позитивних наративів та меседжів впливу, які можуть транслювати стратегічні комунікації. Стратегічна комунікація може підтримувати таку місію лише в середньостроковій перспективі, а в довгостроковій – місія забезпечення

адекватного сприйняття суспільної реальності має належати суспільним освітнім програмам. Разом навчання компетенціям репрезентації суспільної реальності, генерування позитивних наративів та організаційно-технологічні заходи мають шанс побороти феномен зміни сприйняття суспільної реальності, інструментами якого є державні актори, зацікавлені в дестабілізації демократичних урядів і суспільств. Наразі ця боротьба більшою мірою покладається на медіа-інституції, оскільки вважається, що трансляція інформаційного контенту, незалежно від його мети чи характеру, є лише частиною величезного процесу масової комунікації. Поза увагою залишається той факт, що саме ці канали мас-медіа та нові медіа найбільш активно використовуються державними акторами, зацікавленими у поширенні та підтримці феномену зміни суспільної реальності. Більше того, традиційні ЗМІ та інститути нових медіа не мають місії виявлення зовнішніх інформаційних загроз та калібрування суспільної реальності відповідно до інтересів безпеки. Це місія інституцій, відповідальних за просування культури безпеки.

Аспект, який залишається фундаментальним для процесу стратегічних комунікацій, – це необхідність суворої координації та послідовності повідомлень для досягнення бажаних результатів. З цієї причини стратегічні комунікації повинні передбачатися, розроблятися і координуватися на найвищому державному рівні, на тому ж рівні, на якому розробляється стратегія національної безпеки, для того, щоб ці два документи були синхронізовані і трансформували в позитивні наративи ідеї та повідомлення, що стосуються безпеки. А просувати ці ідеї та меседжі будуть за допомогою стратегічних комунікаційних кампаній, які проходять у кілька етапів.

Аналіз цільової аудиторії з метою визначення категорій, на які її можна поділити за: знаннями щодо цінностей, які вона поділяє, цінностей безпеки та інтересів, які вона переслідує; джерелами отримання інформації; ступенем стійкості до дезінформації. Визначення цілей стратегічної комунікації для кожної з виділених цільових груп; на нашу думку, наразі неможливо однією метою охопити всі категорії цільової аудиторії, адже відмінності між групами є суттєвими і продиктовані не лише класичними аспектами: вік, стать, освіта, а й джерелами інформації, з якими взаємодіють представники цільової аудиторії, особистими інтересами та досвідом; епоха соціальних медіа надала можливість кожному представити свої ідеї та створила передумови для того, щоб кожен голос міг заявити про свою індивідуальність і розраховувати на те, що його інтереси та потреби будуть враховані в суспільних діях.

Розробка меседжів одночасно з розробкою плану дій зі стратегічних комунікацій під виглядом позитивних наративів, які можуть трансфор-

мувати універсальні цінності, що пропагуються демократичними урядами: демократію, верховенство права, свободу вираження поглядів, права людини, права меншин, боротьбу з корупцією, у повідомлення, які зрозумілі людям, резонують з ними та співвіднесені з реальністю; позитивні наративи можуть трансформувати абстрактні поняття, інформацію, статистичні дані у розповіді, які легко запам'ятовуються та відтворюються, сприяючи, таким чином, зміні, впливу та адаптації поведінки. Оцінка результатів промоційних кампаній та моніторинг ступеня сприйняття тих чи інших суспільних і соціальних цінностей, які покажуть, якою мірою була досягнута мета стратегічної комунікації, наскільки позитивним наративом вдалося створити відповідну базу для боротьби з явищем зміни суспільної та соціальної реальності, може стати майбутнім напрямком дій та проактивної адаптації позитивних наративів.

Охоплення всіх цих етапів у передбачуваний і послідовний спосіб може призвести до стратегічних комунікаційних кампаній, які відповідають короткостроковій і середньостроковій задекларованій меті, а саме: підтримувати бажану суспільну реальність для внутрішньої аудиторії, щоб проактивно підвищувати стійкість людей перед обличчям дезінформації, фейкових новин, несприятливих альтернативних реальностей.

Висновки. Міжнародні стратегічні комунікації відображають потребу, яку відчують державні установи, у компоненті, що спрямовує діяльність з комунікації з громадськістю, яка зазвичай здійснюється на основі стратегічного бачення. Стратегія передбачає планування середньо- та довгострокової діяльності з достатньою гнучкістю, щоб врахувати зміни в суспільстві, які можуть завдати шкоди місії або іміджу відповідної установи. Процес стратегічної комунікації має бути достатньо послідовним, чітким і ясным, щоб відобразити динаміку, складність, гнучкість і корисність концепції в організації комунікаційних кампаній установ у сфері безпеки і оборони. Стратегічні комунікації охоплюють різні цілі і методи, характерні для різних видів комунікації, об'єднані єдиним підходом, що забезпечується стратегічною комунікацією, фокусуванням на стратегії як інтегруючому елементі, що сприяє зміні або впливу на ставлення, поведінку і цінності цільової аудиторії. Кінцева мета стратегічних комунікацій полягає в тому, щоб кожен член цільової аудиторії сприймав державні та суспільні цінності, інтереси та цілі як необхідні та реальні, якщо не життєво важливі для індивідуального добробуту.

Таким чином, стратегічні комунікації, мас-медіа, онлайн-комунікація, зв'язки з громадськістю, комунікація впливу, організаційна комунікація в рамках стратегічних комунікаційних кампаній сприяють ефективній та узгодженій організації

процесів сприйняття та репрезентації суспільної та соціальної реальності, звертаючись до гетерогенної аудиторії, з різним профілем, яка піддається різним видам дезінформації, користується різноманітними джерелами інформації з різним ступенем достовірності. Без скоординованої стратегії успішна комунікація за таких обставин була б неможливою. Стратегічні комунікації може запропонувати необхідні рамки для розробки гнучких, інтегрованих кампаній, здатних протистояти явищу зміни суспільної реальності, що агресивно підтримується державними акторами, зацікавленими в дестабілізації демократичних суспільств.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Action Plan on strategic communication, 22 June 2015. URL: <http://archive.eap-csf.eu/assets/files/Action%20Plan.pdf>.
2. Comunicare a Comisiei către Parlamentul European, Consiliu, Comitetul Economic și Social European și Comitetul Regiunilor, Combaterea dezinformării online: o abordare europeană, 26 April 2018. URL: <https://eurlex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/PDF/?uri=CELEX:52018DC0236&from=EN>.
3. European Council meeting (19 and 20 March 2015) – Conclusions, 20 March 2015. URL: <https://www.consilium.europa.eu/media/21888/european-council-conclusions-19-20-march-2015-en.pdf>.
4. Final report of the High Level Expert Group on Fake News and Online Disinformation, 12 March 2018. URL: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/final-report-high-level-expert-group-fakenews-and-online-disinformation>.
5. Joint Communication to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, Action Plan against Disinformation, 12 December 2018. URL: https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/action_plan_against_disinformation.pdf.
6. Joint Staff's October 2009 Joint Integrating Concept for Strategic Communication. URL: <https://apps.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a510204.pdf>.
7. Military Concept for NATO Strategic Communications, 12 august 2010. URL: <https://publicintelligence.net/nato-stratcomconcept/>.
8. Questions and Answers about the EastStratCom Task Force, 5 December 2015. URL: https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage_en/2116/.
9. Strategic communications, European External Action Service. URL: https://eeas.europa.eu/headquarters/headquartershomepage/100/strategic-communications_en.
10. U.S. National Strategy for Public Diplomacy and Strategic Communication, 2007. URL: http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/state/natstrat_strat_comm.pdf. Tatham, Steve, Strategic Communication: A Primer, Defence Academy of the United Kingdom, 2008.
11. Tatham, Steve; Le PAGE, Rita, NATO Strategic Communication: More to be Done?, National Defence Academy of Latvia, Center for Security and Strategic Research, Riga, 2014.

Security context of international strategic communication

Lymar Valeriia Valeriivna

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Professor,
Acting Head of the International Relations and Foreign Policy Department
Vasyl' Stus Donetsk National University
600-richchia str., 21, Vinnytsia, Ukraine
ORCID: 0000-0002-4328-7529

Relevance of the problem. *This paper examines the usefulness and role of international strategic communications in the security sphere in the context of growing hybrid threats, information confrontations, the development of information technologies and social media, and intensified attacks by various state and non-state actors on the democratic values on which Western society is based. In this broad and complex context, international strategic communications link democratic values, state institutions, integration associations such as NATO and the EU, communication media, and various national and international actors. International strategic communications can become a factor that is necessary to stop the development of illiberal trends (populist and/or extremist), increase the resilience of society to disinformation campaigns, and promote the values that have ensured peace and development in Europe over the past 60 years among younger generations and Eurosceptics.*

The purpose of this study is to examine approaches to understanding international strategic communications, analyze the documents that define this concept, and determine the role of international strategic communications in maintaining international security.

Research methods. *Using the method of comparative analysis, approaches to defining the concept of international strategic communications are studied, and using general scientific methods of cognition (deduction and induction), the main features that characterize the importance of developing international strategic communications for maintaining international security are structured,*

Results of the study. *International strategic communication reflects the need felt by government agencies for a component that guides public relations activities, which are usually based on a strategic vision. The strategy involves planning medium- and long-term activities with sufficient flexibility to take into account changes in society that may be detrimental to the mission or image of the institution. The strategic communication process should be sufficiently consistent, clear and explicit to reflect the dynamics, complexity, flexibility and usefulness of the concept in organizing the communication campaigns of security and defense institutions. Strategic communication encompasses different objectives and methods typical of different types of communication, united by a single approach provided by strategic communication, focusing on strategy as an integrating element that promotes change or influence on the attitudes, behavior and values of the target audience. The ultimate goal of strategic communication is for each member of the target audience to perceive state and societal values, interests and goals as necessary and real, if not vital, to individual well-being.*

Thus, strategic communications, mass media, online communication, public relations, influence communication, organizational communication within strategic communication campaigns contribute to the effective and coordinated organization of the processes of perception and representation of social and social reality, addressing a heterogeneous audience with different profiles, exposed to different types of disinformation, using various sources of information with varying degrees of reliability. Without a coordinated strategy, successful communication in such circumstances would be impossible. Strategic communications can offer the necessary framework for developing flexible, integrated campaigns that can withstand the phenomenon of changing social reality, aggressively supported by state actors interested in destabilizing democratic societies.

Key words: *international strategic communication, international security, hybrid threats, communication campaigns, democratic values, international actors, human rights.*

Пархомчук Анастасія Дмитрівна

Еволюція відносин США з Королівством Саудівська Аравія

УДК 327(73:5-15:470:510):[620.9]
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2023-4.28>

Пархомчук Анастасія Дмитрівна
аспірантка
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
вул. Юрія Іллєнка, 36/1, Київ, Україна
ORCID: 0000-0002-9972-0504

Лідерство Саудівської Аравії у важливому для інтересів України регіоні Близького Сходу і неодноразово продемонстрована можливість впливати як на регіональний, так і на глобальний порядок денний вимагають вивчення, аналізу та оцінки зовнішньої політики КСА та її відносин з США як глобальною державою. В умовах значних регіональних трансформацій, спричинених «Арабською весною», послаблення таких традиційних центрів сили арабського світу як Єгипет, Сирія, Ірак, зовнішня політика КСА зазнала значних змін і стала більш динамічною та активною. Особливої актуальності для України дослідження набуває у контексті посередницьких зусиль КСА задля розв'язання російсько-українського конфлікту.

Дослідження спирається на теоретичні здобутки школи політичного реалізму. Політологічний підхід застосовується для аналізу теоретичних і концептуальних засад дослідження зовнішньої політики США та КСА. Для аналізу політики американських адміністрацій щодо Саудівської Аравії використано компаративний метод, для виявлення особливостей реалізації політики США щодо Саудівської Аравії – політико-системний метод. Міжнародні процеси в Близькосхідному регіоні розглядаються через призму системного підходу та структурно-функціонального розуміння системи безпеки в цьому регіоні.

Метою роботи є визначення динаміки та особливостей американо-саудівських відносин на основі здійснення їх ретроспективного та прогностичного аналізу в контексті регіональної та глобальної міжнародно-політичної ситуації та впливу американських електоральних процесів на трансформацію стратегій близькосхідної політики США.

Визначено етапи еволюції американо-саудівських відносин. Перший (під час холодної війни) – етап односторонньої залежності КСА від США в політичній, економічній, військово-політичній та інших сферах. Другий (від розпаду Радянського Союзу до 2010-х років) – етап залежності КСА від США в галузі забезпечення безпеки та взаємозалежності в економічній сфері. Третій – етап взаємозалежності і стратегічного партнерства. Доведено, що партнерства, заснованого на співпадінні головних цілей, яке протягом десятиліть визначало американсько-саудівські відносини, більше не існує. Відмінність полягає в геополітичному контексті, особливо війні в Україні, яку адміністрація Дж.Байдена визначила як історичну точку перелому, яка визначатиме майбутнє світового порядку.

Ключові слова: Королівство Саудівська Аравія (КСА), США, Близький Схід, регіональна безпека, нафтовий фактор, стратегічне партнерство, БРІКС, Д. Трамп, Дж. Байден.

Вступ. Послаблення внаслідок подій «Арабської весни» таких традиційних центрів сили арабського світу як Єгипет, Сирія та Ірак сприяло посиленню позиції інших регіональних лідерів Близького Сходу, перш за все Королівства Саудівська Аравія (КСА). Внаслідок «Арабської весни» у регіоні Близького Сходу утворився вакуум лідерства, ефективно заповнений Саудівською Аравією, яка залишилась одним з ключових центрів прийняття регіональних рішень, а її зовнішня політика зазнала значних змін і стала ще більш динамічною та активною. Лідерство у важливому для інтересів України регіоні Близького Сходу і неодноразово продемонстрована можливість впливати як на регіональний, так і на глобальний порядок денний вимагають вивчення, аналізу та оцінки як зовнішньої політики КСА, так і її відносин з США. Особливої актуальності для України дослідження набуває у контексті посередницьких зусиль КСА задля розв'язання російсько-українського конфлікту.

Метою роботи є визначення динаміки та особливостей американо-саудівських відносин в контексті регіональної та глобальної міжнародно-політичної ситуації та американських електоральних

процесів. Після «Арабської весни» відбулись зміни в системі пріоритетів США в двосторонніх відносинах з країнами Близького Сходу. З метою визначення причин та характеру цих змін автор здійснює ретроспективний та прогностичний аналіз американо-саудівських відносин в контексті трансформації стратегій близькосхідної політики адміністрацій Дж. Картера (1977–1981 рр.); Р. Рейгана (1981–1989 рр.); Буша-старшого (1989–1993 рр.); Б. Клінтона (1993–2001 рр.); Буша-молодшого (2001–2009 рр.); Б.Обами (2009–2017 рр.), Д. Трампа (2017–2021 рр.) та адміністрації Дж. Байдена.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Предмет нашого дослідження – американо-саудівські відносини – вивчався як в вітчизняній, так і в зарубіжній науковій думці лише побіжно. Ця проблема розглядалась в працях дослідників зовнішньої політики США на Близькому Сході Г. Гауза [3], О. Хассана [5], М. Лінча [7], П. Ваїкара [9] Подеха Е. [8], Афтанділіана Г. [1]. Серед робіт, присвячених сучасному стану регіональних міжнародних відносин варто виділити роботи М. Лінча [6] Ф. Холлідея [4] та П. Кокберна [2], де аналізуються питання, пов'язані з трансформацією

місця регіону в сучасних міжнародних відносинах, політикою регіональних та зовнірешіональних держав, зокрема США. Серед робіт українських авторів треба відзначити колективну монографію «Близький Схід: міжнародна безпека, регіональні відносини та перспективи для України», в якій детально розглядаються проблеми Близького Сходу в контексті відносин України з державами регіону [11]. Однак загалом можемо констатувати відсутність публікацій, які б були повністю присвячені предмету нашого дослідження.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Більшість досліджень наразі націлені на вивчення близькосхідної політики США та її наслідків для розвитку регіону. Натомість малодослідженим питанням залишається трансформація відносин США з країнами регіону та вплив динаміки цих відносин на глобальну та регіональну міжнародно-політичну ситуацію.

Методи дослідження. Дослідження спирається на теоретичні здобутки школи політичного реалізму. Політологічний підхід застосовується для аналізу теоретичних і концептуальних засад дослідження зовнішньої політики США та КСА. Для аналізу політики американських адміністрацій щодо Саудівської Аравії використано компаративний метод, для виявлення особливостей реалізації політики США щодо Саудівської Аравії – політико-системний метод. Міжнародні процеси в Близькосхідному регіоні розглядаються нами через призму системного підходу та структурно-функціонального розуміння системи безпеки в цьому регіоні.

Результати дослідження. США традиційно мали кілька головних союзників на Близькому Сході, включаючи Ізраїль, Єгипет, Йорданію, Саудівську Аравію та Кувейт. Саудівська Аравія стала важливою для Сполучених Штатів після Другої світової війни, яка підкреслила центральну роль, яку відіграватиме нафта в сучасній військовій стратегії та економічному розвитку. Під час холодної війни у Саудівської Аравії не було іншого вибору, як підтримувати геополітичні цілі Сполучених Штатів. Звісно, вона не могла покладатися на безпеку та економічну допомогу з боку СРСР, який підтримував багатьох регіональних суперників Ер-Ріяду та сповідував революційну комуністичну ідеологію, що суперечила консервативній ісламській основі правління Саудівської Аравії. У той час рішення щодо видобутку нафти в Саудівській Аравії залишалися в руках американських нафтових компаній, які розвивали саудівську нафтову промисловість у 1950-х і 1960-х роках. Сполучені Штати і Саудівська Аравія об'єднувала наявність спільних ворогів та взаємодоповнюючих економічних потреб, що зробило їх партнерами за замовчуванням; спільні інтереси замінили спільні цінності. Єдиним винятком був арабо-ізраїльський конфлікт. Їхні розбіжності в цьому питанні призвели

до найбільшої кризи в історії двосторонніх відносин – нафтового ембарго 1973–74 років, коли у відповідь на підтримку США Ізраїлю у війні Судного дня (жовтень 1973 р.) Саудівська Аравія та п'ять інших арабських країн на короткий час скоротили видобуток нафти і припинили її поставки до США. Це призвело до зростання цін на нафту в чотири рази та до глибоких змін у співвідношенні сил на нафтовому ринку. Країни-виробники, такі як Саудівська Аравія, тепер вирішували питання, американські компанії, які керували саудівською нафтовою промисловістю, стали молодшими партнерами та постачальниками послуг для саудівського уряду. Політика Саудівської Аравії завдала прямої шкоди американській економіці і Вашингтон погрожував військовим втручанням, але кризу вдалося швидко врегулювати після того, як американська дипломатія припинила війну та очолила переговори, кульмінацією яких став єгипетсько-ізраїльський Вашингтонський мирний договір 1979 року. Спільні стратегічні цілі Вашингтона та Ер-Ріяду під час холодної війни, зокрема мінімізація радянського впливу на Близькому Сході, допомогли залікувати розрив між двома столицями. У наступні роки, коли нафта ставала все більш актуальною проблемою для політиків США, підтримка хороших відносин із Саудівською Аравією ставала все більш важливою двопартійною метою. Співпраця зростала протягом 1980-х років, коли дві країни спільно допомагали афганцям та іноземним бойовикам, які протистояли радянській окупації Афганістану, і досягла свого піку під час війни в Перській затоці 1990–1991 років, яка збіглася з закінченням холодної війни та продемонструвала важливість двосторонніх відносин для обох сторін.

Другий період американо-саудівських відносин був періодом однополярності США, який тривав від розпаду Радянського Союзу до 2010-х років. У цей період Сполучені Штати були головним пріоритетом для таких країн, як Саудівська Аравія, які прагнули до партнерства з єдиною глобальною державою і головним гарантом регіональної безпеки. На цьому етапі американо-саудівські відносини стикнулися ще з одним випробуванням – напади 11 вересня, які були сплановані Усамою бен Ладеном, нащадком однієї з найбагатших родин Саудівської Аравії, і вчинені 15 саудівцями (із загальної кількості 19 терористів). Оскільки «Аль-Каїда» націлилася на правлячу родину Саудівської Аравії, а також на Сполучені Штати, дві країни знову виявили, що спільний ворог може їх об'єднати. Під час наступної «війни з терором» за часів президентів США Джорджа Буша і Барака Обами підтримувалися тісні стосунки між розвідувальними службами США та Саудівської Аравії. Ер-Ріяд підтримував дії США навіть тоді, коли королівство публічно сумнівалося в їх зваженості, особливо під час вторгнення в Ірак у 2003 році.

Правління президентів Д.Трампа та Дж. Байдена припадає на третій етап розвитку американо-саудівських відносин. Якщо кінець холодної війни та поступовий занепад "Рах Americana" були відносно раптовими та включали низку драматичних подій, кінець однополярного моменту, навпаки, відбувався поступово. Проте до 2020 року розтрата американських активів і довіри до політики США в Іраці та Афганістані, зростання дисфункції та поляризації в американській внутрішній політиці, піднесення Китаю та спроба Росії повернутися на Близький Схід в якості великої держави створили новий міжнародний і регіональний баланс сил. На відміну від двох попередніх періодів, у третьому відсутність спільного ворога не цементувала американо-саудівські відносини.

Відносини з Саудівською Аравією та іншими авторитарними режимами були важливою складовою політики Дональда Трампа на Близькому Сході. Трамп вважав Саудівську Аравію стратегічним партнером США, зокрема у зв'язку з нафтовою промисловістю та боротьбою з тероризмом. Однак, його підхід до цієї країни був досить суперечливим. У певному сенсі Трамп визнавав історичну основу американо-саудівських відносин: саудівська нафта в обмін на американську парасольку безпеки. Перша закордонна поїздка Трампа була до Саудівської Аравії, де його метою було підняти рівень відносин до «стратегічного партнерства».

Відкинувши попередні припущення творців близькосхідної політики США, а насправді, можливо, не знаючи про ці припущення, Трамп думав про Близький Схід таким чином: в основному є чотири гравці (або, принаймні, можна забути всіх інших) – Ізраїль, Єгипет, Саудівська Аравія та Іран. Перших трьох можна об'єднати проти четвертого. А Єгипет і Саудівська Аравія, враховуючи те, чого вони прагнуть щодо Ірану, тиснутимуть на палестинців, щоб вони уклали угоду з Ізраїлем. З-поміж багатьох невдач Трампа йому безсумнівно можна закидати відсутність професійних знань щодо деталей зовнішньої політики та міжнародних відносин. Це давало можливість деяким країнам регіону підняти на новий рівень відносини зі Сполученими Штатами. Це була реальна політика в стилі Г.Кіссінджера. Сам Г. Кіссінджер, давно знайомий із Трампом, а тепер взявши Кушнера, зятя і радника Д. Трампа, під свою опіку, успішно діяв, допомагаючи організувати зустрічі з китайцями та росіянами [10, с. 34].

Трамп вважав, що американо-саудівське співробітництво сприятиме стабільності в регіоні та зменшить вплив Ірану, який визначався ним як головний ворог США на Близькому Сході. На відміну від своїх попередників, зокрема Б. Обама, Трамп не розглядав права людини як моральну відповідальність чи важливу частину просування ліберального міжнародного порядку, відмовив-

шись від ідеї «демократизації регіону» [10, с. 30]. Одним з найбільш скандальних епізодів було вбивство журналіста Джамалія Хашоггі в саудівському консульстві в Стамбулі у жовтні 2018 року, значення якого і ступінь залучення саудівської верхівки Трамп спочатку спробував зменшити. Д. Трамп розглядав Саудівську Аравію та її лідера наслідного принца Саудівської Аравії Мохаммеда ібн Салмана аль Сауда (відомого як MBS) як важливого партнера США.

Для певних режимів, особливо для саудівців, орієнтованих на родину, Кушнер, зять президента, був набагато більш обнадійливим, ніж інший політик. Після перемоги Трампа на виборах MBS звернулася до зятя Трампа Д.Кушнера і запропонував себе Кушнеру як «свого хлопця в Королівстві Саудівській Аравії». [10, с. 20]. Попередня адміністрація Обама розбудовувала довгі та добре відточені стосунки з суперником MBS, наслідним принцем Мохаммедом бін Найєфом (MBN). Ключові співробітники державного департаменту були стурбовані тим, що зближення Кушнера та MBS зашкодять відносинам з MBN. І, звичайно, так і сталося. Чиновники дердепу обережно висловлювали припущення, що MBS маніпулює Кушнером. MBS запросили відвідати Білий дім у березні 2015 року. MBS очевидно використовував Трампа як частину своєї власної гри влади в королівстві. І Білий дім Трампа, який постійно заперечував, що це так, дозволив йому це зробити. Натомість MBS запропонував низку угод, які мали бути укладені під час запланованого президентського візиту до Саудівської Аравії – першою поїздкою Трампа за кордон. Тому не дивно, що першою країною, яку відвідав Д.Трамп в якості президента, стала Саудівська Аравія. Саудівці планували купити американської зброї на 110 мільярдів доларів, а загалом на 350 мільярдів доларів протягом наступних десяти років. «Сотні мільярдів доларів інвестицій у Сполучені Штати і робочі місця, робочі місця, робочі місця», – заявив президент [10, с. 50].

Заручившись підтримкою США, MBS налагодив зв'язок із іншими саудівськими королівськими особами і затримав Мохаммеда бін Найєфа (MBN), змусивши його відмовитися від титулу кронпринца. Трамп казав друзям, що це вигадали вони з Джаредом: «Ми поставили нашу людину на вершину!» [10, с. 45]

Критики Трампа негативно оцінювали наслідків зміцнення відносин з Саудівською Аравією, зокрема збільшення обсягу продажу озброєнь цій країні, оскільки Саудівська Аравія вела війну в Ємені, яка призвела до гуманітарної катастрофи. Після того, як за наказом Мохаммеда бін Салмана було жорстоко вбито журналіста Джамалія Хашоггі у саудівському консульстві в Стамбулі, Трамп висловив незадоволення, але не зробив суттєвих кроків щодо погіршення відносин з цією країною.

Як зазначали критики політики Д.Трампа, зміцнення відносин з авторитарними режимами могло порушувати демократичні цінності та породжувати етичні питання щодо зовнішньої політики США.

Тим часом і у саудівців з'являються свої претензії. Вони вважали, що останні три президенти США Б. Обама, Д. Трамп, Дж. Байден вважали, що Сполученим Штатам потрібно витратити менше часу та зусиль на Близький Схід. Саудівський режим був занепокоєний тим, що Іран розширив свій вплив в Іраку, Лівані, Сирії та Ємені. Заявленою метою Сполучених Штатів, зосереджених на регіоні Перської затоки протягом останніх 70 років, був захист вільного потоку нафти. Але коли у вересні 2019 року Іран здійснив ракетну та безпілотну атаку на нафтові об'єкти Саудівської Аравії – це був найсерйозніший напад на вільний потік нафти з тих пір, як іракський диктатор Саддам Хусейн підпалив нафтові родовища Кувейту в 1991 році – адміністрація Трампа нічого не зробила, незважаючи на тісні стосунки, які вона підтримувала з Ер-Ріядом. Все це свідчило про те, що Королівство більше не є автоматичним партнером Сполучених Штатів. Стратегічні відносини попередніх часів не повернуться. Але більш обмежена співпраця можлива, навіть якщо внутрішня політика обох сторін продовжуватиме створювати труднощі.

Під час кампанії з висунення в президенти від демократичної партії в 2020 році Байден назвав Саудівську Аравію «ізгоєм». Це була вражаюча жорстка риторика колишнього віце-президента США та сенатора, який десятиліттями мав справу з Саудівською Аравією і завжди був надійним індикатором загальноприйнятої думки щодо зовнішньої політики всередині демократичної партії. Байден відмовився говорити з наслідним принцем і дозволив оприлюднити звіт ЦРУ, який вважав його відповідальним за смерть Хашоггі. Вашингтон обмежив свою підтримку військових зусиль Саудівської Аравії в Ємені та вилучив зенітні ракети Patriot з королівства, навіть коли Саудівська Аравія зіткнулася з ракетними атаками з боку хуситів у Ємені. Адміністрація Байдена прагнула згуртувати міжнародні коаліції проти Росії та Китаю, але Саудівська Аравія не розглядала жодну з цих великих держав як ворогів. Зараз Китай є найбільшим нафтовим клієнтом і торговим партнером КСА. Торгівля між Саудівською Аравією та Китаєм зросла з менш ніж 500 мільйонів доларів у 1990 році до 87 мільярдів доларів у 2021 році [3, с. 5]. Вартість експорту КСА до Китаю, переважно нафти та нафтопродуктів, був більш ніж утричі більший, ніж експорту Саудівської Аравії до США, та майже вдвічі більший до Індії та Японії, другої та третьої за величиною експортних цілей Саудівської Аравії [3, с. 5]. Росія стає необхідним (хоча часом і складним) партнером Саудівської Аравії в управлінні світовим ринком нафти, крім того, висунула тезу щодо «екс-

порту безпеки», тобто запропонувала себе в якості гаранта безпеки Королівства. Країни ОПЕК+ видобувають приблизно 40 мільйонів барелів нафти на день, на Саудівську Аравію та Росію разом припадає більше половини цієї кількості. Рішення ОПЕК+ можуть вплинути на ринок лише в тому випадку, якщо Москва і Ер-Ріяд будуть діяти спільно [3, с. 5]. Хоча Саудівська Аравія завжди віддавала перевагу вищим цінам на нафту, ніж того хотіли б президенти США, королівство час від часу погоджувалося на прохання Вашингтона збільшити пропозицію та отримати більше нафти на ринку, як правило, напередодні виборів у США. Але в жовтні 2022 року благання Вашингтона залишилися непочутими. З точки зору Ер-Ріяда, королівство має використати свій останній шанс заробити до кінця нафтової ери. Це припущення, яке лежить в основі амбітного плану реструктуризації економіки «Візія 2030» наслідного принца – створити більш диверсифіковану економіку Саудівської Аравії під тиском зміни клімату, переходу на альтернативне паливо та інших технологічних змін. Наслідному принцу потрібні всі важелі впливу, які він може отримати, щоб інвестувати в ненафтові сектори саудівської економіки та захистити своє населення від болісних наслідків необхідних реформ, таких як скорочення значних субсидій на комунальні послуги, включно з водопостачанням та електроенергією, а також запровадження 15-відсоткового податку на додану вартість із споживчих покупок. Це пояснює, чому нафтова політика Саудівської Аравії спрямована на підтримку цін на рівні, який може фінансувати амбітні плани наслідного принца і все ще підтримувати стабільний рівень глобального попиту. Ці вимоги не завжди збігаються з виборчим календарем Сполучених Штатів. З меншим збігом між великою стратегією Вашингтона та зовнішньополітичними проблемами Ер-Ріяда, керівництво Саудівської Аравії менш імовірно, ніж у минулому, робитиме президентам США будь-які виборчі послуги, коли мова йде про нафту.

Беремо до уваги, що як майже будь-яке важливе питання в американській політиці, питання відносин США з Саудівською Аравією є інтенсивно поляризованим за партійними лініями, не в меншій мірі тому, що самі саудівці чітко дали зрозуміти, що вони віддають перевагу республіканцям. Американсько-саудівські відносини, як і багато інших питань, опинилися у вирі партійної поляризації в політиці США. Історично президенти США не брали публічної участі, навіть опосередковано, у палацовій політиці. Трамп поставив під сумнів причетність Мохаммеда бін Салмана до вбивства Хашоггі, незважаючи на вагомні докази того, що злочин було здійснено за його наказом.

Російсько-українська війна та подальше зростання цін на нафту змусили адміністрацію Дж. Байдена переглянути свої рішення. Ізоляція саудівців

була можливою під час падіння світового попиту на нафту в умовах пандемії COVID-19. Але коли Сполучені Штати спробували припинити експорт російської нафти, коли світова економіка та попит на нафту почали відновлюватися, Вашингтону знадобилася Саудівська Аравія. Проте поїздка Байдена до Саудівської Аравії виявилася недостатньо результативною. Саудівці були обурені твердженням США, що Байден приїхав не для зустрічі з наслідним принцом, а для участі в багатосторонній зустрічі з державами Ради співробітництва арабських держав Перської затоки (РСАДПЗ). Обидві сторони публічно сварилися з приводу того, чи порушував Байден справу Хашоггі під час приватної розмови з наслідним принцем (Байден сказав, що так, а саудівці сказали, що ні). Зустріч, яка мала покращити стосунки, не досягла мети. Саудівська Аравія занадто публічно сприйняла Трампа, починаючи від пишного прийому на початку його президентства і закінчуючи участю в бізнесі його та його родини після його поразки у 2020 році. Керівництво Саудівської Аравії, схоже, дійшло висновку, що воно не може отримати розуміння від демократів і може лише сподіватися, що республіканці повернуться до влади. Коли Саудівська Аравія відхилила прохання адміністрації Байдена відкласти скорочення видобутку в ОПЕК+ до проміжних виборів, це зміцнило відчуття, що Ер-Ріяд не хотів робити демократам жодних послуг. Взаємні звинувачення між Вашингтоном і Ер-Ріядом поставили під сумнів майбутнє двосторонніх відносин. У відповідь на рішення ОПЕК+ адміністрація Байдена оголосила, що воно переоцінить свої відносини з Саудівською Аравією, декілька членів конгресу представили законопроект, який зобов'язує вивести американські війська з королівства. Ер-Ріяд відмовився відступити, заявивши, що рішення ОПЕК+ було одностайним і засноване на «чисто економічних причинах» [3, с. 2].

За останні місяці настрої обох сторін охололи, і здається малоімовірним, що обіцяна адміністрацією Байдена переоцінка зв'язків із Саудівською Аравією призведе до серйозних змін. Відносини США і Саудівської Аравії переживали і гірші кризи. А в листопаді 2022 року адміністрація Байдена надала суверенний імунітет наслідному принцу Саудівської Аравії Мохаммеду бін Салману на основі його посади прем'єр-міністра Саудівської Аравії у цивільній справі в США, порушеній проти нього нареченою Джамалю Хашоггі. Імунітет є одним із ознак того, що відносини між США та Саудівською Аравією не розриваються, хоча сигналізують про початок нового етапу у їх розвитку. Вперше з середини двадцятого століття, коли почалися відносини, Ер-Ріяд не погоджується з великою стратегією Вашингтона. Як підкреслює Г. Гауз, конфлікт ОПЕК+ вказує на три важливі зміни у двосторонніх відносинах, які виходять за межі особистостей і матимуть довготриваліші наслідки,

ніж дії та реакція тих, хто приймає рішення [3, с. 4]. По-перше, глобальний баланс сил змінився. Вплив Вашингтона слабшає в міру того, як міжнародний порядок стає багатополярним, що дозволяє регіональним центрам сили таким як Саудівська Аравія, зменшувати свою залежність лише від однієї великої держави за рахунок розвитку відносин з КНР та РФ. Свідченням цього стало і рішення КСА увійти до БРІКС. По-друге, оскільки зміна клімату відштовхує світ від викопного палива, Саудівська Аравія прагне заробити на своїх нафтових запасах, поки вона ще може, що визначає її підхід до видобутку та ціноутворення. По-третє, як майже будь-яке важливе питання в американській політиці, питання відносин США з Саудівською Аравією стало інтенсивно поляризованим за партійними лініями в Сполучених Штатах, не в меншій мірі тому, що самі саудівці чітко дали зрозуміти, що вони віддають перевагу республіканцям.

Висновки. Дослідження еволюції американо-саудівських відносин дозволяє виокремити наступні етапи: перший – етап односторонньої залежності КСА від США в політичній, економічній та військово-політичній сферах; другий – етап залежності КСА від США в галузі забезпечення безпеки та взаємозалежності в економічній сфері; третій – етап взаємозалежності і стратегічного партнерства. Але партнерства, заснованого на співпадинні головних цілей, яке протягом десятиліть визначало американсько-саудівські відносини, більше не існує. Для вашингтонських еліт, які звикли до майже гарантованої саудівської підтримки Сполучених Штатів, ця нова реальність є шоком, тому деякі політики різко негативно відреагували на рішення ОПЕК+. Ці реакції стосуються не лише цін на нафту, адже раніше між Саудівською Аравією та США теж було багато розбіжностей з цього приводу. Цього разу відмінність полягає в геополітичному контексті, особливо війні в Україні, яку адміністрація Байдена визначила як історичну точку перелому, яка визначатиме майбутнє світового порядку. Але для Саудівської Аравії, як і для багатьох інших країн, включаючи Індію та Іран, це просто регіональна війна.

В той же час перспективи співпраці щодо відносно вузького кола регіональних та економічних питань залишаються хорошими, якщо обидві сторони зрозуміють необхідність визначення більш реалістичного набору взаємних очікувань. Для Саудівської Аравії ані Китай, ані Росія не можуть забезпечити такий рівень співпраці в галузі безпеки, який можуть Сполучені Штати. Тільки Вашингтон може спроектувати значну військову силу у регіоні Перської затоки, як це було продемонстровано під час війни в Перській затоці 1990–1991 років. І Сполучені Штати теж виграють від співпраці. Закупівля зброї в Саудівській Аравії зменшує собівартість виробництва зброї в США

та з'єднує збройні сили двох держав, сприяючи довгостроковому партнерству. З ймовірним провалом ядерних переговорів з Тегераном шанс на конфронтацію між США та Іраном зростає. Співпраця США з Саудівською Аравією за непередбачених обставин підвищує військову ефективність Об'єднаних сил РСАДПЗ у регіоні, тим самим стримуючи Іран.

У новій глобальній конфігурації сил Вашингтону доведеться частіше зустрічатися з Ер-Ріядом. Елементи продовження співпраці між Сполученими Штатами та Саудівською Аравією все ще існують. Але дві країни повинні відкласти свої нереалістичні мрії про зміну внутрішньої політики або щодо можливостей впливу на внутрішню політику іншої країни. Обидві сторони повинні навчитися мати справу з іншою стороною, незважаючи на те, що вона не така, якою вони хотіли б її бачити. Саудівці повинні відкинути марну віру в те, що одна з політичних партій Сполучених Штатів проти них, а інша – за них. Зусилля вплинути на політику США на користь однієї партії в довгостроковій перспективі неминуче зазнають невдачі, оскільки в двопартійній системі в кінцевому підсумку завжди рано чи пізно приходять до влади інша партія. Ер-Ріяду потрібно докласти серйозних зусиль, щоб переконати демократичний істеблішмент Вашингтона, що він прагне добрих відносин зі Сполученими Штатами, а не лише з республіканцями. Для початку це означає протистояти закликам Трампа допомогти у його поверненні в 2024 році, або через непряму фінансову підтримку, або через політичні кроки, спрямовані на послаблення адміністрації Байдена. З боку США демократи повинні прийняти той факт, що наслідний принц, швидше за все, стане наступним королем Саудівської Аравії і правитиме тривалий час.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Aftandilian G. Trump's mixed messages on the Middle East. *Al Jazeera*. 2019.
2. Cockburn P. *The age of Jihad. Islamic State and the Great War for the Middle East*. VERSO. London-New York. 2017. 473 p.
3. Gause F. *The Kingdom and the Power. How to Salvage the U.S.-Saudi Relationship*. *Foreign Affairs*. 2022.
4. Halliday F. *Revolution and foreign policy*. Cambridge : Cambridge University Press. 1990.
5. Hassan O. *Trump, Islamophobia and US–Middle East relations*. *Critical Studies on Security*. 2017. Vol. 5, N 2. P. 187–191.
6. Lynch M. *Belligerent Minimalism: The Trump Administration and the Middle East*. *The Washington*

Quarterly. 2016. Vol. 39, N 4. P. 127–144.

7. Lynch M. *The new Arab wars. Uprisings and anarchy in the Middle East*. *Public Affairs*. New York. 2016. 284 p.
8. Podeh E. *Trump's Middle East legacy: the good, the bad and ugly – opinion*. *The Jerusalem Post*. 2020. URL: <https://www.jpost.com/opinion/trumps-middle-east-legacy-the-good-the-bad-and-the-ugly-opinion-650738> (дата звернення 22.05.2022).
9. Waikar P. *Reading Islamophobia in Hegemonic Neoliberalism Through a Discourse Analysis of Donald Trump's Narratives*. *Journal of Muslim Minority Affairs*. 2018. Vol. 38, N 2. P. 153–178.
10. Wolff M. *Fire and fury: Inside the Trump White House*. Macmillan USA; 1st edition. USA. 2018. 338 p.
11. Близький Схід: міжнародна безпека, регіональні відносини та перспективи для України: Монографія. Рада нац. безпеки і оборони України, Нац. ін-т пробл. міжнар. Безпеки; Відп. редактор Б.О.Парахонський. К. ; ПЦ «Фоліант», 2008. 591 с.

REFERENCES:

1. Aftandilian G. (2019). *Trump's mixed messages on the Middle East*. *Al Jazeera*. [in English].
2. Cockburn P. (2017). *The age of Jihad. Islamic State and the Great War for the Middle East*. VERSO. London-New York. 473 p. [in English].
3. Gause F. (2022). *The Kingdom and the Power. How to Salvage the U.S.-Saudi Relationship*. *Foreign Affairs*. [in English].
4. Halliday F. (1990). *Revolution and foreign policy*. Cambridge: Cambridge University Press. [in English].
5. Hassan O. (2017). *Trump, Islamophobia and US–Middle East relations*. *Critical Studies on Security*. Vol. 5, N 2. P. 187–191. [in English].
6. Lynch M. (2016). *Belligerent Minimalism: The Trump Administration and the Middle East*. *The Washington Quarterly*. Vol. 39, N 4. P. 127–144. [in English].
7. Lynch M. (2016). *The new Arab wars. Uprisings and anarchy in the Middle East*. *Public Affairs*. New York. 284 p. [in English].
8. Podeh E. (2020). *Trump's Middle East legacy: the good, the bad and ugly – opinion*. *The Jerusalem Post*. URL: <https://www.jpost.com/opinion/trumps-middle-east-legacy-the-good-the-bad-and-the-ugly-opinion-650738> (дата звернення 22.05.2022). [in English].
9. Waikar P. (2018). *Reading Islamophobia in Hegemonic Neoliberalism Through a Discourse Analysis of Donald Trump's Narratives*. *Journal of Muslim Minority Affairs*. Vol. 38, N 2. P. 153–178. [in English].
10. Wolff M. (2018). *Fire and fury: Inside the Trump White House*. Macmillan USA; 1st edition. USA. 338 p. [in English].
11. Blyzkyi Skhid: mizhнародna bezpeka, regionalni vidnosyny ta perspektyvy dlia Ukrainy: monohrafiia. (2008).[The Middle East: international security, regional relations and prospects for Ukraine]. Kyiv: Foliant. 591 s. [in Ukrainian].

The evolution of US relations with the Kingdom of Saudi Arabia

Parkhomchuk Anastasiia Dmytrivna

Postgraduate Student
Educational and Scientific Institute
of International Relations
of Taras Shevchenko National University
of Kyiv
Yuriia Illienka str., 36/1, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-9972-0504

Resume: Saudi Arabia's leadership in the Middle East region, which is important for Ukraine's interests, and the repeatedly demonstrated ability to influence both the regional and global agenda require the study, analysis and assessment of the KSA's foreign policy and its relations with the United States as a global power. In the conditions of significant regional transformations caused by the "Arab Spring", the weakening of such traditional power centers of the Arab world as Egypt, Syria, Iraq, the foreign policy of the KSA underwent significant changes and became more dynamic and active. The study is particularly relevant for Ukraine in the context of the KSA's mediation efforts to resolve the Russian-Ukrainian conflict.

The study is based on the theoretical achievements of the school of political realism. The political science approach is used to analyze the theoretical and conceptual foundations of the study of the foreign policy of the United States and the Central African Republic. The comparative method was used to analyze the policy of the American administrations in relation to Saudi Arabia, and the political-systemic method was used to identify the specifics of the implementation of the US policy in relation to Saudi Arabia. International processes in the Middle East region are considered through the prism of a systemic approach and a structural and functional understanding of the security system in this region.

The purpose of the work is to determine the dynamics and characteristics of American-Saudi relations based on their retrospective and predictive analysis in the context of the regional and global international political situation and the influence of American electoral processes on the transformation of US Middle Eastern policy strategies.

The stages of the evolution of American-Saudi relations are defined. The first (during the Cold War) is the stage of unilateral dependence of the KSA on the USA in political, economic, military-political and other spheres. The second (from the collapse of the Soviet Union to the 2010s) is the stage of the KSA's dependence on the United States in the field of security and interdependence in the economic sphere. The third is the stage of interdependence and strategic partnership. It has been proven that the partnership based on the coincidence of the main goals, which defined the US-Saudi relationship for decades, no longer exists. The difference lies in the geopolitical context, especially the war in Ukraine, which the Biden administration has identified as a historical turning point that will determine the future of the world order.

Key words: Kingdom of Saudi Arabia (KSA), USA, Middle East, regional security, oil factor, strategic partnership, BRICS, D. Trump, J. Biden.

Пархомчук Олена Станіславівна

Штучний інтелект як мегатренд глобального розвитку

УДК 327(341.018.351.746.1)
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2023-4.29>

Пархомчук Олена Станіславівна
доктор політичних наук, професор
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
вул. Юрія Іллєнка, 36/1, Київ, Україна
ORCID: 0000-0001-6261-5380

Актуальність проблеми. Штучний Інтелект (ШІ) є найбільш важливим технологічним мегатрендом нашого часу. Його роль у глобальному розвитку набуває все більшого значення, оскільки він впливає на економіку, соціум, медицину, екологію, безпеку та інші аспекти людського життя.

Основною метою даного дослідження є вивчення та аналіз впливу ШІ на глобальний розвиток. Ми прагнемо проаналізувати його потенціал, визначити ключові виклики та переваги, які він приносить, а також розглянути шляхи оптимального використання цієї технології для досягнення сталого та гармонійного розвитку на планеті. Методи. Дослідження базується на аналізі актуальних даних та наукових джерел, включаючи статистичні дані, наукові статті, доповіді конференцій та аналітичні огляди. Методи аналізу дозволяють систематизувати та оцінити вплив ШІ на глобальний розвиток.

Результати дослідження. Дослідження вказує на значущий вплив ШІ на всі сфери життя: від покращення ефективності виробництва та розвитку медичних технологій до трансформації екологічних підходів та боротьби з глобальними викликами. Проте, поряд з можливостями, ШІ породжує етичні, правові та соціальні питання, які потребують ретельного вивчення та розробки стратегій для забезпечення балансу між інноваціями та загальним добробутом суспільства. Досягнення гармонійного використання ШІ є важливим завданням для сталого глобального розвитку у майбутньому.

Результати дослідження свідчать про важливий вплив Штучного Інтелекту (ШІ) як мегатренду на глобальний розвиток. Однак цей вплив супроводжується викликами, такими як етичні аспекти, конфіденційність даних, нерівність та безпека. Для подальшого розвитку важливо: створення міжнародних етичних нормативів для використання ШІ, щоб уникнути зловживань та захистити права та свободи особи; сприяння співпраці між країнами та міжнародними організаціями для обміну досвідом та координації використання ШІ для глобальних викликів; захист конфіденційності та безпеки, розробка міжнародних стандартів та політик для забезпечення безпеки та конфіденційності даних у світі зростаючого ШІ. Продовження цього дослідження може бути глибоке аналітичне дослідження впливу ШІ на конкретні сфери, розробка пропозицій щодо ефективного використання ШІ в міжнародних відносинах, а також моніторинг та аналіз динаміки розвитку ШІ та його впливу на глобальний розвиток.

Ключові слова: штучний інтелект, глобальний розвиток, міжнародні відносини, теорія міжнародних відносин, політичний лібералізм, політичний реалізм, міжнародні конфлікти, кібербезпека, кібервійни.

Вступ. В сучасному світі технологічні інновації та штучний інтелект стали не лише ключовими каталізаторами технологічного прогресу, але й невід'ємними складовими політичного, економічного та соціокультурного розвитку. Ці мегатренди перетинають межі традиційних дисциплін, відкриваючи широкі можливості для аналізу та перетворення сучасних політичних реалій. У цій статті буде розглянуто вплив технологічних інновацій, зокрема штучного інтелекту, на політичні процеси та динаміку міжнародних відносин, а також їх потенціал у вирішенні важливих глобальних викликів. Буде звернуто увагу на те, як ці технологічні зміни перетворюють політичну реальність та вимагають адаптації традиційних моделей управління та прийняття політичних рішень до нового технологічного ландшафту.

Метою статті є аналіз впливу технічних інновацій, зокрема штучного інтелекту, на сучасну політичну динаміку та глобальні відносини. Стаття спрямована на висвітлення ключових аспектів цього впливу та визначення потенціалу технологій для політичних процесів у сучасному світі. Акцен-

том статті є розгляд та аналіз, як технічні інновації, зокрема штучний інтелект, змінюють стратегії політичних акторів, масштаби комунікації та способи мобілізації громадськості.

Окрім того завданням цієї статті є розглянення відмінностей та подібності використання штучного інтелекту у сфері міжнародних відносин та з'ясування, як ці технології впливають на міжнародні відносини та глобальну безпеку, які глобальні проблеми можуть бути вирішені за допомогою штучного інтелекту та технологій, розгляд перспективи їх використання для досягнення сталого розвитку та збалансованого глобального розвитку.

Методи дослідження. Автор використовує декілька методів дослідження статті, такі як контент-аналіз – аналіз текстуального та мультимедійного контенту з метою виявлення ключових тем, тенденцій та образів, пов'язаних із впливом технічних інновацій та штучного інтелекту на політичну сферу; кейс-стаді: аналіз окремих випадків, які ілюструють вплив технологічних інновацій на політичні процеси та міжнародні відносини; системний аналіз – для вивчення та аналізу взаємодії різних

компонентів системи, що дозволяє зрозуміти комплексний вплив технічних інновацій та штучного інтелекту на політичну систему.

Виклад основного матеріалу. Сучасний світ перебуває на переломному етапі, де технологічні інновації, зокрема штучний інтелект, стають головними каталізаторами змін у різних сферах життя суспільства, в тому числі в галузі міжнародних відносин і світової політики.

Ще одна з галузей, яка значно перетворюється під впливом ШІ, є політика. Ця стаття присвячена дослідженню впливу технологічних інновацій на політичні процеси та їхню важливу роль у реформуванні сучасної політичної реальності.

Ще в 1983 році Д. Нейсбіт в своїй книзі «Мегатренди» використавши контент-аналіз зазначав, що тренди як коні, на ніх легше їхати туди, куди вони прямують. [10] Він визначив десять основних мегатрендів того часу, і першим він назвав перехід від індустріального суспільства до інформаційного. Він писав, що майбутнє за комп'ютеризацією і інформатизацією суспільства.

Друга половина ХХ століття, ознаменувалась технічними проривами в інформаційній сфері. В 1953 році інженер М.Купер, батьки якого емігрували з Ірпіння до США, виробляє в компанії «Motorola» перший мобільний телефон [4].

Штучний інтелект (ШІ) виникає у середині 20 століття, коли почали розробляти перші комп'ютери та програми для моделювання імітаційного мислення. Термін «штучний інтелект» був введений у 1956 році на конференції Дартмутського коледжу. З того часу розробка ШІ значно поширилася, включаючи навчання машин, розпізнавання образів та розуміння природних мов [8, с. 226].

Технологічні інновації, передусім штучний інтелект, революціонізують стратегії політичних акторів. Аналіз великих обсягів даних дозволяє краще розуміти виборчу базу та настрої громадськості. Політичні партії та кандидати можуть персоналізувати свою кампанію, адаптуючи її до конкретних груп населення. Це сприяє підвищенню ефективності та точності політичних стратегій, спрямованих на здобуття підтримки [2].

Технологічні інновації значно розширюють масштаби політичної комунікації. Соціальні мережі, онлайн платформи та мобільні додатки надають можливість політичним лідерам спілкуватися з великою аудиторією швидко та ефективно. Однак, важливо враховувати вплив алгоритмів, які керують відображенням інформації, щоб уникнути формування інформаційних «бульбашок» та забезпечити об'єктивне сприйняття [5].

Технологічні засоби дозволяють створювати нові форми мобілізації громадськості. Від електронних петицій до краудфандінгу для політичних кампаній – технології роблять участь громадськості в політичних процесах більш доступною та ефек-

тивною. Також, інтерактивність онлайн-платформ сприяє залученню молоді до політичних обговорень та активної участі у громадському житті.

Штучний інтелект (ШІ) у сфері глобальної політики та безпеки представляє собою істотний каталізатор для трансформації традиційних підходів. Ці технології мають потенціал не тільки оптимізувати процеси, але й перетворити спосіб мислення та прийняття стратегічних рішень у сучасній політичній реальності.

ШІ аналізує величезні обсяги даних, включаючи новини, соціальні медіа, економічні показники та інші джерела. Це дозволяє створювати точні прогнози щодо динаміки міжнародних конфліктів, економічних тенденцій, а також впливу політичних рішень. ШІ може використовуватися для моделювання політичних сценаріїв та їхнього впливу на світову арену. Це дозволяє лідерам та аналітикам аналізувати можливі наслідки та обирати найкращі стратегії.

Системи штучного інтелекту можуть надати політикам матеріали для аналізу та рекомендації для кращого прийняття рішень. Це полегшує розробку ефективних політичних стратегій та дозволяє більш обдуманно впливати на глобальні події. Він сприяє оптимізації використання ресурсів у глобальних справах, включаючи фінанси, енергію та природні ресурси. Це важливо для сталого розвитку та збереження середовища.

Урахування цих аспектів та вдосконалення використання штучного інтелекту у глобальній політиці може мати значущий вплив на міжнародні відносини та сприяти досягненню більш стійкого та співпрацюючого світу. Однак, важливо також враховувати етичні та безпекові аспекти для забезпечення стабільності та впевненості в використанні штучного інтелекту на міжнародній арені. Штучний інтелект (ШІ) та сучасні технології мають непередбачуваний потенціал для розв'язання найскладніших глобальних проблем, які стоять перед сучасністю. Ці інновації відкривають шляхи до досягнення сталого розвитку та збалансованого глобального росту [6].

Технологічні інновації і цифрова трансформація відіграють важливу роль у сучасному контексті міжнародних відносин. Існує декілька аспектів, які підкреслюють їх важливість. По-перше технології, такі як соціальні медіа, месенджери та відеозв'язок, дозволяють миттєво обмінюватися інформацією між державами, дипломатами та громадськістю. Це спрощує комунікацію, сприяє швидкому реагуванню на події та забезпечує зближення народів та культур. По-друге, цифрові технології дозволяють громадянам брати участь у політичному процесі через електронне голосування, петиції та онлайн-консультації. Це зміцнює демократичні процеси, забезпечує більшу відкритість та участь громадян. По-третє, технологічні інновації сприяють

розвитку електронної комерції, що розширює можливості міжнародної торгівлі та забезпечує ефективнішу діяльність бізнесу. Крім того, цифрові технології сприяють розвитку нових галузей, таких як штучний інтелект, Інтернет речей та блокчейн, що впливає на глобальну економіку та змінює підходи до міжнародної співпраці. По-четверте, зростання цифрової залежності призводить до збільшення загроз кібербезпеці [1]. Держави повинні активно працювати над захистом своїх критичних інфраструктур, даних та систем від кібератак. Технологічні інновації також створюють нові можливості для проведення кібервійни та маніпуляцій інформацією, що вимагає розробки відповідних стратегій та політичних рішень. По-п'яте, світ стикається зі складними глобальними викликами, такими як зміна клімату, пандемії, тероризм та міграційні кризи [3]. Технології та цифрова трансформація можуть служити інструментами для виявлення, аналізу та вирішення цих проблем на міжнародному рівні.

Таким чином, технологічні інновації та цифрова трансформація відкривають нові можливості та виклики у сфері міжнародних відносин. Держави, організації та індивіди повинні адаптуватися до цих змін та активно співпрацювати, щоб забезпечити стійкий розвиток та збереження безпеки в глобальному світі.

Ступінь розробки проблеми. Розвиток ШІ не міг не привернути уваги теоретиків міжнародних відносин. Ціла низка вчених займається впливом ШІ на теорію і практику міжнародних відносин.

Наукова школа реалізму у міжнародних відносинах ставить акцент на концепцію влади, інтересів та безпеки в контексті міжнародної політики. Відомо, що традиційний реалізм, особливо структурний, акцентує увагу на розподілі влади між національними державами, конфліктах і балансі сил як основних детермінантах міжнародного порядку. Щодо штучного інтелекту, деякі теоретики реалізму вказують, що він може бути розглянутий як новий елемент у геополітичних стратегіях та в сфері національної безпеки. Штучний інтелект може впливати на збір та аналіз інформації, прийняття рішень у кризових ситуаціях, а також на мілітарні технології та зброю.

Серед дослідників слід зазначити Бхасо Ндзедзе, завідувача кафедри політики та міжнародних відносин в Університеті Йоганнесбурга. Його дослідження та академічна діяльність охоплюють різні аспекти політичних наук та міжнародних відносин, з фокусом на вплив штучного інтелекту на ці сфери та їх етичні аспекти. Він досліджує вплив штучного інтелекту на теорію міжнародних відносин, зокрема різні аспекти того, як штучний інтелект може змінювати стратегії взаємодії міжнародних акторів, вирішення конфліктів, аналіз геополітичних та економічних процесів, а також вплив на безпеку та міжнародну політичну динаміку [11].

Наукова школа лібералізму робить акцент на співпрацю, міжнародний порядок, роль міжнародних інституцій, прав людини та важливість вільної торгівлі. Ліберали підкреслюють роль міжнародних угод, дипломатії та міжнародних організацій у сприянні мирному співіснуванню. У відношенні до штучного інтелекту, лібералізм зазвичай підходить до нього з оптимізмом. Ліберали вважають, що штучний інтелект може сприяти співпраці та розвитку технологій, що полегшують життя людей та сприяють глобальній стабільності. Штучний інтелект розглядається як інструмент для вирішення складних світових проблем, таких як зміна клімату, боротьба з хворобами та нерівність. Також акцентується увага на важливості етичного регулювання розробки та застосування штучного інтелекту з урахуванням прав та свобод людини. Отже, в ліберальному підході підтримується конструктивний взаємозв'язок між розвитком штучного інтелекту та сприятливим міжнародним співробітництвом [11].

Реалісти та ліберали мають різні погляди на роль та вплив штучного інтелекту в міжнародних відносинах. Реалісти розглядають міжнародну систему як анархічну, де держави змагаються за владу та вплив. Їм цікаві можливості штучного інтелекту для посилення військової потужності та геополітичного впливу. Ліберали бачать можливості співпраці та глобального розвитку завдяки штучному інтелекту. Вони підкреслюють важливість міжнародних стандартів та спільних угод у галузі штучного інтелекту для гармонійного розвитку.

Щодо сприйняття сили та влади, реалісти більше фокусуються на використанні штучного інтелекту для зміцнення національних інтересів та забезпечення безпеки, включаючи військові застосування технологій штучного інтелекту. Ліберали бачать потенціал штучного інтелекту для співпраці та вирішення глобальних проблем, таких як зміна клімату та глобальні економічні нерівності [7].

В питаннях регулювання та етики реалісти більше зосереджені на внутрішньодержавному використанні штучного інтелекту, не завжди надаючи пріоритет міжнародним стандартам та регулюванню. Ліберали бачать потребу в глобальному етичному регулюванні розробки та застосування штучного інтелекту, враховуючи права та свободи людини.

Ці різниці в підходах відображають загальні принципи реалістичної та ліберальної традиції в міжнародних відносинах, адаптовані до сучасного виклику розвитку штучного інтелекту. Точки зору дослідників можуть відрізнятися в залежності від конкретних теоретичних уявлень. Однак багато вчених визнають, що штучний інтелект впливає на міжнародну політику та геополітичні зрушення, обговорюючи його в контексті сучасних міжнародних відносин та безпеки [9].

Технологічні інновації та цифрова трансформація мають значний вплив на глобальну політику та міжнародні відносини. Автор пропонує звернутись до деяких аспектів цього впливу. Насамперед, це зміна комунікаційних засобів і вплив на дипломатію. Інформаційні технології та соціальні медіа дозволяють державам та дипломатам ефективніше спілкуватися, обмінюватися думками та ідеями, взаємодіяти з громадськістю. Це створює нові можливості для глобальної дипломатії, публічної дипломатії та міжнародного спілкування.

Другий аспект – це вплив на глобальну безпеку. З одного боку, технологічні інновації забезпечують нові можливості для покращення безпеки та запобігання конфліктам. Наприклад, цифрові технології можуть бути використані для моніторингу, прогнозування та реагування на кризові ситуації. З іншого боку, вони також створюють нові загрози, пов'язані з кібербезпекою, кібершпигунством та кібератаками, що вимагають міжнародного співробітництва та розвитку відповідних норм та політик.

Третій аспект – вплив на економічні відносини. Цифрова трансформація руйнує традиційні географічні бар'єри і створює нові можливості для міжнародної торгівлі та економічного співробітництва. Електронна комерція, електронне платіжництво та глобальні цифрові платформи забезпечують нові канали для бізнесу, збільшуючи доступ до ринків і сприяючи зростанню міжнародного бізнесу.

Вплив на глобальні виклики як один з аспектів також згадується автором. Технологічні інновації допомагають вирішувати глобальні проблеми, такі як зміна клімату, охорона навколишнього середовища, охорона здоров'я та боротьба зі світовими пандеміями. Цифрові технології дозволяють збирати та аналізувати великі обсяги даних, розробляти моделі прогнозування та сприяти глобальному співробітництву у вирішенні цих проблем.

Також не слід забувати як один з аспектів вплив на геополітичну конкуренцію. Технологічні інновації стають предметом геополітичної конкуренції між державами. Країни змагаються за лідерство у сфері штучного інтелекту, кібербезпеки, квантових технологій та інших стратегічно важливих сферах. Це впливає на геополітичні відносини, альянси та конфлікти між країнами.

Всі ці аспекти свідчать про те, що технологічні інновації та цифрова трансформація мають суттєвий вплив на глобальну політику та міжнародні відносини, змінюючи спосіб взаємодії, конкуренції, співпраці та вирішення глобальних проблем.

Щодо назв штучних інтелектів, існує багато систем і платформ, які використовують штучний інтелект для різних цілей. Такі як IBM Watson – американська платформа штучного інтелекту та когнітивних обчислень, яка використовується для аналізу даних, розпізнавання мови, виявлення патернів та розуміння природної мови; Google DeepMind –

це британсько-американська компанія, що спеціалізується на розробці систем штучного інтелекту, їхній найвідоміший проект – AlphaGo, комп'ютерна програма, яка здобула перемогу над чемпіоном гри в Го; Amazon Alexa – це голосовий асистент, розроблений компанією Amazon, який використовує штучний інтелект для розпізнавання мови, пошуку інформації та виконання різних завдань; Microsoft Cortana – це особистий асистент, розроблений компанією Microsoft, який використовує штучний інтелект для надання інформації, контролю пристроїв та взаємодії з користувачами; Tesla Autopilot – це система автоматизованого водіння в автомобілях Tesla, яка використовує штучний інтелект для аналізу даних з сенсорів та прийняття рішень щодо керування автомобілем; Netflix рекомендації – Netflix використовує штучний інтелект для аналізу ваших переглядів та звичок перегляду, щоб рекомендувати вам фільми та серіали, які вам можуть сподобатися; Siri – це голосовий асистент, розроблений компанією Apple, який використовує штучний інтелект для розпізнавання мови, відповідей на запитання та виконання завдань на пристроях Apple; IBM Watson for Oncology – це система штучного інтелекту, розроблена IBM, яка використовується у медицині для аналізу медичних даних та надання рекомендацій щодо лікування онкологічних захворювань; Google Translate – Google Translate використовує штучний інтелект для перекладу текстів та мовних виразів між різними мовами; Facebook Facial Recognition – Facebook використовує штучний інтелект для розпізнавання обличчя у фотографіях та позначення людей на зображеннях.

Ці приклади показують широкий спектр застосування штучного інтелекту в різних сферах, від автомобільної промисловості до медицини та соціальних мереж. Штучний інтелект продовжує розвиватись, і його можливості стають все більш розширеними. Водночас, вчені не можуть гарантувати, що ШІ не візьме нвад ними верх. До того ж ШІ не знайомі поняття етики і моралі (7).

Соціальні медіа та комунікаційні платформи суттєво впливають на дипломатичну діяльність та публічну дипломатію. Соціальні медіа та комунікаційні платформи дозволяють дипломатам спілкуватися безпосередньо з громадськістю та іншими дипломатичними представниками по всьому світу. Це збільшує можливості для обміну інформацією, донесення позицій та будує мости між народами. Соціальні медіа стали важливим інструментом для публічної дипломатії, яка передбачає взаємодію дипломатичних представників з громадськістю та створення позитивного образу своєї країни. Дипломати можуть використовувати соціальні мережі для розповсюдження повідомлень, відеоматеріалів, інтерв'ю та створення діалогу зі своїми аудиторіями. Соціальні медіа дозво-

ляють дипломатам оперативно реагувати на події та швидко поширювати повідомлення. Інформація може поширюватися миттєво і досягати широкої аудиторії в режимі реального часу. Це дозволяє дипломатам активно залучатися до глобальних дискусій та впливати на суспільну думку. Соціальні медіа можуть також створювати виклики для дипломатії, оскільки дипломати повинні бути готові реагувати на спалахи конфліктів, фейкову інформацію, дезінформацію та віральні теми, які можуть вплинути на міжнародні відносини. Соціальні медіа надають доступ до значної кількості інформації, включаючи висловлювання дипломатів, політичні позиції, коментарі експертів та міжнародні новини. Це дозволяє дипломатам бути краще освіченими та знаходити спільні точки зору з іншими представниками інших держав.

Висновки. Приходимо до висновку, що соціальні медіа та комунікаційні платформи мають значний вплив на дипломатичну діяльність та публічну дипломатію, розширюючи комунікаційні можливості та створюючи нові виклики для дипломатів.

Технологічні інновації та штучний інтелект на сучасному етапі є не просто трендами, а мегатрендами, що перетворюють усі сфери життя суспільства та глобальну економіку. Зокрема, дві ключові сфери впливу технологічних інновацій і штучного інтелекту – це медична та екологічна.

Сучасний світ переживає значний вплив технічних інновацій та штучного інтелекту на міжнародну політику. Ці технологічні мегатренди перетворюють способи міжнародних відносин, геополітичні стратегії та взаємодії між країнами.

Зростання технологій, включаючи штучний інтелект, породжує нові виклики у сфері кібербезпеки та можливість кібервійни. Країни тепер мають бути відкриті до ефективних міжнародних договорів та нормативного регулювання, щоб забезпечити стійкість та безпеку в цифровій сфері. За допомогою штучного інтелекту можна створювати та розповсюджувати дезінформацію та маніпулювати громадською думкою. Це вимагає ефективних заходів регулювання та співпраці міжнародних організацій для боротьби з фейками та маніпуляціями.

Штучний інтелект може полегшити аналіз складних міжнародних проблем та сприяти дипломатичним вирішенням конфліктів. Але важливо забезпечити прозорість, етичність та відкритість у використанні штучного інтелекту в цілях сприяння миру та співпраці.

Розвиток технологій та штучного інтелекту перетворює геополітичні стратегії країн у боротьбі за технологічне лідерство. Ефективне використання цих технологій сприяє зростанню економічній потужності країн та впливу на міжнародні партнерства.

Для ефективного використання технологій та штучного інтелекту необхідна глобальна співпраця та розробка міжнародних стандартів та прин-

ципів регулювання для забезпечення мирного та стійкого світу.

В цілому, технічні інновації та штучний інтелект впливають на міжнародну політику, змінюючи парадигми відносин між країнами та вимагаючи нових підходів до забезпечення глобальної стабільності, безпеки та співпраці.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дячук В. Штучний інтелект: що це і яку несе небезпеку. 2018. Lifestyle 24. URL: https://24tv.ua/techno/shtuchniy_intelekt_shho_tse_i_yaku_nese_nebezpeku_n914662
2. Улянівський Т. Штучний інтелект – це продовження еволюції. ZBRUC. 2017. URL: <https://zbruc.eu/node/71907>
3. Benen S. For 14th straight week, unemployment filings top 1 million. MSNBC. June 25, 2020. URL: <https://www.msnbc.com/rachel-maddow-show/14th-straight-week-unemployment-filings-top-1-million-n1232091>.
4. Cellan-Jones R. Stephen Hawking warns artificial intelligence could end mankind. URL: <https://www.bbc.com/news/technology-30290540>.
5. Keynes J. «Economic Possibilities for our Grandchildren» (1930), in *Essays in Persuasion* (New York : Harcourt Brace, 1932), 358–373. URL: https://assets.aspeninstitute.org/content/uploads/files/content/upload/Intro_and_Section_I.pdf
6. M.I.T. Plans College for Artificial Intelligence, Backed by \$1 Billion. URL: <https://www.nytimes.com/2018/10/15/technology/mit-college-artificial-intelligence.html>.
7. Marwala T. Introduction to Artificial Intelligence, Game Theory, and Mechanism Design in Politics. pp. 1–10. August 2023.
8. McCarthy J. The Question of Artificial Intelligence: Philosophical and Sociological Perspectives. In *Annals of the History of Computing*. No. 3 (1988): 224–229 p.
9. Moshe Y. The Consequences of Machine Intelligence. Atlantic. October 25, 2012. URL: <http://www.theatlantic.com/technology/archive/2012/10/the-consequences-of-machine-intelligence/264066>.
10. Naisbitt J. *Megatrends: Ten New Directions Transforming Our Lives* Hardcover. Warner Books, Inc. First Edition. 1982. 290 p.
11. Ndzendze B., Marwala T. *Artificial Intelligence and International Relations Theories*. Springer Nature Singapore. 2023.
12. Vatican joins IBM, Microsoft to call for facial recognition regulation (2020). URL: <https://www.reuters.com/article/us-vatican-artificial-intelligence/pope-to-endorse-principles-on-ai-ethics-with-microsoft-ibm-idUSKCN20M0Z1>

REFERENCES:

1. Diachuk V. (2018). Shtuchnyi intelekt: shcho tse i yaku nese nebezpeku. [Artificial Intelligence what it is and what danger it brings]. Lifestyle 24. URL: https://24tv.ua/techno/shtuchniy_intelekt_shho_tse_i_yaku_nese_nebezpeku_n914662
2. Ulianiivskiyi T. (2017). Shtuchnyi intelekt – tse prodovzhenia evoliutsii. [Artificial Intelligence is a continuation of evolution]. ZBRUC. URL: <https://zbruc.eu/node/71907>

3. Benen S. (2020). For 14th straight week, unemployment filings top 1 million. MSNBC, June 25, 2020. URL: <https://www.msnbc.com/rachel-maddow-show/14th-straight-week-unemployment-filings-top-1-million-n1232091>.

4. Cellan-Jones R. (2014) Stephen Hawking warns artificial intelligence could end mankind. URL: <https://www.bbc.com/news/technology-30290540>.

5. Keynes J. Economic Possibilities for our Grandchildren. New York: Harcourt Brace. 358-373 p. URL: https://www.aspeninstitute.org/wp-content/uploads/files/content/upload/Intro_and_Section_I.pdf

6. M.I.T. Plans College for Artificial Intelligence, Backed by \$1 Billion. (2018). URL: <https://www.nytimes.com/2018/10/15/technology/mit-college-artificial-intelligence.html>.

7. Marwala T. (2023). Introduction to Artificial Intelligence, Game Theory, and Mechanism Design in Politics. pp. 1–10.

8. McCarthy J. (1988). The Question of Artificial Intelligence: Philosophical and Sociological Perspectives. In *Annals of the History of Computing*. No. 3: 224–229 p.

9. Moshe Y. (2012). The Consequences of Machine Intelligence. *Atlantic*. URL: <http://www.theatlantic.com/technology/archive/2012/10/the-consequences-of-machine-intelligence/264066>.

10. Naisbitt J. (1982). *Megatrends: Ten New Directions Transforming Our Lives Hardcover*. Warner Books, Inc. First Edition. 290 p.

11. Ndzendze B., Marwala T. (2023). *Artificial Intelligence and International Relations Theories*. Springer Nature Singapore.

12. Vatican joins IBM, Microsoft to call for facial recognition regulation (2020). URL: <https://www.reuters.com/article/us-vatican-artificial-intelligence/pope-to-endorse-principles-on-ai-ethics-with-microsoft-ibm-idUSKCN20M0Z1>

Artificial intelligence as a megatrend of global development

Parkhomchuk Olena Stanislavivna

Doctor of Political Sciences, Professor
Educational and Scientific Institute
of International Relations
of Taras Shevchenko National University
of Kyiv
Yuriiia Illienka str., 36/1, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0001-6261-5380

Resume. The urgency of the problem. Artificial Intelligence (AI) is the most important technological megatrend of our time. Its role in global development is becoming increasingly important as it affects the economy, society, medicine, ecology, security and other aspects of human life.

The main goal of this study is to study and analyze the impact of AI on global development. We aim to analyze its potential, identify the key challenges and benefits it brings, and consider ways to optimally use this technology to achieve sustainable and harmonious development on the planet.

Methods. The research is based on the analysis of current data and scientific sources, including statistical data, scientific articles, conference reports and analytical reviews. The methods of analysis allow to systematize and evaluate the impact of AI on global development.

Research results. The study points to the significant impact of AI on all areas of life: from improving production efficiency and developing medical technologies to transforming environmental approaches and combating global challenges. However, along with the opportunities, AI raises ethical, legal and social issues that require careful study and the development of strategies to ensure a balance between innovation and the general well-being of society. Achieving the harmonious use of AI is an important challenge for sustainable global development in the future.

The results of the study indicate the important impact of Artificial Intelligence (AI) as a megatrend on global development. However, this impact comes with challenges such as ethical aspects, data privacy, inequality and security. For further development, it is important to: create international ethical standards for the use of AI to avoid abuses and protect individual rights and freedoms; promoting cooperation between countries and international organizations to share experiences and coordinate the use of AI for global challenges; protecting privacy and security, developing international standards and policies to ensure data security and privacy in a world of growing AI. The continuation of this research can be an in-depth analytical study of the impact of AI on specific areas, the development of proposals for the effective use of AI in international relations, as well as monitoring and analysis of the dynamics of AI development and its impact on global development.

Key words: artificial intelligence, global development, international relations, theory of international relations, political liberalism, political realism, international conflicts, cyber security, cyber wars.

Skrypyk Maksym Viktorovych

Major challenges for U.S. nuclear policy – The alliance of the threatening powers

UDC 329

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2023-4.30>

Skrypyk Maksym Viktorovych

Postgraduate Student at the Department of International Relations
Faculty of International Relation,
Political Science and Sociology
Odesa I. I. Mechnikov National University
French blv., 24/26, Odesa, Ukraine
ORCID: 0000-0001-9212-9132

Nuclear blackmail is becoming an increasingly common phenomenon for a greater number of aggressive actors in the international geopolitical arena. More states are suffering from economic, political and territorial expansion on the part of geopolitical actors, whose main lever of pressure is nuclear weapons. The author of the article, using such methods of scientific research as content analysis and comparative analysis, reveals the formation of a bloc of countries, who adhere to offensive political realism and are ready to use any means to improve their geopolitical position on the world stage, despite the rights and territorial integrity of other countries. Encroachment on territorial integrity accompanied by nuclear threats according the example of russia, despite the fact that this country was one of the signatories of the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons.

Analyzing the trend of statements by the leaders of states such as russia, Iran, and North Korea, the question arises: "Is participation in a treaty aimed at non-proliferation and deterrence of nuclear weapons a guarantee of security for a country that does not have nuclear weapons?" This article also discusses the effectiveness of the current US nuclear policy aimed at non-proliferation and deterrence of nuclear weapons, on the example of bilateral agreements with countries such as Ukraine, South Korea, and Taiwan. In the case of Ukraine, according to the Budapest Memorandum, the United States acts as a guarantor of the territorial integrity of the state in exchange for the country's renunciation of possession of its nuclear arsenal. Having analyzed all the general trends based on the rapid development of events in the third decade of the 21st century, it can be assumed that today actors of the international geopolitical arena have moved away from the basic theories of political idealism or realism, and instead there is the development of political neorealism or, as it is also called, structural realism.

Key words: US nuclear policy, nuclear blackmail, non-proliferation, NPT, China, Iran, North Korea.

Statement of the problem. Development of the trend of nuclear blackmailing, ignoring and violating the rights of other countries and, which is the most dangerous for global nuclear security, consolidation of states that are carriers of the above tendency. At the beginning of the second decade of the 21st century, it was a chain of challenges for the US nuclear deterrence policy, however today there is a clear line of gradual military unification and consolidation of countries that previously created these challenges individually. Iran, North Korea and russia are actively exchanging military technologies, the most striking example is Iran's supply of drones, and later the production technology, Shahed-136 and their modifications, which russia vigorously and regularly uses to destroy Ukrainian civilian infrastructure. But the biggest problem for global security is the potential cooperation of these countries' nuclear arsenals, as they are increasingly using nuclear leverage to achieve personal geopolitical goals.

Analysis of existing research. Since the topic of U.S. nuclear policy is directly or indirectly related to the foreign policy of almost every country in the world, a large number of both American and foreign scientists in relation to the United States work on this topic. Among them are those whose works were most relevant to this article: Amy Wolf, who is a researcher at the U.S. Congress on the U.S., russia and China Nuclear Arsenal Programs, Strategic Arms Control and U.S.-russian Arms Control Policy; Scott Sagan, whose work focuses on U.S. foreign policy

and nuclear deterrence; Heather Williams researches international security and nuclear nonproliferation issues in Eastern Europe; Jonathan Eyall during recent years, he has been researching the possible consequences of Iran's nuclear program for Europe, as well as russia's nuclear threats in the context of its invasion of Ukraine; Eric Heginbotham examines China's nuclear deterrence, as well as US-China relations in the geopolitical direction; Bruce Bennett is an expert on nuclear non-proliferation and deterrence in the Northeast Asian direction, namely North Korea, China, Japan, and South Korea.

Among the Ukrainian researchers who consider the nuclear policy of the United States, including through the problem of non-proliferation, it is worth mentioning Sergei Galaka[5], Polina Sinovets[12] and Valeria Gergieva, among others. Given the dynamism and relevance of the problem investigated in the framework of this work, attention is mostly paid to the current tasks, problems and achievements of the United States policy on nuclear non-proliferation and deterrence.

The purpose of the study is to identify the level of effectiveness of the US nuclear policy at the end of the second decade and the beginning of the third decade of the 21st century in the context of nuclear deterrence and non-proliferation, based on the international treaty framework initiated and guaranteed by the United States. A large number of challenges to their nuclear deterrence policy faced are being transformed into the biggest challenge in the form

of a threatening bloc of nuclear totalitarian countries such as Russia, Iran and North Korea, as well as China's rather volatile position. People's Republic of China provide economic support for Russia in the war against Ukraine take the previous challenges to a whole new level. Effective counteraction to this challenge can only be achieved through optimization and adoption of measures appropriate to the level of danger of this geopolitical subjects consolidation.

Statement of the main material. Most of today's nuclear threats to global stability were laid down by the ineffectiveness of individual treaties and other levers of influence aimed at nuclear deterrence and non-proliferation. The second decade and the beginning of the third decade of the 21st century can be characterized as a period of systematic growth of potential nuclear threats to the United States and its allies from a number of participants on the geopolitical arena, which will be considered in this article within this chronological period. Aftermath of the collapse of USSR and signing of the Budapest Memorandum on December 5, 1994, the following two points regarding the inviolability and sovereignty of the territory of Ukraine were recorded and confirmed [17]:

Noting the changes in the world-wide security situation, including the end of the Cold War, which have brought about conditions for deep reductions in nuclear forces,

Confirm the following:

1. The Russian Federation, the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, and the United States of America reaffirm their commitment to Ukraine, in accordance with the principles of the CSCE Final Act, to respect the independence and sovereignty and the existing borders of Ukraine.
2. The Russian Federation, the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, and the United States of America reaffirm their obligation to refrain from the threat or use of force against the territorial integrity or political independence of Ukraine, and that none of their weapons will ever be used

169

And paragraph 4 specifically regarding the reaction of the signatories to the aggression against Ukraine:

4. The Russian Federation, the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, and the United States of America reaffirm their commitment to seek immediate United Nations Security Council action to provide assistance to Ukraine, as a non-nuclear-weapon state party to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, if Ukraine should become a victim of an act of aggression or an object of a threat of aggression in which nuclear weapons are used.

When Ukraine set an example of voluntary renunciation of nuclear weapons and thereby demon-

strated to the whole world real possibility of nuclear disarmament, the United States assumed the role of chairmanship in this process. At the same time, terrorist threats since the beginning of the 21st century, continued deployment of North Korea and Iran's nuclear programs, Russia's particularly aggressive foreign policy, including Putin's threats to use its nuclear arsenal, as he stated on September 21, 2022: "This is not a bluff. And those who try to blackmail us with nuclear weapons should know that the weather vane can turn around and point at them"[4], compared to other challenges and potential instability in the context of nuclear deterrence initiated in the 21st century by North Korea, Iran, and to some extent China, it can be assumed that this threat was much more real and potentially generated a powerful impetus for changing and revising US nuclear policy, because since 2014 Russia has been explicitly deploying its national armed forces on the territory of the sovereign state of Ukraine.

In the case of North Korea, this is still a potential threat, since the DPRK, unlike Russia, does not send its troops to a neighboring state, threatening to use nuclear weapons if one of the guarantors of sovereignty intervenes. As mentioned by the BBC on January 1, 2018, quoting the leader of the DPRK, "the button to launch nuclear weapons is always on my desk", Kim Jong-un warned the United States that they could never start a war.

In a televised New Year's speech, he said that the entire U.S. territory was within range of North Korea's nuclear weapons, adding, "This is a reality, not a threat" [1]. These specific quotes may have some correlation with what Putin said, as noted above.

In the context of Russian military aggression against Ukraine, there is a fact of the supply of Shahed-131/136 military drones from Iran to Russia [3]. These drones are vigorously used by the Russian military forces to damage or destroy both vital infrastructure (during the winter 2022) and against civilian objects in large settlements and cities. At this stage, it can be unequivocally stated that Iran is a military ally of Russia. Returning to the topic of nuclear It is worth mentioning another quote from Iran's Supreme Leader Ayatollah Ali Khomeini, published by The Times of Israel on August 28, 2021: "The Americans are really not ashamed of the nuclear issue, and although they have withdrawn from the JCPOA... they are now talking in a certain way and making demands as if it [Iran] has withdrawn", he added, referring to the agreement officially titled the Joint Comprehensive Plan of Action. Earlier, a senior Iranian official said that Biden's comments pose an "illegal threat to another country" and give Tehran "the right to respond to each other" [15].

Comparing the quotes of the above-mentioned political leaders, it can be assumed that these three countries, Russia, Iran and North Korea, have similar

sentiments regarding the attitude to nuclear weapons as the main lever of pressure on the way to achieving their personal geopolitical interests in a dialogue with other actors on global geopolitical arena. Since the beginning of Russia's armed invasion of the sovereign territory of Ukraine, there have been increasing amount of facts in the context of military cooperation between these countries. Also, it is possible to identify a number of similarities in the structure and formation of the ruling elite of each of these three countries, what is one of the explanations for the reliability of their foreign nuclear policy. As noted in Mark L. Haas's study "IDEOLOGIES AND INTERNATIONAL RELATIONS": "The opposite threat to relations often threatens leaders of states who are committed to similar ideological convictions. Politicians who share basic ideological principles are more likely to interpret each other's international intentions in a predominantly favorable light and view their domestic interests as intertwined. This dynamic has often led to significant collaboration between such ideological groups, including liberals, monarchists, fascists, religious fundamentalists, and even communists [7]. So, the form of government that in fact prevails in the 21st century in these three countries, whose leaders and quotes were mentioned earlier, is totalitarianism. "Totalitarianism is a form of government and a political system which prohibits all opposition parties, outlaws individual and group opposition to the state and its demands, and exercises an extremely high, if not complete, degree of control and regulation of public and private life [2]".

Another country that can be considered an ideological ally of Russia is China. However, their military cooperation cannot be clearly stated at the same level as in the case of Iran or North Korea. First of all, it is necessary to objectively assess China's current nuclear military capabilities. U.S. Senator Roger Wicker, a member of the Senate Armed Services Committee, took part in the committee's full hearings on March 9, 2023, which discussed the position of the United States Space Command (SPACECOM) and the United States Strategic Command (STRATCOM). "The story of China is also very disturbing. Beijing is modernizing and expanding its nuclear forces at breakneck speed. It is likely to overtake the United States in the early 2030s. The past 18-month period has given us a promising idea of China's impressive growth. During this time, China's nuclear arsenal has doubled. The Chinese have launched a missile that can drop nuclear warheads from orbit anywhere on Earth, with little to no warning. And China became the third country to develop a strategic triad of nuclear missiles, bombers and submarines. General Cotton recently informed Congress that China now has more ICBM launchers than the United States. Just last week, news reports exposed Beijing's purchase of 28 tons of Russian uranium that could be used for further weapons production [11]" – this is his brief

assessment of the current state of China's nuclear arsenal. Despite the absence of harsh provocative statements or acts of direct military aggression, there is an active build-up and development of combat nuclear power by the PRC.

In the context of cooperation with Russia, it is necessary to note the joint statement of cooperation between the two leaders signed and announced at the beginning of the 2022 Winter Olympics in the capital of the People's Republic of China. The presidents said the ties between the two countries "have no limits". "There are no 'forbidden' areas of cooperation", they said.

In a joint statement issued by the Kremlin, Putin and Xi Jinping called on NATO to halt expansion in Eastern Europe, condemned the formation of security blocs in the Asia-Pacific region, and criticized the AUKUS trilateral security pact between the United States, Britain and Australia. Further statements about cooperation between the two countries in the economic and strategic spheres were made during Xi Jinping's last visit to Moscow on March 21, 2023: "China has become a leader in importing Russian oil and Russia is ready to increase uninterrupted oil supplies for the needs of the Chinese economy", Putin said. Putin added that further growth of Russian gas exports to China was discussed, including "the implementation of the initiative to build the Power of Siberia-2 gas pipeline through the territory of Mongolia" [10].

In the context of Putin's threats to use nuclear weapons against Ukraine, Chinese President Xi Jinping said that the international community should "advocate that nuclear weapons cannot be used, nuclear war cannot be waged to prevent a nuclear crisis", he also mentioned the Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons, calling on the world to "jointly oppose the use or threat of use, of nuclear weapons". These statements were made by Xi Jinping during a meeting with German Chancellor Olaf Scholz, who tried to pave a diplomatic path out of the crisis. Since Germany played a rather important role in the gas issue, which directly affected Ukrainian-Russian relations, since it had a joint energy project with Russia, Nord Stream 2, it makes sense to pay attention to statements and trends in Germany's attitude to the war in Ukraine.

The day before his arrival in Moscow, on February 14, 2022, Olaf Scholz said during a joint press conference in Kyiv after meeting with Ukrainian President Volodymyr Zelenskyy: "The President has once again assured me that he will submit bills on special status, electoral legislation and amendments to the Constitution for discussion in the Minsk Contact Group" [14]. He insisted that both Russia and Ukraine should abide by the so-called Minsk agreements, which were brokered by Germany and France after the annexation of Crimea in 2014 and 2015. The thirteen clauses of Minsk II are particularly controversial

because they require the transfer of power (and separate elections in) the disputed areas of the Donetsk and Luhansk regions. In addition, the agreements provide for amnesty for all those involved in the bloody conflict, including russian-backed rebels and mercenaries. The German Chancellor also told the German media in Moscow on February 15, 2022, after meeting with Putin in the context of Ukraine's accession to NATO: "The fact is that everyone involved knows that Ukraine's membership in NATO is not on the agenda. Everybody should step back a little bit here and make it clear that we simply cannot have a military conflict on an issue that is not on the agenda" [8].

Based on the above-mentioned facts, it can be concluded that both similarities at ideological foundations in the apparatus of public administration and direct economic interdependencies can lead to the military consolidation of states on the international geopolitical arena in one powerful strategical-military alliance. According to the classical geopolitical theories of Mackinder and Speakman, a superpower in the center of Eurasia will seek to expand its geographical bases by expanding towards its closest neighbors. This decision may be relevant for both Russia and China. In the case of Russia, the expansion takes place at the expense of the sovereign territory of Ukraine (practically, after the annexation of Crimea in 2014), and in the case of China, it is possible to focus on the threats of annexation of Taiwan. However, in the case of China, one can note an active policy of economic, rather than military expansion in relation to the countries of the African and Asian continents. Chinese companies are actively buying, leasing and developing, both economically and militarily, a number of African ports that have voluntarily entered into mutually binding economic relations with China. A striking example of such economic expansion is the naval base in Guinea, which belongs to China. This trend was described by Professor Michael Tanchum: "The permanent Chinese military facility in Equatorial Guinea is the culmination of almost a decade of investment in Africa and will not be the last such base on the Atlantic coast of the continent". One of the latest statements made on March 13, 2023 by Chinese leader Xi Jinping in the context of the Taiwan issue: "We must actively oppose external forces and separatist activities of Taiwan's independence. We must steadily advance the cause of national rejuvenation and reunification". This statement should be considered in the context of the above-mentioned speech by US Senator Roger Wicker.

Returning to the issue of nuclear stability guarantees, it should be noted a number of basic treaties, the effectiveness of which the author of the article analyzes in this research. "In this regard, I am forced to announce today that Russia is suspending its participation in the Strategic Arms Reduction Treaty", Putin said on February 21, 2023, making the status

of the NEW START treaty de facto illegitimate. It has been in force since February 5, 2011. The Treaty between the United States of America and the Russian Federation on Measures for the Further Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms, also known as the New START Treaty, strengthens U.S. national security by imposing verifiable limits on all intercontinental-range nuclear weapons deployed by Russia. Putin justified this decision with some potential threats and violations from the "Western world" to Russian national security, but almost a month later there was a statement about the deployment of Russian tactical nuclear weapons on the territory of Belarus in the immediate vicinity of NATO countries. "There is nothing unusual here either: first, the United States has been doing this for decades. They have long since deployed their tactical nuclear weapons on the territory of allied countries", Putin told state television on March 26, 2023 [9]. And 2 months later, Belarusian leader Alexander Lukashenko's statements about receiving nuclear weapons from Russia follow, and one of them, which was made on June 14, 2023 during a press conference with the media, has a clear provocative connotation: "The bombs are three times more powerful than those dropped on Hiroshima and Nagasaki".

Another extremely influential international treaty aimed at nuclear arms control, preventing the proliferation of nuclear weapons and their technologies. Russia is an active participant in this agreement, but the fact that Russia occupied Ukrainian Zaporizhzhia Nuclear Power Plant by force of arms calls into question the legitimacy of this membership in the future. On August 26, 2022 Russia blocked the consensus of the NPT conference. Official comment on August 28, 2022 in the context of this situation made First Deputy Spokesperson Vedant Patel: "After weeks of intensive but productive negotiations, the Russian Federation has independently decided to block the consensus on the outcome document of the Tenth Review Conference of the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (NPT). Russia did this in order to block language that simply acknowledges the serious radiological risk at the Zaporizhzhia nuclear power plant in Ukraine, exactly the challenge that the conference aims to address. The fact that Russian Federation does not accept such language in the face of overwhelming international consensus underscores need for the United States and other countries to continue to call on Russia to cease its military activities near the ZNPP and return control of the plant to Ukraine".

A few weeks after Belarus received nuclear weapons from the Russian Federation, many reputable media outlets report that Russia has mined the same Zaporizhzhia nuclear power plant that the Russians have seized and controlled since February 2022. On June 20, 2023, Kyrylo Budanov, Chief of the Main Intelligence Directorate of the Ministry of Defense

of Ukraine, announced this fact: "... The worst thing is that the Zaporizhzhya nuclear power plant was additionally mined during this time... namely, a cooling pond was extracted".

In the context of the nuclear deterrence of Iran's nuclear program, which contains a set of violations under the JCPOA Treaty, after a thorough analysis of trends, it can be assumed that Iran is purposefully and systematically developing its potentially offensive nuclear technologies. One of the most severe violations was caused by the ignition of advanced uranium enrichment centrifuges installed at an underground plant in Natanz in 2020, after which US President Donald Trump considered but rejected a military strike on Natanz, south of Tehran and the country's main uranium enrichment facility. And also taking into account the fact that against the backdrop of Russia's military aggression in Ukraine – Iran is one of the most active suppliers of offensive weapons, namely Shahed kamikaze drones, with which Russia attacks civilian infrastructure of Ukraine every day, killing hundreds of civilians. Even if the Iranian leadership tells the Democrats in the team of the current US President Joe Biden, that they want to restore the JCPOA – they will never follow this agreement, as they have openly shown that they belong to an alliance of totalitarian countries that, in order to achieve their personal geopolitical interests, will not take into account the rights of other countries or signed agreements on deterrence and non-proliferation.

By returning to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (NPT), China is violating Article VI of the NPT, which requires NPT members to "negotiate in good faith on effective measures related to cessation of the nuclear arms race". Dr. Thomas Grant mentioned in his study "China's Nuclear Buildup and Article VI of the NPT: Legal Text and Strategic Challenge" that China's nuclear arsenal is increasing against the NPT: "At an international security conference in Singapore on June 12, 2022 Japanese Prime Minister Fumio Kishida revealed China's secret on nuclear weapons build-up. His comments came just weeks after Secretary of State Antony Blinken publicly called on Beijing to work with Washington to promote nuclear non-proliferation [6]. At the 10th Review Conference of the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, it was planned that States Parties should hold China and all other nuclear states promoting their nuclear arsenals accountable for violating their obligations under the Disarmament Treaty. However, this the goal was not achieved due to the fact that the 10th Review Conference of the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons ended without reaching agreement on substantive conclusions and recommendations, which is due to the opposition of the Russian Federation to the final document presented by the Chairmanship. The NPT is the largest international treaty on the deterrence

and non-proliferation of nuclear weapons, however until 2026 (the next review conference will be held in 2026), as we can see from the above facts, it is unlikely that it will effectively "deter": China from actively building up their nuclear arsenal and Russia from transferring tactical nuclear warheads to its allies, as in the case of Belarus, as well as the military seizure of a nuclear power plant in a third country and the creation of a zone of high probability of a nuclear disaster there due to mining and bombing on the territory of this nuclear power plant, which was originally the territory and property of the sovereign state of Ukraine.

Based on the above material, it can be concluded that Russia, North Korea and Iran are potential association of states that are closely cooperating on technologies for building up and developing a nuclear arms as opposed to the NATO bloc, blackmailing the world community with this lever of influence. The subjects of this blackmail are political, economic and most importantly territorial claims of these countries. When asked whether we can include China on this list – based on leader Xi Jinping's recent statements regarding their territorial claims to Taiwan – yes, we can include China to the list of states that threaten global nuclear stability in order to achieve their own geopolitical goals, which is not legitimate under international law. Taking into account the fact that the main blackmailing countries have suspended, left or have never been members of international or bilateral treaties on nuclear deterrence and non-proliferation, it is possible to conclude that today there is no effective instrument of control that would guarantee nuclear stability on the international geopolitical arena.

However, going back to the basics, nuclear weapons, which are in the possession of another antagonistic alliance of states where United States has the most powerful arsenal, are the only deterrent and the main pillar that prevents explicit expansion of these entities, although in the case of Ukraine, it is obvious that Russia has crossed this line without any consequences in terms of a retaliatory strike on its territory. This could set a bad example for North Korea vis-à-vis South Korea, as well as for China against Taiwan. If the only lever of pressure on the Euro-Atlantic alliance of collective security is the imposition of economic sanctions, then the alliance of antagonistic countries can create the most autonomous closed economic cycle and act in the international arena without any responsibility, pursuing only its own geopolitical interests. This trend could lead to the world's complete immersion in political neorealism, also known as structural realism. This geopolitical theory has ideological roots in the works of Hans Morgenthau on classical realism, first reflected in the work "Theory of International Politics" by Kenneth Waltz in 1979, and after the promulgation of this geopolitical theory gaining more supporters in the scientific community. Extrapolating the theory

of constructive realism to the geopolitical situation in the world at the beginning of the third decade of the 21st century, it can be stated that we are not talking about anarchy in the context of chaos, but about countries that invest most of their resources in obtaining military power to promote and achieve their own individual geopolitical interests at the expense of other countries that do not have nuclear weapons or they are objectively incapable of competing with such military superpowers. "It simply means that there is no centralized authority, night watchman, or ultimate arbiter who stands over states and protects them", is how John Mearsheimer explained the term "anarchy". And based on the facts that reflect the real situation in the geopolitical arena, where nuclear weapons are the main source of influence, this quote is relevant in relation to countries that possess nuclear weapons. The challenge to global nuclear stability is growing due to this type of geopolitical actors, who continue aggressive economic, political and geopolitical expansion against sovereign states that are unable to defend their sovereignty and geopolitical space, due to the lack of arguments such as nuclear weapons and the ineffectiveness of the collective security treaties of which they are members.

Conclusions. Thus, nuclear weapons have long been a key solution to maintaining global stability and preventing World War III. However, it is obvious in the second and early third decades of the 21st century, increasing quantity of states with an undemocratic direction of the internal policy continue to secretly develop nuclear weapons technologies, teaming up with nuclear superpowers such as Russia. Other countries, who possess nuclear weapons can act without showing open aggression, but periodically reminding that they are ready to defend their interests in the geopolitical arena "by all means available to them", this is what happens in the case of China and its claims to the sovereign state of Taiwan. Marginal countries with nuclear weapons, such as North Korea, continue open nuclear blackmail to the world community in order to preserve and strengthen their totalitarian regime both within the country and gradually enlist the support of ideologically related countries with totalitarian elements of domestic politics, such as Russia and Iran. Actual situation on the international arena can be a vivid example of the dominance of the world order in accordance with the theory of structural realism as the basis of the geopolitical structure in the 21st century. The world is divided into two main associations of nuclear states to determine the means to achieve geopolitical goals, as well as the system of internal control. Totalitarian countries that are not really ready to reckon with the rights and interests of third countries that may be on their way to achieving individual geopolitical interests, as well as, on the other side, states of the Euro-Atlantic alliance, led under the auspices of the guardians of the world nuclear

order represented by the United States. Also, it is worth noting that a common feature of the domestic policy of the second association of countries is democracy, where human rights still remain the highest value, both at the legislative level and in practice. All these geopolitical processes make it much more difficult for the United States to maintain nuclear stability in the world and may require a number of innovative decisions in the USA's foreign nuclear policy in accordance with new challenges.

BIBLIOGRAPHY:

1. Північнокорейський лідер Кім Чен Ин виступив із погрозами та оливковою гілкою. *BBC*. URL: <https://www.bbc.com/news/world-asia-42531574> (дата звернення 11.08.23)
2. Британіка Груп. Тоталітаризм. URL: <https://www.britannica.com/topic/totalitarianism>
3. Чулов М., Мандо Н., Саббах Д. Джерела повідомляють, що Іран контрабандою переправляє дрони в Росію за допомогою човнів і державної авіакомпанії. *Guardian*. URL: <https://www.theguardian.com/world/2023/feb/12/iran-uses-boats-state-airline-smuggle-drones-into-russia> (дата звернення 23.07.23)
4. Фалканбрідж Д., Річардсон А. Путін погрожував застосувати ядерну зброю? *Ройтерс*. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/has-putin-threatened-use-nuclear-weapons-2022-10-27/> (дата звернення 27.07.23)
5. Галака С.П. ООН та нерозповсюдження ядерної зброї. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. Київ, 2011. № 96(1). С. 11–17. URL: <http://apir.iir.edu.ua/index.php/apmv/article/download/638/597> (дата звернення 27.07.23)
6. Грант Т.Д. Нарощування ядерної зброї в Китаї та стаття VI ДНЯЗ: правовий текст і стратегічний виклик. *Окремі статті Національного інституту публічної політики*. Вірджинія, 2021. № 11(1). С. 25–33. URL: <https://nipp.org/wp-content/uploads/2021/11/Grant-OP-for-web.pdf> (дата звернення 01.08.23)
7. Хаас М.Л. Зіткнення ідеологій: близькосхідна політика та американська безпека. Oxford University Press, 2012. С. 320. URL: <https://www.themontrealreview.com/2009/The-Clash-of-Ideologies-Middle-Eastern-Politics-and-American-Security-by-Mark-L-Haas.php>
8. Хаглер Дж., Оліфант Р., Рофвел Дж. Майбутнє України досі незрозуміле, оскільки Олаф Шольц каже, що війна за членство в НАТО була б «абсурдною». *Телеграф*. URL: <https://www.telegraph.co.uk/world-news/2022/02/15/ukraines-future-still-unclear-olaf-scholz-says-war-nato-membership/> (дата звернення 01.08.23)
9. Лджунгрєн Д. Путін каже, що Москва розмістить ядерну зброю в Білорусі, США реагують обережно. *Ройтерс*. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/putin-says-moscow-has-deal-with-belarus-station-nuclear-weapons-there-tass-2023-03-25/> (дата звернення 01.08.23)
10. Маккарті С., Пічета Р. Путін і Сі видають себе за миротворців, поки триває війна Москви в Україні. *CNN*. URL: <https://edition.cnn.com/2023/03/21/europe/>

china-xi-russia-putin-visit-day-two-talks-intl-hnk/index.html (дата звернення 01.08.23)

11. Роджер Вікер сенатор США від Міссісіпі. Керівник збройних сил: США повинні сьогодні взяти на себе зобов'язання щодо програми постійних інновацій та інвестицій. URL: <https://www.wicker.senate.gov/2023/3/wicker-leads-hearing-on-space-nuclear-threats-from-china-and-russia> (дата звернення 07.08.23)

12. Сіновець П.А., Буджерін М. (2017, December). Інтерпретація бомби: право власності та стримування в українському ядерному дискурсі. *Міжнародний центр для вчених Вудро Вільсона*. 2017. № 12. С. 7–19. URL: https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/media/documents/publication/npihp_working_paper_12_sinovets_budjeryn_ownership_deterrence_ukraine_nuclear_discourse.pdf

13. Танхум М. Нова військова база Китаю в Африці: що це означає для Європи та Америки. *Європейська рада з міжнародних відносин*. URL: <https://ecfr.eu/article/chinas-new-military-base-in-africa-what-it-means-for-europe-and-america/> (дата звернення 03.08.23)

14. Федеральний уряд. Україна належить до європейської родини. *Бундерегірунг*. URL: <https://www.bundesregierung.de/breg-en/news/federal-chancellor-in-kyiv-2053824> (дата звернення 11.08.23)

15. Таймс оф Ізраель редакція. Після попередження Байдена Ірану Хаменеї бентежитьс: «Американці справді не мають сорому. *Таймс оф Ізраель*. URL: <https://www.timesofisrael.com/iran-warns-of-reciprocal-response-to-any-us-threat-after-biden-bennett-meeting/> (дата звернення 07.08.23)

16. Державний департамент США. Договір Нью Старт. 5 лютого 2011. URL: <https://www.state.gov/new-start/> (дата звернення 03.08.23)

17. Організація Об'єднаних Націй. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. 2 жовтня 2014. URL: <https://treaties.un.org/Pages/showDetails.aspx?objid=0800000280401fbb> (дата звернення 03.08.23)

REFERENCES:

1. BBC (Ed). (2018, January 1). North Korea's Kim Jong-un issues threats and olive branch. *BBC*. Retrieved from: <https://www.bbc.com/news/world-asia-42531574>

2. Britannica Group. Totalitarianism. Retrieved from: <https://www.britannica.com/topic/totalitarianism>

3. Chulov M., Mando N., Sabbagh D. (2023, February 12). Iran smuggled drones into Russia using boats and state airline, sources reveal. *The Guardian*. Retrieved from: <https://www.theguardian.com/world/2023/feb/12/iran-uses-boats-state-airline-smuggle-drones-into-russia>

4. Faulcanbridge G., Richardson A. (2022, October 17). Has Putin threatened to use nuclear weapons? *Reuters*. Retrieved from: <https://www.reuters.com/world/europe/has-putin-threatened-use-nuclear-weapons-2022-10-27/>

5. Galaka S.P. (2011). OON ta nerozpovsudzhennya yadernoyi zbroyi. *Actualni problemi mizhnarodnih vidnosyn*, 96(1), 11-17. Retrieved from: <http://apir.iir.edu.ua/index.php/apmv/article/download/638/597>

6. Grant T.D. (2021, November). China's Nuclear Build-Up and Article VI NPT: Legal Text and Strategic Challenge. *Occasional paper of National Institute for public policy*, 11(1), 25-33. Retrieved from: <https://nipp.org/wp-content/uploads/2021/11/Grant-OP-for-web.pdf>

7. Haas M. L. (2012). *The Clash of Ideologies: Middle Eastern Politics and American Security*. Retrieved from: <https://www.themontrealreview.com/2009/The-Clash-of-Ideologies-Middle-Eastern-Politics-and-American-Security-by-Mark-L-Haas.php>

8. Huggler J., Oliphant R., Rothwell J., (2022, February 15). Ukraine's future still unclear as Olaf Scholz says war over Nato membership would be 'absurd'. *The Telegraph*. Retrieved from: <https://www.telegraph.co.uk/world-news/2022/02/15/ukraines-future-still-unclear-olaf-scholz-says-war-nato-membership/>

9. Ljunggren D. (2023, March 26). Putin says Moscow to place nuclear weapons in Belarus, US reacts cautiously. *Reuters*. Retrieved from: <https://www.reuters.com/world/europe/putin-says-moscow-has-deal-with-belarus-station-nuclear-weapons-there-tass-2023-03-25/>

10. McCarthy S., Picheta R. (2023, March 21). Putin and Xi pose as peacemakers while Moscow's war in Ukraine rages on. *CNN*. Retrieved from: <https://edition.cnn.com/2023/03/21/europe/china-xi-russia-putin-visit-day-two-talks-intl-hnk/index.html>

11. Roger Wicker U.S. senator for Mississippi. (2023, March 9). Armed Services Leader: U.S. Must Commit Today To A Program Of Sustained Innovation And Investment; Retrieved from: <https://www.wicker.senate.gov/2023/3/wicker-leads-hearing-on-space-nuclear-threats-from-china-and-russia>

12. Synovets P.A., Budjeryn M. (2017, December). Interpreting Bomb: Ownership and Deterrence in Ukraine's Nuclear Discourse. *NPIHP Working Paper*, 12, 7–19. Retrieved from: https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/media/documents/publication/npihp_working_paper_12_sinovets_budjeryn_ownership_deterrence_ukraine_nuclear_discourse.pdf

13. Tanchum M. (2021, December 14). China's new military base in Africa: What it means for Europe and America. *European Council on Foreign Relations*. Retrieved from: <https://ecfr.eu/article/chinas-new-military-base-in-africa-what-it-means-for-europe-and-america/>

14. The Federal Government. (2022, June 16). Ukraine belongs in the European family. *Bundesregierung*. Retrieved from: <https://www.bundesregierung.de/breg-en/news/federal-chancellor-in-kyiv-2053824>

15. TOI Staff. (2021, August 28). After Biden's warning to Iran, Khamenei fumes: 'Americans truly have no shame. *Times of Israel*. Retrieved from: <https://www.timesofisrael.com/iran-warns-of-reciprocal-response-to-any-us-threat-after-biden-bennett-meeting/>

16. U.S. Department of State. (2011, February 5). *New Start Treaty*. Retrieved from: <https://www.state.gov/new-start/>

17. United Nations. (2014, October 2). *Memorandum on security assurances in connection with Ukraine's accession to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons*. Retrieved from: <https://treaties.un.org/Pages/showDetails.aspx?objid=0800000280401fbb>

Головні виклики ядерній політиці США – Альянс загрожуючих держав

Скрипник Максим Вікторович

аспірант кафедри міжнародних відносин факультету міжнародних відносин, політології і соціології Одеського національного університету імені І. І. Мечникова Французький бул., 24/26, Одеса, Україна
ORCID: 0000-0001-9212-9132

Ядерний шантаж стає все більш повсякчасним явищем для все більшої кількості агресивних акторів на міжнародній геополітичній арені. Дедалі більше держав потерпає від економічної, політичної та територіальної експансії з боку акторів геополітичної арени, основним важелем тиску яких є ядерна зброя. Автор статті, використовуючи такі методи наукового дослідження, як контент аналіз та порівняльний аналіз, виявляє формування блоку країн, які дотримуються наступального політичного реалізму і готові використовувати будь-які засоби для покращення свого геополітичного становища на світовій арені, незважаючи на права та територіальну цілісність інших країн. Зазіхання на територіальну цілісність у супроводі з ядерними погрозами на прикладі росії, при тому що ця країна була одним із підписантів Договору про нерозповсюдження ядерної зброї.

Аналізуючи тенденцію заяв лідерів таких країн як росія, Іран, Північна Корея, постає питання: «Чи є участь у договорі, спрямованому на нерозповсюдження та стримування ядерної зброї, гарантією безпеки для країни, яка не має ядерної зброї?». А також у цій статті розглядається питання ефективності сучасної ядерної політики США, спрямованої на нерозповсюдження та стримування ядерної зброї, на прикладі двосторонніх домовленостей з такими країнами, як Україна, Південна Корея, Тайвань. У випадку з Україною згідно Будапештського меморандуму Сполучені Штати, виступають гарантом територіальної цілісності держави в обмін на відмову цієї країни від володіння ядерним арсеналом. Проаналізувавши всі загальні тенденції, що базуються на стрімкому розвитку подій третього десятиліття XXI століття, можна припустити, що сьогодні актори міжнародної геополітичної арени відійшли від базових теорій політичного ідеалізму чи реалізму, а замість цього спостерігається розвиток політичного неореалізму або, як його також називають структурного реалізму.

Ключові слова: ядерна політика США, ядерний шантаж, нерозповсюдження, ДНЯЗ, Китай, Іран, КНДР.

Tkach Oleh Ivanovych
Teslenko Serhii Serhiiiovych

Southeast Asia in the context of the formation of the Indo-Pacific region

UDC 327
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2023-4.31>

Tkach Oleh Ivanovych
D.Sc. (Political Sciences), Professor,
Professor at the Department of Politology
Taras Shevchenko National University
of Kyiv
Volodymyrska str., 60, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0003-3131-1533

Teslenko Serhii Serhiiiovych
Postgraduate Student at the Department
of Politology
Taras Shevchenko National University
of Kyiv
Volodymyrska str., 60, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-2190-6173

The article discusses the formation of geopolitical concept of the Indo-Pacific region and the actualization of the role of Southeast Asian countries in this block. The Indo-Pacific region (IPR, Indo-Pacific) is a relatively new construct in international relationships. It appeared in world political discourse less than a decade and a half ago and soon aroused fierce controversy. While the expert community and political circles in the United States, India, Australia, Japan, Indonesia, and a number of European countries adopted it, China treats it with suspicion, believing that it is intended to limit the growth of its economic and political power.

It has been researched that The United States and India have advanced furthest in the conceptualization of the Indo-Pacific region, while their versions of the Indo-Pacific diverge more and more every year. For Washington, the IPR is a convenient political construct, which, in accordance with the US Indo-Pacific strategy, is necessary in order to use the countries of the region (primarily India and Australia) to contain China. For New Delhi, IPR is first and foremost a idea that allows India to base its claims on the status of a great power.

It is clarified that for India, the concept of the IPR is the implementation of the "Asia-Pacific region plus India" scheme, which implies the recognition of India as the dominant power in the Indian Ocean region, while ASEAN acts as the most important regional partner. This leads to the fact that India's relations with East Africa and the Persian Gulf countries, although important, are taken out of the scope of the IPR. Об'рунтоваю, що Despite the fact that Indian officials regularly mention that the Indo-Pacific in the Indian sense extends to the coast of Africa, the western part of the Indian Ocean in Indian political discourse is often not perceived as an integral part of the Indo-Pacific, in contrast to South Asia, the eastern part of the Indian Ocean and the Southeast Asia.

The authors note that as part of this concept and geopolitical space, Southeast Asia is of interest to the participants of the new regional association. And in this sense, it is also important what the region can give for the Indo-Pacific, and what benefits it can get from participating in the project.

Key words: *Indo-Pacific, Southeast Asia, geopolitical challenges, democracy, transformation.*

Introduction. According to the British think tank Policy Exchange, the Indo-Pacific is defined as "the region stretching from the Indian subcontinent to the upper part of Southeast Asia and China, and then to Northeast Asian countries such as Japan and Korea". The European Union (EU) Strategy Paper for the Indo-Pacific of 16 September 2021, which was prepared using the strategy papers of Germany, the Netherlands and France, defines the Indo-Pacific as "the broad region stretching from the east coast of Africa to the Pacific island states".

Despite all the different definitions, the Indo-Pacific is the world's largest market, with strategic points such as the Malacca Strait accounting for 25% of world trade, 90% of which is by sea. Also, the Indo-Pacific region, in which the EU invests \$90 billion a year, could potentially have very serious consequences due to the possible interruption of the sea routes passing through it.

The growing interest in the Indo-Pacific region and the use of this term as a geopolitical concept indicates that the world economic and political center of gravity has shifted to this region. European interest in the region has been boosted following disruptions to the supply chain, which was also affected by the container crisis during the Covid-19 pandemic. Efforts to reduce dependence on China and develop alternative

trade partnerships with countries in the region, first through the Association of Southeast Asian Nations (ASEAN), and then with countries such as South Korea, New Zealand, India and Australia, should be seen as a result of this development.

Issues devoted to the role of the countries of Southeast Asia in shaping the concept of the Indo-Pacific region are considered in the works of such researchers as Abe Shinzo, Amita Acharya, Devi Fortuna Anwar, John Lee, Anthony Milner, Marty Natalegawa, David Scott. Considering the studies conducted by these scientists, we note that the problem of conceptualization of the Indo-Pacific region is becoming increasingly important.

The **main tasks** of the article are to describe the prerequisites for the formation of the Indo-Pacific region; to analyze the challenges facing the countries of Southeast Asia in the context of the creation of the Indo-Pacific region; to determine the place and role of the ASEAN countries in the new geopolitical reality.

Research methods. The study used descriptive, systematic and comparative methods, which allowed to analyze how the emergence of a new geopolitical region influenced the countries of Southeast Asia and determined their place in it. The descriptive method helped to conduct a general study

of the emergence of the Indo-Pacific concept. The systematic method made it possible to analyze the main positions of the ASEAN countries regarding their participation in the newly formed association. The approaches of the countries of Southeast Asia to the future of the Indo-Pacific and their tasks in the context of the development of the region were studied by a comparative method.

Results.

Conceptualization of the Indo-Pacific idea

It should be noted that the term “Indo-Pacific region” appeared in the science of international relations for a long time. According to Australian expert Rory Medcalf, it goes back to the 1960s and even to the period of the colonial past [11]. Back in 2007, Indian political scientists used it in their work. In the same year, 2007, Japanese Prime Minister Shinzo Abe, speaking in the Indian Parliament, spoke in his speech “Merging the Two Oceans” about the “dynamic connection” of the Indian and Pacific Oceans and called for the creation of an “arc of freedom and prosperity”, including in it countries not only in East and Southeast, but also in South Asia. S. Abe noted that India and Japan, as “equally thinking democratic maritime states”, need to promote freedom and prosperity in “wider Asia”, which should include Japan, India, the United States and create the possibility of free movement of people, capital, goods and knowledge [1, p. 2].

Since the beginning of the 2010s, the concept of the “Indo-Pacific region” has become quite firmly entrenched not only in the world political science discourse, but also in official documents, as well as in public speeches by US and Australian government officials. In 2013, the phrase “Indo-Pacific” was included in the Australian Government's Defense White Paper. In the United States, the concept of “Indo-Pacific” (Indo-Pacific region) has been used since 2008 by the administration of B. Obama, but quite rarely – the American president himself preferred to use the term Asia-Pacific region (Asia-Pacific region). However, after the change of power in 2016, the idea of the IPR became firmly established in the official circulation of the administration of President D. Trump, who needed an ideological justification for his policy in the Asian direction.

In November 2017, during his Asian tour, D. Trump actively promoted the idea of creating a “free and open Indo-Pacific region”, giving it a special place in his speech on the sidelines of the APEC summit in Da Nang, as well as at a meeting with the Philippine President R. Duterte. This idea gradually supplanted the traditional American rhetoric idea of “rule-based order”. For example, in his speech to the leaders of the business community during the APEC summit in Da Nang, D. Trump described the Indo-Pacific region as a territory in which independent nations can “show a desire for freedom and peace”, and all countries “will adhere to the rules” [19, p. 3].

The idea of the IPR was actively used during briefings following the results of Trump's Asian tour, which visited the Philippines, Vietnam, China, South Korea and Japan, and other representatives of the American administration, including National Security Adviser H. McMaster and US Secretary of State R. Tillerson, who in his speeches during this tour used the term “ITR” more than 15 times. He emphasized that US democratic allies Japan and Australia should work together to confront “China's challenge to the rules-based international order” [8].

In the view of the Americans, a “free and open Indo-Pacific region” should be built on the unification of countries that accept common liberal values. Among them, according to US National Security Adviser G. McMaster, are the ideas of freedom of navigation and air traffic, the rule of law, freedom from coercion, respect for sovereignty, the principles of private enterprise and open markets. Of particular importance among these rules is the principle of freedom of navigation, concerning two key maritime trade routes connecting East Asia with the Middle East and Europe. The concept of the “Indo-Pacific region” is firmly connected with the security of maritime communications – its introduction into circulation is intended to signal that security in the region will be supported by freedom of navigation at sea, and above all those maritime trade routes that connect East Asia with the Middle East and Europe [9, p. 3].

The controversy around the concept of “IPR” gives grounds to wonder whether the “newfangled” concept of “Indo-Pacific” is consistent from a meaningful point of view or is it an artificial ideological and synthetic construction that has little in common with real life. One cannot but agree with the conclusion that the idea of “Indo-Pacific” is based on deeply interconnected economic, international political and military processes. An analysis of these processes dynamically occurring in the basins of the Indian and Pacific Oceans allows us to conclude that a new regional community is being formed, based on the interpenetration and interaction of the world's two largest oceans. It can be recalled in this regard that the concept of the “Euro-Atlantic space”, which arose in the post-war period as a propaganda tool for the ideological justification of the military-political unity of the destinies of Western Europe and the United States, for a long time seemed to be an artificial construct [14, p. 7].

Similarly, the “Asia-Pacific region” narrative, which appeared in America in the 1970s in connection with the need to argue for US military-political hegemony in East Asia and the Pacific, seemed unnatural to many. However, today the regularity of the existence of both of these terminological constructs is beyond doubt – they are backed by real-life regional systems with a powerful set of economic, political, social, military, cultural and humanitarian ties.

Factors in the formation of the Indo-Pacific

Several factors contribute to the formation of the region into a single whole. First of all, these are the economic processes that are actively taking place there, the distinguishing feature of which is the active involvement of the economic space of the Indian Ocean basin in the orbit of the economic interests of the dynamically developing economies of East Asia.

A new arena of trade and economic competition is emerging in the vast Indo-Pacific region, the development of which will, over time, increasingly determine the path of the global economy. The Indian Ocean is the largest trade route connecting East Asian energy consumers with their suppliers in the Middle East. It is through the Indian Ocean that China, India, Japan and South Korea receive a significant part of their energy and other raw materials from the East Africa and Near and Middle East, it is through the Southern Sea Route, which runs through the Strait of Malacca, the Indian Ocean and the Suez Canal, that caravans pass ships from East Asia to Europe. The countries of the Indian Ocean basin were involved in the emerging system of economic integration in the Asia-Pacific region, having found their niche as a source of raw materials, a transport and logistics corridor, and in the future – and first of all, taking into account the huge potential for the economic development of India and other countries of South Asia – and the most important sales market for products manufactured in East Asian countries [17, p. 5].

The concept of the IPR was largely the result of significant strategic trends regarding the increased interconnectedness of individual subregions of South, Southeast and East Asia, the military-political and economic rise of China, the strengthening of the regional and global role of India, and the aggravation of competition between the two countries in the foreseeable historical perspective Asian superpowers. The main geopolitical risk for regional development is associated with the inevitable clash of interests between Beijing and New Delhi, which will be based on the intersection of two vectors of military and economic expansion – the western one in the policy of China and the eastern one in the policy of India. This, on the one hand, creates a vast zone of competitive overlap between them, on the other hand, it unites the Indian and Pacific Oceans with a myriad of new relationships, involving most of the countries of South, Southeast and East Asia into their orbit [4, p. 12].

Close attention is paid to the impact of the IPR and the quadripartite Quadrilateral Security Dialogue on ASEAN's position as coordinator of platforms for Asia-Pacific versatile cooperation. ASEAN experts emphasize: the institutional design of the IPR can marginalize institutions such as the ARF – ASEAN Regional Forum, ASEAN+8 Defense Ministerial Meeting and East Asia Summit, depriving the Association of its main “trump card” – a neutral agenda collabor-

ation with partners. It has even been suggested that IPR is the first sign of a “post-ASEAN” reality.

The intellectuals of the Southeast Asian countries raise the issue in such a way that the participants of the Quadrilateral Security Dialogue (India, Australia, USA and Japan) must provide convincing arguments that the IPR will not be anti-Chinese and will not affect the status of ASEAN as the coordinator of multilateral negotiations. The question was also raised about the possibility of joining the states of the Indian Ocean to the ASEAN-centric platforms of multilateral diplomacy [18, p. 7].

The organization's experts believe that the IPR can exacerbate the problem of the South China Sea, geographically located at the epicenter of the future Indo-Pacific, and geopolitically it is an arena of clashes between China and the United States. In order to prevent such a development of events, ASEAN must act “proactively”.

Indonesian initiative for ASEAN participation in IPR

The initiative to develop the ASEAN position on the Indo-Pacific region was taken by Indonesia. This is due to a number of factors.

The main one is the geographical position of Indonesia. The country is washed by the Indian and Pacific oceans. Straits of strategic importance for maritime trade pass through the archipelagos of Indonesia. The administration of

J. Widodo set a course for turning the country into a “global maritime axis”. This course involves the development of the following five areas: the transformation of Indonesian maritime culture, the development of maritime resources, the construction of maritime infrastructure and the strengthening of interconnectedness, the strengthening of maritime military forces and the promotion of maritime diplomacy. All this somehow correlates with the discourse on the formation of the Indo-Pacific.

Indonesia has an intellectual backlog in the conceptualization of IPR. In 2013, M. Natalegawa, who at that time held the post of Minister of Foreign Affairs of the country, proposed expanding the scope of activities of the ASEAN-centric structures of multilateral diplomacy to the areas of the Indian and Pacific Oceans, creating the so-called “system of dynamic balance” [13].

It played the role and significance of the IPR as an intellectual project in the priorities of the major powers influencing the development of Indonesia. The Indo-Pacific narrative is being developed by Australia, with which Indonesia has traditionally had a competitive relationship (suffice it to recall Jakarta's reaction to the presence of Australian conciliators in East Timor in 1999–2002). The Chinese factor is also important for Indonesia: Jakarta plans to coordinate the strategy of the Global Maritime Axis and the Maritime Silk Road of twenty first century. There is a growing inter-

est in Southeast Asia, primarily in the South China Sea, another influential international player – India.

Finally, Indonesian experts and politicians have repeatedly raised the issue that the country's future lies far beyond interaction with ASEAN partners. This is not a recent phenomenon, but a steady trend. Suffice it to recall that during the formation of the East Asia Summit, Jakarta advocated the incorporation of Australia, India and New Zealand in the EAS, which can be seen as an attempt by the Indonesian leadership to expand the institutional space of its foreign policy. In his opinion, the growing economy of Indonesia makes it one of the centers of influence in the modern world. Hence, Jakarta's focus on building relationships with established global players, which implies its participation in projects with a distinct global component [12, p. 10].

Taking the lead in shaping ASEAN's position on the idea of institutionalizing the Indo-Pacific, Indonesia conducted its thorough brainstorming and subsequent presentation. During 2018–2019 Statements on this topic were made by the heads of the Foreign and Defense Ministry, as well as the country's top leadership, highlighting various aspects of the idea and lobbying for its support from the rest of the G10 (Group of Ten) countries. Special mention deserves the hosting by Indonesia in March 2019 of the “High-Level Dialogue on Cooperation in Engineering and Technology” with the participation of representatives of eighteen member states of the East Asia Summit [21].

Indonesia's unwillingness to come into conflict with already voiced ideas, for example, about an “open and free Indo-Pacific region” was clearly visible. As well as opposing initiatives that have already started, for example, the quadripartite dialogue format on security issues. The Indonesian proposal also lacked an anti-Chinese component: it was rather about co-opting existing ideas into the Indonesian (and, in the future, common to all ASEAN countries) concept of the development of the IPR, taking into account the interests of all its major participants. It is noteworthy that in the speech of the Indonesian Minister of Defense R. Ryacudu, the Indo-Pacific project was linked to the activation of ISIS militants (banned in the Russian Federation) in Afghanistan, Iraq and Syria with the prospect of their infiltration into Indonesia, and not to the contradictions between the major countries of the Indo-Pacific region.

In developing a common ASEAN position on the IPR, attention was drawn to Indonesia's desire to involve existing multilateral institutions, in particular, to establish cooperation between ASEAN and the IORA – Indian Ocean Rim Association. Along with Malaysia, Thailand and Singapore, Indonesia is also a member of IORA, being the largest country representing ASEAN there. At the same time, Indonesia was aware of both the limitations of its own

resources and the growing need to solve the problems of internal development. Hence the preference for multi-sided dialogue formats over a two-sided track.

A kind of quintessence of Indonesian efforts to develop an ASEAN position on the South China Sea can be considered the preparation by Indonesian Ministry of Foreign Affairs of the document “Indonesia and the ASEAN position on the IPR: towards a prosperous, peaceful and inclusive region”. The main feature of this document is the desire to adapt the ASEAN cooperation mechanisms, in particular the East Asia Summit, to the Indo-Pacific space. Of the specific areas of dialogue, emphasis was placed on cooperation on maritime frontiers, infrastructure construction and building relationships, as well as on the implementation of the “continual development goals” [3, p. 121].

Indonesia's willingness to take the lead in resolving issues relevant to ASEAN had not only a purely pragmatic but also an emotional and value dimension. It was in Bali that the historic summit of 1976 was held, which laid down the parameters for cooperation between the organization. Subsequently, Jakarta also played a key role in resolving the Cambodian problem. This continued after the end of the Cold War, when Indonesia took over the holding of working meetings on the South China Sea and the development of a “Six-Point Agreement” on the South China Sea after the Cambodian ASEAN fiasco in the summer of 2012.

The Association officially announced its views on the ITR project in June 2019. The main feature of the document entitled “ASEAN Outlook on the Indo-Pacific” is an attempt to link the process of forming the IPR with ASEAN possibilities.

The document emphasizes that the Indian and Pacific Oceans are not just two interconnected maritime spaces, but an integrated and interconnected region, in the center of which is ASEAN. The aspiration of the G10 to achieve synergy between the formation of the IPR and the ASEAN Community, on the one hand, and the strengthening of the institutions of multilateral cooperation led by the association, on the other, is stipulated. The importance of the ASEAN Treaty of Amity and Cooperation in Southeast Asia as a normative basis for the position in relation to the IPR project is emphasized.

The main directions of the Indonesian position on Indo-Pacific – cooperation at sea, building interconnectivity and achieving the UN Sustainable Development Goals until 2030 – are complemented by the development of a dialogue in the economic sphere (connections between micro, small and medium enterprises, increased cooperation in the digital sphere, etc.). In institutional terms, priority is given to ASEAN-centric dialogue formats: the ASEAN Regional Forum, the ASEAN+8 Defense Ministers Meeting, the ASEAN+1 tracks and the East Asia Summit, with an emphasis on the capabilities of the latter [10, p. 28].

Interests of Southeast Asian countries in the context of the formation of the Indo-Pacific region

An analysis of ASEAN's historical legacy leads to the conclusion that only in a multipolar world does this organization have a chance of successfully “balancing” between the major powers. An ideal multipolar world is “multilayered” (in the terminology of A. Acharya – the multiplex world), i.e. interconnected “horizontally” (in economic, political, humanitarian, cultural and other respects) and “vertically” (at the global, regional, national and local levels). The “multilayered world” includes numerous, but not competing, numerous “modernization paradigms” (multiple modernities), “sewn together” into a single whole by a system of formal and informal relationships and interactions [2].

Based on this, the association believes that its prerogative is to form such a world at the level of Southeast Asia (with reservations – The Asia-Pacific region), hoping to delegate to its partners the solution of this task at the global level. ASEAN sees its contribution to the “multi-layered global world order” as subordinate to the policies of global players.

To do this, ASEAN needs to solve three inter-related tasks:

- to develop the ASEAN Community project by integrating it into global cooperation processes;
- to integrate into the Chinese Belt and Road project;
- to adapt the assets developed in the Asia-Pacific region to a wider geopolitical and geo-economic space.

The ASEAN Community project was originally aimed at increasing the role of this organization in the global economy, and continues to be aimed at this. The task is to turn Southeast Asia into a unified space for doing business (in 2016, in terms of the total GDP of its countries, ASEAN was the sixth economy in the world, and by 2050, according to a number of estimates, it may become the fourth), interconnected in terms of infrastructure, institutional and “human” terms and representing a single production and market enclave [20].

The ASEAN Community is called upon to provide a favorable international environment for solving this political and security challenge. This involves optimizing ASEAN's relations with dialogue partners and increasing the efficiency of ASEAN-centric structures of multilateral diplomacy. In socio-cultural terms, the project is aimed at consolidating the elites and, to a much lesser extent, the peoples of the Southeast Asian countries, so that the states of the Asian south-east fulfill their tasks by pursuing a single policy.

The main task of the Association remains the construction of cross-border infrastructure in Southeast Asia, because this can cause a multiplier effect, stimulating the development of related economic

sectors, and, consequently, maintaining high rates of economic growth in the states of the subregion.

Through the prism of linking this need with the formation of IPR, we emphasize that cooperation on the land – Eurasian – space is more in line with the interests of ASEAN than on maritime borders. Moreover, in relation to engineering, we are talking about vast spaces. The construction of infrastructure, primarily energy, is easier from a technical point of view and less burdensome from a financial point of view. As the IPR develops, it will increasingly come into conflict with China's “Maritime Silk Road” project, placing ASEAN in the position of a hostage to Chinese-American disagreements over the South China Sea issue [5, p. 1–3].

Belt and Road Initiative VS Indo-Pacific

China's mega-strategy “Belt and Road Initiative” is developing at a critical stage of globalization, when increasing interdependence, gaining momentum and scope, is not accompanied by consensus on political and security issues. The development of nuclear weapons outside the non-proliferation regimes, trade wars, international terrorism and the COVID-19 pandemic against the backdrop of insufficient effectiveness of global governance and regulation institutions undermine the possibility of building a sustainable international order.

For ASEAN, this “initiative” comes with both benefits and costs. The first are connected, first of all, with the prospect of an influx of Chinese investments in the construction of cross-border infrastructure of the countries of Southeast Asia, primarily port infrastructure (despite the fact that two land economic corridors and a section of the Maritime Silk Road pass through Southeast Asia). The policy of the Celestial Empire stimulates activity in the Asian southeast of other states – South Korea, Japan, India and others, providing ASEAN with alternative opportunities for cooperation and creating the effect of its multiplier.

However, ASEAN is also aware of something else: Beijing's motivation is far from charitable and altruistic. Through the implementation of infrastructure projects in partner countries, China intends to form a “friendly environment belt” in the Celestial Empire, which in practice means building a China-centric “common security” system. Continued financing of infrastructure construction (and this is, by definition, a lengthy and costly process) will be linked to the readiness of China's partners, including those in ASEAN, with concessions from these countries of the Celestial Empire on political issues.

Special mention deserves such direction of the “Belt and Road Initiative” as “Digital Silk Road”. By developing it, including in relations with the states of Southeast Asia, the Celestial Empire expects to achieve far-reaching goals. This includes strengthening its position in international industrial cooperation (if a manufacturing plant is being built by Chinese con-

tractors, by default it is assumed that its Information and Communication Technologies support will be provided by the Chinese side), transferring it to Chinese operating systems and the fifth generation Internet. We can also note the relief for Chinese companies, and not necessarily those employed in the ICT sector, to enter the markets of partner countries, assist Chinese B2B and B2C platforms in expanding their customer bases. The discourse on “inclusive globalization” with an emphasis on inclusive trade and investment, the rational use of big data, the creation of so-called “smart cities”, etc. became the information support of such a policy [16, p. 12–17].

For the countries of Southeast Asia, the continuation of such a policy means the prospect, if not the loss of their own digital sovereignty, then certainly an increase in their own vulnerability and a decrease in the threshold of their ability to stop these processes. The main risks for the countries of Southeast Asia include the formation and, subsequently, the expansion on their territory of industries and markets for digital services based on Chinese standards and technologies. The activities of the Chinese companies Huawei and ZTE in laying fiber optic cables in Indonesia and the Philippines, as well as in installing equipment for the fifth generation Internet, make the Southeast Asian states vulnerable in the event of a possible (to what extent is another question) intentional disruption of infrastructure as a tool for political manipulation. Taken together, these factors will also affect ASEAN, in particular, its role as a “driving force” of formats and initiatives for many-sided cooperation in the Asia-Pacific region in the fields of economy, politics and security [6, p. 2].

The prospect of intensifying the “Belt and Road” and IPR projects and projecting the contradictions of ASEAN's global partners onto Southeast Asia is pushing it to look for ways to increase its competitiveness. It is important to adapt the already developed political, organizational and intellectual assets to it.

It is important to emphasize that the ASEAN countries are far from united on the issue of the Indo-Pacific region and their participation in the Quadrilateral Security Dialogue. Singapore took part in naval maneuvers jointly with the states of the Quadrilateral Security Dialogue in September 2007. There is reason to expect interest in the QSD from Vietnam, which is unlikely to miss the opportunity to create an additional counterbalance to China in the South China Sea. However, the fact that QSD does not include the Philippines and Thailand, American allies in the Asia-Pacific Region, speaks of the restrained and skeptical moods of the elites of the Southeast Asian countries, especially those who do not have territorial claims in the South China Sea, regarding the future of the Quadrilateral Security Dialogue and the formation of Indo-Pacific institutions [8].

Let us also note the important point that the ASEAN version of regionalism has traditionally been characterized by a strong element of identity formation. The political lexicon of ASEAN is characterized by terms with a strong component of this concept – it is enough to recall the “ASEAN Community”. The fact that the name of the Indo-Pacific region does not include the word “Asia” naturally contradicts the goal-setting of ASEAN, where the advent of the “Asian century” is linked to the further development of dialogue platforms led by the efforts of the Association.

In general, the interests and long-term plans of the association hardly correspond to active participation in the formation of the institutions of the Indo-Pacific region. Especially in the coming years, when international turbulence will be superimposed on the expected and natural increase in the tendency towards isolation of the G-10 countries as a result of the COVID-19 pandemic and the war in Ukraine.

Conclusions. An analysis of the intellectual narrative of ASEAN in the context of the concept of the Asia-Pacific Region and the specifics of this geopolitical project leads to the conclusion that the association has little chance of repeating its success in building, if not flawlessly, but on the whole effectively functioning multilateral dialogue formats, as happened in the Asia-Pacific region after the Cold War.

The reason is not that this task is beyond ASEAN's strength – practice has shown that it can effectively cope with the most complex challenges. The problem is different: participation in the Indo-Pacific project runs counter to both the long-term plans of the association and the evolution of its resources.

An equally important role is played by the growing awareness by the elites of the ASEAN countries of the fact that the world order, promoted, among other things, by the adherents of the IPR project, is less and less reminiscent of a model of cooperation that can bring peace, harmony and prosperity to the countries of Southeast Asia. In other words, the liberal world order and promoted by ASEAN since the first half of the 1990s neutral agenda of cooperation with its global partners, as well as between these partners themselves, have ceased to be identical concepts. The natural rise of elements of nationalism in world politics will further undermine the narrative of liberalism in any form.

Under such conditions, it can be reasonably predicted that ASEAN's reserved and skeptical attitude towards the ITR project will continue in the future. At the same time, ideas will be developed that can really, and not declaratively, contribute to the growth of the competitiveness of Southeast Asia as economic and political community, expanding the tools for solving problems, the number and degree of complexity of which will grow.

REFERENCES:

1. Abe S. (2017), Asia's Dream: Linking the Pacific and Eurasia – Speech by Prime Minister Shinzo Abe at the Banquet of the 23rd International Conference on The Future of Asia. Cabinet Public Affairs Office. URL: https://japan.kantei.go.jp/97_abe/statement/201706/1222768_11579.html
2. Acharya A. (2017), Can ASEAN Cope with the Changing World Order? East Asia Forum. 1 August 2017. URL: <http://www.eastasiaforum.org/2017/08/01/can-asean-cope-with-the-changing-world-order/>
3. Anwar D.F. (2020), Indonesia and the ASEAN Outlook on the Indo-Pacific. International Affairs. 2020. Vol. 96. Issue 1. Pp. 111–129. URL: <https://academic.oup.com/ia/article/96/1/111/5697504>
4. Choong W. (2019), The return of the Indo-Pacific strategy: an assessment. *Australian Journal of International Affairs*, 73(5). P.1-16.
5. Green M. (2018), China's Maritime Silk Road: Strategic and Economic Implications for the Indo-Pacific Region. Center for Strategic and International Studies. April 2, 2018. URL: <https://www.csis.org/analysis/chinas-maritime-silk-road-strategic-and-economic-implications-indo-pacific-region>
6. Harding B. (2019), China's Digital Silk Road and Southeast Asia. Reconnecting Asia. 19 February 2019. URL: <https://reconnectingasia.csis.org/analysis/entries/chinas-digital-silk-road-and-southeast-asia>
7. Jaipravas B. (2017), Why is the US calling Asia-Pacific the Indo-Pacific? Donald Trump to clarify. URL: <https://www.scmp.com/week-asia/politics/article/2118806/why-us-calling-asia-pacific-indo-pacific-trump-clarify>
8. Kawashima S. (2018), The risks of One Belt, One Road for China's neighbors. *The Japan Times*. URL: <https://thediplomat.com/2018/04/the-risks-of-one-belt-one-road-for-chinas-neighbors/>
9. Kuo M. (2018), The Origin of 'Indo-Pacific' as Geopolitical Construct. URL: <https://thediplomat.com/2018/01/the-origin-of-indo-pacific-as-geopolitical-construct/>
10. Lee J. (2018), The "Free and Open Indo-Pacific" and Implications for ASEAN. *Trends in Southeast Asia*. 2018. № 13. URL: https://www.iseas.edu.sg/images/pdf/TRS13_18.pdf
11. Martin P, Sink J., and Marlow I. (2017), Trump Discovers 'Indo-Pacific' on Asia Tour in Boost for India. URL: <https://www.bloomberg.com/politics/articles/2017-11-13/trump-discovers-indo-pacific-on-asia-tour-in-boost-for-india>
12. Milner A. (2019), Repositioning Indonesia: Thoughts on the Indo-Pacific. *Journal of ASEAN Studies*. 2019 Vol. 7. № 1. P. 58–72. URL: https://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/64005/ssoar-jas-2019-1-milner-Repositioning_Indonesia_thoughts_on_the.pdf
13. Natalegawa M. (2013), An Indonesian Perspective on the Indo-Pacific. *The Jakarta Post*. 20 May 2013. URL: <http://www.thejakartapost.com/news/2013/05/20/an-indonesian-perspective-indo-pacific.html>
14. Prasad N. (2018), India's Foray into the Indo-Pacific: Embracing Ambiguity through Strategic Autonomy. *IDE-JETRO*. URL: https://www.ide.go.jp/library/Japanese/Publish/Reports/InterimReport/2018/pdf/2018_2_40_011_ch07.pdf
15. Scott D. (2019), Indonesia Grapples with the Indo-Pacific: Outreach, Strategic Discourse, and Diplomacy. *Journal of Current Southeast Asian Affairs*, 38(2), pp. 194–217.
16. Shen H. (2018), Building a Digital Silk Road? Situating the Internet in China's Belt and Road Initiative. *International Journal of Communication*. 2018. № 12. P. 2683–2701. URL: <https://ijoc.org/index.php/ijoc/article/view/8405/2386>
17. Singh A.G. (2016), India, China and the US: Strategic Convergence in the Indo-Pacific. *Journal of the Indian Ocean Region*, 163 p.
18. Tang S.M. (2018), ASEAN's Hard Look at Indo-Pacific. *ASEAN Focus*. 2018. Issue 3. P. 6–7. URL: <https://www.iseas.edu.sg/images/pdf/ASEANFocusMayJun.pdf>
19. Trump D. (2017), Remarks by President Trump at APEC CEO Summit. Da Nang, Vietnam. November 10, 2017. URL: <https://la.usembassy.gov/remarks-president-trump-2017-apec-ceo-summit/>
20. Wood J. (2017), What Is ASEAN? World Economic Forum. 9 May 2017. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2017/05/what-is-asean-explainer/>
21. Yasmin N. (2019), Indonesia Hosts Indo-Pacific Forum to Boost Cooperation Between Regional Stakeholders. *The Jakarta Globe*. 20 March 2019. URL: <https://jakartaglobe.id/news/indonesia-hosts-indopacific-forum-to-boost-cooperation-between-regional-stakeholders>

Південно-Східна Азія в контексті формування Індो-Тихоокеанського регіону

Ткач Олег Іванович

доктор політичних, професор,
професор кафедри політології
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
вул. Володимирська, 60, Київ, Україна
ORCID: 0000-0003-3131-1533

Тесленко Сергій Сергійович

аспірант кафедри політології
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
вул. Володимирська, 60, Київ, Україна
ORCID: 0000-0002-2190-6173

У статті розглядається формування геополітичної концепції Індо-Тихоокеанського регіону та актуалізація ролі країн Південно-Східної Азії у цьому блоці. Індо-Тихоокеанський регіон (ІТР, Індо-Пацифіка) – відносно нова геополітична конструкція. Вона з'явилася у світовому політичному дискурсі менш як півтора десятиліття тому і незабаром викликала запеклі суперечки. У той час як експертна спільнота та політичні кола США, Індії, Австралії, Японії, Індонезії та ряду європейських країн прийняли її, Китай ставиться до неї з підозрою, вважаючи, що вона покликана обмежити зростання його економічної та політичної сили.

Було досліджено, що США та Індія найбільше просунулися у концептуалізації Індо-Тихоокеанського регіону, при цьому їхні версії Стратегії з кожним роком розходяться дедалі більше. Для Вашингтона ІТР є зручною політичною конструкцією, яка відповідно до Індо-Тихоокеанської стратегії США необхідна для того, щоб використовувати країни регіону (насамперед Індію та Австралію) для стримування Китаю. Для Нью-Делі ІТР це передусім ідея, що дозволяє Індії ґрунтувати свої претензії на статусі великої держави.

Доведено, що для Індії концепція ІТР є реалізацію схеми «Азіатсько-Тихоокеанський регіон плюс Індія», що передбачає визнання Індії домінуючою державою в регіоні Індійського океану, а АСЕАН виступає як найважливіший регіональний партнер. Це призводить до того, що відносини Індії зі Східною Африкою та країнами Перської затоки хоч і важливі, але виводяться за межі концепту блоку. Незважаючи на те, що індійські офіційні особи регулярно згадують, що Індо-Пацифіка в індійському розумінні простягається до узбережжя Африки, західна частина Індійського океану в індійському політичному дискурсі часто не сприймається як невід'ємна частина нового геополітичного конструкту, на відміну від частини Індійського океану та Південно-Східної Азії. Автори зазначають, що в рамках цієї концепції та геополітичного простору Південно-Східна Азія становить інтерес для учасників нового регіонального об'єднання. В межах такої співпраці важливим є те, що регіон може дати Індо-Тихоокеанському регіону, і яку вигоду він може отримати від участі в проекті.

Ключові слова: Індо-Тихоокеанський регіон, Південно-Східна Азія, геополітичні виклики, демократія, трансформація.

Хома Наталія Михайлівна

Вепонізація енергоресурсів: викопне паливо як зброя у міжнародній політиці

УДК 327:620.91
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2023-4.32>

Хома Наталія Михайлівна
доктор політичних наук,
професор кафедри політології
та міжнародних відносин
Національного університету
«Львівська політехніка»
вул. Митрополита Андрея, 5,
Львів, Україна
ORCID: 0000-0002-2507-5741

Досліджено використання енергоресурсів як виду зброї у протистоянні держав, їх союзів. Визначено, що вепонізація енергоресурсів полягає у використанні нафти, газу і т. ін. як зброї, до якої держави часто вдаються з політичних (геополітичних) причин. Звернено увагу, що щонайменше півстоліття (від 1973 р.) енергія відкрито застосовується як вид зброї, створює тиск на держави й їх союзи. Доведено, що вепонізація енергоресурсів є інструментом зовнішньої політики як неоавторитарних, так і демократичних держав, їх союзів. Наголошено: до вепонізації енергоресурсів вдаються як держави-виробники енергії, так і держави-споживачі; енергоресурси можуть бути зброєю і з боку попиту, і з боку пропозиції. Способами вепонізації енергоресурсів визначено припинення/обмеження постачання енергоресурсів або ж, навпаки, відмову від їх імпорту з некомерційних причин, істотне підняття цін на енергоносії всупереч попереднім домовленостям, встановлення контролю за енергетичною інфраструктурою, цілеспрямоване пошкодження такої інфраструктури й т. ін. Аргументовано, що вепонізація енергоресурсів має наслідком економічні та політичні збитки. Енергію позиційовано надважливим інструментом міжнародних відносин. Відзначено, що торгівля енергоносіями використовується державами-експортерами (зазвичай – з неоавторитарними режимами) для демонстрації влади, посягання на суверенітет інших держав. Зроблено висновок, що викопне паливо є важливим чинником зовнішньої політики передусім неоавторитарних держав, у яких рента від викопного палива сприяє агресивній зовнішній політиці, нарощуванню озброєння, експорту неоавторитаризму. Підкреслено, що ті демократичні держави, які купують енергоносії в неоавторитарних держав, опосередковано зміцнюють їх режими, підривають стійкість демократії. Наголошено на важливості якнайшвидшої розробки на рівні держав та їх союзів політики, яка б пом'якшувала або й унеможливлювала зовнішній вплив на держави-експортерів енергоресурсів, посилювала енергетичну безпеку в умовах нової геополітичної реальності.

Ключові слова: вепонізація енергоресурсів, енергетична геополітика, енергетичний суверенітет, енергетична безпека, викопне паливо, ЄС, Росія.

Вступ. Вихідна агресія у зовнішньополітичному курсі Росії привернула увагу до проблеми використання державами енергоресурсів як зброї задля реалізації своїх національних інтересів. Росія є далеко не єдиною державою, яка вдається до енергетичного тиску, шантажу і под. Однак в контексті зближення України з ЄС й інтеграції з його енергосистемою за ситуації агресивного використання енергії як зброї і Росією, і ЄС, важливо дослідити зміст, форми уже застосованої вепонізації енергоресурсів, а також з'ясувати, якими механізмами можна запобігти деструктивним наслідкам використання енергії як зброї і т. ін. Росія неодноразово, починаючи від 1993 року, застосувала проти України енергоресурси як важіль впливу, а у поточній війні цілеспрямовано руйнує енергетичні об'єкти. Такі дії мають чіткі політичні мотиви. Втім наразі не з'ясовано, в яких випадках енергія як зброя має деструктивну (неоавторитарну) сутність, а в яких випадках навпаки вепонізація енергоресурсів слугує цілям прогресу та демократії.

Мета та завдання. Метою статті є дослідження використання енергоресурсів як новітньої зброї у протистоянні держав та їх об'єднань на ґрунті політичних/геополітичних проблем. Відтак завданнями є: 1) розглянути, як саме енергоресурси застосовуються нині державами як зброєю; 2) з'ясувати, чи вепонізація енергоресурсів є інструментом зовнішньої політики виключно неоавторитарних

держав, чи й демократичні держави та їх союзи можуть використовувати такі інструменти тиску.

Методи дослідження. Робоча гіпотеза дослідження полягає у верифікації тези проте, що: 1) енергоресурси є видом зброї, яка має серйозні політичні наслідки, що посягають на державний суверенітет; 2) до вепонізації енергоресурсів вдаються не лише неоавторитарні, а й демократичні держави. Для доведення/спростування цієї гіпотези було обрано два кейси: 1) нафтова криза 1970-х років і те, як арабські члени Організації країн-експортерів нафти (ОПЕК) використовували енергію як зброю, однак у підсумку світовий ринок нафти перейшов від залежності до взаємозалежності; 2) кейс взаємозалежності ЄС і Росії на ґрунті енергоресурсів, щоб зрозуміти, як газ став зброєю для удару по кожній зі сторін в умовах, коли європейсько-російські відносини перейшли від взаємозалежності до деструктивної залежності.

Результати. Енергія є новітньою зброєю, яка використовується для тиску на суверенні держави, союзи держав. Як у 1970-х, так і у 2020-х роках торгівля енергоносіями використовується для демонстрації влади та посягання на суверенітет інших держав. Аргументуємо це на прикладі двох кейсів: 1) дії ОПЕК у 1973 році щодо вепонізації нафти; 2) дії кількох останніх років в системі «Росія – ЄС» щодо вепонізації газу (передусім) та інших енергоносіїв.

Енергія як зброя передбачає використання торгівлі енергоресурсами (нафта, газ, вугілля, мазут, електроенергія з електромережі тощо) як інструмента для досягнення політичних або дипломатичних цілей на стратегічному рівні. Найчастіше це проявляється як припинення чи обмеження постачання енергоресурсів, відмова від імпорту енергоресурсів з некомерційних причин, істотне підняття цін на енергоносії всупереч попереднім домовленостям, встановлення контролю за енергетичною інфраструктурою, цілеспрямоване пошкодження такої інфраструктури. Це не вичерпний перелік, адже є багато інших способів використати енергію як зброю.

У 1973 році арабські держави припинили експорт нафти до США та інших держав Заходу, які підтримували Ізраїль у конфліктах проти його близькосхідних сусідів. Припинення постачання було способом завдати економічних втрат опонентам і домогтися політичних поступок. ОПЕК використовувала нафту як зброю проти держав Заходу, які підтримували Ізраїль у війні Судного дня¹ 1973 року. Після початку війни арабські держави-члени ОПЕК узгодили використання постачання нафти як зброї проти проізраїльських держав Заходу. Нафтове ембарго було передусім політичним актом. Держави ОПЕК зменшили обсяги видобутку нафти не тільки для того, щоб вплинути на світові ціни на свою користь. Головним завданням було створити політичний тиск на світову спільноту задля зменшення підтримки Заходом Ізраїлю. Запроваджене нафтове ембарго та підвищення цін на нафту державами ОПЕК спричинили економічну кризу для Заходу. Держави ОПЕК істотно підняли ціни на нафту (з 3 до 12 дол. за барель, 1974 р.). Нафта стала енергетичною зброєю, що була використана проти проізраїльських урядів держав Заходу.

На тлі нафтового ембарго вперше почали озвучуватися рекомендації влади громадянам, які перегукуються зі сучасними закликами до енергоощадності. Зокрема, Президент США Р. Ніксон закликав американців обмежити користування автомобілями або ж принаймні їздити на менших швидкостях; авіакомпаніям була дана вказівка скоротити кількість рейсів, а державним закладам – економити електроенергію, скоротити автомобільний парк і под. Агенція з охорони довкілля США навіть тимчасово скасувала обмеження на використання вугілля, що забруднює атмосферу.

Багато держав Європи сильно постраждали від нафтового ембарго 1973 року, контролю ОПЕК за близько 2/3 розвіданих запасів нафти. Це призвело до деякого переосмислення державами Заходу питання енергетичної безпеки. Однак

багато питань все ж були недостатньо пропрацьовані на інституційному рівні.

Зауважимо, що в новітній історії різні держави використовували нафту як політичну зброю, а відтак приклади не обмежуються 1973 роком. США історично вводили більше нафтових ембарго, ніж будь-яка інша країна, включаючи нафтове ембарго проти Японії до Другої світової війни.

Також відзначимо, що не завжди причиною використання енергоресурсів як зброї є саме політична складова. До прикладу, Саудівська Аравія наповнювала ринок дешевою нафтою, щоб покарати конкурентні держави-експортери нафти, як-от Іран, Росію. Прикладом є й економічна війна 2020 року, оголошена Саудівською Аравією, щоб покарати Росію за відмову знизити обсяги видобутку нафти задля підтримки ціни на нафту на прийнятному рівні в умовах пандемії коронавірусу. Відтак кожен кейс вепонізації енергоресурсів має свої особливості.

Нині основним кейсом для дослідження вепонізації енергоресурсів є Росія. Останні кілька років ця держава вдалася до стратегії обмеження газових потоків до держав ЄС. Своєю чергою ЄС скоротив доступ енергоресурсів Росії на свій ринок. І одне, й інше є прикладом вепонізації енергоресурсів. В обох випадках були завдані економічні та політичні збитки.

Втім потрібно розуміти, що проблема вепонізації путінським режимом енергоресурсів виникла не останніми роками, а сягає радянського періоду. І нині розривається той ланцюг постачання енергоресурсів, який формувався починаючи від 1960-х років [14; 15]. Найперше, це стосується держав Центральної Європи, які були частиною блоку Варшавський договір, а також суверенних держав Балтії, Молдови, України. Однак це стосується не лише згаданих держав. До прикладу, у 1968 році було підписано радянсько-австрійську угоду про постачання газу з СРСР до Австрії. Власне австрійська сторона постачала труби та кредитувала будівництво газопроводів, а СРСР зобов'язався стати постачальником газу. У 1970 році укладено угоду між ФРН і СРСР про постачання газових труб в обмін на газ. Це лише кілька прикладів, які демонструють, як СРСР формувався як європейський енергетичний гігант. Зростання газо- та нафтопроводів принесло радянському режиму стратегічні переваги, позаяк у Центральній та Східній Європі була створена система енергозалежних держав [15]. Промисловість та домогосподарства багатьох європейських держав були сильно узалеженні від радянських, а після 1991 року російських природних ресурсів [15; 19; 20].

Результатом зближення європейських держав і Росії на енергетичному ґрунті стало зростання взаємозалежності між державами Європи та СРСР. Радянський режим отримував тверду валюту

¹ Збройний конфлікт між Ізраїлем з одного боку і Єгиптом та Сирією – з іншого. Це була четверта арабо-ізраїльська війна за попередні 25 років.

від експорту нафто-газових ресурсів, навіть попри те, що ці доходи допомагали фінансувати агресивну зовнішню політику. Мова про війну в Афганістані 1979–1989 років, яку СРСР не в останню чергу фінансував завдяки доходам від продажу викопного палива [12; 14, с. 143; 18, с. 533–534]. Взаємодія європейських держав та СРСР є прикладом енергетичної геополітики, що відображає як залежності міжнародних акторів один від одного, так і їх взаємозалежності. Нафто-газові ресурси відрізняються від імпорту інших товарів (як-от, алмази чи хутро) через їх важливість для безперервного функціонування та висхідної динаміки економіки. Вигоди від взаємозалежності на той час європейськими державами уважалися вищими, ніж ціна власної енергонезалежності [17, с. 9–10].

Щодо держав, які перебували у складі СРСР, радянський режим застосував енергетичний тиск напередодні фактичного розпаду СРСР. Зокрема, у 1990 році було перервано постачання нафти до майбутніх незалежних держав Балтії. Це було безуспішною спробою придушити рух за незалежність регіону, що зароджувався. У наступні роки російські газовидобувні та газорозподільні корпорації, державні нафтогазові компанії вдавалися до маніпуляцій з цінами та фізичними обсягами постачання сирової нафти, природного газу. При цьому зазвичай це робилося в умовах політичної напруги задля тиску на споживачів. Такі приклади за останні три десятиліття зафіксовані щодо Грузії, Естонії, Литви, Молдови, Туркменістану, Білорусі, Словаччини, Польщі та України. В основі більшості таких маніпуляцій лежить саме геополітика, а не зацікавленість у прибутковості компаній. Різкі зміни у ціні за газ чітко корелюються з політичними змінами.

Прикладом останньої тези є Україна. Варто згадати, що уперше Україна отримала газ у вересні 1993 р. саме в обмін на частину кораблів Чорноморського флоту, тим самим ослабивши себе. Як тільки у різні роки пострадянської доби зростала геополітична напруга між Україною та Росією, одразу це відбивалося на роботі нафто-газового сектора. Так, за президентства прозахідного В. Ющенка, який посилив співпрацю з ЄС та НАТО, таких криз було дві: 1) у березні 2005 року (вимога «Газпрому» щодо ціни за газ у розміні бл. 250 дол. за 1000 м³, що було близьким до європейських цін); 2) у грудні 2008 року (ультимативна вимога погашення боргу 2,4 млрд дол. за спожитий газ). Після анексії Криму «Газпром» підвищив ціну за експортований в Україну газ з 268,5 до 485 дол. за кожні 1000 м³.

Дослідники задовго до повномасштабного вторгнення Росії в Україну застерігали, що з позиції безпеки, загрози, які дестабілізують постачання енергоресурсів, є надзвичайно серйозними для європейських держав [3]. У 2009 році під впливом вторгнення Росії в Грузію (серпень 2008 р.) інтелек-

туали Центральної та Східної Європи (Л. Валенса, В. Гавел, І. Крастев та ін.) написали відкритого листа до адміністрації Б. Обами [1]. У ньому озвучено занепокоєння залежністю Європи від російських енергоресурсів. У листі підкреслено, що загроза постачанню енергоресурсів може мати негайний вплив на політичний суверенітет держав Центральної та Східної Європи. Для підписантів листа питання суверенітету, військових загроз та енергетичної безпеки були єдиним цілим. У 2014 році порушення Росією територіальної цілісності та суверенітету України з подальшими проблемами постачання енергоресурсів стало підтвердженням того, про що попереджали європейські інтелектуали. Також звернемо увагу на застереження експрем'єр-міністра Польщі Д. Туска навесні 2014 року: «Незалежно від того, як розвиватиметься протистояння навколо України, один урок очевидний: надмірна залежність від російських енергоносіїв робить Європу слабкою» [6].

Росія є найбільшим у світі експортером природного газу, другим за величиною експортером нафти та третім за величиною експортером вугілля [16]. Як і інші багаті на енергоносії неоавторитарні держави, Росія використовує експорт енергоресурсів не лише для економічної вигоди, а і як інструмент зовнішньополітичного впливу. Погроза В. Путіна у виступі 08.08.2022 р. створити «катастрофічні наслідки на світовому енергетичному ринку» [23] у відповідь на запроваджені проти Росії санкції знову зробила енергію одним із видів зброї. Подібним чином й санкції Європи та союзників щодо Росії створили власну енергетичну зброю з боку попиту. Нафта та газ є стратегічним товаром для Росії (як і для інших неоавторитарних держав), а відтак рішення щодо енергетичної політики ніколи не приймаються в геополітичному вакуумі.

Попри те, що ЄС є споживачем, а не продавцем енергоресурсів, він також посилює тиск, спричиняє збитки і под. через взаємозалежності щодо нафти та газу. Ці процеси дуже добре показують, як викопне паливо використовується як зброя акторів, які мають різні цінності, цілі, режими. ЄС розпочав тиск у формі санкції та ембарго на Росію від моменту анексії української АР Крим у 2014 році². Своєю чергою Росія використала газовий шантаж як основний інструмент тиску на ЄС. Так, у 2021 році обмежено постачання газу, щоб змусити ЄС відмовитися від підтримки України та домогтися зняття санкцій. До прикладу, в четвертому кварталі 2021 року російська компанія «Газпром» скоротила експорт газу до ЄС на 25% порівняно з аналогічним періодом 2020 року. Все відбувалося на тлі нарощування Росією

² Наприклад, під дію санкцій потрапили компанії нафтогазового сектора «Новатек», «Роснефть», «Внешэкономбанк», «Газпромбанк», Феодосійське підприємство зі забезпечення нафтопродуктами (АР Крим).

армії поблизу кордонів України. Також у червні 2022 року постачання природного газу газопроводом «Nord Stream 1» скоротилися на 75%; у липні 2022 року постачання було припинене на 10 днів; у серпні 2022 року трубопровід остаточно був зупинений. Росія очікувала, що штучно створена енергетична криза стане точкою розколу ЄС. Однак цього не відбулося, хоч вплив російського газового шантажу був відчутний, найперше, у формі скорочення доходів домогосподарства, скорочення промислового виробництва і т. ін.

Заявами на візирець путінської про те, що: «Ми не будемо постачати газ, нафту, вугілля, мазут – нічого не постачатимемо» [22], погрозами «заморозити Європу» і т. ін., Росія продемонструвала застосування свого викопного палива як зброї. Дефіцит і перебої в постачанні справді завдали шкоди європейській економіці, створили загрозу легітимності урядів, що є свого роду посяганням на «енергетичний суверенітет» Європи. Через скорочення постачання Росія поставила держави ЄС в економічно уразливе становище, поставила під загрозу політичну легітимність інституцій ЄС та національних урядів.

Значні доходи від викопного палива за останні два десятиліття дозволили Росії пришвидшено розвивати свій оборонно-промисловий комплекс, нарощувати озброєння, яке від 2014 року спрямовується проти України, а також застосовується в інших державах світу, експортується для підтримки неоавторитарних режимів. Відтак нафтогазові ресурси є важливим чинником агресивної зовнішньої політики Росії – починаючи від війни в Афганістані та закінчуючи війною з Україною. Росія є державою, де рента від викопного палива сприяє її агресивній зовнішній політиці [25, с. 59].

Поведінка Росії щодо енергоресурсів зумовлена не лише багатством надр, а й розгалуженою системою трубопровідних мереж. Це створило систему, в якій треті країни узалежнені від Росії у питаннях постачання енергоресурсів. Така енергетична залежність створила ширшу економічну та політичну залежність і перетворюється на джерело влади для путінського режиму. Тут згадаймо про термін Дж. Колгана «петро-агресія» (“petro-aggression”), щоб описати ситуацію, за якої держави, де на нафту припадає понад 10% ВВП, мають на 250% вищу ймовірність розпалювати військові конфлікти [4; 5]. Вепонізація Росією енергетики є частиною стратегії влади «розділяй і володарюй». Для Росії стратегічно важливо домінувати на енергетичному ринку ЄС, впливати на політичні рішення.

Росія використовує свої енергетичні багатства з щонайменше трьох причин: 1) отримання економічної вигоди; 2) підтримка, збільшення та здійснення політичного впливу в ареалі своїх інтересів; 3) здійснення політичного тиску на держави-імпортерів. У випадку з ЄС Росія тривалий час використову-

вала свою позицію головного постачальника енергії задля створення тиску щодо своїх стратегічно важливих інтересів. Мережа енергетичних зв'язків зі споживачами, транзитними державами, державами-споживачами і под. була настільки складною, що після анексії Криму та початку російсько-української війни у 2014 році ЄС навіть не накладав санкції щодо енергетичного сектора держави-агресора [9]. Бачачи фактичну безкарність, російські корпорації «Роснефть», «Газпром» та ін. продовжували зловживати своїм панівним становищем на ринку для реалізації своїх стратегічних цілей.

Питання ціни на енергоресурси, безперервність їх постачання чітко узалежене від зовнішньополітичних пріоритетів Росії. Є приклади, коли Росія знижувала ціну на енергоносії або ж відтермінувала оплату за них, а потім відмовлялася від цього, як тільки змінювалися політичні умови. Також Росія за умовами контрактів унеможливила покупця газу перепродавати енергоресурс третій стороні або купувати газ через інший маршрут трубопроводу. Ці умови контракту дозволяли Росії утримувати європейський ринок фрагментованим й «Газпром» пропонував різні ціни різним покупцям. Така політика використання експорту енергоресурсів для залякування є демонстрацією російської реальної політики.

Як ми зауважували вище, використання енергоресурсів як зброї часто є двостороннім процесом як-от у випадку Росії щодо ЄС та ЄС щодо Росії. Наприклад, ЄС запровадив граничну ціну на сиру нафту (грудень 2022 р.), обмеження цін на російські нафтопродукти, включаючи дизельне паливо та мазут (лютий 2023 р.). Використовуючи інституції ЄС і свої регуляторні повноваження, ЄС завдав фінансових збитків державі-агресору. Було «атаковано» «енергетичний суверенітет» Росії, тобто її право продавати викопні джерела енергії, чим створені щораз більші та ширшого спектра загрози. Росія отримала відповідь на свою тактику використати створену ще у 1970-х роках взаємозалежність з європейськими державами, щоб утримати ЄС від всебічної підтримки України. Дефіцит і перебої в постачанні завдали шкоди європейській економіці та були й наразі залишаються загрозою для легітимності урядів держав ЄС. Отже, для обох сторін (ЄС, Росія) взаємозалежність перетворилася на залежність, яку тепер обидві сторони долають. Попит і пропозиція на енергоносії були повною мірою використані як сучасна зброя.

Ще до повномасштабного вторгнення Росії в Україну «Газпром» почав сповільнювати продажі природного газу європейським покупцям, виснажуючи сховища та сповільнюючи потоки по трубопроводах. Росія вдавалася до енергетичного шантажу, вимагаючи прискорити сертифікацію «Nord Stream 2». Це приклад російських «енергетичних ігор», які переросли в «газові» війни.

У 2022 році швидке відокремлення Європи від постачання російських енергоресурсів по-різному позначилося на державах ЄС, позаяк міра уязвленості від російського газу була не однакою. Станом на 2020 рік за даними Євростату найбільш залежними були Литва, Словаччина, Угорщина, а найменш залежними – Іспанія, Португалія, Люксембург, Ірландія, Кіпр [10]. В межах ЄС імпорт російського газу у 2021 році становив приблизно 36% [11] й такі обсяги значною мірою взаємно уязвляли ЄС і Росію.

Відносини щодо енергетики між Росією та окремими державами-членами ЄС мають свої особливості, зумовлені історичними обставинами. Навіть у 2023 році, коли ЄС запровадив ембарго на російську нафту та газ, винятки поширюються на певні держави та певну продукцію. Йдеться про ті держави посткомуністичного блоку, які нині критично залежні від постачання з Росії й наразі не мають реальних альтернатив [8].

Позитивом є те, що в ЄС ще від 2009 року існує спеціальний механізм перевірки енергетичних проєктів, відомий як «застереження про Газпром» (“Gazprom clause”). Він вимагає від держав-членів ЄС оцінювати ризики енергетичної безпеки, які створюють інвестори з-за меж ЄС у національні транспортні системи. Саме на цій підставі Німеччина призупинила сертифікацію газопроводу “Nord Stream 2” у лютому 2022 року в очікуванні нової оцінки безпеки у світлі вторгнення Росії в Україну. Газопровід “Nord Stream 2”, якби він запрацював, дозволяв би Росії ще більше досягати агресивних політичних цілей, використовуючи енергію як зброю. Війна в Україні спонукала Європейську Комісію закликати до більшої пильності щодо російських і білоруських прямих інвестицій, враховуючи сильний стимул цих урядів втручатися в критично важливі сфери життєдіяльності держав-членів ЄС [7].

Раптове припинення подачі енергії є прикладом вепонізації енергоресурсів. Наприклад, «RAO Nordic», дочірня компанія російської енергетичної компанії «Интер РАО» з 15.05.2022 р. не постачає електроенергію до Фінляндії. Російська сторона пояснювала це проблемами з оплатою за спожиту енергію, однак насправді це є однією з відповідей Росії на санкційну політику Фінляндії. У цьому випадку дії Росії не надто відчутно позначилися на споживачах, адже лише 10% споживання електроенергії Фінляндії надходило з Росії й уряд швидко знайшов альтернативу. Ще одним прикладом є рішення «Газпрому» у квітні 2022 року припинити постачання газу компаніям з розподілу природного газу «Bulgargaz» (Болгарія) та “PGNiG” (Польща) через несплату в рублях свідчить про вепонізацію енергоресурсів.

Нині використання російським режимом енергоресурсів як зброї негативно впливає й на саму Росію: загрози економіці, обмеження геополітич-

ного впливу тощо. До прикладу, російська нафта нині продається за приблизно вдвічі нижчою від світової еталонної ціни, а довгі, дорогі транспортні маршрути до Китаю та Індії істотно позначаються на надходженнях до російського державного бюджету. Так енергія як зброя обертається проти тих, хто володіє нею.

Є приклади, коли навпаки європейські держави використали енергію як зброю проти Росії. Зокрема, у квітні-травні 2022 року держави Балтії повністю припинили імпорт електроенергії з Росії. Оператори систем передавання електроенергії Естонії, Латвії та Литви прийняли рішення про від’єднання від контрольованої Росією системи й синхронне підключення до континентальної європейської мережі ENTSO-E. Держави Балтії спільно виходять з контракту BRELL, укладеного з російськими та білоруськими операторами.

Однак є й значно більші за масштабами приклади вепонізації енергії, аніж ті, які ми згадували досі. Такі дії, як цілеспрямоване руйнування Росією української енергетичної інфраструктури, підрив Каховської греблі, замінування Запорізької АЕС, вибухи на трасах газопроводів “Nord Stream 1” і “Nord Stream 2” та ін. є свідченням найагресивнішого використання енергії та об’єктів енергетичної інфраструктури як зброї. Руйнування енергетичної інфраструктури безперечно є посяганням на державний суверенітет і незалежність [13].

Вкажемо на ще один приклад застосування Росією енергії як зброї – ядерна енергетична зброя. Наразі Росія залишається серед провідних гравців у світовому ядерноенергетичному секторі, а світова спільнота не достатньо реагувала на ймовірність домінування Росії на світовому ринку ядерних технологій. Цей сегмент не був і під санкціями ЄС і, щобільше – є держави (Франція, Угорщина), які блокують з різних причин запровадження санкцій проти російської атомної енергетики, зокрема компанії «Росатом». Втім санкційні процеси розпочали окремі держави (США, Канада, Великобританія), запроваджуючи обмеження щодо російської атомної енергетики, переважно – щодо дочірніх компаній «Росатому».

«Росатом» упродовж багатьох років активний на міжнародному ринку атомної енергії й уважається провідним постачальником ключових послуг зі спорудження реакторних установок. Через свою дочірню компанію «ТВЕЛ» «Росатом» забезпечує постачання палива, контролюючи 38% світової конверсії урану та 46% потужностей зі збагачення урану. Росія була постачальником приблизно половини всіх міжнародних угод щодо будівництва АЕС, постачання реакторів і палива, виведення з експлуатації або утилізації ядерних відходів [24]. Прямий контроль Росії над багатьма ядерними реакторами та стратегічною енергетичною інфраструктурою є основою для здійснення політичного

тиску. Втім це характеризує не лише Росію, а й, до прикладу, Китай, який розглядає атомну енергетику як потенційно потужний компонент своєї ініціативи «Один пояс, один шлях». Великі інфраструктурні проекти в межах цієї ініціативи включають розвиток ядерної енергетики в енергозалежних державах. 41 держава в межах ініціативи «Один пояс, один шлях» розглядається для реалізації проектів ядерної енергетики.

Погоджуємось з А. Буте в тому, що «оскільки енергія використовується як зброя, то необхідна реформа ліберального енергетичного режиму, аби дозволити державам запобігти створенню залежностей і захистити свою енергетичну безпеку в новій геополітичній реальності» [2, с. 740].

Контроль тих чи інших держав (особливо – недемократичних) над енергетичною інфраструктурою, постачанням енергоресурсів, має важливий стратегічний вимір. Загроза цього тривалий час помічалася, однак недооцінювалася. Враховуючи економічну та соціальну важливість енергетики, перебої з енергопостачанням можуть загрожувати стабільності на всіх рівнях. Саме на це (дестабілізацію) й розраховують держави, які здійснюють енергетичний тиск, шантаж і навіть терористичні акти. Втім політизація енергетики у підсумку має й позитиви: наявна мотивація шукати нові джерела енергії, диверсифікувати джерела енергії, щоб зменшити ризики постачання, пов'язані з одним постачальником і под.

Висновки. Отже, вепонізація енергоресурсів полягає у використанні нафти, газу та ін. енергоресурсів як новітнього виду зброї, до якої держави вдаються переважно з політичних (геополітичних), а також економічних причин. Основними способами вепонізації енергоресурсів є припинення/обмеження їх постачання або ж, навпаки, відмова від імпорту з некомерційних причин, істотне підняття цін на енергоносії всупереч попереднім домовленостям, поступове встановлення контролю за енергетичною інфраструктурою, цілеспрямоване пошкодження такої інфраструктури й т. ін. Вепонізація енергоресурсів неодмінно має наслідком економічні та політичні збитки.

Щонайменше півстоліття (від 1973 р.) енергія відкрито застосовується як вид зброї, створює тиск на суверенні держави й союзи держав. До цього часу теж зафіксовані прояви вепонізації енергоресурсів, однак вони не набували таких масштабів, як за останнє півстоліття. Нині ж енергія є надважливим інструментом міжнародних відносин. Торгівля енергоносіями використовується для демонстрації влади та навіть посягання на суверенітет інших держав. В міру того, як взаємозалежність держав щодо енергоресурсів зростає, вона потенційно здатна завдати серйозної економічної та політичної шкоди, впливати на життєдіяльність домогосподарств, підривати легітимність урядів і под.

Викопне паливо є важливим чинником зовнішньої політики найперше неоавторитарних держав. Там рента від викопного палива сприяє агресивній зовнішній політиці. Завдяки доходам від експорту викопного палива розвивається, найперше, оборонно-промисловий комплекс, нарощується озброєння, яке спрямовується проти інших держав, а також експортується для підтримки неоавторитарних режимів. Багаті на енергоносії неоавторитарні держави використовують експорт енергоресурсів як захисний інструмент своєї політики. Енергетичний вплив використовується для запобігання зовнішньому втручання, забезпечення виживання недемократичного режиму, для експорту неоавторитаризму тощо. Відтак неоавторитарні держави використовують енергоносії як засіб примусу щодо інших держав, або й засіб покарання за недружнє, критичне ставлення щодо себе. Таке використання енергетичних ресурсів може тривалий час захищати той чи інший недемократичний режим від зовнішнього тиску, дозволяти безкарно проводити свою репресивну внутрішню політику та дестабілізуючу зовнішню політику. Відтак, якщо подивитися з іншого боку на цю проблему, то ті демократичні держави, які купують енергоносії в неоавторитарних держав, опосередковано зміцнюють недемократичні режими та підтримують стійкість демократії.

До вепонізації енергоресурсів вдаються як держави-виробники, так і держави-споживачі. Енергоресурси можуть бути зброєю як з боку попиту, так і з боку пропозиції, тобто не лише відмова постачати енергоносії, а й відмова купувати їх є проявом вепонізації енергоресурсів. Використання енергії як зброї зазвичай відбувається не в односторонньому порядку і кейс «ЄС – Росія» підтверджує. Не лише Росія відмовляється від постачання, підвищує ціну на викопне паливо, а і ЄС застосовує свій інституційний вплив, унаслідок якого держава-агресор втрачає доходи від нафто-газового сектора економіки.

Важливо розуміти, що нинішня вепонізація путінським режимом енергоресурсів виникла не в один момент. Фундамент цьому закладався ще у радянську добу (з 1960-х рр.). Тоді формувалися ланцюги постачання енергоресурсів, споруджувалася мережа газо- та нафтопроводів, інша інфраструктура для постачання енергії у держави майбутнього ЄС. Поступово з'явилася мережа енергозалежних від СРСР держав, які споживали її викопне паливо попри радянську агресивну зовнішню політику (як-от війна в Афганістані) й недемократичний режим. Нині ж демократичні держави Європи розривають налагоджені десятиліттями ланцюги постачання енергоресурсів, що болісно позначається на функціонуванні промисловості, домогосподарствах, стійкості урядів і т. ін.

Перспектива держав ЄС позбутися деяких залежностей від Росії, як-от в атомній енергетиці, ще чітко не визначена, а окремі держави ЄС навіть за сучасних умов зберігають співпрацю з державою-агресором (як-от Угорщина). Втім, позитивною тенденцією, яка намітилась у 2023 році і яка теж є проявом вепонізації енергоресурсів, є домовленість групи держав (Велика Британія, США, Канада, Японія, Франція) про витіснення Росії з міжнародного ринку ядерної енергії.

Оскільки енергія є і залишатиметься у зонай-менше середньостроковій перспективі зброєю, то важлива розробка на рівні держав та їх союзів такої політики та енергетичної інфраструктури, яка б пом'якшувала або й унеможлиблювала зовнішній вплив на уряди експортерів енергоресурсів, посилювала енергетичну безпеку в умовах нової геополітичної реальності. Саме війна Росії проти України спричинила глобальне переосмислення залежності держав від російської енергетики та енергетичної інфраструктури.

ЛІТЕРАТУРА:

1. An Open Letter to the Obama Administration from Central and Eastern Europe. *Gazeta Wyborcza*. 2009. 16 Jul.
2. Boute A. Weaponizing Energy: Energy, Trade, and Investment Law in the New Geopolitical Reality. *American Journal of International Law*. 2022. Vol. 116. Is. 4. P. 740–751.
3. Bouzarovski S., Bradshaw M., Wochnik A. Making Territory Through Infrastructure: the Governance of Natural Gas Transit in Europe. *Geoforum*. 2015. Vol. 64. P. 217–228.
4. Colgan J. D. Oil and Revolutionary Governments: Fuel for International Conflict. *International Organization*. 2010. Vol. 64. Is. 10. P. 661-694.
5. Colgan J. D. Petro-Aggression. When Oil Causes War. Cambridge: Cambridge University Press, 2013. 324 p.
6. Collins G. Russia's Use of the "Energy Weapon" in Europe. *Issue brief no. 07.18.17*. Houston: Rice University's Baker Institute for Public Policy.
7. European Commission. Guidance to the Member States Concerning Foreign Direct Investment from Russia and Belarus in View of the Military Aggression Against Ukraine and the Restrictive Measures Laid Down in Recent Council Regulations on Sanctions. *Official Journal of the European Union*. 2022. 6 Apr.
8. European Council. *EU sanctions against Russia explained*. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/sanctions/restrictive-measures-against-russia-over-ukraine/sanctions-against-russia-explained/> (дата звернення: 24.07.2023).
9. European Parliament. Energy as a Tool of Foreign Policy of Authoritarian States, in Particular Russia. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2018/603868/EXPO_STU\(2018\)603868_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2018/603868/EXPO_STU(2018)603868_EN.pdf) (дата звернення: 17.07.2023).
10. Eurostat. *EU Energy Mix and Import Dependency*. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=EU_energy_mix_and_import_dependency (дата звернення: 15.07.2022).
11. Eurostat. *EU Trade with Russia Continues to Decline – Products Eurostat News – Eurostat*. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-eurostat-news/w/ddn-20230303-1> (дата звернення: 18.06.2023).
12. Gaidar Y. *Collapse of an Empire: Lessons for Modern Russia* by Yegor Gaidar. Washington: Brookings Institution Press, 2007. 332 p.
13. Graf R. "Claiming Sovereignty in the Oil Crisis "Project Independence" and Global Interdependence in the United States, 1973/74. *Historical Social Research*. 2014. Vol. 39. Is. 4. P. 43–69.
14. Gustafson T. *The Bridge: Natural Gas in a Redivided Europe*. Cambridge: Harvard University Press, 2020. 506 p.
15. Högselius P. *Red Gas: Russia and the Origins of European Energy Dependence*. New York: Palgrave Macmillan, 2013. 292 p.
16. International Energy Agency. *Exports–Coal Information: Overview–Analysis*. URL: <https://www.iea.org/reports/coal-information-overview/exports> (дата звернення: 27.07.2023).
17. Keohane R. O., Nye J. S. *Power and Interdependence* (2nd ed.). New York: Longman, 1989. 327 p.
18. LaBelle M. C. Energy as a Weapon of War: Lessons from 50 Years of Energy Interdependence. *Global Policy*. 2023. Vol. 14. Is. 3. P. 531–547.
19. LaBelle M. C. *Energy Cultures. Technology, Justice, and Geopolitics in Eastern Europe*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2020. 192 p.
20. Ostrowski W. The Twenty Years' Crisis of European Energy Security: Central and Eastern Europe and the US. *Geopolitics*. 2022. Vol. 27. Is. 3. P. 875–897.
21. Pirani S., Stern J., Yafimava K. *The Russo-Ukrainian Gas Dispute of January 2009: a Comprehensive Assessment*. Oxford: Oxford Institute for Energy Studies, 2009. 56 p.
22. Reuters. *Putin Says Russia to Stop Supplying Energy if Western Price Caps Imposed*. URL: <https://www.reuters.com/business/energy/putin-blames-germany-west-nord-stream-1-shutdown-2022-09-07/> (дата звернення: 05.07.2023).
23. Sheppard D., Ivanova P. Putin Warns of 'Catastrophic' Energy Crisis if West Boosts Sanctions. *Financial Times*. 2022. 8 Jul.
24. Szulecki K., Overland I. Russian Nuclear Energy Diplomacy and its Implications for Energy Security in the Context of the War in Ukraine. *Nature Energy*. 2023. Vol. 8. P. 413–421.
25. Van de Graaf T., Colgan J. D. Russian Gas Games or Well-Oiled Conflict? Energy Security and the 2014 Ukraine Crisis. *Energy Research & Social Science*. 2017. Vol. 24. P. 59–64.

Weaponization of energy resources: fossil fuels as weapons in international politics

Khoma Nataliia Mykhailivna

Dr. Sc. (Political Science),
Professor at the Department of Political
Sciences and International Relations
Lviv Polytechnic National University
Mytropolyta Andreia str., 5, Lviv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-2507-5741

The use of energy resources as a type of weapon in the confrontation between states and their unions has been studied. It has been determined that the weaponization of energy resources consists of the use of oil, gas, etc. as a weapon that states often resort to for political (geopolitical) reasons. Attention was drawn to the fact that for at least half a century (since 1973) energy has been openly used as a weapon, creating pressure on states and their unions. It has been proven that the weaponization of energy resources is a foreign policy tool of both neo-authoritarian and democratic states and their unions. It is emphasized that both energy-producing states and energy-consuming states resort to weaponization of energy resources and which can be a weapon both on the demand and supply side. Ways of weaponization of energy resources are defined as the termination / restriction of the supply of energy resources or, on the contrary, the refusal of their import for non-commercial reasons, a significant increase in energy prices contrary to previous agreements, the establishment of control over energy infrastructure, targeted damage to such infrastructure, etc. It is argued that the weaponization of energy resources results in economic and political pressure. Energy is positioned as an extremely important tool of international relations. It was noted that energy trade is used by exporting states (usually with neo-authoritarian regimes) to demonstrate power and encroach on the sovereignty of other states. It is concluded that fossil fuel is an important factor in the foreign policy of neo-authoritarian states, in which the revenue from fossil fuel contributes to an aggressive foreign policy, the buildup of arms, and the export of neo-authoritarianism. It is emphasized that those democratic states that buy energy carriers from neo-authoritarian states indirectly strengthen their regimes and undermine the stability of democracy. The importance of developing a policy at the level of states and their unions as soon as possible, which would mitigate or even prevent external influence on energy-exporting states, and strengthen energy security in the conditions of the new geopolitical reality, was emphasized.

Key words: weaponization of energy resources, energy geopolitics, energy security, fossil fuels, EU, Russia.

Шевченко Наталія Володимирівна
Товкун Інна Іванівна

Сучасні тенденції політики ЄС щодо біженців у XXI ст.

УДК 327.7:314.151.3-054.73(4)
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2023-4.33>

Шевченко Наталія Володимирівна
кандидат історичних наук,
доцент кафедри міжнародних відносин
і суспільних наук
Національного університету біоресурсів
і природокористування України
вул. Героїв Оборони, 15, Київ, Україна
ORCID: 0000-0002-6570-4944

Товкун Інна Іванівна
студентка II курсу магістратури
Національного університету біоресурсів
і природокористування України
вул. Героїв Оборони, 15, Київ, Україна
ORCID: 0009-0004-7544-6522

В епоху змін, активних глобалізаційних процесів та наростання масштабів міграції виникла необхідність до аналізу кількісних та якісних характеристик міграційних процесів та міграційної політики, і навіть застосування спільних зусиль країн у справах посилити та покращити заходи регулювання, запобігти або скоротити згубні наслідки процесу міграції у світі. Активна міграційна політика Європейського союзу нині націлена насамперед на ефективний контроль над потоками іммігрантів, їх успішну інтеграцію у суспільство та розробку заходів щодо скорочення негативних наслідків, ведуться серйозні суперечки щодо обсягу прав легальних та нелегальних мігрантів.

Сьогодні найбільшу кількість мігрантів складають особи, які переїзджать в інші країни через економічні проблеми, зокрема низький рівень життя впливає на відсутність соціального забезпечення, неможливість отримувати якісні і вчасні медичні послуги, а також відсутність перспективи на гідне життя. Ще одна категорія мігрантів – це ті, хто рятується в інших країнах від військових конфліктів. Війна в Україні, Ізраїлі, Сирії та інших країнах зумовлює рух мігрантів до європейських країн, де вони можуть отримати прихисток та певні соціальні послуги.

За результатами дослідження встановлено, що питання міграції в ЄС регулюється на законодавчому рівні з дотриманням основних прав та свобод кожного громадянина. Але слід зазначити, що ліберальний підхід, який прослідковується практично у всіх міграційних угодах, призводить до збільшення потоків мігрантів та виникнення міграційних криз. У зв'язку із цим деякі країни Європейського Союзу підіймають питання, щодо перегляду законодавчої бази, яка б регулювала міграційні процеси. На сьогодні основними проблемами, які пов'язані з міграцією є – непропорційне розміщення мігрантів серед країн ЄС; зростання злочинності; протистояння у середині ЄС між країнами, які хочуть обмежити рух мігрантів і тими, що готові їх і надалі приймати та підтримувати. У зв'язку з цим в ЄС виникає нагальна потреба у перегляді міграційної політики та законодавства, яке б задовольнило інтереси більшості у міграційній сфері.

Ключові слова: мігранти, міграційні процеси, біженці, Європейський Союз, зона вільного переміщення.

Вступ. Зацікавленість фахівців політичної сфери, сфери міжнародних відносин і науковців до міграційної проблематики посилюється після того, як на міжнародному рівні стали відчуватися негативні наслідки напливу біженців, а людство зіткнулося з необхідністю координування зусиль країн у вирішенні гострих та проблемних ситуацій, спричинених світовою міграцією. Починаючи з 2015 року, коли міграційна криза досягла свого піку, Європейський Союз вжив низку заходів для кращого контролю зовнішніх кордонів та міграційних потоків. Внаслідок цих дій кількість випадків нелегального в'їзду до ЄС знизилася більш ніж на 90%. ЄС та його держави-члени активізують зусилля щодо створення ефективної, гуманної та безпечної європейської міграційної політики.

Протягом XXI ст. міграційні процеси набули безпрецедентні масштаби. Тема міграції та проблеми її регулювання стали причиною гострих політичних дискусій у рамках Європейського Союзу. На тлі міграційної кризи ще помітнішими стали внутрішні та зовнішні суперечності між країнами ЄС. Дана криза продемонструвала, що Європейський Союз не був підготовлений до нього.

Водночас актуальність може бути підкреслена тим, що вимушених мігрантів, тобто, біжен-

ців з кожним днем стає все більше. Це можна пов'язати з постійними військовими конфліктами в одних регіонах та розвитком факторів, що викликають економічну міграцію в інших країнах, таких як демографія та бідність.

Економічні біженці, визначаються бажанням поліпшити свій рівень життя, це реальність, яка має тенденцію бути й у майбутньому. У сучасних умовах дедалі більше держав залучені до міграційних процесів, практично не залишилося країн, яких не торкнулися б міграційні проблеми та її наслідки.

Також велику категорію складають біженці які тікають від військових конфліктів та війни. Тут варто згадати про біженців з Сирії. Ці біженці покладаються на допомогу та сприяння урядових та інших міжнародних організацій, таких як ООН, які надають широкий спектр послуг, починаючи від постачання основних ресурсів, необхідних для виживання, та закінчуючи медичною допомогою. Після повномасштабного військового вторгнення країни-агресорки росії в Україну 24 лютого 2022 року ЄС відреагував невідкладно та виявив солідарність у дії, підтримуючи людей, які потребують допомоги. Це включало безпосередню гуманітарну допомогу, надзвичайну громадянську допомогу, підтримку на кордоні, а також надання

захисту особам, яких назвали біженцями з зони військового конфлікту, які рятуються від війни.

Для ефективного подолання міграційної кризи необхідно в першу чергу розпочати колективні дії, які сприятимуть подоланню двох суперечностей: переконати всі країни Європейського союзу діяти єдино в області міграції, де кожен з них зможе самостійно захищати не тільки європейські, а також свої національні інтереси. А також розробити перспективні рішення щодо політики ЄС відносно біженців за умов міграційної кризи.

Мета і завдання дослідження. Метою даного наукового дослідження є – аналіз та виявлення основних тенденцій політики Європейського союзу щодо біженців у XXI столітті. Поставлена мета передбачає вирішення наступних завдань: розглянути особливості та загальні тенденції розвитку міграційних процесів у країнах ЄС у XXI ст.; охарактеризувати проблеми та перспективи міграційних процесів у Європейському Союзі.

Методи дослідження. В ході дослідження були застосовані загальнонаукові методи пізнання, які дозволили проаналізувати міграційну політику в Європейському Союзі, зокрема такі методи, як аналіз, порівняння, синтез і аналогія. Для досягнення поставленої мети було використано статистичний метод та метод політичної компаративістики за допомогою яких вдалося порівняти особливості процесів міграції в деяких країнах ЄС та у різні проміжки часу. Метод прогнозування надав можливість сформулювати уявлення про шляхи та перспективи вирішення міграційного питання у майбутньому.

Результати. Європа не завжди була привабливою для мігрантів. Проте розвиток промислового та економічного потенціалу західноєвропейських країн у післявоєнний час сприяло скороченню безробіття, підвищенню рівня зайнятості місцевого населення. Найшвидші та радикальні зміни в істо-

рії європейської міжнародної міграції відбулися останні п'ятнадцять-двадцять років. Країни Південної Європи перетворилися на центри тяжіння для мігрантів, що прибувають з різних частин континентів, а країни Західної Європи, своєю чергою, знаходяться у пошуку іммігрантів нового типу – більш освічених і які мають навички, адаптовані до сучасних технологій.

Політика держав Європейського Союзу, в умовах сучасних міжнародних відносин, спрямована: на вибудовування міграційної політики, що сприяє підвищенню рівня легальної міграції та встановлення обмежень на нелегальний в'їзд на територію країн-учасниць ЄС; на полегшення умов в'їзду в країну ЄС для вчених та висококваліфікованих робітників; на інтеграцію мігрантів, які прибувають на території тієї чи іншої держави-члена ЄС; на розробку єдиного та загального нормативно-правового регулювання міграції, інтеграції та питань етнічного різноманіття [3, с. 156].

Розглядаючи детальніше міграцію в Європейському союзі, бачимо, що більш ніж половина мігрантів (42 мільйони) народилися в Європі, але жили в інших країнах регіону; хоча з 2015 року це число лише незначно збільшилося, у 1990 році воно було значно нижчим – близько 28 мільйонів (рис. 1).

«Мігранти до Європи» відносяться до мігрантів, які проживають у Європі, які народилися в одному з інших регіонів (наприклад, в Африці чи Азії). «Мігранти всередині Європи» відносяться до мігрантів, що народилися в Європі та які проживають за межами своєї країни народження, але все ще в межах Європейського регіону. «Мігранти з Європи», ця категорія відноситься до людей, що народилися у Європі та тих, хто проживав за межами регіону (наприклад, на іншому континенті).

З 2015 по 2021 рік чисельність неєвропейських мігрантів у Європі збільшилася з понад

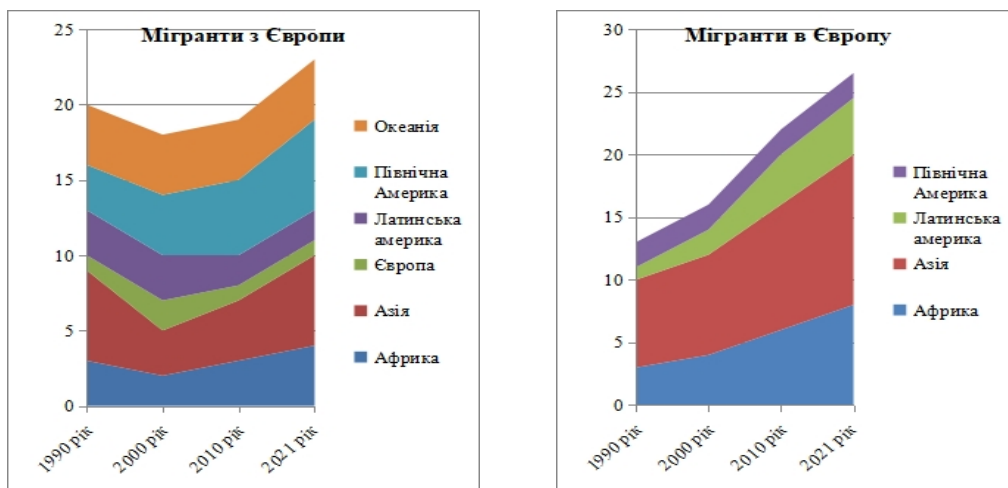

Рис. 1. Міграційні процеси Європи (1990–2021 рр.)

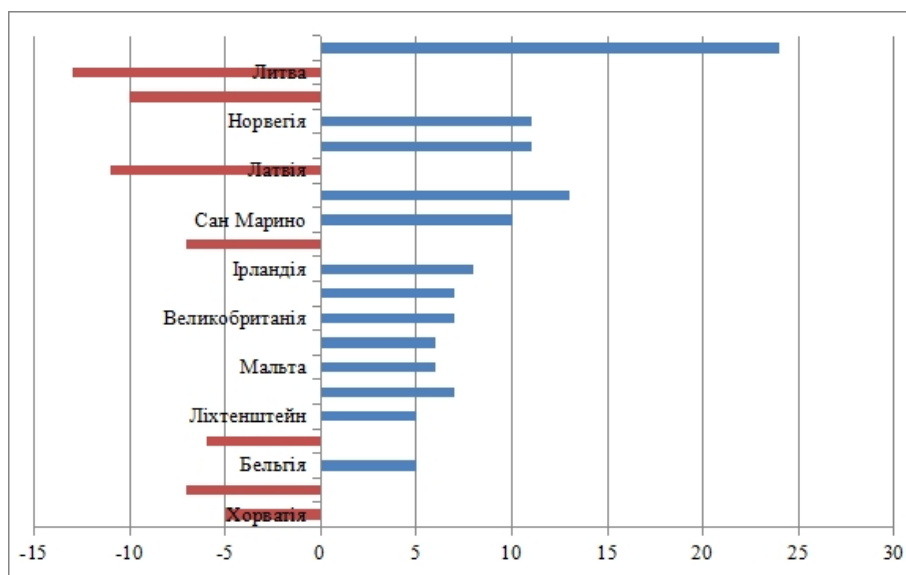

Рис. 2. Топ-20 країн з найбільшою пропорційною зміною чисельності населення у Європі (2010–2021 рр.)

35 до приблизно 38 мільйонів. За останнє десятиліття у низці європейських країн відбулися значні зміни в чисельності населення. На рис. 2 представлені топ-20 європейських країн з найбільшою пропорційною зміною чисельності населення з 2010 по 2021 рік [11, с. 132].

У той час як у деяких країнах, таких як Люксембург, Норвегія та Швейцарія, спостерігалось зростання чисельності населення, в інших, за останні 10 років, відбулося значне скорочення чисельності населення. В Литві, Боснії та Герцеговині та Латвії спостерігалось саме різке скорочення чисельності населення (понад 10%). Для більшості країн Південно-Східної та Східної Європи еміграція (до Західної частини), а не імміграція, була ключовою особливістю в останні десятиліття з досить низьким рівнем імміграції проти інших субрегіонів Європи.

Головною ж причиною переміщення міжнародних мігрантів загалом у Європу у 2021 році стала мета возз'єднання з сім'єю (38%), після йдуть 32% з інших причин, 17% становлять робочі цілі [11, с. 135].

Проаналізувавши міграційні процеси в Європі, за статистикою 2021 року, можна зазначити, що з 20 найбільших міграційних країн Швейцарія мала найвищу частку мігрантів у своєму населенні (29,9%), за нею слідували Швеція (20%), Австрія (19,9%) та Бельгія (17,2%). А Німеччина, Великобританія та Франція лідери за кількістю мігрантів серед населення. Боснія та Герцеговина мала найвищу частку емігрантів порівняно з постійним населенням у 2019 році. Португалія, Болгарія та Румунія – дві країни з довгою історією еміграції, також мали високу частку населення. Німеччина мала найвищий показник чистої міграції в Європі – понад 543 тисячі людина, а в Румунії – найнижчий з нега-

тивним показником чистої міграції майже 74 тисячі. Після Німеччини, Іспанія та Італія займали друге та третє місце за величиною чистої міграції серед країн Європейської спілки у 2021 році – 498 тисяч та 189 тисяч відповідно [5].

Попри пандемію, продовжилася реадмісія незаконних іммігрантів з ЄС: у 2019 р. До того ж в умовах пандемії та економічної кризи в ЄС відзначалося складання атмосфери підвищеної настороженості та навіть ворожості до іммігрантів та біженців, яких могли звинувачувати у поширенні інфекції.

У березні 2020 р. у розпал пандемії Євросоюзом було анонсовано нову стратегію щодо Африки. І хоча в документі проголошувався «збалансований та комплексний підхід у галузі міграції та мобільності, заснований на принципах солідарності, партнерства та поділу відповідальності», фокус у співпраці з питань міграції та розвитку було запропоновано зробити на підвищенні регульованості міграційних потоків та розширенні можливостей країн-партнерів (з-поміж африканських країн) щодо забезпечення прикордонного контролю на своїх кордонах, а також на співпраці в реадмісії, боротьбі з контрабандою людей до Європи тощо. Пропозиція Європейської комісії не знайшла підтримки ні всередині ЄС, ні в Африці, а натомість була розкритикована за одностороннє просування виключно європейських інтересів.

Таким чином, як можемо бачити, незважаючи на зусилля міжнародної спільноти, кількість вимушених мігрантів за останні десятиліття збільшується (рис. 3).

Біженці за офіційною статистикою ООН становлять менше третини від вимушених мігрантів. Відповідно до Доповіді Генерального секретаря ООН за аналізований період 2022 р. 19,7 млн біженців, прохачів притулку, внутрішньо переміщених

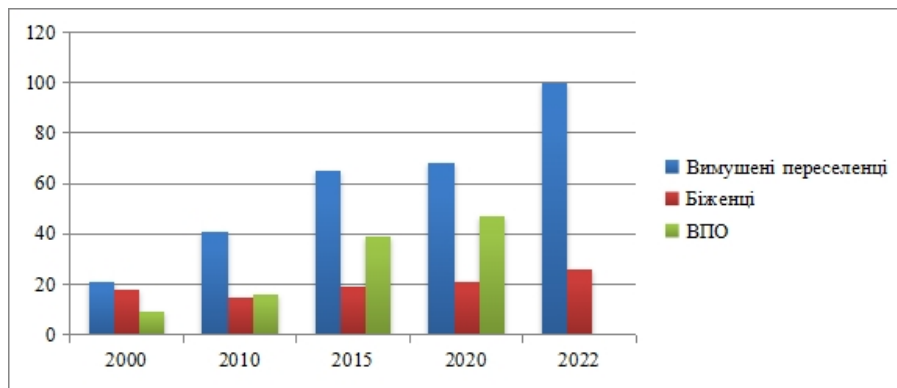

Рис. 3. Кількість вимушених переселенців, ВПО та біженців у світі в період за 2000–2022 рр. (млн, осіб)

осіб та інших осіб, які перебувають у ситуаціях, які викликають стурбованість, отримали доступ до послуг з захисту, включаючи захист дітей, профілактику гендерного насильства і реагування на нього. За даними ООН на перше півріччя 2022 р. кількість біженців, які перебувають під мандатом УВКБ ООН, становила 21,3 млн осіб.

24 лютого 2022 р. росія розпочала неспровоковану військову агресію проти України, викликавши безпрецедентне масове переміщення населення, яке станом на початок 2023 р. вважалось найбільшим у світі. Майже третина всього населення України стала вимушеними переселенцями. Наприклад, Україну станом на серпень 2022 р. з лютого залишили понад 10,3 млн осіб, з них до країн Європи в період з 24 лютого по 4 жовтня прибули загалом понад 7,6 мільйона біженців: понад 5,1 млн осіб перебралися до Польщі, понад 1 млн – до Угорщини, близько 964 тис. – до Румунії, до Словаччини виїхали 471 тис. українських біженців, до Молдови – 557 тис. До середини січня 2023 р. країну залишили близько восьми мільйонів українців, це переважно жінки та діти, які виїжджали переважно до сусідніх країн та держав ЄС, а понад шість мільйонів знайшли притулок на території України [5].

Війна в Україні – зважаючи на її значення для всього регіону – проходить червоною ниткою через весь Регіональний міграційний прогноз на 2023 рік по Східній Європі та Центральній Азії. Нині існує ціла низка факторів політичного, демографічного, економічного, соціального характеру, що ініціюють мобільність населення, які, на наш погляд, формують сприятливу чи несприятливу обстановку для ухвалення рішення про мобільність чи не мобільність.

Безліч факторів міграції можна розділити на дві групи:

- 1) що знаходяться на стороні людини (індивідуальний рівень) – фактори суб'єктивного характеру;
- 2) перебувають на стороні «світу» (крайній рівень чи макрорівень) – об'єктивного характеру. Хоча слід відзначити, що суб'єктивні фактори у певному сенсі також об'єктивні.

ЄС в даний час є одним з найбільших прикладів щодо зони вільного переміщення з погляду як числа країн, що беруть у ній участь, так і масштабів лібералізації мобільності для громадян країн-членів, у тому числі щодо супутніх заходів, призначених для полегшення здійснення права на свободи пересування [4, с. 48].

В основі зони вільного переміщення країн ЄС лежать зусилля, що були зроблені після Другої

Таблиця 1

Етапи розширення зони вільного переміщення в ЄС

Країни	Дата вступу в ЄС, роки	Дата повного приєднання до зони вільного переміщення, роки
Бельгія, Німеччина, Італія, Франція, Люксембург, Нідерланди	1958	1968
Данія, Ірландія, Великобританія	1973 * 2020 – Брекзит	1978
Греція	1981	1987
Іспанія, Португалія	1986	1992
Австрія, Фінляндія, Швеція	1994	1995
Кіпр, Мальта	2004	2004
Чехія, Естонія, Угорщина, Латвія, Литва, Польща, Словаччина, Словенія	1 травня 2004	01.05.2004–01.05.2011
Болгарія, Румунія	1 січня 2007	01.01.2007-01.05.2011
Хорватія	1 липня 2013	01.07.2020

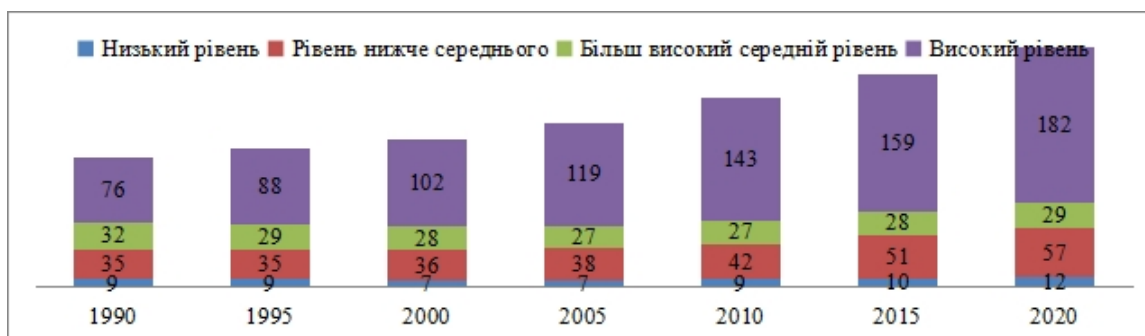

Рис. 4. Вільне переміщення мігрантів усередині ЄС з різним рівнем доходу на середину 1990, 1995, 2000, 2005, 2010, 2015 та 2020 років, мільйонів осіб

світової війни шістьма сусідніми європейськими країнами з преференційними торговими відносинами, щоб досягти безпечного світу внаслідок зміцнення економічної взаємозалежності, підвищити конкурентоспроможність національної та регіональної економіки від взаємної лібералізації торгівлі, руху капіталу та потоків робочої сили. Все це можна назвати результатом унікального процесу економічної, валютної та політичної інтеграції, який почався зі створення спільного ринку в Європейському економічному співтоваристві. Після цього, це співтовариство переросло у Європейський Союз та сприяло його подальшому розширенню [3, с. 162].

У таблиці 1 розглянемо етапи розширення зони вільного переміщення в ЄС.

Починаючи з 2004 року, Європейський Союз надав громадянам ЄС свободу пересування та вибір місця проживання у його межах, а термін «іммігрант» з того часу використовується для позначення громадян країн, не що входять до Євросоюзу [6, с. 143–144].

Таким чином, обсяг міграції всередині ЄС більш ніж подвоївся з 1960 по 2022 рік, при цьому принцип ЄС щодо вільного переміщення людей розглядається як одна з основних рушійних сил. Вільне переміщення збільшувало кількість мігрантів усередині ЄС. Переглянемо ці дані графічно на рис. 4.

Починаючи з квітня 2014 р. через АТО Україна зіткнулася з проблемою масової вимушеної міграції громадян із південно-східних областей. Проте ця міграція не викликала змін у міграційній політиці країн ЄС. А от з 24 лютого 2022 р. коли Росія повномасштабно вторглася до України країни ЄС відреагували моментально.

Саме цей акт агресії призвів до величезних людських жертв та серйозної шкоди інфраструктурі, економіці та навколишньому середовищу України, перетворивши майже 40% території країни на мінне поле. Це також змінило європейську та глобальну рівновагу в галузі безпеки: країни збільшили військові витрати, а у великій політиці знову зазвучали дискусії щодо можливої ядерної війни. У міграційному контексті війна призвела

до безпрецедентного рівня вимушеного переміщення, яке на початку 2023 р. вважалось найбільшим у світі.

З приблизно 14 млн вимушених переселенців, включаючи осіб, насильно переміщених до Росії, близько 8 млн потребували захист за кордоном, а ще 6 млн шукали притулок в Україні, причому багато хто зіткнувся з важкими умовами життя, порівнянними з гуманітарною кризою. Майже через рік бойових дій росія продовжує інтенсивно атакувати Україну і, мабуть, готується до нової ескалації в найближчі місяці, посилюючи армію шляхом мобілізації та посилюючи гру оборонної промисловості. Оскільки шансів на швидке закінчення війни замало, протягом 2023 р. Україну можуть залишити ще більше людей – від 500 тис. до 4 млн осіб – що потребує повної готовності та ретельного планування дій у надзвичайних ситуаціях з боку країн, які вже приймають українських біженців та міжнародної спільноти загалом.

На початок березня 2022 року, за даними УВКБ ООН, Україну залишили понад 1 млн осіб, їх прийняли п'ять країн ЄС, найбільше – Польща. Подібна статистика, що свідчить про масштабний міграційний приплив до ЄС, дала підставу Раді у складі міністрів внутрішніх справ на запит Комісії 3 березня одногосно прийняти Рішення про активацію директиви, яка набула чинності після опублікування в Офіційному журналі ЄС 4 березня.

Враховуючи швидке прибуття мільйонів людей, які тікають від воєнних дій в Україні, 4 березня 2022 р. Європейський Союз вперше у своїй історії активував Директиву про тимчасовий захист, яка надала переміщеним особам негайний доступ до захисту, житла, медичного обслуговування, зайнятості та освіти.

Відповідно до Директиви Європейської ради 2001/55/ЄС, яка містить основні стандарти надання тимчасового захисту в країнах ЄС, однією з головних відмінностей біженців від осіб, які шукають притулку, є те, що з тимчасовим статусом можна поїхати в будь-яку країну (наприклад, де є житло, рідні, друзі), у той час, як потенційним біженцям таке право не надається: вони мають вимагати

Співвідношення осіб, які перетнули кордон та отримали статус біженця, з-поміж жителів України, 2022 р.

Країни	Дані на певний період	Перетин кордону громадянами України	Біженці з України, «zareєстровані для тимчасового захисту»
Польща	25.10.2022	7 113 589	1 469 032
Болгарія	25.10.2022	немає даних	142 806
Чехія	25.10.2022	немає даних	462 911
Словаччина	25.10.2022	884 374	98 572
Румунія	23.10.2022	1 426 392	76 155
Німеччина	08.10.2022	1 002 668	815 134

притулку в тій країні, в яку в'їхали спочатку. Крім цього, перевагою тимчасового захисту є те, що автоматично надається право на роботу щодо статусу біженця – до його отримання можливості працювати немає. Право на тимчасовий захист мають громадяни України, які проживають там до 24.02.2022 р., а також члени їх сімей [5].

У зв'язку з сучасною міграційною ситуацією у світі, в країнах Європи з метою запобігання перевантаженню міграційних служб розроблено механізм, в основі якого лежить правило надання особам, які перетинають кордон країн ЄС тимчасового захисту, ніж політичного притулку.

Генеральний директорат з питань міграції та внутрішніх справ (DG HOME) координує Платформу солідарності, яка об'єднує країни ЄС, міжнародних партнерів та установ ЄС, щоб забезпечити впровадження Директиви про тимчасовий захист [2].

Тим, хто отримав тимчасовий захист без зволікання, надається соціально-фінансова допомога, посвідка на проживання, вони можуть вільно пересуватися в межах Шенгенської зони, наділяються правом працювати, можливістю пройти професійну підготовку, скористатися медичним обслуговуванням, а діти отримують доступ до системи освіти у державах-членах. Статус тимчасового захисту дозволяє його власнику перебувати у Євросоюзі протягом усього періоду дії директиви та подати заяву про надання притулку [1, с. 194].

Міністри внутрішніх справ ЄС у Брюсселі в рамках засідання Ради 28 березня затвердили розроблений Комісією «План дій з 10 пунктів», до якого увійшли пропозиції щодо координації дій держав-членів [7]. Усвідомлюючи, що держави-члени потребують фінансової підтримки для вирішення як невідкладних, так і довгострокових завдань щодо прийому та облаштування біженців, Комісія запропонувала використати кошти, і ті, що залишилися не витраченими за програмами на 2014–2020 роки [8].

До середини січня 2023 р. близько п'яти мільйонів українців зареєструвалися для отримання тимчасового захисту в Європі, насамперед у Польщі (31,6% або 1563386 осіб), Німеччині (20,7% або 1021667 осіб) та Чехії. (9,7% або 477614 чол.).

Дивлячись на ситуацію через політичну призму, війна посилила європейські устремління українського населення, які були поширені раніше і стали ще більш вираженими після 24 лютого. У результаті країна подала офіційну заявку на членство в ЄС, яку Єврокомісія схвалила у червні 2022 р., тим самим надавши Україні статус кандидата на вступ до ЄС. Хоча українські сили досягли значного прогресу на полі бою, закінчення війни поки не проглядається, і вона може перерости у затяжний конфлікт з непередбачуваними наслідками для країни, її народу та всього регіону чи навіть світу.

Переглянемо співвідношення осіб, які перетнули кордон та отримали статус біженця, з-поміж жителів України (табл. 2).

Виходячи з даних таблиці 2, ми бачимо, що кількість перетинів українським населенням кордонів країн Європи набагато перевищує кількість зареєстрованих як біженців людей. Це зумовлено тим, що не всім особам, які подають документи на набуття статусу біженця, буде надано цей статус, до того ж цей процес займає тривалий період часу.

Попри те, що в ЄС діє єдиний нормативно-правовий акт, що містить основні стандарти надання тимчасового захисту, у різних країнах ЄС діють свої встановлені умови прийняття вимушених переселенців та біженців, визначено різні розміри виплат для тих чи інших категорій біженців. У зв'язку з цим безліч вимушених мігрантів обирають як країну імміграції ту, в якій найбільш вигідні умови та розмір допомоги.

Висновки. Найшвидші та радикальні зміни в історії європейської міжнародної міграції відбулися останні п'ятнадцять-двадцять років. Вільне пересування громадян Європейського Союзу нині є важливим аспектом аналізу міграції всередині ЄС, оскільки на цей момент налічується 26 країн-членів, і за такого великого обсягу значні притоки мігрантів призводять до серйозного політичного навантаження. Також зросла значущість міграції у політичному порядку Європейського Союзу, що призвело до певних закликів та загроз. Війна в Україні – зважаючи на її значення для всього регіону – проходить червоною ниткою через весь Регіональний міграційний прогноз на 2023 рік по

Східній Європі та Центральній Азії. Проведений аналіз тенденцій показує його складність для міграційної політики Євросоюзу. Більшість геополітичних прогнозів очікують на продовження припливу біженців до Європи, а питання нелегальної міграції та надання притулку продовжать домінувати до 2025 року.

Нині, в умовах міграційної кризи, міграційна політика ЄС має перелік певних проблем, які сприяють подальшому розвитку ситуації у країнах-учасниках організації. При вивченні міграційних процесів у Європейському Союзі на сучасному етапі були виявлені основні проблеми, що впливають на розвиток ситуації у сфері міграції: зростання безробіття в країнах «донорах» мігрантів, у зв'язку з цим мігранти з менш розвинених країн переселяються в розвинені та багаті країни, що послужило посилення умов в'їзду до країн-членів ЄС, збройні конфлікти, що спровокували різкий наплив біженців, нелегальна міграція та терористична загроза. Ситуація на основних маршрутах потребує консолідованих зусиль за всебічної підтримки ЄС країнам на зовнішніх кордонах. При цьому наслідки демографічного старіння все більше вимагають розширення можливостей для трудової міграції з третіх країн та якісного процесу інтеграції.

На сьогодні кожна країна Європейського Союзу орієнтована на врегулювання лише власних міграційних проблем, що відбуваються всередині країни. Європейський Союз може дорогою заплатитися за нездатність вчасно і, головне, самостійно впоратися з проблемою міграційної кризи. Аналізуючи міграційну кризу та підходи до її врегулювання, необхідно наголосити, що Європейський Союз здатний самостійно завершити міграційну кризу, якщо всі країни Євросоюзу об'єднаються, будуть солідарні у пошуку шляхів вирішення кризи, розробивши єдину систему. А також, ЄС може розробити механізми, за допомогою яких можна рівномірно розселити вимушених мігрантів та налагодити роботу певних структур з розподілу біженців. Згуртувавшись, країни Європейського Союзу зможуть разом подолати міграційну кризу з найменшими втратами та підтвердити свій авторитет та дієздатність на міжнародній арені.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Біла-Тіунова Л.Р. Правове регулювання статусу біженця в Україні: стан і перспективи реформування. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2013. Т. 13. С. 194–205.
2. Бойко І. До кінця року з України через війну може виїхати понад 8 мільйонів людей – ООН. *Інформаційне агентство УНІАН*. 26.04.22. URL: <https://www.unian.ua/war/v-oon-prognozuyut-zrostannya-potoku-bizhenciv-zukrajini-novini-vtorgnennya-rosiji-v-ukrajinu-11801877.html>
3. Бортник Н.П., Малець М.Р. Статус біженця у контексті правової політики ЄС. Дискусії, обговорення, актуально. *Наше право*. № 4, 2020. С. 156–162.

4. Гречка О. Міграційна криза в Європі як загроза безпеці ЄС: факти, виклики та можливі рішення. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом*. Політичні науки та публічне управління. 2022. №2(62). С. 48-53

5. Звіт про світову міграцію за 2022 рік. Розділ 7. Міжнародна міграція як драбинка можливостей: що насправді показують глобальні дані? URL: <https://publications.iom.int/books/world-migration-report-2022-chapter-7> (дата звернення: 14.03.2023)

6. Міграційна політика Європейського Союзу: політико-правовий аспект. *Грані*. 2011. № 5(79). С. 143–144.

7. Напрями співпраці України та Європейського Союзу щодо міграційних питань. <http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/10829/1/%D0%BB%D0%B0%D0%B1%D0%B0.pdf>

8. Права біженців та переселенців в Україні та ЄС. URL: <http://univer.km.ua/ese/fl/33.PDF>

9. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.12.2014 р. № 1706-VII. *Верховна Рада України*. Офіц. вид. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 1. Ст. 1.

10. Сокурєнко В. А., Хрякова Н. О. Міграційна політика ЄС: сучасні парадигми. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія *Право*. 2021. Вип. 63. 243 с.

11. Чернега О., Яковенко Ю. Міграційна політика ЄС: тенденції формування міграційних потоків та механізми вдосконалення. *Економіка та суспільство*. 2021. № 22. С. 132–135.

REFERENCES:

1. Bila-Tiunova L.R. (2013) Pravove rehulivannia statusu bizhentsia v Ukraini: stan i perspektyvy reformuvannia [Legal regulation of refugee status in Ukraine: state and prospects of reform] *Research Papers of National University "Odesa Law Academy"*, Т. 13. pp. 194–205 (in Ukrainian)
2. Boiko I. (2022) Do kintsia roku z Ukrainy cherez viinu mozhe vykhaty ponad 8 milioniv liudei – OON [By the end of the year, more than 8 million people may leave Ukraine because of the war – the UN] *News agency UNIAN*. URL: <https://www.unian.ua/war/v-oon-prognozuyut-zrostannya-potoku-bizhenciv-zukrajini-novini-vtorgnennya-rosiji-v-ukrajinu-11801877.html> (in Ukrainian)
3. Bortnyk N.P., Malets M.R. (2020) Status bizhentsia u konteksti pravovoi polityky YeS. Diskusii, obhovorenna, aktualno [Refugee status in the context of EU legal policy. Discussions, discussion, relevant] *Our law*. no. 4. pp. 156–162 (in Ukrainian)
4. Hrechka O. (2022) Mhratsiina kryza v Yevropi yak zahroza bezpetsi YeS: fakty, vyklyky ta mozhlyvi rishennia [Migration crisis in Europe as a threat to EU security: facts, challenges and possible solutions] *Scientific Works of Interregional Academy of Personnel Management. Political Sciences and Public Management*. no. 2(62). pp. 48-53 (in Ukrainian)
5. Zvit pro svitovu mihratsiiu za 2022 rik [World Migration Report 2022] *Chapter 7. International migration as a ladder of opportunity: what does global data really show?* URL: <https://publications.iom.int/books/world-migration-report-2022-chapter-7> (in Ukrainian)
6. Mhratsiina polityka Yevropeiskoho Soiuzu: polityko-pravovyi aspekt (2011) [Migration policy of

the European Union: political and legal aspect] *Grani*. no. 5(79). pp. 143-144 (in Ukrainian)

7. Napriamy spivpratsi Ukrainy ta Yevropeiskoho Soiuзу shchodo mihratsiinykh pytan [Areas of cooperation between Ukraine and the European Union on migration] <http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/10829/1/%D0%BB%D0%B0%D0%B1%D0%B0.pdf> (in Ukrainian)

8. Prava bizhentsiv ta pereselentsiv v Ukraini ta YeS [Rights of refugees and displaced persons in Ukraine and the EU] URL: <http://univer.km.ua/ese/fl/33.PDF> (in Ukrainian)

9. Pro zabezpechennia prav i svobod vnutrishno peremishchenykh osib: Zakon Ukrainy vid 20.120.2014 r № 1706-VII (2015) [On Ensuring the Rights and Free-

doms of Internally Displaced Persons: Law of Ukraine No. 1706-VII of 20.120.2014] *Verkhovna Rada of Ukraine. Justification. vid. Vedomosti of the Verkhovna Rada of Ukraine*. no. 1. p. 1. (in Ukrainian)

10. Sokurenko V. A., Khriakova N. O. (2021) Mihratsiina polityka YeS: suchasni paradyhmy [EU migration policy: modern paradigms] *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*, no. 63. 243 p. (in Ukrainian)

11. Cherneha O., Yakovenko Yu. (2021) Mihratsiina polityka YeS: tendentsii formuvannia mihratsiinykh potokiv ta mekhanizmy vdoskonalennia [EU migration policy: trends in the formation of migration flows and mechanisms for improvement] *Economy and society*, no. 22. pp. 132–135 (in Ukrainian)

Current trends in EU refugee policy in the 21st century

Shevchenko Nataliia Volodymyrivna

PhD in History,
Associate Professor at the Department
of International Relations and Social
Sciences
National University of Life
and Environmental Sciences of Ukraine
Heroiv Oborony str., 15, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-6570-4944

Tovkun Inna Ivanivna

Student of the Second Year
of the Master's Degree
National University of Life
and Environmental Sciences of Ukraine
Heroiv Oborony str., 15, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0009-0004-7544-6522

In the era of globalization and increasing scale of migration, there is a need for quantitative and qualitative analysis of migration processes and migration policy, and even the use of joint efforts of countries in attempts to strengthen and improve regulatory measures, prevent or reduce the harmful consequences of the migration process in the world. The active migration policy of the European Union is currently aimed primarily at effective control over the flow of immigrants, their successful integration into society and the development of measures to reduce negative consequences, there are serious disputes about the scope of the rights of legal and illegal migrants.

Today, the largest number of migrants are persons who move to other countries due to economic problems, in particular, the low standard of living affects the lack of social security, the inability to receive quality and timely medical services, as well as the lack of prospects for a decent life. Another category of migrants are those fleeing military conflicts in other countries. The war in Ukraine, Israel, Syria and other countries determines the movement of migrants to European countries where they can receive shelter and certain social services. According to the results of the study, it is established that the issue of migration to the EU is regulated at the legislative level in compliance with the fundamental rights and freedoms of each citizen. But it should be noted that the liberal approach, which is traced in almost all migration agreements, leads to an increase in migrant flows and the emergence of migration crises. In this regard, some countries of the European Union raise the issue of revising the legislative framework that would regulate migration processes. Today, the main problems associated with migration are: disproportionate placement of migrants among EU countries; increased crime; confrontation in the middle of the EU between countries that want to limit the movement of migrants and those that are ready to continue to accept and support them. In this regard, the EU has an urgent need to revise migration policy and legislation that would satisfy the interests of the majority in the migration sphere.

Key words: migrants, migration processes, refugees, European Union, zone of free movement.

Наукове видання

ПОЛІТИКУС

Науковий журнал

Випуск 4

Коректура • *С. Корзун*

Комп'ютерна верстка • *С. Калабухова*

Формат 60×84/8. Гарнітура Arimo.

Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 30,09. Ум. друк. арк. 26,73.
Підписано до друку 08.09.2023. Наклад 150 прим. Замовлення № 1023/670

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1

Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.